

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№ 1
2023

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія KB № 15252-3824P
від 22.06.2009 р.

Виходить з 1997 р. До 2006 р. – “Вісник Одеського інституту внутрішніх справ”. Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Швець Д.В.,
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук, професор

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Домброван Н.В.,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу організації наукової роботи

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Аброськін В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Албул С.В., кандидат юридичних наук, професор
Бондар В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Братель С.Г., кандидат юридичних наук, доцент
Денисова А.В., доктор юридичних наук, професор
Галуцько В.В., доктор юридичних наук, професор
Горошко В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Дришлюк В.І., кандидат юридичних наук, доцент
Ізбаш К.С., кандидат юридичних наук, доцент
Ісмаїлов К.Ю., кандидат юридичних наук, доцент
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук, професор
Корнієнко М.В., доктор юридичних наук, професор
Крикун В.В., доктор юридичних наук, доцент
Кузніченко С.О., доктор юридичних наук, професор
Легеза Є.О., доктор юридичних наук, професор
Легеза Ю.О., доктор юридичних наук, доцент

Матієнко Т.В., кандидат юридичних наук, доцент
Меркулова В.О., доктор юридичних наук, професор
Миронюк Р.В., доктор юридичних наук, професор
Нікітін А.А., кандидат юридичних наук, доцент
Павлютін Ю.М., доктор юридичних наук, доцент
Пасько О.М., кандидат юридичних наук, доцент
Прудка Л.М., кандидат психологічних наук
Резніченко С.В., кандидат юридичних наук, професор
Тетерятник Г.К., доктор юридичних наук, професор
Тильчик В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Шкута О.О., доктор юридичних наук, професор
Ярмак Х.П., доктор юридичних наук, професор
Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Tallinn, Estonia)
Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil. (Wismar, Germany)

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол № 8 від 27.03.2023 р.

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 627 від 14.05.2020 р. (додаток 2) та Наказу Міністерства освіти та науки України № 1166 від 23.12.2022 р. (додаток 3) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право», 262 «Правоохоронна діяльність»).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі «Південноукраїнський правничий часопис», допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на «Південноукраїнський правничий часопис» обов'язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

Обсяг статті має бути обсягом від 12 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел. Стаття повинна містити назву, анотації та ключові слова українською та англійською мовами. Середній обсяг кожної анотації має бути не менш як 1800 знаків.

Технічні вимоги:

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела.

Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Адреса редакції

Україна, 65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: editor@sulj.oduvs.od.ua
Веб-сайт: www.sulj.oduvs.od.ua

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ДІТЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙНИ

Бондарчук Ю. П., Єщенко М. Г.

У 2014 році через воєнні дії Україна вперше зіткнулася з масовою появою нової соціальної категорії людей - внутрішньо переміщених осіб. Тому виникла потреба у розробці законодавства у сфері прав ВПО.

Однією з найбільш актуальних проблем, що виникла в умовах російсько-української війни є поява великої кількості внутрішньо переміщених осіб, у тому числі й дітей. Вивчення даної проблематики на законодавчому рівні дає можливість більш детально дослідити її та розробити певну систему заходів для полегшення адаптації та інтеграції дітей зі статусом ВПО в життя місцевих громад.

За час війни права кожної української дитини були порушені, адже виражена агресія з боку країни-терориста негативно вплинула на забезпечення їхніх основних потреб, розвиток і психологічний стан. Держава зобов'язана піклуватися про стан дітей, тому дійсно важливо, щоб вони завжди відчували соціальний захист і безпеку з її боку. Нині поширена проблема масового переміщення людей, зокрема дітей, з їх постійного місця проживання на безпечніші території. В органів самоврядування з'являється нова відповідальність - прилаштувати й забезпечити усім необхідним ВПО.

В Україні існує широка законодавча база по забезпеченню прав і свобод вимушено переміщених осіб. До багатьох нормативних актів були внесені зміни, що продиктовані необхідністю ефективного реагування під час війни.

В ході дослідження нами було вивчено наукову проблематику та нормативно-правові акти щодо захисту прав дітей ВПО; здійснено аналіз дотримання прав дитини в умовах війни; розглянуто інструменти правового захисту. Отже, національне законодавство необхідно узгодити із законодавством країн Європейського Союзу в контексті перетину кордону без батьків, а також з нормами міжнародного права щодо прав неповнолітньої особи на самостійне пересування та отримання відповідної допомоги. До того ж при розробці власного законодавства варто врахувати досвід та практику країн, які зіткнулися зі схожими проблемами внутрішнього переміщення.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, правовий статус, права дитини, УВКБ ООН, ЮНІСЕФ.

Bondarchuk Yu. P., Yeshchenko M. H. Implementation of the rights of children of internally displaced persons in the conditions of war

In 2014, as a result of the military actions, Ukraine faced for the first time the mass emergence of a new social category of people - internally displaced persons. Therefore, there was a need to develop legislation in the field of the rights of IDPs.

One of the most urgent problems that arose in the context of the Russian-Ukrainian war is the appearance of a large number of internally displaced persons, including children. The study of this issue at the legislative level provides an opportunity to investigate it in more detail and to develop a certain system of measures to facilitate the adaptation and integration of children with the status of IDPs into the life of local communities.

During the war, the rights of every Ukrainian child were violated, because the expressed aggression from the terrorist country negatively affected the provision of their basic needs, development and psychological state. The state is obliged to take care of the condition of children, therefore it is really important that they always feel social protection and security from its side. Currently, the problem of mass displacement of people, in particular children, from their permanent place of residence to safer areas is widespread. Self-government bodies have a new responsibility - to accommodate and provide IDPs with everything they need.

In Ukraine, there is a broad legislative framework for ensuring the rights and freedoms of forcibly displaced persons. Changes were made to many normative acts dictated by the need for an effective response during wartime.

In the course of the research, we studied scientific issues and legal acts regarding the protection of the rights of IDP children; an analysis of the observance of children's rights in the conditions of war was carried out

Thus, a national legislation must be coordinated with the legislation of countries of European Union in the context of crossing of border without parents and also with the norms of international law in relation to rights for minor personality on an independent movement and receipt of corresponding help. Besides at development of own legislation it costs to take into account experience

and practice of countries that ran into the alike problems of the internal moving.

Key words: *internally displaced persons, legal status, child rights, UNHCR, UNICEF.*

Постановка проблеми та її актуальність. З початку повномасштабного вторгнення Росії особливу увагу привертає охорона й захист прав та інтересів дітей, однієї з найбільш незахищених категорій цивільного населення. Безумовно, діти – вразлива категорія населення, отже, необхідно вчасно виявляти проблеми, які виникають у них під час вимушеної зміни місця проживання, це є неминучим процесом для належної організації надання державної підтримки в територіальних громадах. Для України справжнім викликом стало масове переміщення людей, однак вивчення даної проблематики на регіональному рівні дає можливість детальніше дослідити її та розробити певну систему заходів для полегшення адаптації та інтеграції ВПО в життя місцевих громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблемних питань переміщених осіб займалися різні науковці. Зокрема, Сібілла Булеца [22], Тарас Цимбалістий [42], Віталій Михайловський [33], Юлія Артюх [19], Микола Кобець [29], Надія Павлів-Самоїл [35] та інші.

Вагомим внеском щодо розуміння питання реалізації прав ВПО є колективна монографія С. Булеци, О. Котляра, Я. Лазур та ін. «Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти» [32], яка визначає особливості прав і свобод внутрішньо переміщених осіб на території України та країнах Європи. Також, науковці умовно поділили права і свободи ВПО на такі групи: 1) права, що забезпечують нормальне фізичне існування ВПО; 2) права у сфері безпеки; 3) виборчі права; 4) права у сфері адміністративних правовідносин; 5) соціальні права; 6) права у сфері трудових правовідносин; 7) медичні права; 8) освітні права; 9) сімейні права; 10) інші права.

Аналізу національного та міжнародного законодавства, що регулює правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні, а також виокремлення основних ознак цих категорій осіб та формулювання основних проблем у цій сфері присвячена стаття Т. Цимбалістого, А. Блащак «Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні» [42]. На думку науковців основними міжнародними стандартами щодо прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є Керівні принципи з питання переміщення осіб у середині країни, сформо-

вані Представником Генерального секретаря ООН з питань внутрішньо переміщених осіб 1998 р. Фахівці наголошують, що окремої міжнародної конвенції про права внутрішньо переміщених осіб немає. В цьому напрямку працював й дослідник В. Михайловський, який написав ряд праць з даної тематики. Зокрема, статтю «Внутрішньо переміщені особи - особливості національного та міжнародно-правового забезпечення» [34], яка містить аналіз статистики країн, де існує проблема внутрішнього переміщення (Колумбія та Грузія) та «Загальні засади адміністративно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні» [33], в якій наведено порівняння соціального статусу ВПО та біженця.

Дослідженню особливостей соціального захисту внутрішньо переміщених осіб присвятили свої роботи такі науковці, як Тетяна Семигіна [38], Юлія Артюх [19], Ірина Басова [20], Любов Князькова [28] та інші. Так, зокрема, дослідниця Ю. Артюх впраці «Правове регулювання соціального забезпечення вимушених переселенців: порівняльний аспект» [19] визначила поняття, ознаки та форми соціального забезпечення вимушених переселенців, проаналізувала позитивний зарубіжний досвід правового регулювання соціального забезпечення ВПО.

Дослідження проблем реалізації права ВПО на житло знайшло відображення у працях таких українських вчених, як: Антоніни Бобкової [21], Анастасії Волкової [23], Миколи Кобець [29], Ірини Данилової [24], Сергія Комнатного [30] та ін. Так, С. Комнатний, який в своїй статті «Деякі пропозиції до реформування державної житлової політики України у воєнний і повоєнний періоди» [30], пропонує заходи, які потрібно застосувати в нинішніх умовах для вирішення житлових проблем ВПО, зокрема це зупинення приватизації житлового фонду, збудованого за бюджетний кошт, відрахування частини житлового фонду як пайової участі суб'єктами ринку будівництва житла, спрощення систем відведення земельних ділянок і зміни цільового призначення для будівництва житлових об'єктів, програми стимулювання будівельної галузі, цільове будівництво й викуп житла за рахунок як бюджетних, так і донорських чи інвестиційних коштів.

Проблеми правового регулювання відносин ВПО у сфері охорони здоров'я стали предметом вивчення таких науковців, як Олександр Іляшко [27], Сібілла Булеца [22] та інші. Зокрема, О. Іляшко в праці «Проблеми захисту права внутрішньо переміщених осіб на медичну допомогу

в Україні» [27] в якій науковець визначає можливі проблеми, які можуть виникнути у переселенців під час реалізації права на медичне обслуговування, зокрема, з доступом до медичної допомоги.

Однією з небагатьох праць присвячених правам дітей ВПО є праця І. Хомишин [41], у якій окреслено коло проблем, з якими стикаються діти ВПО при реалізації права на освіту, а також запропоновано ряд заходів для підвищення якості освітніх послуг дітям ВПО.

Окремі підходи щодо вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб наведено у працях О. Малиновської [31], яка наводить короткий опис напрацювань вирішення проблемних питань ВПО Азербайджану та Грузії. Дослідниця переконана, що зволікати із активними діями щодо підтримки ВПО не варто. На її переконання необхідно негайно розробити спеціальну законодавчу базу, утворити адміністративні органи з її виконання, а також відповідне фінансування.

Правове становище дітей внутрішньо переміщених осіб ще недостатньо досліджене вітчизняною правовою наукою, оскільки сучасних теоретичних праць практично немає. Тому доцільно буде звернутися до огляду зарубіжних публікацій. Питання правового статусу та захисту дітей ВПО підіймали такі іноземні дослідники, як Фелікс Чідозі Чідозі, Августин Еджірогене Огуббу, Ромола Адеола, Беньям Мезмур, Рахма Абура, Елізабет Ферріс, Аміна Наджиб, Лайла Багіл, Тім Маккі. Так, Елізабет Ферріс у своїх працях [26] акцентує увагу світової спільноти на тому, що переміщені діти внаслідок конфлікту чи стихійних лих, мають особливі потреби та вразливості і потребують спеціальної уваги з боку національного уряду та міжнародних організацій.

Дослідження Фелікса Чідозі Чідозі та Августина Еджірогене Огуббу [40] присвячені проблемам ВПО та дітей ВПО в Нігерії. Науковці розглядають питання взаємодії засобів масової інформації (ЗМІ) та уряду під час висвітлення проблем дітей ВПО та підкреслюють важливість передачі правдивої інформації без спотворення та брехні. На їхню думку, захист прав дитини є фундаментальним аспектом міжнародного права. Дослідники приходять до висновку про необхідність більш злагодженої діяльності Ради Безпеки ООН під час реагування на конфлікти у світі, адже будь-яка затримка в подібних ситуаціях, як у Сирії, призводить до подальшої ескалації насильства через яке страждають діти.

Натомість Ромола Адеола та Беньям Мезмур [37] здійснили аналіз Африканської хартії

прав і добробуту дитини (African Charter on the Rights and Welfare of the Child) та висловили свої пропозиції по вдосконаленню окремих положень цього документу. У своєму дослідженні вони подають розгорнуту характеристику проблем дітей ВПО з урахуванням регіональних особливостей країн Африки. Наприклад, у Центральноафриканській Республіці, значна частина ВПО, у тому числі і діти значно страждали від гострого недоїдання. У Південному Судані переміщені діти, не мали доступу до освіти. Також фахівці наголошують на важливості реєстрації ВПО, адже переміщені діти в африканських містах стикаються з труднощами у доступі до послуг без реєстрації та документів.

Дослідники Рахма Абура, Аміна Наджиб, Лайла Багіл, Тім Маккі [36] у своїх роботах розглядають ситуацію з медициною у Сирії під час збройного конфлікту. Наголошуючи на тому, що для більшості сирійських внутрішньо переміщених дітей наслідки відсутності доступу до необхідної медичної допомоги у поєднанні з ризиком недоїдання становлять загрозу для життя. Також через відсутність вакцинації є ризики зростання смертельних інфекційних захворювань.

Загалом вивченням проблем захисту прав дітей під час військових дій займалися Катерина Дробязко [25], Ольга Турченко [39], Яна Швець [43].

Отже, аналітичний огляд теоретичної бази дослідження свідчить про актуальність даної проблеми. Починаючи з 2014 року проблеми ВПО опинилися у полі дослідження багатьох українських науковців, а законодавча база поповнилася новими нормативно-правовими актами щодо захисту та забезпечення прав переміщених осіб.

Мета цієї статті - дослідити правовий статус дітей ВПО, в умовах воєнного стану, а також розробити практичні рекомендації спрямовані на покращення становища внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу. Україна є правовою державою, в якій на законодавчому рівні визнано найвищою соціальною цінністю людину, її життя та здоров'я [1]. Тобто держава має гарантувати та забезпечувати права громадян, в тому числі й внутрішньо переміщеним особам. Проблеми переміщених осіб мають бути одним з пріоритетних завдань державної політики.

У 2014 році через воєнні дії Україна вперше зіткнулася з масовою появою нової соціальної категорії людей - внутрішньо переміщених осіб. Тому виникла потреба у розробці законодавства у сфері прав ВПО. Зокрема, 20 жовтня

2014 року Верховною Радою України було прийнято основний нормативно-правовий акт, який гарантує забезпечення прав, свобод вимушених переселенців - Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». [10] Саме цим документом визначено поняття «внутрішньо переміщеної особи». Так, стаття 1 Закону встановлює, що «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [10].

Факт внутрішнього переміщення має підтверджуватися довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [10] та «Порядок оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи» затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509 [13] визначають механізм оформлення довідки ВПО, в тому числі й дітей. Зокрема, визначено, що неповнолітні особи можуть самостійно подати заяву, а малолітні діти, недієздатні особи або особи, дієздатність яких обмежено, - через законного представника. Від імені малолітньої дитини, яка прибула без супроводження законних представників, таку заяву можуть подати її родичі (баба, дід, прабаба, прадід, повнолітні брат або сестра, тітка, дядько) або вітчим, мачуха, у яких проживає (перебуває) дитина. Якщо ж малолітня дитина прибула без супроводження законних представників таку заяву подає представник органу опіки та піклування за місцем перебування такої дитини.

Також цей закон визначає права та пільги, якими можуть користуватися внутрішньо переміщені особи. Серед них, право на: єдність родини; сприяння органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права у пошуку та возз'єднанні членів сімей, які втратили зв'язок внаслідок внутрішнього переміщення; інформацію про долю та місцезнаходження зниклих членів сім'ї та близьких родичів; безпечні умови життя і здоров'я; достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я на території її покинутого місця проживання та інші.

Переселенці також мають право на безоплатну вторинну правову допомогу згідно Закону України «Про безоплатну правову допомогу». [11] Питання виплати грошової допомоги ВПО регулює низка постанов Кабінету Міністрів України. Так, механізм надання допомоги на проживання переселенцям визначений «Порядком надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам», затвердженим Постановою КМУ від 20 березня 2022 року № 332 [14]. Згідно якого переміщені особи для отримання допомоги мають заповнити заяву, яка формується засобами Порталу Дія. Допомога надається щомісяця з місяця звернення на кожну особу зазначеної категорії, якщо відомості про неї є в Єдиній інформаційній базі даних, яка діє на підставі «Порядку створення, ведення та доступу до відомостей Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб» затвердженого постановою КМУ від 22 вересня 2016 р. № 646 [15].

Законодавством визначено розмір грошової допомоги для ВПО. Так, для осіб з інвалідністю та дітей грошова допомога складає 3000 гривень; для інших осіб - 2000 гривень. За призначенням допомоги зазначені категорії осіб звертаються до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення, уповноваженої особи виконавчого органу сільської, селищної, міської ради або центру надання адміністративних послуг. Допомога призначається органом соціального захисту населення протягом 10 робочих днів з дати надходження заяви про надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам.

14 жовтня 2022 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 1168 «Про внесення змін до Порядку надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» [16], якою змінив систему перевірки місць проживання на фактичне перебування там переселенців з метою запобігти неправомірному отриманню внутрішньо переміщеними особами грошових виплат. Зокрема, встановлено, що перевірятимуть переселенців вибірково і здійснювати це будуть територіальні органи Національної соціальної служби. 28 червня 2022 року з метою захисту прав переміщених громадян урядом було видано постанову №740, «Деякі питання захисту прав депортованих та внутрішньо переміщених осіб» [18], якою в Україні запроваджено посаду Уповноваженого з питань ВПО.

На міжнародному рівні основним правовим документом, який встановлює стандарти захисту ВПО наразі є Керівні принципи з питання перемі-

щених осіб усередині країни [7], що були розроблені за дорученням Генеральної Асамблеї ООН та Комісії з прав людини у 1998 р., які підтвердили і доповнили існуючі норми міжнародного права в галузі прав людини та міжнародного гуманітарного права, що стосуються ВПО, а також в них робиться спроба роз'яснення основних недоліків різних інструментів в частині положень, що безпосередньо зачіпають інтереси ВПО.

Загалом, до універсальних міжнародних угод, які встановлюють загальні принципи забезпечення прав внутрішніх переселенців, належать: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року [4], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [5], Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права від 16 грудня 1966 року [6], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року [3]. У вище зазначених міжнародних договорах закріплені права та свободи людини, якими вона володіє незалежно від будь-яких ознак, в тому числі і у зв'язку з вимушеним переселенням у примусовому або добровільному порядку у межах своєї держави внаслідок дії непереборних обставин. Держава має забезпечити соціальний захист усіх громадян незалежно від особливостей їхнього правового положення.

Отже, аналіз нормативно-правової бази свідчить про наявність в Україні широкої законодавчої бази по забезпеченню прав і свобод переміщених осіб. Через повномасштабне вторгнення Росії до України більшість діючих нормативно-правових актів зазнали змін. На жаль, документу який би чітко регламентував права дітей ВПО наразі в Україні немає. Окремі положення щодо захисту прав дітей ВПО розпорошені по різних правових документах.

Через окупацію, постійні обстріли багато українських сімей покинули свої домівки та перемістилися у більш безпечні райони, де намагалися облаштувати своє життя, знайти житло, можливості для навчання та відпочинку дітей, в умовах обмежених ресурсів та постійної небезпеки на всій території України. Під час проживання в новому місці у ВПО виникають труднощі при реалізації своїх прав.

Під час війни порушилося право дітей бути з сім'єю. Часто малолітні діти до 14 років евакуювались без супроводу батьків чи інших законних представників, без документів. І з часом діти втрачали зв'язок з батьками через воєнні дії. Були випадки, коли батьки не мали змоги евакуюватись разом з дитиною через різні обставини, тому від-

правляли її у відносно безпечне місце з родичем чи знайомим.

Також у перші дні війни не поодинокими випадками були ситуації, коли діти з України виїжджали за кордон без батьків - у супроводі родичів чи взагалі малознайомих людей. Але у країнах ЄС законодавство вимагає призначити опікуна таким дітям, визнаючи їх як «діти без супроводу». Коли дитина знаходиться за кордоном вона опиняється під тимчасовим захистом країни, але може бути залишеною без права вибору законного представника. Крім цього, існує проблема розбіжності між українським законодавством та законодавством країн ЄС щодо перетину кордону дитиною. Від чого страждає саме дитина. Зокрема, Цивільний кодекс України визначає, що «особа, яка досягла 16 років, має право на вільний самостійний виїзд за межі України» [12]. Тобто за українським законодавством після досягнення відповідного віку дитина може перетнути кордон самостійно. Проте, наприклад, у законодавстві країн ЄС право на самостійний перетин кордону мають лише особи, що досягли 18-річного віку.

Найгостріше питання, яке хвилює багатьох переселенців - житло. Часто у переміщених осіб виникає складність з його пошуком, невідповідність умов житла та ціни на нього. Особливо тяжко доводиться сім'ям з дітьми, які потребують вільного простору. Через те, що батьки відразу не можуть працевлаштуватися, не мають постійного доходу вони не можуть забезпечити дитині належні житлові умови. Тому значна кількість ВПО разом з дітьми досі живе у тимчасово пристосованих місцях: школах, церквах тощо. А ті переселенці, які мають змогу орендувати житло інколи стикаються з випадками відмов через упереджене ставлення до них.

Всім дітям-переселенцям гарантоване право на медичну допомогу. Але є діти, які мають значні труднощі при реалізації даного права - діти з особливими потребами. Часто при переїзді вони втрачали засоби для пересування, здійснення гігієни, орієнтування та спілкування. Значною проблемою для таких сімей після переміщення є неможливість відновити реабілітацію на тому самому рівні, як це було до війни. Перепоною для реабілітації та лікування дитини є також відсутність документів, таких як спеціальні призначення лікарів, історії хвороби тощо. На жаль, не всі ці документи є в електронних базах даних. Отримати їх повторно буває важко: немає фахівця, який призначить необхідні ліки, немає можливості привезти дитину, бракує необхідних довідок тощо.

Статтю 53 Конституції України [1] та ст. 28 Конвенції про права дитини [2] встановлено, що кожен має право на освіту, на безкоштовне та якісне навчання. Та через війну не всі діти можуть реалізувати дане право. Особливо діти-переселенці, яким важко адаптуватися до нових умов. До того ж через те, що переважно навчання проводилося в онлайн режимі, не всі батьки ВПО, мали змогу забезпечити дітей гаджетами. Крім цього, освітній процес переривається через тривалі повітряні тривоги, відключення по кілька годин на день електропостачання. Усі ці фактори негативно відображаються на знаннях учнів. Дехто з ВПО не може влаштувати дітей до навчальних закладів через те, що не знає, чи залишиться у цьому місті, чи матиме їхати ще кудись. Таке невизначене становище зменшує мотивацію до навчання.

Значною проблемою є відсутність очного навчання в Україні серед дітей-переселенців з інвалідністю, які погано сприймають або й зовсім не сприймають онлайн-формат занять у школі, а тим паче у дитячому садочку. Відсутність спілкування з однолітками перешкоджає соціалізації та набуттю такими дітьми комунікаційних навичок, сповільнює їх загальний розвиток.

Внаслідок переселення, нових умов проживання, тяжкого соціального, психологічного становища зростають ризики виникнення злочинності серед ВПО. Важливою проблемою для дітей ВПО є соціалізація. У невеликих населених пунктах вона ускладнюється через відсутність місць для змістовного дозвілля, культурного розвитку дитини. Щодо забезпечення переселенців продуктами харчування, предметами особистої гігієни, то тут значну допомогу було надано місцевими жителями, а також різними гуманітарними організаціями, зокрема Товариством Червоного Хреста України, ЮНІСЕФ «Спільно», Агентством ООН у справах біженців (УВКБ ООН).

Отже, як бачимо при реалізації своїх базових прав діти-переселенці стикаються з рядом проблем. Тобто для дітей, що зростають в умовах війни, не передбачено жодних гарантій безпеки. Захист прав дитини має бути одним із найважливіших пріоритетів у нашій державі, адже діти, це майбутнє України.

Війна, яку розпочала Росія кардинально змінила долі багатьох українців, хтось втратив близьких, рідних, хтось роботу. Мільйони людей вимушені були залишити власні домівки і переселитися на відносно спокійні регіони України. Активну діяльність по наданню допомоги розгорнули місцеві, міські та сільські громади.

Висновки. Досліджуючи питання реалізації прав дітей зі статусом внутрішньо переміщеної особи в умовах війни ми дійшли наступних висновків:

В Україні існує широка законодавча база по забезпеченню прав і свобод вимушено переміщених осіб. До багатьох нормативних актів були внесені зміни, що продиктовані необхідністю ефективного реагування під час війни.

У науковій літературі досліджуване питання почало активно розглядатися починаючи з 2014 року, після початку збройного конфлікту. Проблеми, які вивчаються науковцями здебільшого стосуються: захисту права внутрішньо переміщених осіб на медичну допомогу; пропозицій по реформуванню державної житлової політики у воєнний час; правового регулювання соціального забезпечення вимушених переселенців; правового статусу внутрішньо переміщених осіб тощо. Та незважаючи на велику кількість наукових доробок у цій сфері, поза увагою сучасних дослідників залишаються проблеми дітей внутрішньо переміщених осіб. На нашу думку, для вироблення в Україні ефективного механізму розв'язання проблем ВПО слід використовувати досвід зарубіжних країн.

Для оперативної та дієвої допомоги дітям, що постраждали від війни було створено Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану. Його діяльність спрямована на вирішення питань пов'язаних з евакуацією дітей, захисту їх прав та інтересів. Разом з представниками місцевого самоврядування центральні органи влади у міру своїх можливостей намагаються захистити дітей ВПО та забезпечити їх від подальшого травмування. Також Україна потребує більш масштабного залучення міжнародних організацій до вирішення питань захисту прав дітей, які залишилися на тимчасово окупованих територіях чи були примусово вивезені до Росії.

З огляду на виявлені в ході дослідження проблеми правового статусу дітей ВПО нами були розроблені практичні рекомендації.

Існуючі закони в повній мірі не враховували можливість збройного конфлікту на території України та військових злочинів, які чинить Росія проти наших громадян. Тому необхідно розглянути якомога більше ситуацій у яких порушуються права дітей та у співпраці з міжнародними організаціями притягнути до відповідальності винних. З метою посилення захисту дітей переміщених осіб ми пропонуємо прийняти спеціальний закон, який би регулював виключно їх права, оскільки вони мають

свої особливі права та потреби, які не завжди перетинаються з дорослими. Також на нашу думку, потребує змін діюче законодавство, зокрема Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Вказаний документ слід доповнити положеннями про ризики та механізми реалізації прав дітей внутрішньо переміщених осіб на житло, освіту та медичну допомогу. Доцільним буде надати органам місцевого самоврядування, на період воєнного часу, право встановлювати на території громад індикативні ціни на оренду житлових приміщень та розробити дієвий механізм здійснення контролю і постійного моніторингу ситуації на ринку оренди житла. Крім цього, національне законодавство необхідно узгодити із законодавством країн Європейського Союзу в контексті перетину кордону без батьків, а також із нормами міжнародного права щодо прав неповнолітньої особи на самостійне пересування та отримання відповідної допомоги. До того ж при розробці власного законодавства варто врахувати досвід та практику країн, які зіткнулися зі схожими проблемами внутрішнього переміщення.

Література

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
6. Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
7. Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення всередині країни. - URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf>
8. Статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
9. Закон України «Про охорону дитинства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402->
10. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
11. Закон України «Про безоплатну правову допомогу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
12. Цивільний кодекс». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509 «Порядок оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#Text>
14. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#n54>
15. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 646 «Про затвердження Порядку створення, ведення та доступу до відомостей Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/646-2016-%D0%BF#Text>
16. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» № 1168 14 жовтня 2022 р.». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1168-2022-%D0%BF#Text>
17. Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 р. № 302 «Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text>
18. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 червня 2022 р. № 740 «Деякі питання захисту прав депортованих та внутрішньо переміщених осіб». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2022-%D0%BF#Text>
19. Артюх Ю. І. Правове регулювання соціального забезпечення вимушених переселенців: порівняльний аспект. *Соціальне право*. 2017. № 1. С. 214-222. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sopr_2017_1_25
20. Басова І. С. Внутрішньо переміщені особи: теоретичні та практичні проблеми. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 504-511. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2016_27_67.
21. Бобкова А. Щодо реалізації права на житло внутрішньо переміщеними особами. *Правничий часопис Донецького університету*. 2017. № 1-2. С. 3-13. URL: <https://jpch.donnu.edu.ua/article/view/6038/6067>
22. Булеца С. Б. Право внутрішньо переміщених осіб на медичну допомогу. *Конституційно-правові академічні студії*. 2016. Вип. 1. С. 12-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kpac_2016_1_4

23. Волкова А. О. Сучасна практика надання внутрішньо переміщеним особам соціального житла та житла з житлових фондів для тимчасового проживання. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 209-216. URL: <https://jpch.donnu.edu.ua/article/view/6038/6067>
24. Данилова І. Реалізація житлових прав вимушених переселенців в Україні. *Підприємництво, господарство і право* 2017. № 3. С. 16-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_3_4.
25. Дробязко К. Як захистити права дитини в умовах воєнного стану. *Юридична газета*. 2022. Листопад. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/yak-zahistiti-prava-ditini-v-umovah-voennogo-stanu.html>
26. Елізабет Ферріс. Захист прав внутрішньо переміщених дітей». *Children and Migration*. Pages 97-116. 2010 URL: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230297098_6
27. Іляшко О. О. Проблеми захисту права внутрішньо переміщених осіб на медичну допомогу в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2019. Т. 30(69), № 1. С. 32-35. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/1_2019/8.pdf.
28. Князькова Л.М. Деякі питання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2021/32.pdf
29. Кобець М. П. Проблеми забезпечення права на житло внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 37, т. 1. С. 110-113. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_37\(2\)_29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_37(2)_29)
30. Комнатний С. Деякі пропозиції до реформування державної житлової політики України у воєнний і повоєнний періоди / С. Комнатний // *Право і політика* 2022. Том 22. №1. - Режим доступу: <https://doi.org/10.33270/01222302.78>
31. Малиновська О. А. Шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду. *Стратегія і тактика державного управління : зб. наук. праць*. Рівне: НУВГП, 2014. № 1. С. 154-163. URL: <https://ep3.nuwm.edu.ua/14241/1/154-163%20%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%C2%A0%D0%9E.%C2%A0%D0%90.%20%D0%B7%D0%B0%D1%85.pdf>
32. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти / [С.Б. Булеца, О.І. Котляр, Я.В. Лазур та ін.]; за заг. ред.: д-ра юрид. наук, проф. О.Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М.В. Савчина; к.ю.н., доц. М.В. Менджул. Ужгород: РІК-У. 2017. 348 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/17480/1/Mechanism%20of%20Providing%20Right%27s%20of%20IDP.pdf>
33. Михайловський В. Загальні засади адміністративно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2017. - Апрель. С. 85-87. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/2/20.pdf>
34. Михайловський В. Внутрішньо переміщені особи - особливості національного та міжнародно-правового забезпечення. *Адміністративне право і процес. Фінансове право*. 2016. № 4. С. 151-155. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/4/37.pdf>
35. Павлів-Самойл Н. П. Вимушена міграція: міжнародні стандарти внутрішньо переміщених осіб у національному законодавстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2019. Вип. 24. С. 35-40. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21448/7.pdf>
36. Рахма Абураас, Аміна Наджиб, Лайла Багіл, Тім К. Маккі. Сирійський конфлікт: приклад викликів і гострої потреби в медичних гуманітарних операціях для жінок і дітей внутрішньо переміщених осіб. *BMC Medicine*. 2018. URL: <https://bmcmedicine.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12916-018-1041-7>
37. Ромола Адеола, Беньям Мезмур. Захист внутрішньо переміщених дітей в Африці: доктринальний аналіз статті 23(4) Африканської дитячої хартії // *Журнал африканського права*. Том 65. Травень 2021. С. 115-129. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-african-law/article/protection-of-internally-displaced-children-in-africa-a-doctrinal-analysis-of-article-234-of-the-african-childrens-charter/EA8D031BEC1FD738A6C4F735B56CA696>
38. Семігіна Т. В. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. *Український соціум*. 2015. № 2. С. 65-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2015_2_8.
39. Турченко О.Г., Пилипишина І.І. Забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. №2. С. 64-69. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261617/258040>

40. Фелікс Чідозі Чідозі, Августин Еджірогене Огубу. Сприйняття захисту прав дитини та діяльності ЗМІ в таборі внутрішньо переміщених осіб Кудже, Абуджа, Нігерія // *ЗМІ та їхня роль у захисті прав дітей в Африці*. 2020. 277-294 URL: <https://www.igi-global.com/viewtitlesample.aspx?id=241744&ptid=227630&t=Perception%20on%20Child%20Rights%20Protection%20and%20Media%20Performance%20Among%20Kuje%20Internally%20Displaced%20Persons%27%20Camp,%20Abuja,%20Nigeria&isxn=9781799803294>

41. Хомишин І. Реалізація права на освіту внутрішньо переміщеними особами. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2017. С. 186-192. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13343/30.pdf>

42. Цимбалістий Т., Блацак А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. №4(20). С.126-130. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/3>

8388/1/%D0%A6%D0%B8%D0%BC%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%B9.pdf

43. Швець Я. І., Соколова І. О. Порушення прав дітей під час війни Російською Федерацією. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Випуск 71. С. 99-103. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/262897/259246>

Бондарчук Ю. П.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри економічної теорії та права
Центральноукраїнського національного
технічного університету

Єщенко М. Г.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри менеджменту
Донбаської національної академії будівництва
і архітектури

ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ ДО СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ З КОРИСЛИВОЮ ОРІЄНТАЦІЄЮ

Будяченко О. М.

Метою статті є репрезентація результатів емпіричного дослідження особливостей ставлення неповнолітніх правопорушників з корисливою орієнтацією до соціального середовища (узагальнене ставлення до соціальних об'єктів, яке розкриває специфіку міжособистісної взаємодії).

Показано, що основополагаючими чинниками зростання корисливої злочинності постають вікові особливості пубертатного періоду, різке погіршення економічної ситуації країни, падіння життєвого рівня та неможливість деяких підлітків законним шляхом задовольнити свої потреби.

Автор зазначає, що у неповнолітніх правопорушників з корисливою орієнтацією основні особистісні відхилення проявляються за показниками: ізоляція, соціальна дезадаптація, антигуманне ставлення до іншої людини як до цінності, чуттєво дефіцитарна поведінка, подання латентної криміногенності соціального середовища, які склали підсистеми взаємозалежних якостей (кореляційні плеяди), що мають криміногенне значення. Крім того, виявлено шість найбільш інформативних комплексів якостей, що характеризують глибинну структуру ставлення неповнолітніх правопорушників з корисливою орієнтацією до соціального середовища, як-от: Відчуженість, Деформація особи під впливом антисоціальної діяльності, Потреба в приналежності до групи, Міжособистісна поведінка у сфері контролю, яка визначається статусною позицією, Очікувана поведінка у сфері афекту та Патерн ставлення до іншої людини і самого себе.

Ключові слова: корисливі правопорушення, особистість неповнолітніх правопорушників, ставлення до соціуму, дезадаптація, криміногенність середовища.

Budyachenko O. M. Peculiarities of the attitude towards the social environment of juvenile delinquents with selfish orientation

The purpose of the article is to represent the results of an empirical study of the characteristics of the attitude of juvenile delinquents with self-interested orientation towards the social environment (generalized

attitude towards social objects, which reveals the specifics of interpersonal interaction). It is shown that the fundamental factors of the growth of self-interested crime are the age characteristics of the puberty period, the sharp deterioration of the country's economic situation, the drop in the standard of living, and the inability of some teenagers to meet their needs legally.

The author notes that in juvenile delinquents with selfish orientation, the main personality deviations are manifested by indicators: isolation, social maladaptation, inhumane treatment of another person as a value, emotionally deficient behavior, presentation of latent criminogenicity of the social environment, which made up subsystems of interdependent qualities (correlation constellations), which have criminogenic significance.

In addition, the six most informative sets of qualities characterizing the deep structure of the attitude of juvenile delinquents with a self-serving orientation towards the social environment were identified, such as: Alienation, Deformation of the person under the influence of antisocial activity, The need to belong to a group, Interpersonal behavior in the sphere of control, which determined by status position, Expected behavior in the sphere of affect and Pattern of attitude towards another person and oneself.

Key words: self-interested offenses, personality of juvenile offenders, attitude to society, maladjustment, criminogenicity of the environment.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасний період характеризується значним зростанням злочинності серед неповнолітніх та особливо такого її різновиду, як корислива. Основним чинником зростання цього виду злочинності нині є вікові особливості неповнолітніх, які перебувають у пубертатному періоді, різке погіршення економічної ситуації країни, падіння життєвого рівня більшості сімей та неможливість деяких підлітків законним шляхом задовольнити свої потреби.

Актуальність проблеми визначається не тільки безпосереднім збитком, який заподіяно протиправними діями неповнолітніх, але й тим, що особистість неповнолітнього злочинця, є своєрідним ядром проблеми злочинності взагалі,

а її вивчення та профілактика - одним з вузлових питань боротьби з цим видом злочинності у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна українська юридична та психологічна наука має досвід дослідження причин та джерел злочинності неповнолітніх (Р.І. Благута [1], В.Й. Бочелюк [2], В.М. Мельничок [3], О.В. Мушинська [4], Л.М. Раєцька [5] та ін.). Основними напрямками наукових пошуків є: криміналістична характеристика вікових особливостей криміногенної поведінки неповнолітніх (В.М. Мельничок [3]), актуальні проблеми боротьби зі злочинністю молоді та неповнолітніх (В.Й. Бочелюк [2], Л.М. Раєцька [5]), гендерна специфіка сивої сфери неповнолітніх правопорушників (О.В. Мушинська [4]), психологічні засади профілактичної роботи з делінквентними неповнолітніми (Р.І. Благута [1]) тощо.

На думку низки науковців, шлях від формування неповнолітніх як об'єктів суспільних відносин та до моменту становлення їх як суб'єктів цих відносин є складним та проблемним. Як відмічає В.М. Мельничок, протягом цього онтогенетично та соціально складного процесу неповнолітній формується як соціально орієнтований член суспільства, соціалізація якого відбувається під впливом різноспрямованих та дискордантних чинників соціуму щодо функціонування індивідуальних соціально-психологічних механізмів засвоєння інформації [3].

Ми цілком погоджуємося з думкою вченого, що останнім часом суттєві зміни в психофізичному та соціальному розвитку неповнолітніх впливають на формування мотивацію їх поведінки, в тому числі й злочинної: якщо в класичній юридичній психології кримінальні правопорушення проти власності вчинялися, переважно, з мотивів солідарності з друзями, бажанням самоствердження (В.Й. Бочелюк [2]), то на сьогодні домінуючою є корислива мотивація (В.М. Мельничок [3], О.В. Мушинська [4]).

В цьому контексті Л.М. Раєцька наголошує на темпоральності злочинності неповнолітніх, яка відображає потрійний стан кримінальної культури: її минуле, сьогоднішнє та майбутнє [5]. Тому ключем до вивчення корисливих кримінальних правопорушень неповнолітніх злочинців та механізмів формування особистості неповнолітнього злочинця стає врахування ювенальною юстицією основних вікових особливостей становлення особистості, як-от: суперечливість та нестійкість поведінки, висока сензитивність, коливання емо-

цій, не сформованість самооцінки а, відповідно, послідовної та чіткої лінії поведінки, відсутність стійких інтересів (В.Й. Бочелюк [2]). Всі ці особливості неповнолітнього провокують глибокий вплив на його внутрішній світ та поведінку різних, іноді випадкових обставин [2].

Таким чином, дослідження вікових особливостей формування особистості є однією з найважливіших умов вирішення проблем, пов'язаних із злочинністю неповнолітніх, зокрема і формуванням особистості неповнолітнього злочинця. При цьому, підвищеної уваги потребує значне коло питань, зокрема: тенденції динаміки злочинності неповнолітніх та її частка в структурі загальної злочинності, чинники впливу на процес формування злочинної мотивації, способи втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, шляхи вдосконалення правоохоронних органів та громадських організацій щодо запобігання злочинності неповнолітніх [2].

Метою цієї статті є вивчення особливостей ставлення неповнолітніх правопорушників з корисливою орієнтацією до соціального середовища (узагальнене ставлення до соціальних об'єктів, яке розкриває специфіку міжособистісної взаємодії).

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження проводилося у Центрі ювенальної пробації м. Одеса. В дослідженні були задіяні 2 групи порівняння: неповнолітні чоловічої статі у віці від 15 до 17 років, які скоїли корисливі правопорушення (62 особи) та законослухняні неповнолітні чоловічої статі у віці від 15 до 17 років (50 осіб). Методичний комплекс склали: тест СМОЛ, опитувальник міжособистісних відносин FIRO-V В. Шутца, наші модифікації методики «Людина як цінність» Н.І. Кашинової та методики дослідження загальної самооцінки та оцінювання уявлень неповнолітнього про рівень латентної криміногенності соціального середовища.

Виявлення ступеня відхилення від нормативного ставлення до соціального середовища в експериментальній групі проводилося виходячи з результатів порівняльного експерименту. До емпіричних змінних нами були віднесені показники, які розкривають суттєві особливості даного ставлення: базові міжособистісні потреби у включенні, контролі та афекті (виражена поведінка й та, яку потребують), ставлення до іншої людини як до цінності, соціальна дезадаптація, ізоляція, рівень латентної криміногенності соціального середовища, що суб'єктивно оцінюється.

Статистична обробка даних була спрямована на виявлення достовірності відмінностей за аналі-

зованими показниками. Відмінності визначалися залежно від характеру розподілу, за допомогою *t*-критерію Стьюдента та критерію Манна - Вітні.

Як показують отримані результати, у неповнолітніх правопорушників з корисливою орієнтацією виражений високий рівень статистично значущих відхилень за показниками: ізоляція, соціальна дезадаптація, антигуманне ставлення до іншої людини як до цінності, чуттєво дефіцитна поведінка, подання латентної криміногенності соціального середовища (таблиця 1).

Як ми бачимо з таблиці 1, підвищення значень в експериментальній групі за шкалою «Соціальна дезадаптація» розкриває такі риси неповнолітніх правопорушників, як: порушення механізму прогнозування власних вчинків, неприйняття суспільних норм та вимог та вороже ставлення до них як підґрунтя асоціальності.

Ми припускаємо, що посиленню соціальної дезадаптації сприяє також і підйом профілю за шкалою «Ізоляція», що свідчить про «занурення в себе», своєрідність установок і суджень як результат відриву від соціальної реальності.

У неповнолітніх правопорушників з корисливою орієнтацією також зафіксовано зниження значень за показником «Очікування емоційно теплих ставлень з боку оточуючих», що характеризує їхню потребу в афекті та відображає наявність чуттєво дефіцитарної поведінки, яка проявляється в ослабленні емоційної прихильності, прагненні уникати близьких особистих відносин із оточуючими тощо. Це має особливе значення, оскільки утруднюється емпатична ідентифікація з іншими людьми та формується нездатність неповнолітніх правопорушників до співчуття.

Про порушення сприятливих міжособистісних відносин у неповнолітніх правопорушників з корисливою орієнтацією свідчить і притаманний їм рівень гуманістичного ставлення до іншої людини як до цінності. Цей показник є вкрай важливим, оскільки він є критерієм нормального/аномального розвитку особистості: чим ближче ставлення до іншої людини як до засобу задоволення особистих потреб та інтересів, тим глибший ступінь особистісної патології.

Дослідження показало, що взаємодія з іншими людьми у неповнолітніх правопорушників ґрунтується на уявленні про них як про егоїстичні, жорстокі, агресивні, недобррозичливі, нещирі, безвідповідальні. Це також свідчить про виражену викривленість їх соціального розвитку, глибокий ступінь особистісної патології.

Аналіз суб'єктивно оцінюваного рівня латентної криміногенності соціального середовища свідчить, що неповнолітні правопорушники мають тенденцію сприймати оточуючих як потенційно криміногенних, схильних до скоєння корисливих правопорушень. Показово, що вони приписують риси криміногенності в середньому 65% оточуючих людей, а майже третина їх оцінюють цей рівень як гранично високий (вище 80%).

Для вивчення латентної структури відносин неповнолітніх правопорушників з корисливою орієнтацією до соціального середовища було проведено кореляційний аналіз. До основних змінних були віднесені всі показники, що вивчалися в порівняльному дослідженні; крім того, як додаткові були введені особистісні характеристики, які відіграють важливу роль у регуляції соціальної поведінки (самооцінка, ригідність), а також показник тривалості протиправної діяльності.

Таблиця 1

Статистична оцінка відмінностей в розподілі показників особистісних характеристик неповнолітніх в групах порівняння

Особистісні характеристики	Значення статистичних критеріїв	Достовірність відмінностей (p)
Ізоляція	t = -3,211	0,002**
Соціальна дезадаптація	t = -4,972	0**
Ставлення до іншої людини як до цінності	t = -3,159	0,002**
Уявлення про латентну криміногенність соціального середовища	U = 804	0,050*
Прагнення включення до групи	t = 1,700	0,091
Потреба бути прийнятим групою	t = 1,293	0,201
Схильність до встановлення емоційно близьких відносин з іншими людьми	t = -0,122	0,903
Очікування емоційно теплих ставлень з боку оточуючих	t = -5,634	0**
Прагнення до ведучої ролі в групі	t = 1,633	0,106
Залежність, підкорюваність	t = 1,011	0,063

Примітка: *t* – значення критерій Стьюдента; *U* – значення критерій Манна – Уитні; * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$.

На підставі результатів кореляційного аналізу у структурі особистості неповнолітніх правопорушників з корисливою орієнтацією було виявлено підсистеми взаємозалежних якостей (кореляційні плеяди), що мають криміногенне значення. Так, зокрема, до однієї кореляційної плеяди увійшли показники Соціальна дезадаптація, Ізоляція, Ригідність, Самооцінка.

Позитивна кореляція перших трьох показників ($p < 0,01$) розкриває суттєву детермінанту протиправної поведінки, що визначається порушенням соціальної пристосованості, ригідністю мислення та афекту, відривом від соціальної реальності. Негативна кореляція зазначених характеристик з показником Самооцінка ($p < 0,01$) свідчить про посилення даних негативних проявів при зниженні самоповаги, що розкриває провідну роль саме негативного самоставлення у розвитку протиправної поведінки неповнолітніх.

На наш погляд, інформативним є також взаємозв'язок таких показників, як-от: Тривалість протиправної діяльності, Уявлення про латентну криміногенність соціального середовища, Залежність ($p < 0,01$). Ця плеяда розкриває тенденції деформації особистості неповнолітнього правопорушника під впливом тривалої протиправної діяльності. Зазначені тенденції полягають у підвищенні суб'єктивно оцінюваного рівня латентної криміногенності соціального середовища, а також у розвитку встановлення опозиційності у відносинах з іншими людьми.

Для подальшого виявлення найбільш інформативних комплексів якостей, що характеризують глибинну структуру відношення неповнолітніх правопорушників з корисливою орієнтацією до соціального середовища, було проведено аналітичну обробку даних методом головних компонентів.

В результаті було виділено шість основних чинників.

1. Відчуженість (19,7%) представлена показниками Соціальна дезадаптація, Ізоляція, Ригідність. Зв'язок Соціальної дезадаптації та Ізоляції вже був нами виявлений в результаті кореляційного аналізу та інтерпретований в аспекті детермінації протиправної поведінки. Вхідження названих показників, поряд з ригідністю, в єдиний чинник дозволяє розглядати це поєднання як дуже важливу підсистему взаємопов'язаних якостей, які функціонують у структурі особистості неповнолітнього правопорушника в «режимі» взаємодії та визначають інші показники.

Найбільшу вагу в даному чиннику (0,912) має Ізоляція, що свідчить про відірваність від соціальної реальності, труднощі в оцінюванні міжособистісних відносин та соціальних експектацій, високого ступеня розбіжності суб'єкта з навколишнім середовищем та загальноприйнятими нормами. Ми можемо припустити, що Ізоляція у поєднанні із соціальною дезадаптацією і ригідністю, мабуть, вказує на наявність у структурі особистості неповнолітнього правопорушника особливої системної якості - відчуженості, яка є проявом таких специфічних життєвих відносин суб'єкта зі світом, у яких він протиставляє себе іншим людям, відчуваючи у своїй ту чи інший ступінь своєї відокремленості.

Відчуженість виступає чинником, який ускладнює емпатичну ідентифікацію з іншими людьми і тим самим полегшує здійснення антигуманних дій щодо до них.

2. Деформація особи під впливом антисоціальної діяльності (16,3%) містить три основні змінні: Тривалість протиправної діяльності, Уникнення контролю та Уявлення про латентну криміногенність соціального середовища. Взаємозв'язок зазначених показників відображає вплив протиправної діяльності на деформацію особистості неповнолітнього правопорушника.

З найбільшою вагою (-0,766) в даний чинник увійшла Залежність, причому негативний знак її ваги свідчить про значущість протилежного полюса - Уникнення контролю. Особливе значення даної характеристики стає зрозумілим, якщо порівняти особистість неповнолітнього правопорушника з системою, яка саморозвивається, у якій тим яскравіше виражено прагнення до самозбереження і протидії зовнішнім чинникам, чим більше вона сформована. Отже, аналізований чинник відображає передусім цілісність і стійкість криміногенної деформації особистості неповнолітнього правопорушника, які формуються в процесі протиправної діяльності.

3. Потреба в приналежності до групи (12,3%) містить в собі дві змінні: Потреба бути прийнятим групою та Схильність до встановлення емоційно близьких відносин з іншими людьми (відображає найважливішу психологічну потребу неповнолітнього правопорушника - у приналежності до групи, у якій він міг би задовольнити свої основні психологічні потреби: у спілкуванні, у прийнятті та схваленні, в особистісній цінності і самоповазі тощо).

Як правило, референтною для неповнолітнього правопорушника стає група з антисоціальною

спрямованістю, членів якої поєднує насамперед спільна антисоціальна та антигромадська діяльність. Отже, у цьому чиннику відображаються афіліаційні настанови неповнолітніх правопорушників.

4. Міжособистісна поведінка у сфері контролю, яка визначається статусною позицією (10,3%). У цей чинник увійшов лише один показник - Прагнення до ведучої ролі в групі, який розкриває поведінку індивіда у сфері контролю (за У. Шутцем), що пов'язане з установкою на домінування або підпорядкування міжособистісних відносинах.

Ми бачимо, що характеристика Домінування - Підпорядкування представлена в структурі особистості неповнолітнього правопорушника щодо самостійної підсистеми.

Самостійність цієї якості, на нашу думку, пояснюється тим, що вона визначається насамперед статусом неповнолітнього правопорушника у багатостатусній ієрархічно організованій антисоціальній групі, і тим самим має переважно зовнішню, а не внутрішню детермінацію.

5. Очікувана поведінка у сфері афекту (9,3%) також представлена лише одним показником - Очікування емоційно теплих ставлень з боку оточуючих, що характеризує аспект міжособистісного поведінки індивіда у сфері афекту, пов'язаний з очікуваним ставленням із боку оточуючих (за У. Шутцем).

Ми бачимо, що в структурі особистості неповнолітнього правопорушника ця характеристика, як і попередня, є досить автономною, інтегрованою у самостійну підсистему. Можна припустити, що виявлена автономність визначається несвідомим характером прояви цієї особистісної якості, що пов'язано з особливостями ранньої соціалізації неповнолітніх правопорушників, і зокрема з пережитою більшістю з них у дитинстві емоційною депривацією.

Це, можливо, і визначило типовий та стійкий спосіб поведінки у афективній сфері, пов'язані з відсутністю очікування теплих емоційних відносин із боку оточуючих.

6. Патерн ставлення до іншої людини і самого себе (8,3%) містить в собі дві змінні: Самооцінка та Ставлення до іншої людини як до цінності та має як позитивний, так і негативний полюси: на позитивному полюсі самоповага поєднується з повагою до іншої людини (сприятливий варіант розвитку особистості), на негативному - відсутність поваги до себе поєднується з антипатією до іншої людини та очікуванням зневаги від цього іншого (суперечливий варіант у розвитку особистості).

У неповнолітніх правопорушників з низькими оцінками за цим чинником самонеприйняття поєднується з неприйняттям інших людей, приниженням їхньої цінності, ставленням до них як до «речі», засобу задоволення своїх особистих потреб та інтересів.

Ми вважаємо, що описані чинники можна розглядати як інтегральні психологічні утворення, що характеризують латентну структуру відносин неповнолітнього правопорушника з корисливою орієнтацією до соціального середовища з точки зору його суттєвих особливостей.

Цікавим є виявлення різних типів неповнолітніх правопорушників з корисливою орієнтацією, що відрізняються за особливостями ставлення до соціального середовища.

Результати кластеризації свідчать, що провідним параметром внутрішньо-групової диференціації неповнолітніх правопорушників виступили показники, пов'язані з криміногенною деформацією особистості - Уявлення про латентну криміногенність соціального середовища та Тривалість протиправної діяльності. Крім того, суттєвими показниками цієї диференціації виступили також показники Ставлення до іншої людини як до цінності та Самооцінка. У результаті було виділено чотири різні групи.

Перша група представлена неповнолітніми правопорушниками з найменшою особистісною деформацією. Патерн ставлення до іншої людини і самого себе тут є найбільш розвиненим серед усіх виділених та характеризується відносно сприятливим ставленням до іншої людини у поєднанні із відносно сприятливою самооцінкою. Показники криміногенності в даній типологічній групі найнижчі, що дозволяє розглядати її як найменш криміногенну.

У неповнолітніх правопорушників другої групи патерн ставлення до іншої людини і самого себе представлений суперечливим варіантом розвитку особистості, при якому відсутність поваги до себе поєднується з антипатією до іншої людини. Цей патерн може бути схарактеризований позицією «Я поганий, ви погані», що можна розглядати як початок антисоціальної спрямованості.

Оскільки показники криміногенності тут є відносно низькими, можна припустити, що антисоціальна поведінка неповнолітніх правопорушників визначається глибоким внутрішньо особистісним конфліктом з неприйняттям як себе, так і оточуючих людей.

У неповнолітніх правопорушників третьої групи патерн ставлення до іншої людини і себе харак-

теризується низьким рівнем гуманістичного ставлення до іншої людини як до цінності і середнім рівнем самооцінки. Цей патерн близький до позиції «Я хороший, ви погані», яку можна розглядати як найбільш типову для правопорушника. Підвищені значення показників криміногенності дозволяють оцінювати цю типологічну групу як криміногеннішу порівняно з двома розглянутими раніше.

Можна припустити, що тут проявляється ефект певного підвищення самооцінки під впливом тривалої протиправної діяльності.

Подібною до попередньої є четверта група, представникам якої також притаманне антигуманне ставлення до іншої людини як до цінності та середня самооцінка. Однак показники криміногенності у цій групі є найвищими серед усіх розглянутих груп, що свідчить про стійку антисоціальну орієнтацію неповнолітніх правопорушників цього типу.

Висновки. Емпіричним шляхом виявлено шість найбільш інформативних комплексів якостей, що характеризують глибинну структуру ставлення неповнолітніх правопорушників з корисливою орієнтацією до соціального середовища, як-от: Відчуженість, Деформація особи під впливом антисоціальної діяльності, Потреба в приналежності до групи, Міжособистісна поведінка у сфері контролю, яка визначається статусною позицією, Очікувана поведінка у сфері афекту та Патерн ставлення до іншої людини і самого себе.

На підставі виділених комплексів якостей неповнолітніх правопорушників створена типологія, яка дозволяє зробити висновок про те, що у внутрішньо-груповій диференціації неповнолітніх правопорушників з корисливою орієнтацією з показниками, що відображають особливості

їхнього ставлення до соціального середовища (Уявлення про латентну криміногенність соціального середовища та Ставлення до іншої людини як до цінності) важлива роль належить показнику Самооцінка, що свідчить про щільний зв'язок ставлення до інших та самовідношення. Описані групи можуть бути розглянуті як операційні типи неповнолітніх правопорушників з корисливою орієнтацією та використані у практичній роботі.

Література

1. Благута Р.І. Психологічні засади профілактики делінквентності неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 19.00.06 Київський національний ун-т внутрішніх справ. К., 2006. 175 с.
2. Бочелюк В. Й. Юридична психологія. К.: Центр учбової літератури, 2018. 336 с.
3. Мельничок В.М. Криміналістична характеристика вікових особливостей криміногенної поведінки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. Вип. 47. С. 166-173.
4. Мушинська О.В. Гендерні особливості смислової сфери особистості неповнолітніх правопорушників: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.06. Х., 2005. 171 с.
5. Раєцька Л.М. Проблеми боротьби зі злочинністю молоді та неповнолітніх. *Юридичний журнал*. 2012. № 11. С. 14-18

Будяченко О. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ЯКІСНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ВИМОГА ТА УМОВА УСПІШНОГО ПРОЦЕСУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Бурангулов А. В., Геращенко О. С., Залєвська І. І., Удренас Г. І.

В публічному адмініструванні контроль, як засіб забезпечення законності і дисципліни, виступає у якості самостійної функції процесу публічного адміністрування та одного з елементів організації виконання рішень.

В статті підкреслено специфіку контролю, яка проявляється у присутності останнього у будь-якій керованій системі. Визначено, що мета контролю за діяльністю поліції полягає в тому, щоб запобігти та не допустити незаконних дій (бездіяльності) контрольованих суб'єктів, попередити можливі відхилення від основних цілей їх діяльності, встановити, проаналізувати та по можливості усунути умови та причини не правомірної діяльності.

Розкрито значення контролю в соціальному управлінні, адже він служить важливою функцією публічного адміністрування, в специфічній сфері діяльності, пов'язаній із забезпеченням публічного порядку та безпеки та виступає в якості закономірного й невід'ємного атрибуту державної влади.

Контроль за діяльністю поліції є законна діяльність системи компетентних органів та їх представників щодо стримування протиправних відхилень в процесі реалізації положень нормативних правових актів поліцейськими.

Діяльність Національної поліції України за високими демократичними стандартами держав із розвинутою системою ліберальних демократій є однією з найважливіших вимог та умов успішного процесу євроінтеграції України. Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», до завдань поліції належать: забезпечення публічної безпеки і порядку, охорона прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, запобігання правопорушенням та ряд інших. Отже, поліцейських наділено відповідними повноваженнями для виконання поставлених перед поліцією завдань: застосовування заходів примусу до правопорушників, наприклад- спеціальних засобів та вогнепальної зброї тощо. Такий обсяг специфічних повноважень вимагає налагодження ефективного інструменту контролю щодо діяльності поліції.

© Бурангулов А. В., Геращенко О. С., Залєвська І. І., Удренас Г. І., 2023

У той же час, що до основних завдань щодо контролю за діяльністю органів Національної поліції відносяться: забезпечення неухильного виконання законодавчих та підзаконних правових актів; своєчасного та якісного виконання управлінських рішень; підвищення загального рівня організаційної та оперативно-службової діяльності; своєчасне попередження, виявлення й усунення недоліків в роботі; вивчення та запровадження позитивного вітчизняного й зарубіжного досвіду; покращення дисципліни та відповідальності працівників поліції; професійне управління поліцейськими кадрами.

Ключові слова: контроль, мета контролю, завдання контролю, Національна поліція України, діяльність поліції.

Buranhulov A. V., Herashchenko O. S., Zalievska I. I., Udrenas H. I. Quality control over the activities of the National police of Ukraine as a requirement and condition for the successful european integration process of Ukraine

In public administration, control, as a means of ensuring legality and discipline, acts as an independent function of the process of public administration and one of the elements of the organization of decision implementation.

The article emphasizes the specificity of control, which is manifested in the presence of the latter in any managed system. It was determined that the purpose of monitoring police activities is to prevent and prevent illegal actions (inaction) of controlled subjects, to prevent possible deviations from the main goals of their activities, to establish, analyze and, if possible, eliminate the conditions and causes of illegal activities.

Control is a check of any activity, the compliance of the object under control with the established requirements, its compliance with the rules of conduct established in regulatory legal acts.

The meaning of control in social management is revealed, because it serves as an important function of public administration, in a specific field of activity related to ensuring public order and security, and acts as a natural and integral attribute of state power.

Control over police activities is a legal activity of the system of competent authorities and their representatives to prevent illegal deviations in the process of implementation of the provisions of normative legal acts by the police.

The activity of the National Police of Ukraine in accordance with the high democratic standards of states with a developed system of liberal democracies is one of the most important requirements and conditions for the successful process of European integration of Ukraine. According to the Law of Ukraine "On the National Police", the tasks of the police include: ensuring public safety and order, protection of human rights and freedoms, interests of society and the state, prevention of offenses and a number of others. Therefore, police officers are given the appropriate powers to perform the tasks assigned to the police: applying coercive measures to offenders, for example, special means and firearms, etc. Such a volume of specific powers requires the establishment of an effective control tool over police activities.

At the same time, the main tasks of monitoring the activities of the National Police bodies include: ensuring the strict implementation of legislative and by-law legal acts; timely and high-quality implementation of management decisions; increasing the general level of organizational and operational-service activity; timely warning, detection and elimination of deficiencies in work; study and implementation of positive domestic and foreign experience; improvement of discipline and responsibility of police officers; professional management of police personnel.

Reforming the law enforcement system aims to create a fundamentally new model of police for Ukrainian society: with new principles of personnel formation, new principles of organization of management of units and services, modern standards of partnership with the public, improved approaches to monitoring the activities of police units.

Key words: *control, purpose of control, task of control, National Police of Ukraine, police activities.*

Постановка проблеми та її актуальність. Протягом останніх років процеси державотворення в Україні значно прискорилися. Активна участь держави у процесах європейської інтеграції обумовлює пошук нових, більш ефективних форм і методів реалізації державної політики у всіх сферах суспільного життя і публічного адміністрування.

Сфера протидії злочинності, без перебільшення, є однією із першочергових і пріоритетних. Реформування правоохоронної системи має на меті створення поліції принципово нового для українського суспільства зразку: з новими принципами формування особового складу, новими засадами організації керування підрозділами та

службами, сучасними стандартами партнерства з громадськістю, удосконаленими підходами здійснення контролю за діяльністю поліцейських підрозділів.

З урахуванням збройної агресії та воєнних дій в Україні, надання додаткових повноважень державним збройним формуванням та правоохоронним органам, здійснення демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України залишається одним із пріоритетних завдань.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі адміністративного законодавства, практики його реалізації, а також наукових публікацій у галузі теорії публічного адміністрування сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення інституту контролю за діяльністю Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Історично склалися так, що практика здійснення контролю за діяльністю поліції є досить різномірною і пережила тривалу еволюцію (від контрольної діяльності омбудсмена у Швеції у XVII ст. і до спеціалізованого контролю за поліцією незалежних засобів масової інформації в США і Канаді сьогодні) [1, 199].

Досвід діяльності поліцейських служб розвинених демократичних держав останніх років доводить, що дієвий контроль за діяльністю поліцейських є важливою запорукою недопущення зловживання ними владою і забезпечення законності в лавах самої поліції [2, с.43].

Національна поліція є відносно новою інституцією в Україні, якщо порівнювати з державами сталої демократії, де подібні інституції формувались і розвивались протягом десятиліть або навіть століть. Водночас інститут контролю за діяльністю правоохоронних органів потребує подальшого вивчення для покращення адміністративно-правового врегулювання його діяльності, відштовхуючись від його унікальної важливості, оскільки він сприяє підвищенню рівня довіри до поліції [3, с. 171].

Питання контролю в публічному адмініструванні виступали предметом наукових досліджень у наукових працях В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяка, С.Г. Брателя, В.В. Богуцького, В.М. Гаращука, Є. І. Григоренко, В.А. Дерія, М.І. Карпи, М.В. Корнієнка, В.С. Проніної, М.С. Студенікіної, О.М. Шевченка, О.С. Юніна, Х.П. Ярмак та ін. У той же час, у роботах вищевказаних авторів питання контролю за діяльністю Національної поліції висвітлювались лише

побіжно, що й обумовлює вибір вказаної теми дослідження.

У довідковій літературі термін «контроль» визначається як: а) перевірка відповідності контрольованого об'єкта встановленим вимогам; б) перевірка, облік діяльності; в) установа чи організація, що здійснює нагляд [4, с. 569].

У юридичній енциклопедії під поняттям «контроль» розуміється перевірку дотримання законів, рішень тощо, підкреслюється, що контроль є однією з найважливіших функцій державного управління [5]

Поняття контроль Шевченко О.М. розглядає, як сукупність низки послідовних дій, що являють собою облік, перевірку звітності, рахунків, а також нагляд з метою перевірки місця де здійснюється процес контролю [6, с. 64].

У тлумачному словнику сучасної української мови поняття «контроль» розкривається через його характерні ознаки: перевірка відповідності контрольованого об'єкта встановленим вимогам, серед яких наводиться документальний контроль тощо (на основі вивчення документів); перевірка, облік діяльності кого- або чого-небудь, нагляд за кимось або чимось; установа або організація, яка займається наглядом за певною сферою [7].

Аналіз наведених визначень дає можливість стверджувати, що контроль- це перевірка будь-якої діяльності, відповідності підконтрольного об'єкта встановленим вимогам, дотримання ним правил поведінки, закріплених в нормативно-правових актах.

Переходячи до аналізу контролю за діяльністю Національної поліції України слід погодитись з думкою Денисюка С.Ф., що «стартові умови» для запровадження суспільного моніторингу влади в державі були не найкращими. Науковець пояснює це значним впливом рудиментів радянського стереотипу мислення значної частини населення, яке скептично ставиться до результативності такого контролю, відсутністю режиму конструктивної взаємодії держави і суспільства, консервативністю законодавства щодо діяльності поліції України. Вказані фактори у поєднанні з корупцією і значними проблемами розвитку економічної системи призвели до низької оцінки ефективності діяльності поліції і стали складовою загальної кризи довіри суспільства до всіх інститутів влади [8, с. 132].

В.М. Селіванов вказує, що важливою характерною рисою контролю є те, що він має здійснюватись лише на підставі норм права. У правовій державі суспільство має контролювати правоохо-

ронні органи виключно на правовій основі, що створить передумови як до обмеження, так і до самообмеження державних імперативних адміністративно-командних прагнень [9, с. 254]. Саме зв'язаність правом контролерів являє собою регламентуючий елемент контролю за Національною поліцією України.

Мета контролю - досягти бажаного результату у діяльності контрольованого суб'єкта. В правовій науці меті контролю приділено значну увагу, так О.Ф. Андрійко мету контролю визначає як виявлення результатів впливу суб'єктів на об'єкт, допущених відхилень від прийнятих вимог, діючих принципів організації і регулювання, причин цих відхилень, а також визначення шляхів подолання наявних перешкод для ефективного функціонування всієї системи [12, с. 89].

На думку О.В. Баклана, мета контролю полягає у виявленні фактичного стану справ у будь-якому процесі, зіставленні відповідності цього стану окресленим цілям, і в разі необхідності застосуванні коригуючих заходів із приведення підконтрольного об'єкта до належного стану [13, с. 7].

Плішкін В.М. метою контролю пропонує вважати виявлення фактичного стану справ в органах, що перевіряються, аналіз і оцінка їхнього функціонування та подання практичної допомоги в усуненні виявлених помилок [14, с. 557].

Для чіткого визначення мети контролю за діяльністю Національної поліції України необхідно враховувати низку завдань які покладаються на цей правоохоронний орган. Покладов О.В. до завдань контролю за діяльністю поліції пропонує віднести: 1) отримання точної і повної інформації щодо діяльності поліції; 2)сприяння підвищенню ефективності роботи поліції; 3) поширення серед громадськості соціального значущої функції поліції; 4) підтримання іміджу поліцейської діяльності та престижу роботи поліцейського; 5) забезпечення прозорого відбору кадрів для поліції, їх переміщення та іншого просування по службі; 6) підвищення рівня законності забезпечення прав і свобод громадян у діяльності поліції; 7) покращення умов та порядку надання адміністративних послуг органами поліції.

З огляду на вищезазначене та з урахуванням завдань, які покладаються на органи Національної поліції України, можна визначити, що мета контролю за діяльністю поліції полягає в тому, щоб запобігти та не допустити незаконних дій (бездіяльності) контрольованих суб'єктів, попередити можливі відхилення від основних цілей їх діяльності, встановити, проаналізувати та по мож-

ливості усунути умови та причини не правомірної діяльності.

Наприклад, Л.В.Грицаєнко виокремлює наступні ознаки контрольної діяльності: 1) контроль проводиться широким колом суб'єктів, нагляд же здійснює єдиний державний орган - прокуратура; 2) контролюючий орган має право втручатися в оперативну діяльність підконтрольного об'єкта (іноді підмінюючи собою керівний орган цього об'єкта) і самостійно притягувати правопорушників до юридичної відповідальності, тоді як прокуратуру позбавлено таких можливостей [10, с. 258]; 3) контролюючі органи можуть перевіряти не лише законність, а й доцільність; мета прокурорського нагляду - слідкувати за дотриманням законності; 4) нагляд прокуратури стосується практично всіх сфер суспільних відносин (економічних, політичних, соціальних), натомість органи контролю спеціалізуються у конкретно визначених сферах суспільних відносин; 5) до предмета нагляду входить діяльність самих контролюючих органів, водночас протилежне виключається законом [11, с. 36-37].

Аналіз ознак контролюючої діяльності дає можливість не погодитись з деякими з них, наприклад, під час здійснення громадського контролю, контролюючий орган не має право втручатися в діяльність підконтрольного об'єкта - поліції і самостійно притягувати правопорушників - працівників поліції до відповідальності, як і органи прокуратури. У зв'язку з чим пропонуємо називати не громадський контроль за діяльністю поліції, а громадський нагляд за діяльністю поліції.

Повноваження контролюючих органів виражаються в праві давати підконтрольним об'єктам обов'язкові для виконання вказівки про усунення виявлених недоліків, ставити перед компетентними інстанціями питання про притягнення до відповідальності осіб, винних у виявлених порушеннях, безпосередньо застосовувати в необхідних випадках заходи державного примусу.

Аналізуючи контроль за діяльністю поліції України визначемо, що він являє собою законну діяльність системи компетентних органів та їх представників щодо стримування протиправних відхилень в процесі реалізації положень нормативних правових актів поліцейськими.

Повноваження контролюючих органів виражаються в праві давати підконтрольним об'єктам обов'язкові для виконання вказівки про усунення виявлених недоліків, ставити перед компетентними інстанціями питання про притягнення до відповідальності осіб, винних у виявлених порушен-

нях, безпосередньо застосовувати в необхідних випадках заходи державного примусу.

Висновки. Головними напрямками розвитку України в XXI столітті є подальша демократизація суспільства та входження нашої держави до Європейського Союзу. Зазначене у свою чергу вимагає кардинального й невідкладного оновлення сучасної правової системи. Європейський вектор розвитку України вимагає реформування державних органів, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні та правоохоронні функції.

Контроль за діяльністю поліції України являє собою законну діяльність системи компетентних органів та їх представників щодо стримування протиправних відхилень в процесі реалізації положень нормативних правових актів поліцейськими.

Повноваження контролюючих органів виражаються в праві давати підконтрольним суб'єктам обов'язкові для виконання вказівки щодо усунення виявлених недоліків, ставити перед компетентними інстанціями питання про притягнення до відповідальності осіб, винних у виявлених порушеннях, безпосередньо застосовувати в необхідних випадках заходи державного примусу.

Мета контролю за діяльністю поліції полягає в тому, щоб запобігти та не допустити незаконних дій (бездіяльності) контрольованих суб'єктів, попередити можливі відхилення від основних цілей їх діяльності, встановити, проаналізувати та по можливості усунути умови та причини не правомірної діяльності.

Контроль є реакцією громадськості на результати діяльності правоохоронних органів, свідченням підвищення зрілості суспільства, поглибленого усвідомлення демократичних цінностей широкими верствами населення. Позитивний ефект від цього у XXI ст. очевидний, адже контроль стимулює демократичні перетворення і є гарантією належного функціонування органів Національної поліції України.

Література

1. Григоренко Є.І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики: монографія Х.: «Право», 2010. 280 с.
2. Передерій О.С., Кулачок-Тітова Л.В. Організаційно-правові форми здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції України *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. Випуск 22. 2016. С. 43-46.

3. Юнін О.С. Адміністративно-правові основи громадського контролю за діяльністю Національної поліції України *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 47 Т.1. С. 171-174.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

5. Андрійко О.Ф. Контроль. Юридична енциклопедія : у 6-ти т. / гол. редкол.Ю. Шемшученко. Київ: Укр. енцикл., 1998. URL: <https://leksika.com.ua/10530412/legal/kontrol>

6. Шевченко О.М. Процес контролю в державному управлінні: теоретико-методологічний аспект. *Теорія та практика державного управління*. 2017. №4(59). С. 63-70.

7. Контроль. Тлумачний словник української мови E-slovník. URL: <https://eslovník.com/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C>

8. Денисюк С.Ф. Громадський контроль за діяльністю органів національної поліції: сучасний стан та перспективи розвитку *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. № 3. Т.1. С. 131-134.

9. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти: монографія. К.: Ін Юре, 2002. 724 с.

10. Адміністративне право : підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, В. В. Богущкий та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй.

11. Х.: Право, 2010. 624 с.

12. Грицаєнко Л.В. Державний контроль і прокурорський нагляд: сутність та співвідношення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 2. С. 34-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaru_2012_2_8

13. Андрійко О.Ф. Державний контроль в Україні : організаційно - правові засади / НАН України,

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. К.: Наукова думка, 2004. 304 с.

14. Баклан О.В. Контрольно-наглядова діяльність та адміністративний примус в сфері охорони праці : навчальний посібник К.: Поліпром, 2003. 168 с.

15. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / за ред. Ю.Ф. Кравченка. К.: НАВС України, 1999. 702 с.

Бурангулов А. В.,

orcid.org/0000-0002-8554-9435

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри тактико-спеціальної та спеціальної фізичної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ

Геращенко О. С.,

orcid.org/0000-0002-8552-0878

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри тактико-спеціальної та спеціальної фізичної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ

Залєвська І. І.,

orcid.org/0000-0002-9764-1837

кандидат політичних наук,

викладач кафедри тактико-спеціальної та спеціальної фізичної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ

Удренас Г. І.,

orcid.org/0000-0002-5654-9209

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри тактико-спеціальної та спеціальної фізичної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 1920-Х - 1930-Х РОКІВ

Гончаров А. В.

У статті розглянуто деякі аспекти дії законодавства у сфері соціального захисту населення радянської України протягом 1920-х - 1930-х років. Особлива увага приділяється розвитку інституту соціального захисту працездатного і непрацездатного населення (людей похилого віку, безробітних, осіб з втратою працездатності у зв'язку з каліцтвом тощо).

Акцентовано увагу на необхідності дослідження історичного досвіду законодавства про соціальний захист населення з метою його подальшого використання та удосконалення сучасного законодавства в даній сфері.

Соціальне забезпечення людей похилого віку будувалося не на основі врахування досягнутого віку, а на підставі втрати працездатності і настання інвалідності. Незважаючи на те, що багато країн Європи вже на початку ХХ ст. почали запроваджувати соціальне страхування за старістю.

Виявлено, що побудова системи соціального захисту населення радянської України відбувалася в умовах подолання наслідків краху Російської імперії, жовтневого перевороту, грабіжницької політики військового комунізму, знешкодження паростків української державності і пов'язаних з усім цим глибокої кризи та руйнації економіки, механізму та апарату держави, системи законодавства тощо.

Відзначено, що соціальний захист пов'язаний з соціальною політикою держави, яка реалізується в інтересах основних соціальних груп населення. Тому під соціальною політикою розуміється цілеспрямована діяльність чітко визначених суб'єктів, перш за все держави, спрямована на впорядкування соціальних відносин, соціальних потреб та інтересів різних груп населення, пов'язаних із забезпеченням їх добробуту та особистим розвитком.

Вивчення деяких аспектів розвитку законодавства у сфері соціального захисту населення України має важливе значення для успішного вирішення нагальних проблем, пов'язаних з удосконаленням чинного законодавства, правотворчої та правозастосовної діяльності.

Ключові слова: соціальний захист, пенсійне забезпечення, соціальне страхування.

Honcharov A. V. Research on the development of legislation in the sphere of social protection of the population of Soviet Ukraine during the 1920s - 1930s

The article examines some aspects of the legislation in the field of social protection of the population of Soviet Ukraine during the 1920s and 1930s. Special attention is paid to the development of the institute of social protection of the able-bodied and disabled population (elderly, unemployed, persons with loss of working capacity due to disability, etc.).

Attention is focused on the need to research the historical experience of legislation on social protection of the population with the aim of its further use and improvement of modern legislation in this area.

Social security for the elderly was not built on the basis of taking into account the age reached, but on the basis of the loss of working capacity and the onset of disability. Despite the fact that many European countries already at the beginning of the XX century. began to introduce social insurance for old age.

It was revealed that the construction of the system of social protection of the population of Soviet Ukraine took place in the conditions of overcoming the consequences of the collapse of the Russian Empire, the October coup, the predatory policy of military communism, the destruction of the sprouts of Ukrainian statehood and the related deep crisis and destruction of the economy, the mechanism and apparatus of the state, the system legislation, etc.

It was noted that social protection is related to the social policy of the state, which is implemented in the interests of the main social groups of the population. Therefore, social policy refers to the purposeful activity of clearly defined subjects, primarily the state, aimed at regulating social relations, social needs and interests of various population groups, related to ensuring their well-being and personal development.

The study of some aspects of the development of legislation in the sphere of social protection of the population of Ukraine is important for the successful solution of urgent problems related to the improvement

of the current legislation, law-making and law-enforcement activities.

Key words: social protection, pension provision, social insurance.

Вступ. Глибокі та масштабні перетворення, що відбуваються в Україні протягом останніх двох десятиліть, незважаючи на свою непослідовність і суперечливість, докорінно оновили і продовжують оновлювати українську державність. Змінюються місце та роль держави в житті суспільства, відносини держави та особи, цінності, що визначаються і захищаються державою. Формується принципово нова правова система української держави, зокрема, на конституційному рівні зафіксовано прихильність ідеям і цінностям соціальної держави в умовах сучасної модернізації країни.

На даний час в Україні відбувається побудова єдиної державної системи соціального захисту населення, яка передбачає централізоване правове регулювання, що гарантує на всій території країни однакові умови та норми, рівні можливості здійснення громадянами свого одного з найважливіших конституційних прав - права на соціальний захист.

Відповідно до Конституції України наша країна є соціальною державою. Кожна людина має право на соціальний захист, але сутністю гарантій цього права є умови, що створюються державою для нього. Питання стану соціального захисту в будь-який історичний період відіграло важливе значення, оскільки становище малозахищених верств населення відображає загальний економічний добробут держави.

Актуальність роботи полягає у необхідності дослідження історичного досвіду нормативного регулювання соціального захисту населення з метою його подальшого використання в процесах реформування апарату держави та удосконалення сучасного законодавства в даній сфері.

Постановка завдання. Метою цієї роботи є дослідження деяких аспектів розвитку законодавства у сфері соціального захисту населення радянської України протягом 1920-х - 1930-х років.

Проблеми соціального захисту населення у перші роки радянської влади досліджували І. Б. Усенко, Б. І. Сташків, М. Д. Бойко, Н. Б. Болотіна, М. Л. Захаров, Л. В. Забелин та інші.

Результати дослідження. Поняття «соціальний захист населення» не нове й має свою історію розвитку. З кінця XVIII ст. у Європі та Росії починає формуватися державно-адміністративна система

суспільної опіки (інституційне становлення системи допомоги, формування правової бази, адміністративне керування, що включає територіальні структури, часткове фінансування державою соціальної допомоги). Особливістю цього етапу є те, що держава не прагне до прямого виконання соціальних функцій, а тільки сприяє в цьому іншим інститутам: особистій і суспільній добродійності, благодійним організаціям, корпоративному соціальному страхуванню, місцевій владі, церкві. Дві основні характеристики цього етапу (поява в держави власне соціальних функцій і спрямованість соціальної політики на всіх членів суспільства) взаємозалежні та базуються на необхідності консолідувати суспільство, що переживає прогресуюче антагоністичне розшарування. Однак принцип солідарності, що прямо впливає з теорії суспільного договору чи соціального контракту, відповідно до якого суспільство має зобов'язання перед своїми членами, не може бути реалізований лише через суспільну добродійність, що й зумовлює виникнення власне соціальних державних функцій.

Перші елементи соціального захисту з'явилися у Німеччині наприкінці XIX ст., коли держава почала виділяти кошти на різні соціальні програми. Розпочався перехід соціальних функцій суспільства до держави. Термін «соціальний захист» був уперше використаний у Законі про соціальний захист США в 1935 р., який визначив новий етап розвитку цієї країни, ввівши інститут обов'язкового страхування на випадок старості, смерті, інвалідності та безробіття. Незабаром цей термін на позначення сутності проблеми організації національними системами допомоги непрацездатним і громадянам похилого віку став широко застосовуватися в багатьох країнах світу [1, с. 35].

Незважаючи на те, що законодавство у сфері соціального захисту населення протягом тривалого часу мало здебільшого формальний характер, не виконувалося на місцях, тим не менш, спостерігався процес розвитку прогресивних ідеологічних течій і концепцій, що поступово змушували суб'єкта правотворчості вдосконалювати як самі закони, так і механізм їх реалізації. Саме тому, вихідною умовою для комплексного осмислення природи соціального захисту населення є дослідження законодавства у сфері соціального захисту населення.

Перехід до нової економічної політики зумовив зміни, що відбувалися в галузях права України. У сфері соціального захисту населення також

було прийнято ряд важливих законодавчих актів.

Жовтнева революція 1917 р. внесла рішучі зміни в традиційну структуру соціальної політики, практично знищила її суспільний та приватний зміст і замінила державною системою соціального забезпечення. Соціальна допомога і соціальний захист населення стають виключно державною справою. Головною рисою соціальної політики радянської держави стає її всезагальність, що передбачає врахування інтересів і потреб всіх верств населення. Держава намагається встановити жорсткий контроль за поведінкою окремого громадянина, використовувати соціальну політику як інструмент економічного та ідеологічного тиску [2, с. 158].

З метою подальшого приведення законодавства у відповідність до вимог життя, що їх висувала нова економічна політика, було здійснено кодифікацію права. Так було прийнято Цивільний кодекс (1922 р.), Кодекс законів про працю (1922 р.), Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану (1926 р.), тощо [3, с. 32].

В 20-ті роки одним із важливих напрямів діяльності державних органів соціального забезпечення була боротьба з дитячою безпритульністю. Дана проблема вирішувалась шляхом відкриття дитячих будинків, трудових комун, виховних колоній.

Характеризуючи 1920-ті рр. та державну політику у сфері охорони дитинства, українська дослідниця О.І. Анатольєва підкреслює: «Істотною проблемою профілактики бездоглядності була відсутність правової бази застосування таких форм влаштування дітей, як усиновлення та опіка [4]. З усіх форм піклування активно використовувався лише патронат». Так, у 1926 р. під патронат було передано 15 тис. дітей. Вона також вказує, що «опікунська справа здійснювалася переважно лише в окружних містах» [5, с. 11].

Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану Української СРР, прийнятий 31 травня 1926 р., діяв зі змінами і доповненнями до кінця 1960-х рр. У цьому документі, зокрема, регламентувався й порядок встановлення і зняття опіки і піклування, призначення і звільнення опікунів, а також права та обов'язки опікунів і піклувальників.

Згідно з Кодексом 1926 р., опіка призначалася над неповнолітніми не лише у разі смерті їхніх батьків, а й у випадках визнання судом батьків безвісно відсутніми, оголошення померлими чи позбавленими батьківських прав. Закріплювалася в законі й обов'язковість установа над такими

дітьми опіки, безвідносно до місця народження та наявності (чи відсутності) належного їм майна.

У 1927 р. була прийнята Постанова ВУЦВК та РНК України «Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю». Цим документом передбачалося зарахування до категорії безпритульних, окрім підкидьків, сиріт та дітей, що втратили зв'язок з батьками чи особами, що утримували та виховували їх, також й і дітей, що підлягали вилученню з родини на підставі постанови суду або органів опіки з причини зловживання батьківськими правами батьків або осіб, що їх замінюють [6, с. 119-121].

Засади розвитку радянського трудового законодавства визначив Кодекс законів про працю (КЗП), ухвалений у 1922 р., він зберігав революційне завоювання робітників про восьмигодинний робочий день, а відступи від цієї норми дозволяв лише в бік скорочення (для певних категорій працівників та окремих видів праці). Пільги на семигодинний робочий день отримали робітники, що працювали у нічний час, а на шестигодинний - підлітки та робітники шкідливих виробництв, а також усі працівники у передсвяткові дні. Робочий день малолітніх не міг перевищувати чотирьох годин. Крім того, всі робітники отримали право на щоденну обідню перерву тривалістю від тридцяти хвилин до двох годин.

Жінки, як і неповнолітні, не тільки урівнювалися з чоловіками в отриманні правових гарантій на працю, а й набували додаткових, котрі захищали їх спеціальні інтереси, пов'язані з материнством. Таким чином новий кодекс не тільки скасував гендерну нерівність жінок у сфері праці, а і поширив норми охорони материнства й дитинства на неї. Щоправда, одночасно робилася поступка щодо залучення жінок до нічних робіт. Проведення останніх допускалося в тих галузях, де застосовування жіночої праці зумовлювалося гострою необхідністю [7, с. 19].

Наприкінці 1922 р. було створено СРСР, а в 1924 р. прийнята Конституція СРСР, за якою творення основних законів про працю й охорону здоров'я було віднесено до відання СРСР.

З метою створення єдиних для всієї країни норм і умов забезпечення поширилася практика прийняття загальносоюзних нормативних актів, також і у сфері соціального забезпечення.

28 серпня 1925 р. ЦВК і РНК затвердили перший загальносоюзний закон про пенсії за соціальним страхуванням - Положення про забезпечення порядку соціального страхування інвалідів праці та членів сімей померлих або

безвісно відсутніх застрахованих та інвалідів праці [8, с. 339-341].

Соціальне забезпечення людей похилого віку будувалося не на основі врахування досягнутого віку, а на підставі втрати працездатності і настання інвалідності. Незважаючи на те, що багато країн Європи вже на початку ХХ ст. почали запроваджувати соціальне страхування за старістю [9, с. 39].

Постановою СРСС при НКП СРСР від 5 січня 1928 р. «Про надання пенсійного забезпечення престарілим робітникам підприємств текстильної промисловості» введено страхування у зв'язку зі старістю для однієї з груп промислових робітників-текстильників. Це був нормативний акт, у якому забезпечення у зв'язку зі старістю було сконструйовано не як різновид пенсії у зв'язку з інвалідністю, а як самостійний вид соціального забезпечення [10, с. 110].

Таким чином, пенсійне забезпечення, пов'язане зі старістю, на той час не мало всеохоплюючого характеру. Лише в 1932 р. після обстеження робітників, які виходили на пенсію через інвалідність із втратою працездатності, воно було поширене на робітників усіх галузей народного господарства.

Соціальне забезпечення селян не увійшло до державної системи і здійснювалось за рахунок організацій селянської взаємодопомоги, створення яких передбачалось Положенням про селянські товариства взаємодопомоги від 28 вересня 1924 року. Внаслідок колективізації виникли нові форми соціального забезпечення колгоспників. Примірний Статут колгоспу передбачав створення у колгоспі фонду допомоги престарілим і непрацездатним колгоспникам.

11 лютого 1930 року Наркомат праці СРСР затвердив Правила забезпечення в старості. Згідно з п. 8 цих Правил пенсійний вік був встановлений: для чоловіків 60 і для жінок - 55 років. Загальний стаж роботи за наймом: для чоловіків - 25 і для жінок - 20 років.

Вважалося, що на межі названого віку у більшості людей чітко проявляються ознаки старіння організму, що ускладнює їхню регулярну професійну діяльність. Виходячи з цього і був встановлений пенсійний вік, який відтоді не змінювався [11, с. 503].

На початку 30-тих років ХХ століття відбуваються важливі зміни в організації соціального страхування. Так, у 1930 році припинила своє існування програма соціального страхування щодо надання допомоги по безробіттю, оскільки вважалося, що безробіття немає.

У 30-і роки основним завданням соціального забезпечення було проголошено роботу з працевлаштування і навчання інвалідів; забезпечення сімей червоноармійців та інвалідів війни пенсіями; організацію кас взаємодопомоги у колгоспах; надання допомоги сліпим і глухим тощо. У сфері добробуту народу головна увага зосереджувалась насамперед на підвищенні оплати праці низькооплачуваних категорій робітників.

Таким чином, протягом 1920-х - 1930-х років радянська влада намагалася відновити функціонування системи соціального захисту та забезпечення населення надати певні соціальні гарантії найбільш вразливим його верствам - інвалідам, особам похилого віку, членам сімей загиблих на виробництві або під час виконання службового обов'язку тощо.

Слід зазначити, що на даний час виникає проблема щодо підвищення пенсійного віку населення України, яка пов'язана з тим, що в країні зростає безробіття, а відтак - знижуються й відрахування працюючих громадян у Пенсійний фонд України.

Отже, необхідні цілеспрямовані послідовні зусилля центральних та регіональних органів і структур влади, які спираються на визначену систему правового і соціального захисту населення, в тому числі пенсіонерів. Таким чином ця проблема повинна вирішуватися на законодавчому рівні із залученням різних державних органів.

Побудова системи соціального захисту населення радянської України відбувалася в умовах подолання наслідків краху Російської імперії, жовтневого перевороту, грабіжницької політики військового комунізму, знешкодження паростків української державності і пов'язаних з усім цим глибокої кризи та руйнації економіки, механізму та апарату держави, системи законодавства тощо. Діяла система, побудована на принципах патерналістської опіки: соціальне забезпечення було державним, участь громадян у фінансуванні витрат на соціальне забезпечення - опосередкованою. Оскільки фінансування переважно здійснювалося за рахунок податків, то витрати на соціальне страхування несли підприємства.

Соціальний захист пов'язаний із соціальною політикою держави, яка реалізується в соціальних програмах та в практиці регулювання відносин у суспільстві в інтересах основних соціальних груп населення.

Головна мета соціальної політики - гармонізація суспільних стосунків, забезпечення політичної стабільності та громадської згоди шляхом відпрацювання і здійснення організаційно-економічних,

науково-технічних і морально-правових заходів. При цьому соціальна політика реалізується певними механізмами, одним із яких є створення нормативно-правової бази, що забезпечує соціальний захист населення.

Досвід формування системи соціального захисту населення радянської України може бути використаний у сучасних процесах державного будівництва і законотворчості у даній сфері.

Література

1. Флорескул Н. Система соціального захисту населення як чинник формування соціальної держави. *Вісник КНТЕУ*. 2009. № 2. С. 34-46.
2. Кудласевич О. М. Тенденції розвитку соціальної політики: ретроспективний аналіз. *Український соціум*. 2013. № 1(44). С. 157-170.
3. Усенко И. Б. Первая кодификация законодательства Украинской ССР. Київ. Наукова думка, 1989. 118 с.
4. Декрет СНК от 25.05.1920 г. «О мерах правильного распределения жилищ среди трудящегося населения». URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_660.htm
5. Анатольєва О. І. Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х роках ХХ століття: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2003. 20 с.
6. Рудий Н.Я. Інститут опіки і піклування в Україні: історико-правове дослідження: монографія.

Львів, Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 216 с.

7. Мовчан О. М. Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр. Київ, Інститут історії України НАН України, 2011. 312 с

8. Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення : навч. посіб. Київ. Знання, 2005. 405 с.

9. Юрченко Ю. Д. Управління в сфері соціального захисту населення: організаційно-правові аспекти: дис. ... канд. наук з державного управління: 25.00.01. Київ, 2005. 204 с.

10. Гончаров А. В. Развитие законодательства про соціальне забезпечення (друга половина ХІХ ст. - по теперішній час). *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 8. С. 109-113.

11. Гончаров А. В. Деякі аспекти періодизації історії соціального захисту населення України. Методологічні проблеми історико-правових досліджень: матеріали ХХІІІ Міжнародної історико-правової конференції, 24-26 вересня 2010 р. м. Алушта. Київ; Сімферополь: «Доля». 2011. С. 502-512.

Гончаров А. В.,
orcid.org/0000-0002-2430-2789
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інтелектуальної власності
і приватного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ОСВІТУ ТА ЙОГО ЗАХИСТ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Кузніченко О. В., Ільченко М.

В статті авторами проаналізовано та роз'яснено наукову проблему щодо конституційного права на освіту та його захист в умовах євроінтеграції. На основі національного та міжнародного законодавства з'ясовано місце права на освіту в системі прав людини, з'ясовано його зв'язок з конституційними правами. Запропоновано авторське визначення конституційного права на освіту.

Також приділено особливу увагу інтеграції освіти у європейський простір. На виконання конституційних положень щодо ефективної реалізації права на освіту здійснюється реформування та модернізація, в тому числі, й в галузі правової, системи освіти та адаптація її до європейської. Для євроінтеграції в освіті найбільш важливою є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. З'ясовано, що Міністерством освіти і науки приділено значну увагу щодо реформування стану сфери освіти та науки в умовах війни.

Проаналізовано конституційні гарантії, що належать до конституційного права на освіту та його захист. Серед гарантій виокремлено особливу гарантію - захисту конституційного права на освіту. З'ясовано на підставі дослідження наукових праць, судової практики національного та Європейського суду з прав людини реалізацію гарантії захисту. Було досліджено категорію здобувачів вищої освіти та основні способи захисту, що використовуються зазначеною категорією осіб. Виокремлено, що здобувачі вищої освіти найчастіше використовують способи самозахисту та судового захисту. На підставі аналізу чинної судової практики, було виявлено, що підставами звернень стали: невизнання документа про вищу освіту (проведення процедури визнання в Україні іноземного освітнього документа про вищу освіту); порушення прав на вищу освіту положеннями нормативно-правовими актами органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів владних повноважень; оскарження рішень апеляційної комісії Українського центру оцінювання якості освіти з питань відмови в реєстрації, порушень під час проведення чи результатів зовнішньому незалежному оцінюванню; відкритості незалежного оцінювання та завчасного інформування студентів щодо.

Ключові слова: освіта, право на освіту, конституційне право на освіту, захист, конституційні гарантії, євроінтеграція, європейський простір.

Kuznichenko O., Ilchenko M. The constitutional right to education and its protection in the conditions of European integration

In the article, the authors analyzed and explained the scientific problem of the constitutional right to education. On the basis of national and international legislation, the place of the right to education in the system of human rights has been clarified, and its connection with constitutional rights has been clarified. The author's definition of the constitutional right to education is proposed.

Special attention is paid to the integration of education into the European space. In order to fulfill the constitutional provisions regarding the effective realization of the right to education, the education system is being reformed and modernized, including in the field of law, and its adaptation to the European one. The Association Agreement between Ukraine and the European Union is the most important for European integration in education. It was found that the Ministry of Education and Science paid considerable attention to reforming the state of education and science in wartime conditions.

The constitutional guarantees that belong to the constitutional right to education are analyzed. Among the guarantees, a special guarantee is singled out - the protection of the constitutional right to education. The implementation of the guarantee of protection has been clarified on the basis of a study of scientific works, judicial practice of the national and European Court of Human Rights. The category of higher education seekers and the main methods of protection used by this category of persons were investigated. It is highlighted that higher education students most often use methods of self-defense and legal protection. On the basis of the analysis of the current judicial practice, it was found that the grounds of the appeals were: non-recognition of the document on higher education (conducting the procedure of recognition in Ukraine of a foreign educational document on higher education); violation of the rights to higher education by provisions of regulatory and legal acts of executive authorities, local self-government bodies and other subjects of power;

appealing the decisions of the appeal commission of the Ukrainian Center for the Evaluation of the Quality of Education on the issues of refusal of registration, violations during the conduct or results of an external independent evaluation; openness of independent assessment and early informing of students about.

Keywords: *education, right to education, constitutional right to education, protection, constitutional guarantees, European integration, European space.*

Конституційне право на освіту є однією із найважливіших та водночас - однією з найскладніших для науки конституційного права прав людини. Набуття чинності з 5 вересня 2017 р. Закону України «Про освіту», а також прийняття нових нормативно-правових актів в галузі освіти, погоджених із вищевказаним законом, ставить на порядок денний питання про якість та повноту конституційно-правових гарантій права на освіту, способи захисту зазначеного права.

28 лютого 2022 р. президент України Володимир Зеленський підписав заяву на вступ України до ЄС. 1 березня 2022 р. Європарламент проголосував за статус кандидата на членство у ЄС для України. Ця підстава є вирішальною, адже вплив євроінтеграційних процесів на освіту і науку відображені в реформах Міністерства освіти і науки України. Вони покликані утвердити кращі стандарти європейської освітньої і наукової традиції в українському суспільстві [1; 2].

24 лютого 2022 року розпочалася військова агресія Російської Федерації. Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженням Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, в Україні було введено воєнний стан [3]. Як зазначає уповноважений Верховної ради з прав людини Дмитро Лубінець, від початку повномасштабної війни зареєстровано 4,7 млн. внутрішньо переміщених осіб. Понад 14,5 млн. українців виїхали після 24 лютого, а мінімум 11,7 млн. – виїхали до країн Євросоюзу, 7,7 млн зареєстровано в Європі, як одержувачів тимчасового захисту [4]. Тому, ми вважаємо, що ця підстава підсилює актуальність обраної теми дослідження.

Було проаналізовано роботи наступних вітчизняних науковців таких, як Антонюка В., Винницького М., Володько М.М., Грезіна О.М., Лисих О.Ф., Пряміцина В.Ю., Яремчука В. Д. тощо. З огляду на те, що питання конституційного права на освіту та його захисту розкрито не в повному обсязі, ми вважаємо, що обрана тема дослідження є актуальною.

Мета полягає у проведенні правового аналізу права на освіту, як об'єктивного права, що закріплюється на конституційному рівні, та суб'єктивного права, носієм якого є кожен індивід, а також способів захисту зазначеного права з огляду на національний та європейський прецедент.

У широкому сенсі освіту можна визначити як весь процес суспільного життя, за допомогою якого окремі фізичні особи та соціальні групи свідомило здійснюють внутрішній розвиток та розвиток своїх особистих якостей, здібностей, схильностей та знань на благо національної та міжнародної спільноти.

Право на освіту представляє собою передбачені нормами міжнародного та національного права вид та міра можливої поведінки (діяльності) людини, яка спрямована на розвиток власної індивідуальності та особистості шляхом здобуття, розвитку, тренінгу знань, умінь, навичок, компетенцій, поглядів, переконань, досвіду, здібностей в ході навчання та власної цілеспрямованої діяльності [5, с. 299]. У ст. 26 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р. визнано право на освіту одним з основних прав людини [6].

В.Д. Яремчук зазначає, що конституційному праву на освіту притаманні родові ознаки усіх прав людини. Зокрема, право на освіту має: загальний характер (є неодмінною складовою конституційно-правового статусу людини), постійний характер (передбачає можливість його реалізації протягом усього життя) та гарантований характер (не допускає протиправних обмежень його реалізації, передбачає забезпечення органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями, політичними партіями, навчальними закладами) [5, с. 299].

Стаття 26 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р. зазначає, що освіта має бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав і основних свобод [6].

Також слід згадати Конвенцію про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14.12.1960 р., де зазначено, що держави-учасниці зобов'язалися розробити і впроваджувати загальнодержавну політику, яка б використовувала відповідні національним умовам і звичаям методи для здійснення рівності можливостей у галузі освіти (ст. 4) [7].

З огляду на це, Україна має досить розгалужену систему національного законодавства, де Основним законом є Конституція України від 28.06.1996 р., а також ряд інших галузевих законів - «Про освіту» від 05.09.2017 р., «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р., «Про повну загальну

середню освіту» від 16.01.2020 р., «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 р., «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 р. тощо. Важливе місце посідають також підзаконні нормативно-правові акти. Наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» від 23 листопада 2011 р. № 1392. Зазначений перелік не є вичерпним.

Основним, і самим головним нормативно-правовим актом, що визначає та закріплює невід'ємне право на освіту на території України є Конституція України від 28.06.1996 р. Відповідно до ст. 53 Конституції України право на освіту гарантовано кожному. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам [8].

З огляду на це, можливо прийти до наступного висновку, що під конституційним правом на освіту слід розуміти передбачені гарантії визнані та закріплені у нормах Основного Закону, а також конкретизовані у нормах галузевого законодавства, з метою створення умов виконання громадянами низки власних конституційних обов'язків, підтримки солідарності суспільства та збереження культурної спадщини.

Виходячи з вищевказаного, можна виділити такі конституційні норми національного законодавства і виділити такі гарантії, що надаються державою в освітній сфері:

1) пряме закріплення визнання та гарантії конституційного права кожного на освіту (ч.1 ст. 53 Конституції України);

2) закріплення гарантій права освіти стосовно рівня освіти: гарантія права отримання загальнодоступного і безоплатного дошкільного, основного загальної та середньої професійної освіти державних чи комунальних освітніх установах і підприємствах (ч. 3 ст. 53 Конституції України); гарантія права на здобуття вищої освіти в державному або комунальному освітньому закладі та на підприємстві на конкурсній основі (ч.4 ст. 53 Конституції України); обов'язковість отримання дітьми загальної освіти та відповідні обов'язки їхніх батьків або осіб, які їх замінюють (посилена гарантія права на здобуття загальної освіти) (ч.2 ст. 53 Конституції України);

3) закріплення гарантій дозволу та забезпечення різних форм реалізації конституційного права на освіту: гарантії можливостей здобуття освіти у різних формах (ч. 3 ст. 53 Конституції України); гарантії можливостей здобуття освіти у формі самоосвіти (інформальної освіти) (ст.8 Закону України «Про освіту»); визнання людини, її права і свободи вищою цінністю, зобов'язання визнання, дотримання та захисту права і свободи людини і громадянина обов'язком держави (стаття 3 Конституції України);

4) конституційне положення, що виключно законами України визначаються загальні питання виховання, освіти, культури і охорони здоров'я (п. 6), ч. 1 ст. 92 Конституції України);

5) гарантії фундаментальних конституційних прав, похідним яких є конституційне право на освіту: права на життя у взаємозв'язку з правом на повагу до його гідності (ч. 1 ст. 27 та ч. 1 ст. 28 Конституції України), права на вільний розвиток людини (ч. 3 ст. 10 Конституції України), свободи творчості (ч. 1, 2 ст. 54 Конституції України), прав у сфері культури (ст. 54 Конституції України), права на інформацію (ст. 32 Конституції України).

Тобто, конституційне право на освіту одночасно виступає і механізмом, який забезпечує можливості повноцінної реалізації зазначених прав.

Слід зазначити, що так, як Україна є кандидатом у членство в ЄС, то досить велику увагу приділяється на інтеграцію вищої освіти у європейський простір. Тому, для повноцінної реалізації механізму конституційних прав на освіту, адаптація національного законодавства до європейського є вельми актуальною. Як відмітила Антонюк В., для євроінтеграції в освіті найбільш важливою є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, де в ст. 431 Глави 23 визначено курс на активізацію співпраці в галузі вищої освіти, спрямованої на реформування та модернізацію СВО, підвищення її якості та важливості, зближення систем вищої освіти в рамках Болонського процесу. Наприклад, в ухваленому в 2014 р. законі України «Про вищу освіту» містяться норми болонського процесу, що спрямовані на якісну підготовку конкурентоспроможного людського капіталу для високо-технологічного та інноваційного розвитку країни. Підготовлена фахівцями Міністерства Освіти і науки України Стратегія розвитку вищої освіти на 2021-2031 рр. також спрямована на вирішення проблем шляхом організаційного забезпечення умов інтеграції у європейський та світовий науково-освітній про-

стір, інтернаціоналізації науково освітнього процесу та активного залучення іноземних студентів до навчання в Україні [9, с. 587].

З огляду на це слід відмітити, що з 2014 року на території України було проведено дві глобальні реформи в галузі освіти, а саме:

1) запроваджено автономію закладів вищої освіти, через яку зближено українську систему вищої освіти з європейською. Серед інституційних змін – впровадження трирівневої структури (бакалавр, магістр, доктор філософії), створення незалежної від МОН системи забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО), завершення реформи аспірантури, скасування дипломів державного зразка тощо.

2) запроваджено компетентністний підхід до визначення змісту освіти на всіх рівнях базової освіти, зокрема, через Нову українську школу (НУШ). Змінено підходи до навчання в молодших класах, модернізовано шкільну програму, систему підвищення кваліфікації вчителів.

Міністерство Освіти і науки України зазначає, що станом на листопад 2022 року було проведено ряд реформ щодо: стану сфери освіти і науки в умовах війни; позитивний вплив Програми «EU4Skills: Кращі навички для сучасної України»; прогрес у реформуванні вищої освіти, зокрема в контексті інтеграції до Європейського простору вищої освіти; розбудову нової системи освіти дорослих; інтеграцію до Європейського дослідницького простору; ключові кроки в здійсненні цифрової трансформації освіти і науки [10; 11, с. 8].

Тобто, Україна у своєму чинному законодавстві закріпила основні міжнародні й європейські стандарти щодо забезпечення права на освіту та визначила юридичні гарантії права на освіту, які є явищами правової дійсності; конкретизовані в нормативно-правових актах; реалізуються органами держави, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, учасниками освітнього процесу у межах повноважень для забезпечення права на освіту; об'єктом їх гарантування є право на освіту [5, с. 301].

Слід відмітити, що однією з гарантій, що визначена у Конституції України, та, яка також пов'язана з правом на освіту є право на захист. Неподібно випадки, що споживачам освітніх послуг, доводиться використовувати зазначене право, що гарантоване Основним Законом.

Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом [8]. Слід відмітити, що спосіб судового захи-

сту визнають більшість вчених з проаналізованих нами публікацій, схиляються до того, що ця правова гарантія є найбільш дієвою. На нашу думку, позасудовий захист також має значне місце серед захисту права на освіту. В контексті теми дослідження, ми досліджували наявні способи захисту, які можливо використати здобувачам вищої освіти (далі - ЗВО).

Отже, можливо виділити наступні способи захисту, що використовується ЗВО для реалізації свого конституційного права на освіту:

1. Самозахист. Самозахист є засобом неюрисдикційної форми захисту. Як приклад, можливо привести самостійне спілкування та вирішення конфліктів з викладачами [12, с. 38]. Реалізація самозахисту можлива в наступних формах:

1.2. Захист шляхом звернення до декану або ректора.

1.3. Захист за участю органів студентського самоврядування [13, с. 28].

2. Адміністративний захист. В цьому разі під «захистом» мається на увазі передбачена законодавством діяльність відповідних публічних органів щодо поновлення порушеного права, припинення таких порушень, а також створення необхідних умов для притягання до юридичної відповідальності осіб, винних у вчиненні протиправних дій, внаслідок яких було завдано шкоди правам та інтересам суб'єктів [14, с. 3].

3. Судовий захист. Конституція України гарантує кожному судовий захист його прав у межах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства України. Судовий захист прав і свобод людини і громадянина необхідно розглядати, як вид державного захисту прав і свобод людини і громадянина, і саме держава бере на себе такий обов'язок відповідно до ч. 2 ст. 55 Конституції України. Право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя. Відсутність такої можливості обмежує це право. А за змістом ч. 2 ст. 64 Конституції України право на судовий захист не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану [8].

Отже, ЗВО мають право звернутися до суду із захистом свого конституційного права. Слід вимітити, що ЗВО досить активно користується зазначеною гарантією. З аналізу переглянутих справ зі спорів з приводу реалізації державної політики у сфері освіти, науки, культури та спорту, пов'язаних із захистом прав здобувачів вищої освіти останніх минулих років (з 01.01.2019 р.),

встановлено, що основними причинами виникнення спорів стали, зокрема: невизнання документа про вищу освіту (проведення процедури визнання в Україні іноземного освітнього документа про вищу освіту); порушення прав на вищу освіту положеннями нормативно-правовими актами органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів владних повноважень; оскарження рішень апеляційної комісії Українського центру оцінювання якості освіти з питань відмови в реєстрації, порушень під час проведення чи результатів зовнішньому незалежному оцінюванню; відкритості незалежного оцінювання та завчасного інформування студентів щодо.

До суду за захистом своїх прав звертались наступні категорії громадян України: особи, які здобули вищу освіту в іноземних ВНЗ; особи, які мали намір здобувати вищу освіту в ВНЗ України; особи, які здобувають вищу освіту в ВНЗ України. Відповідачами виступали Кабінет Міністрів України, Міністерство освіти і науки України (надалі - МОН) та його компетентні органи, Український центр оцінювання якості освіти вищій навчальні заклади ступенів вищої освіти на території України.

Дослідженням виявлено, що найбільша категорія подібних справ виникає з порушення процедурних питань відповідачами при прийнятті ними рішень в межах їх компетенції та/або нормативно-правових актів в цілому чи окремих їх положень, що оскаржувались.

Також, при розгляді даних справ судовими установами не зважаючи на те, що рішення, дії суб'єкта владних повноважень не можуть бути упередженими, тобто відмовляли у задоволенні позовних вимог найчастіше з підстав, що ними не виявлено при розгляді справи порушень прав позивачів, або право оскаржити нормативно-правовий акт мають особи, щодо яких його застосовано, а також особи, які є суб'єктом правовідносин, у яких буде застосовано цей акт. При цьому, практично у кожному рішенні суди застосовували позицію ЄСПЛ (в аспекті оцінки аргументів учасників справи у касаційному провадженні), сформувану в п. 58 рішення у справі «Серявін та інші проти України» (№ 4909/04): згідно з його усталеною практикою, яка відображає принцип, пов'язаний з належним здійсненням правосуддя, у рішеннях судів та інших органів з вирішення спорів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються; хоча п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних сво-

бод зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, його не можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент; міра, до якої суд має виконати обов'язок щодо обґрунтування рішення, може бути різною в залежності від характеру рішення [15, п. 58; 16, ст. 6; 17, п. 29].

Викладене свідчить, що виявляється фактично формальне та поверхове відношення з боку судів першої та другої інстанцій при розгляді справ даної категорії, а висновки судів касаційної інстанції з позицій викладених у справах практично відсутні. Слід враховувати те, що судові збори за розгляд справи у суді та користування правовою допомогою з боку фахівців становить значні грошові витрати, а здобувачі вищої освіти є в більшій частині вразливою категорією суспільства, не мають постійного заробітку, що обмежує їх у доступі до судового захисту та звуження судової практики даної категорії справ. Неналежний рівень підготовки та збирання доказів, невірний спосіб захисту, відсутність належного рівня правової допомоги з боку фахівців, байдужість судових установ та формальний підхід до вирішення справ призводять до негативного результату.

Наприклад у справі № 160/4955/19 від 18 грудня 2019 року рішенням Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 02.09.2019 року, яке залишено без змін постановою Третього апеляційного адміністративного суду від 18.12.2019 р. відмовлено у задоволенні позовних вимог з підстав встановлення під час розгляду справи факту невідповідності диплому офіційно затвердженому стандарту оформлення документів про освіту в країні походження, а також відсутність у навчального закладу, який видав диплом, акредитації на зазначену у дипломі спеціалізацію [18].

У справі № 640/698/21 рішенням Окружного адміністративного суду міста Києва від 23.11.2022 року відмовлено у задоволенні позовних вимог про видачу диплому про вищу освіту державного зразка за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» за напрямком «лінгвістика» на підставі диплому бакалавра, виданого нелегітимними структурами, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях України. Державний освітній заклад в Реєстрі суб'єктів освітньої діяльності України відсутній, а інформація про факт навчання не підтверджується даними, що міститься в ЄДЕБО [19].

Сьогодні одним із основних і найбільш дієвих міжнародних органів, які здійснюють захист, в тому числі, і прав здобувачів освіти, є Євро-

пейський суд з прав людини (далі - Суд, ЄСПЛ), заснований Європейською конвенцією з захисту прав людини і основоположних свобод. Як ми зазначали раніше, українські суди часто звертаються до правових висновків ЄСПЛ в ході розгляду і прийняття тих чи інших справ, відповідно до вимог Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 року № 3477-IV [20].

Правові позиції Європейського Суду з прав людини, як гарантія права на освіту, виходять з того, що: право на освіту є базовим для розвитку інших прав; дискримінація у сфері освіти за будь-якими ознаками неприпустима; право на освіту передбачає доступ до навчальних закладів, якісну освіту та офіційне визнання здобутої освіти; у галузі освіти забезпечується плюралізм; захист права на освіту здійснюється у системному зв'язку з іншими фундаментальними правами; при розгляді справ з питань освіти враховується особливість правового регулювання права на освіту на національному рівні та ситуація, що складається в конкретному випадку [21, с. 3]

Стаття 2 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини зазначає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до їхніх релігійних і світоглядних переконань.

На виконання статті 2 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини Європейський суд виходить з того, що суб'єктами права, передбаченого статтею 2 Протоколу № 1 є, як діти, так і дорослі, тобто, будь-яка особа, яка бажає скористатись правом на освіту (*Velyo Velev* проти Болгарії). Також, суд зазначає, що право на освіту за своїм характером вимагає регламентування з боку держави, котре може змінюватись з часом і залежно від місця, відповідно до потреб і ресурсів громади і конкретних осіб. Таке регламентування не повинне у жодному випадку спричиняти порушення суті права на освіту або суперечити іншим правам, захищеним Конвенцією. Конвенція вимагає також справедливої рівноваги між забезпеченням загального інтересу громади і повагою до основоположних прав людини (*Affaire linguistique belge*, § 5, стор. 32) [23, с. 7].

Виходячи з вищезазначеного, слід сказати, що право на освіту в своїй основі є одним з фундаментальних природних прав людини, це одне з тих прав, що належать людині виключно за фак-

том того, що вона є людиною, від самого її народження.

Під конституційним правом на освіту слід розуміти передбачені гарантії визнані та закріплені у нормах Основного Закону, а також конкретизовані у нормах галузевого законодавства, з метою створення умов виконання громадянами низки власних конституційних обов'язків, підтримки солідарності суспільства та збереження культурної спадщини.

Відповідно до Конституції України держава прийняла на себе обов'язок забезпечити необхідні та достатні можливості повноцінної та без жодної дискримінації реалізації цього права. Щодо таких прав держава виступає виключно, як гарант і захисник, але держава може і не обмежуватися якимось мінімумом у встановленні гарантій та забезпеченні права на освіту, надаючи додаткові гарантії цього права в розширеній та деталізованій його інтерпретації.

З огляду на це, існує розгалужена система гарантій, які визнані та закріплені в Конституції України. Систематизувавши їх можливо виділити наступні групи: 1) гарантії визнання конституційного права кожного на освіту; 2) закріплення гарантій права освіти стосовно рівня освіти; 3) закріплення гарантій дозволу та забезпечення різних форм реалізації конституційного права на освіту; 4) гарантія закріплення виключно законами України загальних питань щодо виховання, освіти, культури, охорони здоров'я тощо; 5) гарантії фундаментальних конституційних прав, похідним яких є конституційне право на освіту.

З огляду на вищезазначене, можливо також виділити і особливу, шосту групу - гарантії захисту конституційного права на освіту. Особливість цієї групи виходить з того, що ці гарантії мають більш диспозитивний характер. Тобто, здобувач на власний розсуд визначає, користуватися цією гарантією чи ні. В ході дослідження, ми з'ясували, що реалізація конституційного права на захист у освітній сфері реалізується шляхом самозахисту та за допомогою судового захисту.

З проаналізованих нами справ, ми з'ясували, що так, як Україна активно запроваджує реформи у освітній сфері з максимальним наближенням до європейської, доцільно було б внести зміни у підході до захисту права на освіту споживачами освітніх послуг. На нашу думку, доцільно було б запровадити, для більш ефективної реалізації конституційного права на освіту та його захисту наступні заходи:

1. Запровадити заходи в ВНЗ та у судових установах, що будуть пов'язані підвищенням правової грамотності здобувачів освіти: «Як захистити свої конституційні права на вищу освіту».

2. Звільнити від судового збору та інших судових витрат здобувачів вищої освіти при зверненні до суду при розгляді даної категорії справ, як матеріально несформованих молодих громадян.

3. Внести зміни до законодавства щодо запровадження безоплатної правової допомоги здобувачам вищої освіти при розгляді даної категорії справ.

Література

1. Реформи МОН направлені на євроінтеграцію України, - Сергій Шкарлет. Міністерство освіти і науки України. 2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/reformi-mon-napravleni-na-yevrointegraciyu-ukrayini-sergij-shkarlet> (дата звернення 12.12.2022 р.)

2. Логвиненко Б., Половинка В., Пельц І., Юзефік К. Чому Україні треба ЄС, а ЄС зараз треба Україна. *Ukrainer*. 2022. URL: <https://ukrainer.net/ukraina-eu/> (дата звернення 12.12.2022 р.)

3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 19. Ст. 13.

4. Омбудсмен розповів, скільки українців виїхало за кордон із 24 лютого. Слово і діло. Аналітичний портал. 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/01/novyna/polityka/ombudsmen-rozpoviv-skilky-ukrayincziv-vuyixalo-kordon-24-lyutoho> (дата звернення 12.12.2022 р.)

5. Яремчук В. Д. Право на освіту в системі прав людини. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану*: матеріали наукового семінару, 23 червня 2022 рік. Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 299-302.

6. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948. Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 12.12.2022 р.)

7. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти: Міжнародний документ від 14.12.1960 р. Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/download/konventsija-pro-borotbu-diskriminatsieyu-1960-22869.html> (дата звернення 12.12.2022 р.)

8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

9. Антонюк В. Інтеграція України в європейський освітній простір для формування сучасного людського капіталу. *Журнал Європейської економіки*. 2021. Том 20, № 3 (78). С. 573-595.

10. Винницький М. Як розвивати освіту після війни. *ZN,UA*. 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/jak-rozvivati-osvitu-pislja-vijni.html> (дата звернення 12.12.2022 р.)

11. Overview of the current state of education and science in Ukraine in terms of russian aggression. Міністерство освіти і науки України. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/pidtrimka-osviti-i-nauki-ukrayini-pid-chas-vijni> (дата звернення 12.12.2022 р.)

12. Пряміцин В.Ю., Лисих О.Ф. Самозахист прав здобувачів вищої освіти як основа реалізації права на вищу освіту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Том 1. Вип. 49. С. 36-40. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/34617/1/%D0%A1%D0%90%D0%9C%D0%9E%D0%97%D0%90%D0%A5%D0%98%D0%A1%D0%A2%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%20%D0%97%D0%94%D0%9E%D0%91%D0%A3%D0%92%D0%90%D0%A7%D0%86%D0%92.pdf> (дата звернення 12.12.2022 р.)

13. Пряміцин В.Ю., Володько М.М. Захист права на вищу освіту. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. №1. С.27-30. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2018/9.pdf (дата звернення 12.12.2022 р.)

14. Обущак О.О., Обущак С.А. Адміністративне регулювання у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності. URL: https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/VISNIK_36_7.pdf (дата звернення 12.12.2022 р.)

15. Рішення Європейського суду з прав людини «Серявін та інші проти України» N 4909/04 від 10.02.2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/974_672 (дата звернення 12.12.2022 р.)

16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Міжнародний документ від 04.11.1950 року. Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 (дата звернення 12.12.2022 р.)

17. Рішення Європейського суду з прав людини «Руїс Торіха проти Іспанії» 303-Авід 09.12.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/980_360 (дата звернення 12.12.2022 р.)

18. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду у справі № 160/4955/19 від 02.09.2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86708432> (дата звернення 12.12.2022 р.)

19. Рішенням Окружного адміністративного суду міста Києва у справі № 640/698/21 від 23.11.2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107488183> (дата звернення 12.12.2022 р.)

20. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 року № 3477-IV.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення 12.12.2022 р.)

21. Грезіна О.М. Захист прав учасників освітнього процесу: компаративне дослідження. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/16063/%D0%90%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%93%D1%80%D0%B5%D0%B7%D1%96%D0%BD%D0%B0.pdf?sequence=4&isAllowed=y (дата звернення 12.12.2022 р.)

22. Протокол до Європейської конвенції з прав людини: Протокол від 20.03.1952 р. №1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення 12.12.2022 р.)

23. Довідник із застосування статті 2 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини - Право на освіту. Європейський суд з прав людини. 2017. С. 21. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_Protocol_1_UKR.pdf (дата звернення 12.12.2022 р.)

*Кузніченко О. В.,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри цивільного
та трудового права
Одеського національного морського університету*

*Ільченко М.,
студентка 4 курсу спеціальності «Право»
Навчально-наукового морського
гуманітарного інституту
Одеського національного морського
університету*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Мосузенко В. Ю., Бахчеван Є. Ф.

В статті на основі аналізу теоретичних засад та нормативно-правової бази, що регламентує службово-бойову діяльність сил сектору безпеки та оборони України розглянуто об'єкт, предмет та основні завдання дослідження нормативно-правових засад застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань.

Метою наукової статті визначено обґрунтування необхідності дослідження сукупності суспільних відносин, які виникають під час виконання поліцейськими службово-бойових завдань та полягає у всебічному розкритті сутності та особливостей застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань, розробці конкретних практичних рекомендацій, науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Для досягнення поставленої мети запропоновано вирішити такі основні завдання: обґрунтування необхідності дослідження службово-бойової діяльності Національної поліції України як категорії права; обґрунтування необхідності дослідження механізму застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань; обґрунтування необхідності дослідження основних пріоритетів удосконалення нормативно-правового забезпечення застосування примусу поліцейськими під час виконання службово-бойових завдань.

Резюмовано, що відповідно до поставленої мети і визначених завдань вбачається необхідним та на часі в рамках наукової спеціальності 081 - Право (спеціалізація 21.07.05 - службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку) проведення на монографічному рівні наукового дослідження нормативно-правових засад застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань.

Зважаючи на генезис та динаміку оперативно-службових та службово-бойових завдань, які ставляться перед органами та підрозділами Національної поліції України, необхідність нормативного врегулювання та визначення категорійного апарату теорії службово-бойової діяльності, понять та видів

службово-бойових завдань, правової характеристики суспільних відносин застосовування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань вбачається необхідність дослідження службово-бойової діяльності Національної поліції України як категорії теорії права.

З метою належного забезпечення особистої безпеки, гарантій професійної діяльності, психологічної стійкості та вмотивованості кожного поліцейського, бойового духу підрозділу виникла гостра необхідність дослідження механізму застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань загалом та визначення і класифікація поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань, окреслення кола суб'єктів, форм і методів їх застосування, розгляд процесуально-правового забезпечення та визначення способів забезпечення законності застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань.

В умовах реформування системи забезпечення національної безпеки та системи сил охорони правопорядку, інтеграції безпекових та оборонних інституцій до стандартів Північноатлантичного альянсу, а правової системи до стандартів Європейського союзу виникла необхідність дослідження основних пріоритетів удосконалення нормативно-правового забезпечення застосування заходів примусу поліцейськими під час виконання службово-бойових завдань.

А, отже дослідження сукупності суспільних відносин, які виникають під час виконання поліцейськими службово-бойових завдань, що полягає у всебічному розкритті сутності та особливостей застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань, розробці конкретних практичних рекомендацій, науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування є на часі, актуальним та необхідним як для теорії службово-бойової діяльності, так і в практичній діяльності органів та підрозділів Національної поліції України.

Ключові слова: Національна безпека України, сектор безпеки та оборони, Національна поліція, поліцейські заходи примусу, службово-бойова діяльність, службово-бойові завдання.

Mosuzenko V. Yu., Bakhchevan Ye. F. Regulatory and legal principles of the application of police coercive measures during the performance of service and combat tasks: statement of the problem

The article, based on the analysis of the theoretical principles and legal framework regulating the military service activities of the forces of the security and defense sector of Ukraine, examines the object, subject and main tasks of researching the legal principles of the application of police coercive measures during military service tasks.

The purpose of the scientific article is to justify the need to study the set of social relations that arise during the performance of official and combat tasks by police officers and consists in the comprehensive disclosure of the essence and features of the use of police coercive measures during the performance of official and combat tasks, the development of specific practical recommendations, scientifically based proposals for improvement of the current legislation and the practice of its application.

In order to achieve the set goal, it is proposed to solve the following main tasks: substantiation of the need to research the service-combat activity of the National Police of Ukraine as a category of law; substantiation of the need to study the mechanism of the application of coercive police measures during the performance of service and combat tasks; substantiation of the need to research the main priorities of improving the regulatory and legal support for the use of coercion by police officers during the performance of official and combat tasks.

It is summarized that, in accordance with the set goal and defined tasks, it is considered necessary and timely within the framework of the scientific specialty 081 - Law (specialization 21.07.05 - service and combat activity of law enforcement forces) to conduct a monographic scientific study of the regulatory and legal principles of the application of coercive police measures during the performance of service and combat tasks.

Taking into account the genesis and dynamics of operational-service and service-combat tasks that are presented to the bodies and units of the National Police of Ukraine, the need for regulatory regulation and definition of the categorical apparatus of the theory of service-combat activity, concepts and types of service-combat tasks, legal characteristics of social relations of application police measures of coercion during the performance of service-combat tasks, the need to study the service-combat activity of the National Police of Ukraine as a category of legal theory is seen.

In order to properly ensure personal safety, guarantees of professional activity, psychological stability and motivation of each police officer, the fighting spirit of the unit, there was an urgent need to study the mechanism of the application of police coercive measures during the performance of official and combat tasks in general

and the definition and classification of police coercive measures during the performance of official combat tasks, delineation of the range of subjects, forms and methods of their application, consideration of procedural and legal support and determination of ways to ensure the legality of the use of police coercive measures during the performance of official and combat tasks.

In the conditions of reforming the national security system and the system of law enforcement forces, the integration of security and defense institutions to the standards of the North Atlantic Alliance, and the legal system to the standards of the European Union, there was a need to study the main priorities of improving the regulatory and legal support for the use of coercive measures by police officers during the performance of military duties tasks.

And, therefore, the study of the totality of social relations that arise during the performance of official and combat tasks by police officers, which consists in the comprehensive disclosure of the essence and features of the use of police coercive measures during the performance of official and combat tasks, the development of specific practical recommendations, scientifically based proposals for improving the current legislation and the practice of its application is timely, relevant and necessary both for the theory of service-combat activity and in the practical activity of bodies and units of the National Police of Ukraine.

Key words: *National Security of Ukraine, security and defense sector, National Police, coercive police measures, service-combat activities, service-combat tasks.*

Постановка проблеми. Побудова в Україні правової держави, яка забезпечує ефективну охорону прав і свобод людини і громадянина, верховенство права в усіх сферах суспільного життя є одним із головних напрямів державного будівництва. Подальший розвиток демократії, забезпечення прав і свобод громадян нерозривно пов'язані з підвищенням якості й ефективності службово-бойової діяльності складових сектору безпеки і оборони [1, п.16 ст. 1], одне з провідних місць серед яких належить Національній поліції України.

Безпосереднє виконання Національною поліцією України службово-бойових завдань [2, ст. 2] спрямованих на захист національних інтересів України у сфері критичної інфраструктури відбувається у нормативно-правовому (статутному), інформаційному, економічному, екологічному, структурному, функціональному просторах. При цьому, згідно з принципом верховенства права визначальним є нормативно-правовий простір, який в умовах глобалізації поступово трансформується в єдиний правовий режим

застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань.

Побудовані ще за часів СРСР вітчизняні правоохоронна система та воєнні організації в умовах переходу до глобалізованого суспільства суттєво знизили свою ефективність, що негативно позначилося на якості й ефективності діяльності їх складових та виступило однією з причин їх реформування у сектор безпеки і оборони. У більшості випадків службово-бойова діяльність Національної поліції України перестала відповідати очікуванням, що обумовлено недоліками як нормативно-правового регулювання їх діяльності, прорахунками в організації, процесах планування і управління, підготовки та реалізації рішень і тактичних задумів, послабленні контролю за їх виконанням, так і невідповідністю вимогам сьогодення теоретико-правового базису їх діяльності, втрати принципу переваги примусу над правопорушенням (правопорушенням як об'єктом впливу) та, відповідно, неможливістю досягнення максимального результату службово-бойової діяльності. При цьому, на сьогоднішній день не вироблено єдиного теоретичного підходу до забезпечення діяльності всіх складових сектора безпеки, відсутні й приватні методики застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань, єдине розуміння функцій, задач та принципів застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань тощо.

Необхідність якнайшвидшого розв'язання цих завдань обумовлює потребу у науковому вирішенні, розробці, систематизації та впровадженні у практику службово-бойової діяльності складових сектора безпеки заходів із визначення її джерел, формування системи ресурсів, визначення «меж» оперативної, службової та бойової діяльності, принципів, форм та методів заснованих на єдиній теоретико-правовій базі тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальні проблеми службово-бойової діяльності знайшли широке відображення у вітчизняній правовій науці у роботах: О.М. Бандурки, І.П. Голосніченка, О.Ф. Долженкова, І.В. Євтушенка, Р.А. Калюжного, В.К. Колпакова, В.М. Комарницького, О.Г. Комісарова, О.В. Копана, С.С. Кудінова, В.А. Ліпкана, В.І. Олєфіра, О.І. Остапенка, В.П. Петкова, Х.П. Ярмакі, О.Н. Ярмиша та інших.

Особливу роль Національної поліції України (органів внутрішніх справ) та їх здатність до екстреного кваліфікованого реагування на

загрози національній безпеці відзначено у роботах: М.О. Демидова, Ю.В. Дубка, І.О. Кириченко, В.В. Крикуна, В.В. Крутова, С.О. Кузніченка, В.М. Кульчицького, В.А. Лаптія, А.Ф. Майдикова, В.Я. Покайчука, В.М. Плішкіна, А.І. Пясецького, М.Б. Саакяна, Д.С. Савочкина, А.С. Спаського, О.М. Шмакова, однак питання застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань комплексно не розглядалися, а в існуючих наукових працях з теорії права ще не знайшли належного відбиття, що і обумовило увагу автора саме на цій проблематиці.

Актуальність зазначеної проблематики обумовлюється також і тією обставиною, що в даний час здійснюються заходи реформування сектора безпеки і оборони України, в тому числі це стосується й перебудови форм і методів діяльності їх складових, впровадження нових з огляду на повномасштабне вторгнення РФ та загрози національній безпеці, державного суверенітету та територіальної цілісності.

Метою статті є обґрунтування необхідності дослідження сукупності суспільних відносин, які виникають під час виконання поліцейськими службово-бойових завдань та полягає у всебічному розкритті сутності та особливостей застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань, розробці конкретних практичних рекомендацій, науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Для досягнення поставленої мети в роботі передбачається вирішити такі основні завдання:

1) обґрунтування необхідності дослідження службово-бойової діяльності Національної поліції України як категорії права;

2) обґрунтування необхідності дослідження механізму застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань;

3) обґрунтування необхідності дослідження основних пріоритетів удосконалення нормативно-правового забезпечення застосування примусу поліцейськими під час виконання службово-бойових завдань.

Виклад основного матеріалу. Слід погодитись з Г. Турчаніковою, яка зазначає, що недостатність уваги з боку наукових кіл до проблеми з'ясування визначень і систематизації основоположних понять службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку призвело до термінологічної невизначеності, що перешкоджає розумінню сутності правоохоронної діяльності, не сприяє пошуку

нових і ефективних форм і способів виконання службово-бойових завдань, предметній оцінці досвіду діяльності суб'єктів службово-бойової діяльності у різних умовах оперативної обстановки та всебічному аналізу оперативної і бойової підготовки сил сектору безпеки та оборони України. Що на практиці ускладнює розуміння найважливіших положень теорії службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку і правильне застосування чинних нормативно-правових актів та статутних документів, негативно впливає на організацію і проведення заходів оперативної і бойової підготовки сил сектору безпеки та оборони. Точне визначення понять, встановлення взаємозв'язків і взаємозалежностей між ними є одним з актуальних завдань теорії службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку загалом і підрозділів Національної поліції зокрема [3].

Таким чином зважаючи на генезис та динаміку оперативно-службових та службово-бойових завдань, які ставляться перед органами та підрозділами Національної поліції України, необхідність нормативного врегулювання та визначення категорійного апарату теорії службово-бойової діяльності, понять та видів службово-бойових завдань, правової характеристики суспільних відносин застосовування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань вбачається необхідність дослідження службово-бойової діяльності Національної поліції України як категорії теорії права.

Слід зауважити, що застосування поліцейськими заходів примусу [2] є забезпечення подолання спротиву проведенню превентивного поліцейського заходу, відновлення публічного порядку та безпеки, локалізація негативних наслідків, зокрема збереження місця події в первинному, незміненному стані, забезпечення фіксації та збирання речових доказів на місці події в передбачений у законі спосіб, затримання особи правопорушника, його доставляння до органу підрозділу Національної поліції України, виконання поставлених завдань із забезпечення територіальної цілісності, державного суверенітету, боротьби зі злочинністю та законного, необхідного, пропорційного та ефективного реагування на надзвичайні ситуації у їх генезі.

Особливої уваги заслуговують питання суб'єктів застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань.

У світлі останніх подій: збройної агресії російської федерації, відсічі силами безпеки та оборони зазіхань на територіальну цілісність

і державний суверенітет актуалізуються питання належного захисту національних інтересів і протидії названим загрозам - створення та ефективне функціонування системи забезпечення національної безпеки.

Слід погодитись з думкою О. Комісарова та В. Покайчука, які зазначають, що аксіомою, є і те, що у цій системі провідну роль відіграють сили охорони правопорядку [4; 5].

На їх думку, з якою ми повністю погоджуємось, для успішної боротьби з виникненням, попередженням виникнення, та подоланням наслідків надзвичайних ситуацій у їх генезі необхідна цілеспрямована державна політика та створення основного інструменту її реалізації - системи сил охорони правопорядку [4; 5].

Забезпечення особистої безпеки поліцейських, збереження їх життя та здоров'я, а відтак і ефективного та кваліфікованого виконання поставлених завдань безпосередньо корелюється з визначенням форм та методів застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань.

В свою чергу гарантії професійної діяльності, психологічна стійкість та вмотивованість кожного поліцейського, бойовий дух підрозділу напряму залежить від процесуально-правового забезпечення та визначення способів забезпечення законності застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань.

Зважаючи на вище викладене вбачається необхідним наукове дослідження на монографічному рівні механізму застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань загалом та визначення і класифікація поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань, окреслення кола суб'єктів, форм і методів їх застосування, розгляд процесуально-правового забезпечення та визначення способів забезпечення законності застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань.

Задекларовані раніше тези щодо необхідності дослідження службово-бойової діяльності Національної поліції України як категорії теорії права та механізму застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань крізь призму всебічного розкриття сутності та особливостей застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань, розробки конкретних практичних рекомендацій, науково обґрунтованих

пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування в умовах реформування системи забезпечення національної безпеки та системи сил охорони правопорядку, інтеграції безпекових та оборонних інституцій до стандартів Північноатлантичного альянсу, а правової системи до стандартів Європейського союзу вбачається необхідність дослідження основних пріоритетів удосконалення нормативно-правового забезпечення застосування заходів примусу поліцейськими під час виконання службово-бойових завдань, тобто аналіз зарубіжного досвіду нормативно-правового регулювання застосування заходів примусу поліцейськими та основні напрямки його впровадження в Україні, аналіз перспективного законодавства у сфері застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, відповідно до поставленої мети і визначених завдань вбачається необхідним та на часі в рамках наукової спеціальності 081 - Право (спеціалізація 21.07.05 - службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку) проведення на монографічному рівні наукового дослідження нормативно-правових засад застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань.

Зважаючи на генезис та динаміку оперативно-службових та службово-бойових завдань, які ставляться перед органами та підрозділами Національної поліції України, необхідність нормативного врегулювання та визначення категорійного апарату теорії службово-бойової діяльності, понять та видів службово-бойових завдань, правової характеристики суспільних відносин застосовування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань вбачається необхідність дослідження службово-бойової діяльності Національної поліції України як категорії теорії права.

З метою належного забезпечення особистої безпеки, гарантій професійної діяльності, психологічної стійкості та вмотивованості кожного поліцейського, бойового духу підрозділу, виникла гостра необхідність дослідження механізму застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань загалом та визначення і класифікація поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань, окреслення кола суб'єктів, форм і методів їх застосування, розгляд процесуально-правового забезпечення та визначення способів забез-

печення законності застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань.

В умовах реформування системи забезпечення національної безпеки та системи сил охорони правопорядку, інтеграції безпекових та оборонних інституцій до стандартів Північноатлантичного альянсу, а правової системи до стандартів Європейського союзу виникла необхідність дослідження основних пріоритетів удосконалення нормативно-правового забезпечення застосування заходів примусу поліцейськими під час виконання службово-бойових завдань.

А, отже дослідження сукупності суспільних відносин, які виникають під час виконання поліцейськими службово-бойових завдань, що полягає у всебічному розкритті сутності та особливостей застосування поліцейських заходів примусу під час виконання службово-бойових завдань, розробці конкретних практичних рекомендацій, науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування є на часі, актуальним та необхідним як для теорії службово-бойової діяльності, так і в практичній діяльності органів та підрозділів Національної поліції України.

Література

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>
3. Турчанікова Г.О. Нормативно-правове регулювання форм службово-бойової діяльності підрозділів Національної поліції України: постановка проблеми. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал*. 2018. № 1 (90). С. 31-34.
4. Комісаров О., Покайчук В. Створення і функціонування системи сил охорони правопорядку в розрізі забезпечення державної безпеки України. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2016. Вип. 38. С. 219-225. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/intrel/article/view/2369/2424>
5. Покайчук В.Я. Сутність і співвідношення понять «сили безпеки» та «сили охорони правопорядку». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 47-53. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2021/03/s4_ua_re/9.pdf

*Мосузенко В. Ю.,
orcid.org/0000-0002-3061-8245
викладач кафедри вогневої підготовки
факультету підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
майор поліції*

*Бахчеван Є. Ф.,
orcid.org/0000-0002-1459-9574
викладач кафедри вогневої підготовки
факультету підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції,
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
майор поліції*

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ NON BIS IN IDEM ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Абламський С. Є., Бакумов О. С.

Статтю присвячено дослідженню питання застосування принципу *non bis in idem* під час розслідування домашнього насильства. Наголошено, що домашнє насильство було та залишається одним із небезпечних протиправних діянь, що посягає на життя та здоров'я, честь і гідність людини. Окреслено чинні нормативно-правові документи, що закріплюють положення *non bis in idem*. Встановлено, що якісний критерій систематичності вчинення домашнього насильства демонструє зв'язок між діями кривдника, їх внутрішньою єдністю, що утворюють певну лінію поведінки винного щодо конкретного потерпілого чи потерпілих. Вказано на значенні встановлення кількісного критерію систематичності вчинення домашнього насильства. Акцентовано увагу на тому, яким чином притягнення до адміністративної відповідальності впливає на дотримання принципу *non bis in idem* правоохоронними органами та національними судами. Встановлено, що якщо особу раніше притягували до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, то це не виключає можливості притягнення такої особи до кримінальної відповідальності за ст. 126-1 КК України. Зазначено, що розслідування домашнього насильства повинно розпочинатися за наявності попередніх фактів притягнення особи як до адміністративної, так і до кримінальної відповідальності. Проаналізовано практику судів щодо дотримання принципу *non bis in idem* під час розслідування домашнього насильства. Зроблено висновок, що попереднє притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства за умови подальшої повторюваності вчинення протиправних дій щодо певної потерпілої особи чи осіб і настання конкретних наслідків, які визначені законодавцем як більш тяжкі, ніж ті, що зазначені в законодавстві України про адміністративні правопорушення, не свідчить про подвійне притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Ключові слова: насильство, домашнє насильство, засади кримінального провадження, принцип *non bis in idem*.

Ablamskyi S. Ye., Bakumov O. S. Application of the non bis in idem principle in domestic violence investigations

The article is devoted to the study of the non bis in idem principle in the investigation of domestic violence. It has been emphasised that domestic violence has been and remains one of the most dangerous unlawful acts that infringes on human life and health, honour and dignity. It has been identified the current regulatory and legal documents that enshrine the non bis in idem provision. It has been established that the qualitative criterion of the domestic violence systematic nature demonstrates the connection between the abuser's actions and their internal unity, which form a certain line of the perpetrator's behaviour towards a particular victim or victims. The importance of establishing a quantitative criterion for the systematic nature of domestic violence has been indicated. Attention has been paid to the way in which bringing to administrative responsibility affects the observance of the non bis in idem principle by law enforcement agencies and national courts. It has been established that if a person has previously been brought to administrative liability for an offence under Article 173-2 of the Code of Administrative Offences, this does not preclude the possibility of bringing such a person to criminal liability under Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine. It has been noted that an investigation of domestic violence should be initiated in the presence of preliminary facts of bringing a person to both administrative and criminal liability. It has been analysed the practice of courts regarding the observance of the principle of non bis in idem in the course of domestic violence investigation. It has been concluded that a previous bringing of a person to administrative liability for domestic violence, provided that the unlawful acts are repeatedly committed against a certain victim or persons and specific consequences are determined by the legislator as more severe than those specified in the legislation of Ukraine on administrative offences, does not indicate double legal liability of the same type for the same offence.

Key words: violence, domestic violence, principles of criminal proceedings, principle of non bis in idem.

Постановка проблеми. Питання домашнього насильства в Україні завжди були та залишаються

достатньо гострими і такими, що привертають до себе увагу науковців і практиків. Статистика 2019-2022 рр. свідчить, імовірно, про тенденцію до зростання порушень прав жінок, дітей унаслідок учинення домашнього насильства. Так, відповідно до офіційних даних Національної поліції України у 2022 р. надійшло 244 381 звернення стосовно фактів домашнього насильства, що на 40% більше ніж у 2021 р. (144 394), на 15% більше ніж у 2020 р. (208 748) та на 41% більше ніж у 2019 р. (141 814) [1]. Наведені статистичні дані свідчать про необхідність приділення більш пильної уваги питанням протидії, виявлення та проведення ефективного розслідування кримінальних правопорушень щодо домашнього насильства. У цьому напрямі одним із важливих аспектів є застосування принципу *non bis in idem* під час розслідування домашнього насильства. До того ж про нагальність всебічного дослідження цієї тематики свідчить і те, що національні суди при винесенні рішень щодо притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства керуються різними підставами для кваліфікації діяння як домашнього насильства, що призводить до різного тлумачення поняття систематичності і порушує дотримання принципу *non bis in idem*, якщо обвинувачений раніше неодноразово притягувався до відповідальності як кривдник.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є аналіз особливостей застосування принципу *non bis in idem* під час розслідування домашнього насильства. Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати судову практику у справах про домашнє насильство (ст. 126-1 КК України); встановити значення категорії «систематичність» під час розслідування домашнього насильства; визначити особливості застосування принципу *non bis in idem* під час розслідування домашнього насильства.

Стан дослідження проблеми. Різні аспекти, пов'язані з проблематикою досудового розслідування домашнього насильства, у своїх наукових працях досліджували А. А. Вознюк, І. В. Гловюк, Г. О. Горбова, Т. В. Іщенко, М. Г. Кузнєцов, Н. В. Лесько, Н. О. Ліщук, Ю. В. Лук'яненко, О. М. Ткаленко, К. А. Шаповал та ін. Проте тема застосування принципу *non bis in idem* під час розслідування домашнього насильства не знайшла свого ґрунтового аналізу у вітчизняній юридичній науці.

Виклад основного матеріалу. Розвиток України як правової держави неможливий без концептуального перегляду базових положень чинного

кримінального та кримінального процесуального законодавства. Одними з таких положень, що мають ключове значення для кримінального процесу, є закріплені у главі 2 КПК України засади кримінального провадження. Останні забезпечують правосуддя, дотримання прав, свобод та законних інтересів людини, в тому числі з питання непритягнення особи до відповідальності двічі за одне й те саме правопорушення. В юридичній літературі слушно зазначається, що в чинному КПК України 2012 р. вперше закріплено в окремій главі засади кримінального провадження, що має важливе значення, оскільки вони висвітлюють сутність, зміст, структуру та форму кримінального провадження, є керівними положеннями для закріплення його завдань тощо [2, с. 62; 3, с. 91].

Засада заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення повністю кореспондується із приписами ст. 61 Конституції України, де закріплено, що «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» [4]. Наведена вимога також корелюється з такими міжнародними правовими актами, як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 4 Протоколу № 7 [5], Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (п. 7 ст. 14) [6]. Зазначене свідчить, що принцип *non bis in idem* є одним з основних під час проведення досудового розслідування та особливо значення має під час розслідування домашнього насильства. Таке твердження зроблено з урахуванням аналізу ст. 126-1 КК України [7], де законодавець наголосив на такій ознаці, як *систематичність*, яка є вирішальною при кваліфікації діяння за вказаною статтею. Отже, виникають такі питання при застосуванні ст. 126-1 КК України: а) скільки випадків насильства повинно бути зафіксовано, щоб стверджувати про систематичне домашнє насильство; б) в який спосіб повинні бути зафіксовані випадки насильства для визначення діяння як систематичного; в) у який проміжок часу такі випадки насильства повинні бути вчинені для кваліфікації діяння як систематичного домашнього насильства; г) чи враховуються наступні випадки насильства, які мали місце після події кримінального правопорушення, відомості про яке внесені до ЄРДР за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України; г) чи враховуються попередні випадки притягнення особи до адміністративної відповідальності за частину заподіяних актів насильства для врахування в контексті

«систематичності» для кваліфікації діяння за ст. 126-1 КК України [8].

Слід зазначити, що ознака систематичності вчинення домашнього насильства характеризується двома критеріями: кількісним та якісним. Кількісний критерій як ознака домашнього насильства передбачає вчинення особою три і більше рази діяння (до цієї сукупності входить і попереднє притягнення до адміністративної відповідальності). При цьому, якщо особа за всі діяння вже була притягнута до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП, то повторне її притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 126-1 КК України як вчинення систематичних дій буде порушенням принципу *non bis in idem* [9, с. 288-289; 10, с. 324]. У свою чергу, якісний критерій систематичності вчинення домашнього насильства демонструє зв'язок між діяннями кривдника, їх внутрішньою єдністю, що утворюють певну лінію поведінки винного щодо конкретного потерпілого чи потерпілих.

У цьому контексті варто дослідити Постанову Верховного Суду України від 25 лютого 2021 р. у справі № 583/3295/19, де зазначено, що «словосполучення “систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства” описує діяння. Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства *втретє*, у результаті чого настав хоча б один із вказаних в законі наслідків. При цьому не має значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Факт документування має значення для доказування систематичності, але не більше ніж інші передбачені законом докази». Підставою для скасування ухвали про закриття кримінального провадження у частині вироку за ст. 126-1 КК України стало те, що суд апеляційної інстанції при прийнятті рішення не зіставив фактичних обставин правопорушення в адміністративному та кримінальному провадженнях, не з'ясував наявності у цій справі умов, які не виключають подвійного провадження в рамках кримінального та адміністративного права, не врахував, що за фактом домашнього насильства 21 жовтня 2019 р. ОСОБА_1 до адміністративної відповідальності не притягувався, її систематичні дії призвели до психологічних страждань ОСОБА_3 та погіршення якості її життя, тобто до наслідків, які не охоплюються ч. 2 ст. 173-2 КУпАП [11]. У підсумку при новому апеляційному розгляді вирок було зали-

шено без змін [12], проте, вказані ККС ВС питання так і не були вирішені.

У свою чергу, в Постанові Верховного Суду від 12 жовтня 2021 р. у справі № 663/3390/19 встановлено, що «з матеріалів цього кримінального провадження вбачається, що фактично не здійснюючи розслідування органи досудового розслідування використали матеріали, які стосувалися фактів раніше вчинених адміністративних правопорушень за ч. 1 ст. 173-2 КУпАП стосовно цієї ж потерпілої, та за якими він вже був притягнутий до відповідальності. За таких обставин, суди попередніх інстанцій дійшли правильного висновку, що притягнення особи двічі за одні і ті ж діяння, які кваліфікуються як адміністративні правопорушення, а потім як кримінальне правопорушення є неможливим і суперечить Конституції України та практиці Європейського суду з прав людини» [13]. Із наведеного випливає, що суд не оцінював наявності або відсутності систематичності, хоча дав оцінку трьом раніше наявним випадкам домашнього насильства за ст. 173-2 КУпАП. Тобто наявна відмінність цієї ситуації від попередньої, де за останній випадок домашнього насильства особа не була притягнена до кримінальної відповідальності. В цьому аспекті підтримаємо позицію науковців, що немає порушення засади *non bis in idem* у разі, якщо за останнім діянням, яке кваліфіковано за ст. 126-1 КК України, кривдник не притягувався до кримінальної відповідальності, проте попередні постанови судів за ст. 173-2 КУпАП враховано для кваліфікації систематичності насильства [14]. Так, Верховний Суд дійшов висновку, що «попереднє притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства за умови подальшої повторюваності вчинення протиправних дій щодо певної потерпілої особи чи осіб і настання конкретних наслідків, які визначені законодавцем як більш тяжкі, ніж ті, що зазначені в законодавстві України про адміністративні правопорушення, не свідчить про подвійне притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, як про це вказано в ухвалі суду апеляційної інстанції, а підтверджує систематичність дій винуватої особи». Таке тлумачення релевантне рішення ЄСПЛ «Galović v. Croatia» (Application No. 45512/11), де суд не знайшов зловживання правом держави призначати покарання, а також не дійшов висновку, що заявник зазнав будь-якої непропорційної шкоди внаслідок дублювання проваджень і покарань, коли кримінальне провадження за триваюче правопорушення домашнього

насильства було вчинено після п'яти попередніх засуджень у провадженнях у справах про дрібні правопорушення за окремі дії, які становили невід'ємну частину моделі поведінки заявника. Натомість ці провадження та покарання становили послідовне та пропорційне ціле, яке дозволило покарати як окремі дії, вчинені заявником, так і його модель поведінки ефективним, пропорційним і переконливим чином (п. 123). Отже, ЄСПЛ не констатував порушення ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [15].

Таким чином, маємо змогу констатувати, що якщо особу раніше притягували до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, то це не виключає можливості притягнення такої особи до кримінальної відповідності за ст. 126-1 КК України. У такому випадку вчинення правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, буде враховуватися для визначення систематичності домашнього насильства, відповідно не буде вважатися порушенням принципу *non bis in idem* при розслідуванні зазначеної категорії кримінального провадження. При цьому в разі, якщо особа вчинила кілька разів домашнє насильство і за кожне таке діяння була притягнута до адміністративної відповідальності, то притягнення за ці діяння до кримінальної відповідальності є порушенням принципу *non bis in idem*. Органам досудового розслідування необхідно брати до уваги те, що факт документування домашнього насильства має значення для доказування систематичності, але не більше ніж інші передбачені законом докази. Відповідно систематичність домашнього насильства, яке наполегливо продовжує вчиняти винувата особа, але не винятково, може бути підтверджена попереднім притягненням її до адміністративної відповідальності не менше двох разів за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП. За таких обставин те, що особу раніше притягали до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, не виключає наявності в її діях складу кримінального правопорушення, якщо вона продовжує вчиняти домашнє насильство, кількість епізодів якого загалом не менше трьох, і ці систематичні дії потягли наслідки, визначені ст. 126-1 КК України. Тобто попереднє притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства за умови подальшої повторюваності вчинення протиправних дій щодо певної потерпілої особи чи осіб

і настання конкретних наслідків, які визначені законодавцем як більш тяжкі, ніж ті, що зазначені в законодавстві України про адміністративні правопорушення, не свідчить про подвійне притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення [16, с. 246; 17].

Окремо зупинимося на питанні конкуренції кримінально-правових норм, кожна з яких охоплює окреме кримінальне правопорушення, але на практиці можна зустріти ситуацію, коли поряд із кваліфікацією за ст. 126-1 КК України діяння особи кваліфікуються додатково за різними статтями, зокрема 121, 122, 125, 126, 135, 136, 146 КК України. Вважаємо, що в такому разі буде порушення принципу *non bis in idem*, оскільки особа буде притягнута до відповідальності більш ніж один раз за однакові діяння. Правова позиція Верховного Суду із цього питання полягає в тому, що у випадках конкуренції між загальною та спеціальною нормами суди застосовують загальне правило: якщо злочин одночасно передбачений загальною і спеціальною нормами, то сукупність злочинів відсутня, і застосуванню підлягає спеціальна норма, яка найбільше відображає специфіку та особливості такого злочинного діяння [10]. Згідно з Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 4 червня 2010 р. № 7 «якщо у складі злочину передбачене діяння, яке у поєднанні з іншими обставинами завжди утворює склад іншого злочину (наприклад, зміст діяння полягає у застосуванні фізичного насильства під час вчинення певного злочину), то питання про його кримінально-правову оцінку необхідно вирішувати з урахуванням того, наскільки охоплюється складом цього злочину таке діяння, а також з урахуванням змісту санкцій відповідних статей (частин статей) Особливої частини КК». Тобто йдеться про врахування двох критеріїв: відображення специфіки та особливостей кримінально караного діяння та зміст санкцій [9, с. 290].

Резюмуючи викладене, наведемо широке тлумачення принципу *non bis in idem*, яке висловив ЄСПЛ у справі «Oliveira v. Switzerland». У цій справі обвинувачений завдав тяжких тілесних ушкоджень іншому автомобілісту в дорожньо-транспортній пригоді, і через адміністративну помилку справу розглядали в суді обмеженої юрисдикції. Хоча під час розгляду справи суд оштрафував обвинуваченого за те, що не впорався з керуванням, за невміння керувати транспортним засобом,

він не мав юрисдикції покарати обвинуваченого за більш серйозне правопорушення, а саме нанесення тілесних ушкоджень з необережності. Після винесення обвинувального вироку підсудний був оштрафований за більш серйозне правопорушення. ЄСПЛ залишив у силі подальший вирок, зазначивши, що це було типовим прикладом того, як одне діяння може становити різні правопорушення. На думку суду, характерною рисою цього поняття є те, що єдине злочинне діяння розбивається на два окремі правопорушення, в цьому випадку це нездатність керувати транспортним засобом і необережне заподіяння тілесних ушкоджень. У таких випадках більша міра покарання зазвичай поглинає меншу. У цій ситуації немає нічого такого, що порушувало б ст. 4 Протоколу № 7 до ЄКПЛ [18, с. 105].

Відповідно маємо змогу констатувати, що вітчизняним правоохоронним органам та суду слід ретельно підходити до питання кваліфікації правопорушення за ст. 126-1 КК України. Зокрема, варто брати до уваги зазначені нами вище критерії (якісний та кількісний) систематичності дій, що вчиняються особою, а також спрямованість винуватого на реалізацію однієї мети - спричинення шкоди об'єктам кримінально-правової охорони (одному й тому самому об'єктові або одному потерпілому); тотожність діянь, якщо всі діяння вчиняються одним суб'єктом.

Крім того, як свідчить вітчизняна судова практика, мають місце факти внесення відомостей про вчинення домашнього насильства без попереднього притягнення особи до адміністративної відповідальності. Яскравим прикладом цього може слугувати кримінальне провадження за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 125, ст. 126-1, ч. 2 ст. 146 КК України, яке знаходилося у провадженні слідчого відділу Новоайдарського відділу поліції ГУНП в Луганській області. У вказаному кримінальному провадженні встановлено, що особа в період з 20 червня 2019 р. по 27 червня 2019 р., приблизно 24-27 червня 2019 р., систематично вчиняла відносно малолітнього пасинка, з яким перебувала у сімейних відносинах та проживала в одному будинку, домашнє насильство [19; 20, с. 90]. Тобто аналіз вищенаведеного дає змогу констатувати, що розслідування домашнього насильства повинно розпочинатися за наявності щонайменше трьох фактів: за наявності попередніх фактів притягнення особи як до адміністративної (ст. 173-2 КУпАП), так і до кримінальної (наприклад, статті 125-126 КК України щодо одного й того ж потерпілого) від-

повідальності, а також останнього факту, за яким особу не було притягнуто до адміністративної відповідальності.

Висновки. Домашнє насильство залишається одним із кримінально караних діянь, що грубо порушує здоров'я, честь і гідність людини, її нормальне життя та психологічне благополуччя. У зв'язку з великою суспільною небезпечністю цього кримінального правопорушення правоохоронним органам та суду слід ретельно встановлювати та враховувати всі можливі випадки насильства та попереднє притягнення особи до відповідальності за вчинення домашнього насильства.

Під час кваліфікації домашнього насильства неабиякого значення набуло встановлення ознак систематичності (підтвердження притягнення особи до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП). Таким чином, не буде порушенням принципу *non bis in idem* під час розслідування домашнього насильства, коли особу було притягнуто до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП, натомість воно буде враховане для ідентифікації систематичності вчинення домашнього насильства.

Література

1. Доступ до правосуддя постраждалих від домашнього насильства у період пандемії. ЮРФЕМ. ua : сайт. 26.11.2021. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2021/11/доступ-до-правосуддя-підчас-ковіду-юрфем.pdf>
2. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
3. Павич Х. М. Принцип *non bis in idem* як засада кримінального провадження та підстава для закриття кримінального провадження судом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 28, т. 3. С. 91-95.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних (БД) «Законодавство України». Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
5. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : від 22.11.1984. БД «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804
6. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : від 16.12.1966. БД «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

8. Змисла М. Систематичність при домашньому насильстві: проблеми практики. ЮРФЕМ. ua : сайт. 22.11.2021. URL: <https://jurfem.com.ua/systematychnist-pry-domashnyomu-nasylstvu/>

9. Степаненко О. В. Окремі питання кваліфікації домашнього насильства. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.) : у 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Гельветика, 2022. Т. 2. С. 288-292.

10. Степаненко О., Агапова К. Кількісний критерій систематичності як ознака домашнього насильства. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 323-327. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.55>.

11. Постанова Верховного Суду від 25.02.2021 : справа № 583/3295/19, провадження № 51-6189км20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443>

12. Ухвала Полтавського апеляційного суду від 17.05.2021 : справа № 583/3295/19, провадження № 11-кп/814/636/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97057225>

13. Постанова Верховного Суду від 12.10.2021 : справа № 663/3390/19, провадження № 51-2098км21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100544936>

14. Гловюк І. В., Дроздов О. М. Деякі питання засади non bis in idem у кримінальному провадженні за ст. 126-1 КК України у аспекті практики ЄСПЛ. *Застосування в національному судочинстві стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року* : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 22 жовт.

2021 р.) / Хмельницьк. ун-т управління та права ім. Л. Юзькова, ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права» та ін. Хмельницький, 2021. С. 69-73.

15. Гловюк І. Тлумачення Верховним Судом засади non bis in idem у контексті домашнього насильства. ЮРФЕМ. ua : сайт. 14.10.2022. URL: <https://jurfem.com.ua/tlumachennya-vs-non-bis-in-idea-domashne-nasylstvo>

16. Абламський С. Є., Лук'яненко Ю. В. Особливості початку досудового розслідування домашнього насильства (ст. 126-1 КК України). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. Вип. 4 (99). С. 234-249. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.4.20>.

17. Постанова Верховного Суду від 14.06.2022 : справа № 585/3184/20, провадження № 51-5266км21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301745>

18. Klimek L. Ne bis in idem as a modern guarantee in criminal proceedings in Europe. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. No. 4 (16). Pp. 101-117.

19. Вирок Новоайдарського районного суду Луганської області від 22.11.2019 : справа № 419/2356/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85826638>

20. Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2021. 324 с.

Абламський С. Є.,
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу організації наукової діяльності
та захисту інтелектуальної власності
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Бакумов О. С.,
orcid.org/0000-0002-4003-1974
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
і міжнародного права
факультету № 4
Харківського національного університету
внутрішніх справ

ЩОДО ПИТАННЯ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Барба В. Є.

Проаналізовано проблемні питання, що стосуються визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні. Визначено, що питання стосовно визнання доказів недопустимими є однією з ключових проблем кримінального процесу, яка має як теоретичне, так і практичне значення. Досліджено питання допустимості доказів та визначено необхідність нормативного закріплення на підставі диференційованого підходу до наслідків порушень кримінально-процесуального закону під час збирання доказів шляхом поділу їх на істотні (безумовна недопустимість доказів) та не істотні (можливість відновлення допустимості доказів). Звернуто увагу на недосконалість нормативного закріплення основних концепцій визнання доказів недопустимими в Кримінальному процесуальному кодексі України, що потребує детального опрацювання.

Проаналізовано сутність концепції «плодів отруєного дерева» на основі судової практики Верховного Суду України та правових позицій Європейського суду з прав людини. Зокрема проаналізовано правила-винятки з концепції «плодів отруєного дерева»: «незалежного джерела», «неминучого виявлення», «очищення від бруду», «нешкідливої помилки» та «виключення добросовісності». Висвітлено проблему відсутності єдності у практиці застосування вказаних правил-винятків через невизначеність застосування у національному кримінальному процесі та запропоновано шляхи її вирішення. Зазначено, що їх застосування потребує всебічного дослідження з урахуванням обставин конкретного кримінального провадження, адже їх необґрунтоване застосування може призвести до порушення прав і свобод особи та до несправедливого судового розгляду в цілому.

Констатовано, що концепція, яка лежить в основі правил щодо допустимості доказів виходить з розуміння, що в центрі уваги при вирішенні питання про допустимість доказів, мають знаходитись права та свободи особи, а також виправданість їх обмеження державою, а критерієм віднесення доказів до «плодів отруєного дерева» є наявність достатніх підстав вважати, що відповідні відомості не були б отримані за відсутності інформації, одержаної незаконним шляхом.

Ключові слова: кримінальне провадження, доказування, доказ, допустимість доказів.

Barba V. Ye. Regarding the issue of admissibility of evidence in criminal proceedings

Problematic issues related to recognition of evidence as inadmissible in criminal proceedings are analyzed. It was determined that the issue of recognizing evidence as inadmissible is one of the key problems of the criminal process, which has both theoretical and practical significance. The issue of admissibility of evidence was investigated and the need for regulatory consolidation was determined based on a differentiated approach to the consequences of violations of the criminal procedural law during the collection of evidence by dividing it into essential (unconditional inadmissibility of evidence) and non-essential (possibility of restoring admissibility of evidence). Attention was drawn to the imperfection of the normative consolidation of the main concepts of recognizing evidence as inadmissible in the Criminal Procedure Code of Ukraine, which requires detailed elaboration.

The essence of the concept of "fruits of a poisoned tree" is analyzed based on the judicial practice of the Supreme Court of Ukraine and the legal positions of the European Court of Human Rights. In particular, the rules-exceptions to the concept of "fruit of the poisoned tree" were analyzed: "independent source", "inevitable detection", "cleansing from dirt", "harmless mistake" and "exclusion of integrity". The problem of the lack of unity in the practice of applying the specified rules-exceptions due to the uncertainty of their application in the national criminal process is highlighted, and ways of solving it are proposed. It is noted that their application requires a comprehensive study taking into account the circumstances of a specific criminal proceeding, because their unjustified application can lead to a violation of the rights and freedoms of a person and to an unfair trial in general.

It was established that the concept underlying the rules regarding the admissibility of evidence is based on the understanding that the focus of attention when deciding the issue of admissibility of evidence should be the rights and freedoms of the individual, as well as the justification of their restriction by the state, and the criterion for classifying the evidence as "fruits of the poisoned trees" there are sufficient grounds to

believe that the relevant information would not have been obtained in the absence of information obtained illegally.

Key words: *criminal proceedings, proof, evidence, admissibility of evidence.*

Постановка проблеми. Допустимість доказів у кримінальному провадженні є важливою гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина та ухвалення законного, обґрунтованого і справедливого рішення. Не зважаючи на значну кількість наукових досліджень, теоретичні положення доказів і доказування, та зокрема допустимості доказів, залишаються до кінця не розкритими. Наразі у визначенні допустимості доказів існує ряд дискусійних питань, які потребують свого вирішення з урахуванням практики застосування кримінального процесуального законодавства. Серед них визначення таких понять, як належний суб'єкт доказування, сутність концепції «плодів отруєного дерева», невизначеність практичних аспектів її застосування у національному кримінальному провадженні, а також проблемні питання правової регламентації концепцій допустимості доказів. Все це потребує ґрунтовних наукових досліджень та розробки на цій основі напрямів ефективної функціональної правозастосовної практики.

Стан дослідження. Питання допустимості доказів у кримінальному провадженні завжди привертало значну наукову увагу та досліджувалися у роботах таких вчених, як О.В. Бабаєв, І.Л. Беспалько, В.В. Вапнярчук, Т.В. Ворфоломєєва, Ю. М. Грошевий, Т. М. Добровольська, О.М. Дроздов, О.В. Дроздова, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, В.З. Лукашевич, В.Т. Нор, В.М. Савицький, М.М. Стоянов, О.М. Толочко, В.В. Тютюнник, О.Г. Шило, М.Є. Шумило тощо. Водночас, проблематика допустимості у сучасній практиці застосування кримінального процесуального законодавства все ще залишається дискусійною, що у свою чергу створює перспективу подальших наукових розробок у цьому напрямі з метою забезпечення охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження в Україні і можливості уникнути помилок під час кримінальної процесуальної діяльності.

Метою статті є дослідження проблемних питань допустимості доказів у кримінальному провадженні з урахуванням судової практики.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 3 ст. 62 Конституції України всі сумніви щодо доведеності вини особи, які не можуть бути усунені в порядку, встановленому КПК, тлумачаться на користь цієї особи [1]. Надаючи офіційне тлума-

чення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України, Конституційний Суд України виходить з того, що обвинувачення особи у вчиненні злочину не може ґрунтуватися на доказах, одержаних унаслідок порушення або обмеження її конституційних прав і свобод, крім випадків, у яких Основний Закон України допускає такі обмеження [2]. У ч. 2 ст. 87 КПК України визначено, що суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, такі діяння: 1) вчинення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; 2) отримання доказів унаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження чи погрози застосування такого поводження; 3) порушення права особи на захист; 4) отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їхнє отримання з порушенням цього права; 5) порушення права на перехресний допит [3].

Недопустимими є також докази, що були отримані: 1) з показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні; 2) після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досудового розслідування чи прокуратури своїх повноважень, не передбачених КПК, для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень; 3) під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи у зв'язку з недопущенням адвоката до цієї слідчої (розшукової) дії. Факт недопущення до участі в обшуку адвокат зобов'язаний довести в суді під час судового провадження; 4) під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, якщо така ухвала винесена слідчим суддею без проведення повної технічної фіксації засідання [3].

Питання щодо визнання доказів недопустимими є однією з ключових проблем кримінального процесу, яка має і теоретичне, і практичне значення. У ч. 1 ст. 87 КПК України визначено, що недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини [3]. Твердження «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним

шляхом» є принциповим та виступає, на думку М. Стоянова, ще одним аргументом на користь можливості застосування «асиметрії правил допустимості» [4, с. 2]. При цьому, необхідно погодитись з думкою науковців, які обґрунтовують свої погляди щодо доцільності нормативного закріплення на підставі диференційованого підходу до наслідків порушень кримінально-процесуального закону під час збирання доказів шляхом поділу їх на істотні (безумовна недопустимість доказів) та не істотні (можливість відновлення допустимості доказів) [5, с. 208-209; 6, с. 125-126]

Зокрема Верховний Суд України підкреслює потребу ідентифікації ланцюга пов'язаних доказів, зокрема, виокремлення похідних доказів. Зокрема, у Постанові ВП ВС від 09 вересня 2020 року Суд наголошує, що критерієм віднесення доказів до «плодів отруєного дерева» є наявність достатніх підстав вважати, що відповідні відомості не були б отримані за відсутності інформації, одержаної незаконним шляхом. У п.п. 97-102 вказаного рішення Суду зазначається, що критерієм з'ясування питання про наявність чи відсутності підстав вважати результати ексгумацій та експертиз трупів «плодами отруєного дерева» є можливість або неможливість прийняття правоохоронними органами відповідних процесуальних рішень за відсутності доказів, одержаних унаслідок порушення конвенційних прав заявника. Однак ініціювання органами досудового розслідування ексгумацій трупів і відповідних експертних досліджень не було результатом лише зізнань підозрюваного, отриманих у супереч вимогам Конвенції. Призначення ексгумацій та експертиз трупів зумовлювалося відомостями, що містилися не лише в явках з повинною засудженого, а насамперед у його показаннях як підозрюваного, що були значно докладнішими, в тому числі, в частині опису способу заподіяння загиблим тілесних ушкоджень, та були надані в присутності захисника. Додаткові судово-медичні експертизи орган досудового розслідування призначив на підставі показань підозрюваного, отриманих у ході відтворення обстановки і обставин події, що також проводився за участю захисника. З огляду на викладене, факти й обставини справи не свідчать про те, що без зізнання в умисних убивствах виключалася реальна можливість з'ясування органами досудового розслідування причин їх смерті шляхом призначення ексгумацій та судово-медичних експертиз трупів. Тому, на переконання Великої Палати, відсутні підстави вважати результати інших процесуальних дій «плодами отруєного дерева», а використання їх у вирокі як допустимих

доказів не суперечить нормам міжнародного права й національного законодавства [7].

У справі № 13-97зв019 від 29 квітня 2020 року ККС ВС констатував стосовно визнання доказу недопустимим, що застосування доктрини «плодів отруєного дерева» вимагає здійснення логічних операцій щодо встановлення джерела походження інформації, завдяки якій було здобуто кожен доказ, яким обґрунтовується судові рішення. Відділяючи докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотних порушень прав і свобод людини, встановлених рішенням ЄСПЛ, від доказів, отриманих з джерел не пов'язаних ані прямо, ані опосередковано із такою інформацією, суд з повноваженнями касаційної інстанції здійснює перевірку правильності правової оцінки обставин та допустимості кожного окремого доказу. Зазначені логічні операції не потребують здійснення дослідження доказів та не обумовлюють необхідність здійснення переоцінки достовірності доказів, які все ж були визначені як такі, що можуть бути покладені в основу судового рішення і використані на підтвердження доведеної вини заявника у інкримінованих йому кримінальних правопорушеннях [8].

Також у Постанові ККС ВС від 30 травня 2019 року, справа № 164/1457/16-к вказується, що відповідно доктрини «плодів отруєного дерева» недопустимими є докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок суттєвого порушення прав та свобод людини. Ця доктрина передбачає заборону використання даних, отриманих на підставі або з використанням доказів визнаних недопустимими. Тобто слід надавати оцінку допустимості всього ланцюжка доказів, що базуються один за іншим, а не кожного окремого доказу автономно. Європейський Суд з прав людини неодноразово наголошував, що при недопустимості одного доказу в єдиному ланцюжку, суд повинен в подібному випадку вирішити питання про справедливість судового розгляду в цілому [9]. При цьому для визнання недопустимим кожний доказ має бути оцінений судом як автономно, так і в сукупності з іншими доказами, а в рішенні суду наведено належне обґрунтування та мотиви, які би вказували на підставу визнання цього доказу недопустимим. Стосовно ж визнання доказу недопустимим за правилом «плодів отруєного дерева», то у рішенні суду має бути чітко доведено похідний характер інформації, яка стала фактичною підставою для проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, від дій, якими були істотно порушені права та свободи людини [10].

Загалом, доктрина «плодів отруєного дерева» підпорядковується чотирьом основним виняткам:

«неминуче виявлення», «очищення від бруду», «незалежне джерело», «нешкідлива помилка» [11]. Зокрема у рішенні ЄСПЛ у справі «Светіна проти Словенії» Суд застосувавши доктрину «неминучого виявлення», визнав, що якщо обвинувачення можна встановити за переважаючими доказами, що інформація в кінцевому рахунку або неминуче була б виявлена законними засобами, то для обґрунтування утримання від їх визнання допустимими існує так мало причин, що докази повинні бути прийняті. Іншими словами незаконний спосіб отримання доказів не суперечить вимозі справедливого судового розгляду. Зокрема у Рішенні Суд зазначає, що сутність скарги заявника полягає в незгоді із правовою оцінкою національних судів щодо допустимості доказів, яка в основному ґрунтується на думці, що докази, отримані при незаконній перевірці або обшуку, але які були б неминуче виявлені навіть за відсутності такої перевірки, або у проведенні відповідної перевірки на законних підставах, можуть бути допущені до кримінальної справи. ЄСПЛ зазначив, що ця незгода стосується питання тлумачення національного законодавства, що в основному має вирішуватися національними судами. Таким чином, Суд не робить ніякого висновку щодо відповідності «доктрини неминучого виявлення» вимогам Конвенції. Суд також зазначає, що, хоча і можливо, що дані, отримані незаконним чином із мобільного телефону заявника, відігравали певну роль на початковому етапі розгляду, що призвів до затримання заявника, вони не використовувалися як докази під час судового розгляду. А засудження заявника ґрунтувалося на ряді інших інкримінуючих доказах, не пов'язаних із незаконно отриманими даними [12]. В свою чергу, суддя Пінто де Альбукерке висловив незгоду з доктриною «неминучого виявлення», на яку посилаються національні суди. Зокрема в окремій думці він зазначив, що доктрина суперечить Конвенції. Якщо звинувачення може встановити за переважаючими доказами, що інформація в кінцевому рахунку або неминуче була б виявлена законними засобами... тоді для обґрунтування утримання від їх визнання допустимими існує так мало причин, що докази повинні бути прийняті. Все, що менше цього, суперечить логіці, досвіду і здоровому глузду [13].

Доктрина неминучого виявлення простежується також у Постанові ККС ВС від 26 вересня 2022 року, де Суд зазначає, що якщо відповідний доказ із неминучістю був би отриманий незалежно від такого порушення прав підозрюваного, такий доказ може бути визнаний допустимим (доктрина «неминучого виявлення» є одним із виключень з доктрини «плодів отруйного дерева»). Отже, для

вирішення питання про допустимість чи недопустимість в цілому протоколу огляду місця події та речових доказів, виявлених під час цього огляду, суд апеляційної інстанції повинен з урахуванням специфічних обставин цього кримінального провадження з'ясувати чи існують об'єктивні підстави вважати, що місце знаходження трупа було б із неминучістю виявлено незалежно від показань ОСОБА_1 [14].

Правило «очищення від бруду» закріплює, що особа може визнаватися винною, тільки якщо після надання підтверджуючих та більш деталізованих свідчень щодо обставин та обстановки скоєння інші докази винуватості заявника свідчать про застосування процесуальних компенсаторних механізмів, які «очищують від бруду» порушення права заявника на захист у цій справі і дають підстави для повноцінного використання всієї сукупності отриманих доказів, за винятком первинних доказів, отриманих із порушенням. Якщо ж помилка, допущена під час отримання доказів, не може зашкодити справедливому розгляду, то актуальним у цьому випадку буде правило «нешкідливої помилки» [15]. «Очищення від бруду» як виняток з доктрини «плодів отруйного дерева» використовується наприклад, у Постанові ВС від 09.09.2020 р. у справі № 1-27/10, в якій зазначено, що характер та результати слідчих дій за участю заявника та його захисника, під час яких були надані підтверджуючі та більш деталізовані свідчення щодо обставин та обстановки скоєння інкримінованих особі злочинів, інші докази винуватості заявника свідчать про застосування процесуальних компенсаторних механізмів, які «очищують від бруду» порушення права заявника на захист у цій справі і дають підстави для повноцінного використання всієї сукупності отриманих доказів за винятком свідчень, наданих у явках з повинною [7].

Правило «незалежне джерело» визначає, що докази, отримані незаконним способом, стають недоторканими і недоступними. Проте якщо інформація про докази отримана з незалежного джерела, вони можуть бути доведені також, як і будь-які інші. Практика Великої Палати також підтверджує можливість використання доказів з так званого незалежного джерела. Зокрема у п 38 постанови від 13 листопада 2019 року ВСУ зазначає, що відповідно до сформованої практикою ЄСПЛ доктрини «плодів отруєного дерева» (fruit of the poisonous tree), якщо джерело доказів є недопустимим, всі інші дані, одержані з його допомогою, будуть теж недопустимим. Зазначена доктрина передбачає оцінку не лише кожного

засобу доказування автономно, а і всього ланцюга безпосередньо пов'язаних між собою доказів, з яких одні випливають з інших та є похідними від них. Критерієм віднесення доказів до «плодів отруєного дерева» є наявність достатніх підстав вважати, що відповідні відомості не були б отримані за відсутності інформації, одержаної незаконним шляхом [16]. Що призводить до висновків про необхідність виключення доказів, отриманих із порушенням конвенційних прав заявників, але з посиланням у судових рішеннях на інші докази вчинення кримінального правопорушення. Проте, характеризуючи концепцію «асиметрії допустимості доказів», термінологічно не правильно звертати увагу виключно на порушення, допущені під час збирання доказів лише стороною обвинувачення. Тим більше, що змішувати сумніви в доведеності вини, які тлумачаться на користь обвинуваченого (захисту), та факти порушення закону не можна [6, с. 118].

Щодо належного суб'єкта доказування, як умови допустимості доказів заслуговує на увагу Ухвала Верховного Суду Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 14 грудня 2021 року, в якій сторона захисту просила визнати не допустимим доказом висновок судово-медичної експертизи трупа потерпілого, внаслідок того, що її проведено на підставі постанови, винесеної слідчим, який не входив до складу слідчої групи. У п 18. Рішення Суд зазначив, що увага суду при визначенні недопустимості зосереджується на визначенні впливу процесуального порушення на забезпечення тих чи інших прав і свобод, тобто визначенні того, наскільки допущене порушення зруйнувало або принаймні звузило ці права і свободи та/або можливість ефективно користуватися ними порівняно із ситуацією, якщо б це порушення не було допущене. Водночас порушення тих чи інших численних формальностей, які регулюють порядок організації та проведення кримінального розслідування чи окремих процесуальних дій і жодним чином не зачіпають права і свободи особи, мають оцінюватися виходячи з балансу конкуруючих інтересів: потреби суспільства у розкритті злочину і покаранні злочинця та важливості тих формальностей для забезпечення справедливості розгляду справи в цілому.

Колегія суддів не може погодитися з тим, що прізвище слідчого, який призначив експертизу, може якимось чином позначитися на якості чи повноті експертного дослідження. Доказове значення і переконливість висновку експерта визначається правильністю використання методів дослідження

відповідних фактів та обґрунтованістю висновків положеннями тієї галузі знань, у яких проводиться експертиза. Також колегія суддів не вважає, що права сторони захисту були якось звужені самим фактом, що експертиза була призначена слідчим, що не входив до складу групи, якій доручено розслідування і ця сторона жодним чином не обґрунтувала, у якому аспекті можливості ефективного захисту були б ширшими при умові, що експертиза була б призначена слідчим, що входив до слідчої групи. Колегія вважає, що з виключної правової проблеми у цьому провадженні необхідно сформулювати такий висновок: призначення експертизи слідчим, що не входить до складу групи слідчих, яким доручене розслідування, є порушенням кримінального процесуального закону. При вирішенні питання про допустимість висновку експерта, отриманого внаслідок такого порушення, суд має взяти до уваги доводи сторін, яким чином це порушення позначилося на забезпеченні прав і свобод сторони захисту чи інших учасників судового процесу, передбачених правовими положеннями, згаданими в частині 1 статті 87 КПК, і у разі встановлення зв'язку між цим порушенням і порушенням відповідних прав і свобод визначити та навести в рішенні відповідні мотиви, чому він вважає чи не вважає такі наслідки для прав і свобод особи істотними [17].

Отже, проблемні питання правової регламентації концепції допустимості доказів та невідзначеність практичних аспектів її застосування у національному кримінальному провадженні, і зокрема концепції «плодів отруєного дерева», на думку О. Г. Шило, О. В. Бабаєвої, М. О. Меркулова викликають багато питань стосовно відповідності її Конвенційним гарантіям та здатності зберегти за допомогою її застосування реалізацію права на справедливий суд. Тим більше уявляю виглядає можливість її використання в практиці національних судів, з огляду на істотні новації КПК України в частині нормативного регулювання інституту допустимості доказів [18]. Розглядувана концепція не є абсолютною та має певні правила-винятки: «незалежного джерела», «неминучого виявлення», «очищення від бруду», «нешкідливої помилки» та «виключення доброчесності» і їх застосування потребує ретельного дослідження з врахуванням обставин конкретної справи, оскільки їх необґрунтоване застосування може призвести до порушення прав і свобод особи у процесі кримінального провадження та до несправедливого судового розгляду в цілому [19].

Висновки. Таким чином, на підставі проведе-

ного дослідження можна дійти висновку, що концепція, яка лежить в основі правил щодо допустимості доказів виходить з розуміння, що в центрі уваги при вирішенні питання про допустимість доказів, мають знаходитись права та свободи особи, а також виправданість їх обмеження державою. За такого підходу виключення доказів, які можуть мати відношення до важливих фактів кримінального провадження, є останнім заходом, який має застосовуватися у разі, якщо іншими засобами неможливо усунути фактори, які перешкоджають забезпеченню виконання завдань кримінального судочинства. Відповідно, питання правової регламентації практичного застосування концепцій допустимості доказів є важливим чинником підвищення ефективності кримінального провадження, виконання його завдань, а отже, потребує подальшого аналізу та вдосконалення.

Література

1. Конституція України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини 3 статті 62 Конституції України від 20.10.2011 р. № 12-рп/2011 (№ 1-31/2011) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651a-17>
4. Стоянов М. Концепції допустимості доказів: проблеми теорії, нормативної регламентації та правозастосовчої практики. Часопис Академії адвокатури України. 2009. № 4. С. 1-10.
5. Ільченко О. О. Проблеми застосування доказів, отриманих з порушенням процесуальної форми. Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2009. № 1. С. 202-209.
6. Стоянов М. М. Властивості доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2010. 246 с
7. Постанова ВП ВС від 09 вересня 2020 року. Провадження №13-22 з во 20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91572019>
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 квітня 2020 року. Провадження № 13-97з во 19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89180571>
9. Постанова ККС ВС від 30 травня 2019 року у провадженні № 51-8008 км18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82261840>
10. Постанова ККС ВС від 03 серпня 2022 року у провадженні № 51-1535 км 20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105637181>
11. Гирман Д. О., Журавель Д. В., Ісакова І. В. Сутність доктрини «плодів отруєного дерева» крізь призму її застосування в рішеннях європейського суду з прав людини та національних судових органів. Європейські перспективи № 2, 2021. С. 150-157. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/05/150-_Isakova.pdf
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Светіна проти Словенії» від 22 травня 2018 р. (Заява №38059/13) URL: <https://www.echr.com.ua/wpcontent/uploads/2018/07/CASE-OF-SVETINA-V-SLOVENIA.pdf> [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-183124"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
13. Окрема думка судді Пінто де Альбукерке - доктрина суперечить Конвенції. URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/CASE-OF-SVETINA-V-SLOVENIA.pdf>
14. Постанова ККС ВС від 26 вересня 2022 року у провадженні № 51-6562км18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106598651>
15. Герус Н. В., Карпюк І. С., Кузьменко О. В. Доктрина «плодів отруєного дерева» у кримінальній процесуальній діяльності. Juris Europensis Scientia. 2020 р. Вип. №4. С. 171-175. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/4_2020/36.pdf
16. Постанова Великої Палати від 13 листопада 2019 року у провадженні №1336з во 19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85869105>
17. Ухвала Верховного Суду Першої судової палати Касаційного кримінального суду 14 грудня 2021 року провадження № 51-3003км18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102551354>
18. Шило О.Г., Бабаєва О.В., Меркулов М.О. Доктрина неминучого виявлення в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Светіна проти Словенії»: генеза та практика застосування. Питання боротьби зі злочинністю. 2019. Вип. 38. С. 58-74.
19. Юхименко К.А., Тітко І.А. Винятки з концепції «плодів отруєного дерева»: застосування у судовій практиці. Аналітично-порівняльне правознавство. № 4. 2022. С.377-384. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267864/263651>

Барба В. Є.,
доктор філософії,
доцент кафедри адміністративної
діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ФАХІВЦІВ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ

Григорашченко О. В.

Стаття присвячена актуальним питанням правового регулювання та особливостям досудового розслідування з кримінальних проваджень про ухилення від сплати податків. Автором здійснено аналіз наукових праць, автори яких вивчали особливості теоретичних та практичних аспектів податкових правовідносин, зокрема у сфері порушення податкового законодавства щодо ухилення від сплати податків, залучення фахівців на досудовому розслідуванні, які володіють спеціальними знаннями в податкових правовідносин.

Акцентовано увагу, що для об'єктивного, якісного, всебічного, повного вивчення матеріалів кримінального провадження, слідчий може запросити осіб, які володіють спеціальними знаннями у сфері податкових правовідносин. Деталізовано роль та місце Державної аудиторської служби України та Головного управління Державної податкової служби.

Встановлено, що стійкість і потужність держави прямо залежить від належного, добросовісного функціонування її податкової системи. Чим більшими є прояви ухилення від сплати податків, тим економічно слабшою є держава. Якщо кошти не надходять у державний бюджет, як наслідок прояв недофінансування соціальної сфери держави, що призводить до низького рівня соціального захисту населення.

Автором доведено, що розподіл повноважень між органами податкового контролю та органами досудового розслідування повинні бути чітко дотримані останніми, щоб одні структури не дублювали завдання інших і навпаки. Ефективність податкових відносин у державі залежить від наявних ефективних правових механізмів та справедливих підходів до кожного з суб'єктів. Відповідальність за порушення податкових норм повинна рівнозначно застосовуватись як до суб'єктів платників податків так і до держави та її посадових осіб.

Ключові слова: податок, ухилення від сплати податків, Державна аудиторська служба України, Державна податкова служба.

Hryhorashchenko O. V. Current issues regarding the need to involve specialists in pre-trial investigation in tax evasion cases

The article is devoted to topical issues of legal regulation and features of pre-trial investigation of tax evasion cases. The author carried out an analysis of scientific works, the authors of which studied the peculiarities of theoretical and practical aspects of tax relations, in particular in the field of violation of tax legislation regarding tax evasion, involvement of specialists in pre-trial investigation who have special knowledge in tax legal relations.

It is emphasized that for an objective, high-quality, comprehensive, complete study of the case materials, the investigator can invite persons who have special knowledge in the field of tax legal relations. The role and place of the State Audit Service of Ukraine and the Main Department of the State Tax Service are detailed.

It has been established that the stability and power of the state directly depends on the proper, conscientious functioning of its tax system. The greater the manifestations of tax evasion, the economically weaker the state. If the funds do not enter the state budget, as a result, the manifestation of underfunding of the social sphere of the state, which leads to a low level of social protection of the population.

The author proved that the division of powers between tax control bodies and pre-trial investigation bodies should be clearly observed by the latter so that some structures do not duplicate the tasks of others and vice versa. The effectiveness of tax relations in the state depends on the existing effective legal mechanisms and fair approaches to each of the subjects. Liability for violation of tax regulations should be applied equally to both taxpayers and the state and its officials.

Key words: tax, tax evasion, State Audit Service of Ukraine, State Tax Service.

Постановка проблеми та її актуальність. Проблемні, актуальні питання з ухилення від сплати податків займають провідне місце майже у всіх країнах світу де існує розвинута ринкова економіка. Наша країна не виключення, масштаби цієї проблеми особливо гостро відчувається в умовах

сьогодення, коли частина територій окупована, в яких взагалі не працює податкове законодавство. Де окуповані території поступово відновлюють належний правовий стан економічної сфери, але на це потрібен час. З іншого боку проблема проявляється через те, що відповідний відсоток підприємців шукають як обійти податкове законодавство шляхом використання прогалін, оскільки в нашій країні відчувається значний податковий тиск. Це все породжує свідоме вигадання та використання різних схем для ухилення від сплати податків. Як результат - негативні наслідки для економічного розвитку нашої країни, зокрема ненадходження коштів до бюджетів різного рівня.

Важливу роль з цієї категорії кримінальних проваджень відіграють органи досудового розслідування, оскільки саме на них покладається обов'язок якісно, об'єктивно та всебічно досліджувати матеріали кримінального провадження, здійснювати досудове розслідування та притягати осіб до кримінальної відповідальності тим самим забезпечувати громадян виконувати їх конституційний обов'язок своєчасно та достовірно сплачувати податки, а також попередження вчинення правопорушень у майбутньому. Враховуючи те, що склад правопорушення передбаченого ст. 212 КК України має особливості та часті випадки неоднозначності судової практики з цієї категорії кримінальних проваджень, суб'єктам досудового розслідування є сенс запрошувати осіб, які володіють спеціальними знаннями у сфері податкових правовідносин й можуть надавати роз'яснення, висновки, консультації під час досудового розслідування та судового розгляду, серед них - спеціалісти Державної аудиторської служби України; спеціалісти Головного управління Державної податкової служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо необхідності залучення фахівців на досудовому розслідуванні у кримінальних провадженнях про ухилення від сплати податків частково висвітлені у працях українських правознавців-практиків та наукової спільноти. Так, С. Ханін практикуючи адвокат визначив значення податкового органу, як контролюючого органу у сфері сплати податків та зборів. Крім того, правозахисник розтлумачив наслідки податкового повідомлення-рішення для платників податків [1]. С. Жиліч вивчав особливості та проблемі аспекти кримінальних проваджень у справах щодо ухилення від сплати податків. Серед яких правознавець визначає безпідставний початок досудового розсліду-

вання щодо платників податків, необґрунтований тиск на них шляхом проведення обшуків, виїмок, специфіка правової конструкції складу кримінального правопорушення, що викликає необхідність у залучення фахівців, які володіють спеціальними знаннями у цій сфері [2]. Парфентій Л.А. розкрив та деталізував причини та методи боротьби з ухиленням від сплати податків, дійшовши висновку, що існують моральні, політичні, економічні, технічні та правові причини, що підштовхують платників податків до ухилення від оподаткування [3; с. 295].

Метою цієї статті є визначити та проаналізувати необхідність залучення фахівців, які володіють спеціальними знаннями у сфері податкових правовідносин на стадії досудового розслідування кримінального провадження за ст. 212 КК України.

Виклад основного матеріалу. Наслідком порушення податкового законодавства України є розслідування кримінального провадження щодо ухилення від сплати податків. Основними правоохоронними органами які здійснюють першочергові дії щодо зібрання інформації є органи досудового розслідування. Саме від якісного зібрання доказів органами досудового розслідування у подальшому суд встановлює обставини, які мають головне значення для вирішення кримінального провадження по суті та досліджує докази безпосередньо.

Відповідно до статті 22 Кримінально-процесуального Кодексу України (далі КПК) встановлено, що під час кримінального провадження діє принцип змагальності сторін, тобто кожна сторона самостійно відстоює свої правові позиції, сторони провадження мають право на збирання доказів та у подальшому подання їх до суду. В свою чергу судові органи повинні бути об'єктивні та неупереджені, створювати усі необхідні умови для того щоб процесуальні права та процесуальні обов'язки були реалізовані сторонами [4].

Відповідно до частині 1, 2 статті 84 Кримінально-процесуального кодексу України доказами в кримінальному провадженні є істотні фактичні дані за допомогою яких можливо встановити наявність чи відсутність обставин, що мають істотне значення для кримінального провадження. Такі дані повинні бути отримані виключно законним шляхом.

Особливу увагу хочемо звернути на те, що є процесуальними джерелами (доказами) по даній категорії проваджень: вилучені документи; висновки криміналістичних експертиз, висновки ревізій

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

та актів перевірок, допити свідків та інші слідчі дії.

Під час розслідування кримінального провадження особливо важливо провести моніторинг фінансових операцій, які здійснюють особи за період, який цікавить органи досудового розслідування та визначений ними. Законодавство України, а саме Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [5], положення Про порядок надання Державною службою фінансового моніторингу України [6] органам досудового розслідування, дає підстави отримувати та використовувати інформацію органами досудового розслідування для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Для об'єктивного, якісного, всебічного, повного вивчення матеріалів провадження, керуючись ст.ст. 9, 22, 40, 71, 84, 93, 110 КПК України, слідчий може запросити осіб, які володіють спеціальними знаннями у сфері податкових правовідносин й можуть надавати роз'яснення, висновки, консультації під час досудового розслідування та судового розгляду провадження, серед них:

- спеціалісти Державної аудиторської служби України;
- спеціалісти Головного управління Державної податкової служби.

У межах кримінального провадження за ст. 212 КК України, згідно ст. 71 КПК України, слідчий виносить постанову про залучення фахівців Державної податкової служби, Державної аудиторської служби України, оскільки саме вони володіють спеціальними знаннями та можуть надавати консультації, пояснення, висновки під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань. Важливо всебічно, повно та об'єктивно здійснити збір доказової бази, оскільки суспільно-небезпечними наслідками ухилення від сплати податків є фактичне (а не юридичне) ненадходження до бюджетів коштів у значних, великих або особливо великих розмірах.

Хочемо звернути увагу, що спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої допомоги, використання його пояснень кожною з сторін кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду (у випадку надання клопотання про його залучення), а також для надання висновків з питань, що є необхідними для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Вважаємо за потрібне, деталізувати роль та місце Державної аудиторської служби України під час розслідування кримінального провадження за ст. 212 КК України. Нормативно-правовим забезпеченням діяльності Державної аудиторської служби України є Бюджетний кодекс України [7], Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [8], постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України» [9] тощо.

Державна аудиторська служба України здійснює свою діяльність у сфері державного фінансового контролю. Саме вищезазначена служба виявляє недоліки та порушення норм законодавства у фінансовій сфері та передає у визначеному законом порядку представникам правоохоронної системи зібрані за результатами фінансової перевірки матеріали, за якими передбачена юридична відповідальність. В ході фінансових перевірок та контролю вони уповноважені перевіряти та вилучати бухгалтерські документи, звіти, кошториси та інші важливі документи, які можуть свідчити про порушення законодавства, вчинення кримінального правопорушення та можуть бути підставою у майбутньому для порушення кримінального провадження та істотно вплинути на діяльність юридичної особи.

В свою чергу, Державна податкова служба України, як контролюючий орган виконавчої влади відіграє не менш важливу роль у сфері дотримання податкового законодавства. Саме на Державну податкову службу покладається обов'язок проводити перевірки правильності та повноти здійснення діяльності суб'єктів оподаткування згідно чинного податкового законодавства, своєчасне, достовірне подання особами платниками податків декларацій, розрахунків та інших документів, які пов'язані з сплатою податків. Одним з основних джерел, з поміж інших, встановлення обставин, які можуть свідчити про ухилення від сплати податків, є акт перевірки складений за результатами податкової перевірки, при цьому акт перевірки є способом установлення об'єктивної сторони кримінального правопорушення, оскільки саме акт встановлює факт податкового порушення.

У разі виявлення порушень, представники податкової служби зобов'язані порушувати питання перед компетентними правоохоронними органами щодо притягнення до відповідальності винних осіб, в діях яких вбачались порушення

податкового, бюджетного та законодавства з інших питань [10].

Практикуючий адвокат С. Ханін, наголошує, що правоохоронні органи вносять записи до ЄРДР не маючи узгодженого податкового повідомлення-рішення (ППР), що свідчить про ненадходження до бюджетів коштів. Більшість записів до ЄРДР за ст. 212 КК України вноситься на основі висновків експертів або аналітичних довідок, що є порушенням законодавства з боку правоохоронних органів. Обов'язок сплатити податки виникає лише в разі самостійного обчислення платниками або у разі узгодженого податкового повідомлення-рішення ППР. Жодні аналітичні довідки чи висновки експертів узгоджене ППР замінити не в змозі [1].

Дійсно, встановити факти ухилення від сплати податків це справа не легка, а процедура має певні особливості в силу чинного податкового законодавства. Виявлення правопорушень у цій сфері здійснюється за результатами податкової перевірки органами Державної податкової служби у разі якої можуть бути виявлені порушення щодо сплати в бюджет податків і зборів чи неповнота нарахування такої сплати. Вищезазначені посадові особи уповноважені приймати повідомлення-рішення про донарахування податкових зобов'язань, а особа-платник, в свою чергу, має право оскаржити це рішення у відповідний строк.

Після завершення строку оскарження, незалежно від того платник скористався цим правом чи ні, з'являються підстави робити висновки про поведінку платника, чи був склад кримінального правопорушення за ст. 212 КК України. Тому, працівники органів досудового розслідування не повинні ставитися до порушення кримінального провадження формально-процесуально, на підставі сумнівного доказового бачення або за власною ініціативою проведення перевірок.

Співпраця з працівниками податкової є вкрай важлива та необхідна, для того щоб пройти спеціальну уповноважену процедуру для законного порушення кримінального провадження, щоб потім не виникало забагато питань щодо підстав та законності порушення кримінального провадження за ст. 212 КК України.

На практиці існують певні проблемні питання у цьому напрямку:

- непоодинокі випадки, коли слідчий суддя закриває очі на такий «доказовий» матеріал, що надається слідством з метою встановлення обмежувальних заходів щодо суб'єктів господарської діяльності, тим самим надає «зелене світло» на подальший розвиток справи;

- негативна практика - коли співробітники податкової «допомагаючи» органам досудового розслідування складають незаконні довідки, не дотримують спеціальний процедурний характер встановлений законодавством з метою накладення арешту на майно суб'єкта господарювання на етапі досудового розслідування кримінального провадження;

- перш ніж органи досудового розслідування починають працювати з податковою інформацією та здійснювати слідчі дії, відомості про кримінальне провадження вже повинні бути внесені до ЄРДР. Однак, на практиці все частіше навпаки, слідчий аналізує й працює з податковою інформацією, а потім реєструє кримінальне провадження, тим самим підганяючи отриману інформацію під уже наявну у нього концепцію скоєння правопорушення [11].

Враховуючи те, що ст. 212 Кримінального кодексу України «ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» відносяться до сфери кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, а саме такі правопорушення безпосередньо пов'язані з економічною сферою нашої держави, які характеризуються складністю, латентністю, різноманітними формами прояву, це все говорить про те, що без залучення фахівців на етапі досудового та судового розгляду кримінального провадження, які володіють спеціальними знаннями у сфері економічних правовідносин, вкрай неможливо. Оскільки, у працівників правоохоронної системи, які здійснюють досудове розслідування виникають суттєві складнощі при кваліфікації правопорушення, зібрання доказової бази виявлені активів на які може бути накладено арешт тощо. Вважаємо, що під час такої співпраці уповноважені суб'єкти обов'язково повинні дотримуватись принципів законності та верховенства права. Дотримання законодавчо встановленої процесуальної процедури під час зібрання доказів є обов'язковим аспектом у кримінальному провадженні, а не формальним, як це відбувається у повсякденному житті.

Враховуючи вищезазначене пропонуємо науковій спільноті наступні висновки:

- стійкість і потужність держави прямо залежить від належного, добросовісного функціонування її податкової системи. Чим більшими є прояви ухилення від сплати податків, тим економічно слабшою є держава. Якщо кошти не надходять у державний бюджет, як наслідок прояв недофінансування соціальної сфери держави, що

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

призводить до низького рівня соціального захисту населення;

- дотримання податкової дисципліни є запорукою ефективного економічного розвитку будь-якої розвинутої держави світу;

- залучення фахівців у сфері податкових правовідносин на етапі досудового розгляду кримінального провадження є необхідним, оскільки правопорушення за ст. 212 КК України характеризуються складністю, латентністю, різноманітними формами прояву;

- розподіл повноважень між органами податкового контролю та органами досудового розслідування повинні бути чітко дотримані останніми, щоб одні структури не дублювали завдання інших і навпаки;

- ефективність податкових відносин у державі залежить від наявних ефективних правових механізмів та справедливих підходів до кожного з суб'єктів. Відповідальність за порушення податкових норм повинна рівнозначно застосовуватись як до суб'єктів платників податків так і до держави та її посадових осіб.

Література

1. С. Ханін. Годувальниця - ст.212 ККУ. *Юридична газета online. Всеукраїнське професійне юридичне видання.* <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/godualnitsya--statty-a-212-kku.html>

2. С. Жиліч. Кримінальні провадження у справах щодо ухилення від сплати податків. *Юрист & Закон.* №15. Квітень 2023 https://uz.ligazakon.ua/magazine_article/EA009755

3. Парфентій Л. А. Ухилення від сплати податків в Україні: причини та методи боротьби. *Бізнесінформ.* №3. 2018. С. 290-295

4. Кримінально-процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України.* 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88

5. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України

від 6 грудня 2019 року № 361-ІХ. *Верховна Рада України. Законодавство України.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

6. Порядок надання Державною службою фінансового моніторингу України Національній поліції України узагальнених (додаткових узагальнених) матеріалів та отримання Державною службою фінансового моніторингу України інформації про хід їх розгляду: Закон України від 06 серпня 2021 р. № 1026/36648. *Верховна Рада України. Законодавство України.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1026-21#Text>

7. Бюджетний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України.* 8 липня 2010 року № 2456-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

8. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26 січня 1993 року № 2939-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text>

9. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: постанова КМУ від 3 лютого 2016 р. № 43. *Відомості Верховної Ради України.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text>

10. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: постанова КМУ від 6 березня 2019 р. № 227 Київ. *Відомості Верховної Ради України.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF>

11. В.Зарубицька. Махнемося? Чи мають право фіскали виконувати функції податкової служби і навпаки. *Юридична газета online. Всеукраїнське професійне юридичне видання.* №18 (724) <https://yur-gazeta.com/publications/practice/podatkova-praktika/mahnemosya-chi-mayut-pravofiskali-vikonuvati-funkciyi-podatkovoyi-sluzhbi-i-navpaki.html>

*Григорашенко О. В.,
аспірант*

*Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ПРИНЦИП NON BIS IN IDEM У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Донцов Д. Ю.

У статті здійснюється аналіз принципу *non bis in idem* в контексті кримінального законодавства України. Зазначається, що кримінальне право є галуззю права, яка пов'язана зі встановленням заборони на вчинення певного діяння під страхом застосування державою заходів примусу кримінально-правового характеру. Встановлення такої заборони та визначення заходів кримінально-правового примусу, як наслідок, за її порушення, потенційно пов'язане з обмеженням прав людини. Очевидно, що обмеження цих прав не може бути довільним та хаотичним, а має підпорядковуватись певним правилам, ідеям, які відображають загальний розвиток суспільства. До таких належать принципи кримінального права, зокрема принцип кримінального права, закріплений у ст. 61 Конституції України: «Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» та в ч. 3 ст. 2 Кримінального кодексу України «ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за те саме кримінальне правопорушення більше одного разу».

У статті розкривається сутність та значення заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення як засади кримінального провадження.

В статті висвітлюються характерні риси досліджуваного принципу. Констатовано, що його роль надзвичайно важлива для внутрішньої побудови галузі права, а також правильного нормотворення та правозастосування.

Висловлено міркування про те, що принцип *non bis in idem* під час вирішення питання про недопустимість подвійного інкримінування забезпечує дотримання прав особи під час здійснення кримінального переслідування, а також забезпечує повноту кримінально-правової кваліфікації, індивідуалізацію кримінальної відповідальності та покарання.

Ключові слова: принцип, *non bis in idem*, кримінально-правова кваліфікація, кримінальна відповідальність.

Dontsov D. Yu. Principle of non bis in idem in the criminal law of Ukraine

The article analyzes the principle of *non bis in idem* in the context of the criminal legislation of Ukraine. It is noted that criminal law is a branch of law that is connected with the establishment of a ban on committing

a certain act under the threat of the application by the state of measures of coercion of a criminal nature. The establishment of such a ban and the determination of measures of criminal-legal coercion, as a consequence, for its violation, is potentially related to the restriction of human rights. Obviously, the restriction of these rights cannot be arbitrary and chaotic, but must be subject to certain rules, ideas, which reflect the general development of society. These include the principles of criminal law, in particular the principle of criminal law, enshrined in art. Article 61 of the Constitution of Ukraine states: "No one can be brought to legal responsibility twice for the same type of offence". According to Article 2 of the Criminal Code of Ukraine, "no one may be brought to criminal responsibility for the same criminal offence more than once".

The article substantiates the nature and meaning of the prohibition to make responsible for one and the same offense twice as the basis for criminal proceedings.

The article highlights the characteristic features of the investigated principle. It is stated that its role is extremely important for the internal construction of the field of law, as well as the correct normalisation and law enforcement.

The principle of *non bis in idem* in the resolution of the question of the inadmissibility of double incrimination ensures the observance of the rights of the person during the implementation of criminal prosecution, as well as ensures the completeness of criminal legal qualification, the individualization of criminal responsibility and punishment.

Key words: principle, *non bis in idem*, criminal legal qualification, criminal liability.

Актуальність теми. На сьогоднішній день питання щодо принципів кримінального права є досить гострим, оскільки їх дослідження сприяє розкриттю основного зміста даної галузі та надає можливість з'ясувати напрями розвитку та вектори її вдосконалення.

Принципами кримінального права визнаються найбільш визначні, головні положення (засади) кримінального законодавства, які встановлені законом чи безпосередньо із

нього витікають, і які мають пряму дію, пряму регулятивну функцію.

Одним із принципів права, закріплений у статті 61 Конституції України: «Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» [1]. Також дане положення знайшло своє відображення у ч. 3 ст. 2 Кримінального кодексу України (далі - КК України): «Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за те саме кримінальне правопорушення більше одного разу» [2]. Також цей принцип був закріплений ще у Зводі законів Юстиніана (римське право), де отримав назву «Non bis in idem».

Закріплення вищезазначеного принципу у двох основних законодавчих актах свідчить про його важливість у правовій сфері. Однак, не зважаючи на його значущість, зміст даного принципу - «non bis in idem», як його називають у науці кримінального права, не знайшов свого відображення в жодному нормативно-правовому акті.

Також, у КК України відсутня стаття, в якій би висвітлювалися принципи кримінального права, що і спричиняє постійні наукові суперечки щодо поняття, змісту, значення та практики застосування принципу «non bis in idem».

Метою статті є аналіз і розкриття принципу «non bis in idem» в кримінальному праві України.

Результати дослідження. Основоположні, визначальні ідеї (начала) - принципи, які притаманні усім галузям права (загальні), і окремо взятій (галузеві) - є основою будь-якої галузі права, зокрема кримінального права. Роль принципів необхідна для внутрішньої побудови галузі права, а також сприяють формуванню та удосконаленню правозастосовної практики.

Принцип «non bis in idem» визнається у всьому світі незалежно від правової системи та її правового курсу. Передумовою виникнення цього принципу є становлення держави як самостійної демократичної ланки, яка прагне зробити своє національне законодавство гнучким і гуманним.

Питання принципів кримінального права України, їх основних положень та змісту знайшли своє відображення у наукових працях таких вчених як: П.С. Берзін, І.М. Гнатів, О.М. Джужа, О.О. Дудоров, М.Й. Коржанський, О.М. Литвинов, Є.С. Назимко,

Н.А. Орловська, М.І. Панов, Ю.С. Резнік, А.Х. Степанюк, В.О. Туляков, О.С. Феценко, Є.О. Письменський та інші, а зокрема принципу *non bis in idem* присвятили увагу чимало сучасних українських науковців, зокрема В. Гацелюк [3], І. Гнатів [4], Т. Луцький [5], С. Хилюк [6] та інші.

У зв'язку з постійним розвитком і реформуванням кримінального законодавства відповідно до міжнародним норм, зазнали і змін норми та принципи кримінального права.

Принципи права – це вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, які складають моральну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права. Одним із принципів кримінального права, що відображає справедливість, є той факт, що ніхто не може бути двічі притягнений до кримінальної відповідальності за одне й те ж саме кримінальне правопорушення (*non bis in idem*).

Окрім Конституції України та КК України, а саме ч.3 ст.2, положення принципу ще й висвітлені в ст. 4 Протоколу № 7 до Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини. Так, ст. 4 Протоколу № 7 передбачає: «Нікого не може бути вдруге притягнуто до суду або покарано в порядку кримінального провадження під юрисдикцією однієї і тієї самої держави за правопорушення, за яке його вже було остаточно виправдано або засуджено відповідно до закону та кримінальної процедури цієї держави» [7].

Значення принципу «non bis in idem» можна розглянути в трьох аспектах. По-перше, цей принцип відображає латинську аксіому «*peto debet bis vexari pro una et eadem causa*» (ніхто не може піддаватись більше ніж одному обвинуваченню з тієї ж самої причини) і захищає інтереси як окремої особи, так і суспільства в цілому. По-друге, якщо кримінальне переслідування щодо особи остаточно завершилося встановленням її вини чи невинуватості, то неприпустимо знову здійснювати переслідування тієї ж особи за ті ж діяння і на підставі тих же самих фактів. Вважається, що обвинувачення щодо особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення може здійснюватися тільки один раз, після чого не може повторюватися. І по-третє, принцип, що розглядається, втілює повагу до судових рішень, які прийняті раніше з того ж питання.

Двозначне значення має в принципі «non bis in idem» поняття - «двічі за одне і те

саме правопорушення». З одного боку даний принцип сприймається як заборона притягати фізичну та юридичну особу двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, але з іншого боку особа може бути притягнена за правопорушення до різних видів відповідальності зокрема нести цивільно-правову, адміністративну чи кримінальну відповідальність, що не суперечить принципу «non bis in idem».

Правозастосовна діяльність у кримінально-правових відносинах проявляється, насамперед, через проведення кримінально-правової кваліфікації діяння. У процесі кваліфікації кримінального правопорушення особливу увагу потрібно акцентувати на відповідних принципах, оскільки існує ймовірність допустити їх порушення.

Хилюк С.В. дослідивши правові позиції Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) під призмою розуміння цією міжнародною судовою установою принципу non bis in idem зробила висновки: «У практиці ЄСПЛ дія правила «не двічі за одне» поширюється лише на кримінально-правову сферу, межі якої Суд розуміє значно ширше, ніж національні юрисдикції держав-членів Ради Європи, в тому числі й України. Беручи до уваги об'єкт посягання та суворість стягнення, ЄСПЛ відносить до кримінально-правових окремі види адміністративних правопорушень». «З окремих рішень випливає, що відповідно до положень non bis in idem, діяння, яке отримало остаточну оцінку як адміністративне правопорушення не може визнаватись злочином чи його складовою й навпаки. Проте не суперечить аналізованому правилу одночасне застосування до особи за ті самі діяння кримінально-правової та конституційної відповідальності, кримінальної відповідальності та фінансових санкцій» [6].

Одночасно практика ЄСПЛ щодо застосування ст. 4 протоколу № 7 Конвенції є непослідовною та в деяких випадках, навіть, суперечливою. Цей недолік визнає й сам Суд, також дія принципу «non bis in idem» поширюються лише на кримінально-правову сферу, але межі якої Суд розуміє значно ширше, ніж національні юрисдикції держав-членів Ради Європи. ЄСПЛ відносить до кримінальних правопорушень окремі види адміністративних правопорушень.

Таким чином, досліджуючи питання принципу «non bis in idem» дійшли висновку, що останній забороняє двічі (повторно) притягати особу за одне й теж саме кримінальне правопорушення до кримінальної відповідальності, тобто відповідальності одного й того ж виду. Проте вона не звільняє особу від інших видів юридичної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення та його наслідки, зокрема, від цивільної відповідальності за завдану ним майнову і моральну шкоду.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 24.04.2023).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. №5460-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 24.04.2023).
3. Гацелюк В.О. Реалізація принципу законності кримінального права (загальні засади концепції): монографія. МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. 280 с. (дата звернення 24.04.2023)
4. Гнатів І.М. Принцип non bis in idem: передумови та причини становлення. *Вісник Львівського університету*. 2012. № 56. С. 372-378 (дата звернення 24.04.2023)
5. Луцький Т.М. Кримінальна відповідальність за необережнезаподіяння смерті іншій особі. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2021. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/naukova%20diyalnist/dor_obok_zdobuvachiv/luckyiy_d.pdf (дата звернення 24.04.2023)
6. Хилюк С. Кримінально-правові аспекти правила non bis in idem у практиці Європейського суду з прав людини. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2012. Вип. 55. С. 254-265 (дата звернення 24.04.2023).
7. Протокол № 7 до Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини. 1997. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_804 (дата звернення 24.04.2023)

*Донцов Д. Ю.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ЗБРОЇ, БОЙОВИХ ПРИПАСІВ, ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН ЧИ ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ

Колодін Д. О.

Метою статті є аналіз головних напрямків реформування кримінального законодавства України щодо незаконного обігу зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв. Досліджено особливості реформування вітчизняного кримінального законодавства щодо відповідальності за незаконний обіг зброї.

Проведено аналіз сучасного стану та перспектив вдосконалення нормативно-правового регулювання обігу зброї, зважаючи на міжнародно-правовий досвід. Автор зазначає проблемні питання щодо теоретичного та практичного характеру нормативно-правового регулювання обігу зброї. Запропоновано комплекс заходів щодо його вдосконалення. Зокрема, увагу акцентовано на вимогах європейського законодавства щодо контролю за обігом зброї, які є обов'язковими для імплементації в національне законодавство країн-членів та країн-кандидатів на вступ до Європейського Союзу. Здійснено порівняльний аналіз положень українського та європейського законодавства, які стосуються категорій забороненої зброї та зброї, цивільний обіг якої є обмеженим, а також тлумачення основних положень законодавчих ініціатив Верховної Ради України, направлених на правове регулювання обігу зброї в Україні та проведено порівняння їх основних положень із положеннями правових актів Європейського Союзу. Автором на підставі проведеного дослідження висловлена власна позиція щодо реформування чинного законодавства у даному напрямку.

Ключові слова: реформування, кримінальне законодавство, незаконний обіг, зброя, бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої.

Kolodin D. O. Reforming the criminal legislation of Ukraine regarding the illegal circulation of weapons, ammunition, explosives or explosive devices

The purpose of the article is to analyze the main directions of reforming the criminal legislation of Ukraine regarding illicit trafficking in weapons, ammunition, explosives, or explosive devices. The author examines the peculiarities of reforming the national criminal

legislation on liability for illicit trafficking in weapons, ammunition, or explosives.

The author analyzes the current state and prospects for improving the legal regulation of arms trafficking, taking into account international legal experience. The author identifies problematic issues related to the theoretical and practical nature of the legal regulation of arms trafficking. The author proposes a set of measures to improve it. In particular, attention is focused on the requirements of European legislation on arms control, which are mandatory for implementation in the national legislation of the member states and candidate countries for accession to the European Union. A comparative analysis of the provisions of Ukrainian and European legislation relating to the categories of prohibited weapons and weapons whose civilian circulation is restricted is carried out. The author analyzes the main provisions of the legislative initiatives of the Verkhovna Rada of Ukraine aimed at legal regulation of arms circulation in Ukraine and compares their main provisions with the provisions of the EU legal acts. Based on the study, the author expresses his position on reforming the current legislation in this area.

Key words: reform, criminal law, illicit trafficking, weapons, ammunition, explosives, explosive devices.

Постановка проблеми та її актуальність. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека нормативно закріплені в Україні як найвища соціальна цінність. На основі цієї цінності визначається організація та розвиток суспільного та державного життя в Україні. Однією із необхідних передумов для належного функціонування та співжиття населення є забезпечення дієвих механізмів охорони громадської безпеки через регулювання обігу зброї.

Зокрема, чинним законодавством України чітко регламентовано порядок отримання дозволу на зберігання і використання зброї, а у випадку порушення цих вимог або використання зброї з метою завдати шкоди фізичній особі, інтересам суспільства або держави, - настають правові наслідки.

Кримінальним кодексом України (далі - КК України) передбачено відповідальності за злочини проти громадської безпеки. Водночас серед злочинів проти громадської безпеки особливе місце займають злочини, пов'язані із незаконним обігом зброї. Крім того, спостерігаються суттєві неузгодженості, обумовлені неоднозначністю доктринального тлумачення, так і законодавчою недосконалістю тлумачення понять щодо незаконного обігу зброї, бойових припасів тощо.

Також, в сучасних умовах збройного конфлікту, питання обігу зброї посідає особливе місце. Зокрема, з початком війни в цивільного населення все частіше з'являється незареєстрована зброя. А тому, постає питання додаткового регулювання обігу зброї цивільними особами в умовах воєнного стану та реформування кримінального законодавства України у цій сфері.

Вищевикладені обставини обумовлюють актуальність здійснення комплексного теоретичного дослідження незаконного обігу зброї, зокрема й спірних питань у його практичній кваліфікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні часи аналізу злочинів, що посягають на громадську безпеку, у тому числі і злочинів, пов'язаних із незаконним обігом зброї та інших предметів, що становлять підвищену небезпеку для оточення, були присвячені праці багатьох вчених: Бондар В. С., Соколов О. С., Голубов В. В., Катеринчук І.П., Меркулова В.О., Береза Ю.М., Єфімов М.М., Кононець В.П., Новосад А.С., Пиріг І.В., Риб'янець С.А., Скок О.С., Соболь О.І., Чаплинський К.О., Черненко А.П., Шалгунова С.А., Шевченко Т.В., Шиян А.Г., Якушкін В.А., Павленко Л.М., Соколов О. С., Соловйова О.М., Ганжело В.О., Ченшова Н. В., Щербаковський М.Г., Андрєєв Д.В.

Метою цієї статті є аналіз особливостей та перспектив реформування кримінального законодавства щодо незаконного обігу зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв, розгляд перспектив реформування та розроблення рекомендацій з удосконалення законодавства про незаконний обіг зброї.

Виклад основного матеріалу. Чинних нормативно-правові акти передбачають можливість для усіх категорій громадян України, які досягли певного віку та не мають судимостей і медичних протипоказань, володіння та зберігання нарізної мисливської вогнепальної зброї за місцем проживання. Водночас згідно з ч.1 ст. 263 КК України, носіння, зберігання,

придбання, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу, караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років. Що ж стосується гладкоствольної мисливської зброї, то тут передбачена адміністративна відповідальність.

Також кримінальна відповідальність передбачена у випадку носіння, виготовлення, ремонту або збуту кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без передбаченого законом дозволу, згідно з ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України.

Впровадження воєнного стану на території України зумовило реформування законодавства про обіг зброї. Так, 24 березня 2022 року Верховна Рада України внесла зміни до ч. 3 ст. 263 Кримінального кодексу України. Відтепер, за вчинення дій, передбачених ч.ч. 1 і 2 ст. 263 КК України, особа, яка добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої, не підлягає кримінальній відповідальності.

В той же час, існує необхідність неухильного дотримання законодавства України щодо поводження з вогнепальною чи холодною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами або вибуховими пристроями задля уникнення кримінальної відповідальності.

Це свідчить, що у відповідних вищезазначених діяннях особи відсутній склад кримінального правопорушення, передбаченого частинами 1 і 2 ст. 263 КК України.

Розглянемо дефініції понять, що містяться у статті 263 КК України детальніше:

1) зброя - вогнепальна переносна ствольна зброя; артилерійська і ракетна зброя; пристрій, вражаюча дія якого базується на використанні фізичних факторів. Інструкція, що затверджена наказом МВС від 21 серпня 1998 р. № 622 передбачає, що "вогнепальна зброя" - це зброя, яка призначена для ураження цілей снарядами, що одержують спрямований рух у стволі та мають достатню кінетичну енергію для ураження цілі, що знаходиться на визначеній відстані. У ст. 3 Протоколу ООН про вогнепальну зброю вогнепальною зброєю визнається будь-яка переносна ствольна зброя, яка спричиняє постріл та призначена або може бути легко пристосована для спричинення пострілу чи прискорення кулі або снаряду за рахунок енергії вибухової речовини, за винятком старовинної вогнепальної зброї або її моделей;

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

2) бойові припаси - предмети, призначені для здійснення пострілів з вогнепальної переносної ствольної, артилерійської зброї та ураження людини чи спричинення шкоди її здоров'ю або знищення чи пошкодження матеріального об'єкта (патрон у комплекті, постріл для гранатомета для вогнепальної переносної ствольної зброї; снаряд у комплекті для артилерійської зброї; ракети);

3) вибухова речовина - хімічна сполука або суміш таких речовин, що під дією певних зовнішніх впливів здатні до вибуху. Розрізняють три основні групи вибухових речовин:

а) ініціюючі - високочутливі до зовнішньої дії; їх вибух детонує бризантні та металеві речовини; до ініціюючих вибухових речовин відносять гримучу ртуть, азид свинцю, тенерес;

б) бризантні - ті, що вибухають під впливом ініціюючих речовин та здатні дробити, руйнувати предмети, що стикаються з ними; до бризантних вибухових речовин відносять гексоген, тен, тетрил, тротил, мелініт, пластид;

в) металеві - різні види порохів: чорний димний, бездимний піроксиліновий та нітрогліцеринів.

Згідно із п. 134.1 Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затвердженої наказом МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622, термін «вибухові матеріали» (ВМ) об'єднує в собі два терміни - вибухові речовини та засоби ініціювання. У п. 3 Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, затв. наказом МВС України від 19 серпня 2019 р. №691, міститься схоже визначення: вибухова речовина-хімічна речовина або суміш речовин, здатна під впливом зовнішніх дій до швидкого хімічного перетворення, що відбувається з виділенням великої кількості енергії, тепла та газоподібних продуктів;

4) вибуховий пристрій - спеціально виготовлений промисловим або саморобним способом пристрій одноразового застосування, який за певних обставин спроможний до вибуху з утворенням уражаючих факторів, обумовлених дією енергії хімічного вибуху вибухових речовин

(Інструкція про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, затв. наказом МВС України від 19 серпня 2019 р. №691).

5) вчинення дій, передбачених частиною першою або другою цієї статті, - йдеться про носіння, зберігання, придбання, передачу, збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу, а також про носіння, виготовлення, ремонт, збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без передбаченого законом дозволу.

То ж, вищевказаний аналіз дефініцій понять «зброя», «бойові припаси», «вибухова речовина», «вибуховий пристрій» та інших дій дає змогу зрозуміти, за користування якою зброєю особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності.

Не менш важливим на даному етапі є реформування розуміння поняття “без передбаченого законом дозволу”. Так, з ретроспективного аналізу можна зрозуміти, що Постановою Верховної Ради України “Про право власності на окремі види майна” громадянам було дозволено набувати права власності на відповідну зброю, придбану ними з відповідного дозволу, що надається органами внутрішніх справ. З втратою чинності вищезазначених положень та набуттям чинності Цивільним кодексом України, фактично були скасовані норми, які би прямо регулювали порядок одержання дозволів громадянами на поводження зі зброєю. Зокрема, в той час інсувала думка, що держава не вправі застосовувати до особи процесуальний примус у вигляді кримінальної відповідальності за відсутність дозволу, передбаченого законом, поки немає закону, який передбачає отримання цього дозволу, а наявність підзаконних актів Кабінету Міністрів України, Міністерства внутрішніх справ України, зокрема, наказу МВС № 622 від 21.08.1998 року про затвердження відповідної Інструкції, не може свідчити про існування Закону України, яким передбачено порядок носіння холодної зброї як такого.

Зважаючи на реформування законодавства щодо обігу зброї в умовах воєнного стану на території України, Закон «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 3 березня 2022 р. №2114-IX, що набрав чинності з 7 березня 2022 р., передбачає таке:

- у період дії воєнного стану громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства,

які на законних підставах перебувають на території України (цивільні особи), можуть брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав, у тому числі отримати вогнепальну зброю і боєприпаси до неї відповідно до порядку та вимог, встановлених МВС України;

- цивільні особи зобов'язані здати отриману ними вогнепальну зброю і невикористані боєприпаси до неї до органів Національної поліції України не пізніше 10 днів після припинення або скасування дії воєнного стану в Україні. За порушення вимоги, передбаченої цією статтею, цивільні особи несуть кримінальну відповідальність.

Водночас, положення статті 328 Цивільного кодексу України, передбачає, що право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів, і вважається набутим правомірною, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлена судом.

Крім того, на даний час активно ведеться робота щодо подальшого реформування обігу зброї. Зокрема, пропонується впровадити Єдиний реєстр зброї, що дасть змогу громадянам отримувати майже всі державні послуги, пов'язані зі зброєю, через застосунок «Дія». Також Верховна рада України ухвалила у першому читанні законопроект про цивільний обіг зброї № 5708.

Висновки. В результаті дослідження напрямків реформування кримінального законодавства України щодо незаконного обігу зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв, зроблено наступні висновки:

1) відсутність дієвого правового регулювання обігу зброї в Україні створює сприятливі умови для розповсюдження незаконної вогнепальної зброї, що є потенційною загрозою для нашої держави, а також може негативно вплинути на міжнародну співпрацю з європейськими країнами. Відповідно, розробка та реалізація законопроектів, направлених на правове регулювання обігу зброї, є одним із найбільш пріоритетних завдань законодавчої влади України;

2) приєднання України до Протоколу проти незаконного виготовлення та обороту вогнепальної зброї дало поштовх до реформування кримінального законодавства та сприяло протидії незаконному виготовленню та обороту вогнепальної зброї, її складових частин, та надалі дозволило впроваджувати зміни відповідно до наявної міжнародно-правової бази;

3) в умовах воєнного стану в Україні встановлено особливий режим поводження зі зброєю, що полягає у тому, що особи, які отримали вогнепальну зброю та боєприпаси на підставі Закону «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», володіють такою зброєю правомірно і не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за її придбання, а також носіння і зберігання. Що стосується її передачі чи збуту іншим особам, то відповідальність за такі дії також не може настати, якщо вони були обумовлені метою відсічі та стримуванні збройної агресії російської федерації чи інших держав.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2001 № 435-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України: Закон України від 03.03.2022 № 2114-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2114-20>
4. Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення: закон України від 23.12.2004 р. № 2288-IV. http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/T247100.html
5. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.09.2015 №222-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>
6. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: Наказ Генерального прокурора від 30.06.2020 №299. <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
7. Положення про дозвільну систему: постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 № 576. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/576-92-p>
8. Про право власності на окремі види майна: Постанова Верховної Ради України від 17.06.1992 №2471-XII. http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/T247100.html
9. Про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів : Інструкція, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 р. № 622 з наступними

змiнами. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98/conv>

10. Бондар В. С., Соколов О. С. Проблемні питання обiгу нарізної мисливської вогнепальної зброї в Україні: шляхи вдосконалення нормативного регулювання. Електронне наукове видання “Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління”. № 6 (12). 2020. С. 75-89. <http://journals.maup.com.ua/index.php/expert/article/view/1806>

11. Голубош В. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої (статті 262, 263, 263-1, 264 КК України). Монографія. Івано-Франківськ: Симфонія форте. 2020. 340 с. https://frk.in.ua/images/biblioteka/Збас_pravo/Holubosh-V_V_monohrafiya-2020.pdf

12. Катеринчук І.П., Меркулова В.О. Незаконний обiг зброї, бойових припасів або вибухових речовин: напрямки реформування кримінального законодавства. Південноукраїнський правничий часопис. 2017. Вип. 3. С. 29-35. <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2017/3/9.pdf>

13. Кримінальна відповідальність за незаконний обiг зброї. Ю.М. Береза, М.М. Єфімов, В.П. Кононець, А.С. Новосад, І.В. Пирiг, С.А. Риб'янець, О.С. Скок, О.І. Соболь, К.О. Чаплинський, А.П. Черненко, С.А. Шалгунова, Т.В. Шевченко, А.Г. Шиян, В.А. Якушкін. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2020. 364 с. http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/2758/1/2020%20Монографiя_зброя_2020.pdf

14. Павленко Л.М. Характеристика об'єктивних ознак злочину, передбаченого ст. 263-1 Кримінального кодексу України. *Право і суспільство*. 2020. Вип. 2. Ч. 3. С. 51-58. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_3/10.pdf

15. Соколов О. С. Перспективи реформування українського законодавства у сфері обiгу зброї

з урахуванням положень європейських правових актів. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. № 4 (88). С. 141-158. <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/883>

16. Соловійова О.М., Ганжело В.О. Адміністративно-правове забезпечення реалізації права на зброю в Україні: проблеми та перспективи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 64-70. <http://easternlaw.com.ua/uk/osoblive-administrativne-pravo/ganzhelo-v-o-administrativno-pravove-zabezpechennya-realizacii-prava-na-zbroyu-v-ukraini-problemi-ta-perspektivi>

17. Ченшова Н. В. Сучасний стан та перспективи вдосконалення нормативно-правового регулювання обiгу зброї й вибухових речовин. *Науковий журнал “Право і суспільство”*. № 1. 2016. С. 187-193. [http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=Ченшова%20H\\$](http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=Ченшова%20H$)

18. Щербаківський М.Г., Андрєєв Д.В. Розслідування незаконного обiгу зброї: монографія. Харків. 2021. 192 с. https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10934/Rozsliduvannia%2520nezakonnoho%2520obihu%2520zbroi_monohrafiia_Shcherbakovskiy_Andrieiev_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y

19. Щодо правових аспектів організації протидії незаконному обiгу вогнепальної зброї. Сайт національного інституту стратегічних досліджень. 2012. <http://www.niss.gov.ua/articles/969>

Колодін Д. О.,
orcid.org/0000-0001-6368-0849
кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету цивільної
та господарської юстиції
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН ТА ЇХ АНАЛОГІВ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Конопельський В. Я.

Статтю присвячено дослідженню кримінологічного аспекту запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів в установах виконання покарань в Україні. Встановлено, що проблема запобігання та протидія злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів повинна вирішуватися в руслі запобігання злочинності не лише в конкретних установах виконання покарань, а на державному рівні в цілому.

Для запобігання кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів необхідно реалізувати комплекс соціально-економічних, політичних, організаційно-управлінських, виховних, технічних, правових та інших загальносоціальних заходів. Запобігання та протидія вчиненню даного виду кримінальних правопорушень - це складний, багатогранний процес, що має певні ознаки цілісності.

У статті зазначається, що на тлі збільшення кількості наркозалежних осіб, зростає рівень злочинності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, у тому числі в установах виконання покарань. Автор виділяє об'єктивні та суб'єктивні фактори, що визначають поширення наркоманії саме в установах виконання покарань. На прикладі аналізу ситуації у Чорноморській виправній колонії № 74 автор пропонує комплекс профілактичних заходів з метою недопущення скоєння злочинів у сфері незаконного виготовлення, придбання, зберігання та збуту наркотичних засобів, психотропних речовин у виправних колоніях та слідчих ізоляторах. Надано конкретні рекомендації щодо організації роботи оперативних підрозділів з виявлення та перекриття нелегальних каналів доставки засудженим наркотичних речовин.

Аргументовано, що запобігання кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів визначається трьома найважливішими складниками: економічними, соціальними і моральними. Організація роботи оперативного відділу з виявлення та пере-

криття нелегальних каналів доставки засудженим заборонених предметів і, в першу чергу, наркотичних речовин - це комплекс заходів із залученням усіх сил та засобів, причому ігнорування хоча б одного із аспектів приводить до зниження результатів у боротьбі з цими негативними явищами.

Ключові слова: запобігання, виправна колонія, засуджений, злочинність, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори.

Konopelskyi V. Ya. Prevention of criminal offenses related to illegal traffic of narcotics, psychotropic substances and their analogues in penalties

The article is devoted to the study of the criminological aspect of preventing and countering the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and their analogues in penal institutions in Ukraine. It has been established that the problem of preventing and combating crimes in the field of illegal trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors should be solved in the direction of crime prevention not only in specific institutions of execution of punishments, but at the state level as a whole.

To prevent criminal offenses in the field of illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors, it is necessary to implement a complex of socio-economic, political, organizational-management, educational, technical, legal and other general social measures. Prevention and counteraction to the commission of this type of criminal offense is a complex, multifaceted process that has certain signs of integrity.

The article notes that against the background of an increase in the number of drug addicts, the level of crime related to the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors, including in penal institutions, is increasing. The author singles out objective and subjective factors that determine the spread of drug addiction in penal institutions. Using the example of the analysis of the situation in the Black Sea Correctional Colony No. 74, the author proposes a set of preventive

measures aimed at preventing the commission of crimes in the field of illegal production, acquisition, storage and sale of narcotic drugs, psychotropic substances in correctional colonies and remand cells. Specific recommendations have been provided for organizing the work of operational units to identify and block illegal channels for the delivery of narcotic substances to convicts.

It is argued that the prevention of criminal offenses in the sphere of illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and their analogues is determined by three most important components: economic, social and moral. The organization of the work of the operational department to detect and block illegal channels for the delivery of prohibited items to convicts and, first of all, narcotic substances is a complex of measures involving all forces and means, and ignoring at least one of the aspects leads to a decrease in the results in the fight against these negative phenomena .

Key words: *prevention, penal colony, convict, crime, narcotic drugs, psychotropic substances, precursors.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Нелегальні наркотики завжди обґрунтовано вважалися серйозним соціальним лихом минулого століття, і є вагомими підстави стверджувати, що це зло притаманне і сьогодні. Головним чинником було і залишається те, що тисячі людей у всіх країнах світу вживають наркотики, незважаючи на їх негативний вплив на фізичний та психічний стан людини.

Встановлено, що нелегальний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин та їх вживання щороку набувають дедалі більших масштабів. Швидко зростає як кількість злочинів, пов'язаних з наркотичними засобами, так і кількість осіб, які вживають наркотики та психотропні речовини.

Наявність взаємозв'язку між наркотизмом та злочинністю сьогодні не викликає сумнівів. Потрапляючи в наркотичну залежність при постійному зростанні цін на наркотики, людина перебуває у стані підвищеної готовності до скоєння злочину з метою отримання коштів на їхнє придбання. Прикладом може бути Чорноморська виправна колонія № 74 в Одеській області, де відбувають засуджені жінки вперше до позбавлення волі. Саме в цій установі відбувають покарання засуджені за різні кримінальні правопорушення, в тому числі і за кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та перебувають на обліку у психолога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За різних часів питання кримінально-правового та кримінологічного аспекту запобігання та проти-

дії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів були предметом уваги таких учених, як: А.М. Бабенко, О.М. Бандурка, В.С. Батиргарєєва, А.Б. Блага, А.М. Волощук, Д.В. Головін, Є.О. Гладкова, В.Л. Грохольський, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, О.О. Житний, А.П. Закалюк, О.Г. Колб, В.Я. Конопельський, М.В. Корнієнко, О.М. Литвинов, В.І. Московець, А.А. Музика, О.М. Музичук, Є.С. Назимко, Д.Й. Никифорчук, М.І. Хавронюк, В.В. Щирська, О.О. Юхно та ін.

Мета дослідження полягає у розкритті кримінологічного аспекту запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів в установах виконання покарань.

Виклад основного матеріалу. В Україні вирощують досить доступну для споживання наркосировину - снодійний мак та коноплю, з яких виготовляють наркотичні засоби. Найбільше поширення незаконного вирощування снодійного маку має місце у західних, а коноплі у південних областях України.

З місцевих мешканців найчастіше засуджуються особи, які займалися вирощуванням (з метою збуту) снодійного маку і коноплі або збут останніх, що в основному є приїжджі заготівельники наркосировини. Місцем збуту наркотичних засобів у більшості випадків були ринки, а також інші громадські місця великих та середніх міст України.

Організація комплексу профілактичних заходів передбачає діяльність з виявлення та усунення обставин, що сприяють їх вчиненню, виявлення осіб, від яких слід очікувати їх вчинення, враховується та надання допомоги у здійсненні на зазначених осіб позитивного впливу з метою недопущення вчинення злочину у сфері незаконного виготовлення, придбання, зберігання та збуту наркотичних речовин у виправних колоніях та слідчих ізоляторах.

До об'єктивних обставин належить поширення наркоманії загалом по країні. Вживання наркотичних засобів обумовлено бездуховністю, відсутністю твердих життєвих позицій, невмінням організувати свій відпочинок, існуванням злочинного елемента, що прагне прищепити молоді захоплення наркотиками з метою особистого збагачення.

Знижується ефективність запобігання наркоманії у виправних колоніях через відсутність технічних засобів (приладів) для проведення експрес-аналізу наркотичних засобів, дія яких спрямована

на виявлення їх серед предметів та речовин, що надходять до засуджених (у посылках, передачах, бандеролях) відсутність в установах собак, спеціально тренуваних на пошук наркотиків

До суб'єктивних факторів слід віднести недоліки та упущення в організації та проведенні оперативно-розшукових заходів, недостатню оперативну обізнаність про негативні явища та процеси, що відбуваються серед засуджених, недостатнє оперативне перекриття об'єктів оперативного обслуговування, низький професійний рівень та відсутність достатніх знань оперативних працівників про шляхи та методи виявлення фактів або намірів вживання наркотичних засобів, відсутність інформації про спроби доставки наркотичних засобів до об'єктів, що охороняються, а також про осіб, які мають намір доставити наркотичні засоби.

Основним напрямом запобігання наркоманії у Чорноморській виправній колонії є проведення із засудженими профілактичних роз'яснювальних бесід щодо негативного впливу наркотичних речовин на людину та передбаченої кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів. Проведення зазначених розмов фіксується у відповідному журналі.

З виправною установою у сфері профілактики співпрацює Одеський благодійний фонд реабілітації та соціальної адаптації громадян без певного місця проживання «Дорога до дому» за підтримки Міжнародного Альянсу ВІЛ/СНІД в Україні, а також БФ «Віра. Надія. Любов».

В установі зазначений фонд працює за такими напрямками: профілактика ВІЛ-інфікованих, поширення інформаційних матеріалів про шкоду вживання наркотиків (буклет «Подорожник», газета «Не улитай»), психологічна допомога, робота групи психологічної підтримки, проведення тренінгів зі споживачами ін'єкційних наркотиків та вразливими групами, що живуть із ВІЛ.

Стратегії реалізації зазначених напрямів проекту ґрунтуються на підході, що передбачає занурення у діяльність з донесенням інформації, що підвищує рівень знань засуджених з питань профілактики ВІЛ/СНІДу, гепатитів, туберкульозу, а також проведення відповідних тренінгів.

Новим напрямком є робота із засудженими перед звільненням з виправних установ та їх подальший супровід, який має на меті проведення міні-тренінгів, групових та індивідуальних консультацій, допомогу у вирішенні питань забезпеченням житла, паспортизації, а також направлення до реабілітаційних центрів (м. Одеса, м. Арциз).

Проведений оперативним відділом виправної колонії аналіз роботи щодо запобігання правопорушенням, пов'язаним із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів свідчить, що постачальниками постійно вдосконалюються способи та методи переміщення наркотиків та змінюються можливі канали їх постачання:

- 1) перекидання через основну огорожу;
- 2) маскування в передачах, посылках, бандеролях і кореспонденції;
- 3) передача через персонал установи;
- 4) ввезення автотранспортом через КПП;
- 5) доставка безпосередньо засудженими під час прибуття до установи або повернення з лікувальних закладів, тимчасових виробничих об'єктів тощо.

Організатори такого злочину, враховуючи складність збуту наркотичних речовин, часто реалізують їх серед засуджених за багатоетапною схемою. Спочатку вони обирають з числа персоналу установи осіб, які дають згоду на одержання наркотичних речовин від збувачів і доставку їх посередникам - засудженим. А останні вже розповсюджують наркотики серед інших засуджених. Така система збуту наркотиків дає змогу організаторам довго залишатися невідомими.

Засуджені розраховуються за наркотичні речовини безпосередньо або через родичів чи знайомих. У першому випадку вони повинні мати при собі гроші, які отримують різними шляхами. Наприклад, гроші поштою надсилаються родичами чи знайомими на адресу працівників установи, з якими засуджені попередньо про це домовляються, або передаються засудженим під час побачень. В інших випадках родичі або знайомі засуджених пересилають гроші на адресу осіб, які збувають наркотичні речовини і проживають поблизу установи.

Під час доставки та пересилання наркотичних речовин до установи збувачі роблять усе, щоб ці речовини не були виявлені за запахом і за зовнішніми ознаками. З цією метою вони перевозять наркотики в герметичних посудинах, пакетах або разом із продуктами харчування, що мають специфічний запах. Родичі засуджених або інші особи, які пересилають у посылках чи бандеролях наркотики, ретельно їх маскують.

З огляду на те, що посылки, бандеролі, передачі ретельно перевіряються перед видачею їх засудженим, особи, які їх відправляють, вдаються до різних хитрощів: облаштовують скриньки з подвійним дном або стінками, ховають

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

в обкладинках книжок, цукерках, закритих консервних банках, у кулінарних виробках та інших стравах домашнього приготування, у тюбиках зубної пасти, в різній консервації, у шкаралупі волоських горіхів та навіть курячих яйцях (перед цим білок і жовток з яйця викачують за допомогою медичного шприца).

З метою перекриття каналів надходження до виправних установ наркотичних засобів оперативні підрозділи проводять комплекс заходів, які дають змогу звести до мінімуму або зовсім унеможливити їх отримання засудженими.

На першому етапі здійснюється збір та аналіз оперативної інформації щодо осіб, які мають намір організувати канал доставки заборонених предметів у зону. Встановлюються причини таких намірів (борги, бажання отримати матеріальні блага, конфліктні стосунки із засудженими та інше). Обов'язково враховується реальність можливостей того чи іншого засудженого налагодити такий канал.

Після встановлення таких засуджених вони та кореспонденція піддаються постійному негласному контролю. З'ясовуються їхні зв'язки із засудженими, співробітниками установи, родичами та іншими громадянами.

Після визначення можливих каналів надходження до засуджених заборонених предметів детально розглядаються шляхи збору інформації за кожним окремим напрямком.

У разі перекидання заборонених предметів через основну огорожу сторонніми особами передбачається: отримання інформації за допомогою негласного апарату, вивчення кореспонденції, прослуховування перемовин, що ведуться на короткострокових побаченнях, аналіз повідомлень співробітників відділу охорони установи та населення. Сили і засоби перекриття - це організація патрулювання зовнішнього периметру, встановлення протиперекидної огорожі в найуразливіших місцях, налагодження взаємодії з територіальними органами Національної поліції та населенням, організація засідок за наявності інформації.

У разі перекидання заборонених предметів працівниками відділу охорони, які несуть службу з охорони периметру установи, передбачається отримання інформації за допомогою негласного апарату, особистий обшук, визначаються сили і засоби перекриття, огляд осіб, що заступають на службу, при вході в приміщення охорони, встановлення протиперекидного огородження у найуразливіших місцях, профілактична та виховна

робота з особовим складом, здійснення перевірки несення служби та периметру черговими та оперативними працівниками.

У випадках занесення наркотичних речовин через контрольний-пропускний пункт особами, які прибули на тривалі чи короткострокові побачення або передають передачі засудженим, планується одержання інформації за допомогою негласного апарату, перегляд кореспонденції, повідомлень територіальних правоохоронних органів, населення, прослуховування перемовин, що ведуться на короткотермінових побаченнях, визначаються сили та засоби перекриття такого каналу, використання гласної й негласної інформації молодших інспекторів, що здійснюють нагляд за кімнатою, та їхніх працівників, що працюють в зоні охорони.

У разі занесення заборонених предметів персоналом установи виконання покарань (молодшими інспекторами відділу нагляду та безпеки, начальниками відділень СПР, психологами, медичними працівниками або виробничим персоналом, тобто всіма можливими категоріями працівників, що мають право заходити в зону, що охороняється) передбачається отримання інформації за допомогою негласного апарату, вивчення кореспонденції, аналіз повідомлень територіальних правоохоронних органів, населення, особистий обшук, розвідувальне опитування, визначаються сили та засоби перекриття таких надходжень, використання гласної та негласної інформації працівників відділу охорони, налагодження взаємодії з територіальними правоохоронними органами та населенням, розміщення біля КПП вольєра з собакою, здатної виявляти наркотичні речовини, здійснення огляду працівників при вході на територію установи, профілактичну та виховну роботу з особовим складом.

У разі завезення наркотичних речовин через контрольний-пропускний пункт на автотранспорті, який заїжджає на територію установи як водіям установи, так і іншим особам, передбачається отримання інформації за допомогою негласних джерел, вивчення кореспонденції, повідомлень територіальних правоохоронних органів, населення, особистий пошук, розвідувальне опитування, визначаються сили та засоби перекриття, використання гласної та негласної інформації співробітників відділу охорони, розміщення біля КПП вольєра з собакою, здатної виявляти наркотичні речовини, здійснення вибіркового огляду при в'їзді транспорту на територію установи оперативними працівниками, роз'яснювальна робота

з водіяма щодо заборони встановлення неслужбових відносин зі спецконтингентом.

Отже, виходячи з проведеного аналізу організації роботи оперативного відділу з виявлення та перекриття нелегальних каналів доставки засудженим заборонених предметів і, в першу чергу, наркотичних речовин, можна зробити висновок, що це комплекс заходів із залученням усіх сил та засобів, причому ігнорування хоча б одного із аспектів приводить до зниження результатів у боротьбі з цими негативними явищами.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30 ст.141. З наступними змінами та доповненнями.
2. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». *Відомості Верховної Ради України* від 18.02.1992 року № 2135-XII. З наступними змінами та доповненнями.
3. Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів та зловживання ними». *Відомості Верховної Ради України*. від 15 лютого 1995 року N 62/95. З наступними змінами та доповненнями.
4. Гладкова Є.О. Кримінологічні засади протидії наркозлочинам в Україні. Харків : ХНУВС, 2018. 48 с.
5. Головін Д.В. Криміналістична характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів,

психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 103-111.

6. Кротюк А.М. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів у великому місті. *Юридична наука*. 2020. № 2(104), с. 43-49. URL: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2.06>

7. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів" від 06.06.2000 р. № 770.

8. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Програми реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2003-2010 роки" від 04.06.2003 р. № 877.

9. Методичні рекомендації щодо боротьби зі злочинами у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів в установах виконання покарань від 29.11.2010 р. № 4-6773.

Конопельський В. Я.,
доктор юридичних наук, професор
завідувач кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ЗМІСТ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕРМІНА «INTELLIGENCE» В КОНТЕКСТІ МОДЕЛІ INTELLIGENCE-LED POLICING (ILP)

Користін О. Є., Денисенко Б. А.

У статті зосереджено увагу на концептуальних проблемах імплементації нової моделі правоохоронної діяльності, що отримала в світі назву *Intelligence-Led Policing (ILP)*. Наголошено на важливості глибокого розуміння філософії нової моделі, її принципів та засад. Ключовим для розуміння змісту ILP є правильне та обґрунтоване тлумачення й інтерпретація з англійської мови терміна «*Intelligence*». Запорукою цілісної імплементації ILP в Україні, пізнання змісту цієї моделі, її філософії є саме науково обґрунтована українськомовна інтерпретація терміна «*Intelligence*».

Відзначено, що проблема коректного розуміння терміна «*Intelligence*» в контексті моделі ILP є також проблемою в англомовному середовищі, що додатково ускладнює вітчизняне сприйняття терміна та його використання. З методологічного погляду увагу зосереджено на особливостях обґрунтування і тлумачення використання терміна «*Intelligence*» провідними зарубіжними науковцями та фахівцями.

Ключовою гіпотезою у дослідженні обрано поетапну інтерпретацію та аналіз змістовного наповнення терміна «*Intelligence*» в контексті моделі ILP через українські слова та словосполучення: аналітика, розвідка, розвідувальна аналітика та аналітична розвідка. Почергово проаналізовано зміст та функції термінів «аналітика» та «розвідка», їхні позитивні та негативні характеристики у контексті ILP. Зроблено висновок щодо переваги терміна «аналітика» проти терміна «розвідка» саме в контексті ILP.

Дослідження продовжено порівняльним аналізом термінів «розвідувальна аналітика» та «аналітична розвідка». Зазначено їхні позитивні та негативні характеристики у контексті ILP. Зроблено висновок щодо переваги терміна «розвідувальна аналітика» проти терміна «аналітика» саме в контексті ILP. Водночас термін «розвідувальна аналітика» є менш вдалим в контексті ILP, якщо порівняти його з терміном «аналітична розвідка».

Зроблено висновки щодо доцільності застосування україномовного терміну «аналітична розвідка» в контексті використання щодо моделі *Intelligence-Led Policing (ILP)*.

Ключові слова: *intelligence, Intelligence-Led Policing, ILP, аналітика, розвідка, розвідувальна аналітика, аналітична розвідка.*

Korystin O. Ye., Denysenko B. A. The meaning and interpretation of the term “Intelligence” in the context of the Intelligence-Led Policing model

The article focuses on conceptual problems related to the implementation of a new law enforcement model known worldwide as *Intelligence-Led Policing (ILP)*. The emphasis is placed on the importance of a deep understanding of the philosophy underpinning the new model as well as its principles and tenets. The faithful and accurate translation and interpretation of the English term “*Intelligence*” is key to understanding ILP. A scientifically sound Ukrainian interpretation of the term “*Intelligence*” is a *sine qua non* for the holistic implementation of ILP in Ukraine and for understanding of this model and its philosophy.

It is emphasized that the correct understanding of the term “*Intelligence*” in the context of the ILP model is also a problem among English speakers, which further complicates how the term is perceived and used domestically. From a methodological point of view, one area of particular focus is the justification and interpretation of the use of the term “*Intelligence*” by leading foreign scholars and specialists.

The key hypothesis of the study is a step-by-step interpretation and analysis of the meaning of the term “*Intelligence*” in the context of the ILP model when expressed through the following Ukrainian words and collocations: аналітика (*analytics*), розвідка (*reconnaissance*), розвідувальна аналітика (*intelligence analytics*) and аналітична розвідка (*analytical intelligence*). The terms “*analytics*” and “*reconnaissance*” are analysed in juxtaposition with each other from the point of view of their meaning and functional use. Their positive and negative implications are assessed in the context of ILP. A conclusion is made in favour of the superiority of the term “*analytics*” as being more accurate compared to the term “*reconnaissance*” specifically in the context of ILP.

The study continues with a comparative analysis of the terms “*intelligence analytics*” and “*analytical intelligence*”. Positive and negative implications of these

terms are assessed in the context of ILP. A conclusion is made in favour of the superiority of the term “intelligence analytics” as being more accurate compared to the term “analytics” specifically in the context of ILP. However, the term “intelligence analytics” is less successful in the context of ILP if compared to the term “analytical intelligence”.

Conclusions were made regarding the advisability of using the Ukrainian term “analytical intelligence” in the context of the Intelligence-Led Policing (ILP) model.

Key words: *intelligence, Intelligence-Led Policing, ILP, analytics, reconnaissance, intelligence analytics, analytical intelligence.*

Постановка проблеми. Перед правоохоронними органами все більш складними є сучасні виклики. Водночас у суспільстві значно зросли вимоги щодо підвищення ефективності та результативності діяльності органів правопорядку. Саме у відповідь на нові виклики розроблена нова модель Intelligence-Led Policing (ILP). Ця модель не тільки забезпечує сучасний підхід до ідентифікації та планування заходів протидії зростаючим транснаціональним загрозам таким як тероризм та організована злочинність, але також може застосовуватися до повсякденного проактивного планування та правоохоронного менеджменту [1, 2]. Водночас залишаються питання методологічного характеру, зокрема щодо інтерпретації терміну «Intelligence» українською мовою, сприйняття його змісту у контексті зазначеної моделі, забезпечуючи тим самим об'єктивність та повноту імплементації моделі ILP в Україні.

Метою статті є сутнісний аналіз ключового слова «Intelligence», що застосовується у назві моделі ILP, з акцентом на дослідженні особливостей його змісту у контексті зазначеної моделі правоохоронної діяльності та інтерпретації в україномовному використанні.

Виклад основного матеріалу. Intelligence-Led Policing - це сучасна модель, яка передбачає інкорпорування аналітичної розвідувальної функції в загальну місію правоохоронної системи. Комплексне завдання - прогнозування ризиків та вплив на дії - передбачає комбінування аналізу та процесу прийняття рішень, що створює додаткові виклики для спеціалістів розвідувальних аналітичних служб [2, с. 25]. Незважаючи на те, що ILP є викликом традиційній і домінуючій реактивній, що базується на реагуванні, поліцейській діяльності, її прийняття та привнесення у правоохоронну діяльність проактивного мислення, визначення пріоритетів і планування не змінить того факту, що поліції завжди доведеться реа-

гувати на інциденти, пов'язані з безпекою, та вчинені злочини [1, с. 8]. ILP передбачає суттєві зміни організаційно-управлінської структури, що в межах визначеної стратегії передбачає системний збір, обмін та аналіз відповідної інформації і призначена для надання допомоги менеджменту правоохоронних органів в ухваленні обґрунтованих рішень, що формуються на реальних даних. Зазначене стосується не лише продукування стратегічних цілей, а й щоденної операційної діяльності. У цьому сенсі ILP доповнює традиційну модель правоохоронної діяльності.

Теоретичне обґрунтування щодо моделі ILP найбільш глибоко та доступно, на нашу думку, розкриває у своїх наукових дослідженнях професор Джеррі Х. Реткліф, зокрема в книзі «Intelligence-Led Policing», виданій у 2016 році [3]. Багато зарубіжних вчених характеризуються значними науковими досягненнями щодо ILP, зокрема: доктор Адріан Джеймс, старший викладач та дослідник Інституту вивчення кримінального правосуддя Університету Портсмут, доктор Ельке Девро, доцент та кримінолог в Інституті безпеки та глобальних проблем Університету Лейдена, а також доктор Моніка ден Бур, ад'юнкт-професор кафедри безпеки та кримінології Університету Маккуорі в Сіднеї (Австралія). Відомими є наукові праці у зазначеній царині вчених та фахівців, серед яких: Don McDowell (*Strategic Intelligence: a handbook for practitioners, managers, and users*); Marilyn Peterson (*Intelligence-Led Policing: The New Intelligence Architecture*); Patrick F. Walsh (*Intelligence and Intelligence Analysis*); Neil Quarmby, Lisa Jane Young (*Managing Intelligence: The Art of Influence*); Hank Prunckun (*Scientific Methods of Inquiry for Intelligence Analysis*); Adrian James (*Understanding Police Intelligence Work Key Themes in Policing*) та багато інших.

Водночас серед досвідчених фахівців має місце чітке розуміння того, що адекватність інтерпретації моделі та реалізація єдиної концепції ILP потребує подолання лінгвістичних проблем, оскільки термін «intelligence» у різних мовах має різне значення. У виданні «OSCE Guidebook Intelligence-Led Policing» і робиться акцент на тому, що «Слово *intelligence* зазвичай перекладається російською мовою як дані та інформація з обмеженим доступом, які мають у своєму розпорядженні служби безпеки та інші уповноважені органи, включаючи уповноважені (відповідальні) поліцейські підрозділи, тоді як англійською *intelligence* означає всі види, розроблених правоохоронними органами та їм доступних,

проаналізованих даних та інформації» [1, с. 11]. І незважаючи на запобіжне, за-для уникнення «дисгармонії», тлумачення, що intelligence відноситься до проаналізованих даних та інформації, у російськомовному перекладі цього видання ОБСЄ «intelligence» інтерпретується як «оперативні дані і інформація» (<https://www.osce.org/files/f/documents/a/9/357211.pdf>).

Ще більш звужено - лише як «оперативні дані» цей термін інтерпретується у перекладі українською мовою видання Міжнародної асоціації аналітиків у сфері злочинності (International Association of Crime Analysts, IACA) під назвою «Exploring Crime Analysis: Readings on Essential Skills» [4].

І це не виключення, в Україні міжнародними партнерами (КМЕС, ОБСЄ) чимало зусиль докладається щодо імплементації моделі Intelligence-Led Policing у діяльність органів правопорядку, але водночас має місце різноманітність інтерпретації ключового терміну «intelligence» представниками органів правопорядку, яка переважно не відображає змісту, сутності, духу, філософії ... самої моделі ILP. На нашу думку, це одна із суттєвих причин повільних темпів імплементації її в Україні.

Наразі термін, що передається англійським словом «intelligence», має безліч різних визначень, залежно від контексту, культур, мов і традицій (інтелект, розум, інформація, відомості, кмітливість, розвідка, тяматощо). Зокрема, інтелект - це загальна здатність людини розв'язувати проблеми, вирішувати завдання, розуміти складні поняття, сприймати інформацію, мислити логічно і творчо, аналізувати, синтезувати та оцінювати інформацію, навчатися та розвиватися. Розум можна розглядати як генеральний фактор, що визначає успіх у різних сферах життя, таких як навчання, робота, спілкування, особисті відносини та інші.

На підставі літератури з'ясовано також, що слово «intelligence» використовується одночасно для визначення методології, структури, процесу і продукту. Поряд з тим, етимологічна характеристика терміну «intelligence» у контексті сутності сучасної моделі поліцейської діяльності потребує відходу від однозначного елементарного перекладу, а обґрунтовує позицію більш широкого тлумачення.

Наразі доречно зазначити, що проблема інтерпретації «intelligence» у контексті ILP має місце і безпосередньо в англомовному використанні. І прикладом тому є широка дискусія серед фахів-

ців. М. Петерсон (Marilyn Peterson) звернув увагу на необхідності визначення терміну «intelligence» у контексті ILP, а також на важливості розуміння різниці між intelligence та information. У своїй роботі «Intelligence-Led Policing: The New Intelligence Architecture» [5] Петерсон обґрунтовує необхідність відмінної термінології, яка дозволяє чітко визначити різницю між різними типами даних та їхнім використанням в контексті ILP. Зокрема він зазначає, що «Через неправильне використання слово «intelligence» означає різні речі для різних людей. Найпоширеніша помилка - вважати «intelligence» синонімом до «інформації». Інформація - це не intelligence».

Хоча, наразі, «intelligence» у найпростішому варіанті можна описати як оброблена інформація. Це має на меті передати відчуття того, що необроблена інформація повинна бути оброблена, перш ніж її можна буде інтерпретувати. Але слово «обробка» не передає жодного реального відчуття сутності чи точності. Дійсно, якщо і є ключовий елемент, якого не вистачає, в будь-якому визначенні, яке обертається навколо ідеї обробки, то це те, що intelligence вимагає високого ступеня інтерпретації, в поєднанні з деякими неминучими, виваженими припущеннями.

Незалежно від того, в якій сфері ми використовуємо «intelligence», або які теми та інтереси привертають нашу увагу, всі практичні сегменти intelligence мають наступні спільні ключові елементи (виклики), що маємо враховувати [6]:

- проблеми потрібно вирішувати;
- потреба в належному плануванні;
- дані потрібно шукати, збирати та узагальнювати;
- відповіді потрібно знайти.

Ще одне загальноживане визначення, яке втілює ці ідеї, можна сформулювати на основі різних статей Короткого Оксфордського словника англійської мови та інших джерел, і воно передбачає, що Intelligence можна описати наступними термінами [6]: *Intelligence - це сума того, що відомо, інтегровано з новою інформацією, а потім остаточно інтерпретовано за значенням.*

Дійсно, термін «intelligence» є досить широким і може мати різні тлумачення залежно від контексту. У правоохоронній діяльності цей термін використовується для позначення збору, аналізу та використання інформації з різних джерел з метою розкриття злочинів та запобігання злочинності.

Однак, визначення та інтерпретація терміну «intelligence» у правоохоронній діяльності може викликати певні проблеми. Один з основних

проблемних моментів полягає у тому, що термін «intelligence» має багато різних визначень та тлумачень у різних країнах та контекстах. Наприклад, в США під терміном «intelligence» зазвичай розуміють інформацію, яка збирається спеціальною службою, тоді як у Великій Британії під цим терміном розуміють загальну інформацію, яка збирається поліцією.

Ще однією проблемою є те, що використання терміну «intelligence» може спричинити певні незрозуміння та непорозуміння між різними агентствами та службами, які займаються збором та обробкою інформації. Наприклад, одна служба може вважати певну інформацію як «intelligence», тоді як інша служба може вважати її звичайною інформацією.

У дослідженнях з ІЛР часто зустрічається термін «intelligence», який може мати різне тлумачення і використовуватись в різних контекстах. Зокрема, він може інтерпретуватись як розвідувальна інформація про кримінальну діяльність та злочинців, яку збирає та аналізує правоохоронна система. Також «intelligence» може означати систему, яка забезпечує збір, аналіз та розповсюдження цієї інформації, а також дії правоохоронних органів, які базуються на зібраній інформації.

Досліджуючи окреслену проблему, варто подальший аналіз продовжити, інтерпретуючи intelligence через терміни, які найчастіше в україномовному контенті використовуються у контексті моделі ІЛР: *аналітика, розвідка, розвідувальна аналітика, аналітична розвідка.*

Підходи до тлумачення терміну «intelligence» можуть бути різними, проте в контексті ІЛР важливими є такі його характеристики, як здатність збирати, аналізувати та використовувати інформацію з метою забезпечення ефективної і результативної боротьби зі злочинністю та забезпечення громадської безпеки. Наразі у контексті моделі ІЛР термін «intelligence» можна тлумачити через термін *аналітика*, оскільки обидва терміни мають спільний змістовий контекст. Аналітика – це процес збору, аналізу та інтерпретації інформації з метою розуміння певної проблеми чи ситуації та прийняття обґрунтованих рішень на основі цієї інформації. У контексті ІЛР, intelligence також використовується для збору, аналізу та інтерпретації інформації, проте з орієнтацією на розв'язання проблем правопорядку та запобігання злочинності. Таким чином, intelligence у моделі ІЛР можна розглядати як розвинену форму аналітики, спрямовану на досягнення певних цілей у сфері правоохоронної діяльності.

В інтерпретації терміну «intelligence» через термін «аналітика» ми можемо розуміти, що ІЛР базується на здатності правоохоронних органів до збору та аналізу інформації, зокрема, щоб створити детальніші профілі злочинців, оцінити загрози для громадської безпеки та визначити ефективні методи протидії злочинності тощо.

У цьому контексті «аналітика» визначається як процес перетворення різноманітної інформації в структуровану та корисну для подальшого прийняття рішень. Таким чином, intelligence у контексті ІЛР має на увазі не тільки збір інформації, але й її обробку та аналіз з метою забезпечення ефективного управління правоохоронною діяльністю.

Однією з позитивних ознак тлумачення терміну «intelligence» через термін «аналітика» є те, що воно зосереджується на процесі аналізу даних, інформації, що дозволяє розуміти, що це не просто збір різних даних, а їх аналіз та перетворення в корисну інформацію. З іншого боку, негативною стороною цього тлумачення є те, що воно може зводитись до спрощення різних аспектів роботи правоохоронних органів – до лише аналітичного процесу. Це може призвести до ігнорування важливості інших аспектів, таких як людські фактори, операційна та стратегічна діяльність, комунікація, інтуїція тощо. Також, акцент на аналітиці може привести до переорієнтації роботи правоохоронних органів з проактивної до реактивної, що означає, що замість фокусування уваги на запобіганні вчинення злочинів, органи правопорядку будуть реагувати на вже наявні проблеми.

Іншою негативною ознакою тлумачення терміну «intelligence» через термін «аналітика» є те, що це може призвести до зведення всієї роботи правоохоронних органів до рівня досліджень і аналітики, зменшуючи значення ролі інших складових, таких як професійна підготовка, технічні засоби, можливості та інструменти тощо. Проте, якщо використовувати термін «аналітика» як доповнення до терміну «intelligence» в контексті ІЛР, це може бути корисним інструментом для забезпечення точності та раціональності в прийнятті рішень у правоохоронній діяльності.

Термін «розвідка» у контексті правоохоронної діяльності, може використовуватись для позначення процесу збирання та аналізу інформації про певний об'єкт або ситуацію, стан, територію тощо. У цьому контексті, термін «intelligence» може тлумачитись як інформація, яка зібрана та проаналізована в рамках розвідки.

Таке тлумачення терміну «intelligence» через термін «розвідка» може мати позитивні

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

та негативні ознаки. Серед позитивних можна назвати:

більш точне та чітке визначення терміну, що полегшує розуміння його значення;

орієнтація на збір інформації - розвідка, як і intelligence, передбачає систематичний та структурований збір інформації про можливі загрози та кримінальну активність. Наголос на процесі збирання та аналізу інформації може сприяти спрямуванню уваги на необхідності систематичного та наукового підходу до збору даних та їхнього аналізу;

термін «розвідка» може мати відтінок «шпигунства», що вказує на те, що збір інформації може відбуватися нелегальним шляхом. Це може сприяти у визначенні правових меж дій правоохоронних органів у процесі збору інформації;

направленість на дії у майбутньому - розвідка, як і intelligence, дозволяє отримати інформацію, яка може стати основою для прийняття рішень у майбутньому;

спрямованість на надання підтримки діяльності правоохоронних органів - розвідка, як і intelligence, може бути корисною для підтримки діяльності правоохоронних органів та забезпечення безпеки населення.

Серед негативних ознак можна назвати:

військова конотація - термін «розвідка» має переважно військову конотацію, що може призводити до сприйняття моделі ILP як «військової» та спотворювати його значення в контексті правоохоронної діяльності;

термін «розвідка» може викликати негативну реакцію в громадськості, оскільки він асоціюється зі збором інформації про людей та їхні дії;

термін «розвідка» може мати деяку незаконність, якщо збір розвідувальної інформації здійснюється з порушенням приватності та прав людини;

необхідність великих бюджетів - розвідка, як і intelligence, вимагає великих бюджетних витрат на забезпечення діяльності розвідувальних служб, що може бути важко реалізувати для правоохоронних органів.

Таким чином, оскільки intelligence у моделі ILP відноситься до збору та аналізу інформації з різних джерел, то термін «аналітика» відображає цю ідею краще, ніж термін «розвідка». Крім того, використання терміну «аналітика» забезпечує більш точне розуміння концепції intelligence в контексті ILP та підкреслює важливість аналізу

даних та інформації в управлінні правоохоронними справами.

У контексті моделі Intelligence-led policing (ILP) термін «аналітика», на відміну терміну «розвідка», краще відображає зміст поняття Intelligence. Це пояснюється тим, що аналітика передбачає застосування різних методів та технологій для обробки та аналізу великої кількості інформації. В основі роботи аналітиків лежать методи та техніки статистичного аналізу, експертного оцінювання та прогнозування, машинного навчання, розпізнавання образів та інші. У результаті, аналітики забезпечують поліцейські служби необхідними даними та знаннями для ефективного ведення розслідувань та запобігання злочинам.

Водночас, використання терміну «розвідка» може привести до неправильного сприйняття правоохоронного органу як військової організації, яка проводить розвідувальні дії на військовій основі, не дивлячись на інтелектуальну складову моделі ILP. Термін «розвідка», хоч і має деякий зв'язок з роботою розвідки, але може мати військовий відтінок, що не дуже відповідає специфіці ILP. Крім того, розвідка часто асоціюється зі збором інформації шляхом шпигунства або інших нелегальних методів, що може суперечити принципам законності та етики поліцейської роботи. Тому термін «аналітика» є більш точним та відповідним для тлумачення слова «intelligence» у контексті ILP.

У продовження гіпотетичного термінологічного вибору, зазначимо, що термін «розвідувальна аналітика» також використовується в контексті розвідки та розвідувальної діяльності, де аналітики займаються збором, оцінкою розвідувальної інформації з різних джерел та аналізом. Термін «розвідувальна аналітика» зазвичай зосереджений на зборі та аналізі розвідувальної інформації, тоді як intelligence в контексті ILP охоплює ширший спектр знань, включаючи не тільки розвідувальну інформацію, а й знання про діяльність злочинних груп, закони та політику, технології, соціальні мережі та інші аспекти.

Таким чином, термін «розвідувальна аналітика» може використовуватися для пояснення деяких аспектів intelligence в контексті ILP, але він не може повністю відобразити всю сутність intelligence у цій моделі. Водночас він поєднує у собі поняття «аналітики» та «розвідки», тобто визначається як процес збору, аналізу та розуміння інформації, що отримана з різних джерел з метою прийняття рішень. З точки зору «розвідки» він охоплює велику кількість інформації,

що може бути корисною для виконання завдань ILP, а з точки зору «аналітики» - відображає ключову роль, яку відіграє аналіз інформації у роботі аналітиків в контексті філософії ILP, які повинні зібрати та обробити велику кількість різноманітної інформації для продукування оптимальних рішень.

Отже, термін «розвідувальна аналітика» є більш точним (ніж терміни «аналітика» та «розвідка») відображенням *intelligence* у контексті моделі ILP, оскільки поєднує в собі ідеї розвідки та аналітики, які є ключовими складовими роботи учасників процесів ILP.

Подальший аналіз варто зосередити на терміні «аналітична розвідка», що використовується для опису діяльності, яка використовує аналітичні методи для збору, обробки та інтерпретації інформації про потенційну загрозу. У контексті ILP, термін «аналітична розвідка» можна тлумачити як діяльність, яка використовує аналітичні методи для збору та обробки інформації, що стосується злочинної діяльності, з метою виявлення потенційних загроз для громадської безпеки. Аналітична розвідка - це процес збору, аналізу та інтерпретації інформації з метою виявлення та оцінки потенційних загроз, визначення можливих наслідків та розробки стратегій для їх запобігання або зменшення наслідків та створення звіту або рекомендацій для прийняття рішень. Цей термін часто використовується у контексті безпеки та оборони, де аналітична розвідка використовується для підготовки стратегій та тактик протидії потенційним загрозам, таким як терористичні акти, кібератаки та інші форми агресії. Термін «*intelligence*» також використовується в контексті розвідувальної діяльності та безпеки, і має аналогічне значення - це знання, які отримуються з розвідувальної діяльності та інших джерел, та які використовуються для розробки стратегій та тактик протидії потенційним загрозам.

У контексті розвідувальних служб та поліції, аналітична розвідка пов'язана з *Intelligence*. У цьому контексті *Intelligence* означає інформацію, отриману з різних джерел, що використовується для прийняття рішень щодо безпеки держави або боротьби зі злочинністю. Аналітична розвідка в цьому контексті використовується для аналізу розвідувальної інформації та забезпечення необхідних знань та рекомендацій для прийняття рішень.

Отже, терміни «аналітична розвідка» та «*intelligence*» мають багато спільного у тому сенсі, що обидва використовуються для опису процесу

збору, аналізу та інтерпретації інформації з метою виявлення та оцінки потенційних загроз. Обидва терміни використовуються у контексті безпеки та оборони, де інформація та знання про потенційні загрози можуть бути вирішальними для розробки стратегій та тактик їх запобігання або зменшення наслідків.

Звісно тлумачення терміну «*intelligence*» в контексті ILP через аналітичну розвідку може мати позитивні та негативні аспекти. Серед позитивних аспектів можна виділити можливість використання аналітичних методів для збору та обробки інформації, що дозволяє отримувати більш точні та детальні дані про злочинну діяльність та потенційні загрози. Також, таке тлумачення підкреслює важливість використання аналітики для забезпечення безпеки громадян.

Термін «аналітична розвідка» відображає основні характеристики *Intelligence* в контексті моделі ILP, такі як збір та аналіз інформації з метою виявлення потенційної загрози та прийняття на основі цієї інформації рішень щодо її запобігання або нейтралізації.

Однак, серед негативних аспектів можна відзначити те, що термін «аналітична розвідка» може бути сприйнятий як надмірно військовоорієнтований та недостатньо зорієнтований на цивільну безпеку. Крім того, використання терміну «розвідка» може викликати певний рівень недовіри серед громадськості, оскільки воно асоціюється з таємною та секретною діяльністю. Хоча з часом, за умови обґрунтованого, в межах права та закону, використання терміну «аналітична розвідка» можливим є уникнення проблеми тлумачення терміну «*intelligence*» через військовий контекст або терміну розвідки, яке може бути сприйняте як використання тільки секретної інформації.

Водночас, так як термін «аналітична розвідка» має глибокий зв'язок з військовою та розвідувальною діяльністю, це додатково і більш глибоко відображає специфіку діяльності служб безпеки та правоохоронних органів. Таке тлумачення *Intelligence* дозволяє включати в себе і аспекти розвідки, такі як збір інформації про злочинців та потенційних загроз, що може бути важливою складовою успішного виконання завдань в сфері національної безпеки та правоохоронної діяльності.

З іншого боку, термін «аналітична розвідка» може бути занадто специфічним для опису всіх аспектів *Intelligence*, що можуть бути важливими у контексті моделі ILP. Наприклад, *Intelligence* може включати в себе аспекти профілювання

поведінки, аналіз соціальних мереж та роботу з великими обсягами даних, які можуть не мати відношення до розвідувальної діяльності. Таким чином, термін «аналітична розвідка» може бути дещо обмежувальним, що може призвести до неповного тлумачення концепції Intelligence в контексті ILP.

Порівнюючи безпосередньо переваги та недоліки двох термінів «розвідувальна аналітика» та «аналітична розвідка» зазначимо, що вони можуть відрізнятися за вживанням в різних організаціях та відомствах. У деяких випадках, «розвідувальна аналітика» може використовуватися більше в контексті військової розвідки, де важливіше добування та аналіз інформації з різних джерел, щоб зробити рішення щодо воєнних дій. У такому випадку, «аналітична розвідка» може бути більш широким терміном, що включає в себе аналіз інформації з будь-яких джерел, у тому числі військових, політичних, економічних, соціальних тощо.

Якщо ми порівняємо переваги та недоліки двох термінів «розвідувальна аналітика» та «аналітична розвідка», то можна зробити висновок, що кожен з них має свої переваги та недоліки, але обидва терміни тією чи іншою мірою можуть використовуватися для тлумачення терміну «intelligence» у контексті моделі ILP. Розвідувальна аналітика може бути корисною в тому випадку, коли необхідно зібрати інформацію з різних джерел та зробити швидкі рішення на основі цієї інформації. Однак, цей підхід може бути недостатньо глибоким та неповним, оскільки інформація може бути не повною та неперевіреною. Аналітична розвідка, з іншого боку, може дозволити більш глибокий та детальний аналіз інформації, що зібрана з різних джерел, яка дозволяє зробити більш обґрунтовані та розумні рішення. Однак, цей підхід може займати більше часу та зусиль, оскільки потрібно детально проаналізувати кожне джерело та зробити висновки на основі цієї інформації.

Переваги терміну «розвідувальна аналітика» також полягають у тому, що він можливо більш точно відобразить фокус на зборі інформації, процесі отримання інформації та аналізу її, який є необхідним для здійснення розвідувальної діяльності; більш зрозумілий для фахівців зі спеціальних служб. Крім того, частіше використовується в контексті правоохоронних органів та військових структур, але може бути пов'язаний зі стереотипами та негативними уявленнями про розвідувальну діяльність.

Переваги терміну «аналітична розвідка» полягають у тому, що він більш широкий та охоплює не тільки процес отримання інформації, а й її використання для прийняття рішень та планування дій. Відображає обидва аспекти процесу розвідки та аналізу, є більш загальним та універсальним терміном, що може застосовуватися в різних контекстах. Також термін «аналітична розвідка» частіше використовується в контексті інформаційних технологій та бізнесу.

Звісно можемо зазначити і певні недоліки терміну «аналітична розвідка»: може бути менш зрозумілим для фахівців зі спеціальних служб; може створювати сприйняття, що обидва аспекти розвідки та аналізу є рівнозначними, тоді як розвідувальна діяльність може мати більшу або меншу вагу, залежно від контексту.

Кожен з підходів має свої переваги та недоліки, тому важко однозначно визначити, який із них найбільше відображає значення Intelligence в контексті ILP. Однак, можна зробити висновок, що терміни «розвідувальна аналітика» та «аналітична розвідка» є більш точними і більш повно відображають сутність Intelligence у контексті ILP, оскільки поєднують у собі характеристики обох попередніх підходів аналітики і розвідки.

Узагальнюючи викладену думку, важливим є зазначення того, що при складності, багатогранності, різному у традиційному вимірі сприйняттю у суспільстві термін «аналітична розвідка» найбільш точно відображає значення «intelligence» у контексті ILP. На нашу думку, достатньо обґрунтованою є україномовна інтерпретація Intelligence-Led Policing як *Правоохоронна діяльність, керована аналітичною розвідкою*.

Це тлумачення дозволяє поєднувати ключові характеристики Intelligence, такі як збір та аналіз інформації, з процесом розвідки, що передбачає збір, аналіз та оцінку інформації з метою надання рекомендацій. Інформація та знання про потенційні загрози можуть бути вирішальними для розробки стратегій та тактик їх запобігання або зменшення наслідків тим самим, вирішуючи завдання проактивності нової моделі. Крім того, це тлумачення підкреслює роль аналітичної складової в процесі розвідки, що є важливим аспектом в контексті ILP.

Висновки. Таким чином, термін «аналітична розвідка» найбільше відповідає сутності та значенню терміну Intelligence в контексті ILP. Він поєднує в собі ключові характеристики, які мають значення для збору, аналізу та використання інформації для прийняття рішень у правоохо-

ронній діяльності. Термін «аналітична розвідка» відображає увагу на аналізі та обробці даних, що відповідає головній задачі Intelligence у контексті ILP - збору, аналізу та використанню інформації з метою досягнення цілей правоохоронної діяльності, вирішенню комплексного завдання, що передбачає комбінування аналізу та процесу прийняття рішень, прогнозування ризиків та впливу на управлінську діяльність.

Література

1. OSCE Guidebook Intelligence-Led Policing. TNTD/SPMU Publication Series Vol. 13. Vienna, 2017. 104 S.
2. Користін О.Є., Пєфтїєв Д.О., Пєньков С.В., Некрасов В.А. Довідник керівника поліції - поліцейська діяльність, керована розвідувальною аналітикою / ILP : навчальний посібник. К: «Видавництво Людмила», 2019. 120 с.
3. Jerry H. Ratcliffe. Intelligence-Led Policing. Second edition. New York : Routledge, 2016. 222 S.
4. Exploring Crime Analysis: Readings on Essential Skills. IACA: Kansas, 2017. 395 S.

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

5. Marilyn Peterson. Intelligence-Led Policing: The New Intelligence Architecture. Washington, DC: U.S. Department of Justice. 50 S.

6. Don Mcdowell. Strategic Intelligence: a handbook for practitioners, managers, and users. Plymouth, UK: The scarecrow press, Inc. 2009. 272 S.

Користін О. Є.,

orcid.org/0000-0001-9056-5475

доктор юридичних наук,

професор,

заслужений діяч науки і техніки України,

головний науковий співробітник НДЛ

кримінологічних досліджень

Державного науково-дослідного інституту

Міністерства внутрішніх справ України

Денисенко Б. А.,

orcid.org/0009-0006-7770-8922

експерт з питань спеціалізованих

правоохоронних органів

Консультативної місії Європейського Союзу

ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ, ЯКА ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ КІБЕРПРОСТОРУ

Куліуш В. М.

У статті надана характеристика елементів злочинної діяльності економічної спрямованості, яка вчиняється із використанням кіберпростору. Звернута увага на наявні дискусійні положення щодо її структурних елементів. Обґрунтовано, що в окремих методиках розслідування використання криміналістичної характеристики є необґрунтованим, а злочину діяльність доцільно аналізувати крізь призму характеристики її структурних елементів. Виокремлено та охарактеризовано типові ознаки злочинної діяльності. Сформульовано визначення економічної злочинної діяльності, яка вчиняється із використанням кіберпростору. На підставі аналізу матеріалів практики, виокремлено структурні елементи злочинної діяльності економічної спрямованості, яка вчиняється із використанням кіберпростору.

Детальна увага приділена стадії формування у особи задуму і умислу на здійснення злочинної діяльності із використанням кіберпростору. Визначено чинники, які впливають на формування умислу і задуму та надано їх детальну характеристику. Охарактеризовані етапи формування умислу та задуму на вчинення злочинів цієї категорії. Визначено важливість аналізу стадії формування умислу та задуму для своєчасного виявлення та припинення такої злочинної діяльності. Ґрунтовно проаналізовано стадію підготовки до здійснення такої злочинної діяльності, зокрема окрема увага звернута на форми та способи залучення фахівців у галузі високих інформаційних технологій до вчинення таких злочинів, а також особливості підбору знарядь та засобів злочинної діяльності. Окремо проаналізовано формування злочинних груп спрямованих на здійснення злочинної діяльності економічної спрямованості із використанням кіберпростору. Детально досліджено стадію приховування вказаної злочинної діяльності, а також окремі елементи протидії її виявленню та розслідуванню.

Окрема увага звернута на те, що злочинці з високим рівнем підготовки використовують універсальні способи приховування злочинної діяльності та надано характеристику таких способів.

Ключові слова: злочинна діяльність, кіберпростір, злочини економічної спрямованості, структура злочинної діяльності, спосіб вчинення злочину, приховування злочину, високі інформаційні технології.

Kaliush V. M. Characteristics of the structural elements of criminal activities of economic direction which is carried out with the use of cyber space

The article provides a description of the elements of criminal activity of economic orientation, which is committed using cyberspace. Attention is drawn to the existing debatable provisions regarding its structural elements. It is substantiated that in some methods of investigation, the use of forensic characteristics is unfounded, and it is advisable to analyse the activity of a crime through the prism of the characteristics of its structural elements. Typical signs of criminal activity are identified and characterized. The definition of economic criminal activity, which is committed using cyberspace, is formulated. Based on the analysis of practice materials, the structural elements of criminal activity of an economic orientation, which is committed using cyberspace, are singled out.

Detailed attention is paid to the stage of formation of a person's plan and intent to carry out criminal activity using cyberspace. The factors that influence the formation of intention and intention are determined and their detailed characteristics are provided. The stages of forming the intention and plan to commit crimes of this category are characterized. The importance of analysing the stage of formation of intent and design for the timely detection and termination of such criminal activity is determined. The stage of preparation for carrying out such criminal activity is thoroughly analysed, in particular, special attention is paid to the forms and methods of involving specialists in the field of high information technologies to commit such crimes, as well as the peculiarities of the selection of tools and means of criminal activity. The formation of criminal groups aimed at carrying out economic-oriented criminal activities using cyberspace is separately analysed. The stage of concealment of the specified criminal activity, as well as individual elements of countermeasures against its detection and investigation, were investigated in detail.

Particular attention is paid to the fact that criminals with a high level of training use universal methods of concealing criminal activity, and a description of such methods is given.

Key words: *criminal activity, cyberspace, crimes of economic orientation, structure of criminal activity, method of committing a crime, hiding a crime, high information technologies.*

Постановка проблеми. Необхідно зауважити, що у сучасній криміналістичній доктрині криміналістична характеристика злочинів розглядається як невід’ємна складова методики розслідування та має у відповідній методиці розслідування своє функціональне призначення. Так, професор В.В. Тіщенко в структуру окремих методик розслідування пропонує включати такі елементи: 1) криміналістичну класифікацію злочинів конкретної категорії; 2) криміналістичну характеристику таких злочинів; 3) обставини, що підлягають установленню; 4) особливості початкового етапу розслідування та типові вихідні слідчі ситуації; 5) типові стратегічні й тактичні завдання та слідчі версії на початковому етапі розслідування; типові програми розслідування, що містять засоби й методи розв’язання поставлених завдань і перевірки версій, форми взаємодії з оперативними підрозділами; 6) типові слідчі ситуації та програми розслідування на його наступному й завершальному етапах; 7) організаційно-тактичні й техніко-криміналістичні особливості проведення слідчих дій і тактичних операцій у розслідуванні злочинів відповідної категорії [6].

Зауважимо, що дана наукова категорія безумовно є ефективною під час формування видових методик розслідування злочинів. У той же час, наголосимо, що в окремих випадках, зокрема й під час розроблення методик розслідування високо-технологічних злочинів, доволі складно системно та об’єктивно описати усі структурні елементи криміналістичної характеристики у контексті її традиційного розуміння у науковій доктрині.

Зважаючи на це, на нашу думку, у межах нашого дослідження доцільно використати інший методологічний підхід та розкрити сутність досліджуваної нами форми злочинної діяльності крізь призму аналізу її етапної структури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останніми роками питання структури злочинної діяльності у кіберпросторі досліджували Р. В. Бараненко, І. О. Воронов, В. Д. Гавловський, М. О. Кравцова, О. А. Самойленко, М. І. Саєнко, В. В. Сенік,

О. С. Тарасенко, С. О. Харін, Д. М. Цехан, Ю. Є. Якубівська та інші науковці. У той же час, необхідно відзначити, що структура злочинної діяльності економічної спрямованості, яка здійснюється із використанням кіберпростору не досліджена вченими на достатньому рівні і потребує додаткового аналізу.

Мета статті. Метою статті є формування на основі наукових джерел та матеріалів практики типової структури злочинної діяльності економічної спрямованості, яка вчиняється із використанням кіберпростору на характеристика її структурних елементів.

Виклад основного матеріалу. Так, перш за все, спираючись на теоретичні положення, а також матеріали практики, на нашу думку, слушно виокремити типові ознаки злочинної діяльності, які відрізняють останню від одиничного злочину. Так, вважаємо, що до типових ознак злочинної діяльності потрібно відносити такі:

по-перше, наявність прямого умислу, попереднього задуму та повноструктурного способу (технології) досягнення злочинної мети;

по-друге, вчинення на різних стадіях реалізації злочинного умислу дій, які утворюють самостійні склади злочинів. У контексті цього, необхідно відзначити, що такі дії можуть бути вчиненими не безпосередньо суб’єктом, а й іншими особами, але вони мають бути спрямованими на забезпечення реалізації злочинного задуму суб’єкта у межах здійснення конкретної форми злочинної діяльності;

по-третє, систематичне вчинення конкретних дій для досягнення злочинного результату та їх відтворення у разі успіху;

по-четверте, наявність у суб’єкта стратегічної злочинної мети на яку спрямована злочинна діяльність, наприклад побудова кримінальної кар’єри та досягнення відповідного статусу у злочинному середовищі. Принагідно відзначити, що загалом концепт побудови кримінальної кар’єри досліджувався лише крізь призму загальнокримінальної злочинності, зокрема діяльності рецидивістів та лідерів кримінального середовища. Водночас, вивчення практики протидії злочинності, яка вчиняється у кіберпросторі свідчить, що для осіб, які здійснюють таку злочинну діяльність також є прагнення до побудови кримінальної кар’єри у своєму середовищі про що свідчить наявність “рейтингів” хакерів тощо;

по-п’яте, створення інфраструктури для забезпечення своєї злочинної діяльності, зокрема встановлення корумпованих зв’язків тощо;

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

по-шосте, вчинення злочинної діяльності групою осіб. У той же час, необхідно зауважити, що дана ознака може розглядатись як факультативна, оскільки автономна злочинна діяльність у кіберпросторі є доволі розповсюдженою.

Зважаючи на викладене, на нашу думку, *економічна злочинна діяльність у кіберпросторі* - це систематична, багатоетапна протиправна діяльність особи (групи осіб), яка здійснюється за допомогою використання високих інформаційних технологій, забезпечується створенням необхідної інфраструктури і спрямована проти функціонування фінансово-економічної системи держави, фінансової діяльності юридичних та фізичних осіб.

Вважаємо, що подальший аналіз досліджуваної нами злочинної діяльності слушно здійснювати крізь призму характеристики її етапів, зокрема: *по-перше*, формування задуму щодо здійснення злочинної діяльності; *по-друге*, підготовка до здійснення злочинної діяльності; *по-третє*, безпосереднє здійснення злочинної діяльності; *по-четверте*, приховування слідів злочинної діяльності.

Опрацювання матеріалів практики свідчить, що *формування у особи задуму та умислу* на здійснення злочинної діяльності із використанням кіберпростору перебуває у прямій залежності із такими чинниками:

по-перше, рівень професійних знань та навичок особи щодо організації фінансово-економічних процесів у кіберпросторі та можливостей використання кіберпростору як інфраструктурної складової для здійснення злочинної діяльності;

по-друге, можливість застосування особою наявних у нього знань та навичок у легальній сфері. У даному випадку необхідно звернути увагу на наявність прямої залежності між рівнем кваліфікації та рівнем оплати праці;

по-третє, становище особи у професійній спільноті та входження до груп, які керуються відповідною субкультурою.

Так, проведене нами дослідження свідчить, що формування задуму на вчинення злочинної діяльності економічної спрямованості із використанням кіберпростору як система мислинево-конклюдентних актів охоплює:

а) формування установки на вчинення діяння, відповідальність за яке передбачена за законодавством. У даному випадку мова йде про формування у особи загальної установки щодо можливості порушення закону як прийнятної форми соціальної практики;

б) розумова оцінка своїх компетентностей та реальної можливості здійснення злочинної діяльності економічної спрямованості із використанням кіберпростору;

в) оцінка ризиків та переваг від здійснення злочинної діяльності економічної спрямованості із використанням кіберпростору;

г) остаточне формування умислу та задуму (моделі) подальшої злочинної діяльності економічної спрямованості із використанням кіберпростору.

Аналіз практики роботи підрозділів кіберполіції свідчить, що розуміння структури формування у особи умислу та задуму на вчинення злочинів економічної спрямованості із використанням кіберпростору має важливе значення у контексті виявлення таких осіб у межах організації оперативного обслуговування окремих напрямів та ліній роботи, а також оперативного (ініціативного) пошуку, оскільки формування умислу та задуму злочинної діяльності доволі часто крім психологічно-мисленої діяльності супроводжується вчиненням певних конклюдентних дій особи у відповідному середовищі.

Продовжуючи аналіз, необхідно звернути детальну увагу також *на стадію підготовки* до здійснення злочинної діяльності економічної спрямованості із використанням кіберпростору. Необхідно зауважити, що у межах криміналістики питання підготовки до вчинення злочину дослідженні на теоретичному рівні значно ґрунтовніше аніж проблематика формування злочинного задуму, зокрема й щодо злочинів, які вчиняються із використанням можливостей кіберпростору крізь призму аналізу способів вчинення таких злочинних діянь [5; 2; 1; 3; 7].

Так, першим структурним елементом злочинної діяльності економічної спрямованості, яка вчиняється із використанням кіберпростору є вибір об'єкта злочинного посягання, що передбачає детальне вивчення інфраструктури його обслуговування. Необхідно зауважити, що на цій стадії особами можуть додатково залучатись й інші фахівці у сфері високих інформаційних технологій, якщо у суб'єкта (суб'єктів) злочинної діяльності недостатньо власних компетенцій для вирішення цього завдання. Опрацювання матеріалів практики свідчить, що існує декілька типових способів залучення фахівця на даній стадії:

- *фахівець у сфері високих інформаційних технологій надаючи консультативні послуги не знає, що приймає участь у підготовці вчинення злочинів;*

- фахівець у сфері високих інформаційних технологій надаючи консультаційні послуги знає, що приймає участь у підготовці злочину.

Вивчення матеріалів практики та спеціалізованих видань свідчить, що пошук потенційного об'єкта злочинного посягання відбувається шляхом сканування мережі Інтернет за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення. При цьому, як свідчить опитування працівників оперативних підрозділів у 92% випадків виявити підготовчі дії щодо вчинення злочину за допомогою технічних засобів фактично неможливо і тому у даному випадку ефективним є проведення традиційних оперативно-розшукових заходів.

У типовий набір фахівця у сфері високих інформаційних технологій, який використовується під час вивчення об'єкта злочинного посягання входять: сканери телефонних ліній; зломувачі та генератори паролів, засоби шифрування, а також цілі програмні пакети, які комплексно автоматизують операції зломів (наприклад, CyberKit). Традиційно злочинцями для визначення апаратних засобів, які мають модемний вхід використовується спеціалізоване програмне забезпечення (PhoneSweeper, Tolenoc), які поступово встановлюють зв'язок з телефонними номерами, які знаходяться у відповідному діапазоні. Номери на які відкликається модем реєструються у відповідному файлі (аналогічні методи використовуються для виявлення уразливих місць комп'ютерів, які підключені до Інтернету). Досить часто з цією метою використовуються стандартні програми пошуку уразливості мережі і скануючі програми, які поступово підбирають усі можливі точки доступу до системи з метою визначення найоптимальнішого варіанту проникнення.

Серед найпоширеніших інструментів необхідно також виділити сканери портів комп'ютера, які в автоматичному режимі запитують кожен порт комп'ютера з'ясовуючи, який з них є відкритим. У даному випадку комп'ютер автоматично відправляє звіт, надаючи необхідну для аналізу інформацію. Таке "зондування" портів дозволяє виявити ті з них, які є найуразливішими для атак.

Наступним етапом є *формування групи та підготовка засобів*. Аналізуючи цей етап, особливої уваги заслуговує методика втягнення у злочинну діяльність персоналу установ чи організацій, де планується вчинення злочину. Вивчення кримінальних проваджень свідчить, що залучення персоналу до злочинної діяльності відбувається з використанням: погроз (застосування фізичного насильства, оприлюднення компрометуючих

матеріалів тощо); підкуп (традиційно використовується стосовно працівників професійної ланки, які мають відповідний доступ, а також осіб, у яких є фінансові проблеми); інші чинники (інтимні стосунки зі злочинцем, помста керівництву, самоствердження тощо).

Вважаємо, що способи сприяння персоналу установи (організації) злочинцям можна згрупувати у три блоки: умисне невжиття заходів щодо збереження паролів, іншої конфіденційної інформації та розголошення відомостей, щодо конфіденційної інформації, яка знаходиться у мережі; невиконання належних заходів захисту, зокрема допуск до роботи у локальних мережах сторонніх осіб; неповідомлення керівництву чи правоохоронним органам про виявленні ознаки злочинної активності у мережі.

Безперечно, що основним етапом є *безпосередня реалізація злочинного задуму*. Зважаючи на те, що спектр розглядуваних діянь є досить широким, проаналізуємо типові способи реалізації найбільш типових форм злочинної діяльності економічної спрямованості, яка здійснюється із використанням кіберпростору.

Аналіз матеріалів практики свідчить, що у моделі, які застосовуються злочинцями для приховування злочинної діяльності економічної спрямованості, яка вчиняється із використанням кіберпростору значною мірою корелює із рівнем кваліфікації злочинців. Так, особи які мають високий рівень підготовки та компетентностей використовуються *універсальні способи* приховування злочинної діяльності сутність який полягає у приведенні відповідної інформаційної системи та середовища вчинення злочину до попереднього стану. Такі способи приховування характерні для злочинів під час яких відбувається незаконне заволодіння невеликими по відношенню до обігу фінансової установи сумою коштів та спрямовуються на: а) суттєве відтермінування виявлення злочину, оскільки незаконне заволодіння такими сумами у разі продовження нормально функціонування інформаційної системи залишається непомітним; б) забезпечення можливості у разі не виявлення факту вчинення злочину в подальшому вчинити новий злочин у вказаній інформаційній системі; в) фактичне знищення усіх слідів злочинної діяльності. Використання таких універсальних способів приховування злочинної діяльності економічної спрямованості супроводжується, як правило, застосуванням спеціалізованого програмного забезпечення - rootkit, яке може використовуватися й на інших стадіях злочинної

діяльності. Характерною особливістю способів приховування (маскування) злочинної діяльності економічної спрямованості, яка вчиняється із застосуванням кіберпростору є застосування електронного блокування, яке може використовуватись і під час безпосереднього вчинення злочинних дій і спрямовується на відволікання служб захисту інформації від основного задуманого кримінального правопорушення. Сутність таких дій полягає в одночасному блокуванні системи значною кількістю користувачів із різних місць, тому, як правило, використання такого способу приховування та маскування характерне для злочинної діяльності, яка вчиняється в організованій формі.

У контексті цього слушно також підтримати позицію О.С. Тарасенка, який відзначає, що на заключній стадії злочинної діяльності використовуються способи зачистки до яких дослідник відносить: а) способи видалення змін у системі: використання програм віддаленого адміністрування комп'ютерної системи; використання виявлених під час підготовки та вчинення злочину "потайних ходів" в системі для доступу для необхідних ресурсів; б) способи руйнації комп'ютерної інформації: використання руйнівних програмних вірусів; використання програм форматування носіїв інформації [4].

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно відзначити, що, на нашу думку, використання методологічного підходу щодо аналізу злочинної діяльності економічної спрямованості, яка вчиняється із використанням кіберпростору крізь призму структури останньої є ефективнішим ніж використання криміналістичної характеристики як інформаційної моделі для опису цього явище. Типова структура злочинної діяльності економічної спрямованості охоплює такі етапи: *по-перше*, формування задуму щодо здійснення злочинної діяльності; *по-друге*, підготовка до здійснення злочинної діяльності; *по-третьє*, безпосереднє здійснення злочинної діяльності; *по-четверте*, приховування слідів злочинної діяльності. Вказані

етапи перебувають у кореляційних залежностях між собою, а їх внутрішня структура зумовлюється видом злочинної діяльності.

Література

1. Кримський Т.С. Способи вчинення злочинів, пов'язаних із несанкціонованим доступом до комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку. *Юридична наука*. 2020. №7. С. 331-338;
2. Марков В.В. Про механізми скоєння злочинів у кіберпросторі та особливості їх кваліфікації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. №1. С. 112-115;
3. Пушина Н.Л. Способи вчинення незаконних операцій із використанням платіжних карток та інших засобів доступу до банківських ресурсів, електронних грошей, обладнання для їх виготовлення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Серія. Право. Випуск. 61. Том. 2. С. 112-115
4. Тарасенко О.С. Теорія та практика протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з обігом протиправного контенту у мережі Інтернет : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2021. 426 с.
5. Телійчук В.Т. Способи вчинення злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку і засади протидії. *Держава та регіони*. Сер. Право. 2014. №2. С. 31-37;
6. Тіщенко В.В. Структура окремих криміналістичних методик. *Криміналістика : підручник*. Одеса : Видавничий дім "Гельветика". 2017. С. 352-361
7. Фінагеев В.О. Способи вчинення злочинів, пов'язаних з використанням засобів доступу до банківських ресурсів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. №1. 2016. С. 63-82;

*Куліш В. М.,
аспірант кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ НА РІЗНИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: ОКРЕМІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Меркулова В. О.

Загальноновизнаним є те, що органи кримінальної юстиції - це частина державно-правового механізму, який, ґрунтуючись на правових приписах, через інституційну систему суб'єктів правоохоронної діяльності забезпечує реалізацію правоохоронних функцій держави. Натомість система органів кримінальної юстиції - це частина правоохоронної системи держави і на неї поширюються всі ознаки, притаманні системі правоохоронних органів, основою функціонування яких є охорона законності, правопорядку, захист прав та свобод людини, боротьба із кримінально-протиправною поведінкою, злочинністю, зокрема (прокуратура, суди, органи МВС, служба безпеки, адвокатура, органи та установи виконання покарань тощо). Отже органи кримінальної юстиції функціонують у специфічній сфері запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, вжиття заходів, спрямованих на виявлення та розслідування вчинених кримінальних правопорушень, притягнення винних осіб до відповідальності, прийняттям законного рішення щодо обсягу кримінальної репресії (виду та терміну покарання) та його виконання.

Відповідно, проблема захисту прав та свобод людини, яка опинилася в межах сфери кримінальної юстиції (кримінального правосуддя), є найскладнішою і вимагає новітніх підходів, врахування міжнародно-правового досвіду, приведення законодавчої та правозастосовної практики у відповідність до міжнародних стандартів. Закономірним є те, що останнім часом актуальності набуває проблема конвергенції правоохоронної діяльності та соціальної політики, а отже зближення органів кримінальної юстиції із соціальними інститутами задля вирішення правоохоронних завдань.

Найтипівішим проявом взаємодії правоохоронних органів із громадськістю на будь-якій стадії кримінального правосуддя є створення в Україні добровільних об'єднань громадян (зокрема, громадських формувань з охорони громадського порядку; волонтерських організацій; різних інших соціальних інституцій), удосконалення організаційних та правових заходів їхнього функціонування, відпрацювання основ практичного інструментарію щодо сприяння

Національній поліції, Державній прикордонній службі, судовим органам, органам кримінально-виконавчої системи тощо у здійсненні ними окремих правоохоронних функцій.

Ключові слова: взаємодія, правоохоронні органи, громадкість, кримінальна юстиція, кримінальне судочинство, правове регулювання, Національна поліція.

Merkulova V. O. Interaction between the public and criminal justice bodies at different stages of criminal justice: certain aspects of improving legal regulation

It is generally accepted that criminal justice bodies are part of the state-legal mechanism, which, based on legal prescriptions, through the institutional system of law enforcement entities, ensures the implementation of law enforcement functions of the state. Instead, the system of criminal justice bodies is a part of the law enforcement system of the state and it includes all the characteristics inherent in the system of law enforcement bodies, the basis of which is the protection of law and order, the protection of human rights and freedoms, the fight against criminal and illegal behavior, crime, in particular (prosecutor's office, courts, bodies of the Ministry of Internal Affairs, the security service, the bar, bodies and institutions for the execution of punishments, etc.). Therefore, criminal justice bodies function in the specific sphere of prevention and countermeasures against criminal offenses, taking measures aimed at identifying and investigating committed criminal offenses, bringing guilty persons to justice, making a legal decision regarding the scope of criminal repression (type and term of punishment) and its execution.

Accordingly, the problem of protecting human rights and freedoms, which is within the scope of criminal justice (criminal justice), is the most complex and requires the latest approaches, taking into account international legal experience, and bringing legislative and law enforcement practices into compliance with international standards. It is natural that recently the problem of the convergence of law enforcement activities and social policy, and therefore the rapprochement of criminal

© Меркулова В. О., 2023

justice bodies with social institutions in order to solve law enforcement tasks, is gaining relevance.

The most typical manifestation of the interaction of law enforcement agencies with the public at any stage of criminal justice is the creation of voluntary associations of citizens in Ukraine (in particular, public formations for the protection of public order; volunteer organizations; various other social institutions), improvement of organizational and legal measures of their functioning, working out the basics of practical tools for assisting the National Police, the State Border Service, judicial bodies, bodies of the criminal-executive system, etc. in their performance of certain law enforcement functions.

Key words: *interaction, law enforcement agencies, public, criminal justice, criminal justice, legal regulation, National Police.*

Актуальність. За великим рахунком взаємодія правоохоронних органів із громадськістю набуває суттєвої актуальності практично на усіх стадіях кримінального правосуддя: у загальному процесі запобігання, виявлення кримінальних правопорушень, а отже під час охорони публічного порядку та громадської безпеки; на стадії досудового кримінального провадження та судового розгляду справи в межах співпраці громадськості із органами досудового розслідування, уповноваженими органами пробації, судовими органами; на стадії виконання та відбування покарання в межах взаємодії громадськості із органами та установами кримінально-виконавчої системи у досягненні мети покарання - виправлення та ресоціалізації засуджених, підготовки засуджених до звільнення тощо.

Постановка проблеми. Міждисциплінарний характер даного дослідження обумовлюється необхідністю визначення принципово важливих узагальнених положень, які з теоретичної та правової точки зору мають обумовлювати спрямування реформування інституту взаємодії органів кримінальної юстиції із громадськістю на будь-якій стадії кримінального судочинства. Звернення до окремих концептуальних положень реформування органів поліції у даній сфері (на організаційно-правовому рівні) методологічно обумовлена, як на наш погляд, наявністю більш якісної правової регламентації даної сфери, доцільністю виокремлення тих узагальнено-принципових положень, що можуть розглядатися у якості основи подальшого удосконалення правового регулювання взаємодії із громадськістю органів та установ кримінально-виконавчої системи на завершальній стадії кримінального судочинства.

Окремою проблемою, що визначає напрям дослідження, є чинний стан правового регулювання взаємодії із громадськістю органів та установ кримінально-виконавчої системи, загалом, уповноважених органів пробації, зокрема. На підставі системно-правового аналізу законодавства щодо взаємодії уповноважених органів пробації із волонтерами, залучення цими органами населення до соціально-виховного впливу на засуджених, - маємо визначитися із недосконалістю та суперечностями відповідних нормативно-правових положень.

На тлі недостатньої правової визначеності розглядуваної сфери сформулювати авторське бачення шляхів удосконалення правового інструментарію щодо забезпечення дієвості взаємодії органів кримінальної юстиції із громадськістю на різних стадіях реалізації кримінального судочинства.

Стан дослідження. В доктрині права набувають актуальності питання пошуків шляхів комплексного вирішення завдань охорони громадського порядку на основі поєднання зусиль державних і недержавних суб'єктів. Оскільки наша увага буде сконцентрована переважно на стадії запобігання вчиненню кримінальних правопорушень (забезпечення громадської безпеки), та стадії виконання (відбування) призначеного судом покарання, аналізу піддаватимуться доктринальні джерела як *адміністративно-правового, так і кримінально-правового, кримінально-виконавчого характеру.*

Щодо першого напрямку, комплексному аналізу піддавалися результати досліджень С.О. Кузніченко з проблем формування моделі дієвого громадського контролю щодо правоохоронної системи держави [12]; Д.П. Калаєнова, В.Х. Ярмачі щодо основних компонентів створення моделі партнерських відносин між поліцією та населенням [4; 22]; Д.П. Калаєнова, О.С. Проневича щодо запровадження в Україні експериментальних проектів спільної діяльності поліції та громадськості («ПОЛіС», «Шкільний офіцер поліції», «Сусідська варта») та позитивний зарубіжний досвід, який заслуговує на майбутнє впровадження [4; 19]; А.І. Берендєєвої, М.В. Гребенюк, М.В. Корнієнко щодо особливих умов побудови громадянського суспільства в Україні, зважаючи на нестабільність та воєнний час життєдіяльності населення [1; 2; 8].

Щодо доктрини кримінально-правового блоку. Використовувалися результати дослідження А.В. Кирилюка, О.Г. Колба, О.І. Махніцького,

К.Ф. Погрібної, присвячені як загальним питанням особливостей контролю громадськості над кримінально-виконавчою діяльністю держави, так і специфічності взаємодії громадянських інституцій із конкретними органами та установами виконання покарань, зокрема, уповноваженими органами пробації. Окреме місце посідають доктринальні положення щодо підвищення рівня правового регулювання волонтерської діяльності в Україні, що містяться у спеціальних дослідженнях К.О. Сидорено, В.Ю. Томіної, З.О. Пашаєва [20; 21].

Дане дослідження є подовженням нашого власного системно-правового аналізу та тлумачення різних положень чинного кримінального, кримінально-виконавчого законодавства, Закону «Про пробацію» в частині визначення недоліків та суперечностей правового регулювання соціально-правового інституту «пробації», особливостей функціонування уповноважених органів пробації, взаємодії даних органів із громадськістю під час здійснення соціально-виховних та контроль-но-наглядових функцій щодо звільнених із кримінально-виконавчої установи жінок, які є вагітними та мають при собі малолітніх дітей [13; 14; 15].

Основний зміст. Доволі значна кількість спеціальних досліджень, присвячена аналізу соціально-економічних та організаційно-правових проблем конвергенції правоохоронної діяльності та соціальних інститутів, дозволяє сформулювати певне сучасне бачення як *принципових положень, що стосуються загальної моделі* дієвого громадянського контролю щодо усієї правоохоронної системи, так і розуміння *певних підсистем* - елементів правоохоронної діяльності, зокрема, взаємовідносин між поліцією та населення).

Щодо першого рівня. Євроінтеграційні напрямки реформування діяльності правоохоронних органів в Україні передбачають реалізацію комплексу завдань щодо *впровадження певних принципів*, які мають суттєво позначитися на якості функціонування правоохоронної системи держави. І ці ідеї закономірно змінюються та осучаснюються. Доволі важливим є те, що такі базові цінності як: повага та захист прав людини; прозорість та відкритість взаємовідносин; прагнення до надання найефективніших та якісних послуг з охорони правопорядку; наближення правоохоронних органів до потреб та запитів людей; довіра громадськості до правоохоронних органів, з одного боку, формування моделі дієвого громадянського контролю щодо правоохоронної системи взагалі, з іншого; гнучкість в урегулюванні про-

блем тощо [8, 12], - є практично загальноновизначеними і можуть потенційно відтворювати суспільне бачення належного стану усієї системи вітчизняного кримінального судочинства як такого.

Запровадження цих основоположних ідей вимагають, відповідно, осучаснення теоретико-правових заходів формування суто нового підходу до охорони публічного порядку та громадської безпеки, загалом, здійснення кримінального судочинства, зокрема. Визначення за участю населення превалюючих напрямків дослідження та публічного обговорення їх результатів, формування інструментарію підтримки громадськістю правоохоронних органів у виконанні ними конкретних завдань, запровадження різних форм підзвітності правоохоронних органів перед громадськістю за результатами своєї діяльності у виконанні своїх головних функцій тощо, - вимагають ставлення до правоохоронних функцій як до діяльності нового характеру та змісту. Відповідно, змістовні, сутнісні та функціональні ознаки правоохоронної діяльності на будь-якій стадії кримінального судочинства мають базуватися на цих *принципово важливих основних ідеях взаємодії* громадськості та правоохоронних органів. Отже саме вони мають визначати сутнісне спрямування органів кримінальної юстиції у процесі запобігання вчиненню кримінальним правопорушенням, під час доведення винуватості особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, визначення їй справедливого обсягу кримінальної відповідальності (видів та термінів покарання), а тим більш, у процесі кримінально-виконавчої діяльності щодо досягненні мети покарання - виправлення та ресоціалізації засуджених осіб. У підсумку, на справедливу думку вчених [4], такий підхід спрацює на користь залучення громадян до вироблення державної політики у правовій сфері.

В свою чергу, сутнісне значення принципів положень конкретизується у специфічному змісті (особливостях) взаємодії населення (громадянських інститутів) із конкретними органами кримінальної юстиції, відповідно до їхнього функціонального призначення. Так, якщо розглядати завдання *співробітництва поліції та громадян* у сфері захисту й охорони громадського порядку та громадської безпеки у попередженні та запобіганні особливо небезпечній кримінально-протиправній поведінці, маємо підтримати наукову позицію окремих вчених (Д.П. Калаянов, С.О. Кузниченко, В.Х. Ярмачі), які виокремлюють певні основні компоненти створення моделі партнерських відносин між цими суб'єктами. Сутність цих

компонентів полягає у формуванні ввічливого та уважного ставлення поліції до громадян; відкритості та прозорості поліцейської діяльності для громадського контролю; формуванні позитивного іміджу працівника правоохоронного органу; активному залученні громадськості до запобігання кримінально-протиправній поведінці; зниженні рівня правового нігілізму у суспільній свідомості; формуванні розуміння поліцейськими того, що рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів та підрозділів поліції. Саме ці кроки мають довести те, що поліція не стоїть над суспільством, а служить йому, орієнтуючись на співпрацю із різними громадянськими інституціями [4; 12; 22].

Зважаючи на євроінтеграційне спрямування процесу реформування органів кримінальної юстиції в Україні, актуальності набуває накопичений цивілізаційний позитивний досвід зарубіжних країн в частині модернізації національної системи охорони правопорядку, створення організаційно-правових засад залучення населення до охорони публічного порядку на рівні територіальних громад, правил функціонування різних громадських інституцій тощо. Орієнтиром у формуванні вітчизняної моделі партнерських відносин між зазначеними суб'єктами має стати напрацьована державами Європейського Союзу модель взаємодії поліції із громадськістю, яка за своєю сутністю та змістом спрямована на потреби громадян, дотримання прав людини, розглядається як процес взаємодії під час надання поліцією (іншими правоохоронними органами) якісних послуг, зорієнтована на відпрацювання основ підтримки громадськістю державних безпекових заходів, критеріїв довіри до роботи поліції на рівні вирішення місцевих локальних проблем [1; 8].

Вище зазначене, в певному сенсі, стосується *стадії виконання та відбування, призначеного судом покарання*, основні завдання якої покладаються на систему органів та установ Державної виконавчої служби України. Практично загально-визнаною становиться наукова позиція тих вчених (А.В. Кирилюк, О.Г. Колб, О.І. Махніцький, К.Ф. Погрібна тощо), які у своїх спеціальних дослідженнях доводять той факт, що громадський вплив є одним із засобів виправлення та ресоціалізації засуджених, а контроль громадськості над кримінально-виконавчою діяльністю є складовою забезпечення законності та справедливості у кримінально-виконавчому процесі [5; 7; 16]. Висловлюються конкретні пропозиції щодо *розширення переліку доцільних форм взаємодії органів та*

установ кримінально-виконавчої системи із громадськістю, шляхів посилення її дієвості: впровадження звітності про кримінально-виконавчу діяльність; запровадження спільних з громадськістю проектів; залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність адміністрації органів та установ тощо [16]. Якщо ж звернутися до узагальненого змісту окремих положень, що містяться у Законі України «Про Національну поліцію» (ст.ст. 86-90 Розділ VIII «Громадський контроль поліції»), в Законі України від 19 червня 2003 р. № 975- VI «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», в частині заходів посилення ефективності взаємодії правоохоронних органів із громадськістю, запровадження програм їхньої спільної діяльності [4], - маємо дійти висновку щодо існування типових логічно закономірних заходів більш узагальненого характеру, які мають реалізовуватися на усіх стадіях кримінального судочинства. Насамперед це стосується підстав (умов) отримання громадськістю інформації про діяльність органів та установ виконання покарання; проведення сумісних наукових досліджень з проблем виправлення та ресоціалізації засуджених; публічного обговорення результатів спеціальних досліджень; підстав та умов створення співробітниками кримінально-виконавчої системи сумісних із громадськістю експертних груп та центрів для вирішення та обговорення сучасних комплексних питань функціонування державної кримінально-виконавчої системи; залучення громадськості через суб'єктів права законодавчої ініціативи до формування законодавчих пропозицій (ініціатив).

На порядок денний постає питання інтенсивного дослідження даної проблематики, розроблення рекомендацій щодо удосконалення правового механізму реалізації громадського контролю у кримінально-виконавчій сфері, а отже чіткої правової регламентації зазначених заходів. Саме це надає нам достатні підстави погодитися із пропозицією доповнення чинного Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» новою статтею «Громадський контроль за діяльністю ДКВС України» [5; 7; 16].

Подовжуючи аналіз чинного стану правового регулювання взаємовідносин органів кримінально-виконавчої системи із громадськістю, маємо сконцентруватися на більш конкретному питанні - на проблемах правового регулювання *взаємодії із громадськістю уповноважених органів пробації*. Зрозуміти специфічність функціонального

призначення цього органу, оцінити належним чином те місце, яке він посідає у системі правоохоронних органів можна лише, користуючись поняттям, ознаками, видами такої соціально-правової категорії як «пробація». Комплексний системно-правовий аналіз чинного законодавства (кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого, спеціального Закону «Про пробацію» [3; 9; 10; 11] надає нам підстави стверджувати, що уповноважені органи пробації - є єдиним органом не лише в системі органів та установ виконання покарання, але й в системі органів кримінальної юстиції, який підтримує найширші та найглибші соціальні взаємовідносини із громадськістю. Зважаючи на зміст та сутність різних видів пробації (досудова, наглядова, пенітенціарна), маємо визнати, що ці відносини реалізуються практично на усіх стадіях кримінального судочинства, а отже передбачають співпрацю із різними громадськими інституціями, які залучаються до вирішення завдань кримінального судочинства під час досудового розслідування, ухвалення судового рішення, контролю та нагляду за засудженими під час випробувального терміну, виконання альтернативних позбавленню волі видів покарань, підготовки до звільнення та до соціальної адаптації у суспільстві засуджених, що мають звільнитися після відбування покарання у виді позбавлення волі тощо. І кожен із цих напрямків має свою правову специфічність, а отже вимагає поглиблення та конкретизації правових положень, системного співвідношення між загальними та спеціальними вимогами.

Проведені нами попередні спеціальні дослідження [13; 14] з проблем правового регулювання механізму координації дій між органами правоохоронної системи (уповноваженими органами пробації, зокрема) та громадськими формуваннями (іншими соціальними інституціями) доводять те, що чинне законодавство кримінально-правового блоку є доволі суперечливим в частині визначення понятійного апарату, змісту окремих ознак, що характеризують діяльність уповноважених органів пробації у взаємодії із громадськістю. Поверховість та фрагментарність правових положень не сприятиме належним чином утворенню партнерських, змістовних, мотиваційних стосунків між цими суб'єктами.

На окремий аналіз заслуговує проблема *правового регулювання взаємодії уповноважених органів пробації і волонтерів*. Волонтерська діяльність - є різновидом та показником активності громадянського суспільства. Недержав-

ність інституції, засади добровільності та безоплатності довели дієвість цих формувань у різних сферах життєдіяльності українського суспільства, особливо в кризових ситуаціях та стосовно недостатньо соціально захищених верств населення. Отже у суспільній свідомості волонтерський рух сприймається як різновид безоплатної суспільно-корисної діяльності на добровільних засадах. Саме ці чинники обумовлюють найбільший рівень довіри серед населення. Зважаючи на наявність спеціального Закону України «Про волонтерську діяльність» [18], можна вважати, що волонтерська діяльність в Україні є нормативно-врегульованою. Проте в науковій доктрині (К.О.Сидорек, В.Ю. Томіна, З.О. Пашаєв) активно обговорюється питання подальшого підвищення рівня правового регулювання волонтерської діяльності в Україні. У якості одного із основних напрямків вбачається (окрім прийняття Концепції державної політики у сфері волонтерської діяльності), удосконалення законодавчих положень з кожного окремо визначеного напрямку волонтерської діяльності. При цьому обґрунтовується доцільність активно впроваджувати як законодавчий так і правозастосовний соціально-корисний міжнародний досвід [20; 21].

Таким окремо визначеним напрямком має стати участь волонтерів у правоохоронній діяльності держави, де волонтерська діяльність має посісти належне місце і стати невід'ємною складовою загального процесу конвергенції правоохоронної діяльності та соціальної практики, укріплення основ громадянського суспільства. Таке ставлення до волонтерства та його майбутнього потенціалу вимагають більш прискіпливого ставлення до питань правової регламентації волонтерської діяльності в межах правоохоронної діяльності, загалом, щодо правових умов, підстав, змісту та форм (заходів) взаємодії із уповноваженими органами пробації, зокрема. І той факт, що законодавець у ст. 20 «Волонтерська діяльність, пов'язана з пробацією» Закону «Про пробацію» лише формулює завдання волонтерів пробації (сприяння органу пробації у здійсненні нагляду за засудженими та проведення з ними соціально-виховної роботи), - є недостатнім.

На тлі визначених вище проблем взаємодії органів кримінальної юстиції (правоохоронних органів) із громадськістю на стадії виконання покарання, пропонуємо виокремити ще одне питання особливого змісту. Це проблеми правової регламентації та подальшого удосконалення кримінально-виконавчих положень щодо дієвого залучення

громадськості у процесі підготовки до звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі та допомоги в соціальній адаптації вагітним жінкам та жінкам, які мають малолітніх дітей. Результати наших спеціальних досліджень [15] доводять, що незважаючи на те, що ця категорія засуджених жінок є найскладнішою у плані соціальної адаптації та пристосування до сучасних умов життєдіяльності, - кримінально-виконавче законодавство взагалі оминає специфічні ознаки формування соціально-правового інструментарію, яким би мали б користуватися громадські інституції (різні соціальні утворення) у здійсненні соціальної допомоги, контрольно-наглядових функцій щодо даної категорії засуджених жінок. Предметом поглибленого правового аналізу мають стати питання специфічності змісту, сутності, форм (заходів соціально-виховного впливу), доцільного кола суб'єктів громадського контролю (соціальної опіки) за цією категорією засуджених. У цих питаннях бажаним є дотримання співвідношення та узгодження чинного кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, спеціального Закону «Про пробацію» щодо зазначеної сфери регулювання.

Насамкінець, позитивним є те, що на тлі визначення певних моделей, зорієнтованих на кращі зразки зарубіжного досвіду правоохоронної діяльності, належна увага приділяється аналізу ризиків та негативних наслідків інтенсивного процесу побудови громадянського суспільства в Україні, взагалі, активного залучення громадян до правоохоронної діяльності, зокрема. Справедливим є твердження науковців (А.І.Берендєєва, М.В.Гребенюк, М.В. Корнієнко), що процес побудови громадянського суспільства в Україні, має відбуватися із урахуванням вітчизняних реалій, а отже з урахуванням тієї багаточисельної кількості різних чинників, які спроможні не лише спотворити цей процес, але й призвести до суттєвих порушень закону (1; 2; 8). Особливістю сучасного стану вітчизняного процесу реформування є те, що посилення ролі громадських формувань у правоохоронній діяльності має відбуватися в доволі складних соціально-економічних, політичних та військових умовах, а отже в умовах доволі нестабільного українського суспільства. Важливість цієї наукової тези додатково підтверджуються тим, що ця нестабільність має позначитися на ознаках правового регулювання розглядуваної сфери. Прояв ознак гібридної війни, сепаратистських тенденцій та провокаційних дій, спрямованих на дестабілізацію обстановки в Україні напередодні

військового вторгнення Росії на територію України, специфічність функціонування правоохоронної системи держави вже в умовах воєнного стану, - у підсумку суттєво впливали і впливають на визначення змісту, сутності, меж функціонування різних громадських формувань. Тож маємо підтримати вчених у тому, що значно посилюється важливість визначення запобіжників щодо можливостей прояву громадськістю самодіяльності та власної каральної ініціативи (застосування примусу), участі в діяльності добровільних громадських формувань осіб, які переслідують мету задоволення власних особистих потреб. Відповідно, потребують більшої змістовної чіткості та конкретизації заходи державного контролю та нагляду за діяльністю громадських формувань під час здійснення ними окремих правоохоронних функцій. А саме головне те, що існування вітчизняних ризиків є додатковим підтвердженням важливості правової регламентації діяльності громадянських інституцій, визначення меж їхнього правового статусу та повноважень.

Підсумовуючи вище зазначене, маємо підкреслити наступне. В сучасний період інтенсивного реформування усіх галузей кримінально-правового блоку слід визначитися із пріоритетними напрямами у сфері взаємодії органів кримінальної юстиції з громадськістю, що вимагає певної трансформації наукових поглядів, нових законодавчих підходів, що відтворять сучасний реальний стан речей в цьому питанні, орієнтуватимуться на всевітні напрацювання (досвід), враховуватимуть чинні недоліки та суперечності правового регулювання розглядуваної сфери.

Комплексність та міждисциплінарний характер соціально-правового інституту «взаємодії правоохоронних опоганів із громадськістю» ґрунтуються (окрім іншого) на необхідності визначення його сутнісних ознак та підстав системного тлумачення значної кількості правових положень, які містяться як у кодифікованих нормах чинного законодавства, так і спеціальних Законах, відомчих нормативно-правових актах. Отже набуває значення стан системного співвідношення та узгодження правових положень загального та спеціального значення.

Системна ознака має спрацьовувати на декількох рівнях, одним із яких є той, де у якості критерію систематизації (узгодження), виокремлення певної підсистеми елементів більш нижчого рівня може бути стадія реалізації кримінального судочинства. Проте підвищення якості процесу взаємодії на будь-якій стадії залежить від чіткості та

системної взаємообумовленості правових положень, що визначають зміст, підстави, умови та порядок цієї взаємодії.

Подібно до правової регламентації взаємодії між поліцією та населенням на стадії запобігання вчиненню кримінальним правопорушенням (охорони громадського порядку), в спеціальних законах, що регулюють участь громадськості у виконанні завдань інших стадій кримінального судочинства (зокрема, виконання судових рішень) мають аналогічно міститися правові положення спрямовані на формування мотиваційно-скерованих взаємовідносин, побудованих на волевиявленні та врахуванні інтересів усіх сторін.

На тлі подальшого підвищення рівня правового регулювання волонтерської діяльності в Україні (зокрема, шляхом прийняття Концепції державної політики у сфері волонтерської діяльності) не менш важливе значення має удосконалення законодавчих положень з кожного окремо визначеного напрямку волонтерської діяльності. У якості підсистеми (елементу) слід розглядати сферу діяльності волонтерів пробації. Зважаючи на універсальність та широту функціонального призначення уповноважених органів пробації, а отже можливість та доцільність взаємодії цих органів із волонтерами на різних стадіях кримінального судочинства, - на порядок денний постає більш чітка правова регламентація цієї сфери.

До сьогодні в вітчизняному правосудді в частині створення належного соціального супроводу та певних спеціальних соціальних умов для особистості, яка опинилася у сфері кримінального судочинства, сталою залишається проблема удосконалення системи стимулювання соціальної активності громадян. Тож завданням реформування органів кримінальної юстиції за цим параметром є формування соціально-правового механізму створення мотиваційних основ активного залучення громадськості до участі у процесі реінтеграції, соціальної адаптації до умов сучасної життєдіяльності суспільства осіб, які порушили кримінально-правову заборону, тим більш, засуджених до реального відбування покарання. Знову ж таки, стимулювання соціальної активності населення взаємопов'язане з впровадженням новітніх підходів у взаємовідносинах між органами кримінальної юстиції та населенням.

Подальше удосконалення правової регламентації сфери взаємодії правоохоронних органів з громадськістю у якості складової має охоплювати сучасні тенденції впровадження у вітчизняне

кримінальне правосуддя елементів відновного правосуддя, відтворювати особливе значення громадськості у процедурах медіації (примирення), пробації (контролю та нагляду, без реального відбування покарання).

Література

1. Берендєєва А.І. Роль громадських формувань з охорони громадського порядку в сучасному українському суспільстві. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали X між нар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 30 березня 2018.* Одеса: ОДУВС, 2018. 282 с., С. 14-16.

2. Гребенюк М.В. Деякі питання реформування правоохоронної системи України (щодо посилення спроможності поліції України у сфері боротьби з організованою злочинністю). *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали X між нар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 30 березня 2018.* Одеса: ОДУВС, 2018. 282 с., С. 33-35.

3. Закон України «Про пробацію»: із змінами, внесеними Законом № 1798 - VIII від 21.12. 2016 р. *Відомості Верховної ради, 2018, № 3-4, ст. 26.*

4. Калаєнов Д.П. До питання про співробітництво поліції та громадян у сфері захисту й охорони громадського порядку. *Південноукраїнський правничий часопис.* № 3. 2001. С. 18-22.

5. Кирилюк А.В. Громадський ресурс системи пробації в Україні. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція: збірник матеріалів міжн. наук.-практ. конф., м. Київ, 27 листоп. 2015 р.* Київ, 2015. С. 404-407.

6. Книженко О.О. Актуальні питання запровадження пробації в Україні. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція: Збірник матеріалів між нар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листопада 2015 р.).* К.: Ін-т крим.-вик. служби, 2015. 648 с. С. 50-52.

7. Колб О.Г., Махніцький О.І. Зміст громадського контролю у сфері виконання покарань України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 2019. № 3(9). С. 223-230;

8. Корнієнко М.В. Взаємодія поліції з громадськістю в Україні. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали X між нар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 30 березня 2018 ..* Одеса: ОДУВС, 2018. 282 с., С. 46-47.

9. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповн. станом на 1 травня

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

2021 р. - К.: ПАЛИВОДА А.В., 2021. 300 с. С. 44-49, 54, 65, 68.

10. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та доповн. на 01 вересня 2019 р.: Офіц. текст. К.: Алерта, 2019. 324 с. С. 42, 173, 179.

11. Кримінально-виконавчий кодекс України. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: чинне законодавство із змінами та доповн. на 22 серпня 2019 року: Офіц. тексти. К.: Алерта, 2019. 220 с. С. 4, 7, 16-21, 88-89.

12. Кузніченко С.О. Подальше реформування системи ОВС у напрямку розбудови демократичної правової держави. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали VI Між нар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 4 квітня 2014. Одеса: ОДУВС, 2014. 242 с., С. 8-9.

13. Меркулова В., Домброван Н. Міждисциплінарний інститут пробації: актуальні проблеми законодавства України. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. 2021. С. 54-59.

14. Меркулова В.О. Міждисциплінарний інститут «пробації»: сутність та проблеми реалізації соціальної конвергенції відповідних правоохоронних органів із громадськістю. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1, 2. 2022. С. 126-132.

15. Меркулова В.О. Громадський контроль за поведінкою жінок, що мають малолітніх дітей та звільнених від відбування покарання: проблеми чинного законодавства. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2022. С. 31-34.

16. Погрібна К.Ф. Роль громадського контролю у правовому механізмі виконання та відбування кримінальних покарань та запобігання злочинам у сфері

суспільних відносин. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1. 2021. С. 51-55)

17. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06. 2000 № 1835 [Електронний ресурс]-режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1835-14>).

18. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 року № 3236 - VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (дата звернення: 10.06.2019).

19. Проневич О.С. Інституціоналізація добровільної поліцейської служби в Україні: до постановки проблеми. Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали VI Між нар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 4 квітня 2014. Одеса: ОДУВС, 2014. 242 с., С. 78-79.

20. Сидоренко К.О. Перспективи розвитку регулювання волонтерської діяльності в Україні. *Право і суспільство*. № 4. 2012. С. 133-137.

21. Томіна В.Ю., Пашаєв З.О. Порівняльно-правовий аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства в питаннях волонтерської діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 2. 2019. С. 13-15.

22. Ярмак В.Х. Міжнародний досвід здійснення громадського контролю за правоохоронною діяльністю та шляхи його адаптації в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2014. С. 219-222.

Меркулова В. О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ

РОЗВІДУВАЛЬНА АНАЛІТИКА ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

Падалка Л. О.

Метою статті є виокремлення та характеристика можливостей використання методології розвідувальної аналітики для забезпечення проведення тактичних операцій під час розслідування злочинів у сфері оподаткування. Звернута увага на недостатність використання традиційного інструментарію під час розслідування злочинів у сфері оподаткування та необхідності пошуку нових рішень для оптимізації цієї діяльності. Проаналізовані основні наукові підходи щодо розуміння сутності тактичних операцій під час розслідування злочинів. Виокремлено чинники, які зумовлюють використання конкретних тактичних операцій під час розслідування злочинів у сфері оподаткування. Надана детальна характеристика тактичної операції спрямованої на встановлення усіх складових технології злочинної діяльності. Сформульована відповідна система завдань для такої тактичної операції. Сформульовано основні напрями використання методології розвідувальної аналітики під час планування такої тактичної операції. Визначено, що використання методології розвідувальної аналітики можливе й на етапі безпосередньої реалізації такої тактичної операції, а також виокремлена відповідна система завдань, які вирішуються за її допомогою. Крім того, виокремлено систему завдань, які можуть бути вирішеними за допомогою методології розвідувальної аналітики для оцінки результатів проведення такої тактичної операції.

Детально проаналізовано тактичну операцію спрямовану на встановлення усіх учасників злочинної діяльності, а також визначено шляхи оптимізації проведення такої тактичної операції із використанням розвідувальної аналітики. Наголошено, що вибір аналітичного інструментарію залежить від вихідних моделей початку досудового розслідування та типової слідчої ситуації.

Виокремлено систему завдань, які вирішуються за допомогою методології розвідувальної аналітики для кожної із таких моделей. Звернута увага на складання профілів осіб під час проведення таких тактичних операцій та наголошено на можливостях їх використання не лише для вирішення завдань конкретного кримінального провадження, а й для

стратегічного планування протидії злочинності у сфері оподаткування.

Ключові слова: податкова злочинність, досудове розслідування, тактична операція, розвідувальна аналітика.

Padalka L.O. Intelligence analytics as a means of ensuring the formation and implementation of tactical operations during the investigation of crimes in the field of taxation

The purpose of the article is to highlight and characterize the possibilities of using the methodology of intelligence analytics to ensure the conduct of tactical operations during the investigation of crimes in the field of taxation. Attention is drawn to the inadequacy of the use of traditional tools during the investigation of crimes in the field of taxation and the need to find new solutions to optimize this activity. The main scientific approaches to understanding the essence of tactical operations during the investigation of crimes are analysed. The factors that lead to the use of specific tactical operations during the investigation of crimes in the field of taxation are singled out. A detailed description of the tactical operation aimed at establishing all components of the technology of criminal activity is provided. An appropriate system of tasks for such a tactical operation has been formulated. The main directions of using the intelligence analytics methodology during the planning of such a tactical operation are formulated. It was determined that the use of the methodology of intelligence analytics is also possible at the stage of the direct implementation of such a tactical operation, as well as the corresponding system of tasks that are solved with its help is singled out. In addition, a system of tasks that can be solved using the methodology of intelligence analytics to evaluate the results of such a tactical operation is singled out.

A tactical operation aimed at identifying all participants in criminal activity was analysed in detail, and ways to optimize the conduct of such a tactical operation with the use of intelligence analytics were also determined. It is emphasized that the choice of analytical tools depends

on the initial models of the beginning of the pre-trial investigation and the typical investigative situation.

A system of tasks that are solved using the intelligence analytics methodology for each of these models is singled out. Attention is paid to compiling profiles of individuals during such tactical operations and the possibilities of their use are emphasized not only for solving the tasks of a specific criminal proceeding, but also for strategic planning of combating crime in the field of taxation.

Key words: *tax crime, pretrial investigation, tactical operation, intelligence analytics.*

Постановка проблеми та її актуальність. Аналіз матеріалів практики свідчить, що злочинна діяльність у сфері оподаткування характеризується комплексним характером і, як правило, структурно включає у себе складні технології та моделі злочинної діяльності. Зважаючи на викладене, практика розслідування таких кримінальних правопорушень підтверджує недостатність використання традиційного інструментарію у формі проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а потребує використання складних тактичних операцій, які можуть забезпечити вирішення комплексних завдань розслідування на відповідних етапах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно зауважити, що загалом проблема використання тактичних операцій під час розслідування різного виду кримінальних правопорушень ґрунтовно досліджена у межах криміналістики [док. див.: 1; 4; 5; 6; 7; 8]. Не вдаючись до аналізу широкого спектру наукових поглядів щодо сутності тактичної операції, ми підтримуємо позицію В.М. Шевчука, який відзначає, що тактична операція - це криміналістичний комплекс організаційно-тактичної спрямованості, який являє собою систему процесуальних та непроцесуальних дій та заходів, обумовлених слідчою (судовою) ситуацією і спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання під час досудового розслідування та судового провадження. Суттєвими ознаками тактичної операції є: 1) системність взаємопов'язаних гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, організаційно-технічних та інших дій (заходів) алгоритмічного характеру; 2) обумовленість цієї системи дій слідчою та судовою ситуацією на певному етапі кримінального провадження; 3) спланованість тактичної операції, тобто дії та заходи такої операції проводяться за єдиним планом; 4) керівна (управлінська) роль слідчого, прокурора (за винятком оперативно-тактичних операцій, де керівником може бути посадова особа

оперативного підрозділу), а в судовому провадженні - судді; 5) спрямованість дій та заходів на вирішення окремого тактичного (проміжного) завдання у досудовому розслідуванні та судовому провадженні[7].

У той же час, необхідно зауважити, що незважаючи на наявність комплексних монографічних досліджень щодо питань виявлення та розслідування злочинів у сфері оподаткування питання проведення тактичних операцій за цими напрямками залишається недостатньо дослідженим.

Метою статті є виокремлення та характеристика можливостей використання методології розвідувальної аналітики для забезпечення проведення тактичних операцій під час розслідування злочинів у сфері оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Опрацювання матеріалів практики свідчить, що під час розслідування злочинів у сфері оподаткування може використовуватися широкий спектр тактичних операцій, який залежить від: *по-перше*, типової слідчої ситуації, яка склалась на відповідному етапі розслідування; *по-друге*, технології злочинної діяльності, яка була використана для реалізації злочинного задуму; *по-третє*, кількості та характеристики суб'єктів, які були задіяні у злочинній діяльності; *по-четверте*, територіальних меж та інших елементів обстановки вчинення кримінального правопорушення. Закономірно, що межі статті не дозволяють детально проаналізувати усі із можливих тактичних операцій, що зумовлює необхідність виокремлення та характеристики найбільш типових серед них.

Так, перш за все необхідно виокремити та охарактеризувати тактичну операцію «*Встановлення технології злочинної діяльності*». Необхідно відзначити, що передумовою для проведення такої тактичної операції є високий рівень невизначеності суб'єкта досудового розслідування щодо сутності відповідної кримінально-релевантної події та необхідності отримання структурованої додаткової інформації для подальшої ефективної організації розслідування. Зазначимо, що необхідність проведення такої тактичної операції, як правило, виникає у ситуаціях початку досудового розслідування за інформацією, яка сформована під час розслідування іншого кримінального провадження, а також у результаті виявлення ознак кримінального правопорушення під час проведення передбачених законом контрольних-перевірочних заходів щодо відповідних платників податків.

Зважаючи на це, можна виокремити відповідну систему завдань, які повинні вирішуватися за

наслідками проведення такої тактичної операції, зокрема:

- визначення класифікаційної групи технології злочинної діяльності, яка була використана;

- конкретизація засобів, які необхідні для реалізації такої технології, зокрема створення суб'єктів господарської діяльності з ознаками фіктивності тощо;

- приблизний перелік суб'єктів та їх типові характеристики, які необхідні для реалізації такої технології;

- визначення елементів інтелектуальної підтримки та інших елементів інфраструктури забезпечення конкретної технології злочинної діяльності.

Безумовно, що з організаційно-тактичного боку, проведення такої операції доцільне на початковому етапі розслідування оскільки її результати організаційно структурують та забезпечують подальшу ефективність проведення слідчих (розшукових) дій. З урахуванням викладеного можна виокремити форми використання та основні завдання розвідувальної аналітики під час її планування та реалізації. Так, на етапі планування методологія розвідувальної аналітики використовується для:

- систематизації потенційних джерел з яких може бути отримана необхідна інформація. З цієї метою аналітик, який вирішує таке завдання може діяти такими шляхами: *по-перше*, сформулювати ідеальну модель можливої технології злочинної діяльності із використанням наявної у розпорядженні інформації та застосуванням логічних методів та іншого інструментарію аналітичної роботи; *по-друге*, екстраполювати дані щодо вивчених типових технологій злочинної діяльності на ситуацію конкретного кримінального провадження. Ефективна реалізація цього завдання сприяє: а) формуванню ефективної та оптимальної структури тактичної операції; б) визначення алгоритму застосування її компонентів; в) конкретизації кола суб'єктів, які можуть бути залучені для її проведення. Практика вирішення цього завдання свідчить, що за його результатами, як правило, складаються схеми потоків та асоціативні матриці;

- надання допомоги слідчому щодо класифікації задач та цілей відповідної тактичної операції. Так, комплексний характер такої операції дозволяє вирішити як стратегічні так і тактичні завдання розслідування, які мають різне пріоритетне значення, саме тому відповідний аналітичний продукт повинен містити моделі подальшого розвитку розслідування залежно від результатів тактичної операції;

- формування критеріїв оцінки ефективності реалізації кожного з елементів тактичної операції.

Водночас, необхідно наголосити, що використання методології розвідувальної аналітики не закінчується на етапі планування відповідної тактичної операції, а може продовжуватись і на етапі її безпосередньої реалізації з метою: *по-перше*, проміжної аналітичної оцінки отриманих результатів; *по-друге*, коригування алгоритму реалізації компонентів тактичної операції, залежно від проміжних результатів; *по-третє*, доцільності продовження тактичної операції з урахуванням можливих ризиків. У контексті цього, необхідно наголосити, що у випадку необхідності застосування під час розслідування складних тактичних комплексів аналітик (група аналітиків) повинні закріплюватись за конкретним кримінальним провадженням одразу після внесення відомостей до ЄРДР з метою систематичного відслідковування процесу формування фактичних даних. У той же час, звернімо увагу, що аналітик забезпечує консультативну функцію і його висновки мають рекомендаційний характер, а прийняття остаточних організаційно-тактичних рішень відноситься до компетенції суб'єкта досудового розслідування, оскільки аналітична робота безпосередньо слідчого є невід'ємною складовою ефективності досудового розслідування.

Не менш важливим є і використання відповідної аналітичної методології після завершення відповідної тактичної операції спрямованої на встановлення технології злочинної діяльності. У даному випадку аналітиком разом із слідчим вирішуються такі задачі: *по-перше*, оцінка рівня завдань, які ставились перед тактичною операцією; *по-друге*, якщо певні завдання не були вирішені, то з'ясування причин недосягнення окремих цілей тактичної операції; *по-третє*, оцінка отриманих результатів у контексті реалізації стратегії конкретного кримінального провадження; *по-четверте*, планування подальших заходів із урахуванням отриманих результатів.

З прикладної точки зору, така аналітична систематизація та оцінка результатів повинна мати форму аналітичного звіту, який подається суб'єкту досудового розслідування та може бути в подальшому обговорений на координаційних чи оперативних нарадах.

Наступною тактичною операцією, яка може проводитись під час розслідування злочинів у сфері оподаткування та потребує детального аналізу на предмет можливості використання розвідувальної аналітики для її забезпечення є «Встановлення

усіх учасників злочинної діяльності». У контексті цього, необхідно звернути увагу, що вказане завдання взагалі може бути віднесено до стратегічних завдань розслідування кримінального правопорушення у контексті визначення рольової участі кожного суб'єкта, форми вини та інших складових його злочинної діяльності, які мають значення для вірної кримінально-правової кваліфікації його дій. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень щодо злочинів у сфері оподаткування свідчить, що значна частина таких кримінальних проваджень розпочинається за фактом вчинення кримінального правопорушення на що нами зверталась увага вище. Зважаючи на викладене, необхідно відзначити, що проведення такої тактичної операції є ефективним способом вирішення відповідної системи завдань на початковому етапі розслідування. Необхідно звернути увагу, що така тактична операція не є новою для криміналістичної науки, а її внутрішні компоненти залежать від певних чинників серед яких необхідно виокремити: а) кількісно-якісні показники щодо технології злочинної діяльності та кримінально-релевантної події на момент початку кримінального провадження; б) результативність проведених невідкладних слідчих (розшукових) дій та інших тактичних операцій; в) наявність орієнтовної інформації щодо суб'єктів, які причетні до злочинної діяльності. Традиційно структурними компонентами такої тактичної операції виступала відповідна система слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів та інших процесуальних дій, на проведення яких уповноважений слідчий. З одного боку, такий підхід забезпечував результативність проведення такої тактичних операцій, а з іншого призводив до потреби залучення значної кількості ресурсів на проведення пошукових заходів щодо встановлення осіб, які причетні до вчинення конкретного кримінального правопорушення. Розроблення та впровадження у практичну діяльність правоохоронних органів методології розвідувальної аналітики створило суттєві передумови для оптимізації вирішення завдань цієї тактичної операції шляхом: *по-перше*, конкретизації осіб, які потребують першочергового відпрацювання у межах кримінального провадження; *по-друге*, визначення рівня можливих залежностей між конкретними суб'єктами, які приймали участь у реалізації відповідної технології злочинної діяльності тощо.

Опрацьований досвід застосування методології розвідувальної аналітики під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері оподатку-

вання свідчить, що вибір та подальше використання конкретного аналітичного інструментарію для забезпечення вирішення завдань, які ставляться перед такою тактичною операцією може відбуватися за різними моделями у залежності від поставлених аналітику на підготовчому етапі задач і наявної вихідної інформації:

модель №1. Базова вихідна умова - відсутність будь-якої інформації щодо осіб причетних до злочинної діяльності, наявність розуміння моделі технології злочинної діяльності. У даному випадку, діяльність аналітика спрямовується на формування типового профілю особи. Необхідно наголосити, що останнім часом вченими все більше уваги приділяється використанню профайлінгу у попередженні та розслідуванні злочинної діяльності. Як відзначає Д.В. Соларьова, профайлінг є засобом підвищення ефективності протидії злочинності. Його практичне застосування у превентивній діяльності сприятиме попередженню злочинних дій[2]. Досліджуючи вказане питання О.М. Цільмак відзначає, що криміналістичним профайлінгом варто вважати діяльність, яка ґрунтується на системі науково обґрунтованих методів і методик, необхідних для складання психолого криміналістичного портрета злочинця, а також психолого-віктимологічного портрета жертви злочину[3].

Зважаючи на те, що злочини у сфері оподаткування вчиняються, як правило, із використанням багатоетапних технологій злочинної діяльності, то у разі реалізації такої моделі ключовим завданням аналітика є: а) визначити приблизну кількість осіб, які потрібні для реалізації такої злочинної технології; б) скласти типові профілі таких осіб з метою конкретизації об'єктів пошукової роботи і ефективного визначення необхідного компонентного наповнення тактичної операції; в) виокремлення суб'єктів, які потребують першочергового та пріоритетного встановлення відповідно до складених профілів; г) класифікація суб'єктів, відповідно до складених профілів за криміналістично значимими критеріями. Як слушно відзначають дослідники, ще одним видом аналітичного продукту, який найчастіше використовується є досьє. Якісно складене досьє вважається найпотужнішим джерелом порівняння інформації про особу, стосовно якої проводиться збір інформації у кримінальних цілях. Персональне досьє, що складається із особистої інформації, представляє собою не психологічну (за потреби психологічну) оперативну перевірку, яка додатково може бути прокоментована спеціалістами (інтерпретація та прогнозу-

вання поведінки особи, оцінювання особи, окремі рекомендації, гіпотези). У досьє поряд із особою інформацією аналізуються риси характеру, мотиви вчинків особи, її вразливість та чинники зовнішнього тиску на особу. Під час формування досьє аналітик здійснює пошук персональної ідентифікаційної інформації - це будь-яка інформація або дані, з яких аналітик може ідентифікувати конкретну особу. Під час збору персональної інформації слід забезпечити захист прав громадян на дотримання стандартів конфіденційності. Персональні досьє використовуються як інструмент для проведення інструктажів, допитів (оптимальне регулювання допитів), для проведення оцінки потенціалу інформатора.

модель №2. Базова вихідна умова - наявність достатньої інформації щодо сутності технології злочинної діяльності та інформації щодо однієї особи, причетної до вчинення кримінального правопорушення у сфері оподаткування. У даному випадку на вирішення аналітика має ставитись декілька задач, які характеризуються алгоритмізованим порядком виконання:

по-перше, складання профілю встановленої особи, яка причетна до вчинення кримінального правопорушення у сфері оподаткування. Законірно, що у даному випадку суб'єкту досудового розслідування відома значна кількість установчих даних щодо такої особи. Саме тому, на нашу думку, діяльність аналітика має спрямовуватись на формування соціально-психологічного профілю особи та визначення її можливої мотивації участі у конкретних епізодах злочинної діяльності;

по-друге, на підставі складеного профілю особи, а також інших даних, які містяться у матеріалах кримінального провадження, формування типових профілів осіб, які могли бути причетними до злочинної діяльності. Наголосимо, що у даному випадку складання типових профілів виступає забезпечувальним інструментом для подальшого розроблення схеми чи матриці зв'язків оскільки звужує коло суб'єктів, які потребують пріоритетної уваги з боку правоохоронних органів;

по-третє, формування для слідчого відповідної системи рекомендацій щодо оптимальних тактико-психологічних прийомів роботи із встановленим суб'єктом з метою отримання від нього інформації щодо можливих інших співучасників злочинної діяльності та їх ролі у відповідних епізодах.

Безумовно, що слідчому задля забезпечення ефективності досудового розслідування поряд із використанням допомоги аналітика, необхідно

використовувати наявні у його розпорядженні процесуальні інструменти щодо встановлення усіх суб'єктів причетних до злочинної діяльності, адже методологія розвідувальної аналітики у даному випадку має забезпечувальний характер. В окремих слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування швидке встановлення усіх учасників злочинної діяльності має ключове значення для їх подальшого притягнення до кримінальної відповідальності, збереження фактичних даних, які можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні, а також забезпечення своєчасного та повного відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням;

модель №3. Базова вихідна умова - наявність достатньої інформації щодо сутності технології злочинної діяльності та інформації щодо усіх осіб, причетних до вчинення конкретного епізоду кримінального правопорушення у сфері оподаткування. Така модель може бути використаною в окремих випадках, зокрема коли у слідчого, який здійснює досудове розслідування щодо одного злочину у сфері оподаткування є достатні підстави вважати, що група встановлених осіб може бути причетною до інших протиправних дій у сфері оподаткування.

У даному випадку аналітична діяльність може спрямовуватись за двома напрямками:

по-перше, оцінка можливості причетності встановленої групи осіб до вчинення інших кримінальних правопорушень, щодо яких розпочато досудове розслідування за фактами вчинення злочинів у сфері оподаткування. У даному випадку необхідно звернути увагу, що аналізуючи профілі осіб на предмет їх можливої причетності до вчинення інших кримінальних правопорушень, аналітику необхідно оцінювати як можливість їх участі у такій протиправній діяльності як за попередньою змовою, так і можливість причетності до їх вчинення кожної особи окремо. Так, у випадку участі у такій злочинній діяльності посадових осіб, аналітику слушно висувати гіпотезу щодо можливості участі такої особи у вчиненні інших кримінальних правопорушень із залученням невстановлених суб'єктів;

по-друге, можливість причетності встановлених осіб до вчинення інших кримінальних правопорушень, які залишились латентними. Так, здійснюючи таку оцінку аналітику доцільно спрямовувати своє дослідження за такими напрямками:

а) аналіз можливості вчинення особами інших кримінальних правопорушень з метою формування підґрунтя для стійкої та дієвої реалізації

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

застосованої технології злочинної діяльності. Зокрема, опрацювання практики роботи правоохоронних органів свідчить, що для формування стійкої технології злочинної діяльності в окремих випадках особами вчиняється ряд одиничних злочинів, які у разі успішного досягнення злочинної мети у подальшому забезпечують її дієву реалізацію, зокрема: злочини спрямовані на встановлення корупційних зв'язків із представниками органів державної влади та місцевого самоврядування; злочини у сфері службової діяльності; злочини пов'язані із створенням фіктивних суб'єктів господарської діяльності тощо;

б) аналіз можливості реалізації виявленої технології раніше, якщо вчинене кримінальне правопорушення не було виявлене.

Крім того, необхідно звернути увагу, що розслідування складних та багатоєпізодних кримінальних проваджень у сфері оподаткування може стати підґрунтям і для вирішення стратегічних завдань протидії злочинності. Так, описані нами вище положення щодо складання досьє на осіб, які фігурують у межах конкретного кримінального провадження дозволяє вирішувати окремі задачі оперативних підрозділів, зокрема накопичувати інформацію щодо осіб, які потенційно можуть стати кандидатами на залучення до конфіденційного співробітництва та за рахунок яких можливе формування стійких оперативних позицій на об'єктах оперативної уваги за лінією протидії економічній злочинності.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно наголосити, що на сучасному етапі методологія розвідувальної аналітики, яка перманентно впроваджується у практику правоохоронної діяльності виступає інструментом забезпечення оптимізації традиційних криміналістичних інструментів, які тривалий час використовуються під час здійснення досудового розслідування, зокрема проведення тактичних операцій, а опрацювання матеріалів практики свідчить, що найбільш ефективний результат використання методології роз-

відувальної аналітики забезпечує під час розслідування злочинів економічної спрямованості, які характеризуються застосуванням складних технологій злочинної діяльності.

Література

1. Пчолкін В.Д., Федосова О.В. Тактичні операції при розслідуванні злочинів економічної спрямованості. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4 (88). С. 265-277
2. Соларьова Д.В. Профайлінг - засіб підвищення ефективності протидії злочинності. *Міжнародний електронний науковий журнал*. 2019. №12.
3. Цільмак О.М. Загальні положення криміналістичного профайлінгу. *Юридична психологія*. 2019. №1. С. 54-61
4. Шевчук В.М. Значення тактичних завдань для формування тактичних операцій. *Юридична наука*. №3. 2014. С. 7-16;
5. Шевчук В.М. Методологічне підґрунтя побудови та реалізації тактичних операцій у криміналістиці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2019. №40. С. 144-148
6. Шевчук В.М. Структура окремої криміналістичної методики: сучасні наукові підходи та перспективи досліджень. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія.: Юридичні науки. №4. Том 31. 2020. С. 252-261
7. Шевчук В.М. Теоретичні основи формування та реалізації тактичних операцій у криміналістиці: дис.... докт. юрид. наук.: 12.00.09. Харків. 2013. 526 с.
8. Шевчук В.М. Технологія тактичної операції як різновид криміналістичних технологій. *Вісник Національної академії правових наук України*. №4. 2013. С. 235-242

*Падалка Л. О.,
аспірантка кафедри криміналістики
та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ*

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Пастух А. В.

Стаття присвячена проблематиці криміналістичної класифікації та криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки. Під час проведення дослідження злочинні діяння, що пов'язані із порушенням правил екологічної безпеки, було розподілено за способом вчинення на: злочини, пов'язані з приховуванням екологічної інформації; злочини, пов'язані з порушенням правил безпеки виробництва, що призводить до забруднення природного навколишнього середовища, несе небезпеку людству, тваринному чи рослинному світу; злочини, пов'язані з порушенням правил будови, експлуатації будівель, припиненням такої експлуатації; злочини, пов'язані з порушенням порядку проведення екологічної експертизи. За рівнем шкоди, що завдається державі та навколишньому природному середовищу, злочини було розподілено на такі, що: завдають економічну шкоду, проте не суттєво впливають на стан навколишнього природного середовища; завдають економічну шкоду та впливають на екологічний баланс екологічних систем та природних комплексів; значним чином впливають на навколишнє природне середовище, екосистему, рослинний та тваринний світ, їхню популяцію тощо; завдані збройною агресією з боку росії. Запропоновано доповнити КК України статтею 2541 «Нанесення шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок ведення воєнних дій». Констатовано, що злочинцем, який вчиняє злочини, пов'язані із порушенням правил екологічної безпеки, може бути фізична особа, що: а) вчиняє злочини одноособово та не має владних повноважень (загальний суб'єкт); б) перебуває на певній посаді, або до функціональних обов'язків якої входить функція володіння/розпорядження екологічною інформацією, надання дозвільних документів на користування чи експлуатацію земельних ділянок, надр, водних об'єктів тощо (спеціальний суб'єкт).

Ключові слова: злочини, злочини, пов'язані із порушенням правил екологічної безпеки, досудове розслідування, криміналістична класифікація, криміналістична характеристика.

Pastukh A. V. Forensic classification and forensic characterization of crimes related to violations of environmental safety rules

The article is devoted to the problems of forensic classification and forensic characterization of crimes related to the violation of environmental safety rules. During the research, criminal acts related to the violation of environmental safety rules were divided by the method of commission into: crimes related to the concealment of environmental information; crimes related to the violation of production safety rules, which leads to pollution of the natural environment, poses a danger to humanity, animal or plant life; crimes related to violation of the rules of construction, operation of buildings, termination of such operation; crimes related to violation of the procedure for carrying out environmental expertise. According to the level of damage caused to the state and the surrounding natural environment, crimes were divided into those that: cause economic damage, but do not significantly affect the state of the natural environment; cause economic damage and affect the ecological balance of ecological systems and natural complexes; significantly affect the surrounding natural environment, ecosystem, flora and fauna, their population, etc.; caused by armed aggression on the part of Russia. It is proposed to supplement the Criminal Code of Ukraine with Article 2541 "Inflicting damage to the natural environment as a result of military operations". It was established that a criminal who commits crimes related to the violation of environmental safety rules can be a natural person who: a) commits crimes alone and does not have authority (general subject); b) is in a certain position, or whose functional duties include the function of possessing/managing environmental information, issuing permits for the use or exploitation of land plots, subsoil, water bodies, etc. (special subject).

Key words: crimes, crimes related to violation of environmental safety rules, pre-trial investigation, forensic classification, forensic characteristics.

Постановка проблеми. Криміналістична класифікація протиправних діянь відіграє важливу роль під час формування методики розслідування кожного окремого виду протиправної діяльності, оскільки «згруповані» законодавцем в розділах

Кримінального кодексу України злочини не рідко мають схожі способи їхнього розслідування, що й вимагає проведення класифікації, яка базується на криміналістично значущих ознаках та використанні здобутків інших наук (не лише кримінально-правового циклу). Вказане значним чином розширює можливості дослідження особливостей вчинення, розслідування та протидії злочинній діяльності, оскільки у такому випадку остання розглядається не суто крізь призму об'єкта злочинного посягання, який використовувався законодавцем як критерій для класифікації, що не завжди дозволяє повною мірою розкрити особливості кожної окремої класифікаційної групи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам криміналістичної класифікації злочинів присвячувала свої праці велика кількість науковців. Так, можна виокремити дослідження О. Васильєва, І. Герасимова, В. Гусєвої, В. Журавля, О. Колесниченка, Л. Кривоченка, Г. Матусовського, В. Образцова, М. Рудковської, М. Строговича, О. Трубачова, А. Шмоніна та інших вчених.

Водночас дослідженню криміналістичної характеристики злочинів присвятили свої наукові роботи такі вчені: Л. Аркуша, А. Колесниченко, А. Кофанов, А. Облаков, В. Образцов, В. Сабадаш, В. Тіщенко, Д. Цехан та багато інших дослідників, проте питання криміналістичної класифікації та криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки, до сьогодні не розглядалося, що й підтверджує актуальність проведеного нами наукового пошуку.

Мета дослідження полягає в формуванні криміналістичної класифікації та криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Безпечне навколишнє середовище - це запорука існування будь-якої демократичної держави, адже відповідно до Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1], а забезпечення визначених законодавцем напрямів діяльності є неможливим у випадку несприятливого середовища для існування та життєдіяльності, тому насамперед постає завдання з вироблення методик розслідування злочинної діяльності, що несе загрозу екологічній безпеці.

Беручи до уваги те, що злочинна діяльність є динамічним явищем, яке «швидко пристосовується» до способів та методів, використовуваних органами досудового слідства, виникає нагальна

потреба в постійному удосконаленні вже існуючих та формуванні на їх основі нових методик розслідування злочинів, які враховують сучасні умови та обставини вчинення останніх. Криміналістична класифікація злочинів має велике значення, оскільки на підставі криміналістично значущих ознак, *по-перше*, сприяє конкретизації й деталізації криміналістичної характеристики, не тільки виокремленої категорії злочинів загалом, а й її відповідних різновидів, а *по-друге*, з урахуванням відповідних особливостей у механізмі виділених груп злочинів і їх слідової картини зумовлює розробку рекомендацій з їх розслідування, зокрема у постановці тактичних завдань, засобів і методів їх вирішення [2, с. 352].

На думку В. Тіщенка, криміналістична класифікація злочинів дозволяє провести багатосторонній аналіз виділених категорій злочинів, синтезувати їх криміналістично значущі властивості й дати відповідні криміналістичні характеристики таким категоріям злочинів [3, с. 44]. Продовжуючи вчений підкреслює, що конкретна злочинна діяльність може включати в себе цілу низку злочинів, які відіграють у її функціонуванні різну роль. Тому в ній, на його думку, доцільно виокремлювати: 1) базові злочини, що визначають її основну спрямованість; 2) допоміжні, що спрямовані на забезпечення успішного безперешкодного здійснення такої діяльності; 3) споріднені - схожі за багатьма ознаками з базовими, але й мають деякі кримінально-правові та криміналістичні відмінності; 4) побічні - злочини, супутні базовим, що вчиняються одночасно з останніми внаслідок впливу різних об'єктивних і суб'єктивних факторів; 5) нетипові - окремі злочини, непов'язані з основним напрямом злочинної діяльності, але вчиняються у той же період, що й базові [3, с. 44].

Водночас Гусєва В.О. зазначає, що «криміналістична класифікація злочинів має низку особливостей:

- криміналістична класифікація злочину має наявність об'ємного і багатопланового об'єкта класифікації, це злочини, що володіють сукупністю кримінально-правових, кримінально-процесуальних, кримінологічних і криміналістичних ознак;

- особливості об'єкта зумовлюють тісний взаємозв'язок криміналістичної класифікації злочинів із кримінально-правовою, кримінально-процесуальною та кримінологічною класифікаціями злочинів, що зумовлено інтегративною природою криміналістики;

- класифікаційна система злочинів є динамічною, зміна законодавства, поява нових способів вчинення злочинів спричиняють зміну системи законодавства загалом;

- специфічна мета класифікації, крім систематизації злочинів і методик їх розслідування, спрощення процесу їх пізнання, вона полягає в оптимізації розробки методик розслідування окремих видів злочинів, підвищення ефективності роботи правоохоронних органів із розслідування злочинів;

- сферами застосування є наукова і практична, в першій проводиться розробка нових методик розслідування злочинів, вдосконалення та систематизація наявних методик, розробка рекомендацій щодо розслідування конкретних злочинних діянь;

- практична реалізація класифікацій злочинів здійснюється слідчим шляхом адаптації розроблених методик розслідування окремих видів злочинів до розслідування конкретного злочину шляхом творчого пристосування;

- принцип обліку практики проявляється більшою мірою, ніж в інших класифікаціях, адже класифікація злочинів зумовлена, насамперед, потребами практики;

- належить до загальних методів пізнання, що використовується слідчим у процесі інформаційно-пошукової діяльності, а саме використовується для кваліфікації злочинів» [4, с. 154-155].

Зважаючи на те, що предметом нашого дослідження є криміналістична класифікація та криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки, вважаємо за доцільне насамперед визначитися з тим, що слід розуміти під «екологічною безпекою». Так, у науковій літературі зазначають, що «екологічна безпека - це такий стан навколишнього природного середовища, за якого гарантується запобігання й забезпечується попередження погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Поняття екологічної безпеки за змістом неоднорідне і використовується принаймні у двох значеннях: як певний стан природного об'єкта і як система соціальних норм, найважливіша цінність, що гарантується державою громадянам для їх нормального існування» [5]. В цілому підтримуючи висловлену точку зору та погоджуючись з усталеною практикою щодо віднесення до злочинів, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки, відповідно до Кримінального кодексу України [6] (далі - КК України): порушення правил екологічної безпеки (ст. 236

КК України); невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України); приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України); проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України).

Як перший класифікаційний критерій зазначених вище криміналізованих законодавцем діянь пропонуємо виокремити *спосіб вчинення злочину*, пов'язаного із порушенням правил екологічної безпеки:

по-перше, злочини, пов'язані з приховуванням екологічної інформації;

по-друге, злочини, пов'язані з порушенням правил безпеки виробництва, що призводить до забруднення природного навколишнього середовища, несе небезпеку людству, тваринному чи рослинному світу;

по-третє, злочини, пов'язані з порушенням правил забудови, експлуатації будівель, припиненням такої експлуатації;

по-четверте, злочини, пов'язані з порушенням порядку проведення екологічної експертизи.

Пропонуємо більш детально зупинитися на кожному з вищевикремлених нами злочинів та надати криміналістичну характеристику кожному з них. Так, розглядаючи *злочини, пов'язані з приховуванням екологічної інформації*, варто зазначити, що на погляд В. Єлісеєва, «екологічна інформація починає свій шлях до реципієнта з природної системи, і, зазнавши змін у процесі обробки й аналізу, перетворюється на інформаційні повідомлення, які частіш за все з'являються у вигляді наукових та інших публікацій. Якщо з такого повідомлення вилучити абіотичну, соціогенну й техногенну компоненту, або навіть всі їх разом, то воно збереже свою природу і певну адекватність реальній екологічній ситуації. Якщо ж з повідомлення вилучити біотичну компоненту, то інформаційне повідомлення втратить статус екологічного і перетвориться на технічне, геологічне, економічне або ще якимось іншим» [7, с. 335]. Ю. Шемшученко підкреслює, що «екологічна інформація - будь-яка інформація про стан навколишнього природного середовища в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про події, явища, матеріали, факти, процеси і окремих осіб у сфері використання, відтворення та охорони природних ресурсів, природних компонентів та ландшафтів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки» [8, с. 45].

Вважаємо, що під екологічною інформацією в контексті нашого дослідження варто розуміти інформацію щодо стану навколишнього природного середовища, стану забрудненості довкілля, повітря та водних об'єктів, інших природних комплексів, розпорядником якої є суб'єкт владних повноважень і яка отримує своє зовнішнє вираження шляхом усних, письмових чи інших матеріальних форм публічних звернень.

На наш погляд, зазначений вид правопорушень можна розподілити на наступні підвиди:

по-перше, приховування екологічної інформації суб'єктами владних повноважень, що нею володіють;

по-друге, повідомлення завідомо неправдивої екологічної інформації суб'єктами владних повноважень, що нею володіють;

по-третьє, часткове повідомлення суб'єктами владних повноважень екологічної інформації, що підлягає оприлюдненню.

Злочини, пов'язані з порушенням правил безпеки виробництва, що призводить до забруднення природного навколишнього середовища, несе небезпеку людству, тваринному чи рослинному світу. Даний вид кримінальних правопорушень зазвичай виникає через нехтування суб'єктом господарювання чи працівниками підприємства/установи/організації правилами поведінки з відходами, порушення правил виробництва та/або експлуатації обладнання, що в подальшому негативно впливає на стан навколишнього природного середовища, призводить до зменшення популяції тварин/рослин в певному регіоні чи на певній ділянці місцевості, наносить шкоду здоров'ю та життю людей тощо. У розрізі розгляду цієї групи злочинів особливу увагу слід звернути на порушення правил поведінки з радіоактивними та токсичними речовинами в процесі здійснення господарської діяльності, оскільки саме вони несуть найбільшу небезпеку у випадку нехтування правилами безпеки. Токсичними (отруйними) є відходи, які при влученні всередину організму через органи дихання, травлення або через шкіру здатні викликати смерть людини або робити на нього сильний негативний вплив. Найнебезпечнішими є радіоактивні відходи. Поняття радіоактивних відходів закріплюється в Законі України «Про поводження з радіоактивними відходами». До них належать матеріальні об'єкти та субстанції, активність радіонуклідів або радіоактивне забруднення яких перевищує межі, встановлені діючими нормами, за умови, що використання цих об'єктів та

субстанцій не передбачається. В свою чергу такі відходи, залежно від рівня звільнення яких від контролю органу державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки, підрозділяються на довгоіснуючі і короткоіснуючі [9].

Злочини, пов'язані з порушенням правил забудови, експлуатації будівель, припиненням такої експлуатації. У даному випадку можуть мати місце декілька випадків, коли під час проектування, введення в експлуатацію та власне самої експлуатації порушуються встановлені вимоги щодо використання очисних пристроїв або іншого обладнання, яке необхідне для того, щоб викиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище були мінімальними. Варто зазначити, що можливість наявності в подальшому негативних екологічних наслідків у даному випадку може спостерігатися як на етапі проектування, так і вже введення чи виведення з експлуатації будівель та споруд, безпосередньої діяльності суб'єкта господарювання, при цьому такі дії можуть бути як створені навмисно задля економії за рахунок певного обладнання чи нехтування встановленими вимогами, так і без прямого умислу через недбалість.

Злочини, пов'язані з порушенням порядку проведення екологічної експертизи. Як зазначає А. Шульга, порушення порядку проведення екологічної експертизи - це невиконання або неналежне виконання експертної науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки¹ [с. 35]. На наш погляд, такі кримінальні правопорушення можна розподілити на певні підвиди:

по-перше, приховування у висновку експертом певних відомостей, неповідомлення яких несе загрозу для довкілля, життя та здоров'я людей, тварин, негативно вплине на рослинний світ тощо;

¹ Шульга А.М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації : науково-практичне видання. Харків : НікаНова, 2012. 192 с.

по-друге, надання експертом завідомо неправдивого висновку (або його частини) щодо стану відповідності діяльності певного об'єкта господарювання встановленим вимогам екологічної безпеки;

по-третьє, навмисне спотворення, приховування чи змінення експертом результатів екологічної експертизи;

по-четверте, вплив на експерта з боку сторонніх чи зацікавлених осіб, в результаті чого надається висновок, що містить відомості, які не відповідають дійсності та/або містять сліди фальсифікації;

по-п'яте, виявлення у висновку експерта сліди підробки;

по-шосте, через недбалість або навмисні дії, спрямовані на приховування слідів вчиненого правопорушення, у зв'язку з порушенням правил взяття проб та/або зразків речовин, предметів чи матеріалів, які підлягають експертизі, стає неможливим проведення експертного дослідження.

Частково підсумовуючи, хочемо зазначити, що незважаючи на відносно невелику кількість кримінальних проваджень, відкритих за фактом порушень правил екологічної безпеки, негативний вплив такої діяльності є відчутним для великої кількості осіб та залишає свій «відбиток» на навколишньому природному середовищі в цілому. Беручи до уваги вищезазначену тезу, як наступний класифікаційний критерій пропонуємо виокремити рівень шкоди, що завдається державі та навколишньому природному середовищу. Отже, можна виокремити злочини, пов'язані із порушенням правил екологічної безпеки, що:

- завдають економічну шкоду, проте не суттєво впливають на стан навколишнього природного середовища;

- завдають економічну шкоду та впливають на екологічний баланс екологічних систем та природних комплексів;

- значним чином впливають на навколишнє природне середовище, екосистему, рослинний та тваринний світ, їхню популяцію тощо;

- завдані збройною агресією з боку росії. Зважаючи на руйнівний вплив ведення воєнних дій на навколишнє природне середовище, промисловий та інші сектори, пропонуємо криміналізувати зазначені діяння задля здійснення подальшої кримінально-правової кваліфікації такої діяльності, доповнивши КК України статтею 254 «Нанесення шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок ведення воєнних дій».

Провівши аналіз зареєстрованих та виявлених кримінальних правопорушень, та розглянувши

напрацьовану судову практику, можна зробити висновок, що злочинцем, який вчиняє злочини, пов'язані із порушенням правил екологічної безпеки, може бути фізична особа, що: а) вчиняє злочини одноособово та не має владних повноважень (загальний суб'єкт); б) перебуває на певній посаді, або до функціональних обов'язків якої входить функція володіння/розпорядження екологічною інформацією, надання дозвільних документів на користування чи експлуатацію земельних ділянок, надр, водних об'єктів тощо (спеціальний суб'єкт). Проте варто зазначити, що у даному випадку зловмисник може діяти не лише самостійно, а й за попередньою змовою з іншими особами, при цьому між ними розподіляються функції для досягнення злочинного умислу, тому деякі категорії протиправних діянь можуть вчинятися як загальним суб'єктом, так і спеціальним.

Висновки. Сформована нами в межах дослідження криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки, не є остаточною, а лише слугує одним з векторів для проведення наступних наукових досліджень криміналістичної спрямованості з вказаної проблематики, тому вона в подальшому може змінюватися та доповнюватися. Вказаний аспект пояснюється динамічністю розвитку суспільних відносин у галузі охорони навколишнього природного середовища, політичними, економічними та соціальними процесами, що супроводжуються виникненням, зміною та припиненням правовідносин, що є актуальними на сьогодні.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

2. Криміналістика : підручник / за ред. Тіщенко В.В. Одеса, 2017. 556 с.

3. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

4. Гусєва В.О. Криміналістична класифікація злочинів: сучасний стан наукового забезпечення та перспективи подальших досліджень. *JURNALUL JURIDIC NAȚIONAL: TEORIE ȘI PRACTICĂ*. 2019. С. 151-156. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/3/part_1/34.pdf

5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. ТОМ 2. URL: <http://mego.info/матеріал/стаття-236-порушення-правил-екологічно-ї-безпеки>

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

7. Єлісеєв В.В. Впорядкування інформації - поточна проблема екологічної науки. *Наукові записки. Том 18. Спеціальний випуск*. К: РВВ КДПУ. 2013. С. 334-337.

8. Шемшученко Ю.С. Правовые проблемы экологии. К.: Наук. думка. 1989. 70 с.

9. Екологічні проблеми зберігання та утилізації відходів в Україні. *Безоплатна правова допомога*

мога : вебсайт. URL : https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Екологічні_проблеми_зберігання_та_утилізації_відходів_в_Україні

10. Шультга А.М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації : науково-практичне видання. Харків : НікаНова, 2012. 192 с.

*Пастух А. В.,
аспірантка кафедри криміналістики
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СТАНУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СЛІДЧОГО ТА ВНУТРІШНЬОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ

Соломенцев В. В.

У статті проаналізовано деякі практичні питання проблематики взаємодії стану процесуальної самостійності слідчого та внутрішнього відомчого контролю стосовно слідчого та пов'язані з цим проблемні аспекти взаємодії даних явищ правової реальності. Звернуто увагу, що нагальною проблематикою інституту процесуальної самостійності слідчого, в контексті питання ефективної реалізації ним своїх повноважень з метою забезпечення проведення якісного досудового розслідування кримінальних правопорушень наряду із реалізацією стосовно нього внутрішньовідомчого адміністративного контролю.

У статті підкреслюється, що особливості статусу слідчого визначаються зокрема і тим, що слідчий водночас є посадовою особою правоохоронного органу та разом із тим є учасником кримінального провадження. Процесуальна самостійність слідчого реалізовується в здатності останнього самостійно, відповідно до повноважень, приймати рішення або вживати необхідних заходів в рамках кримінального провадження відповідно до положень законодавства та своєї власної професійної компетенції та досвіду. Разом із тим, за слідчим, як посадовою особою органу досудового розслідування здійснюється контроль відповідними уповноваженими відомчими органами, основною метою якого, як правило, є дотримання слідчим у своїй діяльності встановлених законодавством вимог.

Сучасні реалії правозастосування даних інститутів мають не лише відповідати вимогам чинного законодавства. Вбачається, що реалізація інституту процесуальної самостійності слідчого та інституту внутрішньовідомчого контролю не можуть протиставлятися один одному, адже дані інститути мають забезпечувати здійснення розслідування кримінальних правопорушень з метою забезпечення прав громадян.

Проведене дослідження окреслює практичні аспекти взаємодії реалізації процесуальних прав слідчого в умовах внутрішньовідомчого адміністративного контролю, який базується на нормативно-правових актах, що регламентують порядок проходження служби, які впливають на процесуальну діяльність слідчого в рамках розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: слідчий, процесуальна самостійність слідчого, внутрішньовідомчий контроль, відомчий контроль, службове підпорядкування, адміністративний контроль.

Solomentsev V. V. Certain issues of interaction of the state of procedural independence of the investigator and internal administrative control

In the article, the author analyzes some practical issues of the interaction between the status of investigator's procedural independence and internal departmental control over the investigator and the related problematic aspects of interaction between these phenomena of legal reality. The author emphasizes that the urgent issue of the institute of procedural independence of an investigator is the effective exercise of his/her powers with a view to ensuring a high-quality pre-trial investigation of criminal offenses, along with the implementation of internal departmental administrative control over the investigator.

The author emphasizes that the peculiarities of the status of an investigator are determined, inter alia, by the fact that an investigator is both an official of a law enforcement agency and a party to criminal proceedings. The procedural independence of an investigator is realized in the latter's ability to make decisions or take necessary measures within criminal proceedings independently, in accordance with the powers granted to him/her, and in accordance with the provisions of law and his/her own professional competence and experience. At the same time, the investigator, as an official of the pre-trial investigation body, is subject to control by the relevant authorized departmental bodies, the main purpose of which is usually to ensure that the investigator complies with the requirements established by law in his or her activities.

The current realities of law enforcement of these institutions should not only comply with the requirements of current legislation. It seems that the implementation of the institute of procedural independence of the investigator and the institute of internal control cannot be opposed to each other, since these institutions

should ensure the investigation of criminal offenses with a view to ensuring the rights of citizens.

The study outlines the practical aspects of interaction between the exercise of investigator's procedural rights in the context of inter-agency administrative control based on the legal acts regulating the service procedure which impact the investigator's procedural activities in the framework of criminal investigations.

Key words: *investigator, procedural independence of an investigator, inter-agency control, departmental control, chain of command, administrative control.*

Постановка проблеми. Швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень з метою захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також притягнення до відповідальності осіб в міру їх вини, та щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, і щоб до кожного учасника кримінального провадження було застосовано належну правову процедуру є ключовими завданнями кримінального провадження [1]. Водночас в контексті боротьби з корупцією та дотриманнями слідчими правоохоронних органів України закону виключного значення набувають адміністративно-правові механізми контролю та нагляду.

Стан процесуальної самостійності слідчого органу досудового розслідування реалізований через його повноваження, перелік яких встановлений кримінальним процесуальним законодавством. Разом із тим, відповідно до частини 2 статті 39 КПК України зазначено, що керівник органу досудового розслідування уповноважений: визначати слідчого (слідчих, старшого слідчої групи, який керуватиме діями інших слідчих), який буде здійснювати досудове розслідування; ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування, давати слідчому письмові вказівки (які не можуть суперечити рішенням та вказівкам прокурора); погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій та вирішувати питання їх подовження [1]. Серед іншого, зазначене обумовлено специфікою функціонування органів правоохоронної системи України, адже вона має риси владного та імперативного впливу по вертикалі взаємовідносин від вищого суб'єкта - керівника до нижчого в системі органу досудового розслідування - слідчого. Таким чином, закономірним є проблематика реалізації внутрішнього впливу

керівника органу досудового розслідування, як адміністративної посади стосовно слідчого такого органу та чи не втрачає свого сенсу та юридичної обумовленості інститут процесуальної самостійності слідчого, адже останній знаходиться у підпорядкуванні та під адміністративним впливом керівника органу досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблематики дослідження питань взаємодії стану процесуальної самостійності слідчого та внутрішньовідомчого контролю були предметом дослідження низки науковців, як В.Г. Гончаренко, Н.С. Карпов, М.І. Кулагін, Б.В. Романюк, О.І. Чіпець, І.І. Шульган, М.В. Юрчишин, О.Г. Яновська та інші.

Разом із тим, проблематика взаємодії інститутів стану процесуальної самостійності слідчого та внутрішнього відомчого контролю над ним не є вичерпаною, а питання процесуальної самостійності слідчого на ряду зі вдосконаленням адміністративно-правових форм контролю та нагляду за додержанням законності слідчим правоохоронного органу України не втрачають своєї актуальності. Зазначений стан правової реальності зумовлює необхідність подальших досліджень в даній сфері.

Предмет дослідження. Проблемні питання, які виникають під час реалізації внутрішнього (внутрішньовідомчого) адміністративного впливу на слідчого правоохоронного органу в контексті його процесуальної самостійності.

Постановка завдання. Потребують дослідження окремі аспекти ефективної реалізації слідчим правоохоронного органу своїх повноважень в рамках кримінального провадження в контексті його процесуальної самостійності та внутрішнього відомчого контролю за діяльністю слідчого.

Виклад основного матеріалу. Одночасне функціонування інститутів процесуальної самостійності слідчого та внутрішнього відомчого контролю за слідчим зі сторони керівника органу досудового розслідування, як вбачається з аналізу задуму законодавця, є реалізацією механізму, що забезпечує баланс між досягненням ключових завдань кримінального провадження та контролю за даним процесом.

Відповідно до положень пункту 5 статті 40 чинної редакції КПК України, слідчий органу досудового розслідування є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється [1]. Зазначене дає підставі слідчому самостійно та на власний розсуд та без будь-якого додаткового

погодження з керівника або будь-яких третіх осіб займатися організацією та реалізацією будь-яких негласних слідчих (розшукових) дій і приймати будь-які законні рішення в рамках кримінальних проваджень. Хоча, на стадії правозастосування інколи можуть виникати ситуації при яких слідчий або узгоджує, або має узгоджувати свої рішення з керівником. Очевидно, що в контексті адміністративного підпорядкування слідчого керівнику, доцільно розуміти під керівником не лише безпосереднього керівника та його заступників, а інших керівників, що знаходяться в системі правоохоронного органу ієрархічно на вищих посадах. Зазначене коло керівників має можливість реалізовувати адміністративний вплив на слідчого, що і являє собою внутрішньовідомчий контроль. В даному контексті певною мірою формується тенденція до формалізації інституту процесуальної самостійності слідчого. Хоча, в контексті дослідження вважаємо за потрібне зазначити й те, що зазначений внутрішньовідомчий контроль у формі контролю безпосереднього керівника може мати ознаки управлінської роботи керівника стосовно підлеглого з метою підвищення його компетентності, наставництва та передачі досвіду.

Зокрема О.М. Скрябін зазначає, що слідчий підпорядковується не лише керівнику органу досудового розслідування, а і керівнику територіального підрозділу [2, с. 253]. Але, якщо слідувати даній логіці, тоді до числа керівників органу досудового розслідування, які можуть здійснювати адміністративний вплив на слідчого можна відносити й керівника обласного управління органу досудового розслідування та керівника центрального апарату такого органу.

Очевидно, що вплив на слідчого може мати суто процесуальний характер, який пов'язаний з виконанням таким слідчим своїх обов'язків в рамках кримінального провадження, як учасника даного процесу, та суто адміністративний, як найманого працівника, відносини з яким побудовані в рамках трудового законодавства та внутрішньовідомчих нормативно-правових актах. Останній може проявлятися в призначенні премій та різного роду заохочень або стягнень, можливості руху кар'єрними сходами, відряджень до віддалених регіонів тощо.

Разом із тим, при аналізі положень норм чинного КПК України, доходимо висновку, що він не містить норм, які можуть надати можливість слідчому будь-яким чином оскаржити рішення свого керівника, як і керівника будь-якого органу досудового розслідування ієрархічно вищого в структурі органу досудового розслідування.

В цьому контексті вбачається виправданою та актуальною пропозицією посилення інституту самостійності слідчого в контексті надання останньому інструментарію та нормативно встановленої можливості для оскарження неправомірних рішень керівника органу досудового розслідування за наявності законних підстав.

Відмітимо, що Б.В. Романюк зазначає, що слідчий органу досудового розслідування має виконувати всі вказівки прокурора і керівника органу досудового розслідування під страхом покарання. Попри сказане, слідчий особисто повинен забезпечити законність і своєчасність розслідування, а також без жодних винятків нести одноосібну відповідальність за здійснення процесуальних дій [3].

Аналізуючи проблематику ефективності прокурорського нагляду за дотриманням законів органами досудового розслідування, в контексті дослідження заслуговує уваги думка Д. Хмелевського, який наголошує, що нагляд за дотриманням законності органами досудового слідства є похідним напрямом від кримінально-процесуальної функції прокурора. Слідчий здійснює єдину з прокурором функцію, але його діяльність є підготовчою щодо прокурорської діяльності [4]. Іншими словами, ідея процесуальної самостійності слідчого органу досудового розслідування має бути забезпечена в тому числі й діяльністю органів прокуратури. Додамо, що Р.Г. Колесник акцентує на тому, що прокурорський нагляд у досудовому розслідуванні, як вид кримінальної процесуальної діяльності спеціалізованого державного органу прокуратури, який в особі прокурора діє від імені держави задля здійснення постійного та безперервного публічного нагляду за додержанням законів як органами які безпосередньо розслідують кримінальні правопорушення, так і усіма іншими учасниками досудової стадії кримінального провадження [5, с. 70].

Розглядаючи питання процесуальної самостійності слідчого в контексті того, що такий слідчий може бути підданий внутрішньовідомчому впливу, доцільного зазначити, що нині законодавцем активно реалізується ідея судового контролю, який полягає в тому, що рішення, дії чи бездіяльність правоохоронних органів, посадових і службових осіб можуть бути оскаржені в суді, і, відповідно, контроль за виконанням судових рішень здійснюють суди. В цьому контексті, заслуговує уваги й питання реалізації різного роду форм громадського контролю за діяльністю слідчого та роботою правоохоронних органів.

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

Внутрішній відомчий контроль заснований на адміністративній системі управління слідчим його керівником, що прямо засноване на нормах положень які регулюють проходження служби слідчими правоохоронних органів, відомчих наказів, інструкцій, актів внутрішнього розпорядку тощо вимоги яких хоча й опосередковано, але безумовно впливають на кримінальну процесуальну діяльність відповідних суб'єктів.

Висновки. Внутрішньовідомчий контроль трансформується в організаційний або адміністративний контроль керівника стосовно підлеглого. Практика правозастосування дає підстави констатувати, що найбільш поширеними формами адміністративного контролю, як правило, є контроль за виконанням вимог різного роду нормативних та облікових документів, проведення оперативних нарад з розгляду стану розслідування справ або проведення розшукової роботи, проведення різного роду перевірок або надання практичної допомоги чи рекомендацій до виконання, реалізація наглядових або контрольних заходів у конкретних провадженнях, перевірка законності та обґрунтованості рішень слідчого прийнятих ним в рамках кримінального провадження тощо.

Підсумовувати, зазначимо, що слідчий володіє повною самостійністю у проведенні досудового розслідування та не залежить від інших органів влади. Однак, на практиці існують різного роду перешкоди для процесуальної самостійності слідчого. Внутрішньовідомчий контроль, який покликаний на забезпечення дотримання слідчим законів та процесуальних норм, трансформується в адміністративний вплив на слідчого. Загалом, в Україні проводиться ряд реформ в правоохоронній сфері,

які спрямовані на підвищення ефективності та дотримання основоположних принципів демократії задля подальшої розбудови правової держави. У даному контексті, проблеми процесуальної самостійності слідчих та внутрішньовідомчого контролю є однією із проблем, які потребують дослідження та вирішення для покращення правової системи України.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Кодекс України; Кодекс України. Закон. Кодекс від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Скрябін О.М., Криворучко Д.І. Процесуальна незалежність слідчого: проблеми теорії та практики. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2014. № 3. С. 253-260
3. Романюк Б.В. Об'єктивність пізнання події злочину на стадії досудового провадження неможлива без свободи мислення та дій суб'єкта, який проводить розслідування. *Віче*. 2014. № 18 URL: <https://veche.kiev.ua/journal/4413/>
4. Хмелевський Д. Підвищення ефективності прокурорського нагляду за дотриманням законів органами досудового розслідування. *Юридична Україна*. 2013. № 6. С. 110-114.
5. Колесник Г. Р. Прокурорський нагляд у досудовому розслідуванні за КПК України 2012 року: функціональна характеристика, повноваження, форми реалізації. *Форум права*. 2016. № 5. С. 68-72.

*Соломенцев В. В.,
аспірант
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF THE LAWS AND CUSTOMS OF WAR: NATIONAL AND INTERNATIONAL ASPECTS

Sotula O. S.

The article examines the problems of responsibility for violations of the rules and customs of war at the national and international level. Acts of international humanitarian law do not prohibit the conduct of war as such and always operate regardless of whether the outbreak of a given international armed conflict is lawful.

The law of war, despite the prohibition of the use of force by a state against the sovereignty and territorial integrity of another state, is valid in certain cases: it is applied in the case of aggressive war in violation of the UN Charter, or in the case of self-defense, that is, regardless of the legality of the armed conflict.

During armed conflicts, both international and non-international, torture is prohibited, as well as cruel, degrading treatment and punishment. It should be noted that belligerents must always respect and protect the civilian population and civilian objects. There are other provisions derived from the Geneva Conventions.

Conventionally, there is a division into four groups of prohibitions: prohibited methods of warfare and prohibited types of weapons, nuclear weapons as a risk group and protection of civilians and objects. Responsibility for violations of the laws and customs of war is borne by combatants (that is, those who have the right to take direct part in hostilities: personnel of the armed forces of the parties to the conflict, members of organized resistance movements, members of the personnel of regular armed forces who declare their loyalty to the government or authorities, which are not recognized by the state that detains them as prisoners of war), persons authorized to issue orders to combatants, civilians, including persons who for certain reasons are not recognized as combatants.

The absence of the concepts of "combatants" and "non-combatants" in the adapted circulation of criminal legal terminology, in particular, in Article 438 of the Criminal Code of Ukraine and other criminal offenses against peace, human security and international legal order (Chapter XX of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine) creates a certain inconsistency between international and domestic legislation. This gap should be eliminated at the legislative level.

Key words: international law, violation of laws and customs of war, responsibility.

Сотула О. С. Відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: національні та міжнародні аспекти

У статті досліджуються проблеми відповідальності за порушення правил і звичаїв війни на національному та міжнародному рівнях. Акти міжнародного гуманітарного права не забороняють ведення війни як такої і завжди діють незалежно від того, чи є правомірним початок даного міжнародного збройного конфлікту.

Право війни, незважаючи на заборону застосування сили державою проти суверенітету та територіальної цілісності іншої держави, діє в певних випадках: воно застосовується у разі агресивної війни з порушенням Статуту ООН або в випадок самооборони, тобто незалежно від законності збройного конфлікту.

Під час збройних конфліктів, як міжнародних, так і неміжнародних, заборонені катування, а також жорстоке, таке, що принижує гідність, поводження та покарання. Слід зазначити, що воюючі сторони повинні завжди поважати та захищати цивільне населення та цивільні об'єкти. Є й інші положення, виведені з Женевських конвенцій.

Умовно існує поділ на чотири групи заборон: заборонені методи ведення війни та заборонені види зброї, ядерна зброя як група ризику та захист цивільного населення та об'єктів. Відповідальність за порушення законів і звичаїв війни несуть комбатанти (тобто особи, які мають право брати безпосередню участь у бойових діях: особовий склад збройних сил сторін конфлікту, учасники організованих рухів опору, учасники особовий склад регулярних збройних сил, який заявляє про свою лояльність до уряду або органів влади, які не визнаються державою, яка утримує їх як військовополонених), особи, уповноважені віддавати накази комбатантам, цивільні особи, включаючи осіб, які з певних причин не визнані учасниками бойових дій.

Відсутність в адаптованому обігу кримінально-правової термінології, зокрема у статті 438 Кримінального кодексу України та інших кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людини та міжнародного правопорядку, понять «комбатанти» та «некомбатанти» (Розділ XX Особливої частини КК

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

України) створює певну суперечність між міжнародним і внутрішнім законодавством. Цю прогалину необхідно усунути на законодавчому рівні.

Ключові слова: міжнародне право, порушення законів і звичаїв війни, відповідальність.

Formulation of the problem. Acts of international humanitarian law do not prohibit the conduct of war as such and always operate regardless of whether the outbreak of a given international armed conflict is lawful: “The recent past and the present show that wars between states occur very often, despite the fact that law prohibits the use of force. The situations are different:

- one state attacks another, thereby committing a prohibited act of aggression against another state;
- the state defends itself from the aggressor, exercising its right to self-defense; it can use the help of a third party (collective self-defence);
- the UN decides on collective armed action when one of the members, contrary to its obligations under the UN Charter, threatens or violates the peace or commits an act of aggression” [1].

Such acts include: Geneva Convention on the Amelioration of the Fate of the Wounded and Sick in Active Armies (JK I) [2]; Geneva Convention on the Amelioration of the Fate of the Wounded, Sick and Shipwrecked Members of the Armed Forces at Sea (JK II) [3]; Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War (JK III) [4]; Geneva Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War (JK IV) [5]; Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, concerning the protection of victims of international armed conflicts (DP I) [6]; Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the protection of victims of armed conflicts of a non-international character (DP II) [7]; Additional protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, concerning the adoption of an additional distinctive emblem (DP III) [8]; Convention on the Rights of the Child dated November 20, 1989 [9]; Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Participation of Children in Armed Conflict dated January 1, 2000 [10]; Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of December 10, 1984 [11].

Review of recent research and publications. Comparative criminal law study of various types of violations of laws and customs of war in Ukraine did not become the subject of a special study. Various aspects of the mentioned problems were studied by domestic specialists, in particular M.I. Bazhanov,

A.V. Bailov, Yu.V. Baulin, V.K. Hryshchuk, T.G. Katkova, M.I. Melnyk, V.O. Mironova, V.O. Navrotsky, L.A. Ostapenko, O.L. Starko, V.V. Stashis, V.Ya. Tatsyj, M.I. Havronyuk and others. However, there are no comprehensive comparative legal studies of criminal liability for violations of the laws and customs of war, which indicates the need for a detailed study of this problem.

The purpose of this article is further theoretical development of the topic of criminal liability for violations of the laws and customs of war, taking into account the modern achievements of criminal law comparativistics.

Presentation of the main research material. The law of war, despite the prohibition of the use of force by a state against the sovereignty and territorial integrity of another state, is valid in certain cases: it is applied in the case of aggressive war in violation of the UN Charter, or in the case of self-defense, that is, regardless of the legality of the armed conflict.

During armed conflicts, both international and non-international, torture is prohibited, as well as cruel, degrading treatment and punishment. It should be noted that belligerents must always respect and protect the civilian population and civilian objects. There are other provisions derived from the Geneva Conventions.

Article 1 of the Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, 1949 states that “The High Contracting Parties undertake in all circumstances to observe and enforce this Convention“. And further - “apart from the provisions which shall enter into force in time of peace, the present Convention shall apply in the event of a declared war or any other armed conflict arising between two or more High Contracting Parties, even if one of them does not recognizes states of war” [2].

So, Geneva law deals with one main strategic goal, namely the preservation of the life of a person who is involved in an armed conflict.

The laws and customs of war applied at the international level are described in sufficient detail by the German jurist Hans-Peter Gasser [1]. So, conditionally there is a division into 4 groups of prohibitions: prohibited methods of warfare and prohibited types of weapons, nuclear weapons as a risk group and protection of civilians and objects [1].

Article 41 of Additional Protocol I prohibits in all circumstances the order to “leave no one alive” or the conduct of hostilities on that basis (sparing no one). It is prohibited to attack a person who is

recognized or who in the circumstances should be recognized as a person who has become incapacitated. The destruction of a soldier who has ceased hostilities is considered murder [6].

In accordance with paragraph 2 of this article, “any person is considered disabled if he: (a) is in the power of the adverse party; b) clearly expresses the intention to surrender; or (c) is unconscious or otherwise incapacitated by injury or disease and is therefore incapable of defending himself, provided that in any such case that person refrains from any act of hostility and does not attempt to escape” [6].

The next group of laws of warfare includes rules relating to the use of prohibited weapons.

For example, Protocol I prohibits attack with indiscriminate weapons. Article 51, paragraph 4, states that “Indiscriminate attacks are prohibited.

The use of weapons capable of causing unnecessary injury and unnecessary suffering is also prohibited (Article 35, paragraph 2 of Additional Protocol I) [6]. “This prohibition is often misunderstood or even considered very cynical, saying that all suffering is unnecessary. This is true, of course, just as it is true that war itself is cruel. But the rule is something else. It prohibits the use of weapons and ammunition that cause damage that is not necessary to achieve the set military goal, that is, unnecessary. That is, the task can be performed by other, less cruel methods, such damage is disproportionate to the goals” [6]. Thus, nuclear weapons are classified as indiscriminate weapons and, accordingly, are banned under international humanitarian law.

And finally, a group of norms that provide for the protection of the civilian population and objects. In accordance with Art. 54 of Protocol I, the prohibited methods of warfare include the following:

“1. The use of civilian starvation as a method of warfare is prohibited.

2. It is prohibited to attack or destroy, remove or render useless objects essential for the survival of the civilian population, such as food supplies, food-producing agricultural areas, crops, livestock, facilities for the supply and conservation of drinking water, and irrigation facilities. specifically for the purpose of preventing their use by the civilian population or the adverse party as a means of subsistence, regardless of the motive, whether for the purpose of starving civilians, forcing them to leave, or for any other reason” [6].

It should be noted that international legal norms in the field of the protection of civilians are legally binding as customary rules and for states not bound by Protocol I.

In article 23 of the Convention, “except for the restrictions established by special agreements, it is prohibited:

- use poison or poisoned weapons;
- treacherously kill or injure persons belonging to the population or troops of the enemy;
- to kill or injure an enemy who, having laid down his weapon or having no more means of defending himself, has unconditionally surrendered;
- declare that no quarter will be given to anyone;
- use weapons, projectiles or substances capable of causing unnecessary suffering;
- it is unlawful to use the parliamentary or national flag, military signs and uniforms of the enemy, as well as the distinctive signs established by the Geneva Convention;
- destroy or seize enemy property, unless such destruction or seizure is urgently required by military necessity;
- to declare null and void, suspended or deprived of judicial protection the rights and claims of the citizens of the opposite side.

Likewise, it is forbidden for a belligerent to force the subjects of the opposing side to take part in hostilities directed against their country, even if they were in his service before the start of the war.

In accordance with Art. 4 of the Convention for the Protection of Civilian Persons in Time of War of August 12, 1949, civilians are understood to mean “persons not taking part in hostilities who at any time and in any way, in the event of a conflict or occupation, are in the power of a party in conflict or an occupying Power of which they are not nationals” [5].

Ill-treatment of the civilian population includes violence to life (including murder), health, physical or mental condition, torture of all kinds, corporal punishment, mutilation, abuse of human dignity, forced prostitution or indecent assault in any form, capture hostages, collective punishment, threats to commit these actions [5]. Article 75 of the Additional Protocol states as fundamental guarantees: “The following acts are prohibited and will remain prohibited at any time and in any place, whether committed by civil or military authorities:

- a) violence against the life, health and physical or mental state of persons, in particular:
 - murder;
 - torture of all kinds, whether physical or mental;
 - physical punishment; And
 - injuries;

b) abuse of human dignity, in particular degrading and degrading treatment, forced prostitution or indecent assault in any form;

c) taking hostages;

d) collective punishments;

e) threats to commit any of the above actions” [6].

In the Ukrainian criminal legislation, Article 438 “Violation of the laws and customs of war” provides for responsibility for “cruel treatment of prisoners of war or the civilian population, deportation of the civilian population for forced labor, looting of national values in the occupied territory, use of means of warfare prohibited by international law, other violations of the laws and customs of war provided for by international treaties, the binding consent of which was given by the Verkhovna Rada of Ukraine, as well as the issuing of an order to commit such actions” [13]. The content of the specified article gives grounds for asserting that the following are responsible for these crimes:

“1) as a rule, combatants are both from the side of the aggressor state and from the side of Ukraine;

2) persons authorized to issue orders to combatants;

3) civilians, including persons who for certain reasons are not recognized as combatants (for example, those who took up arms and did not join the military formation, spies, saboteurs, mercenaries)” [14].

The Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War (Article 4a), as well as the Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) (Articles 43, 44) [4; 6], refer to combatants, that is, those who have the right to take direct part in hostilities, persons who belong, in particular, to:

1) personnel of the armed forces of the party to the conflict (with the exception of medical and spiritual personnel, as well as spies and mercenaries). In the Russian-Ukrainian armed conflict of 2022-2023, these are representatives of: the regular armed forces of the Russian Federation; other armed forces of the Russian Federation: border troops, internal troops (“Rosgvardiya”), the federal security service, the foreign intelligence service, state security agencies, rescue military formations of civil defense, the military prosecutor’s office, military investigative bodies, the investigative committee, the federal body for ensuring mobilization training, special formations, military educational institutions, etc. [14]. Protocol I puts forward one requirement for them - subordination

to the internal disciplinary system, which, among other things, ensures compliance with the norms of international law applied during armed conflicts;

2) members of organized resistance movements who meet the following conditions:

“a) they are commanded by a person who is responsible for his subordinates;

b) they have a permanent distinguishing mark, well recognizable from a distance;

c) they carry weapons openly;

d) they carry out their operations in accordance with the laws and customs of war” [2; 3; 4].

Partisans or militants of the so-called “DPR”/ “LPR” can serve as an example. This category also includes representatives of private military campaigns. “Their membership in organized resistance movements can be questioned if they ignore the laws and customs of war, the observance of which is an obligatory feature of combatants” [14]. However, paragraph 2 of Article 44 of Protocol I states: “although all combatants are obliged to observe the norms of international law applicable in the period of armed conflict, violations of these norms do not deprive a combatant of his right to be considered a combatant and, if he falls into the power of the opposing party, - to be considered a prisoner of war (with some exceptions, for example, in the case when a combatant disguises himself as a civilian while participating in an attack)” [6];

3) members of the personnel of the regular armed forces who declare their loyalty to the government or authorities, which are not recognized by the state that detains them as prisoners of war: “the civilian population of the unoccupied territory, which spontaneously took up arms when the enemy approached and did not have time to organize into regular the armed forces of the parties to the conflict - levée en masse (provided open carrying of weapons and respect for the laws and customs of war)” [15, p. 80].

Conclusions. The absence of the concepts of “combatants” and “non-combatants” in the adapted circulation of criminal legal terminology, in particular, in Article 438 of the Criminal Code of Ukraine and other criminal offenses against peace, human security and international legal order (Chapter XX of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine) creates a certain inconsistency between international and domestic legislation [13]. In our opinion, this gap should be eliminated at the legislative level.

References

1. Gasser H.-P. International humanitarian law : an introduction. Berne : Haupt, 1993. 92 p.
2. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 (дата звернення: 12.03.2023).
3. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152 (дата звернення: 12.03.2023).
4. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 12.03.2023).
5. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 12.03.2023).
6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 08 черв. 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 12.03.2023).
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 08 черв. 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200 (дата звернення: 12.03.2023).
8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 08 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74 (дата звернення: 12.03.2023).
9. Конвенція про права дитини : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20 лист. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 12.03.2023).
10. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 01 січн. 2000 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795 (дата звернення: 12.03.2023).
11. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 10 груд. 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 12.03.2023).
12. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція від 18 жовт. 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222 (дата звернення: 12.03.2023).
13. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 12.02.2023).
14. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. *Центр політико-правових реформ* : веб-сайт. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kryminalna-vidpovidalnist-za-porushennya-zakoniv-ta-zvychaiy-vijny-dvadtsyat-zapytan-ta-vidpovidej/> (дата звернення: 12.02.2023).
15. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. Київ : ФОП Голембовська О. О., 2018. 208 с. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_6_copy.pdf (дата звернення: 12.02.2023).

Sotula O. S.,
Doctor Hab., Professor,
Professor at the Department of National and
International Law
Kherson State University

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ АРЕШТУ МАЙНА ТА ВІДШКОДУВАННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ ЗБИТКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Тарасенко В. Є.

Стаття присвячена дослідженню діяльності суб'єктів кримінального провадження в питаннях накладення арешту на майно, з метою відшкодування матеріальних збитків, нанесених внаслідок вчинених кримінальних правопорушень, в умовах чинного Кримінального процесуального законодавства. Зазначено, що найбільша кількість злочинів, що вчиняються в Україні, спрямовані проти власності і суб'єкти вчинення злочинів, як правило, розпоряджаються майном у такий спосіб, щоб унеможливити його повернення потерпілим. Статистичні дані свідчать, що стан протидії злочинності не в повній мірі відповідає потребам сьогодення, і як наслідок, відшкодовується незначна сума матеріальних збитків потерпілим, у зв'язку з чим постає питання необхідності удосконалення процедури накладення арешту на майно.

Приділено увагу аналізу відповідних положень КПК України, інших нормативних актів, що зобов'язують слідчого, прокурора вжити необхідних заходів з метою виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, забезпечення збереження його до вирішення кримінального провадження в судовому порядку. Акцентовано увагу на проблемних питаннях, пов'язаних із накладенням арешту на майно у кримінальному провадженні, зокрема, існуюча процедура в частині її повільності не в повній мірі забезпечує результативність цього заходу. Саме протягом часу ухвалення рішення про накладення арешту на майно у осіб з'являється можливість прийняти заходи щодо приховування майна, що шкодить відшкодуванню нанесених збитків та відновленню порушених прав потерпілих.

Обґрунтовано необхідність внесення доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства, щоб у виключних випадках дозволити слідчому за погодженням з прокурором, або прокурору накладати попередній арешт на майно та зобов'язати не пізніше ніж протягом 24 годин після цього заходу, звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді з метою отримання дозволу.

Ключові слова: кримінальне процесуальне законодавство, кримінальне провадження, арешт майна,

слідчий, прокурор, слідчий суддя, відшкодування збитків.

Tarasenko V. Ye. Separate problems of property seizure and material compensation damages in criminal proceedings

The article is devoted to the study of the activities of the subjects of criminal proceedings in matters of seizure of property, with the aim of compensation for material losses caused as a result of committed criminal offenses, under the conditions of the current Criminal Procedure Legislation. It is noted that the largest number of crimes committed in Ukraine are directed against property, and the subjects of crimes, as a rule, dispose of property in such a way as to make it impossible for the victim to return it. Statistical data show that the state of combating crime does not fully meet the needs of today, and as a result, a small amount of material losses are compensated to the victims, in connection with which the question arises of the need to improve the procedure for imposing a seizure on property.

Attention is paid to the analysis of the relevant provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, other normative acts that oblige the investigator, the prosecutor to take the necessary measures in order to identify and search for property that can be seized in criminal proceedings, ensuring its preservation until the resolution of criminal proceedings in a court of law. Attention is focused on problematic issues related to the seizure of property in criminal proceedings, in particular, the existing procedure does not fully ensure the effectiveness of this measure due to its slowness. It is during the time when the decision to seize property is made that individuals have the opportunity to take measures to conceal property, which harms the compensation of the damages and the restoration of the violated rights of the victims.

The need to make additions to the current criminal procedural legislation is substantiated, in order to allow the investigator in exceptional cases with the agreement of the prosecutor, or the prosecutor to impose a preliminary arrest on property and to oblige, no later than within 24 hours after this measure, to apply to the investigating judge with the appropriate request for the purpose of obtaining a permit.

Key words: *criminal procedural legislation, criminal proceedings, seizure of property, investigator, prosecutor, the investigating judge, compensation for damages.*

Одним із пріоритетних завдань, що стоять перед правоохоронними органами України, є ефективна протидія сучасній злочинності. Сучасна криміногенна ситуація в Україні характеризується підвищеним рівнем організованості, професіоналізму, замаскованості, технічної оснащеності злочинців, здатності злочинних угруповань до активної протидії кримінальному судочинству. Неодмінною умовою вирішення зазначених завдань є використання усього арсеналу засобів кримінально-процесуальної діяльності, з метою ефективної протидії напору злочинності, забезпечення ефективності досудового слідства та судового провадження, а також вирішення питання щодо повернення нанесених збитків. Головним завданням кримінального процесу [2, ст. 3] є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, у тому числі, забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальними діяннями. Про важливість цього питання, як приклад, можна навести деякі статистичні дані, що свідчать про те, що у 2020 році було накладено арешт на майно всього на 66,55% від суми матеріальних збитків, що явно недостатньо. При цьому відшкодовано збитків лише 23,7% [6]. Наведені відомості показують, що в цілому стан протидії злочинності не в повністю задовольняє вимоги сьогодення, і як наслідок, відшкодовується незначна сума матеріальних збитків. У зв'язку з цим постає питання необхідності удосконалення процедури накладення арешту на майно, надання більших можливостей суб'єктам кримінального провадження щодо накладення арешту на майно, що в підсумку сприятиме відшкодуванню збитків, нанесених внаслідок вчинених кримінальних правопорушень.

Метою даної статті є аналіз повноважень суб'єктів кримінального провадження в питаннях накладення арешту на майно в умовах чинного Кримінального процесуального законодавства, з'ясування існуючих проблем зазначеної діяльності та внесення відповідних пропозицій щодо її удосконалення.

Проблеми накладення арешту на майно у кримінальному провадженні розглядали у своїх працях відомі науковці, а саме, В.І. Галаган, Р.І. Герасимов, І. В. Гловюк, Т. Є. Зелькіна, І.П. Зінковський, А.В. Дрозд, О.В. Капліна, Ю. М. Мирошніченко, Н. С. Моргун, М. А. Погорецький, С. М. Смоков, Л. Д. Удалова та інші.

Разом з тим, проблема діяльності слідчого, прокурора, слідчого судді в частині їх повноважень щодо накладення арешту на майно в умовах чинного Кримінального процесуального законодавства розглядалася недостатньо та потребує окремого дослідження.

Згідно ст. 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом [1, ст. 41]. Відповідно до ст. 170 Кримінального процесуального кодексу України арешт майна є одним із заходів забезпечення кримінального провадження. Його суть полягає у тому, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений або особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями вказаних осіб, за ухвалою слідчого судді або суду тимчасово позбавляються можливості відчужувати певне їх майно, а також розпоряджатися будь-яким чином таким майном та використовувати його у випадку, коли незастосування таких заборон може призвести до приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі майна [2, ст. 170]. При прийнятті такого рішення повинно існувати сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що майно є доказом кримінального правопорушення, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна [2, ч. 1 ст. 170].

В юридичній літературі зазначається, що традиційно найбільша кількість злочинів, що вчиняються в Україні, спрямовані проти власності. Протиправно заволодівши майном, суб'єкти вчинення злочинів і пов'язані з ними особи, як правило, якнайшвидше розпоряджаються ним у такий спосіб, аби унеможливити його повернення потерпілим. Відповідно, у кримінальному провадженні постає протилежне завдання - забезпечити умови для наступного повернення коштів, речей, майнових прав і благ потерпілим, якими можуть бути як окремі особи, так і широке коло осіб, суспільство в цілому [3, с. 186].

Кримінальним процесуальним законодавством допускається арешт майна з метою забезпечення

відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди [2, п. 4 ч. 2 ст. 170]. З цього приводу окремі дослідники слушно зауважують, що накладення арешту на майно є важливим засобом забезпечення відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочинцем, оскільки він завершує діяльність із розшуку майна, набутого злочинним шляхом, і слугує основним засобом забезпечення звернення до нього надалі [4, с. 43]. Окремі положення КПК України зобов'язують слідчого, прокурора вжити необхідних заходів з метою виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, забезпечення збереження майна до вирішення кримінального провадження в судовому розгляді [2, ст. 170]. Одночасно існуюча процедура не в повній мірі забезпечує результативність цього заходу, оскільки здійснюється протягом певного часу, що негативно впливає на поновлення прав потерпілого, що були порушені. Так, згідно ст. 172 КПК України клопотання про арешт майна розглядається слідчим суддею, судом не пізніше двох днів з дня його надходження до суду [2, ч. 1 ст. 172]. Саме протягом часу ухвалення рішення про накладення арешту на майно у осіб з'являється можливість прийняти заходи щодо його приховування, що шкодить завданням кримінального провадження, в першу чергу відшкодуванню нанесених збитків.

Оскільки завданням арешту майна є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження, а також тимчасову заборону передачі або руху майна або тимчасову заборону володіння чи управління майном, на нашу думку, ст. 170 КПК України необхідно доповнити положенням наступного змісту: «У невідкладних випадках і виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких чи особливо тяжких злочинів, з метою збереження речових доказів або запобігання можливості приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення та відчуження майна, слідчим за погодженням з прокурором, або прокурором, може бути накладено попередній арешт на майно. Невідкладно після такого заходу, але не пізніше ніж протягом 24 годин, прокурор зобов'язаний звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді з метою отримання дозволу. Якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на арешт майна, майно повертається особі, в якій воно вилучено».

Розглядаючи проблеми, пов'язані з арештом майна у кримінальному провадженні необхідно звернути увагу на норми, що регламентують його скасування. Чинним КПК України [2, ч. 1 ст. 174] передбачено певні положення, зокрема, арешт майна може бути скасовано повністю чи частково ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника чи законного представника, іншого власника або володільця майна, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо вони доведуть, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано.

При цьому і іншій частині цієї статті [2, ч. 3 ст. 174] зазначено, що прокурор одночасно з винесенням постанови про закриття кримінального провадження скасовує арешт майна, якщо воно не підлягає спеціальній конфіскації. На нашу думку таке положення не відповідає закону України «Про судоустрій і статус суддів», яким передбачено, що судові рішення є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України [5, ст. 13]. Звідси, на нашу думку, ч. 3 ст. 174 КПК України доцільно викласти таким чином: «Прокурор до винесення постанови про закриття кримінального провадження забезпечує скасування арешту майна в судовому порядку, якщо воно не підлягає спеціальній конфіскації».

Отже, проведений нами аналіз чинного кримінального процесуального законодавства України та літературних джерел, дають підстави дійти висновку, що в процесі арешту майна існують ризики його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження тощо. Існуюча процедура накладення арешту на майно не в повній мірі забезпечує результативність цього заходу, оскільки здійснюється протягом певного часу, що негативно впливає на поновлення прав потерпілого, що були порушені. Звідси у виключних випадках доцільно дозволити слідчому за погодженням з прокурором, або прокурору накладати попередній арешт на майно та зобов'язати не пізніше ніж протягом 24 годин після цього заходу, звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді з метою отримання дозволу. Якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на арешт майна, майно повертається особі, в якій воно вилучено

Скасування прокурором арешту майна одночасно з закриттям кримінального провадження дозволяє прокурору відмінити судові рішення. Звідси необхідно законодавчо закріпити положення, згідно якого прокурор до винесення постанови про закриття кримінального провадження забезпечує скасування арешту майна в судовому порядку, якщо воно не підлягає спеціальній конфіскації.

Література

1. Конституція України : закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР : URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>. (дата звернення: 13.03.2023).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13. 04. 2012 р. № 4651-VI : URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 05.03.2023).
3. Герасимов Р. Деякі питання застосування арешту майна за новим Кримінальним процесуаль-

ним кодексом України. *Слово Національної школи суддів України*, 2013. № 4. С. 186-194.

4. Зелькіна Т. Є. Сутність й актуальні питання арешту майна в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*, 2019. № 1 (17). С. 42-46:

5. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII: URL: https://minjust.gov.ua/m/str_30953 (дата звернення: 05.03.2023).

6. Статистична інформація за 2013-2020 рр. Офіційний сайт Генеральної прокуратури України URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113277&libid=100820&c=edit&c=fo#

Тарасенко В. Є.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ТИПОВІ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ

Цехан Д. М., Єлхін О. В.

Метою статті є виокремлення типових моделей формування доходів за результатами організованої злочинної діяльності загальнокримінальної спрямованості. На підставі аналізу сучасного концепту державної політики у сфері протидії злочинності виокремлено основні напрями її модернізації, зокрема: інституційний, правовий та управлінський. Звернута особлива увага на необхідності зміни концепту розуміння організованої злочинності, зокрема аналізу останньої крізь призму системного підходу, що забезпечить вироблення ефективної державної політики протидії організованій злочинності. Наголошено, що як системне явище злочинність характеризується адаптивністю та здатністю до самовідтворення, що значним чином забезпечується формуванням стійкого фінансового підґрунтя формування таких структур.

На підставі методологічних підходів сформованих економістами виокремлено систему ознак доходів, отриманих за результатами злочинної діяльності. Сформульовано визначення доходів, які отримані за результатами організованої злочинної діяльності. Розроблено класифікацію доходів, отриманих за результатами організованої злочинної діяльності за критерієм систематичності, а також механізмом їх формування. Запропоновано визначення категорії «обшак», яке може використовуватись у правовій доктрині, зокрема для формулювання законодавчих норм, спрямованих та протидію акумулюванню такого типу доходів з боку злочинних спільнот. Виокремлено два різновиди такої групи доходів, зокрема: сформованих у місцях позбавлення волі та сформованих на волі. Надано структурну характеристику кожному із таких видів кримінальних доходів. Детально проаналізовані основні ознаки злочинних доходів, які сформовані злочинними спільнотами на волі, зокрема визначено їх структуру, неформальні правила використання таких ресурсів, а також неформальні інструменти контролю за обігом таких коштів.

Ключові слова: організована злочинність, злочинні спільноти, доходи, отримані за результатами

злочинної діяльності, класифікація та структура доходів, отриманих за результатами організованої злочинної діяльності.

Tsekhan D. M., Elhin O. V. Typical models of income formation based on the results of organized criminal activities of general criminal orientation

The purpose of the article is to highlight typical models of income generation based on the results of organized criminal activity of general criminal orientation. Based on the analysis of the modern concept of state policy in the field of combating crime, the main directions of its modernization are singled out, in particular: institutional, legal and administrative. Particular attention is paid to the need to change the concept of understanding organized crime, in particular, to analyse the latter through the prism of a systemic approach, which will ensure the development of an effective state policy to combat organized crime. It is emphasized that as a systemic phenomenon, crime is characterized by adaptability and the ability to self-reproduce, which is significantly ensured by the formation of a stable financial basis for the formation of such structures.

On the basis of methodological approaches developed by economists, a system of signs of income obtained as a result of criminal activity has been identified. The definition of income obtained as a result of organized criminal activity has been formulated. The classification of incomes obtained as a result of organized criminal activity was developed according to the criterion of systematicity, as well as the mechanism of their formation. A definition of the category "obschak" is proposed, which can be used in legal doctrine, in particular for the formulation of legislative norms aimed at and against the accumulation of this type of income by criminal communities. Two varieties of such a group of incomes are distinguished, in particular: those generated in places of deprivation of liberty and those generated at liberty. A structural description of each of these types of criminal income is provided. The main features of criminal income, which are formed by criminal communities at large, are analysed in detail, in particular, their structure, informal rules for the use of such resources, as well as informal tools for controlling the circulation of such funds are determined.

Key words: *organized crime, criminal communities, income derived from criminal activity, classification and structure of income derived from organized criminal activity.*

Постановка проблеми та її актуальність. Одним із ключових завдань сучасної України є формування дієвої політики протидії організованих злочинності різних форм спрямованості, що підтверджується положеннями Стратегії забезпечення державної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 16 лютого 2022 року №56/2022. Аналітичне опрацювання та системний аналіз сучасного концепту державної політики у сфері протидії злочинності дозволяє виокремити три основних напрями її модернізації:

по-перше, інституційний, у межах якого здійснюється: а) структурно-функціональна перебудова правоохоронних органів, що здійснюють протидію організованих злочинності; б) формування нових державних інституцій, спрямованих на протидію організованим формам злочинної діяльності. При цьому, необхідно наголосити, що за цим напрямом, наразі, пріоритетом визначено протидію організованих злочинності економічної та корупційної спрямованості;

по-друге, правовий, у межах якого відбувається посилення кримінальної відповідальності за організовані форми злочинної діяльності, зокрема встановлення кримінальної відповідальності за діяльність злочинних спільнот, посилення рівня кримінально-правового впливу на діяльність суб'єктів злочинного впливу та криміналізація діянь, які традиційно у науковій доктрині відносились до інфраструктурних елементів організованої злочинності (злочинні зібрання «сходки»);

по-третьє, управлінський у межах якого здійснюється: а) формування нових моделей прийняття управлінських рішень у сфері протидії злочинності; б) формується та поступово впроваджується у практичну діяльність інтегрована система оцінки ризиків, спрямована на своєчасне інформування управлінської ланки правоохоронних органів щодо пріоритетних напрямів оперативної уваги у відповідній часовій перспективі; в) впровадження нових інструментів інформаційно-аналітичного забезпечення, зокрема методології та інструментів розвідувальної аналітики [док. див.: 1; 2; 4; 6; 7].

У той же час, необхідно звернути увагу на те, що формування ефективної стратегічної моделі політики протидії організованих злочинності потребує вибору відповідного концепту розуміння

останньої. Наразі, на шпальтах наукових видань, точаться гострі дискусії щодо вибору філософсько-методологічної платформи для пояснення сутності злочинності. З одного боку плюралізм наукових поглядів призводить до інтенсифікації наукових пошуків та формування погляду на проблему під різними кутами зору, а з іншого - до відсутності несуперечливого та усталеного розуміння концептуальних основ, які мають стати підґрунтям для формування відповідної державної політики. На нашу думку, з урахуванням криміногенних процесів у державі, оптимальним є запропонований дослідниками підхід щодо розуміння злочинності як складної системи, а не простої сукупності кримінальних правопорушень, вчинених на відповідній території за відповідний проміжок часу, витоки якого знаходяться у радянській кримінологічній доктрині [док. див.: 3; 5; 8].

Обираючи такий концептуальний підхід, слушно звернути увагу, що однією із ключових характеристик сучасної злочинності як системного явища є здатність до самовідтворення (самозбереження), тобто стійкий процес відтворення структур і зв'язків між ними, постійний процес підтримки рівноваги системи з навколишнім середовищем. Ця властивість системи є базовою, так як без неї вона припинить своє існування. Особливо необхідно наголосити, що вказаній системі притаманні саме внутрішні ресурси, які забезпечують її самовідтворення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом останніх років питання організованої злочинності та механізмів її самовідтворення досліджувались значною кількістю вчених, зокрема: Л.І. Аркушою, Ю.П. Аленінім, В.П. Захаровим, В.П. Корж, В.А. Некрасовим, Д.Й. Никифорчуком, О.О. Подобним, В.Г. Севруком, В.В. Тіщенком, О.С. Тарасенком, Д.М. Цеханом, С.С. Чернявським та іншими науковцями.

У той же час, недостатньо дослідженою залишається проблематика формування та подальшого використання фінансового підґрунтя, сформованого за результатами злочинної діяльності загальнокримінальної спрямованості.

Метою статті є характеристика основних моделей формування, акумуляції та розпорядження доходами, які отримані за результатами організованої злочинної діяльності загальнокримінальної спрямованості.

Виклад основного матеріалу. Одним із таких ресурсів, які забезпечують самовідтворення злочинності є фінансові інструменти та доходи сформовані за результатами злочинної діяльності.

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

Принагідно наголосимо, що незважаючи на важливу роль вказаного структурного елемента у алгоритмах самовідтворення злочинності, вказане питання залишається недостатньо дослідженим у межах наук кримінально-правового циклу. Узагальнення наукових джерел свідчить, що предметом наукового пошуку, як правило є: а) обіг майна, здобутого за результатами різних форм злочинної діяльності; б) легалізації, відмивання доходів отриманих злочинним шляхом.

Слушно зауважити, що незважаючи на наявність у таких діях ознак самостійних кримінальних правопорушень, крізь призму структурно-діяльницького підходу їх можна визначити як «постдіяння», які можливі лише за результатами вчинення інших кримінальних правопорушень. Водночас, незважаючи на значну кількість наукових робіт щодо механізму, технологій та моделей злочинної діяльності, вченими не приділено достатньо уваги вивченню моделей формування таких доходів, тобто їх генезису та форми початкової акумуляції. Базуючись на методологічній основі запропонованій економістами можна виокремити ознаки «доходів, одержаних за результатами злочинної діяльності», зокрема: *по-перше*, формуються за результатами вчинення одиничних діянь чи складних злочинних технологій, відповідальність за які передбачена КК України. У контексті цього, необхідно звернути увагу, що категорія «доходи, отримані за результатами злочинної діяльності» є складовим елементом категорії «доходи, отримані за результатами протиправної діяльності», оскільки остання включає й доходи отримані за результатами вчинення адміністративних правопорушень та інших форм протиправної активності, які не є кримінально караними і тому не входять до структури предмету нашого дослідження; *по-друге*, існують в об'єктивній реальності у формі грошових коштів та інших матеріальних об'єктів, які піддаються грошовій оцінці та мають відповідну вартість; *по-третьє*, не можуть безапеляційно пов'язуватись із відповідним систематичним хронологічним показником, через не системність та епізодичність злочинної діяльності; *по-четверте*, відсутність чіткої прогнозованості розміру такого доходу у зв'язку із наявністю диференційованого спектру факторів, які не можуть бути абсолютно прогнозовані та проконтрольовані суб'єктом злочинної діяльності.

Зважаючи на викладене, можна відзначити, що **доходи отримані за результатами злочинної діяльності** - це хронологічно та кількісно не прогнозовані надходження матеріальних об'єктів, які

мають виражену грошову вартість внаслідок вчинення суб'єктом/групою суб'єктів діянь відповідальність за які передбачена КК України.

Складність структури злочинної діяльності, яка спрямована на отримання злочинних доходів, вимагає диференційованого підходу щодо аналізу моделей їх формування та класифікації останніх. Так, перш за все, на нашу думку, необхідно класифікувати злочинні доходи за хронологічною систематичністю їх формування, зокрема:

по-перше, злочинні доходи, які формуються спонтанно і не прогнозовано щодо їх кількісно-якісних показників. Щодо вказаної групи доходів, то необхідно відзначити, що останні характерні для автономних злочинців та злочинних угруповань загальнокримінальної спрямованості на початковому етапі їх злочинної діяльності. Значною мірою, наведене пов'язано із низьким рівнем ідеологічно-психологічної організації злочинного угруповання на початковому етапі формування та функціонування, зокрема: а) відсутності стійкої визначеності щодо тривалості функціонування злочинного угруповання та подальшої стратегії злочинної діяльності; б) невизначеності із базовою формою злочинної діяльності, що призводить до вчинення широкого спектру злочинів загальнокримінальної спрямованості; в) відсутність потреби у стійкому надходженні доходів для забезпечення злочинної діяльності групи, оскільки для вчинення злочинів використовуються підручні засоби та фізична сила безпосередніх виконавців злочинів; г) доходи отримані отриманні внаслідок злочинної діяльності використовуються для задоволення примітивних базових потреб (придбання одягу, спиртних напоїв, наркотичних засобів) і, тому, потреба в отриманні злочинного доходу прямо корелює із вказаними факторами. У той же час, необхідно відзначити і варіативну модель формування доходів такими групами: а) *ситуативна модель* - вчинення нових злочинів за гострої потреби отримання доходу для задоволення своїх потреб; б) *систематична модель* - не встановлення групи правоохоронними органами, розвиток почуття безкарності і, як наслідок, прагнення сформувати системну модель отримання злочинних доходів;

по-друге, доходи, які формуються систематично із відносною прогнозованістю кількісно-якісних показників. Опрацювання матеріалів практики свідчить, що такий тип доходів характерний для злочинних угруповань із такими базовими ознаками: а) стійкість та наявність усталеної структурної побудови (ієрархічний чи мережевий тип);

б) наявність чітко вираженої форми базової злочинної діяльності; в) вчинення учасниками угруповання злочинів є основною формою їх соціальної практики та формою зайнятості; г) контроль за окремими сегментами кримінальних ринків (кримінальний ринок наркотиків, зброї, підакцизних товарів) та/або секторів економіки; д) наявність стійкої потреби у систематичному фінансовому забезпеченні злочинної діяльності угруповання; е) стійкі зв'язки з іншими суб'єктами, які входять до структури кримінального середовища, зокрема «ворами в законі»; ж) наявність неформальних зобов'язань щодо необхідності відрахування частини доходів, отриманих за результатами злочинної діяльності в «общак» для підтримки кримінальних інституцій та криміналізації окремих об'єктів та сфер, зокрема установ виконання покарань. Закономірно відзначити, що такий тип доходів формується у моделі, яка обґрунтована інституційними економістами та як основний концепт допускає, що злочинці діють за правилами раціональних економічних агентів, зокрема оцінюють потенційний дохід та систему ризиків, яка пов'язана із злочинною діяльністю.

Продовжуючи, можна також запропонувати класифікацію доходів за механізмом їх формування, зокрема алгоритмом безпосереднього надходження до суб'єкта, який здійснює подальше розпорядження останніми.

Використовуючи наведений критерій, на нашу думку, до *першої групи* можна віднести доходи, які отримані особою чи групою осіб за результатами здійснення ними злочинної діяльності загальнокримінальної спрямованості. Вказаний тип доходів характеризується такими базовими ознаками: а) низький рівень прогнозованості кількісно-якісних показників; б) надходження у формі матеріальних цінностей, які потребують подальшої реалізації та/або у формі готівкових коштів; в) отримуються у результаті вчинення злочину безпосередньо суб'єктом подальшого розпорядження такими доходами; г) використовуються особою чи групою осіб на власний розсуд, як правило, для забезпечення власних потреб та продовження злочинної діяльності.

До *другої класифікаційної групи* на нашу думку, можна віднести доходи, які сформовані опосередковано за результатами злочинної діяльності. До типових ознак таких доходів можна віднести: а) відносно високий рівень прогнозованості кількісно-якісних показників; б) надходження у формі готівкових коштів; в) суб'єкт розпорядження такими доходами, як правило, не при-

ймає участі у злочинній діяльності за результатами якої вони сформовані; г) використовуються за «цільовим» призначенням; д) їх використання контролюється іншими суб'єктами, які визначенні лідерами злочинного середовища, а в окремих випадках і особами, які забезпечують їх безпосереднє формування. Ще з радянський часів однією із форм існування, вказаної групи доходів, одержаних за результатами злочинної діяльності є «общак». Слушно звернути особливу увагу на те, що незважаючи на тривалу історію існування такого типу злочинних доходів, останні не стали предметом систематичного наукового дослідження у результаті чого: а) відсутнє наукове визначення вказаної категорії; б) нерозроблені чіткі та логічно обґрунтовані класифікації; в) не систематизовано основні напрями використання такої групи злочинних доходів. Так, аналіз наукових джерел свідчить, що дослідники, як правило, послуговуються публіцистичними формулюваннями, які складно імплементувати у правотворчу та правозастосовну практику. У результаті цього, приймаючи зміни до КК України, спрямовані на посилення кримінально-правової протидії діяльності злочинних спільнот та лідерів кримінального середовища, механізми формування вказаної групи доходів залишились без належних засобів кримінально-правового впливу, що створює передумови для стійкого та систематичного продовження формування економічного підґрунтя організованої злочинності.

Використовуючи теоретичні підходи сформовані у межах економічної науки можна відзначити, що «общак» - це сукупність різного типу активів, сформованих за результатами злочинної діяльності, які контролюються особами, наділеними відповідними повноваженнями щодо розпорядження ними суб'єктами підвищеного злочинного впливу і використовуються для самовідтворення організованої злочинності та криміналізації соціальних інституцій.

Складність структури та форм організації злочинності, дозволяє констатувати наявність двох основних видів таких активів:

по-перше, сукупність активів («общак»), сформований у місцях позбавлення волі. Опрацювання матеріалів практики свідчить, що «общак», сформований у місцях позбавлення волі характеризується відповідною системою ознак:

- структурно складається із об'єктів різного типу (продукти харчування, готівкові кошти, тютюнові вироби та алкогольні напої, наркотичні засоби);

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

- характеризується особливим механізмом формування та подальшого поповнення, зокрема: а) відрахування відсотку з прибутку, отриманого за результатами організації обігу в установах виконання покарань заборонених предметів і речовин; б) постачання до установи виконання покарань наркотичних засобів, які в подальшому можуть входити до структури таких активів; в) відрахування частини прибутку від організації незаконних азартних ігор в установах виконання покарань; г) надходження відповідних активів з волі за рішенням суб'єктів підвищеного злочинного впливу; д) надходження окремих активів від родичів засуджених у способи, які визначені у кримінально-виконавчому законодавстві із подальшим включенням їх до структури таких активів. Необхідно звернути увагу, що готівкові кошти, які зокрема частково входять до структури «общака» отримуються у формі так званих «заявок з волі» за таким механізмом: особи, які знаходяться на волі передають готівкові кошти суб'єктам, які мають безперешкодний доступ на територію установи виконання покарань з подальшою передачею таких коштів відповідному засудженому;

- має відносно стійке цільове призначення: а) забезпечення комфортних умов відбування покарання у виді позбавлення волі для суб'єктів злочинного впливу; б) фінансова підтримка засуджених, які повністю асоціюють себе із кримінальним середовищем; в) фінансова підтримка окремих форм злочинної діяльності в установах виконання покарань, зокрема й вчинення дій спрямованих на дезорганізацію роботи установи виконання покарань та організації масової непокорності засуджених законним вимогам адміністрації; г) формування стабільного економічного підґрунтя для здійснення суб'єктами злочинного впливу кримінального менеджменту в установах виконання покарань; д) встановлення корупційних відносин із адміністрацією та персоналом установи виконання покарань.

Фактично, можна відзначити, що вказана сукупність активів за своїм стратегічним цільовим призначенням спрямована на криміналізацію установ виконання покарань та створення умов для організації кримінального менеджменту у таких установах суб'єктами підвищеного злочинного впливу;

по-друге, сукупність активів («общак») сформований на волі. Принагідно наголосити, що на відмінну від сукупності активів акумульованих в установах виконання покарань «общак», сфор-

мований на волі, як інституційна економічна складова організованої злочинності пройшов значний економічний шлях сутнісної трансформації та характеризується власною системою типових ознак, зокрема:

- структурно складається із різних форм активів, які є швидко ліквідними та можуть за необхідності бути використані за функціональним призначенням;

- акумульована система активів перебуває у процесі постійної диверсифікації у відповідності до оперативної обстановки, яка склалась та економічних реалій суспільства. Така перманентна диверсифікація стратегічно виконує дві основних функції - забезпечення безпеки таких активів від можливого виявлення правоохоронними органами та отримання додаткового доходу від їх використання. При цьому, необхідно зауважити, що така диверсифікація має свою внутрішню логіку, зумовлену особливостями злочинної діяльності як форми соціальної практики, зокрема такі активи диверсифікуються на дві групи:

а) готівкові грошові кошти не обмежені складними механізмами їх залучення для вирішення певних задач. Водночас, необхідно звернути увагу, що спостерігається тенденція до використання електронних грошей як окремого виду швидко доступних активів, що додатково зумовлено низьким рівнем контролю з боку держави за функціонуванням цього фінансового інструменту;

б) інші фінансові активи та інструменти, які за функціональною спрямованістю не вирішують операційні задачі злочинної діяльності, а спрямовані на примноження такої групи активів за рахунок їх використання на фінансових ринках. До структури цієї групи можуть входити окремі види фінансових активів (нерухомість); фінансові зобов'язання із правом вимоги чи перепродажу; похідні фінансові інструменти;

- контроль за акумуляцією, збереженням, забезпеченням безпеки та розподілом таких активів здійснюється суб'єктом підвищеного злочинного впливу або особою, яка визначена групою суб'єктів підвищеного злочинного впливу за рішенням прийнятим на злочинному зібранні («сходці»).

У той же час, необхідно відзначити, що останнім часом, спостерігається тенденція щодо залучення до адміністрування та збереження таких активів осіб, які не мають кримінального минулого та не притягувались до кримінальної відповідальності, але підтримують стійкі зв'язки із

лідерами та активними учасниками злочинного середовища. Крім того, необхідно звернути увагу, що описана вище диверсифікація акумульованих активів призводить до необхідності залучення професійних фінансистів для їх обслуговування та організації інвестицій у реальні сектори економіки та інші сфери, які можуть становити інтерес для злочинного середовища. Саме тому, у практичній площині з метою організації протидії акумуляції та використання такого типу активів, необхідно акцентувати увагу на можливому розподілі останніх між різними суб'єктами, зокрема й особами, які ніколи не потрапляли у поле оперативної уваги оперативних підрозділів, які здійснюють протидію організованій злочинності;

- наявність неформальних правил щодо порогових сум грошових коштів, які можуть бути використанні за одноосібним рішенням особи, яка відповідає за акумулювання та розпорядження таким типом злочинних активів;

- наявність неформальних інструментів контролю за використанням таких активів, особою якій довірена їх акумуляція та розпорядження, зокрема право вимоги з боку суб'єктів злочинного впливу надання «звітності» щодо необхідно та обґрунтованості використання відповідної частини ресурсів для вирішення конкретних задач, які відповідають інтересам розвитку злочинних спільнот;

- наявність відповідного цільового призначення таких акумульованих активів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно акцентувати увагу на таких основних тезах: а) необхідності формування методологічного підходу до розуміння злочинності як складної системи, яка характеризується ознаками адаптивності та самовідтворення; б) виокремлені фінансової основи функціонування злочинних спільнот у самостійний об'єкт наукового дослідження у контексті їх самовідтворення та розвитку; в) розроблення комплексної методології дослідження формування та акумуляції таких

доходів крізь призму моделей сформованих економічною наукою.

Література

1. Бусол О.Ю. Організація аналітичної розвідки в оперативних підрозділах МВС України: дис.... канд. юрид. наук.: 21.07.04. К. 2009. 261 с.
2. Довідник керівника поліції - поліцейська діяльність керована розвідувальною аналітикою: навчальний посібник. Київ: «Видавництво Людмила». 2019. 120 с.
3. Дрьомін В.М. Інституційна теорія злочинності та криміналізація суспільства: дис.... докт. юрид. наук.: 12.00.08. Одеса. 2010. 428 с.
4. Основи кримінального аналізу: посіб. з елементами тренінгу / О.Є. Користін, С.В. Албул, А.В. Холостенко та ін. Одеса: ОДУВС, 2016. 112 с.
5. Сметаніна М.В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології: монографія. Харків: Право. 2016. 192 с.
6. Тактичний кримінальний аналіз: теорія та практика: навчальний посібник. МВС України, ДНДІ, ОДУВС. Одеса: РВВ ОДУВС. 2019. 216 с.
7. Федчак І.А. Основи кримінального аналізу: навчальний посібник. Львів.: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2021. 288 с.
8. Цехан Д.М. Злочинність у місцях позбавлення волі як система. *Науковий вісник публічного та приватного права: збірник наукових праць*. 2019. №5. Т.2. С. 229-234.

Цехан Д. М.,

*доктор юридичних наук, професор,
доцент кафедри криміналістики*

Національного університету «Одеська юридична академія»

Єлхін О. В.,

аспірант кафедри криміналістики

Національного університету «Одеська юридична академія»

ДІЗНАННЯ ЯК ФОРМА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ

Чорний А. М.

У статті досліджено особливості досудового розслідування кримінальних проступків. Розглянуто положення законодавчих норм щодо запровадження правових особливостей спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень.

Визначено, що дізнавач це службова особа підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, у випадках, установлених Кримінально-процесуальним кодексом України, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої Кримінально-процесуальним кодексом України, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків. Встановлено що розслідування проступків проводиться за скороченою процедурою у формі дізнання, тривалість якого не повинна перевищувати чітко встановлених термінів за конкретними випадками обставин провадження. Проаналізовано нововведення щодо досудового розслідування кримінальних проступків та спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, а також наслідки та недоліки таких змін до законодавства які можуть виникнути при досудовому розслідуванні кримінальних проступків.

Висвітлено актуальну проблему відсутності підрозділів дізнання та посади дізнавача у структурі правоохоронних органів досудового розслідування, до підслідності яких віднесено розслідування кримінальних проступків.

У данні статті також зумовлюється необхідність розвитку науки кримінального процесу в частині дослідження досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання, вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

Ключові слова: дізнання, дізнавач, кримінальний проступок, кримінальний процес, кримінальне провадження, досудове розслідування.

Chorny A. M. Inquiry as a form of pre-trial investigation of a criminal offense

The article examines the peculiarities of pre-trial investigation of criminal misdemeanors. The provisions of legislative norms regarding the introduction of legal features of simplifying the pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses were considered. It is established that the investigation of misdemeanors will be conducted according to a shortened procedure in the form of an inquiry, the duration of which should not exceed the clearly established terms depending on the specific cases of the proceedings.

It has been established that the inquirer is an official of the investigation unit of the National Police, the security body, the body of the Bureau of Economic Security of Ukraine, the body of the State Bureau of Investigation, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, in the cases established by the Criminal Procedure Code of Ukraine, an authorized person of another unit of the specified bodies, who are authorized in within the limits of competence provided for by the Criminal Procedure Code of Ukraine, to carry out pre-trial investigation of criminal misdemeanors.

Innovations regarding the pre-trial investigation of criminal misdemeanors and simplified proceedings regarding criminal misdemeanors, as well as the consequences and shortcomings of such changes to the legislation that may arise during the pre-trial investigation of criminal misdemeanors, are analyzed.

It should be noted that the simplified procedure of pre-trial investigation in the form of an inquiry, of all criminal offenses classified as criminal misdemeanors, will certainly contribute to reducing the burden on the pre-trial investigation bodies, however, the problem of the absence of investigation units and the position of the inquirer in the structure of law enforcement agencies of pre-trial investigation, whose jurisdiction is assigned to criminal investigation.

Key words: inquiry, inquiring officer, criminal misdemeanor, criminal process, criminal proceedings, pre-trial investigation.

Постановка проблеми. Тривалий час після прийняття чинного КПК про дізнання, як одну із форм розслідування лише згадувалося. 1 липня 2020 року в Україні набув чинності інститут кри-

мінальних проступків. Протягом багатьох років висловлювались сподівання, що його запровадження сприятиме підвищенню ефективності досудового розслідування та судового розгляду злочинів невеликої тяжкості. Незважаючи на те, що досудове розслідування кримінальних проступків (дізнання) здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими КПК (ч. 2 ст. 298), законодавець встановлює і певні особливості. Вони стосуються початку дізнання, строків його проведення, засобів збирання відомостей для з'ясування обставин проступку, способів і форм закінчення дізнання тощо і не набули однозначного тлумачення науковців [1, с. 427].

У зв'язку із щоденною діяльністю органів дізнання виникає все більша кількість питань практичного характеру пов'язаних з новелами законодавства та новими положеннями КПК щодо досудового розслідування кримінальних проступків, зумовлені відсутністю необхідних коментарів до новітніх норм та єдиної узгодженої практики.

Стан дослідження проблеми. Окремі аспекти сучасного інституту дізнання як форми досудового розслідування кримінальних проступків досліджували такі науковці як Чернявський С. С., Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Гаркуша А. Г., Волобуєв А. Ф., Орлова Т. А. Петриченко Є. І., Кунтій А. І., Хитра А. Я., Кобзар О. Ф., Романов М. Ю. та інші. Слід зазначити що усі попередні дослідження інституту дізнання до 01.07.2020р. ґрунтуються на застарілому законодавстві яке втратило чинність.

Наукова новизна дослідження. Тематика щодо відновленого інституту дізнання та запровадження новітнього інституту кримінальних проступків є надзвичайно актуальною та водночас невивченою, малодослідженою, введення в чинність положень кримінально-процесуального законодавства щодо дізнання потребує глибокого доктринального та систематичного аналізу, роз'яснення та тлумачення, задля виявлення усієї специфіки, проблематики, та прогалин даного інституту, створення єдиної послідовної системи досудового розслідування кримінальних проступків, та науково-практичної допомоги органам дізнання у питаннях належного правового тлумачення та вивчення кожної норми КПК щодо інституту дізнання та особливостей їх застосування.

Мета і завдання дослідження. Головною метою даної статті є комплексне, вивчення чинного кримінально-процесуального законодавства

України, що регулює кримінально-процесуальну діяльність органів дізнання, критичний аналіз недоліків, прогалини та колізії діючого законодавства. Для досягнення мети статті поставлено такі завдання: Проаналізувати чинне кримінально-процесуальне законодавство України для встановлення змісту та правової суті відновленого інституту дізнання, розкрити поняття, сутність і структуру кримінально-процесуальної діяльності органів дізнання, їхні завдання та функції у кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. 01.07.2020 р. Набув чинності ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», прийняття даного закону викликано необхідністю законодавчого врегулювання застосування положень Кримінального процесуального кодексу України прийнятого від 13.04.2012 р. стосовно інституту дізнання, особливостей досудового розслідування кримінальних проступків та їх судового розгляду.

Одним із завдань кримінального провадження, спрямований на забезпечення публічних інтересів, є швидке, повне та неупереджене досудове розслідування, виконання якого не можливе без своєчасного початку досудового розслідування. З набуттям чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», яким передбачено запровадження інституту досудового розслідування у формі дізнання, запровадив ряд законодавчих новел, зокрема в частині початку досудового розслідування. Дана законодавча ініціатива викликала ряд запитань як у теоретиків, так і практиків [2, с. 10].

Слід відмітити що глава двадцять п'ята «Особливості досудового розслідування кримінальних проступків» третього розділу «Досудове розслідування» КПК України, власне які і усі положення, що стосуються кримінального провадження щодо кримінальних проступків, прийняті ще з 13.04.2012 року, не застосовувалися до 01.07.2020 року.

Відповідно до ст. 215 КПК досудове розслідування злочинів здійснюється у формі досудового слідства, а кримінальних проступків - у формі дізнання в порядку, передбаченому цим Кодексом.

Згідно п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК Досудове розслідування - стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності¹.

Досудове розслідування здійснюється у двох формах:

- Дізнання - форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків п. 4 ч. 1 ст. 3 КПК.

- Досудове слідство - форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування злочинів п. 6 ч. 1 ст. 3 КПК.

Передусім слід зауважити що початок досудового розслідування, попередньо кваліфікованого суспільно небезпечного винного діяння або без діяння (кримінального правопорушення) яке згідно чинного Кримінального кодексу України класифікується як кримінальний проступок, є тим юридичним фактом який свідчить про початок досудового розслідування саме у формі дізнання.

Згідно ч. 1 ст. 214 КПК Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування, а дізнавач - керівником органу дізнання, а в разі відсутності підрозділу дізнання - керівником органу досудового розслідування².

Таким чином самим кримінальним процесуальним законодавством України закладено сценарій за яким у структурі правоохоронного органу досудового розслідування допускається відсутність підрозділів дізнання, водночас коло уповноважених осіб, не підрозділів дізнання, яких керівник органу досудового розслідування може наділяти повноваженнями дізнавача для здійснення дізнання, не встановлено.

Початок досудового розслідування у формі дізнання розпочинається з того що керівник органу дізнання згідно ч. 1 ст. 298 КПК визначає дізнавача, який здійснюватиме досудове розслідування у формі дізнання.

У разі відсутності підрозділу дізнання керівник органу досудового розслідування визначає інших уповноважених осіб які здійснюватимуть досудове розслідування у формі дізнання. Отже

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.03.2023).

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.03.2023).

кримінальним процесуальним законодавством України передбачено порядок призначення дізнавача на випадок відсутності у структурі правоохоронного органу досудового розслідування, як органу дізнання так і відсутності керівника органу дізнання.

Здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків у формі дізнання уповноважені дізнавачі або інші уповноважені особи.

Згідно п.4-1 ч.1 ст.3 КПК Дізнавач - службова особа підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, у випадках, установлених цим Кодексом, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків³.

Щодо наділення уповноваженої особи інших підрозділів повноваженнями здійснювати дізнання, то такі положення викладені без врахування принципу правової визначеності (стаття 8 Конституції України), оскільки чітко не визначено, що це за особи, яких підрозділів, яким чином і яким актом вони будуть уповноважуватися на виконання повноважень дізнавача, та також положень статей 19 та 92 Конституції України, якими передбачено, що виключно законами України визначаються організація і діяльність органів досудового розслідування, а посадові особи органів державної влади зобов'язані діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [3].

Зважаючи на покладені на дізнавача обов'язки щодо досудового розслідування кримінальних проступків та потрібний для цього обсяг знань із кримінального права, кримінального процесу, криміналістики та судових експертиз, видається, що опанування ними є можливим лише під час підготовки за навчальними програмами спеціальності «Право». Наразі практика формування штатної чисельності органів дізнання показує, що на посади дізнавачів призначаються (переводяться) особи, які працювали слідчими чи були співробітниками оперативних підрозділів. Не є виключенням і призначення на посади дізнавачів випускників закладів вищої освіти МВС України, яких готували для патрульної поліції як дільничних інспекторів [4, с. 186].

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.03.2023).

Дізнання є однією із форм досудового розслідування і покладається на підрозділи дізнання або уповноважених осіб інших підрозділів (ч. 1 ст. 38 КПК). Тобто за загальним правилом дізнання здійснює співробітник підрозділу дізнання - дізнавач, який наділяється повноваженнями слідчого. Відкритим залишається питання про уповноважених осіб інших підрозділів. В Національній поліції достатня кількість інших підрозділів. Хто, у який порядок та із числа кого буде уповноважувати таких осіб на проведення дізнання. Чи будуть такі особи уповноважені на проведення дізнання на постійній основі, чи для дізнання за конкретним фактом? Якщо на постійній основі, то чому не призначати таку особу дізнавачем, що буде відповідати виконуваний нею функції [1, с. 428].

Дізнання здійснюють підрозділи дізнання або уповноважені особи інших підрозділів:

- а) органів Національної поліції;
- б) органів безпеки;
- в) органів Бюро економічної безпеки України;
- г) органів Державного бюро розслідувань;
- г) Національного антикорупційного бюро України ч. 3 ст. 38 КПК.

Варто зауважити що наразі єдиним правоохоронним органом досудового розслідування до підслідності якого віднесено розслідування кримінальних проступків у формі дізнання, і який має у свої структурі підрозділи дізнання, є Національна поліція України. Жодний інший правоохоронний орган, СБУ, БЕБ, ДБР, НАБУ не має у свої структурі ані підрозділів дізнання ані штатної посади дізнавача.

Водночас у п. 4-1 ч. 1 ст. 3 та у ст. 40-1 КПК України, а також у п. 1 Розділу V Наказу МВС України «Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України» № 405 від 20.05.2020 року, зазначено, що суб'єктом здійснення дізнання є саме дізнавач. В цьому разі вважаємо, що проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій та прийняття процесуальних рішень «інспектором» або «старшим інспектором», слід тлумачити як вчинення таких дій неуповноваженою особою, тобто особою, яка не має на це права. В результаті цього, докази зібрані такою особою є недопустимими та у подальшому викликають наслідок у вигляді ухвалення судами відповідних рішень, тим самим не виконуючи завдання кримінального провадження в цілому [5, с.268].

Органами досудового розслідування є органи, що здійснюють досудове слідство і дізнання. Організація і діяльність таких органів, згідно

п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України, визначається виключно законами України⁴. Натомість положення Закону України «Про Національну поліцію» не визначає питання організації і діяльності підрозділів дізнання Національної поліції України.

Таке завдання виконує підзаконний нормативно-паровий акт, а саме наказ Міністерства внутрішніх справ України Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України від 20.05.2020 р. № 405.

Згідно п.2 розділу I вказаного положення, підрозділами дізнання є:

- Управління дізнання Національної поліції України;
- відділи (сектори) дізнання ГУНП;
- відділи (сектори) дізнання територіальних (відокремлених) підрозділів поліції.

Працівники поліції інших підрозділів органів Національної поліції України, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків, підпорядковуються з питань здійснення дізнання начальникові підрозділу дізнання, а в разі відсутності підрозділу дізнання - керівникові органу досудового розслідування в межах юрисдикції територіального підрозділу поліції⁵.

Таким чином керівник органу досудового розслідування де немає підрозділу дізнання та штатної посади дізнавача, видає наказ про уповноваження працівника поліції іншого підрозділу органів Національної поліції України здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків.

За такого підходу закономірним є запитання, які саме працівники поліції можуть уповноважуватись здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків. Чи припустимо до прикладу наділити повноваженнями дізнавача, дільничого офіцера поліції, поліцейського офіцера громади, оперуповноваженого або ж поліцейського юрисконсульта?

На жаль чине законодавство України не надає відповіді на вказані питання, однак виходячи із сформованої практики досудового розслідування кримінальних проступків, керівники органів досудового розслідування де немає підрозділу дізнання, уповноважують розслідувати

⁴ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 22.02.2022).

⁵ Наказ МВС від 20.05.2020р. № 405 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text> (дата звернення: 01.01.2023).

кримінальні проступки осіб які займають посаду слідчого (детектива).

Слід зазначити що фундаментальною метою реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів, є зокрема розвантаження досудового слідства та слідчих, які повинні здійснювати досудове розслідування виключно злочинів. Відповідно покладення на посаду слідчого (детектива) додаткових обов'язків дізнавача, повністю нівелює саму ідею запровадження інституту кримінальних проступків, оскільки слідчі і надалі змушені розслідувати як злочини так і кримінальні поступки.

Згідно ч. 1 ст. 40-1 КПК Дізнавач при здійсненні дізнання наділяється повноваженнями слідчого. Дізнавач несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення дізнання⁶.

Якщо зазначено, що дізнавач має такі самі повноваження як і слідчий, необхідність їх дублювання в частині другій статті 40-1 КПК відсутня. Водночас, частину першу названої статті необхідно доповнити винятками із цього правила. Адже дізнавач априорі не може бути наділений усім обсягом повноважень, якими наділений слідчий [3].

Так зокрема дізнавач не уповноважений починати досудове слідство та розслідувати злочини а також проводити деякі негласні слідчі (розшукові) дії включно з правом доручати проведення таких дії відповідним оперативним підрозділам, обстежувати публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів, вести спостереження за особою, річчю або місцем, здійснювати моніторинг банківських рахунків, аудіо-відеоконтроль місця чи особи, огляду і вїмки кореспонденції, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем пов'язаний із подоланням системи логічного захисту, проводити контроль за вчиненням злочину, виконувати спеціальні завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, негласно отримувати зразки, необхідні для порівняльного дослідження.

Слід відмітити що попередня редакція ст. 300 КПК України забороняла виконувати усі негласні слідчих (розшукових) дії під час досудового розслідування кримінальних проступків.

⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.03.2023).

Згідно ч. 4 ст. 40-1 КПК Дізнавач, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог цього Кодексу, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення дізнавача⁷.

Згідно п. 2 розділу V положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України затвердженого наказом МВС від 20.05.2020 № 405 Під час досудового розслідування кримінальних проступків дізнавач самостійно приймає процесуальні рішення, крім випадків, коли закон передбачає прийняття (ухвалення) рішення слідчого судді, суду чи згоду прокурора, і є відповідальним за законне та своєчасне виконання цих рішень⁸.

Таким чином, дізнавач наділений правом приймати рішення на підставі власного внутрішнього переконання, ґрунтуючись на положеннях ст. 2 КПК України, за винятком випадків, коли закон передбачає отримання згоди прокурора, керівника органу дізнання чи слідчого судді [6, с. 13].

Зазначений пункт підтверджує процесуальну самостійність дізнавача щодо прийняття необхідних рішень під час досудового розслідування кримінальних проступків. Також, на дізнавача покладається певний обов'язок стосовно законності та своєчасності виконання прийнятих ним процесуальних рішень, або тих, які увалені слідчим суддею, судом, або згода на прийняття яких надана прокурором [5, с. 268].

Для реалізації покладених на підрозділи дізнання функцій вітчизняна система освіти має забезпечити ефективну підготовку фахівців та створити дієву систему перекваліфікації поліцейських кадрів для роботи в підрозділах дізнання, а також підвищення кваліфікації дізнавачів Національної поліції України, що вже діють. Визначені завдання перш за все та найбільш ефективно може бути вирішено за умови використання інформаційних технологій. Водночас розстановка є елементом кадрової політики, що включає в себе складний та комплексний процес спостереження

⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.03.2023).

⁸ Наказ МВС від 20.05.2020р. № 405 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text> (дата звернення: 01.01.2023).

за індивідуальною діяльністю дізнавачів, узагальнення результатів виконаних завдань та інших факторів, що визначають ефективність роботи й виконання поставлених завдань особі, яка обіймає конкретну посаду [7, с. 99].

Висновки. Таким чином, у данні статті зумовлюється необхідність розвитку науки кримінального процесу в частині дослідження досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання, вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

Варто зазначити що перелік функцій покладених на підрозділи дізнання, не є вичерпний адже на них також можуть бути покладені й інші функції, передбачені законодавством України, окремо слід виділити таку функцію як вивчення практики застосування дізнавачами норм права і розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства України, адже таким чином сама система правоохоронних органів здатна виявити колізії, прогалини та недоліки законодавства, для подальшого надання висновків та пропозиції щодо їх усунення, таким чином інститут дізнання буде самовдосконалюватись.

Слід зазначити, що спрощений порядок досудового розслідування у формі дізнання, всіх кримінальних правопорушень віднесених до кримінальних проступків, безумовно сприятиме зменшенню навантаження на органи досудового слідства, однак актуальною залишається проблема відсутності підрозділів дізнання та посади дізнавача у структурі правоохоронних органів досудового розслідування, до підслідності яких віднесено розслідування кримінальних проступків.

Література

1. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Становлення дізнання як виду процесуальної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного уні-*

верситету Серія : Право. 2022. Вип. 70. С. 424-429. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2022_70_70

2. Кунтій А. І., Хитра А. Я. Окремі питання початку досудового розслідування у формі дізнання. *Журнал східноєвропейського права.* 2021. № 84. С. 10-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2021_84_4

3. Висновок Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 20.04.2018 № 7279-д. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7279-%D0%B4&skl=9

4. Волобуєв А. Ф., Орлова Т. А. Кримінальні проступки: забезпечення якісного розслідування. *Правовий часопис Донбасу.* 2020. № 3. С. 183-187. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2020_3_23

5. Гаркуша А. Г., Петриченко Є. І. Регламентация повноважень щодо здійснення дізнання у кримінальному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2021. № 1. - С. 265-271. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2021_1_45

6. Чернявський С. С. Досудове розслідування кримінальних проступків : метод. рекомендації. Київ : Міністерство внутрішніх справ України, 2019. 161 с.

7. Кобзар О. Ф., Романов М. Ю. Організаційно-правові засади функціонування підрозділів дізнання Національної поліції України. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Право.* 2021. № 1. С. 96-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vunobpr_2021_1_15

Чорний А. М.,
аспірант кафедри кримінального права
та процесу
юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету

ЗАРОДЖЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ В СВІТОВІЙ ПАРАДИГМІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Гончарук О. М.

У статті йдеться про з'ясування теоретичних проблем та історичних закономірностей формування сучасної системи кримінального аналізу в органах поліції, її зміст та складові, історію виникнення і становлення цього інституту діяльності кримінального блоку правоохоронних органів. Як концепція, у своїй основній формі, аналіз злочинності має бути лише трохи молодшим за сам злочин. Перший злочин не потребував аналізу, оскільки він ще не був частиною шаблону чи тенденції. Друге могло бути пов'язане з першим, а третє - або з першим, або з другим, або з обома. Кожний наступний злочин мав більше шансів бути пов'язаним з попереднім, і, ймовірно, незабаром настав розвиток першої моделі злочину. Питання, яке зараз стоїть перед нами, полягає в наступному: чи означає «золота ера» 1990-х років новий початок для професії аналітика злочинів, чи це її пік? Чи відданість, яку демонструють федеральні, державні та місцеві установи, є міцною основою, на якій можна будувати протягом наступних років, чи вона вже слабшає? Щоб забезпечити успіх, аналітик повинен буде прийняти професійні стандарти та досягти певної спільної згоди щодо того, що саме ми робимо. У той же час поліцейські органи повинні визнати аналіз злочинності основною функцією, а не периферійною. Небагато поліцейських відділів працювали б без детектива, кінолога чи техніка з ідентифікації - програми аналізу злочинів слід вважати такими ж недоторканими. Невдача означає погіршення здібностей поліції та повернення до днів неформального, рідкісного аналізу злочинів, який епізодично виконують патрульні поліцейські. Успіх може запропонувати значно покращені можливості поліцейської діяльності, орієнтовані на вирішення проблем, оптимальний розподіл ресурсів, зниження рівня злочинності та запобігання тисячам злочинів. Те, що все це потрібно буде підтвердити цю справу, те, що ми все це повинні так палко сперечатися про переваги аналізу злочинів, і те, що більшість поліцейських відділів ще не розробили офіційну програму аналізу злочинів, свідчить про те, наскільки далеко ми відстали від розвинутих країн світу.

Ключові слова: еволюція кримінального аналізу, Август Фольмер, правоохоронна діяльність, злочин, злочинність, аналіз, синтез, аналітична діяльність, аналітик.

Honcharuk O. M. The origin and evolution of the formation of criminal analysis in the global paradigm of law enforcement activities

The article deals with the clarification of theoretical problems and historical regularities of the formation of a modern system of criminal analysis in police bodies, its content and components, the history of the emergence and formation of this institution of the criminal block of law enforcement agencies. As a concept, in its basic form, crime analysis should be only slightly younger than the crime itself. The first crime did not require analysis because it was not yet part of a pattern or trend. The second could be related to the first, and the third to either the first, or the second, or both. Each subsequent crime was more likely to be related to the previous one, and it was likely that the first crime pattern would soon develop. The question we face now is this: Does the "golden era" of the 1990s represent a new beginning for the crime analysis profession, or is it its peak? Is the commitment shown by federal, state, and local agencies a solid foundation to build on in the coming years, or is it already waning? To ensure success, the analyst will need to adopt professional standards and reach some common agreement about exactly what we do. At the same time, police agencies must recognize crime analysis as a core function, not a peripheral one. Few police departments would function without a detective, canine handler, or ID technician - crime analysis programs should be considered just as inviolable. Failure means a deterioration in police capabilities and a return to the days of informal, infrequent crime analysis performed sporadically by patrol officers. Success can offer vastly improved policing capabilities focused on problem solving, optimal allocation of resources, reduced crime rates, and the prevention of thousands of crimes. That this case still needs to be proven, that we still have to argue so passionately about the merits of crime analysis, and that most police departments have yet to develop a formal crime analysis program shows how far behind we are. developed countries of the world.

Key words: evolution of criminal analysis, August Vollmer, law enforcement activity, crime, criminality, analysis, synthesis, analytical activity, analyst.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасний розвиток інформаційних технологій уможлиблює доступ до величезних обсягів інформації у практично будь-якій сфері. У тому числі, і до інформації про функціонування правоохоронних органів, про злочинність у широкому розумінні цього поняття та про інші соціально небажані явища. Зокрема, правоохоронні органи зацікавлені у здобутті даних стосовно структур, активності та методів дій у сфері злочинності міжнародного та локального рівнів. Велике значення у цьому процесі мають різні форми розвідки, зокрема, застосування сучасних знарядь, що нівелюють небажані суспільні явища. Одним з них є кримінальний аналіз, який часто називають знаряддям, що динамічно розвивається та приносить вимірні результати. В поєднанні із заходами, спрямованими на оцінювання ризиків, він є ефективним способом протидії сучасній злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим підґрунтям розробки даної гіпотези стали праці авторитетних вчених, які досліджують проблемні питання аналітичного супроводження кримінального судочинства, зокрема роботи Албула С.В., Власюка О.В., Зайця О.М. [10], Ісмайлова К.Ю. [11; 12], Користіна О.Є. [15], Махнюка А.В. [13], Некрасова В.А. [14], Федчака І.А. та інших авторів.

Метою публікації є з'ясування теоретичних проблем та історичних закономірностей формування сучасної системи кримінального аналізу в органах поліції, а також визначення її змісту та складових, дослідити історію виникнення і становлення цього інституту діяльності кримінального блоку правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Як концепція, у своїй основній формі, аналіз злочинності має бути лише трохи молодшим за сам злочин. Перший злочин не потребував аналізу, оскільки він ще не був частиною шаблону чи тенденції. Друге могло бути пов'язане з першим, а третє - або з першим, або з другим, або з обома. Кожний наступний злочин мав більше шансів бути пов'язаним з попереднім, і, ймовірно, незабаром настав розвиток першої моделі злочину. Першим злочинним аналітиком, можливо, був кроманьйонець. Умовно назвімо його Гог. Одного разу, збираючись полювати та збирати, Гог чує голову, повертається

до решти свого клану, що мешкає в печері, і каже: «Знаєте... кожного разу, коли ми спускаємося до водопою між часом, коли сонце сходить на світ. На горизонті й у той час, коли він над нами в небі, одному з нас розбиває голову якийсь жулик із Племені Великого Скалу». Гог ненавмисно створив професію та закріпив у ній процес, який відтоді мало змінився. Він зіставив дані (звичайно, у своїй голові, але це робить і досвідчений аналітик двадцять першого століття), знайшов схему нападу при обтяжуючих обставинах, проаналізував і описав її (включно з географічними, часовими та підозрілими факторами), поширив її членам свого племені та прямо рекомендував рішення. Посадить Гога перед комп'ютером, намалюйте ягідною м'якоттю карту на стіні його печери та одягніть наймудріших членів клану в блакитне, і ми отримаємо сучасного кримінального аналітика.

Ми пропонуємо це гіпотетичне походження не тому, що хочемо бути смішними, а тому, що ми хочемо проілюструвати, наскільки неймовірно основним, наскільки фундаментальним, наскільки нерозривно пов'язаним із людським розвитком є походження аналізу злочинності. Цивілізація існує, щоб сприяти загальному добробуту своїх громадян, починаючи з забезпечення їх безпеки один від одного. Поліція суспільства повинна виконувати цю найосновнішу функцію, а її аналітики злочинності є головним мозком цих зусиль, що дозволяє суспільству запобігати більшості злочинів з найменшими витратами ресурсів.

Звичайно, практика аналізу злочинів передувє професії. Безумовно, вартові Ассирії, вартові Вавилону та вартові Риму знали про закономірності, «гарячі» точки та рецидивістів. Звичайно, вони знали, що зосередити свої ресурси на певних місцях, часах і на конкретних особах, щоб максимізувати свої зусилля. Безперечно, фермери у Фівах, відвідувачі агори в Афінах і кріпаки в Лондоні знали, що їм слід триматися подалі від певних вулиць і залишатися вдома, коли в місто приходять певні банди хуліганів. У центрі кожної з цих видів діяльності лежить зерно аналізу злочинності - зерно настільки базове, що знадобилося десять тисяч років - від світанку цивілізації до 1960-х років - щоб завдання отримало назву та професію. Те, що він розвинувся в поліцейських установах, а не в громадах, університетах чи прес-центрах, наприклад, є функцією двох факторів: близькості до необхідної інформації та близькості до іншої професії - поліції, яка має найкращі шанси та здатність щось зробити: аналізувати моделі та тенденції. Історія аналізу злочинів як

професії - на відміну від його історії як концепції - полягає в неформальному методі ідентифікації шаблонів, який використовують патрульні поліцейські, слідчі, детективи та адміністратори. У 1973 році Управління сприяння правоохоронним органам у своєму посібнику відділу аналізу правопорушень у поліції зазначало те ж саме: неофіційний аналіз злочинів, у найпростішому розумінні, виконується всіма офіцерами під час розслідування злочинів [1, с. 8].

Безсумнівно, поліція - від бойовика до детектива і командира патруля - завжди проводила такий неформальний аналіз злочинів. Однак досвід офіцера обмежений кількістю годин, які він працює, і, по суті, його досвід не узгоджується з досвідом інших. У цьому полягає обґрунтування створення спеціального відділу аналізу злочинів на повний робочий день. Окремі офіцери не знайомі з кожним злочином, про який повідомляють їхні відділи поліції, і вони не мають готового способу порівняти кожне повідомлення про злочин, яке вони отримують, з минулими інцидентами, окрім їхніх власних спогадів і анекдотичних свідчень їхніх колег. Цей неофіційний аналіз злочинності не проводився на систематичній регулярній основі, тому багато моделей і тенденцій залишилися невиявленими. Оскільки сучасна поліцейська діяльність почалася в Лондоні в 1829 році (із створенням лондонської столичної поліції сером Робертом Пілом), так, ймовірно, з'явилися й найпростіші елементи аналізу злочинності. До 1846 року в LMP (The London Metropolitan Police) працювало по два «детективи» на відділ, і цілком ймовірно, що ці перші слідчі використовували деякі методи сучасного аналізу злочинів, щоб зв'язати кримінальні події в закономірності. Індивідуальна статистика злочинів була доступна для міста Лондона ще в 1847 році. Саме серед столичної поліції Лондона вперше було розроблено концепцію *modus operandi* та класифікації правопорушників і злочинів на її основі. *Modus operandi* допоміг поліції точніше визначити закономірності та ряди, хоча він застосовувався переважно до випадків вбивства (найвідоміша серія вбивств в історії сталася між 1888 і 1889 роками в лондонському Іст-Енді). Саме ця концепція, принесена в США, стала початком професії аналізу злочинів [2, с. 58].

Засновником сучасної системи організації діяльності поліції та використання кримінального аналізу вважається Август Фольмер, начальник поліції м. Берклі (США), який ще у 1906 році запровадив картографічний метод для визначення місць концентрації злочинних угруповань, він був піонером більшості інновацій, які продовжують

визначати сучасну роботу поліції сьогодні. Підґрунтям цього стало вивчення результатів діяльності поліції за попередній рік. Наслідком стало запровадження систем нейтралізації злочинності в її осередках завдяки оптимізації використання сил поліції.

«Громадянин очікує від поліцейських мудрості Соломона, мужності Давида, сили Самсона, терпіння Йова, лідерства Мойсея, доброти доброго самарянина, стратегічної підготовки Олександра, віри Даниїла, дипломатичність Лінкольна, толерантність Теслі з Назарета і, нарешті, глибоке знання кожної галузі природничих, біологічних і соціальних наук. Якби у нього було все це, він міг би бути хорошим поліцейським». - Август Фольмер [3, с. 24].

Перелік внесків Августа Фолмера в сучасну поліцейську діяльність включає велосипедне патрулювання, автомобільне патрулювання, радіозв'язок, наукові дослідження, систему відбитків пальців, вимоги до вищої поліцейської освіти та професіоналізму, а також розвиток поліцейської академії та школи кримінології в Каліфорнійському університеті. Однак набагато важливішими для наших цілей є його інновації в аналізі злочинів. У 1906 році він керував розробкою базової системи управління записами, яка допомогла організувати поліцейські звіти у спосіб, що сприяв аналізу. Він заохочував регулярно переглядати поліцейські звіти та позначав місця злочинів кольоровими шпильками. Що важливіше, він використовував інформацію про злочини для створення патрульних округів. Коли в 1909 році Август Фоллмер мобілізував своїх офіцерів на велосипедах, він розробив тактику відповідно до очікуваної кількості викликів з кожної частини міста [1, с. 8].

Хоча термін «аналіз злочинів» ще не був винайдений, одна цитата з «Поліцейського побиття» Августа Фолмера свідчить про те, що він був знайомий із його поняттями: «Якщо припустити регулярність злочинів і подібних подій, можна звести ці випадки в таблицю за областями, в межах міста й таким чином визначити точки, які становлять найбільшу небезпеку таких злочинів, а які точки мають найменшу небезпеку» [1, с. 9]. Незважаючи на новаторські зусилля Августа Фолмера та незважаючи на те, що інші поліцейські відділи з великим ентузіазмом наслідували його інновації, його перші кроки у злочинності аналізу не дотримувалися його сучасники. Знадобився один із його шанувальників, Орlando Вілсон, щоб принести цю професію та термін до американських поліцейських департаментів.

Орландо У. Вілсон (1900-1972) вважається одним із найвидатніших поліцейських реформаторів століття, і не випадково він був протезе Августа Фоллмера. Протягом своєї тривалої поліцейської кар'єри Орландо Вілсон обіймав низку посад, зокрема губернатора військової поліції в післявоєнному Берліні, начальника поліції у Фуллертоні, Каліфорнія (1925); начальник поліції у Вічіті (1928-1939); суперінтендант поліції в Чикаго (1960-1971); і декан Школи кримінології Каліфорнійського університету в Берклі - школи, заснованої Августом Фолмером. Бачення Орландо Вілсона доходить до нас насамперед через його книги про управління поліцією, зокрема «Поліцейські протоколи» (1942), «Поліцейське управління» (1950) та «Планування роботи поліції» (1957). Орландо Вілсон керував поліцією Чикаго, коли він опублікував своє друге видання «Поліцейського управління» в 1963 році. Саме на сторінці 103 цієї книги - у розділі «Спеціалізація в рамках великого відділу планування» - ми знаходимо: «Аналіз злочинності. Секція аналізу злочинів вивчає щоденні повідомлення про серйозні злочини з метою визначення місця, часу, особливостей, схожості з іншими злочинними нападами та різноманітних суттєвих фактів, які можуть допомогти ідентифікувати злочинця або наявність схеми злочинної діяльності. Така інформація є корисною для планування діяльності підрозділу чи округу».

Це найдавніше відоме джерело терміну «аналіз злочинів», хоча його використання Орландо Вілсоном свідчить про те, що на момент його написання вже існували розділи аналізу злочинів. Дійсно, у своєму виданні 1950 року він згадує про важливість виявлення моделей і тенденцій, але не пропонує формальної програми для цього. Однак до видання 1972 року важливість аналізу злочинності настільки зросла, що Орландо Вілсон присвятив йому кілька сторінок, присвячених адміністративним питанням і регулярним обов'язкам підрозділу.

Необхідно відзначити, що Орландо Вілсон прямо робить аналіз злочинності функцією планування та рекомендує створити секцію аналізу злочинності у відділі планування великого управління поліції. Пізніші тексти рекомендуватимуть відокремити аналіз злочинності від планування та адміністрування [4, с. 12]. Рекомендація Орландо Вілсона сприяла уповільненню зростання аналізу злочинності, оскільки більшість відділів поліції не є настільки великими, щоб виправдати окремий відділ планування. До 1960-х років Орландо Вілсон став гігантом у сфері правоохоронних

органів. «Управління поліцією» був першим підручником для поліцейських керівників. «Аналіз злочинів» раптом став модним словом, як «громадська поліція» стала в 1990-х роках. Без сумніву, книга Вілсона допомогла прокласти шлях до буму аналізу злочинів у 1970-х роках, коли LEAA (Law Enforcement Assistance Act) почала пропонувати великі гроші, щоб допомогти поліцейським департаментам реалізувати ідеї Орландо Вілсона.

У 1960-х і 1970-х роках спостерігався найвищий рівень злочинності в історії, що супроводжувалося великою кількістю нових програм, спрямованих на його зниження. Зусилля щодо фінансування цих програм у місцевих поліцейських установах почалися в 1965 році, коли Закон про допомогу правоохоронним органам 1965 року створив Управління допомоги правоохоронним органам. Потім у 1968 році Закону про безпечні вулиці та боротьбу зі злочинністю було створено Адміністрацію допомоги правоохоронним органам - відділ поліції, який займається наданням фінансової допомоги різним програмам боротьби зі злочинністю.

Від того часу в Сполучених Штатах Америки з'явилися сотні відділів аналізу злочинів - деякі у великих управліннях, які їх гостро потребували, але багато в менших відділах, які інакше не змогли б собі їх дозволити. Щоб підтримати ці нові програми, LEAA почала фінансувати навчальні посібники та довідники для аналітиків, у тому числі посібник відділу аналізу злочинності поліції (Національний інститут правоохоронних органів і кримінального правосуддя, 1973); Керівництво з аналізу злочинів (Інтегрована програма затримання злочинців, 1977); Аналіз патрульних операцій (ICAP, 1977); Аналіз злочинності на підтримку патрулювання (NILECJ, 1977); і Виконавчий посібник з аналізу злочинності (ICAP, 1977). Національна консультативна комісія зі стандартів і цілей кримінального правосуддя рекомендувала можливість аналізу злочинів у кожному поліцейському відомстві.

Отже, наприкінці 1970-х рр. численні розрізнені програми зменшення та запобігання злочинності були об'єднані в Інтегровану програму затримання злочинців (ICAP). Аналіз злочинності був одним із чотирьох аспектів програми ICAP, і саме ICAP вперше визначив чотири «типи» аналізу: аналіз злочинності, аналіз розвідданих, слідчий аналіз і аналіз операцій. ICAP та його партнери в різних штатах, наприклад Каліфорнійська SSCAP (Програма затримання професійних злочинців), відповідають за розвиток ряду відді-

лів аналізу злочинів у багатьох відділах поліції, зокрема в Каліфорнії та на південному заході. У штаті Массачусетс було два відділи з програмами ICAP - Кембридж і Квінсі - обидві зберегли свої відділи аналізу злочинів після того, як зникло фінансування LEAA. LEAA та ICAP дали потрібний поштовх професії, але вони не витримали. Аналітики, які почали свою кар'єру в цей період, визнають адміністрацію Картера за розпуск LEAA. LEAA втратила останню частину свого фінансування в 1982 році, і його програми були передані Управлінню допомоги правосуддю, дослідженням і статистиці до 1984 року, коли вони були прийняті. Втрата LEAA та інших засобів федерального фінансування призвела до періоду бідності, коли було започатковано кілька нових програм аналізу злочинності (за межами таких штатів, як Каліфорнія, де було доступне державне фінансування). Багато аналітиків, найнятих на гроші LEAA, виявилися без роботи - у безпеці були лише ті підрозділи, які перейшли під постійні державні бюджети відділів поліції.

Важливим історичним етапом розвитку кримінального аналізу як напряму діяльності поліції вважається період 60-70-х років ХХ століття. Тоді до складу поліцейських підрозділів на рівні великих відділів поліції США увійшли розвідувальні підрозділи, до яких були долучені аналітичні групи. Поштовхом цьому став пік злочинності та прийняття закону про боротьбу зі злочинністю. В той час створюється Агентство фінансової допомоги правоохоронним органам США у боротьбі з організованою злочинністю. Це виявилось приводом для видання підручників і довідників для кримінальних аналітиків та методики використання кримінального аналізу. Наслідком стало формування наприкінці 1970-х років Комплексної програми кримінального попередження ICAP - як підґрунтя переходу на вищий рівень кримінального аналізу та його професіоналізації. В середині 1990-х років були запроваджені перші картографічні методи відображення злочину, які дали змогу аналітикам отримувати тривимірне зображення події. Період 90-х років ХХ ст. став революційним. Відповідно до наукових перетворень почало зароджуватись інформаційне суспільство та змінилися підходи до діяльності поліції в бік створення системи протидії всім видам злочинності. Це сприяло появі Міжнародної асоціації кримінальних аналітиків (IACA), яка формує стратегію та напрями діяльності кримінальних аналітиків у всьому світі, що, своєю чергою, призвело до того, що кримінальний аналіз виділився в окремий напрям професій-

ної діяльності, притаманний поліції більшості розвинутих держав світу. Як наслідок, до структури Генерального секретаріату Інтерполу входить підрозділ кримінального аналізу. Європол будує свою діяльність на підставі технологій та результатів кримінального аналізу.

1990-ті роки принесли ренесанс аналізу злочинності, який характеризувався новими ідеями, новим фінансуванням і сотнями нових програм аналізу злочинності по всій країні. Десятиліття розпочалося повторною присвятою основним принципам вирішення проблем і запобігання злочинності у формі книги під назвою «Проблемно-орієнтована поліція» професора Університету Вісконсіна Германа Голдштейна (який працював виконавчим помічником Орlando Вілсона в Департаменті поліції Чикаго з 1960 по 1964 рік). Важко оцінити довгостроковий вплив книги, за винятком того, що веб-пошук за терміном «Проблемно-орієнтована поліція» налічує 1560 сторінок; що тисячі агентств прийняли програми та принципи POP; і що було б надзвичайно важко знайти когось у сфері правоохоронних органів, хто не знайомий із цією концепцією. Проблемно-орієнтована поліцейська діяльність описує набір процедур, спрямованих на підвищення ефективності поліцейських операцій шляхом зосередження на проблемі злочинності, а не на злочинному інциденті, а також шляхом фінансування способів усунення основних причин до того, як проблеми виникнуть. Як пояснює сам Голдштейн: під час розгляду інцидентів поліцейські зазвичай мають справу з найбільш очевидними, поверхневими проявами глибшої проблеми, а не з самою проблемою. Вони можуть припинити бійку, але не брати участь у дослідженні факторів, які сприяли цьому... Вони можуть розслідувати злочин, але не досліджувати чинники, які могли сприяти його скоєнню, за винятком тих випадків, коли вони стосуються ідентифікації правопорушника... Перше крок у проблемно-орієнтованій поліцейській діяльності... вимагає визнання того, що інциденти часто є лише явними симптомами проблем [5, с. 33].

Наслідки для аналізу злочинів очевидні: для того, щоб проблеми було розв'язано, їх потрібно спочатку ідентифікувати та проаналізувати - робота аналітика злочинів. Аналіз злочинів - є основою, на якій поліція може спиратися, щоб задовольнити набагато ширші та глибші вимоги щодо розслідування, пов'язаного з проблемно-орієнтованою поліцейською діяльністю. У поліцейському відомстві, в якому окремі офіцери можуть не знати, що ста-

лося за межами районів, де вони працюють, або в періоди, коли вони не перебувають на службі, аналіз злочинів був основним засобом для об'єднання інформації, яка може допомогти розкрити злочин. Орієнтований на проблему поліцейська діяльність фактично створює стимул для більш ефективного використання даних, які зазвичай збираються під час аналізу злочинів [5, с. 37].

Відділи поліції, які намагалися відповідально підійти до проблемно-орієнтованої поліції, виявили потребу в аналізі. Чимало офіцерів і цивільних опинилися найнятими на роботу, офіційно чи неофіційно. 1990 рік також приніс ще одну перевагу професії аналітика злочинів: заснування Міжнародної асоціації аналітиків злочинності, заснованої групою аналітиків, які прагнуть обмінюватися інформацією та ідеями, відстоювати професійні стандарти та надавати можливості для навчання. Протягом останніх дванадцяти років IACA виступає спонсором щорічної конференції для аналітиків у різних містах. Незважаючи на те, що наголос на цих конференціях був зроблений на навчанні, найбільша перевага полягає в мережі та можливостях обміну інформацією та ідеями, які з'являються, коли сотні аналітиків збираються разом. 1990-ті роки принесли новий тип федерального фінансування від офісу COPS (Бюро сприяння правосуддю та Національного інституту юстиції). Офіс COPS відкрив свої двері в 1994 році після того, як президент США Клінтон пообіцяв вивести на вулиці Америки 100 000 поліцейських і перерозподілити інших поліцейських, які виконують функції громадської охорони. Багато програм аналізу злочинності знайшли фінансування посад і обладнання за ці гроші. Протягом цього періоду було створено кілька державних асоціацій аналізу злочинності, у тому числі Массачусетську асоціацію аналітиків злочинності в 1997 році. Серйозні досягнення відбулися в 1990-х роках у вигляді потужної, доступної технології, яка стала можливою в національних поліцейських органах, частково завдяки нове федеральне фінансування. Програми для обробки текстів, обробки чисел, керування базами даних, комунікації та презентацій дозволили аналітикам злочинності стати набагато ефективнішими у своїй роботі. Ні в одній сфері це не так, як у галузі картографування злочинності, що розвивається. У першій половині десятиліття дві компанії - ESRI (Інститут дослідження систем навколишнього середовища) і MapInfo - представили перші програми для картографування злочинності, доступні - як

за ціною, так і за технологіями - для пересічного аналітика злочинності. Раптом картографування злочинності більше не було наклеюванням кольорових крапок на паперові карти. Базові пін-карти можна було зробити за одну двадцяту частину часу, як раніше, і багато нових розширених функцій ГІС - від растрового картографування до буферного аналізу та тривимірного зображення - раптово стали доступними для аналітиків повсюди.

У 1994 році Департамент поліції Нью-Йорка запровадив свою систему «Comstat» - процес аналізу злочинності, розробки стратегії та підзвітності керівництва, який значною мірою покладається на дані карти злочинності. Департаменти по всій країні намагалися відтворити його передбачувані успіхи. У 2000 році відбулася прем'єра нової поліцейської драми CBS під назвою «Округ», заснованої на кар'єрі Джека Мейпла, колишнього заступника комісара поліції Нью-Йорка та співавтора процесу Comstat. У програмі представлено складне динамічне відображення злочинності, і, наскільки ми можемо судити, це перший випадок, коли слова «аналіз злочинності» були сказані на телебаченні в прайм-тайм.

Дослідницький центр із картографування злочинності Національного інституту юстиції (CMRC) був заснований у 1997 році з метою просування, дослідження, оцінки, розвитку та розповсюдження технології ГІС і просторового аналізу злочинності. CMRC провів свою першу конференцію в Денвері в жовтні того ж року, і відтоді пропонує щорічну осінню конференцію кожного року. Їхні конференції та проекти ГІС намагаються об'єднати поліцейську діяльність із картографією, науковців із практиками, а кінцевих користувачів із постачальниками програмного забезпечення.

З початком XXI століття аналітики злочинності стикаються з кількома тенденціями, які впливатимуть на розвиток професії протягом наступних десяти років: по-перше, невизначене фінансування. У 2000 році було обрано нову адміністрацію з іншою філософією та цілями щодо федерального фінансування. Деякі джерела фінансування, включно з громадською поліцейською діяльністю, вже були скорочені. Уповільнення економічного розвитку призвело до бюджетних проблем у деяких установах.

По-друге, атестація. Аналіз злочинів залишається досить дезорганізованою професією з кількома професійними стандартами за межами одного штату (Каліфорнія), де є процес сертифікації. Практично будь-хто може стати кримінальним

аналітиком, незалежно від освіти чи професійної підготовки. У перше десятиліття XXI століття спостерігається зростання державних і національних асоціацій та університетів, які розробляють професійні стандарти для працевлаштування та навчання аналітиків злочинності.

По-третє, навчання та освіта. Протягом тривалого часу в підготовці аналітиків злочинності домінували кілька компаній. По мірі переходу в нове століття ситуація змінюється: університети, асоціації, державні установи та приватні корпорації пропонують десятки нових можливостей навчання. Програми сертифікатів аналізу злочинності в університетах можуть перетворитися на спеціальність аналізу злочинності, і приватні корпорації, які зараз пропонують навчання аналізу, повинні будуть суттєво оновити свої навчальні програми, щоб конкурувати з доступністю нових джерел.

По-четверте, невизначені тенденції злочинності. Кримінологи та соціологи прогнозують зростання злочинності в найближчі 15 років. Професії аналітика злочинів пощастило пережити свій золотий вік у період історичного спаду зареєстрованої злочинності. Зростаючий рівень злочинності випробує адаптивність і стійкість професії.

По-п'яте, технологія. Технології були водночас прокляттям і благословенням аналітиків злочинності. Благо, тому що це дозволяє виконувати роботу швидше та ефективніше, ніж ручні методи; прокляття, тому що, стаючи технологічно досвідченими, ми отримуємо все більше і більше вимог щодо виконання завдань інформаційних технологій. Технологічне вдосконалення не має ознак уповільнення, коли ми вступаємо в двадцять перше століття. Кілька разів на рік надходять нові випуски продуктів, важливих для аналізу злочинів. Оскільки аналітики впроваджують цю технологію у свою повсякденну роботу, їм також доведеться ставати дедалі креативнішими у пошуку способів, як зробити аналіз злочинів своєю першочерговою метою.

По-шосте, терористичний вплив. З 11 вересня 2001 року увага держави була зосереджена на боротьбі з терористичною загрозою. Чи аналіз злочинів відіграє роль у розслідуванні та запобіганні тероризму? Чи буде тепер пріоритет у фінансуванні та навчанні аналітиків розвідки? Чи доведеться традиційним аналітикам злочинності займатися аналізом розвідки, щоб процвітати чи навіть виживати?

Висновки. Відтак поліцейські органи повинні визнати аналіз злочинності основною функцією.

Небагато поліцейських відділів працювали б без детектива, кінолога чи криміналіста з ідентифікації слідів злочинів. Програми аналізу злочинів слід вважати такими ж обов'язковими. Невдача під час розслідування кримінальних правопорушень означає погіршення здібностей поліції та повернення до днів неформального, рідкісного аналізу злочинів, який епізодично виконують патрульні поліцейські. Успіх під час розслідування кримінальних правопорушень може запропонувати значно покращені можливості поліцейської діяльності, орієнтовані на вирішення проблем, оптимальний розподіл ресурсів, зниження рівня злочинності та запобігання тисячам злочинів. Цей процес можна охарактеризувати як еволюцію системи спеціальних правових інструментів аналізу кримінальних правопорушень, який об'єктивно виражає розвиток управлінського механізму органів Національної поліції України, що обумовлювався інтелектуалізацією та діджиталізацією державних процесів на кожному історичному етапі.

Література

1. Law Enforcement Assistance Administration. *Crime Analysis in Support of Patrol*, 1977.
2. Buck, George A. et. al. *Police Crime Analysis Unit Handbook*. LEAA, 1973.
3. Oliver, Willard M. (2017) *August Vollmer: the father of American policing* / Willard M. Oliver. Description: Durham: Carolina Academic Press, LLC. URL: <https://cap-press.com/pdf/9781611635591.pdf>
4. Cf. Gottlieb, Steven, et. al. *Crime Analysis: from First Report to Final Arrest*. Alpha Publishing, 1994.
5. Goldstein, Herman. *Problem-Oriented Policing*. New York: McGraw-Hill, 1990.
6. Grassie, Richard P. and John A. Hollister. *A Preliminary Guide for Patrol Operations Analysis*. ICAP, 1977.
7. Harries, Keith. *Mapping Crime: Principle and Practice*. CMRC, 1999.
8. International Association of Chiefs of Police. «ICAP Timeline» [<http://www.theiacp.org/about/history/timeline.htm>]. January 2002. National Institute of Justice. «Crime Mapping Research Center» [<http://www.ojp.usdoj.gov/cmrc>]. January 2002.
9. Reinier, G. Hobart et. al. *Crime Analysis Operations Manual*. LEAA, 1977.
10. Zaiets, O.M. Application software IBM I2 ANALYST'S NOTEBOOK in law enforcement Ukraine for pretrial investigation of criminal offenses. *European Reforms Bulletin*. 2016. № 1. P. 82-87.
11. Korniienko, M.V., Horoshko, V.V., Gorbanov, I.M., Ismailov, K.Y. (2021). *Función del análisis criminal*

en modelos modernos de actividad policial. *Cuestiones Políticas*, 39(68), 415-426. URL: <http://surl.li/fiwkn>

12. Ismailov, K.Y. Peculiarities of human rights and freedom while applying intelligence-led policing (ILP). *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2019. Special Issue № 1. P. 36-41. URL: <http://surl.li/fiwkc>

13. Махнюк, А.В. Теоретичні основи провадження кримінального аналізу у сфері правоохоронної діяльності. *Науковий вісник Державної прикордонної служби*. 2011. № 94. С. 3-7.

14. Некрасов, В.А. Сучасне розуміння кримінальної розвідки як напряму діяльності правоохоронних органів. *Кримінальна розвідка:*

методологія, законодавство, зарубіжний досвід: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 29 квітня 2016 р.). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 19-20.

15. Основи кримінального аналізу: підручник / Бабенко А.М., Заєць О.М., Некрасов В.А., Ісмайлов К.Ю., Пєфтїєв Д.О. та ін.; за заг. ред. Користїна О.Є., 2019. 296 с.

Гончарук О. М.,
аспірант 1-го курсу заочної форми
навчання докторантури та аспірантури
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ПУБЛІЧНА БЕЗПЕКА ТА ПОРЯДОК ЯК КОМПЛЕКСНЕ ЯВИЩЕ В ПОЛІЦЕЙСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Дубенко О. М.

У статті проаналізовані основні наукові підходи до розуміння правової природи комплексного явища та концепції забезпечення публічного порядку та безпеки в поліцейській діяльності. Здійснено аналіз правових концептів розуміння категорії публічного порядку та безпеки іноземних країн. Досліджено особливості правоохоронної діяльності Національної поліції в Україні з питань забезпечення публічної безпеки та порядку.

Сучасне національне законодавство тривалий час оперує поняттям «громадська безпека», разом із тим останні тенденції розвитку суспільних відносин та вплив іноземних правових систем ввели в обіг поняття «публічна безпека» та «публічний порядок». Поява цих понять дещо ускладнила наявну раніше проблему, суть якої полягає в тому, що нормотворець термін «громадська безпека» наповнював різним змістом залежно від контексту його використання. Разом із тим нормативно-правові акти містять такі поняття, як: «громадський порядок», «громадська безпека і порядок», «публічна безпека і порядок», «публічна (громадська) безпека», «національна безпека», «державна безпека», водночас суть таких понять нормативно не встановлена, як і їх співвідношення. Зазначене створює певні проблеми у правозастосовчій практиці, у тому числі в органах Національної поліції.

Розглянуто теоретичні підходи до визначення поняття «публічна безпека та порядок» іноземних країн та у контексті національного законодавства та доктрини адміністративного права. Зазначено, що в умовах сьогодення наукові дослідження фундаментальних понять у контексті публічної безпеки та порядку мають практичне значення. На підставі аналізу міжнародного досвіду країн сталої демократії проаналізовано перспективи національного підходу до визначення зазначеної категорії в національному законодавстві.

Ключові слова: публічна безпека та порядок, публічна безпека, публічний порядок, громадська безпека, безпека особи, поліцейська діяльність, захист прав і свобод громадян, поліція.

Dubenko O. M. Public safety and order as a complex phenomenon in police activity

The article analyzes the main scientific approaches to understanding the legal nature of the complex phenomenon and the concept of ensuring public order and security in police activity. The author analyzes the legal concepts of understanding the category of public order and security in foreign countries. The author examines the peculiarities of law enforcement activities of the National Police of Ukraine in terms of ensuring public safety and order.

Modern national legislation has long been using the concept of “public security”, however, recent trends in the development of public relations and the influence of foreign legal systems have introduced the concepts of “public safety” and “public order”. The emergence of these concepts has somewhat complicated the previously existing problem, the essence of which is that the law-maker filled the term “public safety” with different content depending on the context of its use. At the same time, legal acts contain such concepts as: “public order”, “public security and order”, “public safety and order”, “public (public) security”, “national security”, “state security”, while the essence of these concepts is not legally established, nor is their correlation. This creates certain problems in law enforcement practice, including for the National Police.

The author examines theoretical approaches to the definition of “public security and order” in foreign countries and in the context of national legislation and administrative law doctrine. It is noted that in today’s context, scientific research of fundamental concepts in the context of public security and order is of practical importance. Based on the analysis of the international experience of the countries of sustainable democracy, the author analyzes the prospects of a national approach to the definition of this category in national legislation.

Key words: public safety and order, public security, public order, public safety, security of a person, police activity, protection of rights and freedoms of citizens, police.

Постановка проблеми. Досліджено питання застосування в законодавстві та правозастосовчій практиці органів Національної поліції поняття публічної безпеки та порядку як комплексного явища в поліцейській діяльності. Проаналізовано

зарубіжний досвід використання цього поняття та його нормативне визначення та трактування іноземними державами. Уточнено і вдосконалено понятійно-категоріальний апарат у сфері поліцейської діяльності в контексті забезпечення публічної безпеки та порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти такої проблематики досліджувалися низкою вітчизняних науковців. Системні дослідження проблематики вдосконалення правового забезпечення поліцейської діяльності в контексті охорони публічної безпеки та порядку й забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні проводили такі вчені, як: І.В. Арістова, О.М. Бандурка, В.В. Білоус, В.О. Заросило, О.Ф. Кобзар, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, М.В. Лошицький, О.М. Остапенко, В.К. Шкарупа та ін. Однак низка об'єктивних причин сьогодення дає підстави констатувати, що нині відсутні чітко сформульовані та досить обґрунтовані висновки щодо публічної безпеки та порядку як комплексного явища в поліцейській діяльності.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є категорії публічної безпеки та порядку як комплексного явища в поліцейській діяльності в Україні.

Постановка завдання. Проведено дослідження питання еволюції та сталого розвитку правової категорії «публічна безпека та порядок» як комплексного явища в поліцейській діяльності в Україні. Визначено та розкрито зміст та основні засади публічної безпеки та порядку як комплексного явища в поліцейській діяльності, надано теоретичні рекомендації стосовно розуміння концепту категорії публічної безпеки та порядку з метою ефективної реалізації поліцейської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Процес становлення та розвитку державних інститутів свідчить про ефективність діяльності державних та правоохоронних органів у боротьбі із зовнішніми та внутрішніми загрозами. Нині Україна стикнулася з надзвичайними небаченими до того складнощами. Все це випробовує на стійкість систему правоохоронних органів загалом, у тому числі й на здатність забезпечувати правопорядок та дотримання законів держави. В умовах сучасних високих стандартів розвитку рівня демократичного суспільства рівень гарантування та забезпечення прав і свобод людини та громадянина, їх обсяг та реальна можливість реалізації транслюють і рівень організації громадянського суспільства.

Досліджуючи проблематику підвищення якості правових засад поліцейської діяльності в питан-

нях забезпечення публічної безпеки та порядку, важливо, серед іншого, дослідити правовий концепт публічного порядку в законодавстві іноземних країн.

До прикладу, в Німеччині «публічний порядок» як правова категорія є важливою та застосовується разом із поняттями «публічна безпека» (з англ.), водночас передбачено і застосування поняття «публічна безпека та порядок» (з англ. public safety and order) [2, с. 20-23]. Водночас Організація економічного співробітництва та розвитку (англ. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)) (далі - OECD), базуючись на національному законодавстві країн-членів ЄС, у тому числі Німеччини, визначила низку термінів, пов'язаних з безпекою, у міжнародному інвестиційному праві та в національних стратегіях безпеки. Так, зазначений документ визначає поняття «публічна безпека» (англ. public security/safety) як непорушність правопорядку, суб'єктивних прав і правових позицій особи, а також існування держави, її інститутів та інших носіїв суверенної влади. Разом із тим OECD у зазначеному документі, аналізуючи норми національного законодавства Німеччини, під поняттям «публічна безпека» (англ. public order) пропонує визначити сукупність тих неписаних правил поведінки індивіда в публічній сфері, дотримання яких вважається - у світлі загального сприйняття у певний момент часу - необхідним для впорядкованого життя людей у громаді [3, с. 9].

Додамо, що OECD, проводячи аналіз норм чинного законодавства Німеччини, доходить висновку, що терміни «публічний порядок» та «публічна безпека» майже завжди використовуються у поєднанні один з одним, і обидва разом становлять постійну основну концепцію адміністративного права. Ці терміни є взаємосуперечливими, оскільки основи публічної безпеки, за визначенням, викладені в законі, тоді як те, що формує «публічний порядок», за визначенням, не записано в законі Німеччини. Публічний порядок, за визначенням німецького законодавства, не є законом. Цей факт також виправдовує і те, що ці поняття систематично використовуються у взаємозв'язку. На практиці правозастосування Німеччини сфера дії того, що залишається (неписаним) «публічним порядком», неухильно скорочується на користь «публічної безпеки», оскільки майже всі норми, яких необхідно дотримуватися, щоб жити у суспільстві, тепер регулюються законом. Справді, широта та неточність цього терміна призвели до того, що деякі німецькі землі не

включають згадки про публічний порядок до переліку проблем, що потребують втручання поліції. Ще однією причиною, що постійно звужує сферу застосування поняття «публічний порядок», є той факт, що всі владні обмеження громадянських свобод, а отже, майже всі адміністративні дії щодо громадянина, вимагають санкціонування загальним законом; через цей факт такі обмеження виводяться зі сфери публічного порядку у сферу публічної безпеки [3, с. 9].

У Франції поняття «публічний порядок» є фундаментальним і давнім правовим поняттям. Термін «публічний порядок» з'являється у французькій Конституції 1789 року та у кількох наступних конституціях, а також у Цивільному кодексі Наполеона, це поняття було предметом судової практики. Як стверджує П'єр Мазо, поняття «публічний порядок» кожен розуміє без необхідності давати йому точне визначення. Він зазначає, що «серце» публічного порядку можна знайти в «принципі безпеки, гарантованому Декларацією 1789 року: ніяка свобода неможлива, якщо люди бояться за свою особисту безпеку» [4, с. 2] Разом із тим Французький юридичний словник описує публічний порядок як «широку концепцію суспільного життя в політичній та адміністративній сферах». Ця концепція допомагає визначити набір колективних інтересів, які можуть виправдати обмеження індивідуальних свобод, особливо свободи пересування, недоторканності житла, свободи думки та вираження поглядів [5, с. 658-659].

З аналізу статей 52 та 185 Федеральної Конституції Швейцарської Конфедерації від 18 квітня 1999 року (станом на 13 лютого 2022 року) видається, що поняття «публічний порядок» є повсюдним поняттям у швейцарському законодавстві як на федеральному, так і на місцевому рівнях. Конституція Швейцарської Конфедерації містить посилання на публічний порядок, а також на зовнішню і внутрішню безпеку. Конституція також визнає поняття «конституційний порядок» [6]. Водночас найчастіше поняття «публічний порядок» згадується разом з публічною безпекою («публічний порядок і безпека») як складний юридичний термін у Конституції (ст. 71 Конституції кантону Цюріх від 27 лютого 2005 року (станом на 6 березня 2023 року) [7] та ст. 126 Конституції Республіки та кантону Женева від 14 жовтня 2012 року (станом на 21 вересня 2021 року) [8]. З аналізу наведених вище положень швейцарського законодавства можна зробити висновок, що поняття «публічний порядок» не є чітко визначеним у законі, проте поняття «публічний порядок

і безпека» є загальним терміном для позначення певних видів правового захисту, передбачених адміністративним правом.

У правовому полі Сполучених Штатів поняття «публічний порядок» використовується у різних значеннях, найчастіше в контексті кримінального права. Крім того, «публічний порядок» використовується повсюдно, з низкою різних, але пов'язаних між собою значень. До прикладу, OECD пропонує таку типологію: як позначення категорії кримінальних правопорушень (наприклад, незаконне проникнення, переслідування та порушення публічного порядку); як основа поліцейської влади та обов'язок поліцейських; як посилання на поліцейську силу; як посилання на назву органу державної влади (в тому числі правоохоронних органів). Під терміном «публічний порядок» інколи розуміється документ, яким в Україні є судовий наказ, інколи під цим поняттям розуміють певні базові безпекові та інституційні потреби населення, в інших випадках цим терміном позначають обов'язкові правила (правила, від яких не можна відступати) інших країн. Таким чином, у законодавстві США термін «публічний порядок» набуває різних значень. В американській юриспруденції «публічний порядок» належить до обов'язкових норм права, на які посилаються, щоб виправдати скасування інших обов'язкових зобов'язань [3, с. 10].

Наведений вище аналіз дає підстави констатувати, що поняття «публічна безпека» та «публічний порядок» загалом є усталеними та широко використовуваними поняттями в національних правових системах. У деяких країнах це поняття навіть відіграє фундаментальну роль, адже визначене в конституції (Франція, Швейцарія), інші використовують його для опису видів правопорушень (США) або загалу некодифікованих норм поведінки (Німеччина). Крім того, у США для опису схожого з поняттям «публічний порядок» (англ. public order) використовують термін «public policy», що може перекладатися як «публічна політика» або «державна (громадська) політика».

Разом із тим нормативно-правове регулювання цього питання на сучасному етапі розвитку України є дещо ускладненим. Ідея всеосяжного адміністративного контролю успадкована від радянських часів і виглядає рудиментом, неспроможним надалі ефективно розвиватися. На етапі, коли управлінські імперативні методи державного впливу трансформувались та еволюціонували до адміністративної та сервісної функції держави, було задекларовано сервісну роль поліції,

тобто таку роль, що надає суспільству та державі послуги забезпечення публічного порядку.

Конституція України у ст. 3 встановлює, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [9]. Очевидно, що для того, щоб громадяни могли повною мірою використовувати свої права, гарантовані Основним Законом, держава повинна, окрім іншого, забезпечити належний стан публічного порядку, за чим стоїть і трансформація Національної поліції, пов'язана з оновленням характеру її цілеспрямованої діяльності.

Забезпечення публічного порядку прямо залежить від наявної системи правових норм, що створюють базу для його підтримки. Як зазначається, у цьому контексті органи внутрішніх справ мають набути суто правоохоронної структури з чіткою, злагодженою, прогресивною організацією роботи, оскільки їх ефективне функціонування є основою стабільної життєдіяльності суспільства і держави [10, с. 84].

Важливим у контексті дослідження є те, що в країнах ЄС законодавче регулювання має низку особливостей, оскільки в цих державах є місцева поліція, поліція суб'єктів федерації, що відображається на правовому регулюванні діяльності органів поліції [11, с. 32].

Сучасна національна нормативно-правова база часто являє собою сплетіння норм права, які регулюють відносини, що відносяться законодавцем до однієї галузі права, а відповідальність за порушення таких норм встановлена іншими актами відмінних галузей права. Як констатує С.В. Петков, такі сфери правового регулювання є взаємопроникаючими, незважаючи на те, що вони різні за своєю правовою природою, водночас така взаємодія суперечить самій суті сучасного розвитку суспільства [1]. Аналогічні тенденції притаманні чинному законодавству у сфері поліцейської діяльності стосовно забезпечення публічного порядку.

Як зазначає А.Є. Крищенко [14], введення терміна «публічна безпека і порядок» є недоцільним у зв'язку з відсутністю таких категорій в інших нормативно-правових актах, зокрема Конституції України, і його вживання потребує внесення змін до низки нормативно-правових актів, з огляду на необхідність унормування законодавчої термінології. Водночас О.В. Когут термін «публічна безпека і порядок» ототожнює з громадським порядком і безпекою [15].

Прийняття в 2015 році Закону України «Про Національну поліцію» фактично ввело в норматив-

ний обіг поняття «громадська безпека», «публічна безпека». В п. 1 ч. 1 ст. 2 законодавчо визначеним завданням поліції називає надання поліцейських послуг, зокрема, у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку [16]. Водночас Закон України «Про Національну поліцію» не містить визначення терміна «публічна безпека і порядок». Констатуємо, що такий термін з'явився вперше в українському законодавстві як результат європейського досвіду нормативного врегулювання діяльності поліції.

Застосування терміна «публічний порядок» у пояснювальному меморандумі до Рекомендації (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про європейський кодекс поліцейської етики» [17] присутнє, однак документ не розкриває суті поняття повною мірою. Стаття 64 Рекомендації декларує, що держави-члени мають сприяти та заохочувати дослідження щодо поліції, що проводяться як власне поліцією, так і зовнішніми інституціями. Тобто поліція є важливим інститутом демократичної держави та є найважливішим елементом системи кримінальної юстиції і органом, відповідальним за громадський порядок.

Поняття набували подальшого розвитку. Нормативно поняття «громадська безпека» встановлено як система суспільних відносин, яка у своїй основі ґрунтується на дотриманні соціальних норм: норм права, моралі, корпоративних норм, звичаїв тощо [12, с. 215]. Порядок проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту МВС зазначає, що «громадська безпека» - це захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини від протиправних посягань, надзвичайних ситуацій, які створюють загрозу спричинення шкоди життю, здоров'ю та майну значної кількості осіб [13].

Висновки. Формування сучасної моделі сектору публічної безпеки та порядку покладає на центральні органи виконавчої влади комплекс завдань. Національна поліція України має завдання забезпечувати охорону прав та свобод людини, протидію злочинності, збереження публічної безпеки та порядку. Поліція повинна підвищувати свою спроможність у підтриманні громадської безпеки. Термін «публічна безпека та порядок» не має чіткого правового визначення, однак можемо констатувати, що це стан, в якому люди відчують свою безпеку і можуть вільно користуватись своїми правами і свободами без страху перед злочинцями, терористами та іншими загрозами. Проблема визначення цього терміна

є актуальною з наукової та практичної точок зору. Громадська (публічна) безпека та порядок є складником національної безпеки держави і потребує відображення та закріплення на нормативному рівні для створення ефективної системи забезпечення безпеки громадян та інститутів держави.

Література

1. Петков С.В. Громадський порядок: місце й роль місцевої міліції в протидії проступкам проти громадського порядку. *Право та державне управління* : збірник наукових праць. Класичний приватний університет; Запорізька торгово-промислова палата. Запоріжжя. 2010. № 1. С. 44-55.
2. Basic Law for the Federal Republic of Germany. 23 May 1949, last amended on 28 June 2022. Deutscher Bundestag, Berlin, August 2022. URL: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>
3. Security-related terms in international investment law and in national security strategies. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Paris, France. May 2009. URL: <https://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/42701587.pdf>
4. Pierre Mazeaud. Libertés et ordre public : monographie. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/pdf/Conseil/libpub.pdf
5. Lexique des termes juridiques. 21e édition. 2014. URL: http://www.justice.gouv.ne/images/lois/pdfs/lexiques_termes_juriques.pdf
6. Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999 (Status as of 13 February 2022). URL: <https://fedlex.data.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/1999/404/20220213/en/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-1999-404-20220213-en-pdf-a-2.pdf>
7. Verfassung des Kantons Zürich vom 27. Februar 2005 (Stand am 6. März 2023). URL: https://fedlex.data.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/2006/14_fga/20230306/de/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-2006-14_fga-20230306-de-pdf-a.pdf
8. Constitution de la République et canton de Genève (Cst-GE) du 14 octobre 2012 (Etat le 21 septembre 2021). URL: [https://fedlex.data.admin.ch/eli/cc/2013/1846_fga/20210921/fr/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-2013-1846_fga-20210921-fr-pdf-a-2.pdf](https://fedlex.data.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/2013/1846_fga/20210921/fr/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-2013-1846_fga-20210921-fr-pdf-a-2.pdf)
9. Конституція України. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Конопльов В. Забезпечення безпеки громадян у діяльності ОВС. *Вісник Академії управління МВС*. 2009. № 2. С. 83-91.
11. Бондаренко В.А., Єсімов С.С. Правове регулювання діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина в країнах Європейського Союзу. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 2. С. 28-36.
12. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Лозинський Ю.Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності : навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 323 с.
13. Про затвердження Порядку проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту Міністерством внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 р. № 507. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-2019-%D0%BF#Text>
14. Крищенко А.Є. Особливості визначення терміна «публічна безпека і порядок». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 206-214.
15. Когут О.В. Категорія «публічна безпека та порядок»: вітчизняний і зарубіжний досвід. URL: <https://jlsouk.donnu.edu.ua/article/view/6778>.
16. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
17. Council of Europe: Committee of Ministers, Recommendation Rec(2001)10 of the Committee of Ministers to Member States on the European Code of Police Ethics, 19 September 2001, Rec(2001)10. URL: <https://www.refworld.org/docid/43f5c7944.html>

Дубенко О. М.,
кандидат юридичних наук,
проректор
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ В ЕМОЦІЙНІЙ СФЕРІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

Матієнко Т. В.

Метою статті є дослідження стану внутрішньо-особистісного конфлікту в емоційній сфері поліцейського. Відомо, що успіх будь-якої діяльності залежить від таких факторів: якості спеціальних знань і вмінь; сили і стійкості професійної мотивації; організації психофізіологічної структури діяльності. Тому ефективність професійної діяльності поліцейського, залежить від вміння безпосереднього включення його в процес взаємодії з іншими людьми, де особистість стає і суб'єктом і засобом, що конструює, реконструює, перетворює, професійну діяльність, в наслідок чого, виникає протиріччя між вимогами професійної діяльності та індивідуально-психологічними особливостями особистості. Що приводить до виникненню внутрішньоособистісного конфлікту.

Внутрішньоособистісний конфлікт за своїми наслідками може бути як конструктивним (продуктивним), так і деструктивним (непродуктивним).

Внутрішньоособистісний конфлікт особистості носить деструктивний характер, коли особистість не може знайти вихід з конфліктної ситуації, не в змозі вчасно і позитивно вирішити протиріччя внутрішньої структури. Виділяють такі негативні наслідки внутрішньоособистісного конфлікту, який стосується стану самої особистості: припинення розвитку особистості, початок деградації; психічна і фізіологічна дезорієнтація особистості; зниження активності та ефективності діяльності; стан сумніву, психічної пригніченості, тривожності і залежності людини від інших людей і обставин, загальна депресія; поява агресії або, навпаки, покірності в поведінці людини в якості захисних реакцій на внутрішньоособистісний конфлікт; поява невпевненості в своїх силах, почуття неповноцінності та нікчемності; руйнування сенсотворних життєвих цінностей і втрата самого сенсу життя.

Негативні наслідки внутрішньоособистісного конфлікту стосуються не тільки стану самої особистості, а й її взаємодії з іншими людьми в групі, в сім'ї, в організації і т. д.: деструкція існуючих міжособистісних стосунків; несподіване відокремлення особистості в групі, відсутність захопленості, девіантна поведінка (відхилення в поведінці) і неадекватна реакція на поведінку інших; жорсткий формалізм - формальна ввічливість, слідування за іншими; пошук винних - звинувачення інших у всіх гріхах або, навпаки, самозвинувачення.

Як було зазначено, внутрішньоособистісний конфлікт може бути не тільки деструктивним, але і конструктивним, тобто позитивно впливати на структуру, динаміку і результативність внутрішньоособистісних процесів і слугувати джерелом самовдосконалення і самоутвердження особистості.

Дійсно, саме через конфлікт, вирішення і подолання внутрішньоособистісних протиріч відбувається становлення характеру, волі і всього психічного життя особистості. Тому при характеристиці внутрішньоособистісних конфліктів особливої уваги ми надавали емоційній сфері поліцейських, оскільки емоційні стани не тільки складають самостійний психічний феномен, але й виступають діагностично значущими показниками внутрішньоособистісних конфліктів людини.

Ключові слова: емоційна сфера, внутрішньоособистісний конфлікт, професійна діяльність.

Matiienko T. V. Study of the state of intrapersonal conflict in the emotional sphere of the policeman

The purpose of the article is to study the state of intrapersonal conflict in the emotional sphere of a policeman. It is known that the success of any activity depends on the following factors: the quality of special knowledge and skills; strength and stability of professional motivation; organization of the psychophysiological structure of activity. Therefore, the effectiveness of the policeman's professional activity depends on the ability to directly include him in the process of interaction with other people, where the individual becomes both a subject and a means that constructs, reconstructs, transforms professional activity, as a result of which a contradiction arises between the requirements of professional activity and individually - psychological characteristics of the individual. Which leads to the emergence of an intrapersonal conflict.

Intrapersonal conflict in its consequences can be both constructive (productive) and destructive (unproductive).

An individual's intrapersonal conflict is destructive when the individual cannot find a way out of the conflict situation, is unable to resolve the contradictions of the internal structure in a timely and positive manner.

The following negative consequences of intrapersonal conflict, which concern the state of the individual, are distinguished: the cessation of personality development, the beginning of degradation; mental and physiological disorientation of the individual; decrease in activity and efficiency; a state of doubt, mental depression, anxiety and dependence of a person on other people and circumstances, general depression; the appearance of aggression or, conversely, submissiveness in human behavior as a defensive reaction to an intrapersonal conflict; appearance of self-doubt, feelings of inferiority and worthlessness; the destruction of meaningful life values and the loss of the very meaning of life.

The negative consequences of intrapersonal conflict relate not only to the state of the individual himself, but also to his interaction with other people in the group, in the family, in the organization, etc.: destruction of existing interpersonal relationships; unexpected separation of the individual in the group, lack of enthusiasm, deviant behavior (deviation in behavior) and inadequate reaction to the behavior of others; strict formalism - formal politeness, following others; looking for the guilty - blaming others for all sins or, on the contrary, self-blaming.

As mentioned, intrapersonal conflict can be not only destructive, but also constructive, i.e. positively influence the structure, dynamics and effectiveness of intrapersonal processes and serve as a source of self-improvement and self-affirmation of the individual.

Indeed, it is through the conflict, resolution and overcoming of intrapersonal contradictions that the formation of character, will and the entire mental life of an individual takes place. Therefore, when characterizing intrapersonal conflicts, we paid special attention to the emotional sphere of police officers, since emotional states not only constitute an independent mental phenomenon, but also act as diagnostically significant indicators of a person's intrapersonal conflicts.

Keywords: emotional sphere, intrapersonal conflict, professional activity.

Постановка проблеми та її актуальність. Професійна діяльність поліцейського належить до професій, що передбачають виконання службових обов'язків в складних, напружених, екстремальних, стресогенних умовах. Цій діяльності притаманні специфічні психологічні особливості, які впливають на особистість та викликають виникнення в неї специфічних емоційних станів. Тому при характеристиці внутрішньоособистісних конфліктів особливої уваги ми надавали емоційній сфері поліцейських, оскільки емоційні стани не тільки складають самостійний психічний феномен, але й виступають діагностично значущими показниками внутрішньоособистісних конфліктів людини. Основним критерієм внутрішньоособи-

стісного конфлікту в емоційній сфері особистості, яка переживає цей стан, є перевага негативно спрямованих емоцій. Вони в свою чергу є чинником інтеграції цілеспрямованих реакцій організму, процесом, що поєднує і спрямовує можливості індивіда пристосовуватись до зовнішнього світу, критерієм корисності чи шкідливості цієї функціональної діяльності. У стані внутрішньоособистісного конфлікту дії людини не приносять її бажаного результату, у цьому стані вона не реалізує повною мірою особистісно значимі потреби, цілі, а це, в свою чергу, призводить до погіршення емоційного фону настрою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з проблемами професіоналізації особистості, внутрішньоособистісні конфлікти вивчаються такими вченими як: Н.В. Чепелева, Г.В. Ложкін, Е.Е. Симанюк, С.Б. Кузікова, Т.Ю. Левченко, Н.І. Повякель та ін. Здійснено методичні розробки з питань психології працівника МВС, що представлені в наукових працях В.Г. Андросюка, Л.І. Казміренко, Г.О. Юхновця, В.С. Медведєва та ін.

Мета статті полягає у дослідженні стану внутрішньоособистісного конфлікту в емоційній сфері поліцейського.

Виклад основного матеріалу. Одним з найскладніших станів, що виникають у поліцейських під час виконання службових обов'язків є стан внутрішньоособистісного конфлікту. Причинами виникнення внутрішньоособистісного конфлікту у працівників поліції є:

- наявність протилежної спрямованості мотивів, коли суб'єкту доводиться розумово «зважувати» суспільну необхідність, яка полягає у вимогах обов'язку, і особисті плани, раціонально усвідомлювані мотиви і бажання, що йдуть всупереч з ними, коли виникає сумнів між вибором близьких і віддалених цілей, коли людину турбує вибір між великим і малим злом;
- протидія двох позитивних або двох негативних тенденцій, або протидія позитивної і негативної тенденцій у психіці одного суб'єкта;
- переживання, пов'язані з неможливістю одночасно реалізувати кілька ролей;
- порушення рівноваги між суб'єктом і навколишнім середовищем;
- розбіжність між домаганнями й оцінкою своїх можливостей; між моральними принципами й особистими прихильностями та ін. [3]

До основних критеріїв внутрішньоособистісного конфлікту у різних психічних сферах ми відносимо:

- у когнітивній сфері (суперечливість «образу Я»; зниження самооцінки; усвідомлення свого стану як психологічного глухого кута; уповільнення при прийнятті рішень; суб'єктивне визнання наявності проблеми ціннісного вибору, сумнів в істинності мотивів і принципів, якими суб'єкт раніше керувався тощо);

- в емоційній сфері (психоемоційна напруженість; значні негативні переживання; пригніченість; неспроможність вирішення внутрішніх суперечностей; емоційна ригідність; вразливість, чутливість, сенситивність тощо);

- у поведінковій сфері (ослаблення інтенсивності й якості діяльності; зниження задоволеності діяльністю; негативне емоційне спілкування; порушення нормального механізму адаптації; посилення психологічного стресу тощо) [2].

Основним критерієм внутрішньоособистісного конфлікту в емоційній сфері особистості, яка переживає цей стан, є перевага негативно спрямованих емоцій. Вони в свою чергу є чинником інтеграції цілеспрямованих реакцій організму, процесом, що поєднує і спрямовує можливості індивіда пристосовуватись до зовнішнього світу, критерієм корисності чи шкідливості цієї функціональної діяльності.

До загальної вибірки увійшли досліджувані у кількості 227 осіб. Склад дослідницької вибірки представлений 80 особами, які мають стаж служби в МВС до 3 років, 80 особами, які мають стаж служби в МВС до 5 років та 67 особами, які мають стаж служби в МВС до 10 років.

Основою для обґрунтування досліджуваної вибірки послужили як аналіз досліджень за даної проблематики так і наші власні пілотажні дослідження.

Дослідження внутрішньоособистісного конфлікту в емоційній сфері поліцейських ми здійснювали за допомогою методики «Шкала оцінки дискомфорту» [5]. Ця шкала використовувалася нами для вивчення внутрішнього дискомфорту на момент обстеження поліцейських, та для оцінки станів, які переживаються під час внутрішньоособистісного конфлікту. Ми вважаємо, що стан дискомфорту, який переживається при внутрішньоособистісному конфлікті, є інтегративною характеристикою та включає в себе наступні компоненти: для визначення комфорту - в даний момент, мій стан досить благополучний, я відчуваю повний комфорт, зараз я в основному відчуваю себе комфортно, серед інших станів я все частіше відчуваю внутрішній комфорт. Для визначення нульового стану - мені важко сказати, що

в даний момент я відчуваю, внутрішній комфорт або внутрішній дискомфорт. Для визначення дискомфорту - зараз я іноді відчуваю стан внутрішнього дискомфорту, зараз я в основному відчуваю стан внутрішнього дискомфорту, розладу з собою, зараз я відчуваю стан повного внутрішнього дискомфорту, тривоги, пригніченості.

Методика «Рівень виразності внутрішнього та зовнішнього емоційного стану» була нами використана для визначення рівня виразності внутрішнього та зовнішнього емоційного станів у поліцейських [1].

Для визначення ступеня виразності емоційної напруги використовувався малюнковий тест «Намалюй свій настрій», при опрацюванні якого застосовувалися еталони інтерпретації кольорів, запропоновані М. Люшером [4].

Досліджування емоційних станів поліцейських як підґрунтя внутрішньоособистісного конфлікту, на наш погляд, потребує певного рівня їхньої диференціації, тому ми розглядаємо їх одночасно і як динамічні явища психіки, і як явища, які ієрархічно пов'язані між собою у систему.

На підставі аналізу наукових першоджерел та власних міркувань, умовно ми їх розділили на зовнішні та внутрішні. До внутрішніх емоційних станів, які впливають на становлення внутрішньоособистісного конфлікту поліцейських нами були віднесені внутрішній вакуум, тривога, нудьга, пригніченість, апатія, спокій, комфорт та загальний показник внутрішнього конфлікту. До зовнішніх емоційних станів нами були віднесені агресія та відчуття радості, безтурботності.

Перебуваючи у взаємозалежних відносинах, зовнішні та внутрішні емоційні стани суттєво впливають на специфіку внутрішньоособистісного конфлікту.

Так, внутрішні емоційні стани, які мають негативний відтінок, у вибірці поліцейських з початковим стажем служби в МВС, виражені сильно та домінують порівняно з внутрішніми емоційними станами, що не мають впливово руйнівного значення для особистості. Зокрема, внутрішній конфлікт, під яким ми розуміємо відчуття внутрішньої напруженості, розладу з самим собою; внутрішній вакуум, під яким ми розуміємо відчуття внутрішньої пустоти, відсутність інтересу до будь-чого; внутрішня тривога та нудьга й пригніченість у даній вибірці виражені сильно, що свідчить про загально небезпечний емоційний фон, який може здійснювати емоційну трансформацію поведінки працівника МВС в бік емоційної апатії, що суттєво знижує регуляторні можливості організму

й створює серйозні підстави щодо формування внутрішньоособистісного конфлікту.

Крім того, на наш погляд, подібний розподіл створює умови для неможливості (або відсутності чи несформованості навичок) екстерналізації накопиченого внутрішнього емоційного потенціалу. Відсутність або несформованість навичок подібної емоційної екстерналізації внутрішніх станів є прямим шляхом щодо формування внутрішньоособистісного конфлікту як стійкої схильності.

При аналізі емоційних станів поліцейських до 5 років роботи, ми можемо діагностувати суттєве зниження загального рівня напруження внутрішньої емоційної сфери провоохоронців, які мають стаж служби в МВС до 5 років, тобто підвищення професійного досвіду та статусу за вислугою виступають фактором, який природним способом гармонізує особистість та дозволяє знижати ризик виникнення внутрішньоособистісного конфлікту оперуповноважених (хоча загальний показник внутрішнього конфлікту залишається досить високим). Це протиріччя ми пов'язуємо зі специфічними умовами проходження служби поліцейськими - вона завжди залишається досить стресогенною та конфліктною.

Оскільки внутрішньоособистісний конфлікт - це завжди емоційне переживання, ми вважаємо, що зниження рівню виразності внутрішніх емоційних станів в період до 5 років перебування в МВС відображає позитивні адаптаційні процеси професійного та особистісного становлення поліцейських (що не виключає, на наш погляд, наявності внутрішньоособистісного конфлікту, пов'язаного з постійними психоемоційними напруженнями, частими та значними негативними переживаннями).

Подібна тенденція може виступати показником адаптивності особистості до умов служби в поліції на 5 році перебування в системі МВС та служити оптимістичним показником щодо організації та проведення диференційованої профілактичної роботи з постійним складом. Крім того, на п'ятому році у поліцейських вже можуть бути діагностовано перші прояви професійної деформації. Отримана діагностична інформація щодо специфіки становлення зовнішніх та внутрішніх емоційних станів у правоохоронців з даною вислугою може сприяти поліпшенню професійно-психологічної підготовки.

Порівняння виразності зовнішніх емоційних станів оперуповноважених зі стажем служби в МВС до 3 та до 5 років дозволяє констатувати тенденцію до зсуву полярних проявів емоційних станів:

якщо низький рівень прояву зовнішніх емоційних станів у поліцейських до 3 років складає 1,98%, то у поліцейських зі стажем до 5 років вже підвищується до 2,42%; якщо сильний рівень прояву зовнішніх емоційних станів до 3 років перебування в МВС складає 7,11%, то через 5 років він знижується до 3,81%.

Дослідження зовнішніх та внутрішніх емоційних станів у поліцейських зі стажем до 10 років, проводилося аналогічним чином.

В середньому внутрішній емоційний фон правоохоронців з досвідом роботи до 10 років досить напружений - домінують сильно виражені внутрішні емоційні стани, а відсутність вираженої апатії свідчить про значну емоційну трансформацію поведінки особистості. Крім того, майже однакова представленість позитивних та негативних внутрішніх емоційних станів може свідчити про можливість переходу кожного внутрішнього емоційного стану в короткочасну афективну форму перебігу, яка буде характеризуватися бурхливим емоційним спалахом або повною байдужістю, що може захоплювати всю особистість поліцейського (наприклад, в нашому випадку це може бути перехід від відчуття внутрішнього вакууму до внутрішньої нуги та пригніченості; від внутрішньої тривоги до внутрішньої агресії. Більш тривале перебування у таких станах може свідчити про професійну деформацію - необхідно контролювати час перебування особистості у відмічених внутрішніх емоційних станах або відмічати емоційний поріг поліцейських з досвідом роботи до 10 років, наприклад, для психічного стану гніву.

Диференціація внутрішніх емоційних станів дозволила нам констатувати, що показник внутрішнього конфлікту як провідного емоційного стану залишається досить високим та продовжує створювати вищий ризик переходу цього стану у стійку особистісну характеристику.

В умовах підвищеної стресогенності та агресивності професії поліцейських зовнішні прояви комфортних та дискомфортних емоційних станів повинні бути приблизно рівними - в нашому випадку подібний баланс відсутній. Зовнішня агресія у даному випадку відноситься нами до нормальних «дискомфортних» емоційних станів.

Узагальнення отриманої емпіричної інформації відображене нами у таблиці 1, яка дозволяє констатувати наступне: слабка виразність емоційних станів (і зовнішньої, і внутрішньої спрямованості) не є характерною для всієї вибірки досліджуваних поліцейських (3,56 у групі до 3 років; 4,13 у групі до 5 років та 3,92 у групі до 10 років). На

Таблиця 1

Стаж служби в МВС	(M±m) по показниках виразності емоційних станів		
	слабка	середня	сильна
до 3 р.	3,56	8,91	15,84
до 5 р.	4,13	9,58	7,77
до 10 р.	3,92	6,02	14,81

наш погляд, ця тенденція є повністю природною, оскільки професія поліцейського не передбачає слабкість емоційного фону життєдіяльності.

Таким чином, підвищеної психологічної уваги, на наш погляд, потребують поліцейські зі стажем служби в МВС терміном до 5 років, оскільки цей період є переломним з точки зору формування внутрішньоособистісного конфлікту або його психопрофілактичного попередження: з одного боку, природна адаптація до умов проходження служби у фахівця вже наступила, сформувалися професійно необхідні вміння та навички подолання негативних станів, накопичений досвід, з іншого боку, порівняно з початком роботи в МВС, знижується загальний показник виразності емоційних станів (з 15,84 в термін до 3 років до 7,77 в термін до 5 років). На жаль, в подальшому діагностовано різкий стрибок емоційної напруги, в яку включається показник внутрішнього конфлікту (14,81 в термін до 10 років). Знання саме цієї тенденції є необхідним для психологів та фахівців відділу по роботі з персоналом для опрацювання превентивних заходів щодо своєчасного уникнення перших проявів внутрішньоособистісного конфлікту.

Постійна психічна напруга внутрішнього стану особистості поліцейського виступає як реальний ризик психічного виснаження, що в подальшому призводить до загострення поліморфальних акцентуацій, змін у самовідношенні, невротизації, нав'язливих станів, агресії або депресій. В цілому ж ці зміни у зовнішніх та внутрішніх емоційних станах поліцейських призводить до стійкого формування

внутрішньоособистісного конфлікту, і, як наслідок, прихованої ненадійності, високої уразливості особистості правоохоронця, негативно впливаючи на якість виконання його професійних обов'язків.

Література

1. Кокун О.М., Мороз В.М., Лозінська Н.С., Пішко І.О. Збірник психодіагностичних методик для професійно-психологічного відбору кандидатів на військову службу за контрактом у Збройних Силах України : метод. посіб. К. : Видавничий дім «Освіта України». 2021. 74 с.
2. Матієнко Т. В. Вплив внутрішньоособистісного конфлікту на професійну діяльність працівників ОВС. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 2. С. 156-158.
3. Матієнко Т. В. Поведінкові реакції особистості при переживанні внутрішньоособистісних конфліктів. *Наука і освіта*. 2007. № 8/9. С. 116-118.
4. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник / уклад.: М.В. Лемак, В.Ю. Петрище / Вид.2-ге, виправл. Ужгород. 2012. 616 с.
5. Субашкевич І. Модифікація методики О. Фанталової «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах». *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2015. № 4-5. С. 77-86.

Матієнко Т. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики та психології
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ БАНКРУТОМ: СУЧАСНИЙ ПІДХІД ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

Кіщак Д. С.

У статті зроблена спроба виявлення і узагальнення особливостей визнання юридичної особи банкрутом за положеннями законодавства, яким врегульовується провадження у справах про банкрутство на сучасному етапі в Україні. Проаналізовано основні новели Кодексу України з процедур банкрутства у сфері визнання юридичної особи банкрутом. В процесі дослідження сформовано думку, що сучасний порядок визнання юридичної особи банкрутом є кроком до уніфікації українського законодавства в цій сфері до європейських стандартів. В той же час, практика застосування положень Кодексу України з процедур банкрутства щодо визнання юридичної особи банкрутом показала ряд проблем, які виникають при їх реалізації. Серед них можна виділити: термінологічну неузгодженість законодавства що врегульовує визнання юридичної особи банкрутом, певні колізії у самій сутності норм законодавства, а також прогалини правового регулювання. Визначено, що певною мірою зазначені недоліки було усунуто внесеними з моменту прийняття Кодексу України з процедур банкрутства змінами до нього. Окрім того, зазначені проблеми вирішуються за допомогою правових висновків Верховного Суду. Звертається увага, що визнання юридичної особи банкрутом за правилами Кодексу України з процедур банкрутства не може бути застосовано до всіх юридичних осіб, адже для деяких категорій така процедура передбачена спеціальним законодавством і має свої особливості, а стосовно деяких юридичних осіб визнання банкрутом заборонене виходячи зі змісту норм Кодексу. Окремо зосереджується увага на проблемі визнання юридичної особи банкрутом за умови необхідності проведення тих чи інших процесуальних дій в зоні бойових дій. Пропонується внести відповідні норми, що визначили б особливості таких проваджень в Кодекс України з процедур банкрутства.

Ключові слова: юридична особа, визнання банкрутом, неплатоспроможність, боржник, кредитор.

Kishchak D. S. Features of declaring a legal entity bankrupt: a modern approach and problems of its implementation

The article attempts to identify and generalize the peculiarities of declaring a legal entity bankrupt under

the provisions of the legislation governing the bankruptcy proceedings in the modern period of development in Ukraine. The main novelties of the Bankruptcy Procedure Code of Ukraine in the field of declaring a legal entity bankrupt are analyzed. In the process of the research, the opinion was formed that the current procedure for declaring a legal entity bankrupt is a step towards the unification of Ukrainian legislation in this area to European standards. At the same time, the practice of applying the provisions of the Bankruptcy Code of Ukraine on the recognition of a legal entity as bankrupt has shown some problems that arise in their implementation. Among such problems are the terminological inconsistency of legislation governing the recognition of a legal entity bankrupt, certain collisions in the essence of the law, gaps in legal regulation. It is determined that to some extent these shortcomings have been eliminated by amendments to it since the adoption of the Bankruptcy Code of Ukraine. In some ways, certain problems are solved through the legal opinions of the Supreme Court. It is determined that the recognition of a legal entity bankrupt under the rules of the Bankruptcy Procedure Code of Ukraine can not be applied to all legal entities, because for some of their categories such a procedure is provided by special legislation and provided specific characteristics, and for some legal entities bankruptcy is prohibited. Special attention is paid to the problem of declaring a legal entity bankrupt, provided that it is necessary to carry out certain procedural actions in the war zone. It is proposed to introduce appropriate rules that would determine the features of such proceedings in the Bankruptcy Code of Ukraine.

Key words: a legal entity, bankruptcy, insolvency, a debtor, a creditor.

Вступ. Економіка будь якої держави є основою її успішного функціонування. В умовах розвитку України та її євроінтеграції, стабілізація економіки, створення комфортного інвестиційного клімату, виступає однією з основних стратегічних задач. Велику роль в цьому процесі відіграє правове регулювання системи банкрутства. Так, одним з дванадцяти показників (серед них два є узагальнюючими), які покладаються в основу щорічних досліджень Світового банку

«Ведення бізнесу» (“Doing Business”), є «Врегулювання неплатоспроможності» (“Resolving insolvency”) [1]. Зважаючи на достатньо середній рівень України в загальному рейтингу у 2018 році - 76 місце, за показником «Врегулювання неплатоспроможності» Україна займала дуже невтішні позиції - 149 місце з 190 країн. Прогнозувалось, що уніфікація системи банкрутства за прикладом світового законодавства з урахуванням національних особливостей, шляхом узагальнення законодавства про банкрутство та його кодифікації, мала б вивести Україну з 149 місця на 68 місце. Слід зауважити, що і сам Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року в первинній редакції отримав позитивні відгуки від фахівців [2; 3, с. 121]. Втім, за останніми даними розміщеними на сайті Світового банку станом на травень 2019 року хоча Україна і піднялась у загальному рейтингу на 64 місце у 2019 році, але за показником «Врегулювання неплатоспроможності» рух не був очікувано стрімким і Україна посіла лише 146 місце. Статистичні дані відображають, що хоча кодифікація законодавства про банкрутство призвела до руху в напрямку позитивних змін, але деякі його положення досі потребують удосконалення. Зважаючи на те, що питома вага економіки України формується завдяки внеску від діяльності юридичних осіб, саме в цій сфері вкрай необхідно продовжувати дослідження чинного законодавства стосовно визнання юридичної особи банкрутом та практики його застосування з метою подальшого удосконалення.

Прийняття Кодексу України з процедур банкрутства є вже не першою спробою від набуття Україною незалежності суттєвої трансформації законодавства про банкрутство. Дослідженням теоретичних основ і практичної реалізації Кодексу з моменту його прийняття займалось достатньо широке коло науковців і практиків, зокрема: О. Бірюков, А. Енгельс, І. Жигалкін, Р. Заєць, С. Островський, Р. Поляков, Д. Тіліпський, В. Усатий, О. Фонова, Р. Чумак, та ін. Дослідження названих авторів проводились в різних напрямках, втім, комплексному дослідженню сучасного підходу до визнання юридичної особи банкрутом та практичних проблем, що виникають при його реалізації належної уваги в наукових колах не приділялось.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження особливостей визнання юридичної особи банкрутом відповідно до чинного законодавства України на сучасному етапі, а також аналіз та

узагальнення практичних проблем застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства.

Результати дослідження. Кодекс України з процедур банкрутства, що набув чинності у квітні 2019 року називають першою спробою кодифікації, яка спрямована на врегулювання майже усіх процедурних питань в справах про банкрутство, а також щодо підсудності спорів пов'язаних з ними. Даний Кодекс за своєю юридичною природою покликаний удосконалити процедури банкрутства та наблизити їх до європейських стандартів. Однією з новел Кодексу України з процедур банкрутства порівняно з попереднім законодавством є розширений склад осіб, що можуть бути боржниками. Так, окрім юридичної особи боржником можуть бути і фізичні особи як в статусі підприємця, так і без такого статусу. Зважаючи на зазначене, вбачається за необхідне виділити особливості визнання юридичної особи банкрутом за нормами права закріплені у Кодексі України з процедур банкрутства, що згідно зі ст. 2 є основою законодавства, яке регулює провадження у справах про банкрутство на сучасному етапі поряд з Господарським процесуальним кодексом та іншими законодавчими актами. Варто зазначити, що виходячи з назв книг Кодексу України з процедур банкрутства, термін «банкрутство», а відповідно і «визнання банкрутом» застосовується в першу чергу до юридичних осіб, в той час як Книга четверта Кодексу носить назву «Відновлення платоспроможності фізичної особи», тим самим вказуючи на пріоритетність такої процедури над визнанням фізичної особи банкрутом [4]. Варто зауважити, що тим самим вноситься і певна термінологічна неузгодженість. Так, ст. 113 Кодексу України з процедур банкрутства оперує терміном «провадження у справі про неплатоспроможність боржника», а Книга Третя оперує терміном «провадження у справі про банкрутство», в той же час визначається загальність її норм. Потрібно зауважити, що за чинним законодавством України визнання юридичної особи банкрутом відбувається на підставі рішення суду [2].

Не зважаючи на те, що законодавець визначив загальність проваджень у справах про банкрутство юридичних осіб, визнання юридичної особи банкрутом має низку характерних особливостей. Такі особливості можна виділити починаючи від етапу ініціювання справи про банкрутство, в межах якої суд може прийти до постановлення рішення про визнання юридичної особи банкрутом. Згідно з ч. 1 ст. 34 Кодексу України з процедур банкрутства звернутись до господарського суду з питанням

про відкриття провадження у справі про банкрутство може як боржник, так і кредитор, шляхом подання письмової заяви встановленої форми. Ініціативи кредитора для визнання фізичної особи банкрутом законом не передбачено.

Слід зауважити, що згідно положень Кодексу України з процедур банкрутства не всі юридичні особи можуть бути визнані банкрутом, а щодо певних категорій юридичних осіб існують специфічні умови такого визнання. Зокрема, Кодекс виключає можливість відкриття провадження стосовно бюджетних установ і казенних підприємств. Дане положення є результатом удосконалення законодавства про банкрутство, адже до внесення в Кодекс змін точилися жваві дискусії щодо можливості застосовувати дану процедуру до державних органів [4; 5; 6, с. 24; 7, с. 88]. Законодавець також визначив, що на банки, які виводяться з ринку або ліквідуються відповідно до законів України, законодавство про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом не поширює свою дію, а відносить цей процес до сфери регулювання Законів України «Про банки і банківську діяльність» і «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». Можна констатувати термінологічну розрізненість даних законів, адже Закон України «Про банки і банківську діяльність» не використовує термін «визнання банкрутом», натомість вживає «визнання банку проблемним» і «визнання банку неплатоспроможним» [8].

Кодексом України з процедур банкрутства для визнання банкрутом певних категорій юридичних осіб встановлено особливі правила. Зокрема, щодо визнання банкрутом: страховиків; професійних учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків; боржника, який має зобов'язання за облігаціями; небанківських надавачів платіжних послуг; суб'єкта підприємницької діяльності, який є стороною одного або кількох правочинів, вчинених з посиланням на обов'язковість угоди щодо ліквідаційного нетінгу; фермерського господарства; державних підприємств та підприємств, де частка державної власності у статутному капіталі перевищує 50 %. Щодо інших юридичних осіб особливості визнання банкрутом встановлюються додатково в інших законодавчих актах, зокрема щодо: суб'єктів підприємницької діяльності, які є стороною договору щодо фінансових інструментів та/або деривативних контрактів; боржників, діяльність яких, пов'язана з державною таємницею; банкрутство за участю кредиторів-нерезидентів; визнання неплатоспро-

можним (банкрутом) емітента іпотечних облігацій; визнання інституту спільного інвестування неплатоспроможним (банкрутом).

Отже, можна констатувати, що хоча Кодексом України з процедур банкрутства і визначено ряд загальних процедурних особливостей, втім вони можуть бути в окремих випадках деталізовані та специфіковані в іншому законодавстві.

Ще однією особливістю процедури визнання банкрутом є її судовий порядок. Згідно з Книгою третьою Кодексу України з процедур банкрутства для визнання банкрутства передбачена судова процедура. Такі спори розглядаються в господарській юрисдикції, саме тому логічним видається віднесення Господарського процесуального кодексу до складу законодавства яким врегульовується провадження у справах про банкрутство на рівні з самим Кодексом. Втім, в свою чергу це не свідчить про узгодженість цих нормативних актів, адже в процесі правозастосування було виявлено ряд колізій, які було частково вирішено практикою Верховного Суду [9]. Так, Верховний Суд неодноразово роз'яснював, що норми Кодексу України з процедур банкрутства мають застосовуватись переважно як спеціальні норми права, а Господарського процесуального кодексу України як загальні при розгляді справ про банкрутство. Отже, до процедури визнання банкрутства застосовується спеціальні норми, а при розгляді господарським судом усіх пов'язаних спорів з справою про банкрутство, використовуються загальні процесуальні норми [10].

Втім, на практиці ще виявилася ще одна проблема, адже Кодекс України з процедур банкрутства сконцентрувавши розгляд всіх майнових спорів стороною в яких є боржник безпосередньо в процедурі банкрутства, прямо не передбачив в якому порядку мають розглядатись немайнові спори: в справі про банкрутство чи поза її межами. З огляду на це, видається обґрунтованим позиція І. Жигалкіна і В. Усатого, що на сучасному етапі, положення ч. 2 та ч. 3 ст. 7 Кодексу України з процедур банкрутства та п. 8 ч. 1 ст. 20 Господарського процесуального кодексу України варто тлумачити як такі, в яких передбачено розгляд виключно майнових спорів, що впливають на розмір ліквідаційної маси боржника і саме вони повинні розглядатись в межах порушеної справи про банкрутство [11].

Варто зауважити, що порядок прийняття рішення про визнання банкрутом має певні прогалини у регулюванні Кодексом України з процедур банкрутства. Зокрема, надаючи відповідне

тлумачення законодавства Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду звертає увагу на те, що суд при визнанні банкрутом боржника повинен встановити його неоплатність, під якою розуміється недостатність майна для задоволення вимог кредиторів. Тож у зв'язку з цим суд повинен з'ясувати актив і пасив боржника та зіставити відомості щодо обох величин. Пасив суд має визначати з реєстру вимог кредиторів, а актив зі звіту про фінансово-майновий стан поданого розпорядником майна, який має бути розглянутий на зборах кредиторів (комітету кредиторів) та на основі якого кредиторами приймається рішення про початок судової процедури. Також, постановляється, що у ситуації за якої пасив встановлено на попередньому засіданні суду, то його остаточна його правова оцінка надається на підсумковому і лише за забезпечення таких умов визначається можливість визнання боржника банкрутом [10, с. 13].

Серед інших особливостей визнання особи банкрутом юридичної особи, які є одночасно новелами Кодексу України з процедур банкрутства можна виділити введення положення про відповідальність керівника та засновників юридичної особи перед кредиторами за приховування ознак неплатоспроможності, які, як правило, проявляються у формі бездіяльності (неповідомлення засновників, не звернення до господарського суду). Також, важливим є положення про безперервність судового провадження про банкрутство, втім щодо цих положень практичної реалізації цих положень вніс свої корективи COVID-19. Важливими ознаками також можна визначити монополію господарського суду який розглядає справу на встановлення арешту в межах провадження у справі про визнання банкрутом юридичної особи та можливість прощення неустойки (штрафу, пені) у разі одночасного погашення боргів боржником або іншими зацікавленими особами, які можна визначити як позитивні зміни в процесі модернізації процедури визнання юридичної особи банкрутом.

Варто зауважити ще одну важливу практичну проблему визнання юридичної особи банкрутом, шляхи вирішення якої допоки так і не напрацьовані, мова йде про провадження у справі про визнання юридичної особи банкрутом сторони або одна з сторін якого, їх майно, тощо, знаходились в зоні АТО, а наданий час в зоні бойових дій у зв'язку зі збройною агресією російської федерації. За таких умов виникає цілий рід ускладнень: неможливість повідомлення в порядку ч. 3 ст. 35,

ч. 15 ст. 39 Кодексу України з процедур банкрутства; складність або і неможливість доступу до проваджень у справах про визнання юридичної особи банкрутом для кредиторів, що перебували в зоні АТО, а на даний час в зоні бойових дій в контексті реалізації ч. 9 ст. 39 зазначеного Кодексу; неможливість збереження майна, що знаходиться на території бойових дій згідно вимог ч. 1 ст. 40 зазначеного Кодексу; неможливість передачі з зони бойових дій ч. 3 ст. 40 зазначеного Кодексу документації; неможливість виконання вимог ч. 3 ст. 44 зазначеного Кодексу щодо проведення інвентаризації майна, що знаходиться в зоні бойових дій та ін. [6, с. 120-124]. На нашу думку, вкрай необхідно передбачити особливості розгляду проваджень у справах про визнання юридичної особи банкрутом, які були пов'язані з АТО, а зараз з війною у Кодексі України з процедур банкрутства, визначивши особливості застосування загального порядку відповідно до специфіки зазначених справ.

Висновки. Зважаючи на зазначене вище можна прийти до висновків, що визнання юридичної особи банкрутом за положеннями Кодексу України з процедур банкрутства має специфічні особливості, питома вага яких є новелами Кодексу, що слугують наближенню українського законодавства до європейських стандартів. Втім, практика застосування положень про визнання юридичної особи банкрутом виявила ряд прогалин та колізій в даному питанні, що частково були виправлені шляхом внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та формуванням відповідних правових висновків Верховним Судом. Практична значимість окресленої в статті проблематики, з точки зору формування економіки України, обумовлює потребу не обмежуватись висновками даної статті, а продовжувати наукову дискусію щодо нюансів визнання юридичної особи банкрутом, практики застосування законодавства в цій сфері та його удосконалення.

Література

1. The World Bank. Economy Rankings 2019. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/rankings>
2. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 р. №2597-VIII. Дата оновлення: 6 жовтня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> (дата звернення: 17.11.2021).
3. Островський С. О. Основні зміни процедури банкрутства відповідно до Кодексу з процедур банкрутства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 118-121.

4. Фонова О. Суддя роз'яснила нову процедуру банкрутства для юридичних і фізичних осіб. *Finbalance* : інтернет-портал. URL: <https://finbalance.com.ua/news/suddya-rozyasnila-novu-protseduru-bankrutstva-dlya-yuridichnikh-i-fizichnikh-osib> (дата звернення: 17.11.2021).

5. Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства: Закон України від 05 червня 2020р. №686-IX. Дата оновлення: 05 червня 2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/686-20#n8> (дата звернення: 17.11.2021).

6. Енгельс А., Бірюков О., Чумак Р. Процедура банкрутства в Україні. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5ff/c3b/b1d/5ffc3bb1d2c95028982223.pdf> (дата звернення: 17.11.2021).

7. Поляков Р. Підстави відкриття провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність) в Україні та в Німеччині. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №8. С. 87-94.

8. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07 грудня 2000 №2121-III. Дата оновлення: 05 серпня 2021р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14?find=1&text=%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F#w1_1 (дата звернення: 17.11.2021).

9. Тиліпський Д., Заєць Р. Процедура банкрутства. Проблема правонаступництва у банкрутстві та останні правові позиції, що покликані її вирішити. URL: <https://equity.law/press-center/publications/1283.html> (дата звернення: 17.11.2021).

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду в справі № 918/335/17 від 18 лютого 2020. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88138141> (дата звернення: 17.11.2021).

11. Жигалкіна І., Усатий В. Проблемні питання розгляду немайнових вимог у процедурі банкрутства. *Закон і Бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/148119-problemni-pitannya_rozglyadu_nemaynovih_vimog_u_proceduri_ba.html (дата звернення: 17.11.2021).

12. Верховний Суд. ОГЛЯД правових позицій Верховного Суду щодо застосування положень Кодексу України з процедур банкрутства. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_2021_07_29.pdf (дата звернення: 17.11.2021).

Кіщак Д. С.,
orcid.org/0000-0003-3155-7584

аспірант
ДУ «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної
академії наук України»

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРОБНИЦТВА, ЗБЕРІГАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЗЕРНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Коваленко Т. О.

Метою статті є з'ясування специфіки правового регулювання виробництва, зберігання та реалізації зерна в Україні в умовах воєнного стану з метою гарантування конституційного права кожного на достатнє харчування та забезпечення національної і глобальної продовольчої безпеки. В результаті проведеного аналізу нормативно-правових актів у сфері виробництва, зберігання та реалізації зерна, які були прийняті після 24 лютого 2022 року, встановлено, що військова агресія російської федерації, окупація частини території України, забруднення сільськогосподарських земель вибухонебезпечними предметами та токсичними речовинами від артилерійських портів зумовили необхідність розробки спеціальних економіко-правових механізмів, спрямованих на забезпечення виробництва, транспортування, зберігання та реалізацію зерна в умовах воєнного стану.

Автор прийшла до висновку, що в умовах воєнного стану розроблено правові механізми забезпечення оптимального використання земель сільськогосподарського призначення всіх форм власності для вирощування зерна та інших сільськогосподарських культур з метою гарантування продовольчої безпеки, а також правовими засобами забезпечено спрощення ведення агробізнесу в умовах воєнного стану, зокрема у сфері виробництва, переробки, зберігання, транспортування та реалізації зерна і продуктів його переробки.

До спеціальних економіко-правових механізмів, спрямованих на забезпечення виробництва, транспортування, зберігання та реалізацію зерна в умовах воєнного стану, автор також відносить: законодавчо закріплену можливість бронювання військовозобов'язаних, які працюють на підприємствах, які провадять діяльність з вирощування зернових культур, а також діяльність з оптової торгівлі зерном; звільнення від оподаткування ввізним митом виробів та обладнання для зберігання, перевезення, завантаження і розвантаження зернових культур; укладення міжнародних угод, спрямованих на експорт зерна на виконання міжнародних зобов'язань України.

Ключові слова: воєнний стан; зерно; право на достатнє харчування; продовольча безпека; ринок зерна.

Kovalenko T. O. Legal regulation of production, storage and sale of grain in the conditions of martial law in Ukraine

The aim of this article is to clarify the specifics of the legal regulation of production, storage and sale of grain in Ukraine under martial law to guarantee everyone's constitutional right to adequate nutrition and ensure national and global food security. As a result of the analysis of legal acts in the field of production, storage and sale of grain, which were adopted after February 24, 2022, it was established that the military aggression of the Russian Federation, the occupation of part of the territory of Ukraine, the contamination of agricultural lands with explosive objects and toxic substances from artillery mines and shells, the seizure and blockade of Ukrainian ports necessitated the development of special economic and legal mechanisms aimed at ensuring the production, transportation, storage and sale of grain under martial law.

The author came to the conclusion that in the conditions of martial law legal mechanisms were developed to ensure the optimal use of agricultural lands of all forms of ownership for the cultivation of grain and other agricultural crops in order to guarantee food security, and also legal means were provided to simplify the conduct of agribusiness, in particular in the field of production, processing, storage, transportation and sale of grain and its processing products.

To the special economic and legal mechanisms aimed at ensuring the production, transportation, storage and sale of grain under martial law, the author also includes: the possibility of booking conscripts who work at enterprises, engaged in the cultivation of grain crops, as well as the activity of wholesale grain trade; exemption from import duty taxation of products and equipment for storage, transportation, loading and unloading of grain; conclusion of international agreements aimed at exporting grain to fulfill the international obligations of Ukraine.

Key words: food safety; grain; grain market; martial law; the right to adequate nutrition.

Постановка проблеми та її актуальність. Важливою гарантією продовольчої безпеки

України та світу вцілому є вирощування в нашій державі зерна, необхідного для забезпечення потреб людей у продуктах харчування та потреб переробної промисловості у сировині. За експертними оцінками Україна може вирощувати 140 млн тонн зерна [1]. На жаль, після повномасштабного вторгнення російської федерації станом на грудень 2022 року українському агропромислому комплексу через війну було завдано прямих збитків на 6,6 млрд дол. США. Виробництво зернових культур в Україні у 2022 році скоротилося на 37% - до 53,9 млн т у порівнянні з 2021 роком, що обумовлено, зокрема, тимчасовою окупацією частини українських територій, веденням бойових дій, замінуванням звільнених територій, зниженням врожайності, а також складними погодними умовами [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В аграрно-правовій науці України були проведені спеціальні наукові дослідження правового регулювання виробництва зерна (С. М. Садовий), правового регулювання реалізації зерна (І. І. Якубович), правового регулювання вирощування і реалізації насіння зернових культур (В. П. Станіславський), правової регламентації відносин по вирощуванню та реалізації насіння соняшнику (Ю. Ю. Бакай). Окремі аспекти виробництва та реалізації зерна розглядаються різними авторами під час дослідження специфіки правового регулювання виробництва товарної сільськогосподарської продукції (А. Й. Богдан, О. Д. Бургер (Костур), Я. Л. Коломієць, С. І. Марченко та інші вчені) та укладення аграрно-правових договорів (С. О. Костенко, О. А. Поліводський, А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич та інші вчені). Водночас специфіка правового регулювання виробництва, зберігання та реалізації зерна в умовах воєнного стану в Україні не стала предметом окремого наукового дослідження.

Метою цієї статті є з'ясування специфіки правового регулювання виробництва, зберігання та реалізації зерна в Україні в умовах воєнного стану з метою гарантування конституційного права кожного на достатнє харчування та забезпечення національної і глобальної продовольчої безпеки.

Виклад основного матеріалу. В аграрному законодавстві України передбачені спеціальні економіко-правові механізми, спрямовані як на регулювання, так і на стимулювання вирощування та переробки зерна, які знайшли своє закріплення в Законах України «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 4 липня 2002 р., «Про державну підтримку сільського господарства України» від

24 червня 2004 р., «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» в редакції від 22 липня 2014 р., «Про безпечність та гігієну кормів» від 21 грудня 2017 р., Указів Президента України «Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна» від 29 червня 2000 р. (втратив чинність в 2013 р.), «Про додаткові заходи щодо стабілізації ринку зерна» від 19 травня 2003 р., «Про деякі заходи щодо розвитку ринку зерна» від 18 вересня 2007 р., інших нормативно-правових актах.

Законодавче закріплення механізмів, спрямованих на забезпечення доступу людини як основної соціальної цінності до продуктів переробки зерна, є однією із гарантій реалізації конституційного права кожного на достатнє харчування як складової права на достатній життєвий рівень, яке передбачено у ст. 48 Основного закону. Існування в Україні ефективних правових механізмів забезпечення виробництва, переробки, транспортування, зберігання та реалізації зерна і продуктів його переробки забезпечує також втілення в життя цілі сталого розвитку № 2, якою є викорінення голоду, забезпечення продовольчої безпеки та покращення харчування згідно Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» від 25 вересня 2015 р. та Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 р.

Військова агресія російської федерації, окупація частини території України, забруднення сільськогосподарських земель вибухонебезпечними предметами та токсичними речовинами від артилерійських мін і снарядів, захоплення та блокування українських портів зумовили необхідність розробки і прийняття спеціальних нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення виробництва, транспортування, зберігання та реалізацію зерна в умовах воєнного стану.

З метою забезпечення продовольчої безпеки України в умовах збройної агресії російської федерації Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 р. було доповнено Розділ X «Перехідні положення» Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. новим пунктом 27, який визначає особливості регулювання земельних відносин під час дії воєнного стану. Цей Закон виходить із принципу пріоритету інтересів суспільства у забезпеченні

невідкладного використання наявних сільськогосподарських земель для виробництва продовольства, зокрема й зерна, над інтересами власників і користувачів земельних ділянок. Зокрема, він передбачає автоматичне поновлення на один рік дії договорів на право використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності; спрощений порядок передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності органами влади; спрощений порядок передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності їх постійними землекористувачами та емфітевтами; передачу орендарями та суборендарями прав оренди та суборенди земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності для ведення сільського господарства; державну реєстрацію договорів на користування землею. Отже, в національному законодавстві створені правові засади забезпечення оптимального використання земель сільськогосподарського призначення всіх форм власності для вирощування зерна та інших сільськогосподарських культур з метою гарантування продовольчої безпеки в умовах воєнного стану.

На забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції, зокрема зерна, спрямований також Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» від 12 травня 2022 р., згідно якого: на період воєнного стану та протягом 90 днів з дати його завершення спрощено державну реєстрацію пестицидів і агрохімікатів; розширено перелік агрохімікатів, дозволених до ввезення в Україну, виробництва, торгівлі, застосування та рекламування без їх державної реєстрації; дозволено відбирати зразки фахівцям приватних лабораторій та агрономам-інспекторам; спрощено порядок уповноваження приватних лабораторій; спрощено фітосанітарні вимоги при переміщенні продукції рослинного походження та дозволено оформлення електронного фітосанітарного сертифіката; надано можливість для українських органічних виробників, які здійснювали виробництво за стандартами ЄС, перейти на українські стандарти виробництва без додаткового перехідного періоду. Таким чином, в державі створені правові механізми спрощення ведення агробізнесу,

зокрема у сфері виробництва, переробки, зберігання, транспортування та реалізації зерна і продуктів його переробки, в умовах воєнного стану.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 327-р затверджено План заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану, який передбачає, зокрема, здійснення моніторингу стану продовольчої безпеки, забезпечення безперебійного виробництва сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, формування розгалуженої мережі зберігання резервів сировини та продовольчих ресурсів для задоволення стратегічних потреб держави, забезпечення повноцінного функціонування підприємств агропромислового комплексу, зокрема шляхом задоволення потреби в імпортних складових, регулювання наповнення внутрішнього ринку продукцією власного виробництва та забезпечення експортного попиту.

В юридичній науці України О. М. Пашенко обґрунтовує необхідність розроблення комплексної державної програми забезпечення продовольчої безпеки, яка має одночасно містити як заходи негайного реагування на поточну продовольчу кризу, так і заходи, спрямовані на подолання наслідків бойових дій, відновлення промислової та соціальної інфраструктури, відновлення довкілля, а також запровадження системного підходу до впровадження заходів такого відновлення [3, с. 289]. Зважаючи на необхідність гарантування продовольчої безпеки України та конституційного права кожного на достатнє харчування, така пропозиція заслуговує на однозначну підтримку.

З метою забезпечення функціонування сільськогосподарських підприємств, зокрема тих, які здійснюють діяльність на ринку зерна, в даний час законодавчо закріплена можливість бронювання військовозобов'язаних, які працюють на підприємствах, які є критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період (ст. 25 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» в редакції від 2 березня 2005 р.). Порядок та критерії визначення підприємств, установ і організацій, які є критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 2023 р. № 76. Одним із таких критеріїв є те, що підприємство має важливе значення для галузі національної економіки чи задоволення потреб територіальної громади. Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства

України від 21 лютого 2023 р. № 223 (в редакції від 23 лютого 2023 р. № 242) затверджені Критерії з визначення підприємств, установ та організацій, які мають важливе значення для національної економіки в галузі сільського господарства в особливий період. Такими критеріями, зокрема, є те, що підприємство провадить діяльність з вирощування зернових культур, а також діяльність з оптової торгівлі зерном за умови, що воно здійснює оброблення угідь сільськогосподарського призначення на площі не менше 1000 гектарів для провадження сільськогосподарської діяльності або має середню кількість застрахованих осіб - працівників не менше 50 осіб.

В умовах воєнного стану від оподаткування ввізним митом звільняються вироби та обладнання для зберігання, перевезення, завантаження і розвантаження зернових та/або олійних культур. Так, відповідно до Закону України «Про внесення зміни до розділу XXI "Прикінцеві та перехідні положення" Митного кодексу України щодо звільнення від оподаткування ввізним митом товарів, що використовуються для забезпечення зберігання зернових та/або олійних культур» від 27 липня 2022 р. у період дії воєнного стану та протягом 30 днів з дня його припинення чи скасування при ввезенні на митну територію України від оподаткування ввізним митом звільняються вироби та обладнання для зберігання, перевезення, завантаження і розвантаження зернових: а) полімерні рукави та мішки об'ємом не менше 0,8 метрів кубічних для зберігання сільськогосподарської продукції, б) причепи і напівпричепи з самозавантаженням або саморозвантаженням для перевезення сільськогосподарської продукції.

В законодавстві України передбачені спеціальні правові механізми, спрямовані на експорт зерна на виконання міжнародних зобов'язань нашої держави. Україна є одним з найважливіших світових виробників зерна, вирощуючи та експортуючи в основному пшеницю, кукурудзу та ячмінь. За даними Європейської Комісії, на Україну припадає 10% світового ринку пшениці, 15% ринку кукурудзи та 13% ринку ячменю [4]. За результатами 2022 року було експортовано 38,4 млн т зернових культур, що на 24% менше аналогічного показника минулого року [2]. Основною причиною скорочення експорту українського зерна у 2022 році стала окупація чи блокування росією всіх морських портів України, через які наша держава експортувала зерно до Тунісу, Єгипту та низки інших країн. Це призвело до неможливості вивезення з України близько 22 млн тон продовольства, внаслідок

чого різко зросли світові ціни на зерно та постала загроза глобальній продовольчій безпеці. За розрахунками аналітиків KSE, морська блокада коштувала українським аграріям 11,9 млрд дол [5].

22 липня 2022 року у Стамбулі була підписана угода про розблокування українських портів для вивезення зерна. Документ із назвою «Ініціатива щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів» підписали представники України, Туреччини та ООН. Інший примірник угоди підписали росія, Туреччина та ООН. Серед іншого, угода передбачає, що українське зерно відправлятиметься з трьох портів, розташованих в Одеській області: «Південного», Чорноморського та Одеського. Угодою передбачено також створення безпечних коридорів у Чорному морі між Україною та Босфором. Судна, які знаходяться у цих коридорах та відповідних портах, не можуть бути атаковані. За експортом зерна стежитимуть у координаційному центрі в Стамбулі під керівництвом ООН і у якому працюватимуть представники Росії, України та Туреччини [6].

У листопаді 2022 року в Києві відбувся установчий саміт «International Summit on Food Security» нової гуманітарної ініціативи Grain From Ukraine. Ця Програма буде реалізована в партнерстві з World Food Program. Відповідальними за реалізацію програми є Міністерство інфраструктури України, Міністерство закордонних справ, Міністерство аграрної політики та продовольства України. В рамках реалізації української гуманітарної ініціативи Grain from Ukraine зібрано близько 150 млн доларів, які будуть використані на закупівлю продовольства для країн Африки та Азії, що потерпають від голоду. За словами Президента України, планується відправити з українських портів принаймні 60 суден до країн, які найбільше потерпають від продовольчої кризи й потребують термінової допомоги. Це такі країни, як Ефіопія, Судан, Південний Судан, Сомалі, Конго, Кенія, Ємен та інші [7]. Відповідно до Указу Президента України від 3 листопада 2022 р. було створено робочу групу з підготовки пропозицій щодо надання допомоги державам, що потерпають від гострої продовольчої кризи, завданнями якої є напрацювати і внести пропозиції щодо надання української сільськогосподарської продукції державам, що потерпають від гострої продовольчої кризи, а також забезпечити моніторинг ефективності заходів, що вживаються для надання допомоги державам, що потерпають від гострої продовольчої кризи.

Для забезпечення виробництва зерна Україні необхідно буде вирішувати проблему відновлення

земель сільськогосподарського призначення та ґрунтів, які постраждали внаслідок ведення бойових дій. З початку повномасштабного вторгнення російської федерації землям України, як частині навколишнього природного середовища, було завдано колосальної шкоди. Знищення ґрунтів України внаслідок зміни фізичних, хімічних та фізико-хімічних властивостей як на територіях ведення активних бойових дій, так і інших територіях, які піддаються бомбардуванням, відбувається внаслідок вибухів ракет, артилерійських снарядів різних типів, фугасних авіабомб, безпілотників, снарядів різних типів РСЗО, «вакуумних» бомб тощо. За даними фахівців ГО «Екодія», під час детонації ракет та артилерійських снарядів утворюються чадний газ, вуглекислий газ, водяна пара, закис азоту, діоксид азоту, формальдегід, пари ціанистої кислоти, азот, а також велика кількість токсичної органіки. Ґрунтознавці відзначають систематичне перевищення в 6-8 разів показників ртуті, цинку та кадмію. На місцях обстрілів фіксують високий вміст міді, нікелю, свинцю, фосфору та барію [8]. Внаслідок такого істотного забруднення ґрунтів ведення сільськогосподарського виробництва на них буде досить обмеженим або взагалі неможливим.

Правова охорона земель як основного національного багатства забезпечується приписами Земельного кодексу України, спеціального Закону України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р., інших нормативно-правових актів. Проте під час розробки та прийняття цих нормативно-правових актів законодавець не міг передбачити таку форму шкідливого антропогенного впливу, як збройна агресія, у зв'язку з чим ефективних заходів відновлення земель, забруднених у процесі ведення воєнних дій, чинне земельне законодавство не передбачає. Уже в умовах воєнного стану Міністерство аграрної політики та продовольства України наказом від 18 травня 2022 року № 295 затвердило Методику визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Водночас, як зазначає П. Ф. Кулинич, правове забезпечення фіксації шкоди, завданої земельним ресурсам військовою агресією росії проти України, та її відшкодування перебувають у процесі формування, яке проходить дещо непослідовно [9, с. 109-110]. Так, 23 лютого 2023 р. Верховна Рада України прийняла спеціальний Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних

актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України». Аналіз приписів цього Закону засвідчує, що його дія не поширюється на випадки компенсації шкоди, завданої земельним ділянкам. Так, відповідно до ст. 1 згаданого Закону об'єктами нерухомого майна, які знищені або пошкоджені внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, є: а) квартири, інші житлові приміщення в будівлі, будинки садибного типу, садові та дачні будинки; б) об'єкти будівництва (будинки садибного типу, садові та дачні будинки), в яких на момент знищення були зведені несучі та зовнішні огорожувальні конструкції; в) складові частини об'єктів будівництва (квартири, інші житлові приміщення в будівлі), які після прийняття в експлуатацію є самостійними об'єктами нерухомого майна.

Висновки. Військова агресія російської федерації, окупація частини території України, забруднення сільськогосподарських земель вибухонебезпечними предметами та токсичними речовинами від артилерійських мін і снарядів, захоплення та блокування українських портів зумовили необхідність розробки спеціальних економіко-правових механізмів, спрямованих на забезпечення виробництва, транспортування, зберігання та реалізацію зерна в умовах воєнного стану, а саме: а) розроблено правові механізми забезпечення оптимального використання земель сільськогосподарського призначення всіх форм власності для вирощування зерна та інших сільськогосподарських культур з метою гарантування продовольчої безпеки; б) правовими засобами забезпечено спрощення ведення агробізнесу в умовах воєнного стану, зокрема у сфері виробництва, переробки, зберігання, транспортування та реалізації зерна і продуктів його переробки; в) законодавчо закріплена можливість бронювання військовозобов'язаних, які працюють на підприємствах, які провадять діяльність з вирощування зернових культур, а також діяльність з оптової торгівлі зерном; г) від оподаткування ввізним митом звільняються вироби та обладнання для зберігання, перевезення, завантаження і розвантаження зернових культур; д) передбачені спеціальні правові механізми, спрямовані на експорт зерна на виконання міжнародних зобов'язань України.

Література

1. Зерновий потенціал України оцінили в 140 млн тонн. URL: <https://landlord.ua/news/zernoviy-potentsial-ukrayini-otsinili-v-140-mln-tonn/>

2. Виробництво зернових в Україні торік скоротилось на 37% - УКАБ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3675809-virobnictvo-zernovih-v-ukrayini-torik-skorotilos-na-37-ukab.html>

3. Пащенко О.М. Проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 283-291. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/52.pdf>

4. Війна Росії проти України та зернові: п'ять фактів. URL: <https://www.dw.com/uk/viina-rosii-proty-ukrainy-ta-zernovi-piat-faktiv/a-62642948>.

5. Порти знову запрацюють. Що підписали в Стамбулі та як тепер Україна буде вивозити зерно? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/07/22/689519/>

6. Війна Росії проти України та зернові: п'ять фактів. URL: <https://www.dw.com/uk/viina-rosii-proty-ukrainy-ta-zernovi-piat-faktiv/a-62642948>

7. Ініціатива Grain from Ukraine підкреслює глобальну роль України та її партнерів у гарантуванні світової продовольчої безпеки - Президент за підсумками International Summit on Food Security. URL: <https://www.president.gov.ua/news/iniciativa-grain-ukraine-pidkreslyuye-globalnu-rol-ukrayini-79473>

8. Війна в Україні знищує ґрунти – як врятувати мертві землі. <https://superagronom.com/blog/925-viyna-v-ukrayini-znischuye-grunti--yak-vryatuvati-mertvi-zemli>

9. Кулинич П.Ф. Правові проблеми відновлення земель, порушених внаслідок російської агресії проти України. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції* (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 108-113.

Коваленко Т. О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені
Тараса Шевченка

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Антоненко О. А.

Метою статті є визначення особливостей правового та соціального захисту працівників поліції у процесі проходження служби, розробка практичних пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання соціального захисту, проведення аналізу чинного законодавства із зазначених проблем.

Досліджено сутність та юридичну природу поняття соціального захисту працівників поліції. Проведено аналіз законодавства щодо особливостей та значення соціального захисту працівників поліції. З урахуванням зарубіжного досвіду реалізації гарантій соціального захисту працівників, зроблені висновки щодо необхідності удосконалення правового регулювання гарантій прав соціального захисту працівників поліції в Україні.

Автор зазначає, що соціальний захист працівників поліції є складним і одночасно, дуже необхідним складовим елементом в національному та міжнародному законодавстві.

Проте, незважаючи на теоретичну та практичну значущість наукових досліджень у сфері соціального захисту, єдності у вирішенні низки дискусійних питань щодо визначення понятійного апарату та основних форм соціального захисту, на сьогодні немає.

Зазначене пояснює необхідність та актуальність ґрунтовного дослідження правових і організаційних аспектів соціального захисту поліцейських, що і визначило вибір теми дослідження. Дискусійною залишається проблема вдосконалення нормативно-правової бази, покликаної регулювати робочий час, пільги, соціальні та компенсаційні виплати, допомоги, соціальні послуги працівників поліції.

Ключові слова: службовий час поліцейських, грошове забезпечення поліцейських, відпустки, пільги, соціальні та компенсаційні виплати, допомоги, соціальні послуги поліцейських.

Antonenko O. A. Organizational and legal principles of legal and social protection of police officers

The purpose of the article is to determine the peculiarities of legal and social protection of police officers during their service, to develop practical proposals and recommendations for improving the legal regulation of social protection, to conduct an analysis of the current legislation on the specified problems.

The essence and legal nature of the concept of social protection of police officers have been studied. An analysis of the legislation regarding the features and importance of social protection of police officers was carried out. Taking into account the foreign experience of implementing guarantees of social protection of employees, conclusions were drawn regarding the need to improve the legal regulation of guarantees of the rights of social protection of police employees in Ukraine.

The author notes that the social protection of police officers is a complex and, at the same time, a very necessary component of national and international legislation.

However, despite the theoretical and practical significance of scientific developments in the field of social protection, there is currently no unity in solving a number of debatable issues regarding the definition of the conceptual apparatus and basic forms of social protection.

This explains the necessity and relevance of a thorough study of the legal and organizational aspects of the social protection of police officers, which determined the choice of the research topic.

This explains the necessity and relevance of a thorough study of the legal and organizational aspects of the social protection of police officers, which determined the choice of the research topic. The problem of improving the legal framework designed to regulate working hours, benefits, social and compensatory payments, benefits, and social services of police officers remains debatable.

Key words: duty time of police officers, financial support of police officers, vacations, benefits, social and compensatory payments, benefits, social services of police officers.

Постановка проблеми та її актуальність. Соціальний захист працівників поліції є складним і вкрай необхідним складовим елементом в національному та міжнародному законодавстві.

В першу чергу, це пов'язано із особливостями професійної діяльності поліцейського, із складністю виконання завдань, небезпекою та високим рівнем ризику.

В Конституції України зазначається, що Україна - соціальна держава, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини [1].

Зазначені конституційні гарантії відповідають основним міжнародно-правовим гарантіям щодо реалізації соціальних прав людини, серед яких ми можемо виділити наступні основоположні соціальні права: право на соціальне забезпечення та на здійснення необхідних для підтримання гідності і вільного розвитку особи; економічні права [2]; право на достатній життєвий рівень [3]; право на соціальне забезпечення; право на користування послугами соціальних служб [4]; право інвалідів на самостійність та соціальну інтеграцію; право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист; право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист; право осіб похилого віку на соціальний захист; право на захист від бідності та соціального відчуження [2].

Держава виконує покладені міжнародними нормами обов'язки щодо забезпечення рівних для всіх можливостей у виборі професії та роду трудової діяльності [5, с. 35]. Саме соціальна держава визнає право на працю одним із найважливіших соціальних прав, закріплених і гарантованих Конституцією та реалізує політику соціального захисту працівників поліції.

Соціальне забезпечення працівників поліції відіграє важливе значення в аспекті реалізації правоохоронної функції, виконанні інших завдань. В зв'язку з цим, гостро постає проблема вдосконалення нормативно-правової бази, покликаної регулювати соціальні права працівників поліції [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання особливостей соціального захисту працівників поліції у сфері трудових відносин досліджували у своїх працях наступні науковці; І.С. Андрієнко [6], Т.Г. Маркіна [7], А.О. Морозова [8], С.М. Бортник [9].

Опрацьовані джерела вищезазначених авторів на сьогодні не в повній мірі відображають потреби правового регулювання суспільних відносин, у тому числі й відносин, які виникають щодо соціального захисту працівників поліції.

Викладене підкреслює необхідність проведення цього дослідження в аспекті вирішення низки дискусійних питань.

Мета цієї статті полягає у тому, щоб на основі аналізу норм законодавства, нормативних актів МВС України, норм соціального законодавства, теорії трудового права, наукової літератури, уза-

гальнень практичної діяльності органів внутрішніх справ України визначити сутність та сучасний стан соціального законодавства та розробити напрями та шляхи вдосконалення зазначених аспектів.

Виклад основного матеріалу. Соціальний захист має власні форми вираження. Аналіз українського законодавства дозволяє розділити їх на декілька елементів: пільги; соціальні та компенсаційні виплати, допомоги; соціальні послуги.

Підстави для надання пільг, соціальних виплат є: соціальна незахищеність, професія чи рід занять, заслуги перед державою.

Соціальні та компенсаційні виплати виражаються у відшкодуванні затрат, здійснених працівниками при виконанні трудових обов'язків або при переїзді на роботу в іншу місцевість.

Допомогою визнаються, в першу чергу заходи, спрямованих на відновлення соціального статусу особи. Це можуть бути гроші, або допомога в натуральній формі.

Під послугами законодавець розуміє комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, для допомоги громадянам у складних життєвих обставинах.

Суб'єктами послуг є: державні та комунальні суб'єкти; недержавні суб'єкти; фізичні особи.

Прийняття в 2015 році Закону України «Про Національну поліцію» в якому розширено соціальні гарантії працівників поліції;

Грошове утримання: 1) посадовий оклад; 2) оклад за спеціальним званням; 3) щомісячні додаткові види грошового забезпечення (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, які мають постійний характер); 4) премії; 5) одноразові додаткові види грошового забезпечення [10].

Допомога і інші грошові виплати в зв'язку з проходженням служби і звільненням зі служби: виплати на відрядження; матеріальна допомога; оплата, в установленому порядку, вартості проїзду залізничним, повітряним, водним та автомобільним (за винятком таксі) транспортом до місця лікування або медичного огляду і назад.

Заходи соціальної підтримки для членів сім'ї співробітника, загиблого (померлого) внаслідок каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я, отриманих у зв'язку з виконанням службових обов'язків, або внаслідок захворювання, отриманого в період проходження служби в органах Національної поліції України.

Медичне забезпечення та санаторно-курортне лікування.

Страхові гарантії співробітнику і виплати з метою відшкодування шкоди, заподіяної в зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Пенсійне забезпечення співробітників Національної поліції України і членів їх сімей.

Зазначені гарантії містяться у розділі IX «Соціальний захист поліцейських» вказаного Закону, який повною мірою відповідає основних положенням Кодексу законів про працю Закон України [11], ЗУ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [12], ЗУ «Про відпустки» [13].

Згідно ст. 50 КЗпП України робочий час працівників встановлюється тривалістю 40 годин на тиждень [11]. Скорочена тривалість робочого часу може встановлюватися для окремих категорій працівників поліції, які передбачені законодавством.

Особливий характер служби в поліції містить такі спеціальні умови для певних категорій поліцейських: 1) службу у святкові та вихідні дні; 2) службу позмінно; 3) службу з нерівномірним графіком; 4) службу в нічний час.

Розподіл службового часу поліцейських визначається розпорядком дня, який затверджує керівник відповідного органу (закладу, установи) поліції.

Для поліцейських встановлюється п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями, а для курсантів (слухачів) вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які готують поліцейських, - шестиденний робочий тиждень з одним вихідним днем.

Вихідні, святкові та неробочі дні є днями відпочинку для всіх поліцейських, крім залучених до виконання службових обов'язків.

Поліцейським, які виконували службові обов'язки у вихідні, святкові та неробочі дні, крім поліцейських, які працюють у змінному режимі, відповідний час для відпочинку в порядку компенсації надається протягом двох наступних місяців.

Відпустки поліцейських.

Закон не визначає порядку надання поліцейським відпусток, зокрема щорічних, а лише встановлює окремі їх особливості.

Щорічна відпустка - основний вид відпустки поліцейського, що надається за відпрацьований робочий рік. На час відпустки за поліцейським зберігається місце роботи та заробітна плата.

1. Поліцейським надаються щорічні чергові оплачувані відпустки в порядку та тривалістю, визначених цим Законом.

2. Поліцейському надаються також додаткові відпустки у зв'язку з навчанням, творчі відпустки,

соціальні відпустки, відпустки без збереження заробітної плати (грошового забезпечення) та інші види відпусток відповідно до законодавства про відпустки.

Обчислення тривалості відпусток поліцейських.

Щорічна відпустка поділяється на основну і додаткову.

1. Тривалість відпусток поліцейського обчислюється подово. Святкові та неробочі дні до тривалості відпусток не включаються.

2. Тривалість щорічної основної оплачуваної відпустки поліцейського становить тридцять календарних днів, якщо законом не визначено більшої тривалості відпустки.

3. За кожний повний календарний рік служби в поліції після досягнення п'ятирічного стажу служби поліцейському надається один календарний день додаткової оплачуваної відпустки, але не більш як п'ятнадцять календарних днів.

4. Тривалість чергової відпустки у році вступу на службу в поліції обчислюється пропорційно з дня вступу до кінця року з розрахунку однієї дванадцятої частини відпустки за кожен повний місяць служби.

5. Відпустка тривалістю менше 10 днів за бажанням особи рядового або керівного складу може бути надана одночасно з черговою відпусткою в наступному році.

6. Поліцейським дозволяється, за бажанням, використовувати відпустку частинами. Одна частина відпустки має бути не менше 10 днів.

7. Чергова відпустка надається поліцейському, як правило, до кінця календарного року.

8. Поліцейським, які захворіли під час чергової відпустки, після одужання відпустка продовжується на кількість невикористаних днів.

9. Поліцейським у рік звільнення за власним бажанням, за віком, через хворобу чи скорочення штату в році звільнення, за їх бажанням, надається чергова відпустка, тривалість якої обчислюється пропорційно з розрахунку однієї дванадцятої частини відпустки за кожний повний місяць служби в році звільнення.

10. За невикористану в році звільнення відпустку поліцейським, які звільняються з поліції, виплачується грошова компенсація відповідно до закону.

11. Відкликання поліцейського із чергової відпустки, як правило, забороняється. У разі крайньої необхідності відкликання із чергової відпустки може бути дозволено керівнику територіального органу поліції.

За бажанням поліцейського невикористана частина відпустки може бути приєднана до чергової відпустки на наступний рік.

Поліцейські не можуть претендувати на додаткові щорічні відпустки за особливий характер праці та у зв'язку з ненормованим робочим днем, які регулюються ст. 8 Закону України «Про відпустки».

Зазначена стаття встановлює, що щорічна додаткова відпустка за особливий характер праці надається: 1) окремим категоріям працівників, робота яких пов'язана з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням або виконується в особливих природних географічних і геологічних умовах та умовах підвищеного ризику для здоров'я, - тривалістю до 35 календарних днів за Списком виробництв, робіт, професій і посад, затверджуваним Кабінетом Міністрів України. Для працівників Національної поліції за цим Списком не передбачена можливість отримання додаткової відпустки за умови праці, що пов'язані з підвищеним ризиком для життя та здоров'я. Зазначена ст. 8 Закону України «Про відпустки» також не передбачає можливості надання поліцейським додаткової відпустки у зв'язку з ненормованим робочим днем [13].

Грошове забезпечення поліцейських.

1. Поліцейські отримують грошове забезпечення, розмір якого визначається залежно від посади, спеціального звання, строку служби в поліції, інтенсивності та умов служби, кваліфікації, наявності наукового ступеня або вченого звання.

2. Порядок виплати грошового забезпечення визначає Міністр внутрішніх справ України.

3. За поліцейськими, які тимчасово проходять службу за межами України, зберігається виплата грошового забезпечення в національній валюті та виплачується винагорода в іноземній валюті за нормами і в порядку, що визначаються Кабінетом Міністрів України.

4. Поліцейські, відряджені до інших органів державної влади, установ, організацій та прикомандировані відповідно до цього Закону, отримують грошове забезпечення, враховуючи посадовий оклад за посадою, яку вони займають в органі, установі чи організації, до якої вони відряджені, а також інші види грошового забезпечення, визначені цим Законом.

5. Грошове забезпечення поліцейських індексується відповідно до закону [10].

Висновки. У результаті проведеного дослідження отримані та обґрунтовані нові теоретичні

та прикладні результати, до найважливіших із яких належать такі:

Вітчизняна теорія і практика особливістю соціального захисту працівників поліції у сфері трудових відносин визначає можливість забезпечення сприятливих умов для виконання працівниками поліції своїх правоохоронних функцій, а також повної реалізації норм трудового законодавства з метою охорони їх здоров'я та забезпечення необхідного часу відпочинку.

Основні форми соціального захисту, передбачені чинним законодавством розділяємо на декілька елементів: *пільги* (часткове або повне звільнення від плати за різноманітні послуги і товари, а також можливість придбання певних товарів за зниженими цінами); *соціальні та компенсаційні виплати, допомоги* (різноманітні форми матеріальної та соціальної допомоги, надбавок, доплат та компенсацій соціального призначення, що виплачуються у грошовій формі); *соціальні послуги* (послуги, спрямовані на відновлення або підтримання нормальної життєдіяльності найбільш соціально вразливих категорій населення або осіб, що піддаються різноманітним соціальним ризикам чи зазнали певних труднощів з вини держави).

Підставами для надання пільг, соціальних виплат є: соціальна незахищеність, професія чи рід занять, заслуги перед державою.

Пільга - це встановлений законодавством дозвіл на повне або часткове звільнення певних категорій осіб від виконання певних обов'язків, які встановлені для інших суб'єктів (категорії суб'єктів), або надання особі додаткових прав (додаткового змісту та обсягу права) у визначеній сфері, порівнюючи з правами (обсягом прав) інших осіб у такій сфері.

Соціальні та компенсаційні виплати - це відшкодування затрат, здійснених працівниками при виконанні трудових обов'язків або при переїзді на роботу в іншу місцевість.

Соціальна допомога - це система заходів, спрямованих на повернення особи до активного життя та праці, відновлення соціального статусу і формування в особи якостей, установок щодо пристосування до умов нормальної життєдіяльності шляхом правового і матеріального захисту її існування, підготовки до самообслуговування з формуванням здатності до пересування і спілкування, повсякденних життєвих потреб тощо.

Це грошова допомога й допомога в натуральній формі, що здебільшого фінансується з бюджету та добровільних пожертвувань і сплачуються людям,

які перебувають у потребі, як на основі перевірки їхнього доходу та засобів існування, так і за певними критеріями без перевірки доходу.

Соціальні послуги - це комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254 к / 96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042
4. Конвенція про захист прав людини та основних свобод від 3 вересня 1953 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
5. Антоненко О.А. Теоретико-правова характеристика поняття трудової дисципліни. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права* : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 25 лютого 2022 р. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 35.
6. Андрієнко І.С. Міжнародні стандарти соціального забезпечення: окремі аспекти. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток вітчизняного права* : матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 24 лютого 2017 р.) / ред. кол. В.П. Маковій та ін. Одеса : ОДУВС, 2017. С. 11-20.
7. Антоненко О.А. , Маркіна Т. Г. Практикум з трудового права України. Одеса: ОДУВС, 2018. 108 с.
8. Морозова А.О. Адміністративно-правове забезпечення соціального захисту працівників національної поліції України в умовах реформи органів внутрішніх сил. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2019/26.02.19/26.02.19-46-48.pdf> (дата звернення: 26.03.2023 р.).
9. Бортник С.М. До проблеми соціального захисту працівників органів національної поліції України. URL: https://fileview.fwdcdn.com/?url=https://mail.ukr.net/api/public/file_view/list%3Ftoken%3DhKmsk2ozUYrGaRMyzKJRQl6CVD1ZNBW7cMR07CFL_83u0qWBeUzsRIhbnOX7vFHLx2dPkzxBF2No7DxEXg8AdKTkaT9sRHL5Vio:ptHmUiE13iuyPtgO%26r%3D1679817-821361&default_mode=view&lang=uk#start=0 (дата звернення: 26.03.2023 р.).
10. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 63. Ст. 2075. (дата звернення: 26.03.2023 р.)
11. Кодекс законів про працю України: Закон УРСР від 10.12.1971 р. №322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. №50 (Додаток). Ст. 375.
12. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09 квітня 1992 року № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> (дата звернення: 26.03.2023 р.).
13. Про відпустки: Закон України від 15 листопада 2006 року №504. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80/print> (дата звернення: 26.03.2023 р.).

Антоненко О. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового, земельного
та господарського права
Одеського державного університету
внутрішніх справ

АТИПОВІ НОРМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ЛАТВІЙСЬКОЇ ТА ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІК: КОМПАРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Чернега В. М.

Статтю присвячено компаративно-правовому аспекту атипичних норм трудового права Латвійської та Литовської Республік. Виявлено, що різними є підходи латвійського та литовського (європейських) законодавців до системи норм-принципів трудового права. Виявлено, що суттєво відрізняються підходи до систем норм-дефініцій трудового права Латвійської та Литовської Республік. Компаративний аналіз системи норм-дефініцій трудового права Латвійської та Литовської Республік дав змогу висновувати, що система норм-дефініцій трудового права Литовської Республіки є значно ширшою. Не збігаються усі підходи до норм-строків трудового права Латвійської та Литовської Республік. Акцентовану увагу на те, що латвійський законодавець, на відміну від литовського законодавця, не закріплює приписів про позовну давність. Виявлено, що в Трудовому законі Латвійської Республіки не фігурують ті процесуальні, процедурні та запобіжні строки, що втілені в Трудовому кодексі Литовської Республіки. Наголошено, що значне місце в системі атипичних норм трудового права посідають оперативні норми трудового права Латвійської та Литовської Республік. Цей вид спеціалізованих норм трудового права, за висновками автора, здебільшого фігурує в Перехідних положеннях Трудового закону Латвійської Республіки та Трудового кодексу Литовської Республіки. У рамках цієї наукової розвідки також наведено прикладні ілюстрації колізійних норм трудового права Латвійської та Литовської Республік. Зрештою, окреслено систему атипичних норм трудового права (норм-принципів трудового права, норм-дефініцій трудового права, норм-строків трудового права, оперативних та колізійних норм трудового права) країн-членкинь Європейського Союзу й Організації економічного співробітництва та розвитку, зокрема, Латвійської та Литовської Республік.

Ключові слова: атипичні норми трудового права, норми-принципи трудового права, норми-дефініції трудового права, норми-строки трудового права, оперативні норми трудового права, колізійні норми трудового права, порівняльне трудове право.

Cherneha V. M. Atypical labour provisions of the republic of latvia and the republic of lithuania: comparative and legal aspect

The article compares atypical labour provisions in the Republic of Latvia and the Republic of Lithuania. It reveals different approaches of the Latvian and Lithuanian (European) legislators to the system of provisions-principles labour law. It was found out that the approaches to the systems of provisions-definitions in labour law of the Republic of Latvia and the Republic of Lithuania significantly differ. The comparative analysis of the provisions-definitions labour law of the Republic of Latvia and the Republic of Lithuania helped concluding that the system of provisions-definitions labour law of the Republic of Lithuania is much wider. The approaches to the provisions specifying periods labour legislation of the Republic of Latvia and the Republic of Lithuania are also different. The focus was made on the fact that the Latvian legislators, unlike the Lithuanian ones, do not stipulate the limitation of action period. The article explains that the Labour Law of the Republic of Latvia does not set the same periods for proceedings, procedures, and preventive actions which are present in the Labour Law of the Republic of Lithuania. The author emphasizes that a significant place in the system of atypical labour provisions is occupied by the operational labour provisions of the Republic of Latvia and Lithuania. According to the conclusions made by the author, this type of specialized labour provisions can be mainly found in the Transitional Provisions of the Labour Law of the Republic of Latvia and the Labour Code of the Republic of Lithuania. This piece of research also presents the applied illustrations of conflict of provisions in labour law of the Republic of Latvia and the Republic of Lithuania. Finally, the author describes the system of atypical labour provisions (provisions-principles labour law, provisions-definitions labour law, provisions specifying periods labour law, operational and conflict of provisions labour law) of the member states of the European Union and Organization for Economic Co-operation and Development, including the Republic of Latvia and the Republic of Lithuania.

Key words: atypical labour provisions, provisions-principles labour law, provisions-definitions labour law, provisions specifying periods labour law, operational

provisions labour law, conflict of provisions labour law, comparative labour law.

Постановка проблеми та її актуальність. Актуальність провадження компаративних трудово-правових наукових розвідок є безсумнівною. Дослідження атипових норм трудового права, є надзвичайно важливим із огляду на функціонал цих спеціалізованих норм у механізмі правового регулювання трудових відносин у Латвійській та Литовській Республіках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на наявні сучасні розвідки з порівняльного трудового права, атипові норми трудового права Латвійської та Литовської Республік досі не були предметом спеціальної уваги.

Метою статті є виявлення розбіжних підходів європейських законодавців до атипових норм трудового права країн-членкинь Європейського Союзу й Організації економічного співробітництва та розвитку (Латвійської та Литовської Республік).

Виклад основного матеріалу. Різними є підходи латвійського та литовського законодавців до системи норм-принципів трудового права. Так, відповідно до ч. 1 ст. 7 Трудового закону Латвійської Республіки, яка має назву «Принцип рівних прав», кожна людина має рівні права на працю, справедливі, безпечні та нешкідливі для здоров'я умови праці, а також на справедливу винагороду [1]. Трудові права мають бути забезпечені без будь-якої прямої або непрямой дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, віку, інвалідності, релігійних, політичних та інших переконань, національного або соціального походження, майнового або сімейного стану, сексуальної орієнтації або інших обставин (ч. 2 ст. 7 Трудового закону Латвійської Республіки).

Згідно із ч. 3 ст. 7 Трудового закону Латвійської Республіки задля сприяння впровадженню принципу рівних прав щодо осіб з інвалідністю роботодавець зобов'язаний вживати заходів, які відповідно до обставин необхідні для адаптації умов праці, сприяння можливостям осіб з інвалідністю встановлювати трудові відносини, виконувати трудові обов'язки, бути підвищеним на посаду або направлятися на професійне навчання чи підвищення кваліфікації, якщо такі заходи не накладають непропорційного навантаження на роботодавця.

Обов'язком надавача послуг з працевлаштування як роботодавця є забезпечення однакових умов праці та застосування тих самих положень щодо зайнятості до працівника, який був розміще-

ний на певний період часу для виконання робіт на підприємстві одержувача послуги з працевлаштування, як це було б забезпечено та застосовано до працівника, якби трудові відносини між працівником та отримувачем послуги з працевлаштування були встановлені безпосередньо і працівник виконував би ту саму роботу (ч. 4 ст. 7 Трудового закону Латвійської Республіки).

Відповідно до ч. 5 ст. 7 Трудового закону Латвійської Республіки умови праці та положення про зайнятість застосовуються до часу праці та відпочинку, винагороди, до вагітних жінок, жінок у період після пологів до одного року, до жінок, які годують груддю, до захисту, визначеного для дітей та підлітків, а також до принципу рівних прав та принципу заборони диференційованого ставлення.

Тоді як відповідно до ч. 1 ст. 2 Трудового кодексу Литовської Республіки, яка має назву «Принципи правового регулювання трудових відносин», регулювання трудових відносин здійснюється відповідно до принципів юридичної визначеності, захисту законних очікувань та всебічного захисту трудових прав, створення безпечних та нешкідливих для здоров'я умов праці, стабільності трудових відносин, свободи вибору праці, справедливої оплати за працю, рівності суб'єктів трудового права незалежно від їх статі, сексуальної орієнтації, раси, національності, мови, походження, соціального стану, віросповідання, наміру завести дитину (дітей), шлюбного стану та сімейного стану, віку, переконань чи поглядів, приналежності до політичних партій та асоціацій, обставин, не пов'язаних з діловими якостями працівників, свободи асоціацій, вільних колективних переговорів та права вчиняти колективні дії [2]. Проте наведений вище перелік принципів не є вичерпним, оскільки згідно з ч. 2 ст. 2 того самого законодавчого акта регулювання правових відносин окремих інститутів трудового права здійснюється і відповідно до інших принципів трудового права.

Різними є також підходи до систем норм-дефініцій трудового права Латвійської та Литовської Республік. У Трудовому законі Латвійської Республіки фігурують такі норми-дефініції трудового права: «працівник» (ст. 3), «роботодавець» (ч. 1 ст. 4), «строки» (ст. 15), «трудоий договір» (ч. 2 ст. 28), «співбесіда» (ч. 1 ст. 33), «відсторонення від роботи» (ч. 1 ст. 58), «оплата праці» (ст. 59), «скорочення штату» (ч. 1 ст. 104), «робочий час» (ч. 1 ст. 130), «надурочна робота» (ч. 1 ст. 136), «нічна робота» (ч. 1 ст. 138), «нічний час» (ч. 1

ст. 138), «працівник у нічний час» (ч. 2 ст. 138), «час відпочинку» (ч. 1 ст. 141).

Якщо компаративізувати системи норм-дефініцій трудового права Латвійської та Литовської Республік, то треба констатувати, що система норм-дефініцій трудового права Литовської Республіки, по-перше, є значно ширшою. Відповідно до Трудового кодексу Литовської Республіки до них належать: «позовна давність» (ч. 1 ст. 15), «працівник» (ч. 2 ст. 21), «роботодавець» (ч. 3 ст. 21), «середня чисельність працівників» (ч. 2 ст. 22), «середня чисельність працівників місця роботи» (ч. 3 ст. 22), «трудоий договір» (ч. 1 ст. 32), «перебування в підпорядкуванні роботодавця» (ч. 2 ст. 32), «обов'язкові умови трудового договору» (ч. 2 ст. 33), «додаткові умови трудового договору» (ч. 1 ст. 52), «телепраця» (ч. 1 ст. 52), «строковий трудовий договір» (ч. 1 ст. 67), «договір про тимчасову роботу» (ч. 1 ст. 72), «учнівський трудовий договір» (ч. 1 ст. 81), «договір про проєктну роботу» (ч. 1 ст. 89), «договір про роботу у кількох роботодавців» (ч. 1 ст. 96), «сезонні роботи» (ч. 1 ст. 100), «відраження працівника» (ч. 1 ст. 107), «робочий час» (ч. 1 ст. 111), «норма робочого часу» (ч. 1 ст. 112), «режим робочого часу» (ч. 1 ст. 113), «нічний час» (ч. 1 ст. 117), «понаднормовий час» (ч. 1 ст. 119), «час відпочинку» (ч. 1 ст. 122), «вихідний день» (ч. 1 ст. 124), «щорічна відпустка» (ч. 1 ст. 126), «заробітна плата» (ч. 1 ст. 139), «мінімальна заробітна плата» (ч. 2 ст. 141), «некваліфікована робота» (ч. 2 ст. 141), «колективний договір» (ст. 190), «інформування» (ч. 1 ст. 204), «трудоі спори» (ч. 1 ст. 213), «індивідуальний трудовий спір про право» (ч. 3 ст. 213), «колективний трудовий спір про право» (ч. 5 ст. 213), «посередник» (ч. 1 ст. 237), «трудоий арбітраж» (ч. 1 ст. 240), «страйк» (ч. 1 ст. 244), «локаут» (ст. 255).

Не збігаються усі підходи до норм-строків трудового права Латвійської та Литовської Республік. Відповідно до ст. 15 Трудового закону Латвійської Республіки строки, встановлені цим Законом, визначаються як календарна дата або строк, що обчислюється роками, місяцями, тижнями або днями. Обмеження за часом також може бути встановлено шляхом вказівки події, яка в будь-якому випадку має відбутися.

Період часу починається з дати або в день настання події, яка визначає початок такого періоду часу (ч. 1 ст. 16 Трудового закону Латвійської Республіки).

Згідно з ч. 2 ст. 16 Трудового закону Латвійської Республіки період часу, який рахується

в роках, закінчується у відповідному місяці та даті останнього року періоду часу.

Період часу, який треба відраховувати в місяцях, закінчується у відповідний день останнього місяця періоду часу. Якщо період часу, що рахується в місяцях, закінчується в місяці, який не має відповідної дати, строк закінчується в останній день такого місяця (ч. 3 ст. 16 Трудового закону Латвійської Республіки).

Відповідно до ч. 4 ст. 16 Трудового закону Латвійської Республіки період часу, який рахується в тижнях, закінчується у відповідний день останнього тижня періоду часу.

Якщо період часу закінчується в день щотижневого відпочинку або державного свята, наступний робочий день визнається останнім днем періоду часу (ч. 5 ст. 16 Трудового закону Латвійської Республіки).

Згідно з ч. 6 ст. 16 Трудового закону Латвійської Республіки період часу, визначений певною датою, закінчується в цю дату.

Якщо для виконання дії було вказано часовий проміжок, така дія може бути виконана в останній день періоду часу до 24 години. Якщо ця діяльність має бути виконана на підприємстві, строк закінчується в годину закінчення зазначеного робочого часу на підприємстві (ч. 7 ст. 16 Трудового закону Латвійської Республіки).

Відповідно до ч. 8 ст. 16 Трудового закону Латвійської Республіки всі письмові подання або повідомлення, передані органу зв'язку в останній день строку до 24 години, вважаються переданими протягом певного періоду часу.

Згідно з ч. 1 ст. 14 Трудового кодексу Литовської Республіки встановлений нормами трудового права, трудовим договором чи органом з розгляду трудового спору термін визначається календарною датою чи певним періодом часу. Термін також може бути визначений вказівкою на подію, яка обов'язково має настати.

Перебіг терміну, визначеного певним періодом часу, починається наступного дня після календарної дати або настання події, якими визначено його початок (ч. 2 ст. 14 Трудового кодексу Литовської Республіки).

Відповідно до ч. 3 ст. 14 Трудового кодексу Литовської Республіки терміни, визначені роками, місяцями чи тижнями, закінчуються у відповідне число року, місяця чи тижня. Якщо закінчення терміну, визначеного місяцями, посідає місяць, у якому немає відповідного числа, то термін спливає в останній день цього місяця. Якщо неможливо точно встановити, у якому місяці розпочався

термін, що обчислюється роками, або в який день розпочався термін, що обчислюється місяцями, останнім днем строку вважається відповідно тридцятье червня та п'ятнадцятье число місяця.

У строк, що обчислюється у тижнях або календарних днях, включаються вихідні дні (субота та неділя) та неробочі святкові дні. Якщо останній день терміну посідає вихідний чи неробочий святковий день, днем закінчення терміну вважається найближчий наступний його робочий день. Термін, визначений днями, обчислюється календарними днями, якщо законодавством встановлено інакше (ч. 4 ст. 14 Трудового кодексу Литовської Республіки).

Відповідно до ч. 5 ст. 14 Трудового кодексу Литовської Республіки у разі встановлення строку для здійснення будь-якої дії цю дію можна виконати до двадцяти чотирьох годин останнього дня строку. Письмові клопотання, заяви, повідомлення або документи, здані на пошту або до іншої установи зв'язку або надіслані за допомогою інформаційних технологій обумовленим чи регламентованим способом до двадцяти чотирьох годин останнього дня строку, вважаються відправленими у строк.

Якщо дія має бути виконана на місці роботи за фізичної участі особи, термін виконання дії закінчується в ту годину, коли закінчується робота адміністрації цього місця роботи, якщо нормами трудового права або угодою між сторонами не встановлено інакше (ч. 6 ст. 14 Трудового кодексу Литовської Республіки).

Латвійський законодавець, на відміну від литовського законодавця, не закріплює приписів про позовну давність. Загальна позовна давність для регульованих Трудовим кодексом Литовської Республіки відносин становить три роки у разі, якщо цим Кодексом та іншими законами не встановлюються короткі терміни позовної давності стосовно окремих вимог (ч. 2 ст. 15).

Згідно з ч. 3 ст. 15 Трудового кодексу Литовської Республіки позовна давність не поширюється на вимоги немайнового характеру, пов'язані із захистом честі та гідності працівника, а також на відшкодування немайнових збитків, пов'язаних із пошкодженням здоров'я або позбавленням життя. Законодавством Литовської Республіки може бути встановлено, що позовна давність не поширюється на деякі інші вимоги.

Для обчислення та застосування позовної давності застосовуються приписи Цивільного кодексу Литовської Республіки та Цивільного процесуального кодексу Литовської Республіки, якщо Трудо-

вим кодексом Литовської Республіки або іншими законами не встановлюються спеціальні приписи про застосування позовної давності.

У Трудовому законі Латвійської Республіки не фігурують ті процесуальні, процедурні та запобіжні строки, що втілені в Трудовому кодексі Литовської Республіки. Відповідно до ч. 1 ст. 16 згаданого нормативно-правового акта на встановлені трудовим законодавством процедурні строки поширюються приписи Цивільного кодексу Литовської Республіки про застосування та обчислення таких строків, крім установлених Трудовим кодексом Литовської Республіки або іншими законами винятків.

Згідно з ч. 2 ст. 16 Трудового кодексу Литовської Республіки якщо згаданим Кодексом не встановлено інакше, пропущений процедурний термін може бути відновлений стороною або установою, що його застосовує, у разі, якщо вони визнають, що термін пропущений з поважних причин. Про рішення, винесене з цього питання, особа, яка пропустила строк, повинна бути поінформована протягом 5 робочих днів з дня ухвалення рішення. Відмова роботодавця у відновленні пропущеного процедурного строку може бути оскаржена у порядку, встановленому для розгляду трудових спорів про право.

У разі, якщо Трудовим кодексом Литовської Республіки або іншими законами встановлено припиняльний термін, з його закінченням припиняється право сторони скористатися правом, наданим їй цим Кодексом або іншим законом, або захистити його (ч. 3 ст. 16).

Значне місце в системі атипових норм трудового права посідають оперативні норми трудового права Латвійської та Литовської Республік. Цей вид спеціалізованих норм трудового права здебільшого фігурує в Перехідних положеннях Трудового закону Латвійської Республіки та Трудового кодексу Литовської Республіки.

Можна також навести приклади колізійних норм трудового права Латвійської та Литовської Республік. Так, відповідно до ст. 12 Трудового закону Латвійської Республіки якщо міжнародним договором, затвердженим Сеймом, встановлені приписи, відмінні від цього Закону, застосовуються положення міжнародного договору.

Згідно з ч. 2 ст. 3 Трудового кодексу Литовської Республіки за наявності суперечностей між цим Кодексом та іншими законами застосовуються норми цього Кодексу, за винятком випадків, коли цим Кодексом перевага надається нормам інших законів.

Висновки. Різними є підходи латвійського та литовського (європейських) законодавців до системи норм-принципів трудового права. Суттєво відрізняються підходи до систем норм-дефініцій трудового права Латвійської та Литовської Республік. Компаративний аналіз системи норм-дефініцій трудового права Латвійської та Литовської Республік дав змогу висновувати, що система норм-дефініцій трудового права Литовської Республіки є значно ширшою. Не збігаються усі підходи до норм-строків трудового права Латвійської та Литовської Республік. Латвійський законодавець, на відміну від литовського законодавця, не закріплює приписів про позовну давність. Виявлено, що в Трудовому законі Латвійської Республіки не фігурують ті процесуальні, процедурні та запобіжні строки, що втілені в Трудовому кодексі Литовської Республіки. Значне місце в системі атипових норм трудового права посідають оперативні норми трудового права Латвійської та Литовської Республік. Цей вид спеціалізованих норм трудового права здебільшого фігурує в Перехідних положеннях Трудового закону Латвійської Республіки та Трудового кодексу Литовської Рес-

публіки. У системі атипових норм трудового права обох країн-членкинь Європейського Союзу й Організації економічного співробітництва та розвитку власне місце посідають колізійні норми трудового права Латвійської та Литовської Республік.

Література

1. Трудовий закон Латвійської Республіки від 20.06.2001. URL: https://m.likumi.lv/doc.php?id=26019&fbclid=IwAR3xzEQaiG9LF_imyb5RlqzJK2Lo3z5cbWLlIdjfQRwy5E8l8bZXM5lG1FE

2. Трудовий кодекс Литовської Республіки від 14.09.2016 №XII-2603. URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/77e984b2340a11e8a149e8cfbed_d2503?jfwid=32wfbhb1&fbclid=IwAR2iwcY_AVjBtu8w7DfUZCX5DUE95BjOMGRaHVx7j9DxpG1PqtOx7ldapl

Чернега В. М.,

orcid.org/0000-0002-9118-6562

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри приватного права
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Дейнега М. А.

Стаття присвячена дослідженню системи природоресурсного законодавства України і формуванню концептуальних положень щодо його вдосконалення. Встановлено, що природоресурсне законодавство в Україні розвивалося на загальних концептуальних засадах, запозичуючи вироблену у ХХ ст. систему природоресурсного законодавства. Ця система базувалася на галузевому підході до правового регулювання природоресурсних відносин і науково обґрунтованому розмежуванні предметної сфери тих галузей права, що регулюють природоресурсні відносини. Такий підхід передбачав системне регулювання окремих видів природоресурсних відносин і формування на цій основі самостійних галузей поресурсного законодавства: земельного, водного, лісового, законодавства про рослинний і тваринний світ. Проте прийняті в Україні принципи сталого розвитку і засади збалансованого, екосистемного, комплексного використання природних ресурсів вимагають розробки нового сучасного підходу до розвитку природоресурсного законодавства. Необхідна сучасна наукова концепція, що дасть змогу спрогнозувати динаміку розвитку природоресурсного законодавства, визначити принципи та пріоритети правового регулювання, послідовність прийняття нових законів та внесення змін до чинних нормативно-правових актів з урахуванням вимог міжнародного та європейського законодавства. Узв'язку з цим сучасний стан природоресурсного законодавства України, яке на сьогодні представлено системою поресурсних галузей законодавства, потребує подальшого розвитку та суттєвого вдосконалення. Нагальною є розробка Концепції розвитку природоресурсного законодавства України, метою якої мають стати пропозиції щодо формування та вдосконалення основ природоресурсного законодавства. Найважливіші положення концепції природоресурсного законодавства мають бути відображені в основному законі - Природоресурсному кодексі, який займатиме центральне місце в системі норм, спрямованих на правове регулювання відносин у сфері природокористування.

Ключові слова: природоресурсне законодавство, природоресурсний кодекс, концепція розвитку законодавства, природоресурсні правовідносини, концепція сталого розвитку.

Deineha M. A. Conceptual principles of improving the system of natural resource legislation of Ukraine

The article is devoted to the study of the system of natural resource legislation of Ukraine and the formation of conceptual provisions for its improvement. It was established that the natural resource legislation in Ukraine developed on a general conceptual basis, borrowing the legislation developed in the 20th century system of natural resource legislation. This system is based on a sectoral approach to the legal regulation of natural resource relations and is based on a scientifically based demarcation of the subject area of those legal branches that regulate natural resource relations. This approach involves the systematic regulation of certain types of natural resource relations and the formation of independent branches of natural resource legislation on this basis: land, natural resources, water, forest, legislation on plant life, animal life. However, the principles of sustainable development and balanced, ecosystemic, integrated use of natural resources, approved and adopted in Ukraine, require the development of a new modern approach to the development of natural resource legislation. We need a modern scientific concept that will make it possible to predict the dynamics of the development of natural resource legislation, to determine the principles and priorities of legal regulation, the sequence of adoption of new laws and the introduction of changes to current regulatory legal acts taking into account the requirements of international and European legislation. In this regard, the current state of natural resource legislation of Ukraine, which is currently represented by the system of resource-specific branches of legislation, requires further development and significant improvement. There is an urgent need to develop a Concept for the development of natural resource legislation of Ukraine, the purpose of which should be proposals for the formation and improvement of the foundations of natural resource legislation. The most important provisions of the concept of natural resource legislation should be reflected in the basic law - the Natural Resources Code, which will occupy a central place in the system of norms aimed at legal regulation of relations in the field of natural resource use.

Key words: natural resource legislation, natural resource code, concept of legislation development, natural resource legal relations, concept of sustainable development.

Постановка проблеми та її актуальність. Природоресурсне право в Україні має досить значну історію правового регулювання суспільних відносин у сфері використання природних ресурсів. І сьогодні вже можна беззаперечно стверджувати, що в Україні практично сформувалась самостійна галузь права - природоресурсне право. Дослідження ж системи природоресурсного законодавства України і формування концептуальних положень щодо його удосконалення дасть змогу у подальшому надати додаткові обґрунтування щодо самостійності галузі природоресурсного права як такої, якій притаманна як власна системна побудова, так і наявність характерної лише для природоресурсного права системи законодавства. Оскільки, як зазначають науковці, система законодавства - це форма життя права [1, с. 250].

Сучасний стан природоресурсного законодавства України, що представлене нині системою поресурсних галузей законодавства, потребує подальшого розвитку і суттєвого вдосконалення. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба розробки Концепції розвитку природоресурсного законодавства України, метою якої мають стати пропозиції щодо формування та удосконалення основ природоресурсного законодавства.

Метою статті є дослідження системи природоресурсного законодавства та формування концептуальних положень щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Система законодавства у сфері використання окремих природних ресурсів налічує століття. Людство накопичило величезний досвід регулювання правових відносин у сфері використання земель, вод, надр, лісів, окремих тварин і фауни у цілому, рослинного світу. Система нормативно-правових актів, покликаних регулювати природоресурсні відносини, формувалася протягом багатьох десятиліть, її розвиток продовжується й нині.

Національне та зарубіжне законодавство щодо окремих видів природокористування має у своєму активі і кодифіковані, і некодифіковані національні законодавчі акти у сфері використання окремих видів природних ресурсів. Але законодавство, яке інтегрує окремі види використання природних ресурсів (природоресурсне законодавство), що встановлює загальні принципи і правила природокористування, на жаль, знаходиться на стадії формування.

Процес законотворчості носить ситуативний характер і є скоріше відповіддю на окремі події (обмеженість природних ресурсів, їх зростаюче значення для економіки). Створення галузі при-

родоресурсного законодавства - це насамперед величезна систематизуюча робота. При цьому труднощі такої систематизації дуже великі. Даний процес пов'язаний з необхідністю впорядкування законотворчості, з одного боку, і з забезпеченням логічності, узгодженості, усунення множинності законодавства, правильності та ефективності його застосування - з другого. Вважаючи за необхідне вдосконалення природоресурсного законодавства, маємо на увазі насамперед прагматичну мету - підвищення ефективності як законотворчої діяльності, так і правозастосування.

Законодавство про використання окремих видів природних ресурсів (земель, води, надр, флори і фауни) в Україні дуже розвинене і детально врегульоване, але у даному випадку йдеться про нову редакцію, нове прочитання концепції якості життя з точки зору комплексного використання всіх видів природних ресурсів. При цьому, до сих пір у законодавстві переважав охоронний принцип. Необхідний інший підхід - інтеграційно-попереджувальний.

Процес удосконалення природоресурсного законодавства досить тривалий і вимагає насамперед прийняття концепції розвитку його системи. На базі концепції розвитку законодавства можна було б вирішити низку принципових питань: про місце і роль природоресурсного законодавства у системі національного законодавства; створення понятійного апарату, термінів; окреслення сукупності суспільних відносин та об'єктів правового регулювання; визначення принципів законодавства про природокористування; гарантування дотримання прав та обов'язків суб'єктів природокористування щодо забезпечення природними ресурсами; правові форми використання природних ресурсів; процедуру прийняття рішень у сфері природокористування; визначення системи органів і функцій управління; умов і форм відповідальності за протиправну поведінку та ін.

Необхідність розробки концепції розвитку системи природоресурсного законодавства обумовлюється рядом факторів. По-перше, природоресурсне законодавство нині досить широке й багатопланове. Його концепція відображена як у самих законах і підзаконних нормативно-правових актах, так і в документах загального, стратегічного, концептуального, прогностичного призначення. По-друге, природоресурсне законодавство розвивається зараз по шляху галузевого розчленування комплексної проблеми природокористування на окремі галузі законодавчого регулювання. По-третє, назріла необхідність прийняття

базового законодавчого акта, що сформував би основи комплексного використання всіх видів природних ресурсів.

Формування концепції природоресурсного законодавства і реалізація її вимог у практичній діяльності, вирішення всього комплексу проблем, пов'язаних з використанням природних ресурсів, не терплять зволікання. З урахуванням того, що сучасний стан природи в цілому й окремих видів природних ресурсів накопичив великі потенційні небезпеки, які можуть катастрофічно реалізуватися або при навмисних, або при ненавмисних діях (бездіяльності), необхідні нові підходи до вирішення питань природокористування як на національному рівні, так і в межах міжнародного співтовариства. Наявність екологічної кризи у сфері використання природних ресурсів у глобальному і регіональному сенсах загальноновизнано суспільною свідомістю. Різні за своїм походженням, спрямованістю, колу учасників і наслідків антропогенні фактори у сфері природокористування тільки збільшують ризики глобальних та регіональних катастроф, всі вони об'єднані родовими ознаками - неминучістю, масштабністю, масовістю, раптовістю.

Тому основою концепції природоресурсного законодавства повинен стати синтетичний підхід, який вбирає довгострокові пролонговані дії, що концентрують увагу не стільки на самому факті подій у природному середовищі, скільки на можливості попередження (профілактики) потенційних наслідків такого класу подій. Нинішня рівновага у системі «природа - людина» вкрай нестійка, виникнення глобальної кризи більш ніж можливе, сучасні закони у сфері природокористування не вирішують жодної проблеми принципово, а просто відкладають їх на «потім».

Україна значно відстає від західних країн у правовому регулюванні проблем природокористування. Розробка концепції природоресурсного законодавства - найважливіше завдання права на сучасному етапі розвитку нашої країни.

Теорія і практика сучасного законодавства ще не виробили достатнього матеріалу для теоретичного узагальнення усіх факторів, що створюють стійку концепцію природоресурсного законодавства. Однак темпи негативних змін у використанні природних ресурсів вимагають об'єднання цих явищ в єдине ціле і створення досить цілісної концепції законодавства у цілому. Завданнями даної концепції мають бути: розробка теоретичних основ системи природоресурсного законодавства; аналіз існуючої національної поресурсної законо-

давчої бази, порівняльний аналіз міжнародного і зарубіжного законодавства у зазначеній сфері; узгодження суміжних національних законів щодо окремих природних ресурсів і природокористування в цілому; підготовка переліку законодавчих і нормативно-правових актів, що потребують розробки та прийняття, визначення структури законодавчого вирішення проблеми природокористування; визначення рівня та черговості законодавчого вирішення окремих проблем у сфері природокористування; вироблення єдиної термінології і понятійного апарату, принципів природоресурсного законодавства.

Найбільш важливі положення концепції природоресурсного законодавства мають знайти відображення у базовому законі, що займає центральне місце у системі норм, спрямованих на правове регулювання відносин у сфері використання природних ресурсів. По суті, повинна бути наново створена і визначена в окремому законі загальна частина природоресурсного права. Також необхідно скоротити кількість нормативно-правових актів про конкретні види використання окремих видів природних ресурсів шляхом їх консолідації або навіть повного скасування деяких із них з перенесенням окремих норм у базовий природоресурсний закон. Слід упорядкувати сформоване у законодавстві нагромадження неузгоджених норм щодо використання окремих природних ресурсів.

Сьогодні природоресурсне законодавство являє собою об'єднання (сукупність) кількох галузей законодавства. У Класифікаторі галузей законодавства, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 2 червня 2004 р. № 43/5, названо такі галузі, що належать до сфери використання природних ресурсів: земельне законодавство, законодавство у сфері охорони та використання надр, законодавство у сфері охорони лісів и лісокористування, законодавство у сфері охорони водних об'єктів і водних ресурсів, водокористування тощо. Однак зростаюча потреба в організації комплексного, збалансованого природокористування зумовили реальну необхідність існування і розвитку нової інтегрованої галузі законодавства - природоресурсного законодавства.

В юридичній літературі давно усвідомлена необхідність консолідації пооб'єктного природоресурсного законодавства в єдину галузь - природоресурсне законодавство, що органічно включило б законодавство про землю, про надра, про тваринний світ, лісове та водне законодавство,

не позбавляючи їх при цьому власної внутрішньої структури і певною мірою самостійності щодо природоресурсного законодавства.

Тут доречно звернутися до вже наявного досвіду і пропозицій з удосконалення й систематизації (кодифікації) екологічного права. Удосконалення екологічного законодавства, на думку В.І. Андрейцева, - це системний процес діяльності уповноважених органів держави та утворення ними робочих груп щодо підготовки законопроектів, спрямованих на урегулювання екологічних правовідносин, внесення до уже чинних відповідних змін та доповнень, що впливають із практики застосування актів екологічного законодавства, виконання вимог міжнародних Конвенцій та інших договорів, взятих Україною зобов'язань у цій сфері [2, с. 5].

Відповідно до Концепції національної екологічної політики України на період за 2020 р., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 880-р, було передбачено подальший розвиток екологічного законодавства шляхом його гармонізації з європейським законодавством та нормами міжнародного права, розроблення проекту Екологічного кодексу України, забезпечення його прийняття та дотримання основних вимог цього документа. Однак вперше офіційно йшлося про підготовку і прийняття кодифікованого законодавчого акта в сфері екологічних відносин у формі Екологічного кодексу України на перспективу без визначення конкретного терміну його прийняття в Основних напрямках державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, затверджених постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 року. Водночас вже Основні засади (Стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 р., затверджені Законом України від 28 лютого 2019 р., про цю кодифікацію навіть і не згадують, а лише зазначають про необхідність приведення екологічного законодавства України у відповідність із положеннями джерел *acquis communautaire* за відповідними напрямками.

В.І. Андрейцев зазначає, що, як показала практика, кодифікація екологічного законодавства виявилася нездійсненою проблемою для нашої держави, хоча проектів Екологічного кодексу не бракувало. Однією з причин, на думку вченого, була відсутність концептуальної ідеї проекту Екологічного кодексу [2, с. 7]. Науковець вказує на те, що на сьогоднішній день не вироблено концептуальних засад єдиного комплексного зако-

нопроекту щодо регулювання екологічних правовідносин та існують різноманітні думки щодо його форми, структури й змістовного наповнення [2, с. 13]. Ідея доцільності систематизації реально існує, але форми її застосування у процесі правотворчості кардинально різняться на теоретичному і практичному рівнях [2, с. 14].

В еколого-правовій літературі утвердилася думка, що систематизація екологічного законодавства передбачає розробку і прийняття єдиного та кодифікованого акта у формі Екологічного кодексу України [2-6]. Окремі дослідники стверджують також про необхідність прийняття Кодексу Законів про довкілля, який має завершити кодифікаційний процес у сфері регулювання екологічних суспільних відносин [7, с. 18]. Але, потреба у кодифікованому екологічному акті, на думку еколого-правової наукової спільноти, є очевидною у зв'язку з тим, що чинний Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» юридично не відіграє роль базового закону у сфері охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, відповідно до якого має розроблятися природоресурсне та інше спеціальне законодавство.

Як зазначає В.І. Андрейцев, такий акт має бути саме актом консолідації приписів стосовно регулювання трьох блоків правовідносин - щодо забезпечення екологічної безпеки, якості ландшафтів, як життєзабезпечувальних елементів довкілля та ефективного використання природних ресурсів з чітким правовим режимом кожного із них відповідно до імперативів та пріоритетів державної екологічної політики попередньо опрацьованих за блоками правового регулювання екологічних правовідносин та інтегрованих у зазначений консолідований законодавчий акт [2, с. 7].

Однак проблема ускладнюється непростим характером зв'язків норм суто екологічного законодавства з нормами, які, регулюючи відносини щодо охорони навколишнього середовища та використання природних ресурсів, містяться у різних галузях законодавства України. Складність розробки кодифікованого нормативно-правового акта еколого-правового змісту зумовлена комплексним характером екологічного права, що, безсумнівно, повинно позначитися і на змісті Екологічного кодексу.

Свого часу в Україні був підготовлений і поданий на розгляд Верховної Ради законопроект Екологічного кодексу [8]. При цьому, законопроект не відносив до сфери регулювання Екологічного кодексу питання охорони та використання окре-

мих природних ресурсів. Дослідники вказували на те, що природоресурсні аспекти охорони довкілля на сьогодні досить вдало врегульовані на рівні спеціальних законодавчих актів, у тому числі кодифікаційних, які всебічно та з урахуванням специфіки кожного природного ресурсу (землі, вод, лісів, надр тощо) регулюють питання їх охорони, раціонального використання та відтворення. Однак Екологічний кодекс так і не було прийнято. Вбачається, що однією з причин цього є різні погляди на структуру Екологічного кодексу і складний комплексний характер предмета його правового регулювання.

У зв'язку з цим, на думку В.І. Андрейцева, сьогодні систематизація екологічного законодавства у формі консолідації була б виправдана при створенні Природоресурсного кодексу України на базі поресурсних кодексів та відповідних законів. Як підкреслює вчений, зазначені законодавчі акти могли б становити основу особливої частини Природоресурсного кодексу. Загальна частина потребує відповідної аналітичної обробки щодо обґрунтування приписів цієї частини на основі часткових кодифікаційних робіт з його підготовки, виявлення загальних та особливих приписів, що виникають із змісту відповідного правового регулювання щодо використання природних ресурсів, особливостей правового режиму з їх використання та відтворення [2, с. 19].

Об'єктивну потребу у консолідації норм природоресурсного права в єдиному Природоресурсному кодексі України, створеному шляхом об'єднання існуючих кодексів і спеціальних законів, що регламентують відносини щодо окремих природних ресурсів, вбачає і В.М. Єрмоленко. Тоді, вважає вчений, і викристалізується відповідна система природоресурсного права [9, с. 153].

При цьому, на думку В.І. Андрейцева, природоохоронний блок, а також блок забезпечення екологічної безпеки є набагато більш проблемними, а тому більш схильними до кодифікації шляхом розробки і прийняття відповідно Природоохоронного кодексу і Закону про екологічну безпеку. Отже, Екологічний кодекс - це скоріше перспектива, аніж реальність [10, с. 171].

Природоресурсне законодавство в Україні розвивалося на загальній концептуальній основі, запозичивши розроблену ще у ХХ ст. систему природоресурсного законодавства. Ця система заснована на галузевому підході до правового регулювання природоресурсних відносин і спирається на науково обґрунтоване розмежування предметної сфери тих правових галузей, що регу-

люють природоресурсні відносини. Цей підхід передбачає системне регулювання окремих видів природоресурсних відносин і формування на цій основі самостійних галузей природоресурсного законодавства: земельного, надрового, водного, лісового, законодавства про рослинний світ, про тваринний світ.

Однак затверджені й прийняті в Україні принципи сталого розвитку та збалансованого, еко-системного, комплексного використання природних ресурсів вимагають розробки нового сучасного підходу до розвитку природоресурсного законодавства. Потрібна сучасна наукова концепція, яка дасть змогу передбачити динаміку розвитку природоресурсного законодавства, визначити принципи і пріоритети правового регулювання, послідовність прийняття нових законів і внесення змін до чинних нормативно-правових актів з урахуванням вимог міжнародного та європейського законодавства.

Висновки. У зв'язку з тим, видається необхідним прийняття Концепції розвитку природоресурсного законодавства України, а також базового закону про природні ресурси і природокористування - Природоресурсного кодексу, який містив би уніфіковані основи використання природних ресурсів. Пропонований закон має передбачати: у Загальній частині: 1) науково обґрунтовану розгалужену систему термінів і визначень, зокрема таких, як: «природний ресурс», «природокористування», «використання природних ресурсів», «відтворення природних ресурсів», «стале використання природних ресурсів», «екологічно збалансоване використання природних ресурсів», «комплексне використання природних ресурсів», «раціональне використання природних ресурсів» та інші; 2) систему принципів використання природних ресурсів; 3) положення, що регулюють питання права власності на природні ресурси, право користування природними ресурсами (право загального і спеціального користування природними ресурсами, інші види права користування природними ресурсами), інші права на природні ресурси (сервітут та ін.); 4) перелік підстав виникнення, зміни та припинення права власності та користування природними ресурсами; 5) організаційну систему державного управління у сфері використання природних ресурсів, функції управління; 6) систему економічного регулювання у галузі природокористування (загальні положення щодо обчислення і сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів за користування природними ресурсами; заходи забезпечення

державної підтримки діяльності, здійснюваної у сфері природокористування і т.п.); 7) положення щодо юридичної відповідальності за порушення природоресурсного законодавства; в Особливій частині - загальні правові засади використання і відтворення окремих природних ресурсів. При цьому систематизація Загальної частини Природоресурсного кодексу має відбуватися у формі кодифікації, Особливої частини - у формі консолідації, на основі чинного поресурсного законодавства України.

Наукове дослідження виконане завдяки іменній стипендії Верховної Ради України для молодих учених - докторів наук за 2022 рік.

Література

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. С. 250.
2. Андрейцев В.І. Удосконалення екологічного законодавства: концептуальні засади. *Досвід і проблеми вдосконалення екологічного законодавства: матеріали Міжнародного круглого столу, присвяченого 15-річчю початку підготовки фахівців у галузі правознавства в НГУ (м. Дніпропетровськ, 14.12.2012 р.)*. Дніпропетровськ, 2012. С. 5-28.
3. Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). Київ: Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. 772 с.
4. Краснова М.В. Проблеми систематизації природоохоронного законодавства України. *Сучасні проблеми систематизації екологічного, земельного*

та аграрного законодавства України: збірник наукових праць Круглого столу (м. Київ, 18.03.2011 р.). Київ: ВГЛ «Обрії», 2011. С. 28-33.

5. Малишева Н.Р. Право природокористування. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. С. 93-131.

6. Шемшученко Ю.С. Экологический кодекс Украины в системе соответствующей отрасли законодательства. *Состояние и перспективы развития аграрного права: материалы Междунар. науч.-теорет. конф., посвященной 80-летию д.ю.н., проф., акад. АгрН Украины В.З. Янчука (г. Киев, 26-27.05.2005 г.) / под ред. В.М. Ермоленко, В.И. Курило*. Киев: Магистр - XXI столетие, 2005. С. 18-26.

7. Гетьман А.П. Методологічні засади становлення правових основ охорони довкілля. *Право України*. 2011. № 2. С. 11-19.

8. Пояснювальна записка до проекту Екологічного кодексу України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua>

9. Ермоленко В.М. Теоретичні проблеми розмежування галузей екологічного і природоресурсного права. *Право України*. 2010. № 6. С. 148-153.

10. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Вентурі, 1996. 208 с.

*Дейнега М. А.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного
та господарського права
Національного університету біоресурсів
і природокористування України*

ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ

Аносенков А. А.

Статтю присвячено дослідженню звернень громадян як елементу механізму забезпечення законності в діяльності державних органів. Проаналізовано правову основу, яка реально забезпечує існування інституту звернення громадян. Встановлено, що право людини і громадянина на правовий захист передбачає: право на судовий захист, правову допомогу, звернення до органів державної влади і місцевого самоврядування тощо. Аргументовано, що велике значення в захисті прав і свобод людини і громадянина набуває надання громадянам України, іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам права на звернення.

Розглянуто, що формою забезпечення законності в діяльності державних органів є інститут звернень громадян, який виступає як засіб реалізації прав громадян та їх участі в державному управлінні та є носієм інформації, пов'язаної із забезпеченням прав і свобод людини та громадянина.

До основних нормативно-правових актів, які регулюють питання звернення громадян України до органів державної влади, слід віднести: Конституцію України, закони України «Про звернення громадян», «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян щодо електронного звернення та електронної петиції», Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування», інструкцію з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації, затверджену постановою.

Розкрито поняття «звернення громадян». Охарактеризовано основні ознаки звернення громадянина до органів державної влади, що поділяються на певні види, перелік яких є вичерпним; звернення бувають у письмовій та усній формі, надісланими поштою або переданими громадянином до відповідного органу, установи особисто чи через уповноважену ним особу; звернення має містити певні реквізити; звернення носить індивідуальний або колективний характер; кожний вид звернення громадянина має специфічну

мету; адресатом виступають органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, народні депутати України, депутати місцевих рад. Розкрито елементи, які характеризують звернення громадян.

Ключові слова: звернення, механізм, діяльність, державні органи, право, адресат.

Anosienkov A. A. Citizen appeals as an element of the mechanism for ensuring legality in the activities of state bodies

The article is devoted to the study of citizens' appeals as an element of the mechanism for ensuring legality in the activities of state bodies. The legal basis, which really ensures the existence of the institution of citizens' appeals, has been analyzed. It has been established that the right of a person and a citizen to legal protection includes: the right to judicial protection, legal assistance, appeal to state authorities and local self-government, etc. It is discussed that granting citizens of Ukraine, foreigners, stateless persons and legal entities the right to appeal is of great importance in protecting the rights and freedoms of a person and a citizen. It is considered that the form of ensuring legality in the activities of state bodies is the institute of citizens' appeals, which acts as a means of realizing the rights of citizens and their participation in state administration and is a carrier of information related to ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen. The main normative legal acts that regulate the issue of appeals by citizens of Ukraine to state authorities include: the Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine: «On Appeals by Citizens», Law «On Amendments to the Law of Ukraine «On Appeals by Citizens Regarding Electronic Appeals and Electronic petitions», Decree of the President of Ukraine «On priority measures to ensure the implementation and guarantee of the constitutional right to apply to state authorities and local self-government bodies», «Instructions on paperwork for citizens' appeals to state authorities and local self-government bodies, associations of citizens, on enterprises, in institutions, organizations regardless of the forms of ownership, in mass media».

© Аносенков А. А., 2023

The concept of «appeal of citizens» is revealed. The main signs of citizens' appeals to state authorities are characterized: they are divided into certain types, the list of which is exhaustive; appeals are in written and oral form, sent by mail or delivered by a citizen to the relevant body, institution personally or through a person authorized by him; the application must contain certain details; the appeal is individual or collective in nature; each type of appeal by a citizen has a specific purpose; the addressees are bodies of state power, local self-government, enterprises, institutions, organizations, officials, people's deputies of Ukraine, deputies of local councils, officials. The elements that characterize citizens' appeals have been revealed.

Key words: *application, mechanism, activity, state bodies, law, addressee.*

Постановка проблеми та її актуальність.

На сьогодні в Україні правовою основою, яка реально забезпечує існування інституту звернення громадян, є Конституція України. Основний Закон гарантує громадянам право на звернення, які повинні бути розглянуті та на які громадяни мають отримати обґрунтовану відповідь у встановлений законом термін [1]. Право людини і громадянина на правовий захист передбачає: право на судовий захист, правову допомогу, звернення до органів державної влади і місцевого самоврядування тощо. Велике значення в захисті прав і свобод людини і громадянина набуває надання громадянам України, іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам права на звернення.

У статті 40 Конституції визначено, що усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [1].

Стан дослідження. Серед представників української наукової спільноти, які досліджували у своїх наукових працях питання звернення громадян України до органів державної влади, слід відзначити таких, як: В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, І.В. Арістова, О.М. Бандурка, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла-Тіунова, В.В. Галуцько, В.М. Гарашук, І.П. Голосніченко, Р.А. Калюжний, З.Р. Кісіль, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, В.І. Курило, О.І. Миколенко, Т.П. Мінка, С.Г. Стеценко, М.М. Тищенко, В.К. Шкарупа та інші.

Мета статті полягає дослідженні поняття, змісту та правового регулювання звернень громадян в діяльності державних органів.

Виклад основного матеріалу. Право на звернення є важливим конституційно-правовим засобом захисту та однією з організаційно-правових гарантій дотримання прав і свобод громадян. Важливою формою забезпечення законності в діяльності державних органів є інститут звернень громадян, який виступає як засіб реалізації прав громадян та їх участі в державному управлінні та є носієм інформації пов'язаної, із забезпеченням прав і свобод людини та громадянина. При цьому, ефективність механізму реєстрації, розгляду та ухвалення рішення по зверненням громадян є одним із показників рівня демократичності держави.

Усі громадяни України рівні перед законом, незалежно від походження, соціального та майнового стану, національної та релігійної належності. Рівноправність громадян забезпечується у всіх галузях економічного, політичного та культурного життя, що підтверджується законами про власність, підприємництво, об'єднання громадян, в тому числі і Законом України «Про звернення громадян» [3]. Робота з прийому громадян, реєстрації та розгляду їх заяв, звернень та скарг будується на принципах законності, поваги до особистості, захисту прав та свобод людини незалежно від його соціального походження, расової чи національної приналежності, громадянства, мови, політичних чи релігійних переконань.

До основних нормативно-правових актів, які регулюють питання звернення громадян України до органів державної влади, слід віднести: Конституцію України [1], Закон України від 2 жовтня 1996 р. «Про звернення громадян» [3], Закон України від 02 липня 2015 р. «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян щодо електронного звернення та електронної петиції» [2], Указ Президента України від 7 лютого 2008 р. №109/2008 «Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [4], інструкцією з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів № 348 від 14 квітня 1997 р. [5]. Варто зазначити, що майже всі законодавчі акти останнього часу

містять норми, що передбачають питання оскарження дій посадових осіб.

У сучасній літературі міститься велика кількість визначень поняття «звернення громадян». Так, наприклад, в юридичній енциклопедії поняття «звернення громадян» трактується як особисті або групові (колективні) звернення громадян до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, до засобів масової інформації та посадових осіб [11, с. 532].

У Законі України «Про звернення громадян» зазначається, що громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій, незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб, відповідно до їх функціональних обов'язків, із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх професійної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення» [3].

Звернення громадян вважається одними із найпоширеніших правових засобів захисту своїх прав та інтересів. Традиційно, концепція інституту звернення громадян зводиться до розуміння його як спеціальної правової форми, що надає можливість особі, яка вважає, що її права можуть бути або були порушені звернутись до певного органу публічної влади з метою захисту та/або поновлення її прав [7, с. 70].

Право на звернення є абсолютним, невідчужуваним правом громадянина і не може бути обмежено. По-перше, шляхом звернення громадяни реалізують свої права і законні інтереси; по-друге, звернення виступають ефективним засобом відновлення порушених прав громадян, засобом захисту цих прав; по-третє, звернення є найважливішим джерелом інформації, потрібним органам державної влади, місцевого самоврядування, громадським формуванням для вирішення питань державного і суспільного життя, інакше кажучи, звернення виступають однією з форм участі у вирішенні державних та суспільних справ, і, насамкінець, одним із засобів запобігання правопорушенням.

У науковій літературі під зверненням громадянина розуміють подану в державний орган, орган місцевого самоврядування або посадовій особі в письмовій чи усній формі або у формі електронного документа пропозицію, заяву або скаргу до

державного органу, органу місцевого самоврядування [8, с. 6-7].

На думку сучасного науковця С.Г. Стеценка, звернення громадян мають сприйматись як: засіб захисту від порушень своїх прав, свобод і законних інтересів з боку органів виконавчої влади; можливість реального впливу на діяльність органів виконавчої влади та посадових осіб; здатність отримати позитивний для громадянина результат без застосування спеціальних юридичних знань для оформлення певних документів; показник становлення громадянського суспільства [9, с. 200].

Згідно із Законом України «Про звернення громадян», під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги.

Пропозиція (зауваження) - звернення громадян, де висловлюються порада, рекомендація щодо діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, посадових осіб, а також висловлюються думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадян, вдосконалення правової основи державного і громадського життя, соціально-культурної та інших сфер діяльності держави і суспільства.

Заява (клопотання) - звернення громадян із проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством їх прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності.

Клопотання - письмове звернення з проханням про визнання за особою відповідного статусу, прав чи свобод тощо.

Скарга - звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб [3].

До основних ознак звернення громадянина до органів державної влади необхідно віднести: 1) згідно чинного законодавства звернення громадян поділяються на певні види, перелік яких є вичерпним; 2) звернення бувають у письмовій та усній формі, надісланими поштою або переданими громадянином до відповідного органу, установи особисто чи через уповноважену ним особу, якщо

ці повноваження оформлені відповідно до чинного законодавства; 3) звернення має містити певні реквізити; 4) звернення носить індивідуальний або колективний характер; 5) кожний вид звернення громадянина має свою специфіку і виконує певну роль у відносинах між особою і державою, тобто має специфічну мету; 6) наявність специфічного адресата, яким можуть виступати органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, посадові особи, народні депутати України, депутати місцевих рад, посадові особи [10].

Важливими елементами, які характеризують звернення громадян є:

по-перше, особисте волевиявлення особи;

по-друге, склад правових відносин, які виникають між громадянином та органами державної влади (з однієї сторони суб'єктом виступає безпосередньо громадянин України, який подає звернення до відповідного державного органу, а з іншої - певний державний орган чи орган місцевого самоврядування);

по-третє, інформація, що є основою звернення громадянина, містить в собі відомості про певний стан справ, які відбуваються у різних сферах життя суспільства, а також стан ухвалення рішень, прийнятих за такими зверненнями, та стан діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування з виконання ухвалених ними рішень;

по-четверте, інформація, формою вираження якої є звернення громадянина, обов'язково породжує правові наслідки. Це пояснюється тим, що на основі звернення виникають відповідні правові відносини вже не між громадянином та державою в особі її органів та посадових осіб, а між суб'єктами, які розглядають звернення та в результаті цього ухвалюють по ним відповідні рішення [10].

Висновки. Забезпечення всебічного розгляду звернень громадян, порушених у них проблем, оперативне їх вирішення, задоволення законних прав та інтересів громадян є на сучасному етапі одним із пріоритетних завдань органів державної влади, відповідальним обов'язком їх посадових і службових осіб, фактором забезпечення суспільно-політичної та економічної стабільності в державі.

Звернення громадян до органів державної влади має важливе значення у забезпеченні постійного зв'язку між державою та громадянином, у вирішенні життєво важливих проблем окремої людини і суспільства в цілому та реалізації

конституційних прав і свобод людини і громадянина в процесі побудови демократичної, соціальної, правової держави. Процес розгляду звернень громадян - це системне утворення, комплекс взаємопов'язаних процесуальних дій, які: створюють певну сукупність процесуальних правовідносин, що відрізняються предметною характеристикою і взаємопов'язаністю з відповідними правовідносинами; потребують встановлення доказів, а також обґрунтування всіх обставин і фактичних даних юридичної справи, що розглядається; спричиняють необхідність закріплення офіційного оформлення отриманих процесуальних результатів у відповідних документах.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення 09.09.2021).

2. Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 577-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19#Text> (дата звернення 27.04.2023).

3. Про звернення громадян: Закон України від 12 жовт. 1996 р. № 394/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.02.2023).

4. Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування : Указ Президента України від 7 лют. 2008 р. № 109/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/109/2008#Text> (дата звернення 27.04.2023).

5. Про затвердження Інструкції з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 № 348. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-97-%D0%BF#Text> (дата звернення 27.04.2023).

6. Про затвердження Інструкції з діловодства за зверненнями громадян у Міністерстві цифрової трансформації України : Наказ Міністерства цифрової трансформації від 18.02.2020 р. № 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0297-20#n18> (дата звернення 27.04.2023).

7. Дніпров О.С. Механізм адміністративно-правового регулювання процедури розгляду звер-

нень громадян. Наукові записки. сер. право. 2020. № 9. С. 69-73.

8. Коротюк М. Г., Коротюк О. В., Лисенко С. М. Про звернення громадян: наук.-практ. коментар Закону України, судова практика, зразки документів. Київ : ОВК, 2017. 398 с.

9. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навч. посіб. Вид. 2-ге перер. і доп. Київ : Атіка, 2009. С. 199-200.

10. Шапіро В.С. Особливості правового регулювання права громадянина України на звернення. *Форум*

права. 2012. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_4_173 (дата звернення: 22.02.2023).

11. Юридична енциклопедія : у 6 т. / гол. ред. Ю.С. Шемчушенко. Київ : Українська енциклопедія, 1998. Т. 2. 744 с.

Аносенков А. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
консультант
Інституту глибинної психології
і методів психокорекції

АДМІНІСТРАТИВНА ПРОЦЕДУРА В ПУБЛІЧНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Галуцько В. В.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права та діючого законодавства сформулювати процедури забезпечення публічного адміністрування академічної доброчесності вищої освіти.

В статті розкрито юридичну природу на зміст адміністративної процедури публічного адміністрування академічної доброчесності вищої освіти в Україні. Сформовано, що це визначені законами України «Про освіту» «Про вищу освіту», «Про науково та науково-технічну діяльність», «Про адміністративну процедуру» та підзаконними нормативно-правовими актами адміністративні дії публічної адміністрації (адміністративних органів), що встановлюють порядок розгляду та вирішення справ про наявність чи відсутність у наукових чи навчальних творах академічних запозичень без посилання на джерело, чи інших порушень права інтелектуальної власності, етичних принципів якими мають керуватися учасники наукового та освітнього процесу, що здійснюється спеціальною публічною адміністрацією, з обов'язком позитивного чи негативного публічного реагування в залежності від результатів перевірки.

Доведено, що у випадку виявлення запозичень без належного посилання, чи видання чужих ідей висновків за свої, автором наукового (навчального) твору адміністративні процедури отримують більш рельєфне (детальне) регламентування. В останньому випадку адміністративна процедура у більшості випадків забезпечує регламенти щодо підготовки та застосування заходів адміністративна карного характеру, зокрема таких як недопущення здобувача до атестації чи анулювання результатів вже проведеної.

Адміністративна процедура в публічному адмініструванні академічної доброчесності наукових та навчальних праць має бути проведена у відповідність до Закону України «Про адміністративну процедуру». Вона має складатися з певних етапів: початок адміністративного провадження; підготовка справи до вирішення, коли визначений керівництвом закладу вищої освіти експерт у відповідності до затвердженої вченою радою методики здійснює дослідження обставин справи, підбирає

(збирає) докази (матеріали); дослідження обставин справи; погодження кафедрою (відповідним відділом наукової установи) висновку про рекомендації навчальної (наукової) роботи до атестації; оскарження адміністративного провадження (рішення кафедри відділу наукової установи), щодо не допущення здобувача вищої освіти до атестації з підстав наявності в його роботі академічної не доброчесності.

Ключові слова: академічна доброчесність, вища освіта, вищий навчальний заклад, освіта, плагіат, процедури, публічне адміністрування.

Halunko V. V. Administrative procedure in public administration of academic integrity of higher education in Ukraine

The purpose of the article is to provide, based on the theory of administrative law and current legislation to form procedures for the public administration of academic integrity in higher education.

In writing the article the system of methods of scientific knowledge was used. Using the method of analysis of encyclopedic knowledge, a categorical apparatus was formed. Logical-sigmatic, made it possible to take into account and use it for the needs of the study of scientific doctrines. Formal-dogmatic was used for the interpretation of current legislation. The method of legal forecasting made it possible to form the stages of administrative procedure in the analyzed area on the basis of the general provisions of the Law of Ukraine "Administrative Procedure" to form the stages of administrative procedure in the analyzed area.

The article reveals the legal nature and content of the administrative procedure of public administration of academic integrity of higher education in Ukraine. It is formed that it is defined by the laws of Ukraine "On Education" "On Higher Education", "On Scientific and Scientific-Technical Activity", "On Administrative Procedure" and by-laws, administrative actions of public administration (administrative bodies) that establish the procedure for consideration and resolution of cases on the presence or absence of academic borrowings in scientific or educational works without reference to the source, or other violations of intellectual property rights, ethical principles that should guide participants

in the scientific and educational process carried out by a special public administration.

The administrative procedure in the public administration of academic integrity of scientific and educational works should be conducted in accordance with the Law of Ukraine "On Administrative Procedure". It should consist of certain stages: the beginning of administrative proceedings; preparation of the case for resolution, when the expert determined by the management of the higher education institution, in accordance with the methodology approved by the Academic Council, investigates the circumstances of the case, selects (collects) evidence (materials); investigation of the circumstances of the case; approval by the department (relevant department of the scientific institution) of the conclusion on the recommendations of the educational (scientific) work for certification; appeal of administrative proceedings (decision of the department of the department of the scientific institution), regarding the non-admission of a higher education applicant to certification on the grounds of academic dishonesty in his work.

Key words: *academic integrity, education, HEI, higher education, plagiarism, procedures, public administration.*

Актуальність дослідження. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. В Україні забезпечення прав людини і громадянина базується на положеннях Конституції України та (або) природних правах. Зокрема право власності перебуває під захистом. Так, згідно із положеннями ст. 41 Основного Закону України, кожен має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Найбільш вживаними результатами інтелектуальної творчої діяльності є наукові та початкові твори. Право інтелектуальної власності, на які часто стають об'єктом протиправного посягання.

Однією із форм порушення права інтелектуальної власності на наукові та навчальні твори є використання їх особами без належного посилання. Зокрема видання ідей висловлених в них за свої, або здійснення інших порушень етики оприлюднення наукових та навчальних робіт. Що в цілому крім порушення права інтелектуальної власності призводить до не довіри до результатів навчання та наукових досягнень. В юридичній літературі та діючому законодавстві аналізована проблематика розглядається через категорію «академічна доброчесність». Яка є правовою об'єктивною та формально-догматично визнаною цінністю самою

по собі. Правовий захист, якої здійснюється на основі норм права, в першу чергу адміністративного права.

В юридичній піраміді основоположних інститутів адміністративного права адміністративні процедури займають найнижче, однак найбільш детально врегульоване нормами адміністративного права місце. Це детальна покрокова інструкція адміністративної діяльності суб'єктів публічної адміністрації. В мовах прийняття першого в історії вітчизняного адміністративного права Закону України «Про адміністративну процедуру» вимагають критичної перебудови, усі без винятку адміністративні процедури, що підпадають під його дію. Не є виключенням із цього й адміністративна процедура публічного адміністрування академічної доброчесності вищої освіти в Україні. Саме розкриттю її юридичної природи й змісту буде присвячена аналізована стаття.

Аналіз останніх досліджень. В основу та джерельну базу дослідження лягли роботи науковців різних галузей права: В. Авер'янова, В. Гарашука, В. Єрмоленко, Д. Сопової, Е. Демського, І. Бойка, Н. Оніщенко, О. Зайчуку, С. Захаріна, С. Фіялки, Т. Фолітек, Ю. Іщенко, С. Ківалова, Р. Мельника, Б. Шишки та ін. Проте, названі вище вчені до аналізованій нами проблематики безпосередньо не зверталися, а досліджуючи інші більш загальні, спеціальні чи суміжні виклики.

Вступні пояснення. Будь-яка діяльність це визначений певний послідовний механізм здійснення будь-чого, або як його називають процедура. Серед науковців існують різноманітні підходи до визначення поняття процедура. Для визначення теми процедури адміністрування академічної доброчесності вищої освіти в Україні розглянемо що таке сама процедура її значення з юридичної точки та в цілому. Так, процедура виходить від лат. «procedo», просуваюсь, проходжу. Офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення чогось. З юридичної точки процедура - формальність, тяганина [1]. Традиційно розпочинаючи дослідження необхідно з лінгвістичного розбирання кожного слова тематики, теми тобто, в словниках слово процедура зазначається що, це офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь [2]. Професор В. Авер'янов наголошував, що адміністративні процедури здатні істотно сприяти підвищенню ефективності управлінської діяльності, чіткому виконанню функцій і повноважень органів та посадових осіб. Але головне, що ці процедури повинні забезпечити

необхідну послідовність у реалізації громадянами своїх прав та свобод і стати дієвою перешкодою для суб'єктивізму й свавілля службовців органів виконавчої влади [3].

Також, про адміністративні процедури в Законі України «Про адміністративну процедуру» зазначається, що адміністративні процедури регулюють відносини органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у дусі визначеної Конституцією України демократичної та правової держави та з метою забезпечення права і закону, а також зобов'язання держави забезпечувати і захищати права, свободи чи законні інтереси людини і громадянина [4].

Науковець Ю. Іщенко значно розширив вказане поняття та зазначив, що адміністративна процедура - це встановлений порядок розгляду та розв'язання справи (модель провадження), а провадження - це вже власне розгляд та розв'язання конкретної справи. Також ним, зазначено, що поняття адміністративної процедури пов'язане із науковою дискусією про зміст адміністративної юстиції та розуміння поняття адміністративного процесу. Адміністративна процедура - це встановлений нормами адміністративного процесуального права порядок діяльності суб'єктів правовідносин щодо реалізації нормативно-правового регулювання у сфері державного управління та розгляду і вирішення конкретних адміністративних справ [5]. Підтримуємо та погоджуємось із точкою зору, науковця Е. Демського, який процедури класифікував на три групи: перша група процедур - передбачає наявність спору між сторонами - спрямована на вирішення цих спорів у суді. Характеризується змагальністю сторін у процесі. До цієї групи належать процедури, врегульовані законодавством з адміністративного судочинства і здійснювані, як правило, за ініціативою фізичних чи юридичних осіб; друга група процедур - передбачає наявність порушених прав, а також необхідність задоволення законних прав та інтересів громадян чи юридичних осіб й інтересів держави - спрямована на розгляд і вирішення конкретних адміністративних індивідуальних справ. Характеризується імперативним регулюванням відносин, здійснюється за ініціативою як органів владних повноважень, їхніх посадових і службових осіб, так і за ініціативою приватних (фізичних чи юри-

дичних) осіб; третя група процедур - передбачає необхідність внутрішньої самоорганізації органів владних повноважень - спрямована на забезпечення реалізації форм і методів державного управління. Характеризується застосуванням як методів субординації, так і координації поведінки суб'єктів відносин. У більшості випадків здійснюється за ініціативою органів владних повноважень, їхніх посадових і службових осіб [6].

Отже, ми можемо стверджувати, що процедура це упорядочений певний порядок дій визначений певним органом направлений на розв'язання поставлених задач направлених на захист прав, свобод і законних інтересів громадян.

Виходячи з основних завдань академічної доброчесності вищої освіти в Україні, розглянемо певні процедури, що притаманні та характерні самі їй. Так, сама процедура перевірки тексту на академічну доброчесність. На сьогоднішній день, кожний вищий навчальний заклад використовує свою програму, що викликає певні незгодженості, оскільки використання різних програм у різних закладах вищої освіти буде надавати різний кінцевий результат, так як відсутня універсальна всеохоплююча електронна програма. На нашу думку доречним було запровадити у кожному навчальному закладі окремий веб-сайт та надати можливість кожному здобувачу вищої освіти безкоштовно перевіряти свої здобутки на академічну доброчесність.

Наступною специфічною та притаманною процедурою є процедура захисту робіт. Так, у своїй більшості, зазначається, що захист і зовнішнє рецензування останнім часом в багатьох закладах вищої освіти стали формально-церемоніальними заходами, які не забезпечують повноцінного контролю якості. Значною мірою це пов'язано з відсутністю реальної актуальності проблематики дипломних робіт [7].

Можна погодитись та погоджуюсь з науковцем І. Бойко який зазначав у своїй статті що, під адміністративною процедурою слід розуміти структурований, нормативно закріплені порядки прийняті адміністративним актом (в тому числі й укладення адміністративно-правових договорів), спрямований на вирішення конкретних справ у сфері публічного управління. Доповнити розуміння адміністративної процедури як правового явища можна, надавши більш детальні її характеристики. До основних ознак віднесемо такі: правовий характер, оскільки принципи та правила, що визначають адміністративну процедуру, містяться в приписах нормативно-правових актів; владний

характер, що виявляється в приписах суб'єктів публічного управління, які носять розпорядчий характер і є обов'язковими для інших осіб; вміщує в себе сукупність норм, що регламентують як діяльність суб'єкта публічного управління, так і поведінку приватних осіб; спрямована на прийняття адміністративного акту суб'єктом владних управлінських повноважень; застосовується для вирішення конкретної адміністративної справи; має основним призначенням забезпечення ефективною реалізації прав приватних осіб та унеможливлення їх порушення; тягне за собою настання зовнішніх наслідків, тобто застосування процедурних правил породжує права й обов'язки осіб, які знаходяться поза системою публічного управління; має, як правило, безспірний характер, тобто завдяки адміністративній процедурі вирішуються позитивні управлінські справи. Виняток становить процедура розгляду скарг, оскільки при оскарженні рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічного управління у сторін правовідносин, що регулюються процедурними нормами, існують різні уявлення про те, як слід вчинити в конкретній адміністративній справі [9].

Так, у проекті закону України «Про академічну доброчесність» передбачається позбавлення академічної стипендії на строк до одного навчального року. Однак, що стосується питання саме процедури такого позбавлення академічної стипендії то вона нічим не регламентується та сам механізм не прописується [8].

Структуру розгляду процедури публічної академічної доброчесності в вищій освіті можна запропонувати розробити три положення: положення які запобігають плагіату, академічної доброчесності; публічні положення з питань етики; положення які будуть запобігати академічному плагіату. Можна зазначити що в положеннях які запобігають плагіату або академічної доброчесності в вищій освіті перевіряючий розглядає порушення, а саме: академічний плагіат; самоплагіат; фабрикація; фальсифікація; списування; обман; хабарництво; необ'єктивне оцінювання [10]. Положення з питань етики потрібно здійснювати моніторинг та контролю дотримання академічної доброчесності в вищій освіті для цього потрібно створити комісію в вищому навчальному закладі. А, також надавала студентам, науковцям допомогу щодо непевності сторони на її етичну поведінку в академічної доброчесності й, комісія сама зверталась якщо, для вирішення проблемних запитів не вдалось вирішувати до установ або організацій (приватних установ тощо) з питань етики або,

академічної доброчесності в вищій освіті. Також положення які би запобігали академічному плагіату загальними положеннями (Закон України «Про Освіту», Закон України «Про вищу освіту») до наукових робіт (автореферати, дисертації, статті тощо), яка може бути за це відповідальність та як дотримуватися академічної доброчесності.

З урахуванням Закону України «Про адміністративну процедуру», законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту», адміністративна процедура забезпечення академічної доброчесності має складатися з наступних етапів: Перший етап, початок адміністративного провадження, що здійснюється за заявою зацікавлених сторін, чи в силу виконання посадовою особою своєї адміністративної компетенції. Завідувач кафедри (відповідний відділ наукової установи) зобов'язаний передати у відповідний підрозділ (експерту), що здійснює перевірку навчальних (наукових) робіт закладу вищої освіти навчальної (наукової) роботи, перед допуском її до атестації. На, наш погляд, саме на кафедру, як базований структурний підрозділ закладу вищої освіти має покладатися компетенція здійснення адміністративної процедури щодо допуску (не допущення) навчальних (наукових) робіт до атестації [12]. З таких підстав, та в цьому випадку, кафедра отримує ознаки адміністративного органу. З аналогічних підстав це можна стверджувати про адміністративно-процедурний статус наукових підрозділів наукової установи. Адже вони є основною структурною одиницею наукової установи [13].

Другий етап, підготовка справи до вирішення, коли визначений керівництвом закладу вищої освіти експерт у відповідності до затвердженої вченою радою методики здійснює дослідження обставин справи, підбирає (збирає) докази (матеріали), які необхідні для здійснення дослідження навчальної (наукової) роботи. В тому числі обирає ІТ програми та електронні процедури для здійснення перевірки.

Третій етап, дослідження обставин справи, коли на засіданні кафедри (відділу наукової установи) - на правах адміністративного органу досліджуються обставини, що мають значення для вирішення справи, виходячи з принципів законності, офіційності. При цьому головним доказом є висновок експертиза про відсутність (наявність) в навчальному (науковому) творі ознак академічної доброчесності та результати обробки (перевірки) даних в автоматичному режимі. В якості інших доказів можуть бути пояснення здобувача вищої освіти, його наукового керівника та ін.

Четвертий етап, це погодження кафедрою (відповідним відділом наукової установи) висновку про рекомендації навчальної (наукової) роботи до атестації, що приймається простою більшістю науково-педагогічного легітимного зібрання.

П'ятий етап, (факультативний) оскарження адміністративного провадження (рішення кафедри відділу наукової установи), щодо не допущення здобувача вищої освіти до атестації з підстав наявності в його роботі академічної не добросовісності [4]. Рішення кафедри щодо не допущення навчальної (наукової) роботи до атестації, як правило може бути оскаржене до відповідної комісії, які мають створюватися при факультетах (науково-навчальних інститутах) закладів вищої освіти.

Все викладене дає можливість зробити наступні узагальнення щодо адміністративної процедури в публічному адмініструванні академічної добросовісності вищої освіти в Україні:

1) вона носить під собою об'єктивний характер адже базується на засадах якості освіти та дотримання прав інтелектуальної власності;

2) регулюються нормами адміністративного права, які встановлюють порядок дій суб'єктів публічної адміністрації щодо перевірки наукових творів робіт на відсутність (наявність) запозичень, їх аналізу та прийняття за висновками юридичних рішень сприяючого чи карного характеру;

3) у випадку виявлення запозичень без належного посилання, чи видання чужих ідей висновків за свої, автором наукового (навчального) твору адміністративні процедури отримують більш рельєфне (детальне) регламентування;

4) в останньому випадку адміністративна процедура у більшості випадків забезпечує регламенти щодо підготовки та застосування заходів адміністративна карного характеру, зокрема таких як недопущення здобувача до атестації чи анулювання результатів вже проведеної;

5) адміністративна процедура в публічному адмініструванні академічної добросовісності наукових та навчальних праць має бути проведена у відповідність до Законі України «Про адміністративну процедуру»

6) вона має складається з певних етапів: початок адміністративного провадження; підготовка справи до вирішення, коли визначений керівництвом закладу вищої освіти експерт у відповідності до затвердженої вченою радою методики здійснює дослідження обставин справи, підбирає (збирає) докази (матеріали); дослідження обставин справи; погодження кафедрою (відповідним відділом наукової установи) висновку про реко-

мендації навчальної (наукової) роботи до атестації; оскарження адміністративного провадження (рішення кафедри відділу наукової установи), щодо не допущення здобувача вищої освіти до атестації з підстав наявності в його роботі академічної не добросовісності.

Висновки. Отже, адміністративна процедура в публічному адмініструванні академічної добросовісності вищої освіти в Україні - це визначені законами України «Про освіту» «Про вищу освіту», «Про адміністративну процедуру» та підзаконними нормативно-правовими актами прийняті на їх основі, як порядок розгляду та вирішення справ про наявність чи відсутність у наукових чи навчальних творах академічних запозичень без посилання на джерело, чи інших порушень права інтелектуальної власності, етичних принципів якими мають керуватися учасники наукового та освітнього процесу, що здійснюється спеціальною публічною адміністрацією, з обов'язком позитивного чи негативного публічного реагування в залежності від результатів перевірки.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. 5-те видання. Перун. Київ, Ірпінь. 2005.
2. Процедура. Словник української мови: в 11 томах. Том 8, 1977. С. 343. URL: <http://sum.in.ua/s/procedura>
3. Авер'янов В. Проблеми демократизації державного управління в контексті адміністративної реформи в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2002. №2. 6 с.
4. Про адміністративну процедуру. Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-ІХ. Набрання чинності, відбудеться 15.12.2023. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-IX#Text>
5. Адміністративні процедури. Національний університет «Києво-Могилянська академія». 2022. URL: <https://law.ukma.edu.ua/courses/administratyvni-protsedury>
6. Демський Е. Адміністративне процесуальне право України. навчальний посібник. Київ. *Юрінком Інтер*. 2008. 496 с.
7. Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної добросовісності. URL. 2022. https://msu.edu.ua/library/wp-content/uploads/2019/11/methods_2019-final.pdf
8. Про академічну добросовісність. Проект Закону. 2022. URL. <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12>

9. Бойко І. Адміністративна процедура: поняття, ознаки й види. Державне будівництво та місцеве самоврядування. Випуск 33. 2017.

10. Про освіту. Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38-39. ст. 380. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2145-19#n613>

11. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

12. Про вищу освіту. Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37-38. ст. 2004

13. Про наукову і науково-технічну діяльність. Закон України від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 3. ст. 25.

Галуцько В. В.,
orcid.org/0000-0002-8133-6766

аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Желновач Є. Г.

Стаття присвячена питанням сучасного розуміння особливостей інформаційного суспільства, що формується в Україні в умовах воєнного стану. Дослідження структурних та ідейно-правових аспектів інформаційного суспільства, як невід'ємної складової громадянського суспільства. В свою чергу, інформаційне суспільство розглядається як фундамент реалізації свободи інформації та права на інформацію. Такі складові, одночасно, виступають і як засоби втілення в життя ідеї правової державності. На основі аналізу світових досягнень в сфері теорії інформаційного суспільства зроблено спробу виокремити саме юридичні особливості цієї концепції. Одночасно, здійснено акцентування уваги на сучасний воєнний стан, в умовах якого здійснюється формування інформаційного суспільства в Україні. Такі умови, з одного боку, значною мірою вимушено обмежують рух певної інформації та певних інформаційних відносин, а з другого боку - є суттєвим двигуном інформаційної консолідації суспільства, що надзвичайним чином об'єднує українські громади у боротьбі проти спільного ворога - агресора російської федерації. Тут, зокрема, привертає увагу використання передових інформаційних технологій задля широкомасштабної допомоги суспільства всім воєнізованим формуванням, що здійснюють супротив агресору, а також побачити багато позитивних аспектів. Зокрема, початок широкомасштабного вторгнення армії РФ в Україну одразу побачила міжнародна спільнота, що приваблює армію міжнародних журналістів до України та дало дуже потужний міжнародний розголос. Тотальна всеукраїнська та міжнародна поінформованість стали поштовхом для повсюдної мобілізації, активізації, чіткого розуміння кожним військовим своєї ролі та блискавичного розвитку масштабного волонтерського руху. У європейських столицях прокотилися небачені велелюдні акції на підтримку України. Все більше здійснилося проникнення сучасних інструментів комунікації (месенджери, соціальні мережі).

Ключові слова: інформаційне суспільство; інформаційне суспільство в умовах воєнного стану; правові аспекти інформаційного суспільства, інформаційно-комунікаційний розвиток.

Zhelnovach Ye. H. Legal aspects of the information society in the conditions of war

The article is devoted to issues of modern understanding of the features of the information society, which is being formed in Ukraine under martial law. Study of structural and ideological and legal aspects of information society as an integral part of civil society. In turn, the information society is considered as the foundation for the realization of freedom of information and the right to information. Such components, at the same time, act as means of implementing the idea of legal statehood. Based on the analysis of world achievements in the field of information society theory, an attempt was made to single out the legal features of this concept. At the same time, emphasis was placed on the modern military situation, in the conditions of which information society is being formed in Ukraine. Such conditions, on the one hand, forcefully limit the movement of certain information and certain information relations, and on the other hand, they are a significant engine of informational consolidation of society, which unites Ukrainian communities in an extraordinary way in the fight against the common enemy - the aggressor of the Russian Federation. Here, in particular, attention is drawn to the use of advanced information technologies for large-scale public assistance to all paramilitary formations resisting the aggressor. There are many positive aspects to be seen here. In particular, the very beginning of the large-scale invasion of the Russian army into Ukraine was not a surprise for the international community. A whole series of intelligence agencies warned about this possibility. This attracted an army of international journalists to our country, which gave a very powerful international publicity. Total all-Ukrainian and international awareness became the impetus for widespread mobilization, activation and rapid development of large-scale volunteering. From the very first day, Ukrainians and Europeans rushed to do something to help Ukraine - buy medical drugs, collect humanitarian assistance, receive and transport refugees, etc. Unprecedented mass actions in support of Ukraine took place in European capitals. In all Ukrainian cities and the most remote villages, food is being prepared for Ukrainian fighters, camouflage nets are being actively woven; fearless drivers deliver everything you need to the hottest spots. Another positive of the information society during the war is new tools for communication.

People unite, coordinate and share information thanks to messengers, chats, etc. A military formation, an apartment building, a group of volunteers - all have their own chat rooms, which greatly simplifies the work of the armed forces, law enforcement agencies, and state authorities.

Key words: *information society; information society in conditions of war; legal aspects of the information society.*

Події початку 2022 року, а саме військове вторгнення російської федерації в Україну створило надзвичайні умови для формування інформаційної спільноти суспільства. З одного боку, це пов'язано з, так званим, «інформаційним фронтом», а з другого - з інформаційним суверенітетом держави. Обидва аспекти потребують захисних інструментів задля того, щоб кожне суспільство можна було назвати громадянським у всіх його проявах. У сучасній науковій думці чимало уваги приділяється аналізу умов формування громадянського суспільства, чинників, що пришвидшують, чи навпаки, гальмують цей процес. Однією з невід'ємних якостей громадянського суспільства і водночас однією з важливих умов його становлення можна назвати свободу інформації. Забезпечення в державі права на одержання, поширення, використання інформації, скасування/обмеження цензури, максимально можлива інформаційна відкритість органів державної влади - все це є найважливішим гарантом становлення сучасного громадянського суспільства. У той же час умови воєнного стану вимагають певних обмежень свободи інформації задля збереження людських життів та належного функціонування державних органів. Отже, можна виділити категорію «інформаційне суспільство» для позначення умови формування сучасного громадянського суспільства, рівня його розвитку в мирний час та в умовах воєнного стану.

Разом з тим у сучасній науці права відсутнє єдине розуміння означеної категорії, не встановлено взаємовідношення категорій інформаційне суспільство та громадянське суспільство, потребують з'ясування ролі та значення свободи інформації для розбудови громадянського суспільства в мирний час і в умовах воєнного стану. Не є достатньо визначеним механізм гарантування інформаційних прав і свобод кожного з членів суспільства. На сьогодні на правовому рівні ще не сформувалось достатньої кількості дисертаційних досліджень теорії інформаційного суспільства в умовах війни. Отже вищезазначене обумовлює актуальність обраної теми статті, як такої, що може лягти в основу сучасної правової

школи інформаційного суспільства та інформаційного права.

Водночас суттєвої значущості набуває потреба у дослідженні проблем нормативно-правового забезпечення свободи інформації, як неодмінної складової формування громадянського суспільства. З одного боку це напрям забезпечення інформаційної свободи індивідуумів громадянського суспільства, а з другого - це шлях забезпечення стимулювання громадянської активності та участі громадян в управлінні державою в мирні часи та під час воєнного стану. Забезпечення свободи інформації є, безумовно, напрямком суттєвого підвищення привабливості чинного режиму та наближення до відповідності рівню більш цивілізованого суспільства та правової держави.

Передбачається, що об'єктом цього дослідження стане система принципів правових положень, що формують теорію громадянського суспільства, а безпосереднім предметом дослідження - є інформаційне суспільство як юридична категорія та його місце в структурі сучасної теорії громадянського суспільства і, зокрема, під час воєнного стану.

Науково-методичний фундамент дослідження вбачається доцільним формувати на основі наукових розробок та публікацій таких відомих науковців як Белей Л., Белл Д., Ісмайлов К., Кузніченко С., Письменицький А., Ромащенко В., Сливка С., Цвік М.В., Цимбалюк В.С. та інші, роботи яких безпосередньо торкались питань формування громадянського суспільства і, зокрема у сферах, що стосуються інформаційних прав і свобод, їх закріплення та забезпечення.

Мета дослідження - спираючись на теоретико-правові та адміністративно-правові досягнення у дослідженні загального поняття громадянське суспільство розкрити правові принципи, категоріальний склад, визначення місця та особливості і перспективи законодавчого закріплення інформаційного суспільства як невід'ємної складової громадянського суспільства і правової держави в мирний час та в умовах війни. Водночас, метою роботи є розробка засад теорії інформаційного суспільства як невід'ємної складової громадянського суспільства, місця в умовах воєнного стану категорії «інформаційне суспільство» в системі суміжних і близьких правових категорій: «громадянське суспільство», «інформаційні права і свободи».

Методологічна основа роботи ґрунтується на системі загальнонаукових та спеціально-наукових методів, серед яких доцільно визначити, зокрема,

системно-структурний, логічного аналізу, порівняльний, конкретно-історичний, матеріалістичної діалектики, техніко-юридичний та інші. Так, метод техніко-юридичний доцільно застосувати для виявлення нормативно-правових форм закріплення інформаційних прав і свобод, як базових основ інформаційного суспільства в законодавстві України в умовах воєнного стану; системно-структурний метод допоможе розкрити взаємодію суміжних з інформаційним суспільством явищ і категорій, визначити взаємовплив та взаємообумовленість цього аспекту громадянського суспільства з реалізацією принципу свободи інформації, що формується в умовах воєнного стану в Україні; метод матеріалістичної діалектики допоможе у встановленні змісту й особливості складових елементів інформаційного суспільства; порівняльний метод дослідження дасть можливість співвіднести категорію інформаційне суспільство з іншими елементами становлення громадянського суспільства, наприклад таких як військові умови, що сприяють інформаційної єдності народу та формування української нації.

Наукова новизна статті полягає в тому, що вперше:

- буде здійснена спроба формулювання основних рис «інформаційного суспільства в умовах воєнного стану», встановлення його сучасних тенденцій;
- буде здійснено спробу визначити правове поле інформаційного суспільства під час воєнного стану у співвідношенні з світовими концептами інформаційного суспільства та теорією громадянського суспільства.

Сьогодні кожен з нас живе в суспільстві де існує історичний досвід великої широкомасштабної війни з часів Другої світової. Тому у більшості вихідців з колишнього СРСР у пам'яті лишаються свідчення рідних і близьких про умови життя і функціонування суспільства у ті часи. Звісно, що живих свідків тих подій залишилося дуже мало, але сама ця проблематика була не останньою темою вивчення у школі, розкривалася у кінематографії, театральних постановках, літературі, живописі та інших мистецьких проєктах. Однак, сучасна війна росії проти України суттєво різниться від Другої світової. Ці відмінності ще стануть об'єктом величезної кількості наукових досліджень, але деякі аспекти та особливості саме зрілості українського інформаційного суспільства можна виокремити вже зараз.

Інформацію під час Другої світової війни люди отримували шляхом «сарафанного радіо», тобто

завдяки чуткам, повідомленням від сусідів, або, у кращому випадку за допомогою радіомережі. В сучасних умовах, коли навіть у найвіддаленіших від адміністративних центрів держави поселеннях існує можливість користування мережею Інтернет, у тому числі за допомогою супутниковому терміналу Стерлінг, тобто доступ до інформації про події в суспільстві та світі проходить практично в онлайн режимі. Однак, є інша проблема, люди часто не фільтрують інформацію і розповсюджують, діляться тим, що краще було б і не опублікувати. Тому сучасне інформаційне поле - благодатне для розвідки, зокрема, як кібервійськами ЗСУ, так і відповідними спеціальними службами фсб рф та/або кgb республіки білорусь та іншими.

Зараз правовою основою введення воєнного стану в нашій країні є Конституція України (ст. ст. 64, 65, 83, 85, 92, 106, 157) [1], Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [2], інші закони України та Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження типового плану запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях» від 22 липня 2015 року [3]. Реальне запровадження вказаного механізму нажалі відбулося наприкінці лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та Указу Президента України № 64/2022, який ввів в Україні воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року [4].

Так, держава під час дії воєнного часу, як що не перераховувати всі 25-ть пунктів ст. 8 «Заходи правового режиму воєнного стану» Закону України «Про правовий режим воєнного стану», може вчиняти відносно своїх громадян наступні заходи: запроваджувати комендантську годину; обмежувати/забороняти в'їзд/виїзд з району, міста, області; обмежувати права людини; створювати військові адміністрації; проводити евакуацію населення, у тому числі примусову [2]. Крім вказаного закону існують інші правові акти, наприклад Порядок залучення працездатних осіб в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 № 753 [5], який більш детально дає відповідь на

питання, кого саме може бути залучено до трудової повинності в умовах воєнного стану; а також Порядок перевірки документів у осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23.12.2021 № 1456 [6].

Наряду зі здебільшого забороняючих або суттєво обмежуючих прав та свобод громадян відповідно ст. 8 Закону України № 389-VIII від 05 грудня 2015 року «Про правовий режим воєнного стану» [2] інших перерахованих документів, гарним прикладом саме забезпечення з боку держави свободи інформації в Україні є державний застосунок «Дія» [7], який є напевно один з перших у світі, що надає на якісно на новому сучасному рівні дистанційний доступ громадян до державних сервісів і, суттєво допомагає громадянам в умовах внутрішнього переміщення, знаходження за межами країни або навпаки на тимчасово окупованій території у зв'язку з воєнними діями росії.

Так, на сьогодні громадянам за допомогою застосунка «Дія» доступні: е-паспорт і е-паспорт для виїзду за кордон; еДокумент (електронний паспорт, який діє під час воєнного стану); картка платника податків; закордонний паспорт; довідка переселенця; свідоцтво про народження дитини; посвідчення водія. Для формування та використання е-паспорта та/або е-паспорта для виїзду за кордон особі необхідно встановити мобільний додаток Порталу Дія на електронний пристрій, підключений до Інтернету, та пройти електронну ідентифікацію та автентифікацію. Після чого е-документи формуються автоматично засобами Порталу Дія. Сформований е-паспорт, е-паспорт для виїзду за кордон разом з унікальним електронним ідентифікатором (QR-код, штрих-код, цифровий код) відображається через мобільний додаток Порталу Дія за наявності необхідної інформації в Реєстрі [25].

А також є можливість громадянам дистанційно отримати такі послуги, за якими ще пару років тому необхідно було йти до державних органів та витратити не один день: COVID-сертифікат; подати заяву на пошкоджене майно; отримати довідку внутрішньо переміщеної особи (змінити адресу реєстрації ВПО); отримати допомогу по безробіттю; подати заяву на іпотеку (єОселя); безкоштовно дивитися телеканали («Телеканал Рада», «CNN», «MEGOGO LIVE», «Суспільне Київ», «Суспільне Культура», «XSPORT», «Піксель», «плюсплюс») та слухати радіо - «Українське

радіо»; подивитися Штрафи ПДР; зробити шеринг авто; отримати довідки (Довідка ОК-5, Довідка ОК-7, витяг про місце проживання), безліч операцій для ФОПів та інше.

Станом на кінець 2022 року найпопулярніших із платформ по перевірці фактів спрямована на виявлення невідповідностей між наявними фактами та навколишньою дійсністю є Stop Fake та «Детектор медіа», з яким знайомі 27% респондентів із сервісами для перевірки правдивості медійного контенту. Приблизно 3,5% серед усіх опитованих показали, що вони користувалися такими ресурсами для перевірки як Stop Fake (16% із тих, хто використовує), «Детектор медіа» (8% із тих, хто використовує), а також «Без брехні», «По той бік новин», Vox check і Texty.org. Більшість людей (73%), які знали про вказані сервіси, насправді не використовували їх для перевірки фактів. Про це свідчать дані щорічного дослідження USAID-Internews «Ставлення населення до медіа та споживання різних типів медіа 2022» [8].

Треба відмітити, що більше 40% респондентів дізнаються новини з інтернет-сайтів, а телебачення продовжує зменшуватися аудиторія, радіо та преса теж не є основним джерелом новин. Найчастіше українці отримують новини за допомогою смартфона з соціальних мереж та каналів месенджера Телеграмм.

Особливістю українського воєнного стану є те, що він проходить в умовах тотальної всеукраїнської та міжнародної поінформованості. Тому набула великих масштабів добровільна мобілізація, активно діє волонтерський рух. З першого ж дня українці й європейці кинулися робити все, що хто може, для допомоги Україні - закуповувати медичні препарати, збирати гуманітарну допомогу, приймати та транспортувати переселенців, будувати пункти незламності. У європейських столицях прокотилися небачені велелюдні акції на підтримку України. У всіх українських містах і найвіддаленіших селах готують їжу для українських бійців, доставляють воду, активно плетуть маскувальні сітки.

Ще один позитив українського інформаційного суспільства під час воєнного стану - це все більше проникнення нових інструментів для комунікації. Люди об'єднуються, координуються та діляться інформацією завдяки месенджерам та соціальним мережам [8], що значно спрощує та організовує систематизовану роботу.

Також інформаційне суспільство в Україні змогло організувати дієву систему «доносів» з тилу ворога щодо кількості та розташування

військових і техніки загарбників. Запустилися безліч чат-ботів, в які всі, хто мав інформацію про кількість ворога, його техніку та іншу необхідну інформацію, могли абсолютно безпечно для себе передати інформацію ЗСУ.

Особливість цієї війни також полягає в тому, що агресора намагаються зупинити економічними санкціями, а громадянські суспільства тиснуть на бізнеси, щоб вони до них долучилися та припинили взаємодіяти з росією. Скоординований тиск українців і наших міжнародних партнерів не був би можливий без інформаційного суспільства. Наш ворог, хочемо ми того чи ні, також живе в інформаційному суспільстві. Звісно, у них відсутня свобода слова та опозиція, а останнім часом діє низка заборон на західні соцмережі, але росіяни також інформаційні істоти - зі всіма перевагами і недоліками цього факту. Кейс Овсянникової, що нібито героїчно протестувала проти машини пропаганди в прямому ефірі, а зараз слугує м'якою силою, що має переконати європейців, буцім, не усі росіяни погані, і слід скасувати санкції - це яскраве цьому підтвердження [9].

Треба відмітити, що інформаційне суспільство (англ. Information society) - це теоретична концепція постіндустріального суспільства, історична фаза можливого еволюційного розвитку цивілізації, в якій інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі. Головними продуктами виробництва інформаційного суспільства мають стати інформація та знання. Характерними рисами теоретичного інформаційного суспільства, є [10]:

- збільшення ролі інформації та знань в житті суспільства;
- зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями та виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їх частки у валовому внутрішньому продукті держави;
- зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій в суспільних та господарських відносинах;
- створення глобального інформаційного простору, який забезпечує: а) ефективну інформаційну взаємодію людей; б) їх доступ до світових інформаційних ресурсів; в) задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг.

Існує багато варіантів визначення сенсу «інформаційного суспільства», наприклад:

- це суспільство, орієнтоване на людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток, в якому кожний може створювати інформацію і знання,

мати до них доступ, користуватися і обмінюватися ними, даючи змогу окремим особам, громадам і народам повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи своєму сталому розвитку і підвищуючи якість свого життя [11].

- це суспільство, економіка якого базується на інформаційних технологіях і яке соціально трансформується з метою допомогти індивідам та спільнотам використовувати знання та ідеї, що допомагає людям втілити їх потенціал та реалізувати їх прагнення [12];

- це суспільство, яке створюється в наслідок нової індустріальної революції на базі інформаційних і телекомунікаційних технологій та на базі інформації, яка є виразником знання людей. Завдяки технологічному прогресу в такому суспільстві оброблення, накопичення, отримання і обмін інформацією в будь якій її формі - звуковій, письмовій або візуальній - не обмежені за відстанню, часом і обсягами. Ця революція додає великих можливостей людському інтелекту і створює ресурси, що змінюють спосіб суспільної праці і суспільного життя [13].

Вважають, що в «інформаційному суспільстві» створення, розповсюдження, використання, узагальнення та маніпулювання інформацією становить значну частину економічної, політичної та культурної діяльності. Економіка знань стає економічною копією цієї діяльності, оскільки добробут суспільства створюється через експлуатацію знань або розуміння суті речей та процесів. Люди, які мають засоби і можливості бути в інформаційному суспільстві отримують певні додаткові вигоди. Прийнято вважати, що «інформаційне суспільство» є наступником «індустріального суспільства». Так як сучасні інформаційно-комунікаційні технології працюють з інформацією у цифровій формі, то вони часто для позначення «інформаційного суспільства» використовують синонімічний термін «цифрове суспільство», а різницю між членами в можливостях і засобах участі в такому суспільстві позначають як «цифровий розрив».

Є велика кількість ознак, які можуть характеризувати настання «інформаційного суспільства». Такі як: технологічний, економічний, праце-орієнтований, просторовий, культурний або комбінований характер. Тісно пов'язаними з концепцією «інформаційного суспільства» є концепції «постіндустріального суспільства» (Деніел Белл), «пост-фордизму», «постмодернізму», «суспільства знань», «телематичного суспільства», «інформаційної революції», «революції білих комірців» та «мережного суспільства» [14].

Вперше орієнтацію України на створення «інформаційного суспільства» було офіційно зафіксовано в Стратегії інтеграції України до ЄС (розділ 13), ухваленою в 1998 році. Варто відзначити, що одночасно, в 1998 році було прийнято два Закони України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» [15] та «Про Національну програму інформатизації» [16], останній втратить чинність 01.03.2023 році у зв'язку з прийняттям Закону України від 01.12.2022 № 2807-IX [17], якими визначалися принципи і програма дій інформатизації України, а не побудови в ній «інформаційного суспільства». Таке протиріччя у концептуальних основах між різними групами фахівців і політиків на найвищому рівні прийняття політичних рішень в Україні свідчить про некритичність сприйняття іноземних новацій, що на практиці негативно впливало на інформаційно-комунікаційний розвиток України в цілому.

Популярність вживання термінології «інформаційного суспільства» знову зросла в Україні на початку 2000-х років, в ході підготовчих робіт до участі делегації України в першому і другому зібранні Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства, а також в ході спроб реалізації Рішень цього саміту після 2005 року. Відповідно до перших Рішень саміту (Женевський план дій, 2003 рік), Україна мала розробити Національну стратегію розвитку «інформаційного суспільства» та приступити до її реалізації. У 2005 році в Україні були проведені Парламентські слухання з цього питання [18] і за їх результатами на початку 2007 року був прийнятий Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства України на 2007-2015 роки» [19]. В серпні 2007 року був прийнятий План заходів з виконання завдань цього закону (Розпорядження КМУ від 15.08.2007 № 653-р) [20]. Згідно з цим планом, тільки у 2012 році було прийнято Національну систему індикаторів розвитку «інформаційного суспільства» в Україні (Постанова КМУ № 1134), яка включила в себе 31 індикатор розвитку інформаційного суспільства для оцінки ефективності запровадження його елементів у різноманітні сфери суспільної й державної діяльності та завдяки переліку індикаторів сформувала основу для методології дослідження [21], а у 2013 році - Стратегію розвитку «інформаційного суспільства» (Рішення КМУ № 386-р) [22]. В березні 2016 року Верховною Радою України була видана Постанова про схвалення Рекомендацій парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України» [23].

Поряд з тим, продовжують бути чинними зазначені вище закони про інформатизацію України, а підписаний Президентом України Володимиром Зеленським Закон України від 01.12.2022 № 2807-IX «Про Національну програму інформатизації», який набере чинності 01 березня 2023 року є революційним, так як на законодавчому рівні вводить нові та значно осучаснює такі терміни, як: електронна демократія, електронне урядування, інформатизація, модернізація, програми інформатизації, проект інформатизації, робота з інформатизації, створення засобу інформатизації, цифрова технологія, цифровізація. Також у п. 2 ст. 2 зазначеного закону визначені особливості реалізації державної політики у сфері інформатизації для забезпечення потреб та розвитку інформаційного суспільства, впровадження інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій. Ст. 3 серед дев'яти основних завдань Національної програми інформатизації виділяє наступні:

- розробка, впровадження та застосування інформаційно-комунікаційних технологій у державному управлінні, місцевому самоврядуванні та суспільному житті;
- реалізація та впровадження заходів, спрямованих на розвиток електронного урядування та електронної демократії;
- створення та розвитку системи державних інформаційних ресурсів;
- надання рівного доступу до інформаційно-комунікаційних технологій та підвищення рівня освіченості громадян з питань інформаційно-комунікаційних технологій;
- організації інформаційної взаємодії державних органів та органів місцевого самоврядування за допомогою електронного документообігу;
- створення систем інформаційної та аналітичної підтримки діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування;
- підвищення ефективності вітчизняного виробництва шляхом використання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій [17].

Всі вище вказані нормативно-правові акти утворюють засади та практично-правове підґрунтя процесу формування інформаційного суспільства в сучасній Україні.

Узагальнюючи ознаки та тенденції, які характеризують інформаційно-правове поле, в умовах якого сьогодні формуються суспільні відносини з приводу інформації в українському суспільстві можна окреслити певні висновки:

- інформаційне суспільство в умовах воєнного стану - це така форма глобального соціального

інформаційного простору, де з одночасною реалізацією ефективної інформаційної взаємодії людей, їх активного доступу до світових інформаційних ресурсів, задоволення потреб щодо інформаційних продуктів і послуг, існує і певна система вимушених під тиском війни державно-владних обмежень у поширенні інформації, що з одного боку захищає, а з другого - обмежує права та свободи громадян;

- Україні ще належить виконати значний обсяг роботи з осмислення і адаптації концепції «інформаційного суспільства» в українських реаліях війни, розроблення та реалізації Національної стратегії сучасного інформаційно-комунікаційного розвитку, а не «інформаційного суспільства». Прикладом для такої роботи є досвід Фінляндії, висвітлений у книзі за співавторством одного із класиків «інформаційного суспільства» - Мануеля Кастельса [24];

- існує недооцінка інтелектуальної складової сфери інформаційно-комунікаційних технологій та переоцінка бізнесової складової, що реально призводить до відтоку інтелекту в сферу інформаційно-комунікаційних технологій інших країн, а тим більш під час дії воєнного стану та згідно аналітиці може набутися ще більших і неконтрольованих розмірів вже після скасування заборони виїзду чоловіків за кордон, яка відбудеться після перемоги України над росією;

- визначено, що Інтернет є одним із найважливіших інструментів розвитку інформаційного суспільства;

- особливістю українського воєнного стану є тотальна всеукраїнська та міжнародна поінформованість як простих громадян, так і влади про перебіг воєнних дій;

- запровадження державного застосування «Дія» під час воєнного стану, значно допомагає громадянам в умовах внутрішнього переміщення, знаходження за межами країни або навпаки на тимчасово окупованій території.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII // *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. С. 1509. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

3. Про затвердження типового плану запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні або в окремих її місце-

востях : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2015 року № 544 // *Офіційний вісник України*. 2015. № 62. С. 82. Ст. 2018.

4. Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-ІХ «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні: від 24 лютого 2022 р. № 64.

5. Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 р. № 753. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text>

6. Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1456. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#Text>

7. Дія (сервіс). URL: <https://cutt.ly/W8wCZzl>

8. Дослідження Internews: Лише чверть українців знає про існування фактчекінгових проєктів. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/30754/2022-11-29-doslidzhennya-internews-lyshe-chvert-ukraintsiv-znaie-pro-isnuvannya-faktchekingovykh-proiektiv>

9. Овсяннікова, сер. Що відомо про невдалу пресконференцію пропагандистки в Києві. URL: <https://cutt.ly/L8RheYp>

10. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-12462>

11. Всесвітній саміт з питань інформаційного суспільства (Женева 2003, Туніс 2005). Підсумкові документи. К.: ДП «Зв'язок», 2006. 19 с.

12. Okinawa Charter on Global Information Society. Okinawa, July 22, 2000.

13. Europe and the Global Information Society. Recommendations to European Council. Brussels, 26 May 1994.

14. Белей Л. Війна в інформаційному суспільстві. URL: <https://uchoose.info/vijna-v-informatsijnomu-suspilstvi>

15. Про Концепцію Національної програми інформатизації. Закон України; від 04.02.1998 № 75/98-В // *Відомості Верховної Ради України* (BBP), 1998, № 27-28, ст.182. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80#Text>

16. Про Національну програму інформатизації. Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР // *Відомо-*

сті Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 27-28, ст. 181. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text>

17. Про Національну програму інформатизації. Закон України від 01.12.2022 № 2807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text>

18. Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні, схвалені Постановою Верховної Ради України від 1 грудня 2005 року № 3175-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3175-15#Text>

19. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки. Закон України; від 09.01.2007 № 537-V // *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2007, № 12, ст. 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>

20. Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки». Розпорядження КМУ від 15.08.2007 №653-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/653-2007-%D1%80#Text>

21. Про запровадження Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства. Кабінет Міністрів України; Постанова, Перелік від 28.11.2012 № 1134-2012-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2012-%D0%BF#Text>

22. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні. Кабінет Міністрів України; Розпорядження, Стратегія від 15.05.2013 № 386-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text>

23. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України». *Верховна Рада України*; Постанова, Рекомендації від 31.03.2016 № 1073-VII // *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2016, № 17, ст.191. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-19#Text>

24. Мануель Кастельс, Пекка Хіманен. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель. Київ, Вид. «Ваклер», 2006. 232 с.

25. Про затвердження Порядку формування та перевірки е-паспорта і е-паспорта для виїзду за кордон, їх електронних копій: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.08.2021 р. № 911. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2021-%D0%BF#Text>

*Желновач Є. Г.,
аспірант
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ПРИНЦИПИ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВОЕННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Крет Ю. М.

Метою статті є визначення системи принципів фінансово-правового захисту військовослужбовців, як правової підстави державного фінансування особливих соціальних прав військовослужбовців у період воєнного стану в Україні. Визначено, що фінансово-правовий захист військовослужбовців, як система фінансово-правових відносин, складається в наслідок забезпечення соціальних прав військовослужбовців і повинна спиратися на правові засади, які розкривають фінансову діяльність держави в сфері розподілу та використання державних видатків, а також на постулати соціальної політики держави.

Наголошено, що правові канони забезпечення військовослужбовців, слід розглядати, як законодавчі засади фінансування системи матеріальних заходів - пільг, компенсацій, гарантій, які у складних обставинах виконання професійних обов'язків надають допомогу у відновленні порушених функцій організму, забезпечують психологічну, фізичну, моральну підтримку.

З'ясовано сутність фінансово-правових принципів, принципів бюджетного права, права соціального забезпечення та принципів бюджетного фінансування видатків, як правової та економічної основи забезпечення стабільного та ефективного фінансування державних програм соціального захисту. Встановлена недосконалість фінансування соціальних прав військовослужбовців, що пов'язано, як з обсягом публічних фінансових ресурсів в країні, так і з розподілом та використанням бюджетних коштів, як стадії бюджетного процесу, що забезпечує ефективний захист матеріальних прав громадян, зокрема і військовослужбовців.

Доведено, що в умовах воєнного стану виконання державою фінансових зобов'язань щодо військовослужбовців - є запорукою оборонного успіху країни. Пропонується система принципів фінансово-правового захисту військовослужбовців, яка спираючись на конституційні права громадян, забезпечує фінансування особливих прав захисників вітчизни. Зазначено, що впровадження актуальних новел у фінансове законодавство є гарантією законності та стабільності

виконання державою соціальної функції, що забезпечить реалізацію прав військовослужбовців на фінансово-правовий захист.

Ключові слова: фінансово-правові принципи; принципи бюджетного права; принципи бюджетного фінансування; видатки бюджету, соціальний захист.

Kret Yu. M. Principles of financial and legal protection of military personnel under the conditions of martial state in Ukraine

The purpose of the article is to define the system of principles of financial and legal protection of military personnel, as a legal basis for state funding of special social rights of military personnel during the period of martial law in Ukraine. It was determined that the financial and legal protection of military personnel, as a system of financial and legal relations, is a consequence of ensuring the social rights of military personnel and should be based on the legal principles that reveal the financial activity of the state in the field of distribution and use of public expenditures, as well as on the postulates of the social policy of the state.

It was emphasized that the legal canons of providing for military personnel should be considered as the legislative basis for financing the system of material measures - benefits, compensations, guarantees, which in difficult circumstances of the performance of professional duties provide assistance in the restoration of impaired body functions, provide psychological, physical, and moral support.

The essence of financial and legal principles, principles of budgetary law, social security law, and principles of budgetary financing of expenditures, as a legal and economic basis for ensuring stable and effective financing of state social protection programs, is clarified. The imperfection of financing the social rights of military personnel has been established, which is related both to the amount of public financial resources in the country, and to the distribution and use of budget funds, as a stage of the budget process, which ensures effective protection of the material rights of citizens, in particular, military personnel.

It has been proven that in the conditions of martial law, the state's fulfillment of financial obligations to military personnel is a guarantee of the country's defense

success. A system of principles of financial and legal protection of military personnel is proposed, which, based on the constitutional rights of citizens, provides funding for the special rights of defenders of the homeland. It is noted that the introduction of current amendments to the financial legislation is a guarantee of the legality and stability of the state's performance of social functions, which will ensure the realization of the rights of military personnel to financial and legal protection.

Key words: *financial and legal principles; principles of budgetary law; principles of budget financing; budget expenditures, social protection.*

Постановка проблеми та її актуальність. Актуальність визначення принципів фінансово-правового захисту військовослужбовців обумовлена потребою встановлення правових канонів фінансування матеріальних та соціальних прав військовослужбовців, що націлені на проведення системи заходів потрібних для відновлення порушених функцій організму у складних обставинах виконання професійних обов'язків. Відповідно Закону «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (Закон № 2011), для військовослужбовців встановлені види особливих соціальних прав військовослужбовців, а саме пільги, гарантій та компенсації, які і потребують відповідної фінансової визначеності [1]. Оскільки чинним законом визначені саме такі соціальні права для військовослужбовців і враховуючи, що вони мають буденна важливий зміст в умовах венного стану, їх фінансування повинно бути закладено у бюджет. З цих позицій фінансово-правовий захист військовослужбовців потребує дослідження принципів фінансової діяльності держави, одним із напрямів якої є - розподіл публічних державних видатків, а з іншого аспекту, забезпечується реалізацією соціальної функції держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципи фінансово-правового захисту не визначаються в законодавстві, як і фінансово-правові принципи. Правовим принципам публічної фінансової діяльності держави та їх впливу на підгалузі та інститути фінансового права, зокрема на фінансову безпеку, соціальний захист або фінансовий захист, присвячено чимало праць фахівців фінансово-правової науки. У дослідженнях Вороної Л.К., Бандурки О.М., Гетманець О.П., Дмитрик О.О., Касьяненко Л.М., Кучерявенка М.П., Латковської Т.А, Покатаєвої О.В., Семчик О.А., Ніщимої С. А., Чернадчука В.Д. та інших вивчаються різні принципи фінансової діяльності держави, що, як визначено «... характеризуючи та розкриваючи її зміст, створюють умови для

здійснення функцій фінансової діяльності держави» [2, с. 19]. Серед цих функцій фінансової діяльності держави - розподіл та використання грошових ресурсів, потрібних для соціального захисту громадян.

На конституційні засади публічної фінансової діяльності держави, як базові, вказується у працях вчених, зокрема О.О. Дмитрик розглядає такі принципи фінансової діяльності держави, що визначені Конституцією України, як верховенство права (ст. 8), гласність (ст. 57), законність (статті 6,8, 19, 113, 117, 118), пріоритет прав і свобод людини та громадянина (ст. 3), відповідальність держави за свою діяльність (ст. 3), принцип розподілу компетенцій у фінансовій сфері між представницькими та виконавчими органами, що впливає з принципу розподілу влади (ст. 6) та інші, які, як вказує автор, не можуть бути порушені при здійсненні фінансової діяльності [3, с. 125].

Слушною є думка науковців, щодо принципів фінансового права, як основоположних ідей (засад, рис), що закріплені у чинному законодавстві, що відображають не тільки сутність норм будь-якої галузі права, а й головні напрями державної політики в певній сфері правового регулювання відповідних суспільних відносин, зокрема і фінансово-правових відносин [4, с. 137], але не мають сталого змісту, що обумовлено змінами в суспільстві [5, с. 140] і націлені на забезпечення законності фінансової діяльності, зокрема і фінансової безпеки [6, с. 850].

Визначені науковцями принципи характеризують фінансову діяльність всебічно і мають наступні особливості. По-перше, всеохоплюючий базовий зміст загальних принципів фінансової діяльності держави визначає найбільш вагомий канони діяльності, які притаманні всім її напрямам, що під впливом суспільних змін оновлюються. По-друге, комплексний підхід до визначення принципів фінансової діяльності держави складається з системи загальних та спеціальних принципів, а відсутність єдиного нормативного акту, що притаманно фінансово-правовим відносинам, породжує систему принципів. Отже, фінансово-правові принципи, як норми-приписи, не можуть бути порушені при здійсненні фінансової функції держави, оскільки дотримання законності - завдання для будь-якої діяльності.

Враховуючі принципові позиції фінансової діяльності держави щодо соціального захисту, принципів фінансово-правового захисту військовос-

лужбовців, слід визначити спираючись на правові засади розподілу та використання бюджетних видатків, а також, як напряму фінансування соціальної діяльності держави.

Мета статті - визначити сучасні принципи фінансово-правового захисту військовослужбовців в умовах венного стану в Україні, як основні засади забезпечення особливих соціальних прав шляхом ефективного державного фінансування.

Виклад основного матеріалу. При вагомості встановлення загальних принципів фінансового права та при розгляді його підгалузей та інститутів актуально враховувати особливості фінансової діяльності держави у різних напрямках. Це стосується всіх ланок фінансової системи, оскільки присутність таких підгалузей у складі фінансового права, як бюджетне право та податкове право, що обумовлено наявністю відповідних Кодексів, зумовлює існування правових інститутів вже врегульованих правовими приписами. Проте, існування інших фінансово-правових інститутів, а саме - розподілу бюджетних коштів на стадії складання проектів бюджетів, їх розгляду та затвердження закону, а також на стадії виконання бюджетів, потребують визначення актуальних правових засад. Бюджетні видатки потрібні державі для виконання зобов'язань перед населенням та інших потреб суспільного значення, як правило це - оборона, управління, економіка та соціальні потреби.

Особливості інституційних принципів бюджетного права досліджували: Воронова Л.К., Гетманець О.П., Монаєнко А.О., Коробцова Д.В., Воротіна Н.В., Музика-Стефанчук О.А., Пауль А.Г., Солдатенко О.В., Чернадчук В.Д. та інші. В працях вчених надається ґрунтовний аналіз, як загальних, тобто базових принципів бюджетного права, так і його окремих інститутів, зокрема і інституту розподілу та використання бюджетних видатків.

Провідний вчений науки фінансового права Воронова Л.К. підкреслювала, що загальні принципи бюджетного фінансування визначаються фінансово-правовими нормами, а саме це - отримання максимального ефекту при мінімальних витратах, планово-цільовий характер бюджетних асигнувань, відпуск бюджетних коштів з врахуванням раніше використаних коштів і що інститут бюджетного фінансування - розділ фінансового права, оскільки кошти надаються з бюджетів, який регулюють ще і спеціальні принципи та режими фінансування. Так, державне фінансування здійснюється на

принципах незворотності, безплатності, цільового використання, плановості, оптимального з'ясування власних, кредитних та бюджетних джерел фінансування, економічності та підконтрольності [7, с. 50].

З врахуванням вказаних думок, доцільним є розгляд принципів розподілу та використання публічних видатків з позицій, як їх правової характеристики, так і економічної. У фінансовому праві правові підстави розподілу та фінансування видатків здійснюється на основі принципів, які вказуються вченими: плановості, безповоротності та безвідплатності фінансування, цільового спрямування коштів та їх ефективного використання, фінансування в міру виконання планів, оптимального поєднання власних, кредитних та бюджетних коштів, додержання режиму економії та здійснення постійного контролю за використанням коштів [8, с. 318]. Збіжна думка щодо вказаних принципів і у інших вчених, фахівців фінансово-правової науки [9, с. 318]. Аналогічні принципи вказуються при розгляді бюджетно-кошторисного фінансування, як методу безповоротного, безвідплатного відпуску грошових коштів на утримання установ, що перебувають на повному фінансуванні з бюджету (бюджетна сфера) [10, с. 23].

Вказані думки підкреслює одностайність поглядів фахівців фінансово-правової науки щодо принципів бюджетного фінансування, яке базується на правових, фінансово-правових, бюджетно-правових та спеціальних принципах, проте їх побудова є взаємозалежною, пов'язаною та ієрархічною.

У працях економістів наголошується на спеціальних принципах бюджетного фінансування, таких, як цілеспрямованість, фінансування в міру виконання робіт та послуг, дотримання фінансової дисципліни та режиму заощаджень, одержання максимального ефекту при мінімальних витратах [11, с. 352].

З'ясування сутності принципів фінансово-правового захисту, як правових підстав розподілу та використання публічних фінансових ресурсів з метою фінансування державних соціальних прав та соціальних стандартів з позицій, як інституту бюджетного права, так і бюджетного фінансування, приведе до висновків: по-перше, про відсутність законодавчого визначення у бюджетних правовідносинах правових підстав щодо інституту розподілу публічних видатків та використання бюджетних коштів; по-друге, про відсутність єдності поглядів науковців щодо систематизації правових принципів бюджетного фінансування; по-третє, про необхідність розгляду принципів соціального захисту, як

спорідненої мети фінансово-правового захисту.

Національна система соціального захисту на цей час має міжгалузевий характер і забезпечується шляхом реалізації соціальної політики держави, яка охоплює систему державного соціального страхування, соціальні стандарти та державні соціальні гарантії, соціальні виплати та особливі соціальні права, як у військовослужбовців.

У працях вчених зазначається залежність соціального захисту від наявних фінансових ресурсів, що і позначається на визначенні принципів соціального захисту, оскільки, як визначено «... соціальний захист стає не стільки механізмом кризового втручання, скільки стратегією профілактики негативного впливу можливих соціальних ризиків» [12, с. 8]. Враховуючи ці думки важливо забезпечити достатнє фінансування, що визначається бюджетним законом, а саме встановити дійові принципи розподілу та використання бюджетних видатків, як складової фінансово-правового захисту.

Відповідно до Генеральної угоди про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2019-2021 роки, до завдань щодо соціального захисту належать наступні: удосконалення методології визначення прожиткового мінімуму; удосконалення методології пенсійного забезпечення; обговорення нормативно-правових актів з питань цінової та тарифної політики у дорадчих органах з представниками роботодавців, профспілок та КМ України; удосконалення чинного законодавства щодо обчислення страхового стажу; впровадження ефективних механізмів профілактики настання страхових випадків з тимчасової втрати працездатності, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; фінансування санаторно-курортного лікування та оздоровлення на принципі - «гроші ходять за людиною» та інші [13].

Вказані принципи соціального захисту надають підстави стверджувати, що для забезпечення виконання державою соціальної функції потрібно спиратися на принципи фінансово-правового захисту, оскільки як вихідні, загальні, основні начала, вони встановлюють правові приписи, що регламентують фінансовий захист споживачів соціальних благ та послуг.

Наведені погляди фахівців фінансового права, конституційного права, трудового права, права соціального забезпечення, економістів, соціологів, політологів щодо принципів соціальної функції держави приводе до висновку

про реалізацію соціального захисту на підставі фінансово-правового регулювання, що забезпечується визначенням та реалізацією принципів фінансово-правового захисту. Фінансово-правовий захист, як категорія фінансового права, забезпечується та визначається загально-правовими принципами, що полягають в основі фінансово-правових відносин; як складова фінансової діяльності держави спирається на фінансово-правові норми-приписи; як напрям бюджетної діяльності держави на принципі розподілу та перерозподілу бюджетних коштів; як обов'язкова складова забезпечення реальності соціального захисту на принципі бюджетного фінансування і нарешті, як особлива категорія, має власні принципи, що характеризують її зміст та забезпечують її функціональне призначення в системі національного захисту.

Визначені у чинному законодавстві принципи окремих напрямів соціальної політики держави та у працях науковців принципи щодо фінансування соціального захисту, їх перелік, класифікація та зміст надають підстави сформулювати наступне визначення: принципи фінансово-правового захисту військовослужбовців - це вихідні правові засади фінансово-правового регулювання, що встановлюють вимоги фінансування соціальних прав військовослужбовців.

Аналіз системи принципів фінансово-правового захисту дозволяє обґрунтувати наступні принципи, що на цей час є актуальними при забезпеченні особливих соціальних прав військовослужбовців, а саме:

- цільового спрямування бюджетних коштів на фінансування особливих соціальних прав військовослужбовців;
- фінансової достатності бюджетних коштів;
- адресного призначення;
- доступності та достатності компенсаційних виплат.

Принцип цільового використання бюджетних коштів забезпечується правом держави на пропорційний та справедливий розподіл бюджетних коштів на першій, другій та третій стадії бюджетного процесу.

З цим принципом пов'язано і наступний принцип фінансово-правового захисту - принцип фінансової достатності бюджетних коштів, реалізація якого знаходиться у повноваженнях головного розпорядника бюджетних коштів - Міністерства внутрішніх справ України. При розгляді бюджетного закону, враховуючи обмеженість бюджетних коштів та їх недостатність для виконання всіх

соціальних заходів, важливим є визначення окремою нормою бюджетного закону обсяг бюджетних коштів на ці цілі, відповідно до функціональної класифікації видатків бюджету та право Міністра внутрішніх справ на їх використання відповідно до відомчій класифікації.

Принцип адресного призначення фінансового забезпечення соціальних прав військовослужбовців, при введенні в чинне законодавство, повинен забезпечувати надходження пільг, гарантій та компенсацій по їх конкретному призначенню, що потребує додаткових обґрунтувань деяких соціальних прав, а саме: відшкодування матеріальної та моральної шкоди, що визначено чинним законом № 2011, проте докладно не встановлене. Норма носить декларативний характер, а визначає важливе принципове положення - отримання коштів нужденними.

З цим принципом пов'язаний і принцип доступності та достатності компенсаційних виплат, оскільки саме при встановленні конкретної особи досягаються відшкодування втрат фізичних, психічних, моральних, що потребує фінансового забезпечення, але у повному обсязі складно прораховується. Компенсація повинна надаватися у сумі економічного збитку у встановленому порядку та в міру серйозності порушень та обставин кожного випадку, який є результатом грубих порушень. Ці принципи містять також призив до держав інформувати громадськість і особливо жертв грубих порушень прав людини або міжнародного гуманітарного права про наявність їх можливостей у здійсненні права на правовий захист (медичні, психологічні, юридичні послуги тощо).

Висновки. Реалізація принципів фінансово-правового захисту військовослужбовців - це нормативно-правові регулятори фінансово-правового впливу, що спрямовані на досягнення мети фінансово-правового захисту - на соціальний захист, соціальне забезпечення та використання соціальної сфери військовослужбовцями, як громадянами України і як громадянами, що мають особливі соціальні права. З цих позицій принципи цільового спрямування бюджетних коштів, адресності, фінансової достатності, доступності та достатності компенсаційних виплат мають вирішальне значення при фінансуванні соціальних прав військовослужбовців.

Визначення, законодавче впровадження та використання у правовому регулюванні принципів фінансово-правового захисту військовослужбовців в умовах воєнного стану має вирі-

шальне значення для оборони країни, оскільки соціальна політика держави трансформується, зазнає змін, а нові реалії вимагають удосконалення правових позицій фінансово-правового регулювання соціального захисту з врахуванням інтересів всіх громадян і окремих вразливих категорій. Реалізація всіх запланованих соціальних заходів завдяки принципам фінансово-правового регулювання надає національній політиці соціального захисту військовослужбовців законності, демократичності, справедливості у виконанні обов'язків та у забезпеченні прав задіяних суб'єктів.

Реалізація принципів фінансово-правового захисту потребує з'ясування сутності чинного фінансового законодавства з правового регулювання соціальної політики, як нормативної бази їх ефективного застосування та подальшого розвитку.

Література

1. Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року. № 2011-XII / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/>
2. Фінансове право : підручник / М.П. Кучерявенко та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Харків : Право, 2016. 440 с.
3. Актуальні питання науки фінансового права : монографія / за ред. М. П. Кучерявенка. Харків : Право, 2010. 464 с.
4. Ніщимна С. А. Принципи публічної фінансової діяльності в Україні. Чернівці : ЧДЕУ, 2013. 376 с.
5. Латковська Т.Ф. Категорія «принципи права» та її значення для фінансово-правової науки. *Принципи фінансового права* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. 20-21 квітня 2012 р. / Харків : Право, 2012. С. 140-143
6. Reznik O., Kovalchuk A., Getmanets O. et al. Financial Security of the State. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. Vol. 9. №. 3. P. 843-852.
7. Воронова Л. К. Общие принципы финансового права и его институтов. *Принципы финансового права* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. 20-21 квітня 2012 р. Харків : Право, 2012. С. 48-50
8. Фінансове право : підручник / О.М. Бандурка та ін. ; за ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетманець. Харків : Екограф, 2015. 500 с.
9. Фінансове право. *Мультимедійний навчальний посібник*. URL : https://arm.naiu.kiev.ua/books/finansove_pravo/index.html (дата звернення 06.03.2023)
10. Віхров О.П., Ніщимна С.О. Фінансове право. Чернівці : ЧДЕУ, 2002. 280 с.

11. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн. Київ : Знання-Прес, 2003. 523 с.

12. Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні / упоряд. О. О. Кочемировська, О. М. Пищуліна. Київ : НІСД, 2012. 88 с.

13. Генеральна угода про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2019-2021 роки : Угода від 14 травня

2019 року. № п0001120-19 / Верховна Рада України // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/p0001120-19#Text>

*Крет Ю.М.,
аспірантка кафедри правового забезпечення
підприємницької діяльності та фінансової безпеки
Харківського національного університету
внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Міщук І. В., Киричук Б. С.

Стаття присвячена дослідженню характерних особливостей здійснення адміністративного судочинства в умовах воєнного стану, а також визначенню загальних тенденцій щодо розвитку національного законодавства у сфері електронного правосуддя. У ході дослідження встановлено, що проблема доступу громадян України до адміністративного судочинства особливо актуалізується в умовах ведення активних бойових дій, оскільки органи державної влади й органи місцевого самоврядування й далі систематично порушують гарантовані Конституцією України права й свободи, а тому ці правопорушення потребують негайної реакції зі сторони держави, незважаючи на вимоги воєнного стану. Міжнародна спільнота продовжує стверджувати, що функціонування правосуддя не повинно обмежуватися, за винятком ситуацій, коли виконання повноважень судової гілки влади фактично неможливе.

Встановлено, що сьогодні в законодавчих ініціативах спостерігаються тенденції до спрощення юридичних механізмів щодо здійснення адміністративного судочинства. Доведено, що у разі беззастережного дотримання судами України норм чинного законодавства, процедура розгляду й вирішення публічно-правових спорів у дистанційному режимі роботи не суперечитиме основоположним стандартам і принципам у галузі прав людини.

Проведено теоретичний й практичний аналіз закордонного досвіду у сфері електронного документообігу судової системи. Встановлено, що юридичний механізм подачі процесуальних документів до суду, як правило, не викликає труднощів, однак, зважаючи на практику України в умовах воєнного стану, акцентовано увагу на численних випадках хакерських атак на офіційні електронні джерела органів публічної влади України.

У статті також визначено, що юридичний факт введення воєнного стану на всій території України не впливає на перебіг процесуальних строків у адміністративному судочинстві. Акцентовано увагу на тому, що незалежно від того, чи строк на вчинення необхідної процесуальної дії розпочався до чи після 24.02.2022, встановлений судом або законом строк не

зупиняється і продовжує свій перебіг. У той же час, встановлено, що воєнний стан може бути визнаний поважною причиною для поновлення чи продовження процесуального строку.

Ключові слова: адміністративне судочинство, воєнний стан, права людини, Конституція України, територіальна підсудність, механізм дистанційної роботи учасників судового процесу, «Електронний суд», перебіг процесуальних строків.

Mishchuk I. V., Kyrychuk B. S. The essence of administrative proceedings during martial law

In this article, we have analyzed the essence of administrative proceedings during martial law and identified the main tendencies in the development of national legislation, which deals with e-justice. During our studying we have found out that the problem of access to administrative justice for Ukrainian citizens is becoming urgent right now because of conducting active hostilities on the territory of Ukraine. At the same time, it has noticed that public and local authorities continue systematically violate human rights which are guaranteed by the constitution of Ukraine. From this reason, these offenses require an immediate response from the state, despite the requirements of martial law. The international community continues to affirm that the functioning of justice should not be restricted except in situations when the administration of justice is virtually impossible because of the war.

It has established that today in legislative initiatives there are tendencies to simplify legal mechanisms for administering justice in Ukraine. It has proved that in case of unconditional observance by the courts of Ukraine of the norms of the current legislation, the procedure for consideration and resolution of public law disputes in the remote mode of work will not contradict the fundamental standards and principles of human rights.

In the article we have provided theoretical and practical analysis of foreign experience in the field of electronic document management of the judicial system. It is established that the legal mechanism of submitting procedural documents to the court, as a rule, does not cause difficulties, however, given the practice of Ukraine under martial law, attention is focused on numerous cases of hacker attacks on official electronic sources of public authorities of Ukraine.

It has established that the legal fact of the introduction of martial law throughout Ukraine does not affect the course of procedural terms in administrative proceedings. It is noted that regardless of whether the term for the necessary procedural action began before or after 24.02.2022, the term established by the court or the law does not stop and continues to run. At the same time, it is established that martial law may be recognized as a valid reason for the renewal or extension of the procedural term.

Key words: *administrative proceedings, martial law, human rights, the Constitution of Ukraine, territorial jurisdiction, mechanism of remote work of participants in the judicial process, "Electronic Court", the course of procedural terms.*

Постановка проблеми. Сучасний соціальний розвиток та геополітична ситуація в Україні диктують нам необхідність пошуку нових альтернатив перетворення пострадянської держави у високорозвинуте управлінське явище. У рамках цієї системи правова держава повинна виявляти себе як утворення європейського зразка, де кожен структурний елемент управління функціонує на загальноновизнаних прогресивних засадах. Саме забезпечення такого переходу повинно стати для України головним вектором політичного розвитку.

Нова фаза військових дій, яка розпочалася 24.02.2022 в Україні, продовжила збройну агресію Російської Федерації (далі - РФ) на теренах нашої незалежної держави, та була визнана Верховною Радою України як геноцид Українського народу. Ці події вплинули, без винятку, на всі соціально-культурні, політико-економічні та правові реалії нашого повсякденного життя. Нині можна спостерігати активний процес адаптації правової сфери до вимог воєнного стану з метою максимально ефективного врегулювання всіх видів суспільних відносин. На нашу думку, сфера адміністративного судочинства також не становить виняток.

Розгляд проблеми доступу до правосуддя особливо актуалізується в умовах ведення активних бойових дій, оскільки деструктивні зміни та порушення прав і законних інтересів фізичних осіб та юридичних осіб продовжуються, а отже, вони потребують негайної реакції з боку держави, незважаючи на вимоги воєнного стану. Саме у цей надзвичайно важкий період українського державотворення відчувається піднесення в рамках здійснення правосуддя таких фундаментальних цінностей, як верховенство права, принципи свободи, рівності та справедливості. З огляду на це, вважаємо, що питання доступу до адміністратив-

ного судочинства як одного з провідних видів правосуддя є актуальним, а отже, потребує всестороннього вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що повномасштабні бойові дії на території України розпочалися не так давно, проблема забезпечення функціонування судової гілки влади в умовах воєнного стану вже стала предметом активного обговорення багатьох вітчизняних науковців. Так, Привиденцев О.Г. наголошує на тому, що воєнний стан - це визначальний фактор під час перебудови юридичного механізму адміністративного судочинства [6, с. 56]. Дідик Н.О., Петрик В.В. та Росул О.М. стверджують, що дистанційна робота суддів як одна з нових форм здійснення правосуддя є майже неможливою, зокрема, через відсутність законодавчо закріплених положень [11, с.132]. Натомість Завидняк А.В. і Смокович М.І. виступають прихильниками ідеї активного застосування діджитал-технологій у роботі вітчизняних судів [2, с. 219; 13, с. 452]. Таким чином, наукові здобутки вказаних вчених стали підґрунтям для подальшого дослідження окресленої проблематики та для формування пропозицій щодо вдосконалення процесу здійснення адміністративного судочинства.

Мета статті - дослідження характерних особливостей здійснення адміністративного судочинства в умовах воєнного стану, проведення аналізу теоретико-правових та організаційно-процесуальних аспектів реалізації правосуддя, а також визначення загальних тенденцій щодо розвитку національного законодавства у сфері адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Військовий напад РФ на Україну призвів до окупації чи не третини території нашої держави, внаслідок чого приблизно 20% судів не мали змоги здійснювати правосуддя [16]. 24.02.2022 Указом Президента України №64/2022 невідкладно був введений воєнний стан на всій території України, який, відповідно до ст.64 Конституції України, може встановлювати окремі обмеження прав і свобод людини і громадянина [7]. У той же час, правосуддя - це основоположна юридична можливість, яка не може бути заборонена навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Відтак, сьогодні кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, незважаючи на сучасні реалії воєнного стану (ст.55 та ст.64 Конституції України) [4].

Члени Європейської комісії за демократію через право (іншими словами - Венеційська комісія), до якої Україна приєдналася в 1996 році, також акцентують увагу на тому, що навіть при надзвичайних правових режимах судова система має продовжувати гарантувати здійснення права на справедливий суд. Функціонування правосуддя не повинно обмежуватися, за винятком ситуацій, коли виконання повноважень фактично неможливе [6, с. 56].

Виходячи з особливостей цієї проблеми, Верховна Рада України прийняла Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 №389-VIII, де в ст.26 закріпила основні положення щодо здійснення судочинства в період воєнного стану, а саме:

- суди повинні діяти виключно на підставі та в спосіб, визначені Конституцією України та законами України;
- правосуддя на території, де введено воєнний стан, здійснюється лише судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається;
- створення надзвичайних та особливих судів не допускається;
- забороняється скорочувати чи прискорювати будь-які форми судочинства;
- у тому випадку, коли суди, розміщені на території, де введено воєнний стан, об'єктивно не можуть здійснювати правосуддя, за допомогою закону України може бути змінена територіальна підсудність судових справ чи змінено місцезнаходження судів [8].

Таким чином, одним із найактуальніших питань залишається зміна територіальної підсудності судових справ у разі ведення активних бойових дій. Відповідно до відкритої статистичної інформації, станом на 26.09.2022 розпорядженням Верховного Суду було перенесено 169 судів із 10 областей України. До цього переліку, зокрема, потрапили суди з Житомирської, Запорізької, Київської, Миколаївської, Харківської, Чернігівської та інших областей. У той же час, більше 40 судів повністю відновили роботу на звільнених територіях України [14].

Організаційно-правовий механізм зміни територіальної підсудності судових справ у разі неможливості виконання судом покладених на нього повноважень передбачається ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 №1402-19. Так, відповідно до змін, які були внесені Верховною Радою України 03.03.2022,

у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин (зокрема, у зв'язку з воєнним, надзвичайним станом, стихійним лихом чи активними військовими діями), територіальна підсудність справ може бути змінена за рішенням Вищої ради правосуддя за попереднім поданням Голови Верховного Суду України. Судова справа у такому випадку буде вирішуватися судом найбільш територіально наближеним до суду, який припинив функціонування. Якщо Вища рада правосуддя не може здійснювати повноваження, питання про зміну підсудності, а також про передачу всіх справ вирішується безпосередньо розпорядженням Голови Верховного Суду [9].

Оскільки станом на 16.10.2022 Вища рада правосуддя все ще не працює через відсутність належної кількості голосів для кворуму, частину її повноважень, зокрема, у сфері зміни територіальної підсудності судів, передано Голові Верховного Суду України.

З початком воєнного стану можемо спостерігати, що кількість звернень до судів в рамках всіх форм судочинства значно скоротилася, хоча через місяць від початку активних бойових дій статистика звернень знову мала тенденцію до зростання. За словами т.в.о. Голови Державної судової адміністрації О. Сальнікова, судова система вистояла і надійно закріпилася на рубежах, які забезпечили їй Збройні Сили України, а громадяни отримали необхідний доступ до правосуддя. Так, лише впродовж травня-серпня 2022 року, у волинській загальній місцевій суді офіційно відрядили 15 суддів, які евакуювалися з таких «гарячих» точок, як Краматорськ, Маріуполь та Ізюм [12].

На нашу думку, нині в законодавчих ініціативах відстежується тенденція до спрощення процедурних елементів під час здійснення судочинства, зокрема, через залучення дистанційного формату роботи суддів. Пандемія коронавірусної інфекції (COVID-19) стала першим поштовхом до пошуку альтернативних рішень. Держави змушені запроваджувати карантинні заходи, а разом із тим - приймати такі рішення, які будуть найменш обтяжливими для прав людини. З цієї причини, перехід правосуддя у дистанційний режим роботи є прикладом глобального виклику в умовах демократії.

22.07.2022 Європейська комісія з ефективності правосуддя при Раді Європи (інша назва - CEPEJ) провела з Верховним Судом України онлайн-консультацію щодо удосконалення законодавства про дистанційне правосуддя в умовах війни. Верховний Суд виходив з того, що через активні бойові

дії реалізація правосуддя стала небезпечною на багатьох територіях України, що обумовлює об'єктивну необхідність змінити режим роботи суддів. Серед іншого пропонувалося розширити сферу застосування письмового провадження, коли розгляд і вирішення адміністративної справи відбувається без повідомлення та (або) виклику учасників справи, а також передбачити можливість надання повноважень секретаря судового засідання іншим працівникам апарату.

Експерти СЕРЕЖ детально розглянули пропозиції Верховного Суду України та підтримали ідею активного впровадження засобів відеоконференцз'язку під час судових засідань. На їхнє переконання, у разі беззастережного дотримання судами України змін до українського законодавства, процедура розгляду та вирішення публічно-правових спорів не суперечитиме стандартам і принципам у галузі прав людини [5].

У свою чергу, Державна судова адміністрація ще 2015 року розробила процесуальний порядок проведення відеоконференцз'язку під час судового засідання за участі сторін, які перебувають поза приміщенням суду. Управління адміністрації пропонує використання комунікаційної платформи Easy Con, яка стала невід'ємним елементом Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі - ЄСІТС). З огляду на це, вважаємо за доцільне зауважити, що, відповідно до ч. 14 ст. 10 КАС, офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійсненим судом [3].

На нашу думку, такий юридичний механізм проведення судових засідань значно допоміг нормалізувати здійснення правосуддя в умовах загальнонаціонального карантину. Однак, сьогодні практика воєнного стану доводить, що дистанційна форма засідання лише для сторін спору не є ефективним вирішенням проблеми. Це зумовлено передусім тим, що чи не щодня в кожній місцевості України лунають сигнали «Повітряна тривога!», що передбачає об'єктивну необхідність для осіб, які перебувають у приміщенні суду, негайно переміститися в укриття. Оскільки, зазвичай, сигнали про небезпеку лунають доволі довго, ми не можемо стверджувати, що розгляд і вирішення справи здійснюється продуктивно та результативно. З огляду на це, ми пропонуємо затвердити на законодавчому рівні варіанти впровадження дистанційного режиму роботи не тільки для сторін спору, а й для працівників суду.

02.03.2022 Рада суддів України оприлюднила рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. Положеннями передбачено, що при

визначенні умов роботи суду у воєнний час, слід керуватися реальною поточною обстановкою, що склалася в регіоні. Усіх доступних працівників, по можливості, перевести на дистанційну роботу. Головуючий суддя повинен під час кожного засідання визначати мінімальну кількість осіб, які повинні знаходитися у приміщенні суду упродовж робочого дня, чітко розподілити між ними обов'язки. Крім того, Рада рекомендує обмежувати допуск до судових засідань тих осіб, які не вважаються учасниками [10].

У той же час, О. Привиденцем наголошує на необхідності активного використання ресурсів «Електронного суду». На його думку, для України розвиток інформаційного суспільства повинен стати одним із головних стратегічних орієнтирів та розглядатися як загальнонаціональне завдання. Автор наголошує, що Україні варто звернути увагу на досвід Сінгапуру, де система електронної подачі документів діє ще з 2000 року [6, с. 55]. Так, зокрема, успішно функціонує Система електронного вилучення документів, яка дозволяє фізичним та юридичним особам в дистанційному режимі шукати та переглядати документи, що надійшли до суду у адміністративній справі, а також Електронна інформаційна служба, котра надає можливість дізнаватися про всі процесуальні дії в режимі реального часу.

В Україні аналогом Системи електронної подачі документів Сінгапуру є «Електронний суд», що забезпечує можливість авторизованим користувачам у передбачених законодавством випадках створювати та надсилати до судових органів в електронному вигляді всі процесуальні документи. Крім того, система дозволяє отримувати інформацію про стан і результати розгляду надісланих документів.

На перший погляд, такий юридичний механізм подачі процесуальних документів до суду не повинен викликати труднощів. Однак, О. Росул вважає, що «Електронний суд» не варто сприймати так однозначно. Що ж відбувається на практиці? Відповідно до чинного законодавчого регулювання адміністративного судочинства на суддях лежить «подвійний» тягар. У першу чергу, це зумовлено тим, що КАС дозволяє подавати позови чотирма способами, а саме: через особисту подачу паперових документів безпосередньо до канцелярії суду, через надіслання паперових документів поштою, через направлення документів в електронному вигляді на офіційну електронну адресу суду, а також через розміщення документів в підсистемі «Електронний суд». Таким чином, суддя

змушений не лише розглянути й вирішити справу по суті, але й постійно контролювати, яким чином відправляти процесуальні документи (звичайною поштою, офіційною електронною поштою чи через підсистему «Електронний суд»?) [11, с. 132].

Інше проблемне питання полягає в тому, що наразі не всі суди України приєднані до підсистеми «Електронний суд», що, у свою чергу, уповільнює процес застосування передових діджитал технологій. Поряд із цим, в Україні вже зафіксовано випадки, коли приміщення суду, разом з усім технічним забезпеченням були зруйновані через активні бойові дії. Після цього справи хоч і приймаються системою, однак залишаються без реакції зі сторони суду.

Сумніви також викликає той факт, що доступ до підсистеми «Електронний суд» не контролюється зі сторони самого суду. Так, представник, приєднавшись до електронної справи у першій інстанції та маючи повноваження тільки на неї, фактично бачить весь рух справи (у тому числі в апеляційній та касаційній інстанціях) навіть після припинення його повноважень. На жаль, при повідомленні суду про такий факт, доступ до електронної справи ніхто не скасовує.

У зв'язку з тим, що на початку повномасштабного вторгнення РФ було зафіксовано рекордну кількість хакерських атак на офіційні електронні джерела влади України, Державна судова адміністрація прийняла рішення про обмеження доступу до веб-ресурсу «Єдиний державний реєстр судових рішень», а також до сервісів «Стан розгляду справ» та «Список справ, призначених до розгляду». За словами т.в.о. Голови Державної судової адміністрації О. Сальнікова, всі судові рішення, ухвалені в період воєнного стану, будуть внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень, і як тільки ситуація стабілізується, кожен зможе ознайомитися з інформацією Реєстру [16]. Станом на 16.10.2022 офіційний веб-ресурс та два сервіси повністю відновили свою роботу.

Сторонам справи також слід враховувати, що воєнний стан не впливає на перебіг процесуальних строків у справі. Незалежно від того, чи строк на вчинення процесуальної дії розпочався до чи після 24.02.2022, встановлений судом або законом строк не зупиняється і продовжує свій перебіг. У той же час, факт введення воєнного стану може бути поважною причиною для поновлення чи продовження процесуального строку. Рада суддів України рекомендує виважено підходити до питань, пов'язаних з поверненням процесуальних документів, залишення їх без руху, встанов-

лення процесуальних строків та, по можливості, продовжувати їх щонайменше до закінчення воєнного стану. Звідси ми можемо зробити висновок, що введення воєнного стану фактично визнається поважною причиною пропуску строку. Однак, вважаємо, що ця рекомендація не повинна мати абсолютний характер, тому що територія України велика, не всюди ведуться активні бойові дії, а відтак доцільним є звернення уваги на територіальне місцезнаходження суду та його можливість до здійснення правосуддя.

Пам'ятаймо й те, що правило про автоматичне поновлення строку позовної давності не застосовується до строку звернення до суду в порядку адміністративного судочинства, оскільки останній строк є нормою процесуального, а не матеріального права. Відтак, особа, яка бажає звернутися до суду за захистом своїх прав та інтересів з пропуском встановленого законом строку, повинна подати до суду клопотання про поновлення пропущеного строку.

Висновки. Таким чином, глобалізація є ключовим чинником, який вплинув на розвиток судочинства в XXI столітті. Це твердження ґрунтується на низці фактів, серед яких варто виділити діджиталізацію судочинства, уніфікацію судових процесів, утвердження пріоритету прав людини та інших цінностей при здійсненні правосуддя. Саме завдяки технічному прогресу в умовах стрімкої глобалізації національні суди мають змогу функціонувати навіть у період воєнного стану.

Ми погоджуємося, що навіть при надзвичайних правових режимах судова система повинна продовжувати розгляд і вирішення адміністративних справ. Функціонування правосуддя не повинно обмежуватися, за винятком ситуацій, коли виконання повноважень фактично неможливе.

З огляду на це, сьогодні в законодавчих ініціативах чітко відстежується тенденція до спрощення процедурних елементів судочинства, зокрема через зміну територіальної підсудності судів за допомогою розпорядження Голови Верховного Суду України, а також через удосконалення механізму дистанційної роботи учасників судового процесу.

Встановлено, що представники Європейської комісії з ефективності правосуддя підтримують Україну щодо питань впровадження нових форматів роботи, вважаючи, що це не суперечитиме стандартам та принципам у галузі прав людини.

Поряд з цим, виникає чимало запитань щодо ефективності роботи підсистеми «Електронний суд», зокрема, через тимчасову неможливість здійснення

процесів документообігу у випадку хакерської атаки на офіційні електронні джерела України.

Проведене дослідження не претендує на остаточне вирішення усіх аспектів обраної проблеми. Перспектива подальшого дослідження може бути спрямована на розкриття інших особливостей здійснення адміністративного судочинства в умовах воєнного стану.

Література

1. Бадида А. Ю. Соціальна держава в умовах глобалізації : монографія. Ужгород : РІК-У, 2019. 200 с.
2. Завидняк А. В. Доступ до адміністративного правосуддя в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1 (32). С. 218-221.
3. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. №2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. №35.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. №254к/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
5. Консультація СЕПЕJ з судовими органами України щодо удосконалення законодавства про дистанційне правосуддя в умовах війни, що триває. *Офіс Ради Європи в Україні* : веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/MNcGRuP> (дата звернення: 27.10.2022).
6. Привиденцев О. Г. Особливості здійснення адміністративного судочинства в умовах воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип.1 (42). С. 54-57.
7. Про введення воєнного стану : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. №64/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 46. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 27.10.2022).
8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 №389-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 №1402-19. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
10. Робота суддів в умовах воєнного стану. *Ліга 360* : веб-сайт. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209874_robota-sudv-ukrani-v-umovakh-vonnogo-stanu (дата звернення: 27.10.2022).
11. Росул О. М., Дідик Н. О., Петрик В. В. Сучасні виклики правосуддю в умовах глобалізації та війни в Україні. *Міжнародний науковий вісник «Грааль науки»*. 2022. №17. С. 130-134.
12. Скільки суддів з «гарячих точок» перевелися у волинські суди? *Сила правди* : веб-сайт. URL: <https://sylapravdy.com/skilky-suddiv-z-garyachyh-tochok-perevelysya-u-volynski-sudy/> (дата звернення: 27.10.2022).
13. Смокович М. І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 70. С. 450-455.
14. Суддям небезпечно виїжджати гуманітарними коридорами. *Суспільне новини* : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/222932-suddam-nebezpecno-viizdzati-gumanitarnimi-koridorami-pravosudda-v-ukraini-pid-cas-vijni/> (дата звернення: 27.10.2022).
15. Усенко І. Б. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку : монографія. К. : Наукова думка, 2014. 506 с.
16. Як працює судова система під час війни? *Судова практика* : веб-сайт. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/211489_yak-pratsyu-sudova-sistema-pd-chas-vyni (дата звернення: 27.10.2022).

Міщук І. В.,
кандидат юридичних наук,
професор кафедри конституційного права та
галузевих дисциплін
Національного університету водного
господарства та природокористування

Киричук Б. С.,
студентка 3 курсу
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного
господарства та природокористування

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ НА МОРСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ

Ніколаєв О. Т., Ніколаєва М. І.

Статтю присвячено дослідженню міжнародного нормативного регулювання безпеки судноплавства під час здійснення перевезень морським транспортом. Відзначено особливу роль морських перевезень для транспортної галузі та економіки світу в цілому, що обумовлює особливу увагу міжнародної спільноти до забезпечення безпеки їх функціонування.

Визначено необхідність розвитку міжнародного співробітництва з метою вироблення та вжиття ефективних і практичних заходів щодо запобігання всім незаконним актам, спрямованим проти безпеки морського судноплавства, а також переслідуванню та покаранню осіб, які їх здійснюють. Здійснено огляд міжнародних актів, нормами яких врегульовано механізм забезпечення безпеки морського транспорту від терористичних посягань.

Проаналізовано роль та місце міжнародних нормативно-правових актів, виданих структурами ООН. Надано перелік дій, що визнаються спрямованими проти безпеки морського судноплавства. Виділено коло об'єктів, на які можуть бути спрямовані злочинні посягання. Установлено, що проти-правні дії будуть уважатися спрямованими проти безпеки морського судноплавства, якщо їх учинення або така спроба можуть реально загрожувати безпечному плаванню судна. Сформульовано недоліки, які потребують урегулювання у Конвенції щодо боротьби з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства. Надано загальну характеристику Міжнародному кодексу з охорони суден та портових засобів, метою якого є запобігання вчиненню можливих терористичних актів. Проведеним аналізом міжнародно-правових актів, що стосуються питання боротьби з морським тероризмом, доведено, що немає жодного чинного універсального міжнародного договору, у якому розкривалося б поняття «міжнародний морський тероризм» та його юридичний склад. Боротьба з тероризмом на морському транспорті через її специфічність не може бути прерогативою окремого державного органу і повинна здійснюватися в тісній взаємодії з подібними державними органами іноземних країн. Складність боротьби з актами тероризму зумовлена різним міжнарод-

но-правовим статусом та правовим режимом морських просторів.

Ключові слова: морське судноплавство, тероризм, міжнародний морський тероризм, безпека морського судноплавства.

Nikolaiev O. T., Nikolaieva M. I. International legal mechanism for combating terrorism on sea transport

The article is devoted to the study of the international normative regulation of shipping safety during transportation by sea. The special role of maritime transport for the transport industry and the economy of the world as a whole was noted, which causes special attention of the international community to ensuring the safety of their functioning.

It was determined that the need for the development of international cooperation in order to develop and take effective and practical measures to prevent all illegal acts directed against the safety of maritime shipping, as well as to prosecute and punish the persons who commit them. A review of international acts, the norms of which regulate the mechanism of ensuring the safety of maritime transport against terrorist attacks was carried out.

The role and place of international normative legal acts issued by UN structures were analyzed. A list of actions recognized as directed against the safety of maritime shipping was provided. The range of objects, which can be directed by criminal encroachments, has been identified. It has been established that unlawful acts will be considered directed against the safety of maritime navigation if their commission or attempt can really threaten the safe navigation of the ship. The shortcomings that need to be addressed in the Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Maritime Navigation have been formulated. A general description of the International Ship and Port Facility Security (ISPS) Code, the purpose of which is to prevent the commission of possible terrorist acts has been given. The analysis of international legal acts related to the issue of combating maritime terrorism has proven that there is no valid universal international treaty that would reveal the concept of "international maritime terrorism" and its legal structure. Due to its specificity, the fight against terrorism in maritime transport cannot be the prerogative of a single state body and must be carried out in close cooperation with similar state bodies

of foreign countries. The complexity of combating acts of terrorism is determined by the different international legal status and legal regime of maritime spaces.

Key words: *maritime navigation, terrorism, international maritime terrorism, safety of maritime navigation.*

Морський транспорт для міжнародної торгівлі має вирішальне значення, оскільки переважний обсяг вантажів перевозиться саме водними шляхами. Згідно з даними 2021 р., світова система морського транспорту складалася з торговельного флоту, загальна кількість якого перевищила 100 тис. одиниць. Зважаючи на вказані масштаби, для повноцінного функціонування така транспортна система має бути відкритою та гнучкою, що водночас робить її вразливою до різних загроз, зокрема й терористичних атак.

Тероризм є серйозною загрозою безпеці морського транспорту, життю та здоров'ю екіпажу та пасажирів суден, завдаючи великої шкоди міжнародній торгівлі та спричиняючи значні економічні збитки для багатьох країн світу.

Тероризм на морі є злочином міжнародного характеру. Метою терористів є залякування населення і влади для виконання своїх, як правило, політичних та інших протиправних вимог. При цьому порушується принцип свободи у відкритих водах та його важливий елемент - свобода мореплавання, створюється загроза безпеці людського життя на морі, перешкоджаючи розвитку та здійсненню господарської діяльності. Морський тероризм загрожує безпеці не лише торгових суден, а й нафтогазовидобувних платформ, підводних кабелів та трубопроводів, інфраструктурі морських портів. При цьому сьогодні одними з найуразливіших можуть вважатися саме морські цілі. Із цих причин формування на міжнародному рівні системи ефективної боротьби зі злочинами на морі, розроблення насамперед превентивних заходів, заходів оперативного реагування та захисних заходів, здатних реально гарантувати безпеку мореплавання та викоринити тероризм на морі як явище, на сьогодні виступає одним із першочергових завдань світової спільноти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні питання, пов'язані з методами забезпечення безпеки морського транспорту, міжнародно-правовим механізмом протидії тероризму на морі висвітлювали у своїх роботах Г. Анцелевич [1], Т. Брежнєва [3], О. Шемякін, В. Прусс [4].

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити базові міжнародно-правові основи боротьби з тероризмом на морському транспорті.

Виклад основного матеріалу. До тероризму на морі зазвичай вдаються організовані антиконституційні та антиурядові угруповання, що мають підтримку організованих злочинних груп, які зацікавлені в досягненні терористами цілей, які вони переслідують. У 70-ті - 80-ті роки ХХ ст. терористичні акції на морі відбувалися в основному біля узбережжя Західної Африки, у Червоному морі та в західній частині Індійського океану, а також біля берегів Південно-східної Азії. Сьогодні ж реальна загроза тероризму є як у традиційно небезпечних із погляду тероризму регіонах, так і в інших ще донедавна спокійних морях.

Розуміючи актуальність вжиття нових найефективніших заходів боротьби з актами морського тероризму, уряди більшості країн роблять певні і досить успішні кроки в цьому напрямі.

У 1985 р. після терористичного акту проти італійського лайнера «Achillo Lauro» [6, с. 71-72], що викликав широку реакцію у світі, Генеральна Асамблея ООН ухвалила Резолюцію «Про заходи щодо запобігання міжнародному тероризму та вивчення причин, що лежать в основі тероризму», в якій серед іншого запропонувала Міжнародній морській організації (International Maritime Organization, IMO) вивчити проблему терористичних актів проти морських суден із метою винесення рекомендацій щодо вжиття відповідних заходів.

На дипломатичній конференції в Римі 10 березня 1988 р. під егідою IMO було прийнято Конвенцію про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, яка набула чинності 1 березня 1992 р., а також Протокол щодо боротьби з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі.

Держави визнали за необхідне розвивати міжнародне співробітництво з метою вироблення та вжиття ефективних і практичних заходів щодо запобігання всім незаконним актам, спрямованим проти безпеки морського судноплавства, а також переслідуванню та покаранню осіб, які їх здійснюють.

У ст. 3 Конвенції надається перелік дій, що визнаються спрямованими проти безпеки морського судноплавства:

«1. Будь-яка особа вчиняє злочин, якщо вона незаконно та навмисно: а) захоплює судно або

здійснює контроль над ним силою чи погрозою сили або через будь-яку іншу форму залякування; або b) учиняє акт насильства проти особи на борту судна, якщо цей акт може загрожувати безпечному плаванню цього судна; або c) руйнує судно або завдає судну або його вантажу пошкодження, яке може загрожувати безпечному плаванню судна; або d) поміщає або вчиняє дії з метою розміщення на борт судна будь-яким способом пристрою або речовини, які можуть зруйнувати це судно, завдати цьому судну або його вантажу пошкодження, яке загрожує або може загрожувати безпечному плаванню даного судна; або e) руйнує морське навігаційне обладнання або завдає йому серйозного пошкодження, або створює серйозні перешкоди його експлуатації, якщо будь-який такий акт може загрожувати безпечному плаванню судна; або повідомляє свідомо неправдиві відомості, створюючи цим загрозу безпечному плаванню судна; або g) завдає поранення будь-якій особі або вбиває її у зв'язку зі скоєнням або спробою скоєння якогось зі злочинів, зазначених у підпунктах «а»-«d».

2. Будь-яка особа також учиняє злочин, якщо вона: а) намагається вчинити якийсь зі злочинів, зазначених у пункті 1; або b) підбурює до вчинення будь-якого зі злочинів, зазначених у пункті 1, учиненого будь-якою особою, або є іншим чином співучасником особи, яка вчиняє такий злочин; або c) загрожує з умовою або без такої, як це передбачено національним законодавством, з метою змусити фізичну чи юридичну особу вчинити будь-яку дію або утриматися від неї, учинити якийсь зі злочинів, зазначених у підпунктах «b», «c» та «e» пункту 1, якщо ця загроза може загрожувати безпечному плаванню судна, про яке йдеться».

Провівши аналіз перелічених вище положень, можна виділити коло об'єктів, на які можуть бути спрямовані злочинні посягання, зазначені в п. 1 ст. 3.

1. Учинення протиправних дій щодо морського судна. Такі дії можуть включати: захоплення та (або) викрадення судна; руйнування чи пошкодження судна; закладку на борт судна засобів або пристроїв, які можуть зруйнувати судно або завдати йому серйозних пошкоджень; руйнування навігаційного обладнання або завдання йому серйозних пошкоджень або створення серйозних перешкод для його експлуатації.

2. Учинення протиправних дій щодо фізичних осіб. За змістом Конвенції ці дії охоплюються вчиненням акту насильства, під яким слід розуміти заподіяння шкоди життю та здоров'ю щодо осіб,

які перебувають на борту судна, інших осіб, якщо ці дії пов'язані з учиненням чи спробою вчинення якогось зі злочинів, зазначених у підпунктах «а»-«b» Конвенції (наприклад, ними можуть бути працівники порту).

3. Учинення протиправних дій щодо вантажу, який знаходиться на борту судна. Ці дії можуть бути спрямовані безпосередньо на сам вантаж (наприклад, умисне його знищення чи пошкодження) або стати непрямою причиною знищення чи пошкодження вантажу.

4. Повідомлення свідомо неправдивих відомостей, які можуть загрожувати безпеці судна.

Конвенція встановлює відповідальність як за вчинення зазначених злочинних діянь, так і за спробу їх учинення; підбурювання до їх учинення; співучасть у них; примушування будь-якої фізичної чи юридичної особи вчинити зазначені злочини. Усі зазначені протиправні дії будуть уважатися спрямованими проти безпеки морського судноплавства, якщо їх учинення або така спроба можуть реально загрожувати безпечному плаванню судна.

У ст. 2 зазначено морські судна, до яких положення аналізованої Конвенції не застосовуються. Це військові кораблі, судна, що використовуються в таких цілях: військово-допоміжних, митних, поліцейських; судна, що виведені з експлуатації.

Перелічені в Конвенції злочини мають бути включені до договору, що укладається між державами-учасницями, який передбачає видачу особи, яка вчинила зазначені діяння. Слід зауважити, що в цій Конвенції врегульовано більшість питань, що можуть виникнути при видачі особи, яка вчинила акт, спрямований проти безпеки морського судноплавства.

Конвенція щодо боротьби з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, - безперечний крок уперед у міжнародно-правовому регулюванні протидії терористичним актам на морському транспорті. Водночас слід зауважити, що вона, на наш погляд, не позбавлена недоліків. Так, незважаючи на те, що п. 1 ст. 3 містить досить широке коло незаконних та навмисних дій, які цією Конвенцією кваліфіковані як злочинні діяння, що загрожують безпеці морського судноплавства, цей перелік не охоплює всі можливі прояви морського тероризму в теперішній час.

Морські судна, що здійснюють міжнародні перевезення, часто стають для суб'єктів міжнародного тероризму засобом транзитного розміщення різних незаконних вантажів (зброї,

боєприпасів, вибухових речовин, наркотиків, пропагандистської літератури тощо), а також можуть бути використані для забезпечення логістичної підтримки терористичних організацій. Як правило, таке перевезення здійснюється приховано за легалізованими або підробленими документами. При цьому судно, члени екіпажу та пасажери на небезпеку не наражаються. Для такої незаконної діяльності здійснювати захоплення та викрадення судна не потрібно. Однак на практиці не виключені випадки захоплення та викрадення судна з метою його використання як непрямого об'єкта терористичної діяльності. Крім того, морські судна можуть бути використані і як транспортний засіб для доставки терористів і заручників у певне місце призначення вже після скоєння терористичного акту, який ніяк не пов'язаний із функціонуванням морського транспорту.

Положення ст. 9 Конвенції не стосуються норм міжнародного права щодо компетенції держав здійснювати свою юрисдикцію в розслідуванні злочинних посягань, зазначених у п. 1 ст. 3, або вживавати примусових заходів на борту судна, яке не ходить під їхнім прапором. Водночас, якщо були скоєні акти піратства, юрисдикція іноземних військових кораблів у відкритому морі визнається міжнародною спільнотою і знаходить своє відображення в Конвенції ООН з морського права (статті 105, 110). Звідси можна дійти висновку, що в разі вчинення незаконних актів, спрямованих проти безпеки морського судноплавства, які пов'язані з піратськими атаками і які перелічені у п. 1 ст. 3, Конвенція не визнає наявності в держав-учасниць універсальної юрисдикції, а саме права проводити огляд судна, здійснювати обшук, заарештовувати передбачуваних злочинців та судна, що залучені до скоєння актів терористичного спрямування, на відміну від скоєння актів піратства. На думку науковців [8; 10], цей захід повинен бути відображений у Конвенції, оскільки не можна говорити про застосування заходів із захисту людського життя від актів незаконного втручання, якщо держави не матимуть компетенції втрутитися до того, як постраждають люди.

Отже, зазначена Конвенція займає чільне місце в системі міжнародно-правових актів, що забезпечують ефективне співробітництво держав у боротьбі з тероризмом на морському транспорті. Але водночас у світлі сучасних тенденцій стає об'єктивною необхідністю вдосконалення її положень. Необхідні заходи в цьому напрямі вже вживаються. Так, згідно з резолюцією А.924(22)

Асамблеї ІМО, Юридичний комітет приступив до розгляду можливих поправок до Конвенції та Протоколу 1988 р.

Під час 85-ї сесії Юридичного комітету ІМО у жовтні 2002 р. розглянуто поправки до Конвенції щодо розширення списку злочинів, закріплених у ст. 3 (до існуючих на той час протиправних діянь було додано ще сім). Отже, нині перші чотири злочини - це дії, що мають місце на судні або спрямовані на судно, які переслідують терористичну мету. Одне порушення стосується присутності на борту інструментів або речовин, які зазвичай не використовуються на судні, але необхідні в процесі застосування зброї масового знищення. Останні два - використання судна з метою транспортування речовин, які застосовуються для масового знищення. Однак жодних інших змін до положень Конвенції не було внесено.

За підсумками проведеного у 2004 р. у Пекіні (КНР) Міжнародного семінару з проблем безпеки морського транспорту було заявлено, що країни Азійсько-Тихоокеанського регіону мають величезний потенціал співробітництва в галузі безпеки морського транспорту. Вони повинні розділяти спільну відповідальність у підтриманні миру та стабільності морської зони.

Про таке зміщення пріоритетів у галузі міжнародного співробітництва свідчить і той факт, що після подій 11 вересня 2001 р. ІМО було розроблено нові міжнародні стандарти в галузі морської безпеки, які викладені в Міжнародному кодексі з охорони суден та портових засобів (Кодекс ОСПЗ). Кодекс був прийнятий 12 грудня 2002 р. і набрав чинності з 1 липня 2004 р. як доповнення до Конвенції про охорону людського життя на морі 1974 р. (СОЛАС-74) у вигляді додаткового розділу Х1-2 («Особливі заходи щодо підвищення рівня морської безпеки»).

Положення цього Кодексу не застосовуються до військових кораблів, допоміжних суден військово-морського флоту та інших суден, що належать договірному уряду або експлуатуються ним і використовуються лише для урядової некомерційної служби (п. 3.3). Мета Кодексу - запобігання вчиненню можливих терористичних актів. Так, відповідно до положень Кодексу Договірні уряди повинні встановлювати рівні охорони об'єктів (пасажирських суден, включаючи високошвидкісні пасажирські судна; вантажних суден, включаючи високошвидкісні судна, місткістю 500 т і більше; морських пересувних бурових установок; портових засобів, що обслуговують судна, які здійснюють міжнародні рейси) та надавати

допомогу із захисту від подій, пов'язаних з охроноюю.

Метою Кодексу є забезпечення послідовного підходу до оцінювання небезпеки для встановлення відповідних рівнів охорони суден та портових засобів. Відповідно до п. 1.2 Кодексу ОСПЗ направлений на:

- створення міжнародної структури, що використовує співробітництво між урядами, урядовими установами, місцевими адміністраціями, представниками морського судноплавства та портів для виявлення загрози та вжиття заходів, що запобігають обставинам, пов'язаним із порушенням охорони суден і портових засобів, що використовуються в міжнародній торгівлі;

- розподіл відповідних ролей та відповідальності між урядами, урядовими установами, місцевими адміністраціями, представниками морського судноплавства та портів на національному і міжнародному рівнях для забезпечення охорони на морі;

- забезпечення завчасного й ефективного збору та обміну інформації, пов'язаної з охроноюю;

- надання методології оцінювання охорони так, щоб мати готові плани та процедури реагування на рівні охорони;

- забезпечення впевненості в тому, що в наявності є адекватні й належні заходи забезпечення охорони на морі.

Для досягнення поставленої мети Кодекс установив:

- мінімальні вимоги функціональної безпеки: план безпеки судна, відповідальна особа на борту судна, відповідальна особа в штаті судновласника;

- мінімальні вимоги до функціональної безпеки для портових об'єктів: план безпеки об'єкта, відповідальна особа, яка забезпечує безпеку обладнання об'єкта;

- моніторинг та контроль доступу на судна, контроль за діями людей, станом вантажу та забезпеченням доступності засобів зв'язку при виникненні небезпеки.

Вищі рівні охорони передбачають наявність більшої ймовірності події.

Для встановлення відповідного рівня охорони зважають на такі фактори:

- тупінь довіри до інформації про загрозу;
- ступінь обґрунтованості інформації про загрозу;

- ступінь конкретності інформації про загрозу або ступінь неминучості загрози;

- потенційні наслідки такої події.

Учинення актів тероризму на морському транспорті не завжди відбувається в межах водної акваторії. Терористи мають реальні можливості для атак у портах, на рейді судна, у каналах, де маневреність судів сильно обмежена. Тому заходи щодо гарантування безпеки морського судноплавства слід розглядати разом із безпекою портових засобів. Слід зауважити, що в указаному Кодексі вперше було сформульовано поняття «портового засобу», що стало наслідком вироблення єдиних підходів світової спільноти до гарантування безпеки на морському транспорті. Їх точне і повне дотримання може певною мірою служити гарантом безпеки морських суден [9].

Отже, основну роль у забезпеченні безпеки суден та портів відіграють: Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі від 1 листопада 1974 р. (Конвенція СОЛАС-74) з поправками, Міжнародний кодекс з охорони суден та портових засобів (Кодекс ОСПЗ) та рекомендації ІМО. На 22-й сесії Асамблеї ІМО у листопаді 2001 р. односторонньо було прийнято резолюцію А.924(22), яка встановлює необхідність вироблення нових заходів щодо захисту суден та портових засобів. Розділ Х1-2 Конвенції СОЛАС-74 та Кодекс ОСПЗ стали основним підсумком проведеної протягом трохи більше року інтенсивної та копіткої роботи Комітету з безпеки на морі ІМО та його робочої групи. У грудні 2002 р. вони були схвалені конференцією урядів Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі 1974 р., що проводилася в Лондоні. Згідно з зазначеними документами, з 1 січня 2004 р. запроваджено нові стандарти забезпечення безпеки для об'єктів морського транспорту, що беруть участь у міжнародних морських перевезеннях.

Водночас, на думку науковців [7; 10], Кодекс має два істотні недоліки. По-перше, основною його метою є не допустити на борт морського судна терористів, але при цьому в ньому не відображені конкретні норми на випадок, якщо злочинці все ж таки проникли на судно, і як по можливості зменшити або виключити негативні наслідки. По-друге, у Кодексі не відображено механізм контролю з боку ІМО за імплементацією прийнятих нею правил. Адже недостатньо просто встановити стандарти, необхідні також зусилля щодо їх впровадження в повсякденну практику торговельного мореплавання та контроль за їх виконанням.

Проведений аналіз міжнародно-правових актів, що стосуються питання боротьби з морським тероризмом, показав, що, незважаючи на їх велику кількість, немає жодного чинного універсального міжнародного договору, у якому розкривалося б поняття «міжнародний морський тероризм», його юридичний склад, що, у свою чергу, знижує ефективність боротьби з подібними злочинами.

ІМО зробила низку важливих ініціатив, спрямованих на боротьбу з терористичними атаками на морі:

- прийняття Кодексу практики щодо розслідування злочинів, пов'язаних із піратством та збройним розбоєм проти суден;
- прийняття резолюції про заходи щодо запобігання реєстрації «суден-привидів» - резолюції А.923(22) та А.922(22);
- збирання та поширення повідомлень про інциденти, організація регіональних семінарів, практикумів та оціночних місій із метою сприяння розробленню регіональних угод про боротьбу з тероризмом на морському транспорті [5].

Підсумовуючи, слід зауважити, що боротьба з тероризмом на морському транспорті через її специфічність і складність не може бути прерогативою якогось окремого державного органу і повинна здійснюватися лише шляхом їхньої тісної взаємодії між собою, а також взаємодії з подібними державними органами іноземних держав. Складність та специфіка боротьби з актами тероризму зумовлена різним міжнародно-правовим статусом та правовим режимом морських просторів. Водночас є особливості фізико-географічних умов, сил, засобів та способів її здійснення, які не дозволяють розглядати цю проблему в рамках діяльності окремої держави, будь-якого окремого її органу виконавчої влади, а вимагають комплексного підходу.

Відомо, що всі існуючі та передбачувані загрози терористичних актів на морі потребують чималих фінансових витрат для їх підготовки. Тому доступним і дієвим превентивним заходом протидії є створення насамперед правової бази та відповідних органів для моніторингу та припинення фінансових потоків, які використовуються для проведення терористичних актів. Ці заходи повинні проводитися в комплексі з іншими заходами, у тому числі зі створенням та підготовкою відповідних служб та підрозділів для швидкого реагування на загрозу подібних терористичних актів та для ліквідації їх наслідків.

Іншою найважливішою умовою боротьби з терористичними актами, що здійснюються на

морському транспорті, є рішучість, непримиренність і жорсткість дій у відповідь, наявність добре навчених, тренуваних, технічно якісно оснащених і екіпірованих спеціальних підрозділів (як державних, так і приватних).

Таким чином, перелічені вище заходи боротьби з актами тероризму на морському транспорті, включаючи ефективне розроблення та застосування міжнародно-правових норм, можуть забезпечити необхідний позитивний результат у боротьбі з подібними актами на морі. Морський тероризм є злочином міжнародного характеру, і для боротьби з ними насамперед необхідні дієві комплексні норми міжнародно-правового характеру, положень яких отримали свою реалізацію у вигляді нових редакцій, доповнень до резолюцій та кодексів, розроблених ООН та ІМО, діяльність яких спрямована на прийняття норм (стандартів) щодо гарантування безпеки на морі.

Подальші наукові дослідження механізмів гарантування безпеки на морському транспорті слід зосередити на розробленні міжнародно-правових засобів протидії терористичним актам російської федерації в районах Чорного та Азовського морів і Керченській протоці, з урахуванням того факту, що Європейський Парламент прийняв історичну резолюцію, визнавши росію державою - спонсором тероризму і державою, яка використовує засоби тероризму.

Література

1. Анцелевич Г. О., Покрещук О. О. Міжнародне право : підручник. К.: Алерта, 2003. 410 с.
2. Балобанов А.О. Тероризм и безопасность морского судоходства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2000. Вип. 8: Соціальні та правові проблеми боротьби з тероризмом. С. 83-86.
3. Брежнєва Т. В. Операції проти піратів: шлях до нової морської стратегії НАТО. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Серія : Політологія. 2011. Т. 155. Вип. 143. С. 14-22.
4. Демиденко В.В., Прусс В.М., Шемякин А.Н. Піратство, тероризм, мошенничество на море. *Правовые аспекты* : монографія. Одесса : Бахва, 1997. 143 с.
5. Єлезаров О. П. Деякі аспекти правового захисту праці моряків за міжнародним і національним законодавством. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 3(12), 2016. С. 128-131.
6. Іванова Д.А. Адміністративно-правове регулювання міжнародних морських перевезень пасажирів.

Дис. ... канд. юрид. наук. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020. 209 с.

7. Мельник О.М., Бичковський Ю.В. Сучасна методика оцінки рівню безпеки судна та шляхи його підвищення. Розвиток транспорту. 2021. № 2 (9) С. 37-46.

8. Романюк Н. Особливості боротьби з морським піратством як загрозою міжнародній безпеці. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*. 2017. № 6. С. 39-46.

9. Серафимов В. В. Організаційно-правовий механізм забезпечення безпеки морського порту України. *Lex Portus*. 2017. № 3 (5). С. 100-111.

10. Шелухін О.М. Нормативне забезпечення безпеки судноплавства під час здійс-

нення перевезень морським транспортом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 664-666.

Ніколаєв О. Т.,

orcid.org/0000-0003-4752-0110

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри вогневої підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

Ніколаєва М. І.,

orcid.org/0000-0003-0056-0553

*кандидат політичних наук, доцент,
професор кафедри політології, перший проректор
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова*

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ВИПРАВЛЕННІ І РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Шкута О. О.

Реформування кримінально-виконавчої системи України та зміни у кримінально-виконавчому законодавстві відповідно до міжнародних стандартів поводження із засудженими поставили перед Україною завдання створити таку систему виконання і відбування кримінальних покарань засудженими до позбавлення волі, яка б могла визначити пріоритетні умови та засоби для їх виправлення і ресоціалізації.

Особливе місце в процесі виправлення і ресоціалізації засуджених у місцях несвободи України сьогодні займає участь громадськості, що забезпечує реалізацію не тільки створення належних умов відбування засудженими покарання, а й дотримання прав і свобод людини, сприяння засудженим у соціальній їх адаптації після звільнення, проведенні виховних заходів та запобігання вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень.

Ключові слова: виправлення засуджених, ресоціалізація засуджених, засоби виправлення і ресоціалізації засуджених, громадський вплив, громадський контроль, позбавлення волі.

Shkuta O. O. Participation of the public in the correction and resocialization of those sentenced to imprisonment

The reform of the penal system of Ukraine and changes in penal legislation in accordance with international standards for the treatment of prisoners have set Ukraine the task of creating a system of execution and serving of criminal sentences by prisoners sentenced to imprisonment that could identify priority conditions and means for their correction and re-socialization.

Today, a special place in the process of correction and re-socialization of convicts in penitentiaries in Ukraine is occupied by public participation, which ensures not only the creation of appropriate conditions for convicts to serve their sentences, but also the observance of human rights and freedoms, assistance to convicts in their social adaptation after release, educational measures and prevention of new criminal offenses by convicts.

Key words: correction of convicts, resocialization of convicts, means of correction and resocialization of convicts, public influence, public control, imprisonment.

Постановка проблеми. Реформування кримінально-виконавчої системи України та зміни

у кримінально-виконавчому законодавстві відповідно до міжнародних стандартів поводження із засудженими поставили перед Україною завдання створити таку систему виконання і відбування кримінальних покарань засудженими до позбавлення волі, яка б могла визначити пріоритетні умови та засоби для їх виправлення і ресоціалізації.

Особливе місце в процесі виправлення і ресоціалізації засуджених у місцях несвободи України сьогодні займає участь громадськості, що забезпечує реалізацію не тільки створення належних умов відбування засудженими покарання, а й дотримання прав і свобод людини, сприяння засудженим у соціальній їх адаптації після звільнення, проведенні виховних заходів та запобігання вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Невід'ємний внесок у дослідження участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених зробили такі вітчизняні вчені, як: В.А. Бадира, О.М. Бандурка, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, М.Я. Гуцуляк, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, А.В. Кирилюк, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, С.Я. Фаренюк, Царюк, О.О. Шкута, М.М., Яцишин І.С. Яковець та ін.

Метою статті є вивчення участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі.

Основний зміст. Основоположними нормативно-правовими актами спрямованими на забезпечення прав і свобод людини взагалі і засуджених зокрема являються Європейська конвенція з прав людини та протоколи до неї, конвенції ООН та Ради Європи проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими ООН (1955) та Європейські пенітенціарні правила (2006).

Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими, прийняті на першому Конгресі Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 30 серпня 1955 року, прямо вказують на необхідність залучення громадськості до виховання засуджених.

Статтею 62 Конституції України засудженому надано можливість користуватися всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

В кримінально-виконавчому законодавстві України участь громадськості у забезпеченні реалізації прав засуджених, являється не лише одним із найвищих проявів демократії, а й складає першооснову їх виправлення і ресоціалізації. Будучи закріпленим, у ст. 6 КВК України, як один із основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, інститут участі громадськості в процесі виправлення і ресоціалізації засуджених у вітчизняному кримінально-виконавчому законодавстві отримав своє законодавче вираження у виді громадського впливу, у зв'язку з чим об'єднання громадян та медіа, релігійні та благодійні організації, окремі особи в порядку, встановленому КВК і законами України, отримали право як надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи (ч.1. ст. 25 КВК України) з ними, так і здійснювати громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань у виправних колоніях, арештних домах, виправних центрах та слідчих ізоляторах (ч. 1. ст. 25 КВК України) [1, с. 124].

Впровадження в кримінально-виконавче законодавство України громадського впливу стало новітнім етапом у розгортанні гуманітарної парадигми кримінально-виконавчої політики держави у сфері виконання і відбування кримінальних покарань. Систему громадського впливу, як одного з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, складають дві основні форми: громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань та громадський вплив на засуджених осіб які відбувають покарання [2, с. 309].

Громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань у виправних колоніях, арештних домах, виправних центрах та слідчих ізоляторах здійснюють спостережні комісії, які діють на підставі КВК України та Положення «Про спостережні комісії» затвердженого Постановою КМ України від

1 квітня 2004 р. № 429, а у виховних колоніях - піклувальними радами. У випадках, встановлених КВК України та законами України, громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань можуть здійснювати громадські об'єднання [3].

За справедливим твердженням І.С. Яковець сьогодні єдиною структурою, на яку покладається здійснення громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань є спостережні комісії. Інші громадські утворення - об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації, окремі особи - можуть брати участь лише в наданні допомоги органам і установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні з ними соціально-виховної роботи [4, с. 167].

В порядку визначеному п. 3 Положенням, основними завданнями спостережних комісій є:

організація та здійснення громадського контролю за дотриманням прав, основоположних свобод та інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань в установах виконання покарань та проведення регулярних відвідувань установ виконання покарань з метою здійснення контролю;

- проведення перевірок стану дотримання прав, основоположних свобод та інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань в установах виконання покарань. На період воєнного стану спостережною комісією може бути прийняте рішення про припинення відвідувань установ виконання покарань;

- надання допомоги у соціальній адаптації особам, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільненням від подальшого відбування зазначених видів покарань на підставах, передбачених законом;

- сприяння суб'єктам соціального патронажу у здійсненні комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших заходів, зокрема надання послуг, спрямованих на соціальну адаптацію звільнених осіб, та органам пробації у здійсненні комплексу заходів, спрямованих на корекцію у суб'єктів пробації соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін їх особистості;

- сприяння органам і установам виконання покарань у створенні належних умов для тримання засуджених, їх матеріально-побутовому та медико-санітарному забезпеченню, здійсненню оздоровчо-профілактичних заходів, під-

готовці засуджених до звільнення, залученню до такої діяльності громадських та благодійних організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян;

- за потреби, у тому числі за зверненням адміністрації установи виконання покарань або уповноваженого органу з питань пробації, - участь у підготовці засуджених до звільнення, а також сприяння у визначенні місця проживання;

- інші завдання у сфері організації та здійсненні громадського контролю за дотриманням прав, основоположних свобод та інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань в установах виконання покарань, наданні допомоги у соціальній адаптації звільненим особам відповідно до Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк».

Спостережні комісії, що утворюються обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями, також надають методичну допомогу спостережним комісіям, що утворені районними держадміністраціями, контролюють їх діяльність, узагальнюють та поширюють досвід їх роботи, розробляють та затверджують форму звітності спостережних комісій [5].

На відміну від громадського контролю, громадський вплив здійснюється через залучення до участі у процесі виправлення і ресоціалізації засуджених широкого кола суб'єктів. В основному це громадяни, представники релігійних чи благодійних організацій, представники місцевої громади, які здійснюють свій вплив на засуджених шляхом надання різного роду матеріальної, моральної, духовної допомоги.

Незважаючи на різноманітність форм участі громадськості в процесі виконання/відбування кримінальних покарань, на жаль, доводиться констатувати, що сьогодні вплив громадських організацій на реалізацію кримінально-виконавчої політики є незначним.

До основних причин низького рівня участі громадськості у формуванні та реалізації кримінально-виконавчої політики України за слушним твердженням В.В. Кондратишиної слід віднести:

- незважаючи на щорічне збільшення кількості зареєстрованих громадських організацій, як у суспільстві, так і у сфері виконання кримінальних покарань відсутня чітка структуризація громадських інститутів, їх соціальна спрямованість на вирішення наявних проблем, завдань тощо;

- імперативний метод регулювання кримінально-виконавчих відносин, що є пріоритетним між персоналом органів і установ виконання покарань та засудженими, безпідставно розповсюджений у відносинах перших і громадських організацій як на практиці, так і на законодавчому рівні;

- порушуючи принцип верховенства права, закріплений у ст. 8 Конституції України, нормативно-правові акти Державної кримінально-виконавчої служби України безпідставно звужують права громадських формувань на участь у передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань, зводячи її в основному до надання допомоги засудженим у питаннях продовольчого, комунально-побутового й подібного характеру;

- неналежна власна правова база, що регулює відносини між органами й установами виконання покарань і громадськими інституціями (відсутність договорів, угод, спільних програм, концепцій тощо) [6, с. 190].

На підставі проведеного нами дослідження встановлено, що здійснення громадського впливу у кримінально-виконавчих установах закритого типу має свої особливості, обумовлені режимом тримання та криміногенним складом засуджених, які відбувають в них покарання. У зв'язку з існуванням в суспільстві думки про особливу небезпечність категорії осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, благодійні, а особливо громадські організації, не поспішають надавати посильну допомогу, особливо у сфері моральної та матеріальної підтримки засуджених, що являється окремою причиною низького рівня участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених [7, с. 162-163].

На жаль роль громадськості у житті засуджених, особливо тих, які тримаються в установах з достатньо високим рівнем ізоляції від зовнішнього світу, сьогодні не має системного та ефективного характеру. Зрозуміло, що такий стан справ не зовсім відповідає принципам, проголошеним у КВК України. Засуджені об'єктивно залишаються слабшою стороною за органи й установи виконання покарань, а тому громадськість повинна йти назустріч засудженим, а не навпаки [8, с. 146].

Висновки. На підставі викладеного можемо констатувати, що сьогодні Державна кримінально-виконавча служба України, будучи органом держави і провідником єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних

покарань, наділяється відповідними владними повноваженнями і здійснює передбачені законом правозастосовчі та правоохоронні функції. Разом із тим, реалізуючи свої владні повноваження в сфері виконання кримінальних покарань, органи й установи ДКВС України повинні вживати вичерпних заходів для забезпечення законності та дотримання прав і свобод людини та громадянина, які проголошені основними принципами діяльності ДКВС України.

Ми переконані, що діяльність громадських організацій сьогодні потребує переосмислення їх напрямків і методів роботи із зазначеною категорією осіб. По-перше, громадськість повинна не тільки здійснювати моніторинг дотримання прав засуджених, а й виявляти слабкі місця в організації виконання покарань, сприяти усунуванню недоліків і надавати методичну, фінансову та іншу підтримку. По-друге, часто зауваження, які іноді робляться громадськістю, адміністрація конкретної установи виконання покарань не в змозі усунути самостійно. Тому варто не тільки співробітничати з установою, а й проводити комплексну політику на рівні державних інституцій.

Література

1. Шкута О.О. Громадський контроль, як складова громадського впливу в системі основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених *Юридичний бюллетень*. 2022. № 27. С. 121-126.

2. Шкута О.О. Громадський контроль як засіб виправлення і ресоціалізації засуджених. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць*. - 2011. - № 1 (52). - С. 307-312.

3. Кримінально-виконавчий кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон від 11.07.2003 № 1129-IV Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

4. Яковець І.С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с.

5. Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 01.04.2004 № 429 Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF#n11>

6. Кондратишина В.В. Кримінально-виконавча політика України: формування та реалізація: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2009, 275 с.

7. Шкута О.О. Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шкута Олег Олегович ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. - Д., 2011. - 237 арк.

8. Богатирьов І.Г., Василяка Д.К., Шкута О.О. Теорія і практика виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання в колоніях середнього рівня безпеки : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2014. 176 с.

Шкута О. О.,

orcid.org/0000-0003-0395-5710

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри професійних

та спеціальних дисциплін

Херсонського факультету

Одеського державного університету

внутрішніх справ

ЗНАЧЕННЯ ДОСТОВІРНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ В ХОДІ АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Калугін В. Ю., Феськов М. М.

У межах наданих повноважень підрозділи кримінальної поліції здобувають достатній масив інформації про злочинну діяльність, зокрема про представників організованої злочинності. У зв'язку із зазначеним, надважливим завданням є застосування інструментів, які надади б можливість опрацювати значні обсяги наявних даних.

Одним із таких інструментів у діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України є кримінальний аналіз - специфічний вид інформаційно-аналітичної діяльності, що полягає в ідентифікації та якомога точнішому визначенні внутрішніх зв'язків між інформацією (відомостями, даними), що стосуються злочину, і будь-якими іншими даними, отриманими з різних джерел, їх використанням в інтересах ведення досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності.

Положення статті досліджують поняття та значення достовірності інформації для проведення кримінального аналізу, розглянуто критерії достовірності інформації. Розглянуто питання щодо особливості проведення оцінки достовірності інформації, та наголошено, що в ході визначення достовірності інформації особливе значення має безпосередня оцінка надійності джерела та достовірності відомостей інформації. Для оцінки та визначеності достовірності інформації отриманої в інформаційному просторі враховуються її властивості - сумнівність викладених фактів, емоційне забарвлення контенту, тональність контенту по відношенню до деякого об'єкту чи події, сенсаційність контенту, прихований зміст контенту. Щоб максимально зменшити цей суб'єктивізм, в основу оцінок пропонуються ключові критерії достовірності інформації, які, на відміну від оцінок, здебільшого цілком вимірювані: критерій балансу інформації, критерій відокремлення фактів від думок, критерій подачі точності та достовірності інформації, критерій повноти інформації. Таким чином, існує необхідність у створенні алгоритму оцінки достовірності інформації в інформаційному просторі, завдяки якому з'являється можливість досліджувати інформаційні ресурси на наявність впливу на них, своєчасно виявляти проблеми інформаційної безпеки.

Крім того розглянуто та проаналізовано визначення достовірності інформації, об'єктів та суб'єк-

тів інформації, які стануть першим кроком для розроблення такої методики, яка буде виявляти вплив на достовірність інформаційних ресурсів. Під терміном достовірність інформації слід розуміти наближеність інформації до першоджерела та адекватне сприйняття об'єкта розгляду суб'єктами системи інформаційного простору. Останнім часом значно поширився вплив на достовірність інформації, а отже з'явилося таке явище, як фальшива інформація. Подібна інформація, зокрема, недостовірна, розповсюджуються з великою швидкістю, поступово поповнюючись новими подробицями, які є реакцією індивідуумів.

Ключові слова: кримінальний аналіз, достовірність інформації, оцінка інформації.

Kalugin V. Yu., Feskov M. M. Significance of information reliability in the course of analytical activities

The article considers the criteria for the reliability of information. The term of validity of the information is determined. It has been established that an important stage in the selection, development of methods and mechanisms for ensuring the reliability of information is the analysis of its processing processes. The definition of the assessment of the reliability of information is given, and it is also established that the difficulty of assessing the reliability of information is the assessment of information. To assess the reliability of information, such signs as the dubiousness of the stated facts, the emotional coloring of the content, the tonality of the content in relation to some object or event, the sensationalism of the content, the hidden meaning of the content are offered. In order to reduce this subjectivism as much as possible, key criteria for the reliability of information are proposed as the basis of evaluations, which, unlike evaluations, are mostly completely measurable: the criterion for the balance of information, the criterion for separating facts from opinions, the criterion for the accuracy and reliability of information, and the criterion for completeness of information. Thus, there is a need to create an algorithm for assessing the reliability of information in the information space, which makes it possible to examine information resources for the presence of influence

on them, to identify information security problems in a timely manner.

In addition, the determination of the reliability of information, objects and subjects of information, which will be the first step for the development of such a method, which will reveal the influence on the reliability of information resources, is considered and analyzed. The term reliability of information should be understood as the closeness of information to the original source and adequate perception of the object of consideration by the subjects of the information space system. In recent times, the influence on the credibility of information has spread significantly, and therefore such a phenomenon as fake information has appeared. Such information, in particular, unreliable, spreads with great speed, gradually replenished with new details, which are the reactions of individuals.

Key words: *criminal analysis, reliability of information, evaluation of information.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Сучасний інформаційний простір є унікальною можливістю одержувати будь-яку інформацію з визначеного питання за умови наявності відповідного інструментарію, застосування якого дає змогу аналізувати взаємозв'язок можливих подій, які вже відбуваються, з інформаційною активністю певного кола джерел інформації

У реальному житті навряд чи можлива ситуація, коли можна розраховувати на повну достовірність інформації. Завжди наявний деякий ступінь невизначеності. Від ступеня достовірності інформації до реального стану інформаційного об'єкта чи процесу залежить правильність прийняття рішень людиною чи системою.

Зумовлена необхідністю вдосконалення наявних форм використання методів кримінального аналізу під час оперативного та кримінального провадження.

На жаль, сьогодні як ніколи є актуальним поняття «інформаційна війна». Всі ми мимоволі стаємо свідками та учасниками різних інформаційних протистоянь - чи то передвиборних перегонів, чи то спроб рейдерських атак, чи то просто просування деяких товарів і послуг у конкурентному середовищі. У класичному розумінні інформаційна війна - це одна з форм інформаційного протистояння, комплекс заходів щодо інформаційного впливу на масову свідомість для зміни поведінки людей і нав'язування їм цілей, які не відповідають їхнім інтересам, а також, природно, захист від подібних впливів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій
Дослідженню теоретичних аспектів достовірності

як загальної властивості інформації присвячені роботи А.О. Аносова, А.О. Білецької, З.М. Бржезьської, Г.І. Гайдурі, Л.О. Данильчук, Р.Р. Дробожура, О. М. Заєць, О. Є. Користін, Н.І. Логінової, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук Л.А. Микитенко, З.В. Партики, В.С. Політанського. О. М. Цільмак, Однак нині тривають організаційно-правові зміни в роботі правоохоронних органів, а це зумовлює необхідність продовження наукових розробок у цій сфері в контексті нових умов. Цим обґрунтована поставлена мета щодо розроблення та оприлюднення рекомендацій з удосконалення правових аспектів використання методів кримінального аналізу під час оперативного провадження та досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний аналіз є специфічним видом інформаційно-аналітичної діяльності, яка полягає в ідентифікації та якомога точнішому визначенні внутрішніх зв'язків між інформацією, щодо кримінального правопорушення, і іншими інформаційними даними, отриманими з різноманітних джерел, їх використанням у ході аналітичної підтримки планування та проведення оперативно-розшукової та слідчої діяльності.

У процесі кримінального аналізу забезпечують цілеспрямований пошук, виявлення, фіксацію, вилучення, накопичення, упорядкування, порівняння аналіз й оцінку кримінальної інформації, її візуалізацію, та звітування, а також по дальшій постановки завдань [1, 131].

Під час такої діяльності проводиться оцінка інформації щодо злочинця, ходу події, знарядь вчинення злочину, часу та місця його вчинення тощо. Обіг цієї інформації відбувається між оперативниками та слідчими і полягає не тільки в наданні або отриманні інформації, але й в активному її пошуку [2].

В ході виконання замовлення, аналітик повинен завжди враховувати рівень достовірності інформації. Що передбачає достовірність інформації?

Достовірність (validity, adequacy) - властивість інформації бути правильно сприйнятою, ймовірність відсутності помилок, безсумнівна вірність наведених відомостей, які сприймає людина. Таким чином, достовірність - не те ж саме, що істинність. Відомості можуть бути достовірними або недостовірними для того, хто їх сприймає, а не взагалі [3].

Ст. 78 Кримінального процесуального кодексу України визначає достовірними докази такі, що, створені (отримані) за відсутності впливу,

спрямованого на формування хибного уявлення про обставини справи, які мають значення для справи [4].

Відповідно до ч. 1 ст. 79 Цивільного процесуального кодексу достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи. Доказ визнається судом достовірним, якщо в результаті його дослідження та оцінки з'ясується, що в ньому містяться відомості, що відповідають дійсності. Відповідно до ч. 2 ст. 89 ЦПК суд оцінює достовірність кожного доказу окремо та в їх сукупності. Отже, достовірність доказів, так як іналежність та допустимість доказів є розумовою діяльністю суду, яка здійснюється за його внутрішнім переконанням у результаті дослідження та оцінки [5].

В наукових дослідженнях під терміном достовірність інформації слід розуміти наближеність інформації до першоджерела та адекватне сприйняття об'єкта розгляду суб'єктами системи інформаційного простору [6].

Виходячи із зазначеного достовірною можна назвати таку інформацію, яка не викликає абсолютно ніяких сумнівів, є реальною, справжньою. До неї відносяться такі відомості, які в разі чого можна підтвердити процедурами, коректними з юридичної точки зору, коли використовуються різні документи або висновки експертів, можуть бути запрошені свідки і т.п. Крім того, дані можна вважати достовірними, якщо вони обов'язково посилатися на першоджерело. Однак у цьому випадку виникає проблема визначення достовірності самого джерела інформації.

Перевірка достовірності - процес визначення того, що модель або виконувана імітації точно представляє детальний концептуальний опис, прийнятий розроблювачем. Перевірка достовірності також оцінює ступінь відповідності моделі або імітації змісту і проводиться з використанням прийнятих методів технології програмування.

Оскільки достовірними є лише ті відомості, які співвідносяться з дійсністю, дуже важливим є навик перевірки отриманих даних і визначення ступеня їх достовірності. Якщо оволодіти таким вмінням, то можна уникнути різного роду дезінформаційних пасток. Для цього потрібно в першу чергу виявити, який значеннєвим навантаженням володіють отримані відомості: факторної або оцінної.

Контроль достовірності інформації вкрай важливий особливо в умовах сьогодення. Факти є тим, з чим стикається людина в першу чергу, коли отримує якусь нову для нього інформацію.

Вони іменують вже перевірені на достовірність інформацію. Якщо ж інформація не була перевірена або ж це неможливо зробити, то фактів в собі вона не містить

Предметом такої оцінки при визначенні достовірності доказів, на наш погляд, зокрема, є встановлення:

1) властивостей носія доказової інформації (кваліфікація, компетентність фізіологічні та психологічні якості певного суб'єкта, його заінтересованість чи незаінтересованість тощо);

2) особливостей одержання таким носієм доказової інформації;

3) правомірності способів одержання доказової інформації суб'єктом, (адже одні й ті ж відомості можуть бути отримані різними способами.

4) чи підтверджується певна інформація іншими відомостями.

Виходячи з вищезазначеного можливо зробити висновок, що в ході оцінки достовірності інформації значна увага повинна бути приділена оцінці надійності джерела та можливості отримання інформації певним суб'єктом.

На цьому етапі завданням аналітика полягає у вивченні всієї доступної інформації, а потім, відштовхуючись виключно від фактів, висувати гіпотези, визначати перспективи, давати належну оцінку.

Гіпотеза, висунута кримінальним аналітиком, дає теоретичну посилку, яку необхідно перевірити, щоб переконатися, чи є вона правильною. Такий підхід орієнтує збір інформації за найважливішими параметрами, заощаджує час і кошти, має бути підтверджується доказами чи висновками або за їх допомогою спростовуються, покращує взаєморозуміння та координацію між співробітниками підрозділів правоохоронних органів.

Планування оперативних заходів чи досудового розслідування після ознайомлення з аналітичним звітом, значною мірою залежать від ступеня достовірності інформації, що міститься в цьому документі. Деякі факти можна без жодних вагань вважати достовірними. Інші ж, хоч і правдоподібні, видаються вельми сумнівними. Тому аналітик зобов'язаний приділити особливу увагу достовірності інформації, що наводиться у звіті, і довести до відома осіб, які використовують аналітичний продукт особливості створеного аналітиком документу.

Щодо критеріїв достовірності слід зазначити, вони можуть встановлюватися пошуком відповідей на наступні запитання: чи можливий є факт вза-

галі?; чи не суперечить отримана інформація самій собі?; як співвідноситься нова інформація із тою, що вже відома?; якщо нова інформація не співвідноситься з існуючою, то яка з них є достовірною?

При цьому, як ми зазначали - достовірність залежить від надійності джерела здобутої інформації.

Для оцінки достовірності відомостей, у сукупності із встановленням надійності джерела, було розроблено умовні коди, так звані буквено-цифрові системи. Правоохоронні органи загалом застосовують уніфіковані (міжнародні) стандарти і норми у сфері оцінки достовірності джерел інформації та змісту інформації (4×4), хоча існують і інші види градації (5×5), (6×6) [4].

Так, надійність джерела відомостей позначається відповідними літерами, а достовірність відомостей цифрами відповідно від ступеню градації.

Аналітик повинен вивчати наскільки це можливо всю доступну інформацію, а потім, відштовхуючись виключно від фактів, висувати гіпотези, робити передбачення, давати оцінки.

• Зокрема, він має розглядати такі аспекти злочинної діяльності:

- Хто до неї причетний;
- Що роблять ці особи;
- як вони це роблять;
- де все відбувається;
- коли це відбувалося чи відбуватиметься;
- чому вони так чинять [2]:

Крім того, слід врахувати, що на достовірність може мати вплив істинність відомостей, а й адекватність способів, якими вона була отримана. Недостовірність може розуміти навмисну підготовку даних як помилкових.

Для оцінки надійності джерела відомостей та достовірності самих відомостей було розроблено умовний код, відомий під назвою буквено-цифрової системи. Надійність джерела відомостей відповідно до цієї системи позначається буквами від А до Е, достовірність відомостей цифрами від 1 до 6. Нижче наводиться розшифровка позначень цього коду.

Надійність джерела

А - абсолютно надійне джерело,

Б - зазвичай надійне джерело,

В - досить надійне джерело,

Г - не завжди надійне джерело,

Д - ненадійне джерело,

Е - надійність джерела не можна визначити.

Достовірність відомостей

1. Достовірність відомостей підтверджується даними інших джерел.

2. Відомості, мабуть, правильні.

3. Відомості, можливо, правильні.

4. Сумнівні відомості.

5. Відомості неправдоподібні.

6. Достовірність інформації не можна встановити [2. с. 118].

Як справедливо зазначає Н.Г. Калюжна достовірність інформації безпосередньо пов'язана з її адекватністю, повнотою та об'єктивністю. Дана властивість має дуже серйозне значення, переважно у разі застосування даних для прийняття будь-яких рішень [5, с. 109].

Від ступеня адекватності інформації залежить правильність прийняття рішень людиною або керуючою системою.

Адекватність може виражатися в трьох формах.

Синтаксична адекватність відображає формально-структурні характеристики інформації і не бере до уваги її змістовну частину. На синтаксичному рівні враховується тип носія, спосіб представлення, швидкість передачі інформації.

Семантична (смілова) адекватність визначає ступінь відповідності образу об'єкта і самого об'єкта. На цьому рівні аналізуються ті відомості, які відображає інформація, розглядаються смислові зв'язки. Ця форма служить для формування понять і уявлень, виявлення сенсу, змісту інформації і її узагальнення.

Прагматична (споживча) адекватність відображає відповідність інформації мети управління, яка реалізується на її основі. Ця форма адекватності пов'язана з практичним використанням інформації, з її відповідністю цільової функції діяльності системи.

Отже, інформація є недостовірною, якщо вона не відповідає реальному стану речей, містить такі дані про явища, процеси або події, яких у принципі ніколи не було або ж вони існували, але відомості про них відрізняються від того, що відбувається насправді, спотворені чи характеризуються неповнотою. Достовірною можна назвати таку інформацію, яка не викликає жодних сумнівів, є реальною, справжньою. До неї відносяться такі відомості, які у разі чого можна підтвердити процедурами, коректними з юридичної точки зору, коли використовуються різні документи або висновки експертів, можуть бути запрошені свідки тощо. Крім того, дані можна вважати достовірними, якщо вони обов'язково посилаються на першоджерело. Однак у разі виникає проблема визначення достовірності самого джерела інформації.

Спостерігається така пропорція: чим більшою є кількість подібних відомостей, виведених з різних джерел, тим вищий їхній ступінь достовірності інформації.

Тому в ідеальному випадку достовірною інформацією будуть дані, які не мають помилок, які можуть бути спричинені неповнотою даних через недостатнє вивчення того чи іншого предмету чи явища реального світу або прихованими чи випадковими через навмисні або ненавмисні спотворення змісту даних людиною та збоїв технічних систем при їх опрацюванні та передачі. Вказана обставина породжує проблему щодо оцінки ідентичності інформації, яку використовує людина, тобто її тотожності наявним знанням [7, с. 82]. З огляду на викладене, можна дійти висновку, що достовірність інформації не є її визначальною властивістю, як про це стверджують деякі дослідники, а однією з суб'єктивно-об'єктивних її характеристик та однією із вимог, що висуваються до неї з боку суб'єктів інформаційних відносин.

Висновки. Виходячи з цього і беручи до уваги вище надані дані, потрібно відмітити, що існує необхідність у створенні алгоритму оцінки достовірності інформації. Завдяки алгоритму з'являється можливість досліджувати інформаційні ресурси на наявність впливу на них, своєчасно виявляти проблеми інформаційної безпеки в використовуваних програмних і апаратних засобах, виробляти рекомендації щодо їх усунення, інформувати відповідні підприємства, рекомендувати перевірені рішення до використання на критично важливих об'єктах, організувати і проводити спеціальні навчання на державному рівні.

Створення ефективних механізмів щодо виявлення проявів та попередження можливих негативних наслідків від використання впливу на інформаційні ресурси, а особливо на критично важливі ресурси це стратегічно-важливе завдання сьогодення, реальний шлях попередження масштабних катастроф та забезпечення національної безпеки держави. Обов'язковими компонентами цього процесу мають бути моделі та методи, що дозволять: по-перше, дослідження інформаційних ресурсів на наявність критеріїв за якими оцінюється достовірність інформації.

Література

1. Білоус Р.В. Василичук В.І. Таран О.В. Використання методів кримінального аналізу під час оперативного провадження та досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (118) С. 131-136
2. Основи кримінального аналізу : посібник / О. Є. Користін, С. В. Албул, А. В. Холостенко та ін. Одеса : ОДУВС. 2016. 112 с.
3. Достовірність інформації. Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 1998. Т. 2 : Д-Й. 744 с.
4. Критерії моніторингу достовірності інформації в інформаційному просторі / З.М. Бржезьська, Н.М. Довженко, Г.І. Гайдур, А.О. Аносов. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2019. 1 (5). С. 53-60.
5. Калюжна Н.Г. Адекватність як інтегральна характеристика якості управлінської інформації: теоретичні передумови забезпечення. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 2. С. 108-115
6. Філософський енциклопедичний словник: довід. видання / В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: НАН-Інс-т філос.ім. Г.С.Сковороди. Вид-во: Абрис. 2002. 742 с.
7. Молодецька-Гринчук К.В. «Методика виявлення маніпуляцій суспільною думкою у соціальних інтернет-сервісах». *Інформаційна безпека*. № 3(23). С. 80-92, 2016.

Калугін В. Ю.,
orcid.org/0000-0002-2950-2763
професор кафедри кібербезпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Феськов М. М.,
orcid.org/0000-0001-9265-5124
доцент кафедри кримінального права процесу, та
криміналістики
Київського інституту інтелектуальної
власності і права

НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА МАЙНО З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ

Мудрецька Г. В.

У статті розглянуто особливості застосування заходу забезпечення кримінального провадження як арешт майна з метою забезпечення спеціальної конфіскації. Зосереджено увагу на понятті, правових підставах накладення арешту на майно з метою забезпечення спеціальної конфіскації. Використовуючи системне тлумачення норм Кримінального кодексу та Кримінального процесуального кодексу України констатовано, що суб'єктами, щодо яких може бути застосований арешт майна з метою забезпечення спеціальної конфіскації можуть бути: підозрюваний, обвинувачений, засуджений; особа, яка не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання; третя особа, якщо вона набула майно від підозрюваного, обвинуваченого чи іншої особи безоплатно, за ринкову ціну або за ціну вищу чи нижчу ринкової вартості, і знала або повинна була і могла знати, що таке майно відповідає будь-якій із ознак, зазначених у пунктах 1-4 частини першої статті 96² Кримінального кодексу України.

Додатково звернуто увагу, що спеціальна конфіскація застосовується у разі, коли майно вилучається у особи, яка не є власником або добросовісним володільцем такого майна, а тому цей захід впливу на особу має некаральний характер, метою застосування якого є припинення використання грошей та іншого майна, набутих унаслідок злочинної або іншої протиправної діяльності, як цілі або засобу кримінально-протиправної діяльності. При цьому, на підставі аналізу судової практики, встановлено, що тягар доведення необхідності застосування спеціальної конфіскації покладається на сторону обвинувачення, яка має обґрунтувати свої доводи і вказати, що саме підлягає спеціальній конфіскації та чи вирішувалося питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження щодо майна з метою забезпечення спеціальної конфіскації.

Ключові слова: арешт майна, кримінальне провадження, спеціальна конфіскація, заходи кримінально-правового характеру, конфіскація майна.

Mudretska H. V. Seizure of property for the purpose of ensuring special confiscation

The article examines the features of the application of the measure of securing criminal proceedings as seizure of property with the aim of ensuring special confiscation. Attention is focused on the concept, the legal grounds for seizing property for the purpose of ensuring special confiscation.

Using a systematic interpretation of the norms of the Criminal Code and the Criminal Procedure Code of Ukraine, it was established that the following subjects can be subject to seizure of property for the purpose of ensuring special confiscation: suspect, accused, convicted; a person who is not subject to criminal liability due to not having reached the age from which criminal liability may arise, or lack of judgment, or is exempt from criminal liability or punishment; a third person, if he acquired the property from the suspect, the accused or another person free of charge, at the market price or at a price higher or lower than the market value, and knew or should have known that such property corresponds to any of the signs specified in clauses 1-4 of the first part of Article 96-2 of the Criminal Code of Ukraine.

It is additionally noted that special confiscation is applied in the case when property is seized from a person who is not the owner or bona fide owner of such property, and therefore this measure of influence on a person has a non-punitive nature, the purpose of which is to stop the use of money and other property acquired as a result of criminal or other illegal activity, as the goal or means of criminal and illegal activity. At the same time, based on the analysis of court practice, it was established that the burden of proving the need for special confiscation rests with the prosecution, which must substantiate its arguments and indicate what exactly is subject to special confiscation and whether the issue of applying measures to ensure criminal proceedings in relation to property has been resolved provision of special confiscation.

Key words: seizure of property, criminal proceedings, special confiscation, criminal-legal measures, confiscation of property.

Постановка проблеми. Як наголосив Конституційний Суд України у Рішенні від 25 січня

2012 року № 3-рп/2012, заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею [1]. При цьому принцип домірності (пропорційності) у сфері кримінального права проявляється, зокрема, у тому, що застосовані види покарання та (або) інші заходи кримінально-правового характеру мають бути домірними. Ця вимога є загальною, стосується всіх випадків застосування видів покарань, інших заходів кримінально-правового характеру, у тому числі й спеціальної конфіскації [2]. Кримінальне процесуальне законодавство України чітко визначає порядок накладення арешту на майно як заходу забезпечення кримінального провадження та визначає коло суб'єктів, стосовно яких він може застосовуватися. Разом із тим сьогодні проблемним питанням залишається процесуальний порядок накладення арешту на майно з метою забезпечення спеціальної конфіскації, дотримання балансу інтересів у забезпеченні завдань кримінального провадження та охорони прав власника майна, відновлення порушених майнових відносин та зняття арешту з майна. Незважаючи на позитивні зміни в процесуальному законодавстві щодо застосування арешту майна з метою забезпечення спеціальної конфіскації, залишаються численними прогалини, які потребують свого вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням накладення арешту на майно присвячено праці О. М. Бондаренко, О.В. Верхогляд-Герасименко, І. І. Войтович, І.А. Галась, В. О. Гринюк, П. Д. Денисюк, Я. В. Замкова, О.В. Капліна, Д. В. Лісніченко, Т. В. Лукашкіна, Ю. М. Мирошніченко, Н. С. Моргун, М.А. Погорецький, С. М. Смоков, О. Ю. Татаров, О. Г. Шило та інші. Водночас натепер як серед науковців, так і серед практиків залишається актуальним розуміння накладення арешту майна з метою забезпечення спеціальної конфіскації, особливості правообмежувальних заходів які мають застосовуватися до третіх осіб, визначення підстав зняття арешту з майна.

Метою статті є дослідження актуальних питань арешту майна з метою забезпечення спеціальної конфіскації в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування

Виклад основного матеріалу. На сьогодні арешт майна є одним із найбільш поширених заходів обмеження майнових прав осіб у кримінальному процесі на етапі досудового розслідування. Відповідно до ч. 1 ст. 170 КПК арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому КПК

порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна. Ч. 2 ст. 170 передбачено, що арешт майна допускається з метою забезпечення: збереження речових доказів; спеціальної конфіскації; конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди [3].

Інститут спеціальної конфіскації запроваджений в українському законодавстві з метою адаптації, уніфікації та гармонізації національного законодавства України з актами Європейського Союзу як складниками процесу євроінтеграції України. Зокрема у пункті 1 статті 12 Конвенції ООН щодо протидії транснаціональній організованій злочинності від 15 листопада 2000 р. визначено, що Держави-учасниці в рамках своїх національних юридичних систем за найбільшої можливості вживають таких заходів, що можуть бути потрібними для уможливлення конфіскації: доходів кримінального характеру, походженням яких є правопорушення, що їх охоплює Конвенція ООН щодо протидії транснаціональній організованій злочинності, або майна, вартість якого відповідає вартості цих доходів (підпункт «а»); майна, обладнання та інших засобів, які використані або призначені для використання при вчиненні правопорушень, що їх охоплює Конвенція ООН щодо протидії транснаціональній організованій злочинності (підпункт «b») [4]. Крім того, пунктом 1 статті 6 Конвенції щодо відмивання, пошуку, арешту та конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом визначено, що кожна Сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, що можуть бути потрібними, щоб визнати правопорушення кримінальними за її національним правом, якщо їх вчинено умисно, як: а) зміну юридичного характеру майна або передавання майна, знаючи, що таке майно є доходами, отриманими з метою приховування або маскуванню неправомірного походження цього майна або надання допомоги будь-якій особі, яка причетна до вчинення предикатного правопорушення,

щоб уникнути юридичних наслідків своїх дій; с) набуття, володіння або користування ним, знаючи в момент одержання, що майно було доходом [5, 6]. В пункті 1 статті 3 Конвенції Ради Європи щодо відмивання, пошуку, арешту та конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 16 травня 2005 року (СЕТС № 198), визначено, що кожна Сторона вдається до запровадження таких законодавчих та інших заходів, які дозволяють б конфіскацію засобів, доходів або майна, вартість яких відповідає таким доходам та майну, що відмиваються [6]. Запровадження та наявність у чинному законодавстві інституту спеціальної конфіскації як додаткового заходу пов'язано з необхідністю виконання схвалених у рамках «Стамбульського антикорупційного плану дій» рекомендацій, згідно з якими Україні запропоновано: забезпечити режим конфіскації, який допускає конфіскацію доходів або застосування грошових санкцій із співставними наслідками; переглянути тимчасові заходи, щоб зробити процедуру виявлення та арешту доходів, одержаних шляхом корупційних дій на етапах кримінального розслідування та кримінального переслідування, ефективною та дієвою [7].

Відповідно до Закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18 квітня 2013 року № 222-VII розділ XIV Загальної частини КК України отримав назву «Інші заходи кримінально-правового характеру» і був доповнений статтями 96¹ та 96², якими визначено поняття «спеціальна конфіскація», порядок її застосування тощо [9]. Також на виконання рекомендації Європейського Союзу про запобігання та боротьбу з організованою злочинністю, 10.11.2015 р. Верховною Радою ухвалено Закони № 769-VIII «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні» [10] та № 770-VIII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні» [11].

Зазначеними законами, шляхом внесення змін до ст.ст. 170-174 КПК, вирішується питання арешту майна з метою забезпечення спеціальної конфіскації на початкових стадіях кримінального провадження, а також арешту майна третіх осіб. Ці закони передбачають нові механізми для анти-

корупційних органів щодо спеціальної конфіскації та арешту та надають можливість правоохоронним органам у рамках розслідування кримінальних корупційних правопорушень накладати арешт на майно інших осіб, не причетних до вчинення злочину, щодо якого існують достатні підстави вважати, що воно є предметом, засобом чи наряддям його вчинення, доказом злочину, набутого злочинним шляхом, доходом від вчиненого злочину, отриманого за рахунок доходів від вчиненого злочину або може бути конфісковане.

Слід зауважити, що в українському законодавстві запроваджена норма у вигляді механізму цивільного позову про визнання злочинних доходів необґрунтованими. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро та Національного агентства з питань запобігання корупції» № 198-VIII від 12 лютого 2015 року [12] в Цивільному процесуальному кодексі України запроваджено так званий «Позов про визнання необґрунтованими активів та їх витребування». Це спроба запровадити інструмент, який в інших країнах має назву «розширеної конфіскації». За практикою інших країн у такому позові судом оцінюються не дії особи щодо використання доходів в злочинній діяльності, а причетність речі до злочину без доведення винуватості особи в конкретному злочині. Суд не встановлює, в результаті якого конкретного злочину одержані такі доходи, необхідно встановити лише достатні (не безумовні) докази того, що конкретні доходи могли бути отримані в результаті злочинної діяльності. Достатніми доказами, до прикладу, є невідповідність легальних доходів особи її способу життя чи вартості майна, що конфіскується. Проте, такий порядок витребування доходів, одержаних злочинним шляхом можливий лише після набрання законної сили вироком суду. Що на практиці може тривати роками: від моменту порушення кримінального провадження до оскарження вироку в усіх можливих апеляційних інстанціях. За цей час найбільш вартісні активи змінюють юридичного власника (будуть переписані на третіх осіб, а потім продані добросовісному набувачу), або втратять свою цінність.

З метою забезпечення спеціальної конфіскації відповідно до КК України, арешт накладається на майно: підозрюваного, обвинуваченого, засудженого (п. 1 ч. 2 ст. 96¹ КК України); особи, яка не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю,

або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених КК України, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 3 ст. 96⁻² КК України); третьої особи, якщо вона набула майно, зазначене у ст. 96⁻² КК України, від підозрюваного, звинуваченого, особи, яку переслідують за вчинення суспільно небезпечного діяння у віці, з якого не настає кримінальна відповідальність, або в стані неосудності, чи іншої особи безоплатно, за ринкову ціну або за ціну вищу чи нижчу ринкової вартості, і знала або повинна була і могла знати, що таке майно відповідає будь-якій із ознак, зазначених у п. 1-4 ч. 1 ст. 96⁻² КК України (ч. 3 ст. 96⁻²) [13].

При цьому на майно третьої особи арешт накладається, якщо вона набула його безоплатно або за ціною, вищою чи нижчою за ринкову вартість, і знала або повинна була знати, що таке майно відповідає будь-якій з ознак, передбачених п. 1-4 ч. 1 ст. 96⁻² Кримінального кодексу України, а саме: 1) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна; 2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; 3) були предметом кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, - переходять у власність держави; 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання [13].

Вищезазначені відомості щодо третьої особи повинні бути встановлені в судовому порядку на підставі достатності доказів. При цьому, як зазначає Верховний Суд у справі № 760/5853/18 від 1 жовтня 2019 року тягар доведення необхідності застосування спеціальної конфіскації покладається на сторону обвинувачення, яка має обґрунтувати свої доводи і вказати, що саме підлягає спеціальній конфіскації - гроші, цінності тощо, та чи вирішувалося питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження щодо майна з метою забезпечення спеціальної конфіскації. Якщо у кримінальному провадженні сторона обвинувачення не довела належними і допустимими доказами, що вилучені в ході обшуку в квартирі грошові кошти обвинувачений отримав

унаслідок вчинення інкримінованого йому злочину, а обвинувачення в цій частині останньому не пред'являлося, то підстав для застосування спеціальної конфіскації майна немає [14].

Застосування спеціальної конфіскації до третьої особи, з одного боку, не пов'язане зі встановленням факту вчинення цієї особою умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, визначеного Особливою частиною КК України, з іншого - застосування цього кримінально-правового заходу у спосіб примусового безоплатного вилучення майна може бути кваліфіковане як надмірне втручання у право власності або право добросовісного володіння майном. Згідно з Директивою Європейського парламенту і Ради 2014/42/ЄС від 3 квітня 2014 р. про заморожування та конфіскацію засобів і доходів, одержаних злочинним шляхом, в Європейському Союзі Держави-члени можуть визначати конфіскацію майна у третьої особи як допоміжну або альтернативну санкцію до прямої конфіскації відповідно до національного права (пункт 25 преамбули). Оскільки Директива істотно торкається прав не лише підозрюваних або звинувачених, але й третіх осіб, яких процесуально не переслідують, у пункті 33 її преамбули наголошується на потребі визначити конкретні юридичні гарантії та засоби судового захисту з метою гарантування збереження їхніх фундаментальних прав під час реалізації Директиви [8].

З метою дотримання у процедурі застосування спеціальної конфіскації прав та інтересів третьої особи, тобто особи, яку не підозрюють та не звинувачують у вчиненні умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, визначеного КК України, в КПК України має бути належним чином унормовано процесуальні відносини за її участю. Унормування належним чином правовідносин за участю такої третьої особи повинно охоплювати надання приписами КПК України їй, передусім, самостійного процесуального статусу та низки відповідних процесуальних прав та обов'язків.

Зокрема, ч.ч. 3,4 ст. 64⁻² КПК України передбачено, що права третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, виникають з моменту звернення прокурора до суду із клопотанням про арешт майна та така особа має права та обов'язки, передбачені КПК України для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосується арешту майна. Крім того, третя особа повідомляється про прийняті процесуальні рішення

в кримінальному провадженні, що стосуються арешту майна, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановлених Кодексом [3].

При вирішенні питання про можливість накладення арешту на майно необхідно враховувати фактичні обставини, що впливають на зміст прийнятого рішення: 1) підстави, у зв'язку з якими потрібно здійснити арешт майна (достатню, належну, допустиму, достовірну сукупність доказів, що майно, щодо якого необхідно накладити арешт, є предметом, засобом чи знаряддям його вчинення, доказом злочину, набуте злочинним шляхом, доходом від вчиненого кримінального правопорушення, отримане за рахунок доходів від вчиненого злочину); 2) перелік і види майна, що належить арештувати; 3) документи, які підтверджують право власності на майно, що належить арештувати, або конкретні факти і докази, що свідчать про володіння, користування чи розпорядження підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, третіми особами таким майном; 4) розмір шкоди, неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою, у разі подання клопотання відповідно до ч. 4 статті 170 КПК; 5) докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди. Так, Верховний Суд Третьої судової палати Касаційного кримінального суду зазначив, що при застосуванні спеціальної конфіскації суд повинен не лише послатися на наявність для цього формальних підстав, а й переконатися, що таке застосування не порушуватиме «справедливу рівновагу між вимогами загального інтересу і захисту фундаментальних прав осіб», покладаючи на особу «надмірний індивідуальний тягар» (критерії, визначені Європейським судом з прав людини). Приймаючи рішення про застосування спеціальної конфіскації, судам слід перевіряти, чи не порушує цей захід кримінально-правового характеру вказані критерії, ураховуючи при цьому обставини кримінального провадження [15].

Висновки. Таким чином, на теперішній час на стадіях досудового розслідування передбачена можливість накладення арешту на майно за умови достатньої доказової бази, що таке майно набуто злочинним шляхом, є доходом від вчиненого кримінального правопорушення, отримане за рахунок доходів від вчиненого злочину або може бути конфісковане. Проте існує ряд проблемних питань, які потребують свого вирішення при застосування арешту майна з метою забезпечення спеціальної конфіскації. Зокрема проблема практичної реалізації права на ознайомлення третьою особою з матеріалами досудового розслідування, які стосуються

арешту майна, оскільки невизначеним є коло документів та інших матеріалів, які охоплюються застереженням «що стосуються арешту майна». Насамперед йдеться про ті матеріали кримінального провадження, якими опосередковано відповідні процесуальні рішення слідчого та прокурора. Крім того, складним у реалізації є й сам механізм надання для ознайомлення матеріалів досудового розслідування третій особі, оскільки дана процедура для цих осіб залишається не визначеною. Зокрема ст. 221 КПК України серед осіб, які мають право на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, третя особа чи їх представник не зазначені. Не передбачено їх право й на заявлення клопотань про виконання будь-яких процесуальних дій відповідно до ст. 220 КПК України. Отже, в таких ситуаціях вся процедура ознайомлення з матеріалами, що стосуються арешту майна здійснюється за розсудом владного суб'єкта поза межами правового поля, яке не окреслюється кримінальному процесуальному законі, що потребує свого змістовного унормування та визначення категорії «матеріали досудового розслідування, що стосуються арешту майна».

Література

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#n88>

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96¹, 96² Кримінального кодексу України (щодо спеціальної конфіскації) у справі № 1-22/2020(391/20) від 30 червня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-22#n155>

3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй щодо протидії транснаціональній організованій злочинності (*United Nations Convention against Transnational*

Organized Crime) від 15 листопада 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text

5. Конвенція щодо відмивання, пошуку, арешту та конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом (*Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime*) від 8 листопада 1990 року (ETS № 141), ратифікованої Законом України від 17 грудня 1997 року № 738/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text

6. Конвенція Ради Європи щодо відмивання, пошуку, арешту та конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму (*Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on Financing of Terrorism*) від 16 травня 2005 року (CETS № 198), ратифікованої Законом України від 17 листопада 2010 року № 2698-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text

7. Стамбульський план дій з боротьби проти корупції від 21.01.2004. Організація економічного співробітництва та розвитку. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966_001-04#Text

8. Директива Європейського парламенту і ради 2014/42/ЄС від 3 квітня 2014 року про заморожування та конфіскацію засобів і доходів, одержаних злочинним шляхом, в Європейському Союзі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_049-14#Text

9. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 18 квітня 2013 року № 222-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-18#Text>

10. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні: Закон України №769-VIII від 10.11.2015 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/769-viii>

11. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні: Закон України № 770-VIII від 09.11.2015 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/770-19>

12. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції Закон України № 198-VIII від 12.02.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-19#Text>

14. Постанова ВС від 01.10.2019 у справі № 760/5853/18 (провадження № 51-716км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84788825>

15. Постанова ККС від 4.11.2020 у справі № 236/3696/18 URL: http://iplex.com.ua/doc.php?re_gnum=92692226&red=100003eb29b53f4d407898e13909fb73f1a626&d=5

Мудрецька Г. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Тимчишин А. М.

У статті зазначено, що судова експертиза є процесуальною дією при доказуванні зі специфічною формою, під час якої експерт, використовуючи свої спеціальні знання, навички й досвід, самостійно в межах своєї компетенції виявляє нові факти, що мають значення для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні. Саме цією специфічною формою експертиза відрізняється від інших процесуальних засобів доказування й насамперед - від залучення спеціалістів при виявленні, фіксації та вилученні доказів.

Встановлено, що проблематика призначення та проведення судових експертиз за фактами розслідування кримінальних правопорушень, іноді пов'язана із перебуванням потерпілих за межами України, а у випадку їх повернення на батьківщину із тим, що слідчі дії необхідно проводити за межами України, що є можливим лише за домовленістю між країнами та за умови, що фінансування покладається на країну-ініціатора такої перевірки. Зазначено, що лише чотири країни мають укладені з Україною угоди про судово-експертну діяльність.

Звернута увага, що експертна система найбільш відомий і поширений вид інтелектуальних систем у судовій практиці багатьох провідних країнах світу (США, Великобританія, Німеччина, Франція тощо). Визначено ряд особливостей, які притаманні експертним системам, зокрема, акумуляція в системі знань і правил міркувань досвідчених фахівців, а також наявність спеціальної системи пояснень. Сама назва цих систем вказує на те, що вони повинні зберігати в собі знання професіоналів-експертів. Штучний інтелект дозволяє зробити за експерта першу частину роботи: вивчити документи, проаналізувати докази і визначити можливий рівень складності справи, тобто швидко підготувати необхідну базу для другого етапу роботи (перевірки і винесення висновку).

Ключові слова: судова експертиза; спеціальні знання; кримінальне провадження.

Tymchyshyn A. M. Forensic examination as a procedural form of using special knowledge in criminal proceedings

The article states that forensic examination is a procedural action in proving with a specific form, during which the expert, using his special knowledge, skills and experience, independently, within his competence, discovers new facts that are important for establishing the objective truth in a criminal case proceedings. It is this specific form of examination that differs from other procedural means of proof and, first of all, from the involvement of specialists in identifying, recording and extracting evidence.

It was established that the problems of appointing and conducting forensic examinations based on the facts of the investigation of criminal offenses are sometimes connected with the stay of the victims outside Ukraine, and in the case of their return to their homeland, with the fact that investigative actions must be carried out outside Ukraine, which is possible only under by agreement between the countries and provided that the funding is entrusted to the country-initiator of such an inspection. It is noted that only four countries have concluded agreements with Ukraine on forensic expert activity.

Attention is drawn to the fact that the expert system is the most well-known and widespread type of intellectual systems in the judicial practice of many leading countries of the world (USA, Great Britain, Germany, France, etc.). A number of features inherent in expert systems are defined, in particular, the accumulation in the system of knowledge and reasoning rules of experienced specialists, as well as the presence of a special system of explanations. The very name of these systems indicates that they must contain the knowledge of expert professionals. Artificial intelligence allows you to do the first part of the work for an expert: study the documents, analyze the evidence and determine the possible level of complexity of the case, i.e. quickly prepare the necessary basis for the second stage of the work (verification and rendering of a conclusion).

Key words: forensic examination; expertise; criminal proceedings.

Поняття «експертиза» застосовується при проведенні різноманітних досліджень, які вимагають

спеціальних знань. У ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» Зазначено, що судової експертизи - це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [1]. Характеризуючи судову експертизу як процесуальну форму використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, треба виходити із комплексу уявлень про її предмет, завдання, об'єкти та методи досліджень. Сутність предмета судової експертизи полягає в тому, що його складають фактичні дані та обставини кримінального провадження, які встановлюються шляхом застосування спеціальних знань. Тобто в процесі проведення судової експертизи спеціальні знання спрацьовують як механізм, завдяки якому одержують докази. Висновок судового експерта як результат судово-експертного дослідження є джерелом доказів, а саме фактичних даних, на підставі яких у визначеному законом порядку слідчий, суд установлюють наявність, або відсутність суспільно-небезпечного діяння, винуватість особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження.

У практичній діяльності, навчальній і науковій літературі термін «судова експертиза» трактується більш широко та має декілька значень.

Як зазначив К. О. Чаплинський, основною метою проведення судової експертизи є сприяння повному і швидкому розслідуванню кримінальних правопорушень, встановленню істини у кримінальному провадженні, дослідження певних об'єктів і явищ, отримання необхідних відомостей для встановлення обставин, що мають значення для прийняття правильних та обґрунтованих рішень, а також отримання таких нових фактичних даних, які досі ініціаторам проведення експертизи не були відомі та які іншим способом встановити неможливо [2, с. 236]. На слушну думку О. Ю. Паладійчук, експертиза проводиться для виявлення тих фактичних даних, які можуть підтвердити або спростувати факти, що мають юридичне значення. Самі по собі юридичні факти експертизою не встановлюються чи не виключаються, а тому не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права [3, с. 88-89]. Як зазначила Н. В. Тутецька, залежно від того, на якому аспекті судово-експертної діяльності робиться акцент, під судовою експертизою розуміється інститут доказового й процесуального права, система процесуаль-

них відносин, форма використання спеціальних знань, СРД, процедура дослідження й оформлений за результатами її завершення документ - висновок експерта [4, с. 357]. У свою чергу В. Ю. Шепітько слушно зазначив, що судова експертиза - це процесуальна дія, яка полягає в дослідженні експертом за завданням слідчого або судді речових доказів та інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для правильного вирішення справи [5, с. 257]. М. В. Костицький з цього приводу відмітив, що судова експертиза чи експертиза у кримінальному процесі - це саме дослідження, процес пізнання, яке проводить експерт, і обґрунтування висновку відповідно до встановленого законом порядку [6, с. 58]. О. Ю. Паладійчук, з'ясовуючи значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження, вдало визначив експертизу як дослідження наданих судом чи іншими учасниками кримінального процесу об'єктів, яке проводиться експертами на основі спеціальних знань та на науковому підґрунті з метою вивчення відомостей про факти, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, яке відбувається у процесуальному порядку з дотриманням встановлених чинним законодавством правил [7, с. 88]. О. П. Снігерьев, С. О. Андренко запропонували під судовою експертизою розуміти проведення особою, яка володіє спеціальними знаннями та має спеціальний процесуальний статус (є експертом), на підставі ухвали суду або уповноваженого органу (посадової особи), дослідження певних фактів і фактичних обставин справи з метою отримання нових фактичних даних у результаті проведеного дослідження та повідомлення відомостей, які мають значення для справи, що оформляється спеціальним документом - висновком експерта [8, с. 236].

З наведеного помітно, що науковці намагаються включити у поняття судової експертизи як перелік суб'єктів її призначення і проведення, об'єктів дослідження, так і підстави, порядок та основні завдання залучення експерта до провадження. При цьому, чим більше деталізуються окремі ознаки судової експертизи, тим більш громіздким стає саме визначення.

Ініціатором використання спеціальних знань й ініціатором прийняття рішення про потребу проведення експертних досліджень мають бути ті процесуальні особи, для яких результати роботи експерта викликають інтерес і потрібні для відстоювання перед судом власної лінії, чи то обвинувачення, чи захисту.

На слухну думку вчених, вітчизняне законодавство визначає правовий статус експерта як самостійного суб'єкта процесу, який має власний обсяг процесуальних прав та обов'язків, що відрізняють його від інших суб'єктів процесуальної діяльності [9, с. 147-148]. Професія судового експерта є унікальною за своїм змістом: з одного боку, його професійний статус полягає у проведенні із застосуванням своїх спеціальних знань (з практично необмеженого кола питань - науки, техніки, ремесла тощо) науково-обґрунтованого дослідження для встановлення фактів, що мають доказове значення під час розслідування та розгляду справ у судах, з іншого - він набуває статусу процесуальної особи під час надання висновку експерта і таким чином у своїй професійній діяльності поєднує статус фахівця з відповідної галузі знань, науковця та процесуальної особи. Це суттєво відрізняє правовий статус судового експерта від інших працівників державних установ, оскільки для об'єктивного виконання своїх обов'язків судовий експерт передусім повинен бути незалежним від органів досудового розслідування, суду та інших учасників процесу. Тому незалежність судового експерта має забезпечуватися державою шляхом створення необхідних умов для його діяльності та належним матеріальним і соціальним забезпеченням [10, с. 10].

Головним елементом правової основи призначення й проведення судових експертиз є Конституція України. Відповідно до ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. Правосуддя забезпечується тим, що судді, здійснюючи правосуддя, є незалежними та керуються верховенством права. Серед основних засад судочинства є такі: рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (ст. 129 Конституції України). У ст. 92 Конституції України передбачено, що виключно законами України визначаються sudoустрій, судочинство, статус суддів, засади судової експертизи. Так, у п. 14 ст. 92 Конституції України встановлено правило, відповідно до якого основи судової експертизи визначаються виключно законами України [11].

Процедура призначення й проведення судових експертиз визначається відповідними нормами галузевого законодавства, зокрема КПК України [12], в якому найбільш повно і всебічно

відображені законодавчі положення про правовий порядок проведення судової експертизи. Водночас, КПК України не містить визначення поняття «призначення судової експертизи», проте процесуальні вимоги, які стосуються застосування цієї форми використання спеціальних знань в кримінальному провадженні, розташовані в главі, що має назву «Слідчі (розшукові) дії».

Поряд із цим, у КПК України передбачені випадки, у яких слідчий, або прокурор зобов'язані призначати експертизи під час здійснення ними досудового розслідування щодо: 1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; 6) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням (ч. 2 ст. 242 КПК України) [13].

З метою реалізації механізмів призначення й проведення судових експертиз (в межах судочинства) та експертних досліджень (поза межами судочинства) в Україні діють підзаконні нормативні акти міністерств і відомств, до сфери управління котрих входять судово-експертні установи. Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 затверджено Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Цей наказ є своєрідним «експертним кодексом» здійснення судово-експертної діяльності в Україні [14, с. 57]. Саме цією Інструкцією передбачаються обов'язки, права судових експертів, організація проведення експертиз й експертних досліджень, оформлення їх результатів тощо. Вимоги цієї Інструкції розповсюджуються як на атестованих судових експертів державних експертних установ, так і на приватних експертів, котрі не працюють у вказаних установах.

У криміналістичній тактиці поряд із тактикою окремих СРД розроблена тактика проведення експертиз. Зокрема, М. Г. Щербаковський зазначив, що на даний час процес розвитку теорії криміна-

лістичної тактики триває. Проте у сучасних умовах і досі недостатньо дослідженими у теоретичному плані виступає тактика проведення експертиз (залучення експерта) [15, с. 275].

Тактика проведення судових експертиз відрізняється від тактики проведення окремих СРД тим, що безпосередньо проведення судової експертизи не є СРД, так як суб'єктом проведення експертного дослідження є судовий експерт. При цьому, якщо говорити про прийняття рішення про залучення експерта до кримінального провадження та підготовки необхідних для цього матеріалів, а також оцінку висновку експерта та його використання в кримінальному провадженні, то тут суб'єктом буде слідчий.

Авторський колектив підручника «Кримінальний процес» за редакцією В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліною, О. Г. Шило, зазначає, що призначення та проведення експертизи включає в себе такі етапи: 1) збирання необхідних матеріалів (отримання зразків для експертизи); 2) залучення експерта (вибір експертної установи або експерта, винесення постанови слідчим чи прокурором про залучення експерта та проведення експертиз або ухвали суду чи слідчого судді про доручення проведення експертизи), формулювання питань експерту; 3) проведення експертних досліджень; 4) дачу висновку експертом із питань, які поставлені перед ним сторонами кримінального провадження, слідчим суддею чи судом [16, с. 411].

Водночас, І. В. Пиріг пропонує вирізняти тактику залучення експерта як окремої СРД, при цьому виокремлюючи класичні три етапи - підготовчий (прийняття рішення про проведення експертизи, вибір експертного закладу або приватного експерта, визначення виду експертизи та предмета дослідження, визначення черговості призначення експертиз у відношенні одних і тих самих об'єктів, вибір часу призначення експертизи), робочий (вибір об'єктів для проведення експертизи (в тому числі зразків і проб), отримання ухвали слідчого судді на проведення експертизи) і заключний (визначення кола осіб, які можуть бути присутніми при проведенні експертизи, направлення постанови та необхідних матеріалів до експертної установи) [17, с. 60-64].

З наведеного помітно, що тактика призначення експертизи, як з цього приводу констатував Н. І. Клименко, за змістом не збігається з поняттям тактики проведення експертизи [18, с. 105], а співвідноситься відповідно як частина та ціле.

На нашу думку, виокремлення окремо тактики залучення експерта (іншими словами тактики підготовки та призначення судової експертизи) є невірним. Більше того, сама назва вказаної дії містить слово «підготовка», а тому логічно неправильно в структурі її тактики виокремлювати підготовчий етап.

На наше переконання, потрібно розглядати підготовку, призначення, а також безпосередньо проведення судової експертизи, в комплексі. Адже підготовка та призначення відповідної судової експертизи переслідує ціль, яка полягає в створенні сприятливих умов для проведення експертного дослідження згідно зі встановленими й апробованими методиками й отримання об'єктивного висновку, який може бути використано в якості доказу в конкретному кримінальному провадженні. Тобто простежується взаємозв'язок, який проявляється передусім у взаємообумовленості кожного з названих етапів.

Відповідно всі ці етапи є частиною одного цілого - проведення судової експертизи в кримінальному провадженні. Ось чому необхідно вести мову про тактику проведення судової експертизи, а не її окремого етапу. Це пояснюється тим, що відмова від розробки тактики проведення експертизи перешкоджає досягненню поставлених під час призначення і проведення експертиз завдань і знижує ефективність одержаних фактичних даних у кримінальному провадженні.

На слушну думку Н. С. Трофименко, узагальнення практики свідчить про наявні проблеми у призначенні та проведенні експертних досліджень, що значно впливає на строки їх проведення, якість та організацію праці експертів у цілому [19, с. 107]. Від того, наскільки обґрунтованим буде рішення про необхідність призначення експертизи та належно організована підготовка до її проведення напряму залежить її результат. Саме неправильна оцінка наявних слідчих ситуацій на кожному з етапів досудового розслідування кримінальних правопорушень і відповідно невірний вибір алгоритму дій, спрямованих на їх вирішення, зокрема неаргументоване прийняття рішення про необхідність призначення експертизи, неправильний вибір черговості призначення судових експертиз, неправильне визначення предмету судової експертизи тощо, а також відсутність (або низький рівень її якості) підготовки до призначення судової експертизи та направлення відповідних матеріалів до відповідної судово-експертної установи для її проведення, призводять до того, що кримі-

нальне провадження не тільки не забезпечується незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки [20], а й не вдається можливим вирішити основне завдання такого провадження, закріплене в ст. 2 КПК України.

Найперше, що повинен вирішити слідчий під час досудового розслідування кримінального правопорушення, це питання про необхідність використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, зокрема в його процесуальній формі - залучення експерта до проведення експертизи.

Причому потрібно переконатися, що одним із засобом вирішення слідчої ситуації, що склалася на конкретному етапі досудового розслідування, є проведення експертизи. Тому, підготовка та призначення експертизи включає насамперед аналіз наявних матеріалів кримінального провадження, конкретних слідчих ситуацій і прийняття рішення про те, що вирішення таких ситуацій неможливе без залучення експерта. Тобто перевіряється не тільки факт наявності підстав для призначення експертизи, а й визначається доцільність і ступінь обґрунтованості її проведення у конкретному кримінальному провадженні за тих обставин, що склались.

Згідно з ч. 1 ст. 242 КПК України основною підставою проведення експертизи є те, що для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Однак не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

В Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень зазначається, що підставою для проведення експертизи у кримінальному провадженні відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом) [21].

У відомчих нормативно-правових актах Міністерства внутрішніх справ України й Експертної служби МВС України, які визначають порядок проведення й оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС України, зазначається, що підставою для проведення експертиз відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або письмове звернення потерпілого чи сторони захисту кри-

мінального провадження, у якому обов'язково зазначаються реквізити, перелік питань, поставлених експерту, а також об'єкти, що підлягають дослідженню [22].

При цьому слідчий (дознавач) повинен чітко визначити предмет судової експертизи, що дозволить визначитись з видом судової експертизи. Це пояснюється тим, що спочатку варто окреслити основні питання, які підлягають вирішенню судовим експертом шляхом використання спеціальних знань, а потім визначитися яку конкретну судову експертизу слід призначити для вирішення експертних завдань.

Під час підготовки та призначення експертизи, окрім вищезазначених, вирішується питання про перелік об'єктів дослідження. Зокрема, потрібно чітко визначитися, що необхідно представити експертові для дослідження, в якій кількості, чи потрібні зразки для порівняльного дослідження (які саме, скільки, за який період часу).

Після прийняття рішення про залучення до кримінального провадження експерта для проведення експертизи та вжиття вищезазначених підготовчих заходів виноситься постанова (ухвала) про призначення експертизи. Поставлені перед експертом питання повинні: чітко визначати завдання, точно вказувати на об'єкт, який необхідно дослідити; бути чіткими, визначеними, не допускати неоднозначне тлумачення. Разом із тим, на слушну думку вчених, вказані питання не повинні виходити за межі спеціальних знань, компетенції експерта, який залучається до проведення експертизи встановлення давності документу, мати правовий чи довідковий характер, а їх перелік повинен бути повним в тій мірі, в якій експертним шляхом необхідно встановити всі факти, обставини справи, які цікавлять сторони кримінального провадження [23, с. 192].

Після винесення документа (постанови, ухвали) про призначення експертизи всі матеріали разом із супровідним листом направляються до відповідної судово-експертної установи.

Отже, етап підготовки та призначення експертизи відіграє важливу роль у створенні сприятливих умов для її проведення, що в свою чергу забезпечує як ефективність судово-експертної діяльності, так і кримінального провадження. Проте існує ряд об'єктивних і суб'єктивних факторів, які перешкоджають, а то й унеможливають створення необхідних умов для роботи судового експерта. Причому окрема їх частка припадає саме на допущення помилок на цьому

етапі проведення експертизи - її підготовки та призначення. Адже, як відомо, від належного рівня підготовки та призначення експертизи залежить якість проведення експертних досліджень, а значить і можливість забезпечити ефективно та результативно проведення судової експертизи [24, с. 107].

Другим етапом тактики проведення експертизи є її безпосереднє проведення та оформлення висновку експерта, який відповідно включає в себе дві стадії, які логічно впливають з його назви, - 1) проведення експертних досліджень, 2) фіксація ходу та результатів експертного дослідження шляхом складання висновку експерта.

Безпосередньо проведення експертизи, як невід'ємний елемент відповідної судово-експертної діяльності, розпочинається з моменту отримання відповідною судово-експертною установою документа про призначення судової експертизи та матеріалів, що до нього додаються, і їх передачі відповідному структурному підрозділу експертної установи чи конкретному експертові для організації проведення експертизи. При цьому, якщо матеріали, що надаються безпосередньо ініціатором, надані не в повному обсязі, об'єкти дослідження і зразки не упаковані чи упаковка не забезпечує їх збереження та захист від несанкціонованого доступу, чи не засвідчена особою у передбаченому законодавством порядку, або матеріали не відповідають встановленим до них вимогам, що виключає можливість організації проведення судової експертизи, то вони не реєструються і невідкладно повертаються ініціатору для усунення виявлених недоліків. У разі ж надходження таких матеріалів засобами поштового зв'язку, кур'єрською або фельд'єгерською службами керівник судово-експертної установи доручає уповноваженій особі повідомити про це ініціатора в телефонному режимі та скласти довідку про невідповідність, один із екземплярів якої разом з матеріалами терміново повертаються ініціаторові для усунення виявлених невідповідностей.

Після отримання матеріалів експертизи судовий експерт, якому доручено її виконання, проводить дослідження за встановленим алгоритмом дій. Проведення дослідження відбувається у відповідності до обраної методики проведення судової експертизи задля вирішення поставлених експертних завдань із використанням системи методів і засобів дослідження, визначених такою методикою.

Після стадії попереднього дослідження судовий експерт проводить всебічне і повне вивчення властивостей і ознак досліджуваних об'єктів. Провівши всі необхідні дослідження судовий експерт приступає до такої стадії експертного дослідження як оцінка результатів проведеного дослідження та формулювання висновків, на якій здійснюються комплексна оцінка результатів проведеного експертного дослідження, наукове обґрунтування походження встановлених ознак, формулювання висновків.

Друга стадія етапу проведення експертизи полягає в фіксації ходу та результатів експертного дослідження шляхом складання висновку експерта. Останній є носієм доказової інформації, тому його зміст повинен гарантувати правосуддя від будь-якого викривлення цієї інформації, дати можливість особі чи органу, що призначив експертизу, оцінити умовивід експерта, у необхідних випадках перевірити правильність його висновків шляхом проведення повторної експертизи [25, с. 123].

Висновок експерта як підсумковий документ є логічним завершенням проведення дослідження та його відображенням. Структура висновку експерта включає три розділи - вступна частина, дослідницька частина та висновки. Оформлюючи висновок експерта судовий експерт повинен переслідувати ціль, яка полягає у викладі результатів проведених досліджень таким чином, щоб зроблені висновки були зрозумілі особі, яка не володіє спеціальними знаннями.

Підсумовуючи вищевикладене, варто констатувати, що підготовка та призначення експертизи як етап тактики проведення судової експертизи відіграє основоположну роль у створенні сприятливих для роботи судового експерта умов, що в свою чергу є способом реалізації гарантій незалежності роботи судового експерта та правдивості висновку експерта. Рішення про призначення судової експертизи повинно бути ситуативно обумовленим і обґрунтованим, а підготовка до її проведення - включати в себе дії з визначення предмету дослідження, виду, часу, черговості призначення названої експертизи, вибору державної судово-експертної установи чи атестованого експерта такої установи, збирання та підготовки об'єктів дослідження. А сам безпосередній етап проведення експертизи відображає визначений приписами закону й обраною методикою проведення судової експертизи алгоритм дій судового експерта при проведенні експертного

дослідження з метою отримання обґрунтованих відповідей на поставлені питання. Особлива роль відводиться послідовній і детальній фіксації всього процесу експертного дослідження, отриманих результатів (як проміжних, так і кінцевих) і їх оцінки, яка повинна знайти своє відображення у такому процесуальному документі як висновок експерта.

Література

1. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. Дата оновлення: 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.03.2023).
2. Чаплинський К. О. Тактика використання спеціальних знань у системі тактичного забезпечення досудового розслідування. *Наук. вісн. Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ.* 2011. Спец. вип. № 57. С. 232-238.
3. Паладійчук О. Ю. Значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження. *Наук. вісн. Ужгородського нац. ун-ту.* Серія ПРАВО. 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 87-89.
4. Тутецька Н. В. Судова експертиза як засіб доказування у кримінальному судочинстві *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя д-ра юрид. наук, проф. Н. І. Клименко (Київ - Маріуполь 27 лют. 2018 р.).* Київ - Маріуполь, 2018. С. 357-359.
5. Криміналістика: підручник. 4 вид., перероб. і доп. / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2008. 464 с.
6. Костицький М. В. Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі: навч. посіб. Київ: НМК ВО, 1990. 88 с.
7. Паладійчук О. Ю. Значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження. *Наук. вісн. Ужгородського нац. ун-ту.* Серія ПРАВО. 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 87-89.
8. Снігерьев О. П., Андренко С. О. До питання з визначення поняття судової експертизи в адміністративному провадженні (оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2018. Вип. 18. С. 231-240. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.25>
9. Колесник Ю. В. Слідчі та негласні слідчі (розшукові) дії як криміналістичні засоби діяльності слідчого в досудовому розслідуванні: дис.. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 198 с.
10. Головченко Л. М. Проблемні питання законодавчого регулювання судово-експертної діяльності. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2013. № 1. С. 8-10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmj_2013_1_4.
11. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.03.2023).
12. Кримінальне процесуальне право України: навч. посіб. / за ред. В. Г. Гончаренко та В. А. Колесника. Київ: Юстініан, 2014. 573 с.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 05.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.03.2023).
14. Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ: Вид-во Ліра-К, 2019. 424 с.
15. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків, 2015. 560 с.
16. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туман; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.
17. Пиріг І. В. Щодо питання віднесення судової експертизи до слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика і судова експертиза.* 2019. Вип. 64. С. 58-68.
18. Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології: поняття і місце в системі наукового пізнання. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право).* 2013. Вип. 2. С. 101-106.
19. Трофименко Н. С. Питання призначення та проведення деяких видів судових експертиз (за матеріалами узагальнення експертної практики). *Вісник Академії митної служби України. Серія «Право».* 2013. № 1 (10). С. 107-112.
20. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. Дата оновлення: 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.03.2023).
21. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>
22. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17.07.2017 р. № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>

show/z1024-17#Text (дата звернення:
01.03.2023).

23. Щербаковський М. Г., Разумов Е. О., Волкова А. Е. Криміналістична тактика: навч. посіб. з підготовки до практичних занять з криміналістики. Суми: «Мрія-1» ТОВ, 2008. 256 с.

24. Трофименко Н. С. Питання призначення та проведення деяких видів судових експертиз (за матеріалами узагальнення експертної практики). *Вісник Академії митної служби України*. Серія «Право». 2013. № 1 (10). С. 107-112.

25. Бондар М. Є. Проблемні питання застосування експертних методик при проведенні конкретних досліджень. *Криміналістика і судова експертиза*. 2013. № 1 (58). С. 116-124.

*Тимчишин А. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права
та гуманітарних дисциплін
Івано-Франківської філії Університету
«Україна»*

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ТА ЇХ ПРОЄКТІВ

Луговий І. О., Ярошенко Ю. В.

Стаття присвячена дослідженню поняття та видів антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів. Як свідчить аналіз нормативно-правових актів України, правове регулювання в них здійснюється певною мірою хаотично і безсистемно, що створює передумови для «конструювання» посадовцями вигідних для себе владних повноважень або створення можливостей діяти на власний розсуд. Антикорупційна експертиза для України явище відносно нове та таке, що знаходиться на етапі свого бурхливого розвитку та наукового дослідження, а тому, незважаючи на законодавче закріплення потребує подальших досліджень.

Розглядаються точки зору провідних науковців у цій сфері. На основі аналізу думок фахівців стосовно розуміння сутності антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів наводиться її авторське визначення. Характеризуючи антикорупційну експертизу, як спеціальну правову діяльність, відзначається, що вона повинна відповідати певним критеріям, які дозволять належним чином оцінити ефективність здійснення експертизи спеціально уповноваженими на таку діяльність суб'єктами.

Досліджено підстави і критерії класифікації антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів. Наголошується, що антикорупційна експертиза нормативно-правових актів та їх проєктів, сама по собі є одним із видів експертиз, які проходять нормативно-правові акти в процесі підготовки, зокрема кримінологічної експертизи, правової експертизи, цифрової експертизи, правового моніторингу нормативних правових актів тощо. Визначається, що першочерговим, з точки зору правозастосовної діяльності, є виокремлення видів антикорупційної експертизи в залежності від суб'єктів її проведення, а саме: Міністерство юстиції України, Комітет Верховної Ради України, питань запобігання і протидії корупції, Національне агентство з питань запобігання корупції, громадськість.

На підставі аналізу чинного антикорупційного законодавства та практики його застосування, виокремлено напрями вдосконалення методології проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів.

Ключові слова: антикорупційна експертиза, нормативно-правові акти, офіційна антикорупційна експертиза, громадська антикорупційна експертиза, суб'єкт проведення антикорупційної експертизи.

Luhovyi I. O., Yaroshenko Yu. V. Concepts and types of anti-corruption examination of normative legal acts and their projects

The article is devoted to the study of the concept and types of anti-corruption examination of normative legal acts and their projects. As evidenced by the analysis of normative legal acts of Ukraine, legal regulation in them is to some extent chaotic and unsystematic, which creates prerequisites for officials to "construct" beneficial powers for themselves or create opportunities to act at their own discretion. Anti-corruption expertise is a relatively new phenomenon for Ukraine and one that is at the stage of its rapid development and scientific research, and therefore, despite the legislative consolidation, it needs further research.

The points of view of leading scientists in this field are considered. Based on the analysis of experts' opinions regarding the understanding of the essence of anti-corruption examination of normative legal acts and their projects, its author's definition is provided. Characterizing anti-corruption examination as a special legal activity, it is noted that it must meet certain criteria that will allow to properly assess the effectiveness of the examination by entities specially authorized for such activity.

The grounds and criteria for the classification of anti-corruption examination of normative legal acts and their projects have been studied. It is emphasized that the anti-corruption examination of regulatory and legal acts and their projects is in itself one of the types of examinations that regulatory and legal acts undergo in the process of preparation, in particular, criminological examination, legal examination, digital examination, legal monitoring of normative legal acts, etc. It is determined that the priority, from the point of view of law enforcement activities, is to distinguish the types of anti-corruption examination depending on the subjects of its conduct, namely: the Ministry of Justice of Ukraine, the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine, issues of prevention and counteraction of corruption, the National Agency for the Prevention of Corruption, public.

Based on the analysis of the current anti-corruption legislation and the practice of its application, directions for improving the methodology of anti-corruption examination of normative legal acts and their projects are identified.

Key words: *anti-corruption examination, legal acts, official anti-corruption examination, public anti-corruption examination, subject of anti-corruption examination.*

Постановка проблеми. Як свідчить аналіз нормативно-правових актів України, правове регулювання в них здійснюється певною мірою хаотично і безсистемно, що створює передумови для «конструювання» посадовцями вигідних для себе владних повноважень або створення можливостей діяти на власний розсуд. Навіть якщо правове регулювання здійснюється, як може здаватися на перший погляд, на належному рівні, воно досить часто містить істотні прогалини, що дозволяє деяким посадовцям зловживати відсутністю повного і однозначного визначення меж їхніх повноважень [1, с. 112].

Антикорупційна експертиза для України - явище відносно нове та таке, що знаходиться на етапі свого бурхливого розвитку та наукового дослідження. Незважаючи на законодавче закріплення поняття антикорупційної експертизи наукова спільнота проводить дослідження та пропонує свої варіанти щодо розуміння даного поняття.

Стан дослідження. Проблеми розуміння та класифікації антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів, привертала увагу багатьох дослідників в галузі адміністративного права, серед яких: Гавриш С. Б., Головщинський К. І., Іванцов В. О., Лисенко М. О., Луговий І. О., Наконечний Я. В., Ортинський В. Л., Петрашко С. Я., Романюк М. В., Сметаніна Н. В., Хабрієва Т. Я. та інші. Разом з тим, стрімкий розвиток суспільних відносин, поява нових корупційних факторів, виокремлюють нові проблеми правозастосування і вимагають актуальних досліджень проблем антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів.

Метою статті є дослідження проблемних питань сучасного розуміння антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів, а також виокремлення її видів.

Виклад основних положень. Аналізуючи погляди науковців і практиків щодо розуміння сутності експертизи взагалі, і антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів, зокрема, можна виокремити наступні варіанти, які в подальшому нададуть змогу усвідо-

мити особливості та деякі причини різноманіття у інтерпретації представленого поняття.

Наприклад, Головщинський К.І. робить акцент на діяльній суті експертизи і приводить наступне визначення: «антикорупційна експертиза проєктів нормативно-правових актів представляє собою комплекс заходів з виявлення норм права, здатних встановлювати такі рамки взаємовідносин між агентами (суб'єктами), які підвищують вірогідність їх вступу в корупційні взаємовідносини» [2].

В свою чергу Наконечний Я. В., в рамках розуміння експертизи як діяльності, робить акцент на суб'єктному складі антикорупційної експертизи, вводячи обмежене коло осіб, що її можуть проводити та не акцентуючи особливої уваги, на, саме, антикорупційній складовій. На його погляд, антикорупційна експертиза - це вид правового моніторингу, як здійснення спеціалістом або групою спеціалістів дослідження наданих текстів з використанням професійних знань у відповідній галузі і надання висновку, який містить результати такого дослідження і відповіді на поставленні питання. [3, с. 128]

На відміну від попередніх дослідників Сметаніна Н.В. трактує антикорупційну експертизу як певний інструмент, що допомагає забезпечити кращу якість нормативних актів, та підвищити їхню ефективність [4, с. 237]. Хабрієва Т.Я. додатково робить уточнення, що антикорупційна експертиза не може розглядатися тільки як засіб виявлення корупційних чинників і виступає додатковим інструментом забезпечення якості актів, їх більшої ефективності [5, с. 8].

Не можна оминати роботи Лисенко М.О. з даного питання. Вона у тлумаченні експертизи робить акцент на цілі та меті експертизи - виявлення та усунення корупційних факторів в нормативно-правових актах та проєктах нормативно-правових актів, зміцнення законності, забезпечення якості нормативно-правових актів та збільшення рівня їх ефективності. Окрім того, за її словами, проведення антикорупційної експертизи є невід'ємною частиною правотворчого процесу, та спрямоване на усунення корупційних чинників як в проєктах нормативно-правових актів, так і чинних нормативно-правових актах. Базуючись на цьому, вона відзначає, що під антикорупційною експертизою можна розуміти діяльність суб'єктів проведення антикорупційної експертизи, яка полягає у дослідженні проєктів нормативно-правових актів та чинних нормативно-правових актів, які регулюють певні суспільні

відносини, на наявність в акті корупціогенних властивостей норм, що сприяють або можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень в процесі застосування цього нормативно-правового акту [3, с. 128].

Таким чином, слід відзначити, що базовими для розуміння антикорупційної експертизи виокремлюються два підходи: діяльнісний та інструментальний.

Отже, спираючись на вищезначені погляди наукової спільноти, вбачається за доцільне навести авторське визначення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів, під яким пропонується розуміти спеціальну правову діяльність, що проводиться особою або групою осіб, за вимогою закону, за запитом уповноваженого органу або за власною ініціативою з метою виявлення можливостей вчинення корупційних діянь та можливого виявлення корупційних ризиків, що можуть міститися у нормах конкретного, оцінюваного нормативно правового акту або його проєкту, або у комплексі з діючими нормативно-правовими актами, що завершується наданням письмового висновку.

Відповідно до наведеного визначення, ми можемо виділити неступні ознаки такої експертизи, до яких, на наш погляд, можна віднести:

- правова діяльність;
- проводиться особою або групою осіб;
- ґрунтується на нормах закону та підзаконних нормативно-правових актів;
- мета - з'ясування та роз'яснення норм права щодо виявлення корупційних ризиків;
- наявність спеціальної, офіційно затвердженої методології дослідження;
- ґрунтується на нормах діючого законодавства;
- є складовою нормотворчої (правотворчої) діяльності;
- являється засобом удосконалення нормативно-правових актів;
- має підсумком надання спеціального письмового висновку за результатами антикорупційної експертизи.

Характеризуючи антикорупційну експертизу, як спеціальну правову діяльність, слід відзначити, що вона повинна відповідати певним критеріям, які дозволять належним чином оцінити ефективність здійснення експертизи спеціально уповноваженими на таку діяльність суб'єктами, зокрема:

1. Повнота експертизи (антикорупційна експертиза повинна здійснюватися щодо всіх законопроєктів з усіх сфер правового регулювання).

2. Пріоритетність (насамперед антикорупційна експертиза повинна здійснюватися щодо законопроєктів у найбільш корупційно вразливих сферах та тих сферах, які регулюють найважливіші та найзначущі суспільні відносини, а також щодо законопроєктів, які мають реальну перспективу найближчим часом стати законами).

3. Своєчасність (антикорупційна експертиза повинна здійснюватися у строки, які дають змогу в подальшому застосувати рекомендації, надані в результаті її проведення, та не допустити прийняття законопроєктів, у положеннях яких містяться корупційні ризики).

4. Аргументованість (антикорупційна експертиза повинна здійснюватися на підставі та у чіткій відповідності до положень якісної, професійної та науково обґрунтованої методології проведення такої експертизи).

5. Єдність підходів (недопущення корупційних ризиків у нормах законопроєкту має бути метою для всіх учасників законотворення).

6. Обов'язковість рекомендацій (законотворець повинен враховувати рекомендації суб'єктів здійснення антикорупційної експертизи, надавати інформацію щодо врахування таких рекомендацій чи обґрунтованих причин їх неврахування).

7. Публічність (діяльність із проведення антикорупційної експертизи законопроєктів повинна мати загальнодоступний характер).

8. Прозорість і відкритість (експертна діяльність має бути належним чином урегульована, бути професійною, відповідати високим стандартам якості, бути прозорою та належним чином заохочуватися).

9. Наочність (станданти антикорупційної експертизи потрібно донести до всіх суб'єктів, які здійснюють розроблення законопроєктів, а також до громадськості, що здійснює громадську експертизу) [6, с. 6-9].

Насамперед, вбачається доцільним зауважити, що антикорупційна експертиза нормативно-правових актів та їх проєктів, сама по собі є одним із видів експертиз, які проходять нормативно-правові акти в процесі підготовки.

Наприклад, С.В. Якімова [7] зараховує антикорупційну експертизу нормативно-правових актів до кримінологічної експертизи. Своєю чергою, С.О. Шатрава [8, с. 110], зазначає, що антикорупційна експертиза є складовою частиною правової експертизи. Натомість О.Р. Дашковська [9, с. 20] вважає антикорупційну експертизу складовою частиною єдиного правового моніторингу нормативних правових актів. Они-

щук І. [10, с. 76] також наголошує, що антикорупційна експертиза доповнює великий перелік експертиз у нормотворчому та правозастосовному процесах і є різновидом правової експертизи законодавства. Такого висновку він доходить у результаті порівняння антикорупційної експертизи з іншими видами експертиз нормативно-правових актів, виявлення їх подібностей і відмінностей.

Зокрема, відповідно до Регламенту Кабінету Міністрів України, законопроекти, що вносяться в порядку законодавчої ініціативи Кабінетом Міністрів на розгляд Верховної Ради України, проходять такі експертизи, як:

- експертиза, яка здійснюється заінтересованим органом Кабінету Міністрів України;
- цифрова експертиза;
- антикорупційна експертиза;
- надання висновків регіонами;
- публічні консультації;
- правова експертиза [11, с. 51].

Що стосується класифікації антикорупційної експертизи, то вона, як і класифікація багатьох інших явищ, може здійснюватися на основі різноманітних критеріїв. Однак, вбачається, що першочерговим, з точки зору правозастосовної діяльності, є виокремлення видів антикорупційної експертизи в залежності від суб'єктів її проведення.

Кожний із суб'єктів антикорупційної експертизи наділяється конкретними повноваженнями, які реалізує в межах своєї компетенції:

1. Міністерство юстиції України обов'язково здійснює антикорупційну експертизу усіх нормативно-правових актів та їх проектів, крім тих, що віднесені до компетенції зазначеного комітету Верховної Ради України. Сукупність нормативно-правових актів, які підлягають антикорупційній експертизі Міністерством юстиції України розділяють на дві групи. До першої включені: а) закони України, б) акти Президента України, в) акти Кабінету Міністрів України. До другої - нормативно-правові акти державних органів, які підлягають державній реєстрації.

2. Комітет Верховної Ради України, питань запобігання і протидії корупції обов'язково здійснює антикорупційну експертизу проектів нормативно-правових актів: а) внесених на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України; б) за Регламентом Верховної Ради України цей комітет готує експертні висновки про відповідність вимогам антикорупційного законодавства кожного проекту нормативно-правового акту,

що вноситься на розгляд Парламенту незалежно від виду акту та суб'єкта ініціювання.

3. Національне агентство з питань запобігання корупції здійснює антикорупційну експертизу проектів нормативно-правових актів, які вносяться на розгляд: а) Верховної Ради України, б) Кабінету Міністрів України. Особливістю такої експертизи є те, що вона проводиться Національним агентством за власною ініціативою, у тому числі у зв'язку із зверненням громадян чи громадських об'єднань.

4. Громадська антикорупційна експертиза. В нормах, які регламентують питання проведення громадської антикорупційної експертизи, по-перше, визначено суб'єктів, які мають право ініціювати (проводити і замовляти) проведення громадської антикорупційної експертизи. Такими суб'єктами визнані: а) фізичні особи; б) громадські об'єднання, їх члени або уповноважені представники; в) юридичні особи. По-друге, підкреслено, що об'єктами експертної оцінки є: а) нормативно-правові акти і б) проекти нормативно-правових актів. По-третє, встановлені джерела ресурсного забезпечення: а) безпосередньо експертизи і б) оприлюднення її результатів. Такими джерелами є: а) ресурси відповідних фізичних осіб, громадських об'єднань, юридичних осіб і б) інші джерела, які не заборонені законодавством. По-четверте, суб'єктам громадської антикорупційної експертизи надано право: а) подавати за результатами експертизи пропозиції до відповідних органів та б) отримувати від відповідних органів інформацію про врахування поданих пропозицій [12, с. 11].

Також антикорупційну експертизу можна додатково класифікувати за іншими критеріями:

- в залежності від стадії прийняття нормативно правового акта (на стадії апробації проекту нормативно-правового акту; на стадії реєстрації проекту нормативно-правового акту; діючого нормативно-правового акту);
- за способом призначення (обов'язкова, факультативна);
- за наслідками (позитивна, негативна);
- за рівнем деталізації (експертиза одного акту, експертиза актів у взаємозв'язку з іншими);
- за строком проведення (без подовження строку, з подовженням строку);
- за підпорядкуванням (внутрішня, зовнішня);
- за рівнем (попередня [13], первинна, вторна, додаткова, контрольна [14];
- за значенням (рекомендаційна, обов'язкова);

- за сферою регулювання правовідносин (прав та свобод людини і громадянина; повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; надання адміністративних послуг; розподілу та витрачання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів; конкурсних (тендерних) процедур) [15, с. 44] тощо.

Висновки. Отже, удосконалення практики антикорупційної експертизи законопроектів належить до дієвих механізмів протидії корупції, розробка, реалізація та вдосконалення яких є невід'ємною умовою досягнення цілей реформування в Україні у контексті адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу [16, с. 213].

Узагальнюючи викладене, відзначимо, що під антикорупційною експертизою нормативно-правових актів та їх проєктів пропонується розуміти спеціальну правову діяльність, що проводиться особою або групою осіб, за вимогою закону, за запитом уповноваженого органу або за власною ініціативою з метою виявлення можливостей вчинення корупційних діянь та можливого виявлення корупційних ризиків, що можуть міститися у нормах конкретного, оцінюваного нормативно-правового акту або його проєкту, або у комплексі з діючими нормативно-правовими актами, що завершується наданням письмового висновку.

Наголошується, що антикорупційна експертиза нормативно-правових актів та їх проєктів, сама по собі є одним із видів експертиз, які проходять нормативно-правові акти в процесі підготовки, зокрема кримінологічної експертизи, правової експертизи, правового моніторингу нормативних правових актів тощо.

Підтримується думка, що першочерговим, з точки зору правозастосовної діяльності, є виокремлення видів антикорупційної експертизи в залежності від суб'єктів її проведення, а саме: Міністерство юстиції України, Комітет Верховної Ради України, питань запобігання і протидії корупції, Національне агентство з питань запобігання корупції, громадськість.

Література

1. Луговий І. О. Офіційна антикорупційна експертиза проєктів нормативно-правових актів. *Актуальні проблеми управління правоохоронними органами* [Текст] : зб. матеріалів круглого столу (Київ, 3 квіт. 2014 р.) / ред. кол. : В.М. Лозовий, І.М. Охріменко, І.В. Коруля та ін. Київ. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 112-113.

2. Головчинський К. І. Діагностика корупціогенності законодавства. URL: <http://ex-jure/law/news.php?newsid=1051>

3. Лисенко М. О. Антикорупційна експертиза нормативно-правових актів як засіб забезпечення законності в правотворчій діяльності органів виконавчої влади. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 66. С. 125-133.

4. Сметаніна Н.В. Антикорупційна експертиза як напрям запобігання корупції. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 237-241.

5. Хабрієва Т. Я. Формування правових основ проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів. *Журнал права*. 2009. Т.10. № 154. С. 8.

6. Антикорупційна експертиза законопроектів Верховної Ради України IX скликання. Результати, проблеми, перспективи. *Аналітичний центр "Інститут законодавчих ідей"*. Київ. 2021. 56 с.

7. Якимова С.В. Проблемні аспекти нормативно-правової регламентації антикорупційної експертизи в Україні. *Протидія корупції: європейський досвід та українські реалії* : тези міжнародної науково-практичної конференції, Львів, 20-21 квітня 2012 р. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 176 с.

8. Шатрава С.О. Антикорупційна експертиза як засіб виявлення корупціогенних факторів у діяльності суб'єктів публічної адміністрації. *Право і Безпека*. 2012. № 4. С. 109-112.

9. Дашковська О.Р. Антикорупційна експертиза як складова єдиного правового моніторингу нормативних правових актів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 18-21.

10. Онищук І. Моніторингова експертиза нормативно-правових актів на наявність корупціогенних чинників: міжнародний досвід. *Науковий часопис*

Національної академії прокуратури України. 2014. № 3. С. 72-81.

11. Гнезділова Н.В. Види законодавчої експертизи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 49-53.

12. Колпаков В.К. Систематика суб'єктів антикорупційної експертизи. *Адміністративно-правове забезпечення діяльності МВС України, Національної поліції України та інших суб'єктів публічної адміністрації* : матеріали XIV науково-практичного семінару . (м. Київ, 20 червня 2019 р.) / ред. колегія : І. Д. Пастух (голова), В. М. Дорогих, О. К. Волох. 2019. С. 10-12.

13. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України від 10 лютого 1995 року № 51/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80#Text>

14. Методологія проведення громадської антикорупційної експертизи: Громадська організація «Українське юридичне товариство». 2014. URL: [https://justice.org.ua/teoriya-i-praktika/ekspertni-](https://justice.org.ua/teoriya-i-praktika/ekspertni-visnovki/metodologiya-provedennya-gromadskoj-antikoruptionsijnoji-ekspertizi)

[visnovki/metodologiya-provedennya-gromadskoj-antikoruptionsijnoji-ekspertizi](https://justice.org.ua/teoriya-i-praktika/ekspertni-visnovki/metodologiya-provedennya-gromadskoj-antikoruptionsijnoji-ekspertizi)

15. Іванцов В. О. Види антикорупційної експертизи. *Актуальні питання профілактики корупційних проявів у державному секторі безпеки України в сучасних умовах* : матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф., Дніпро, 17 червня 2016 р. Дніпро : ДДУВС. 2016. С. 41-44.

16. Бондаренко В.А. Питання проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 212-222.

Луговий І. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ

Ярошенко Ю. В.,
ад'юнкту кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Медведенко С. В., Ситько О. М.

Міграційні процеси, спричинені зовнішньою збройною агресією, та міжнародна підтримка українського народу у визвольній боротьбі спричинили потребу в підвищенні рівня знань і навичок міжкультурної комунікації. Різноманітність і полікультурність сучасного суспільства та європейська інтеграція формують нові вимоги до соціальних і моральних якостей юристів, що потребує невідкладних інноваційних змін у вищій юридичній освіті.

Проблема ефективної комунікації з представниками інших держав є особливо актуальною в юридичній сфері, оскільки передбачає особливу мовну практику, необхідність використання точних словесних формулювань правових понять, категорій права, що пов'язано з підготовкою та оформленням великої кількості юридичних документів. Визначається, що право формується в певному етнокультурному середовищі, використовуючи його вербальні сигнальні позначення, типові для того чи іншого національного сегмента світової правової дійсності. Тому сигнали права однієї правової системи іноді не зрозумілі для суб'єктів права іншої системи. При переході з іншої мови такі правові сигнали слід адаптувати до національного мовного середовища. Тому майбутній юрист повинен розуміти, що для досягнення взаємодії в правовій сфері необхідно враховувати етнопсихологічні особливості націй, які вступають у спілкування, та правові особливості тих держав (суспільств), для яких складаються правові документи, тому що процес мовної комунікації «обтяжений» соціальною, психологічною, етнічною та іншими складовими.

Аналізується досвід науково-педагогічних працівників Одеського державного університету внутрішніх справ у використанні в комунікативному спілкуванні лінгвокраїнознавчих засобів, який доводить, що лише знання лінгвокраїнознавчого матеріалу дозволяє юристу грамотно формулювати висловлювання в процесі міжкультурної комунікації. Доводиться, що спілкування у сфері юриспруденції - це насамперед толерантне спілкування, яке потребує розвитку міжкультурної комунікативної компетентності, без якої неможливий діалог у мультикультурному суспільстві.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, міжкультурна комунікативна компетентність, вища юридична освіта, правова комунікація.

Medvedenko S. V., Sytko O. M. Problems of forming intercultural communicative competence of future lawyers

Migration processes caused by external armed aggression and international support for the Ukrainian people in the liberation struggle have led to the need to improve the level of knowledge and skills of intercultural communication. The diversity and multiculturalism of modern society and European integration create new requirements for the social and moral qualities of lawyers, which requires urgent innovative changes in higher legal education.

The problem of effective communication with representatives of other states is particularly relevant in the legal sphere, since it involves a special language practice, the need to use precise verbal formulations of legal concepts and categories of law, which is associated with the preparation and execution of a large number of legal documents. It is determined that law is formed in a certain ethno-cultural environment, using its verbal signals typical for a particular national segment of the world legal reality. Therefore, the signals of law of one legal system are sometimes not clear to the subjects of law of another system. Translating from another language, such legal signals should be adapted to the national language environment. Therefore, a future lawyer should understand that in order to achieve interaction in the legal sphere, it is necessary to take into account the ethno-psychological characteristics of the nations that enter into communication and the legal characteristics of those states (societies) for which legal documents are drawn up, since the process of language communication is "burdened" with social, psychological, ethnic and other components.

The article analyses the experience of academic staff of Odesa State University of Internal Affairs in using linguistic and country studies tools in communicative communication, which proves that only knowledge of linguistic and country studies material allows a lawyer to correctly formulate statements in the process of intercultural communication. It is proved that communication in the field of jurisprudence is, first of all, tolerant communication, which requires the development of intercultural communication competence, without which dialogue in a multicultural society is impossible.

Key words: intercultural communication, intercultural communicative competence, higher legal education, legal communication.

Війна проти України ускладнила навчальний процес у закладах вищої освіти, проте науково-педагогічний склад докладає всіх зусиль, аби вирішити проблеми, що виникають, а також створює умови задля організації освітнього простору для всіх здобувачів освіти, де це можливо, намагаючись в умовах воєнних дій гарантувати однаково якісну і доступну освіту для кожного. Відповідно вища освіта в Україні потребує ще більшого оновлення в умовах міграційних процесів, спричинених зовнішньою збройною агресією.

Світова підтримка українського народу на даному етапі є безпрецедентною. Уся цивілізована світова спільнота демонструє Україні свою міжнародну солідарність, що у свою чергу вимагає від кожної людини знань і навичок міжкультурної комунікації. Вплив і взаємодія різних мов, культур, етнічних груп і соціально-економічних статусів, представлених у сучасному освітньому процесі на різних його ланках, є закономірним відображенням змін у демографії українського суспільства загалом. Різноманітність і полікультурність стає реальністю як в аудиторії, так і за її межами, і навчання міжкультурній комунікації передбачає розвиток необхідних для цього компетенцій фахівця.

Водночас військова агресія російської федерації проти нашої держави вкотре підкреслила правильність у виборі зовнішньополітичних пріоритетів України, де євроінтеграція посідає особливе місце, необхідність і важливість становлення активного, відповідального і свідомого громадянина, із чітко визначеною громадянською позицією, а також готовністю до виконання своїх конституційних обов'язків. Для України європейська інтеграція - це шлях модернізації не тільки політичної, економічної, правової системи, але й формування нової системи вищої освіти. Підвищення ролі комунікації в сучасному інформаційному суспільстві, зокрема такої її специфічної форми, як міжкультурна комунікація, а також зростання вимог до соціальних і моральних якостей юристів потребують невідкладних інноваційних змін у вищій освіті, невід'ємним складником якої має стати підготовка до продуктивного професійного спілкування в процесі міжкультурної комунікації. У період активного міжнародного співробітництва України, пов'язаного з процесами євроінтеграції, підвищилася потреба у висококомпетентних кадрах, здатних відповідати тим запитам, які висуваються сучасним суспільством, що вимагає модернізації гуманітарної освіти, зокрема юридичної. У зв'язку із цим ми не можемо не зупинитися на понятті та сутності

міжкультурної комунікації, а також міжкультурної комунікації у сфері юриспруденції.

У теперішній час однією із цілей юридичної освіти у закладах вищої освіти є підготовка кваліфікованого фахівця відповідного профілю, конкурентоспроможного, знаючого, толерантного, здатного до результативної діяльності на рівні міжнародних стандартів. Готовність до міжкультурної комунікації передбачено і Законом України від 11.07.2014 № 1556-VII «Про вищу освіту»: міжнародна інтеграція у європейській простір вищої освіти, за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи є одним зі стратегічних завдань.

Проблеми, що виникають при здійсненні міжкультурної комунікації, тривалий час досліджують вітчизняні та зарубіжні вчені. Серед українських науковців розробленням предметного поля теорії міжкультурної комунікації займаються Ф. Бацевич [2], П. Донець [3], Н. Никифоренко [6; 7], Б. Слющинський [9-11].

Європейські філософські традиції, основоположні підходи до вивчення комунікації в праві впливають на національну правову систему. Розвиток демократії, свободи слова, права на приватне життя, мирне співіснування в контексті глобалізації та мультикультуралізму надає динаміки національним правовим системам в процесі такого взаємовпливу [8].

Зважаючи на викладене вище, сьогодні більше, ніж будь-коли раніше, увиразнилася потреба підготувати майбутніх правознавців, які здатні розуміти різні погляди, усвідомлювати відмінності та адекватно ставитися до них, а також практикувати міжкультурну комунікацію, щоб стати інформованими свідомими громадянами і, таким чином, демократизувати українське суспільство.

Стандарт вітчизняної юридичної освіти включає загальні (зокрема, володіння державною і однією з офіційних мов Ради Європи; навички збору і аналізу інформації; здатність приймати неупереджені і вмотивовані рішення, а також визначати інтереси і мотиви поведінки інших осіб; уміння примиряти сторони з протилежними інтересами та ін.) і спеціальні компетентності (знання структури та стандартів юридичної професії та її ролі в суспільстві; знання міжнародних стандартів прав людини, основ міжнародного публічного права, права Ради Європи і права Європейського Союзу; навички складання проєктів юридичних документів тощо), якими повинні оволодіти студенти.

Тобто постає необхідність широкого підходу до формування професійної компетентності студентів

юридичних факультетів, зважаючи на вимоги до фахівця правоохоронної сфери. Ідеться також про підвищення якості юридичної освіти, використання засобів формування комунікативної компетентності курсанта - майбутнього правоохоронця та студента - майбутнього юриста, здатних до інтеграції у світовий професійний простір [4; 12].

Комунікація - складне та багатогранне явище, що є необхідною умовою та фундаментальною основою існування людського суспільства. Цим пояснюється пильна увага, яку приділяють проблемам комунікації соціально-гуманітарні науки. Зокрема в словнику термінів міжкультурної комунікації поняття «комунікація» має декілька визначень: 1) смисловий та ідеально-змістовий аспекти соціальної взаємодії, спілкування; 2) складова спілкування поряд із перцепцією та інтеракцією; 3) складний, символічний, особистісний, трансакційний, часто неусвідомлюваний процес обміну знаками, під час якого транслюється певна інформація зовнішнього або внутрішнього характеру, а також демонструються статусні ролі, в яких перебувають учасники спілкування стосовно один одного [2, с. 81-82].

Проблема ефективної комунікації є особливо актуальною в юридичній сфері. Ідеї права та справедливості, і навіть міри дозволеного виражаються в юридичній практиці не інакше, як у словесних формах. Науковці вважають, що досягнення взаємодії можливе лише тоді, коли не виникає «смислових недомовленостей», двозначності. Саме правильне мовлення та грамотно оформлений текст юридичного документа стає головним інструментом діяльності юриста.

Особливо це актуально, коли суб'єкти правової сфери вступають у мовну комунікацію з представниками інших держав. Тут професія юриста передбачає особливу мовну практику, необхідність використання точних словесних формулювань правових понять, категорій права, що пов'язано з підготовкою та оформленням великої кількості юридичних документів, із передачею та отриманням інформації в усній і письмовій формах. Навчання міжкультурній взаємодії майбутніх правознавців є однією з актуальних проблем вищої юридичної освіти і дозволяє осмислити процес підготовки фахівців із точки зору толерантної комунікативної особистості, здатної працювати на рівні світових стандартів.

Історія становлення міжкультурної комунікації як навчальної дисципліни переконливо свідчить, що вона спочатку формувалася з урахуванням інтеграції різних гуманітарних наук та їх методів.

Основоположниками міжкультурної комунікації були представники різних наукових галузей: лінгвістики, антропології, психології, соціології, етнології, фольклористики тощо. У процесі їхньої спільної роботи теорії та методи цих галузей знань поєднувалися, надаючи міжкультурній комунікації інтегративного характеру, який став у ній основним і залишається таким до сьогодні.

Як же визначають поняття «міжкультурна комунікація» представники різних галузей наукового знання?

Філософами міжкультурна комунікація представляється як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства, у соціальному просторі якого відбувається взаємодія та взаємозв'язок між підсистемами культури (усередині окремої культури), між різними культурами в просторовому та часовому вимірах, а також між суб'єктами - носіями культури на рівні окремої культури або на рівні міжкультурного спілкування. Звертається увага на існування цього поняття в широкому і вузькому розуміннях. У широкому розумінні «комунікація має місце завжди, коли певній поведінці або її результату приписується певне значення і вони сприймаються як знаки або символи», тоді як у вузькому - це «спілкування за допомогою мовних та/або паралінгвістичних і невербальних засобів з метою передачі інформації» [2, с. 82].

Соціологія визначає міжкультурну комунікацію як сукупність різноманітних форм відносин і спілкування між індивідами та групами, що належать до різних культур, розглядаючи це поняття як особливу форму спілкування представників двох чи більше різних культур або культурних співтовариств у ході обміном інформацією та культурними цінностями [11]. Підкреслюється, що це поняття включає в себе комунікацію між культурами, расами, етнічними групами, релігіями і субкультурами всередині великих культур.

Педагоги наголошують, що смисловим центром поняття «міжкультурна комунікація» є ідея взаємодії різномовних і різнокультурних комунікантів через налагодження їх взаємозв'язку і пошук взаєморозуміння [5, с. 22]. Ця взаємодія спрямована на адекватне порозуміння двох учасників комунікативного акта, що належать до різних національних культур.

У теорії культури поняття «міжкультурна комунікація» використовується для позначення процесу комунікації між членами різних культурних спільнот [13, с. 16-17]. Термін включає також групову взаємодію таких факторів, як вірування, цінності, норми та сценарії їх взаємодії, визнача-

ючи процеси взаємодії різних культур та етносів в умовах полікультурного світу.

Правознавці наголошують, що правова комунікація є засадничим принципом правової організації соціальних суб'єктів, що відбувається завдяки використанню певних знаків і знакових конструкцій, а правова поведінка виступає інструментальною предметною діяльністю, що опосередковується певними правилами. Право формується в певному етнокультурному середовищі, використовуючи його вербальні сигнальні позначення, типові для того чи іншого національного сегмента світової правової дійсності. Тому сигнали права однієї правової системи іноді не зрозумілі для суб'єктів права іншої системи. При перенесенні (або просто при перекладі з іншої мови) такі правові сигнали адаптують до національного мовного середовища, використовуючи еквіваленти, відповідники, паралелі, кореляти, які здатні хоча б наблизити їх до зрозумілих за значенням вербальних одиниць [1, с. 27].

Ознайомившись з різними підходами до визначення поняття «міжкультурна комунікація», ми вважаємо, що під міжкультурною комунікацією можна розуміти таке спілкування, яке реалізується в умовах культурно обумовлених відмінностей його учасників, які застосовують спеціальні мовні версії, відмінні від тих, якими вони користуються при спілкуванні всередині однієї і тієї ж культури.

У міру того, як розширюються міжкультурні контакти, постає гостра потреба в розгляді питань міжкультурної комунікації, зокрема у сфері права.

Міжкультурна комунікація у сфері юриспруденції пов'язана з етнопсихологічними особливостями учасників даного спілкування та нормативно-правового простору країн, у яких відбувається ця взаємодія.

Нині склалася потреба в етнолінгвокультурологічному підході до навчання студентів, зокрема, у правовій сфері. На нашу думку, це зумовлено такими причинами: поглиблення світових господарських зв'язків; розвитком транснаціональних та мультинаціональних компаній; розширенням міжнародного співробітництва у сфері забезпечення прав особи; тенденціями до документообігу, відмінностями між умовами розвитку законодавства, що історично склалися в різних державах.

Майбутній юрист повинен розуміти, що для досягнення взаємодії в правовій сфері необхідно враховувати етнопсихологічні особливості націй, які вступають у спілкування, та правові особливості тих держав (суспільств), для яких складаються правові документи, тому що процес мовної комунікації «обтяжений» соціальною, психологіч-

ною, етнічною та іншими складовими. Соціальний, психологічний, етнічний аспекти є важливими компонентами процесу комунікації.

Вступаючи в мовну комунікацію, юрист повинен враховувати, що правові інститути, які регламентують забезпечення прав і свобод особистості, мають певну специфіку.

Відмінності в мовній поведінці та менталітеті певних культур можуть спричинити виникнення семантичних бар'єрів у процесі комунікації (сигнали права однієї правової системи іноді не зрозумілі для суб'єктів права іншої системи). Явні та приховані протиріччя, неприйняття тих чи інших моделей політико-економічного, історико-правового та соціокультурного характеру, які відрізняються від звичної моделі, неминуче проявляються між партнерами по переговорному процесу, якщо вони не готові до міжкультурної комунікації.

Ми вважаємо, що для практики комунікації, також і для практики мовної комунікації у сфері юриспруденції, велике значення має поняття лінгвокраїнознавчої грамотності особистості, здатної враховувати особливості етнічної самосвідомості представників різних держав. Лінгвокраїнознавча грамотність має стати складовою професійного досвіду мовної комунікації у сфері права. Кафедрою мовної підготовки факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ проводяться заняття з дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування» у формі семінарів, практичних занять і лекцій, поєднуючи основні елементи (надання та розширення знань, необхідних для роботи в мультикультурному середовищі) з елементами розвитку обізнаності, практичних навичок і ставлення. Проте в сучасному освітньому процесі активне застосування знаходять Інтернет-технології для пошуку інформації та міжнародної комунікації. Сучасний рівень розвитку Інтернет-технологій та мультимедіа відкриває широкі обрії для спілкування з носіями мови, обміну інформацією, перегляду фільмів та передач іноземною мовою. Тому кафедрою започатковано роботу розмовного клубу «Speaking Club», де здобувачі вищої освіти можуть напряму поспілкуватися з носіями англійської мови (*native speakers*). Під час такого спілкування виявляються особливості етнопсихологічної свідомості, які визначають специфічні особливості спілкування у правовій сфері, що, у свою чергу, викликає необхідність культурологічного підходу до зіставлення мовних засобів вираження юридичних понять. Особливий ефект досягається під

час використання в комунікативному спілкуванні лінгвокраїнознавчих засобів для досягнення порозуміння. Такий позитивний досвід доводить, що лише знання лінгвокраїнознавчого матеріалу (у широкому розумінні цього слова) дозволяє юристу грамотно формулювати висловлювання (усні і письмові) у процесі міжкультурної комунікації.

Набуваючи міжкультурні компетенції, здобувачі освіти розширюють свій особистий потенціал, збільшують можливості, усувають стереотипне мислення, запобігають маргіналізації і водночас власній «винятковості», формується потреба захисту права на самовизначення, відчуття відповідальності за підтримання миру. Міжкультурна комунікація усуває упередження, передбачає допитливість, толерантність і готовність до спілкування.

Під час роботи розмовного клубу здобувачам освіти доводиться долати багато комунікативних бар'єрів, застосовуючи можливості вербальної і невербальної комунікації, психокультурні бар'єри, пов'язані з когнітивною й емоційною невпевненістю. Тому зростає роль викладача як міжкультурного посередника. Ідеться не лише про передачу знань про мову, культуру та правову систему, а й про те, щоб викладач інформував студентів про те, від чого залежить сприйняття іншої людини та як контакти з іншими культурами дозволяють їм дізнатися більше про інших, а отже і про себе. Тому значну увагу керівництво Одеського державного університету внутрішніх справ приділяє підвищенню кваліфікації науково-педагогічного складу у сфері міжкультурних компетенцій, оскільки викладачі повинні бути готові діяти як міжкультурні посередники, формуючи зацікавленість до пізнання іншого і нового з одночасною здатністю розуміти власну культуру та ідентичність, дистанціюватися від стереотипів, розпізнавати культурні символи.

Постійно підвищуючи кваліфікацію в європейських університетах, у закордонних організаціях з юридичної освіти, беручи участь у проєктах, які реалізуються у співпраці з європейськими установами та неурядовими організаціями, викладачі також готуються і до роботи міжкультурними посередниками.

Говорячи про професійну міжкультурну взаємодію не можна не сказати і про толерантність спілкування, особливо про етнічну толерантність. Важливо зауважити, що етнічна інформація здатна глибоко впливати на свідомість людини, здатна порушити в багатонаціональному світі тендітну рівновагу і здатна зруйнувати будь-які домовленості.

Спілкування у сфері юриспруденції (як усне, так і письмове) - це толерантне спілкування, яке будується на певних правилах використання лінгвістичних та правових засобів, що дозволяють досягти взаємодії, порозуміння. Толерантна мовленнєва комунікація - це унікальний засіб, що дозволяє за допомогою насамперед лінгвістичних засобів продемонструвати інтерес до культури іншої людини, дружелюбність та розуміння у взаємному сприйнятті людей, у тому числі й сприйнятті різних етносів [6, с. 40-41].

Толерантність є найважливішим принципом комунікативних відносин у професійній сфері правоохоронців. І одним із шляхів розвитку комунікативної толерантності студентів юридичних факультетів є робота зі створення та збереження необхідного соціально-психологічного клімату в студентських колективах, що сприятиме оптимізації процесу професійного спілкування надалі, усунення психологічних бар'єрів спілкування як із колегами, так і з іншими суб'єктами правових відносин.

Навчання міжкультурної комунікації має значення у сфері професійних зв'язків працівників правоохоронних органів, оскільки формує передумови для успішного здійснення правоохоронної діяльності, що визначає необхідність звернення уваги в процесі навчання на толерантну міжкультурну взаємодію. Щоб підвищити комунікативний рівень студентів, необхідно активно співпрацювати з іншими закладами вищої освіти в межах студентських наукових гуртків, конференцій, у тому числі і закладів освіти європейських держав; проводити спільні засідання, запрошувати практичних працівників, що сприятиме спілкуванню студентів між собою, підвищить їхню зацікавленість у науковій діяльності, зміцнить усвідомлення правильності вибору майбутньої професії.

Якщо ми хочемо використовувати культуру, створену в різних суспільствах, спілкуватися з представниками різних культур, керівниками іноземних компаній, мігрантами, туристами, співпрацювати в науці й освіті, у правоохоронній сфері, то нам слід дбати про розвиток міжкультурних компетенцій.

Міжкультурні компетенції створюють багатовимірну картину, що складається з факторів базового та вищого рівнів. На першому рівні виділяються знання (знання історії, мови, світоглядів, традицій, соціальних ролей тощо), навички (уміння слухати, реагувати на почуте, вирішувати проблеми тощо) та мотивація (усвідомлення власних прагнень, корегування стилю спілкування тощо). На другому рівні присутні такі фактори, як творчість, критика

та моральна автономія. Тому в освітній діяльності слід дбати не лише про навчання, тренінги та курси, а й про навички діалогу, адже наразі міжкультурні компетенції важливі як ніколи, оскільки вони дозволяють дізнатися про причини багатьох проблем, які хвилюють сучасне суспільство. Такі явища, як дискримінація, расизм і мова ворожнечі (*hate speech*), ґрунтуються на культурних, соціально-культурних, етнічних та інших відмінностях.

Отже, міжкультурна комунікативна компетентність складається з набору компетенцій, які уможливають діалог у мультикультурному суспільстві. Тут варто зауважити на когнітивні компетенції, пов'язані зі знанням цінностей, моделей, норм і стандартів певної культури, мотиваційні та емоційні компетенції, пов'язані з почуттям волі, позитивним ставленням, збалансованими емоціями, а також поведінкові компетенції, пов'язані з різними формами участі в культурі. Безперечно, необхідні знання для усвідомлення відмінності і подібності між культурами, здатність інтерпретувати історико-правовий, соціально-політичний, психологічний, географічний та багато інших контекстів.

Тому міжкультурні компетенції ми розуміємо як навички, що дозволяють формувати конструктивні соціальні відносини між групами та людьми, які представляють різне національне, етнічне, релігійне, політичне, економічне тощо походження.

Сьогодні постала необхідність нового розуміння міжкультурної комунікації в контексті сучасної інформаційної культури. Ми є свідками створення нового простору діалогу, в якому функціонують культури незалежно від їх територіального, національного чи релігійного розташування. Цей простір стає безмежним і є результатом мобільності культур, конвергенції і взаємодії, метаморфоз і віртуалізації. Водночас міжкультурна комунікація дозволяє переосмислити проблеми власної ідентичності у «новому широкому світі», подолати свою меншовартість і пов'язані із цим комплекси.

Література

1. Балинська О.М. Семіотика права: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
2. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. К.: Довіра, 2007. 205 с.
3. Донец П. Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики. Харків: Штрих, 2001. 384 с.

4. Ісаєнко М. М. Формування комунікативних умінь у курсантів вищих закладів освіти МВС: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2002. 213 с.

5. Кричківська О.В. Формування міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності : дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Тернопіль, 2015. 293 с.

6. Никифоренко Н. Методики дослідження комунікативної толерантності. Міжкультурна комунікація і локалізаційні процеси у соціологічному вимірі : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 12 квіт. 2019 р. / під заг. ред. В. Ф. Лисак. Маріуполь, 2019. С. 40-41.

7. Никифоренко Н., Никифоренко А. Проблеми формування предметного поля вітчизняних соціологічних студій з міжкультурної комунікації. Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Збірник наукових праць ДонДУУ. Т. X. Вип. 140. Донецьк: ДонДУУ, Східний видавничий дім, 2009. С. 316-325.

8. Ситар І. Міжкультурна комунікація в праві. Jurnalul juridic national: teorie și practică. 2014, № 4(8), pp. 26-29.

9. Слюцинський Б. Міжкультурна комунікація в українському Приазов'ї. К.: АквілонПлюс, 2008. 494 с.

10. Слюцинський Б. Соціологія міжкультурної комунікації: поняття, об'єкт, предмет. Наукова парадигма. 2008. Вип. 76. С. 183-193.

11. Слюцинський Б.В. Міжкультурна комунікація як метод соціального пізнання. Нова парадигма. 2005. Вип. 45. С. 167-176

12. Швець Д. В. Формування особистості поліцейського в умовах фахової підготовки та професійної діяльності: правові та психологічні аспекти. Дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 19.00.06. Харків: ХНУВС, 2019. 454 с.

13. Ting-Toomey S. Communicating Across Cultures. NY: The Guilford P, 1999. 310 p.

*Медведенко С. В.,
доктор філософії,*

*декан факультету підготовки фахівців для
підрозділів превентивної діяльності
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

Ситько О. М.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри мовної підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ІНСТИТУТУ НАСТАВНИЦТВА В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ

Мерденов Ю. В.

Успішна кадрова політика є запорукою успішного функціонування державних органів і держави взагалі. Отримавши відповідні знання, вміння та навички під час навчання, поліцейські при призначенні на посаду можуть стикатися з певними труднощами, допомогу у подоланні яких може надати інститут наставництва. Автором звертається увага на відсутність в законодавстві України, що регулює діяльність Національної поліції, нормативного закріплення цієї дефініції. З урахуванням цього пропонується дослідити проблемні питання в цій сфері.

На основі дослідження нормативно-правової бази, зокрема законів України «Про Національну поліцію», «Про освіту», відомчих наказів, які регулюють питання професійного навчання поліцейських, а саме Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції, Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції, автор дійшов висновку, що наставництво в поліції - це не стільки форма навчання, скільки процес адаптації молодих спеціалістів до несення служби в практичних підрозділах. Висвітливши пропозиції інших науковців з приводу законодавчого закріплення терміну «наставництво», пропонується авторське бачення внесення відповідних змін до Закону України «Про Національну поліцію». Також пропонується розробити на рівні відомчого законодавства відповідний наказ з урахуванням позитивного досвіду в Одеській області щодо організації наставництва.

Крім того, в статті піднімається питання щодо можливості використання англійської термінології, а саме терміну «менторство» для позначення інституту наставництва в поліції з урахуванням наближення законодавства України до європейських стандартів.

Ключові слова: наставництво, Національна поліція, законодавство, адаптація, молодий спеціаліст, кадрова політика, професійне навчання поліцейських.

Merdenov Yu. V. Problems of normative consolidation of the institute of mentoring in the National Police

A successful personnel policy is the key to the successful functioning of state bodies and the state in general. Having acquired the relevant knowledge, skills and abilities during training, police officers may face certain difficulties when appointed to a position, which can be helped by a mentoring institute. The author draws attention to the absence of a normative confirmation of this definition in the legislation of Ukraine, which regulates the activities of the National Police. Taking this into account, it is proposed to investigate problematic issues in this area.

Based on the research of the legal framework, in particular the laws of Ukraine «On the National Police», «On Education», departmental orders that regulate the issue of professional training of police officers, namely the Regulation on the organization of in-service training of employees of the National Police of Ukraine, the Regulation on the organization of initial professional training police officers who were first recruited to serve in the police, Regulations on the Organization of Postgraduate Education of National Police Employees, the author came to the conclusion that mentoring in the police is not so much a form of training as a process of adapting young specialists to serving in practical units. Highlighting the proposals of other scientists regarding the legislative fixation of the term «mentoring», the author's vision of making appropriate changes to the law of Ukraine «On the National Police» is proposed. It is also proposed to develop a corresponding order at the level of departmental legislation, taking into account the positive experience of the Odesa region regarding the organization of mentoring.

In addition, the article raises the question of the possibility of using English-language terminology, namely the term "mentoring" to denote the institution of mentoring in the police, taking into account the approximation of Ukrainian legislation to European standards.

Key words: mentoring, National Police, legislation, adaptation, young specialist, personnel policy, professional training of police officers.

Постановка проблеми та її актуальність. Євроінтеграційні прагнення України вимагають від держави рішучих кроків в усіх сферах держав-

ної політики. Безпековий сектор наразі є одним із пріоритетів, а підвищення професійного рівня фахівців суб'єктів забезпечення державної безпеки зазначено одним із основних завдань державної політики у сфері забезпечення державної безпеки [1]. Запорукою виконання цього завдання є ефективна державна кадрова політика, яка є найважливішим фактором збереження та зміцнення цілісності держави, соціально-політичної стабільності суспільства, стратегічною складовою регуляції життєдіяльності громадян. Важливою складовою державної кадрової політики є створення збалансованої системи управління людським капіталом, що має забезпечити оптимальне використання трудових ресурсів країни [2, с. 107]. Як ефективний інструмент публічного управління, державна кадрова політика у правоохоронній сфері є важливим чинником розвитку суспільства та елементом саморегуляції життєдіяльності населення. Вона має свою об'єктивну логіку, віддзеркалює рівень розвитку, потреби та можливості українського суспільства й держави, реальний стан кадрів, рівень їхнього професіоналізму і закономірності розвитку кадрових процесів, їхню залежність від характеру та рівня суспільно-політичного та економічного ладу [3, с. 139]. Для успішного виконання завдань, які покладені на поліцію, важливим є забезпечення ефективної кадрової політики в Національній поліції.

Загострення викликів і соціальних ризиків сучасного суспільства вимагає нової якості професійно-особистісних компетенцій державних службовців, сформованості в них нового бачення світу в контексті глобальних стратегій і змін, сучасних морально-етичних засад, орієнтованих на демократичні цінності, оволодіння інноваційними правозахисними підходами та поведінковими моделями професійної діяльності, ґрунтованими на принципах децентралізації, поліцентричності, мобільності, інноваційності тощо. Дотримання меж законності, протидія будь-яким корупційним проявам серед особового складу поліції стає сьогодні пріоритетним стратегічним напрямком розвитку кадрового потенціалу органів Національної поліції [4, с. 211]. Призначення кадрової політики полягає в створенні умов, які би забезпечували можливість виконання завдань, покладених на поліцію, висококваліфікованими працівниками поліції. Одним із інститутів, який забезпечує це завдання, є інститут наставництва в поліції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наставництво як соціальний феномен не є новим явищем, а доволі широко застосовувався за часів

функціонування органів внутрішніх справ та був в центрі уваги таких науковців як О.М. Бандурка, М.М. Дивак, А.М. Ключко, П.Б. Коптев, Ю.В. Лаврик, Н.П. Матюхіна, Ю.О. Синявська та інших. Із науковців, які досліджували питання кадрової політики, в тому числі й інститут наставництва в Національній поліції, можна зазначити таких дослідників, як К.Л. Бугайчук, Р.І. Горяченко, Є.С. Зеленський, А.В. Іваниця, О.М. Карпенко, З.Р. Кісіль, А.В. Танько, С.О. Шатрава, Д.В. Швець та інші.

Метою цієї статті є визначення проблемних аспектів нормативного закріплення інституту наставництва в Національній поліції в сучасному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Головна мета здійснення кадрової політики - укомплектування підрозділів поліції фахівцями, які здатні виконувати свої функціональні обов'язки на високому рівні. В першу чергу це досягається якісним навчанням поліцейських. Останніми роками щодо цього питання лунає дискусія в контексті найбільш оптимальної форми навчання поліцейських в Україні. Головна дискусійна теза - тривалість навчання та рівень освіти, який достатній поліцейському для виконання своїх обов'язків. Ця тематика не є об'єктом дослідження цієї роботи, тож не будемо докладно на ній зосереджуватися, лише зазначимо, що повністю погоджуємося з думкою науковців, які вважають найбільш ефективною підготовкою поліцейських навчання їх у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання [5, с. 71]. Окрім навчання в закладах вищої освіти системи МВС, здобути професійну підготовку можна на базі установ (закладів) Національної поліції, що діють для забезпечення організації відповідної спеціальної підготовки поліцейських, уперше прийнятих на службу в поліції, а також підвищення кваліфікації і перепідготовки молодшого складу поліції, проведення окремих видів службової підготовки поліцейських [6]. Після успішного закінчення навчання поліцейські призначаються на посади та повинні виконувати свої посадові обов'язки. Але навіть якщо молодий спеціаліст «на відмінно» засвоїв всі знання та отримав відповідні навички, передбачені навчальними планами під час навчання, це ще не означає, що у нього не можуть виникнути труднощі під час безпосереднього виконання функціональних обов'язків. І це далеко не завжди пов'язано із недостатністю тих чи інших знань. В першу чергу це пов'язано з можливими складнощами адаптації молодих спеціалістів до реальних умов несення

служби. Саме з метою подолання можливих проблем в цей адаптаційний період був створений інститут наставництва.

Наставництво як соціальний феномен відомий, мабуть, з часів появи самого суспільства, оскільки суть наставництва - передача знань та вмій від більш досвідчених менш досвідченим особам. Інститут наставництва, у діяльності поліції, наразі не отримав законодавчого закріплення попри його важливість та необхідність. У Законі України «Про Національну поліцію» інститут наставництва не згадується, разом з тим у Положенні про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції [6], яке затверджено Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16.02.2016 № 105 вказано: «За поліцейським, що лише розпочинає свою службову діяльність, закріплюється наставник з числа осіб керівного складу органу (закладу, установи) поліції, де він проходить службу, який контролює виконання ним завдань, організовує для нього індивідуальні практичні заняття з вогневої, фізичної та тактичної підготовки, які передбачені індивідуальним навчальним планом. Безпосередній контроль за виконанням поліцейським індивідуального навчального плану покладається на керівника органу (закладу, установи) поліції або його заступника, де він проходить службу» [6]. Разом з тим, абсолютно відсутня складова морально-психологічної підтримки, навчання стратегічного мислення, набуття особливих навичок несення служби молодими фахівцями. На наш погляд, потребує зміна форм та методів занять зі службової підготовки на місцях з молодими співробітниками, переорієнтація мислення особового складу та ставлення керівників щодо службової підготовки у зв'язку з війною спонукатимуть до підвищення рівня професійної підготовки поліцейських у повоєнні часи. Навчання стратегічного мислення командирів і офіцерів, набуття особливих навичок управління, є запорукою ефективності діяльності й забезпечення високого рівня професіоналізму під час реалізації їх дискреційних повноважень. Окрім того, зміна у підходах до роботи з персоналом дасть можливість створення позитивного іміджу роботи поліцейського і зупинить швидку зміну кадрів, на підготовку яких держава витрачає значні бюджетні кошти.

Для вирішення питання щодо нормативного закріплення інституту наставництва науковцями пропонуються різні варіанти. Так, пропонується

винесення наставництва в окремий вид професійного навчання шляхом внесення змін до закону України «Про Національну поліцію», доповнивши статтю 72 «Професійне навчання поліцейських» пунктом 5 «наставництво» та доповнити цей закон статтею 75-1 «Наставництво», в якій дати визначення та загальну характеристику цьому виду професійного навчання поліцейських [10, с. 281]. Таким чином, дослідники пропонують закріпити в зазначеному Законі п'ять форм професійного навчання поліцейських.

Також цими ж науковцями пропонується альтернативний варіант - зарахування наставництва до службової підготовки шляхом внесення змін до Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, зокрема пункт 6 Положення доповнити таким видом службової підготовки, як наставництво, давши йому визначення, а також доповнити Положення окремими розділами, в яких дати характеристику порядку проведення наставництва та порядку його оцінювання [10, с. 281]. Щодо віднесення наставництва до службової підготовки є певні сумніви. З огляду на те, що в Положенні про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України видами службової підготовки визначені функціональна підготовка, загальнопрофільна підготовка, тактична підготовка, вогнева та фізична підготовка [8], за логікою виділення цих видів за різними напрямками отримуваних знань, вмій та навичок, на наш погляд, не доречним буде виділити такий вид службової підготовки, як наставництво, оскільки за своїм змістовим навантаженням це зовсім інше явище.

Що стосується включення наставництва до одного із видів професійного навчання поліцейських, пропозиція заслуговує на увагу, але потребує дискусійного обговорення. В першу чергу це залежить від того, що розуміється під терміном «наставництво». На сьогодні відсутнє законодавче закріплення цього терміну, окрім згадування в законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», в якому наставництво розглядається як добровільна безоплатна діяльність наставника з надання дитині, яка проживає у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей, індивідуальної підтримки та допомоги, насамперед у підготовці до самостійного життя [11]. Відсутність законодавчого визначення цього терміну відкри-

ває широкі можливості для розуміння та тлумачення цієї дефініції. У своєму науковому дослідженні Филип Доусон з цього приводу зазначав, що понад три десятиліття досліджень наставництва ще не привели до єдиного визначення, що ж таке наставництво, але це не дивно, враховуючи різноманітність відносин, які класифікуються як наставництво [12]. З моменту публікації його дослідження пройшло майже 10 років, але це твердження залишається актуальним і досі.

До речі, в англійській мові дослівний переклад слова «наставництво» - mentoring. Враховуючи це, поряд з терміном наставництво все частіше застосовують термін «менторство». Цікаве дослідження з приводу відмежування поняття наставництва в Національній поліції від суміжних понять провели О.М. Карпенко та Є.С. Зеленський. Дослідивши зміст таких понять, як «тренінг», «менторство», «консалтинг», «коучинг», «супервізія» та інші, дослідники дійшли висновку, що необхідності адаптувати наставництво в Національній поліції України до реалій українського суспільства та модернізувати до європейських стандартів [13, с. 127]. Повністю погоджуємося з цією думкою. Сьогодні в Україні дуже часто використовують англійську термінологію, наприклад, «кейси», «івенти» та інші слова. Є різні думки з цього приводу, але ми погоджуємося з тією частиною громадської спільноти, яка дотримується думки, що використання подібних слів є свідченням не паплюження української мови, а наслідок глобалізації та обміну міжнародним досвідом. Відкритість українського суспільства, можливість його громадян вільно подорожувати та значна кількість туристів з-за кордону, участь українських освітян і студентів у міжнародних конференціях, стажуваннях, грантах, зростання числа охочих вивчати іноземні мови, активне використання у процесі навчання, діяльності та спілкування міжнародної комп'ютерної мережі Інтернет спричиняють активне застосування нової лексики. Проте добір іншомовного терміна (слова) щоразу повинен бути регульований конкретною ситуацією мовлення, добрим знанням його значення та чіткими критеріями доречності його застосування [14, с. 45, 47]. Ми вважаємо, що це не просто доречно, а на сьогодні це є вимогою часу. З 2014 року в Україні поступово відбуваються трансформації для того, щоб України була спроможною ефективно втілювати в життя принципи Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та сприяти безпеці у Північноатлантичному регіоні. Одним із критеріїв спроможності є оперативна сумісність вій-

ськових формувань України із збройними силами держав-членів НАТО. Її досягнення необхідне для ефективного виконання завдань Альянсу, у тому числі через участь у операціях та місіях НАТО, військових навчаннях та інших заходах підготовки військ (сил). Оперативна сумісність досягається шляхом впровадження у ЗСУ та інших складових сектору безпеки і оборони підходів, практик, принципів та стандартів, які використовують держави-члени НАТО [15]. Причому впровадження стандартів НАТО стосується не виключно Збройних Сил України, а всього сектору безпеки держави, тобто і Національної поліції також. Тож уніфікація певних юридичних термінів здається вчасною і доречною. З урахуванням цього вважаємо за доцільне обговорити питання щодо використання терміну «менторство» замість «наставництва» в діяльності поліції, оскільки воно є дискусійним і потребує висновків професіоналів.

Також дискусійним є питання, чи взагалі можна віднести наставництво до професійного навчання у розумінні статті 72 закону України «Про Національну поліцію». Адже в цій статті концептуально мова йде скоріше про освіту поліцейських. Так, вказана зазначеною статтею первинна професійна підготовка за своєю суттю є професійною освітою, передбаченою статтею 15 закону України «Про освіту»; підготовка у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання - вищою освітою у розумінні статті 17 закону України «Про освіту»; післядипломна освіта та службова підготовка є різновидами освіти дорослих, про що йде мова в статті 18 закону України «Про освіту» [16]. На наш погляд, наставництво в поліції - це не стільки про отримання нових знань (оволодіння знаннями передбачає навчання як раз у тих формах, що визначені в статті 72 закону України «Про Національну поліцію»), а скоріше процес адаптації у практичних підрозділах та використання здобутих знань й відпрацювання набутих навичок під керівництвом наставника (ментора). Якщо в інших професіях наставництво може передбачати безпосереднє навчання, то в діяльності поліції - скоріше допомога у правильному застосуванні вже отриманих знань в практичних ситуаціях. З огляду на це, вважаємо доцільним розуміти наставництво не як форму навчання, а як систему, що об'єднує і структурує процеси взаємодії, спрямовані на адаптацію молодих спеціалістів [17]. З урахуванням цього пропонуємо доповнити статтю 72 закону України «Про Національну поліцію» пунктом 3 такого змісту: «Менторство (наставництво) - це вид комплексної та професійної діяльності наставника

щодо надання допомоги опанування навичками поліцейської діяльності молодими фахівцями на місцях несення служби. Порядок, організацію та терміни здійснення наставництва визначає Міністерство внутрішніх справ України».

Формування таким чином дає правові підстави МВС України на рівні наказу розробити Положення про організацію наставництва в поліції, в якому зазначити організаційно-правові засади здійснення наставництва. Головним управлінням Національної поліції в Одеській області році було розроблене Положення про організацію наставництва в ГУНП в Одеській області, затверджене наказом ГУНП в Одеській області від 02.11.2021 року № 2472. Зазначене Положення визначає терміни, містить інформацію щодо завдань та організації роботи з наставництва, права та обов'язки наставника та підшефного, містить питання щодо керівництва наставництвом та застосування дисциплінарної практики в період наставництва. Крім того, містить зразки типового плану роботи наставника з підшефним, щоденника наставника та інших поточних документів. Пропонуємо взяти до уваги це Положення під час опрацювання питання щодо розробки загального Положення про наставництво.

Висновки. Інститут наставництва в Національній поліції є дієвим способом адаптації молодих спеціалістів та виховування професіоналів своєї справи. На сьогодні відсутність законодавчого закріплення цього терміну дає підстави застосувати/не застосувати його на власний розсуд керівниками поліції. Вбачаючи потенціал цього інституту для зміцнення кадрової політики в Національній поліції, пропонується закріпити цю дефініцію в статті 72 закону України «Про Національну поліцію» і викласти у такій редакції: «Менторство» (наставництво) - це вид комплексної та професійної діяльності наставника щодо надання допомоги опанування навичками поліцейської діяльності молодими фахівцями на місцях несення служби. Порядок, організацію та терміни здійснення наставництва визначає Міністерство внутрішніх справ України». Також пропонується розробити відповідне положення на рівні наказу МВС України, де передбачити права і обов'язки наставника, а також їх соціальні гарантії. Під час розробки такого відомчого нормативно-правового акту пропонується взяти до уваги Положення про організацію наставництва в ГУНП в Одеській області, затверджене наказом ГУНП в Одеській області від 02.11.2021 року № 2472.

Література

1. Стратегія забезпечення державної безпеки: Указ Президента України від 16.02.2022 р. № 56/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text> (дата звернення: 20.02.2023).
2. Жовнірчик Я.Ф. Сучасна кадрова політика в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 12. С. 102-107.
3. Ковалів М. Формування державної кадрової політики у правоохоронній сфері України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2017. № 876: Юридичні науки. С. 138-143.
4. Танько А.В. Стратегія кадрової політики Національної поліції України у контексті оновлення адміністративно-правових засад захисту прав і свобод людини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2 (89). С. 211-226. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.2.20>
5. Корнієнко М.В., Берендєєва А.І. Перспективи освіти поліцейських: майбутні правники чи токоти? *Право і суспільство*. 2020. № 6. Т. 2. С. 65-72. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.2.2.10>
6. Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16.02.2016 № 105. Дата оновлення: 29.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0576-16#Text> (дата звернення: 21.02.2023).
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580- VIII. Дата оновлення: 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 21.02.2023).
8. Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України України від 26.01.2016 № 50. Дата оновлення: 05.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16?find=1&text=%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2#Text> (дата звернення: 21.02.2023).
9. Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 24.12.2015 № 1625. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0076-16#n14> (дата звернення: 21.02.2023).
10. Карпенко О.М., Зеленський Є.С. Феномен наставництва в Національній поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 280-282.

11. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № № 2342-IV. Дата оновлення 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення: 22.02.2023).

12. Dawson Phillip. Beyond a Definition: Toward a Framework for Designing and Specifying Mentoring Models. *Educational Researcher*. 2014. Vol. 43 (3). P. 137-145. DOI: 10.3102/0013189X14528751. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.3102/0013189X14528751> (дата звернення: 22.02.2023).

13. Карпенко О. М., Зеленський Є.С. Відмежування поняття наставництва в Національній поліції України від суміжних понять. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3 (112). С. 124-128.

14. Ковальчук Ю.П. Специфіка запозичення англomовних термінів як засобу підвищення якості навчального процесу фахівців економічного напрямку. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 12. Т.1. С. 45-48.

15. Підходи, практики, принципи і стандарти НАТО в секторі безпеки і оборони України. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/2022/09.2022/broshura_UA.pdf (дата звернення: 23.02.2023).

16. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 23.02.2023).

17. Морозова М.Е. Наставництво як процес формування особистості молодого спеціаліста. *Науковий вісник УМО. Серія : Економіка та управління*. 2016. Вип. 1. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=nvumo_2016_1_10 (дата звернення: 23.02.2023).

Мерденов Ю. В.,
аспірант кафедри адміністративної
діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ОСВІТНЬОЇ ПОСЛУГИ ЯК ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Терлецький А. В.

Актуальність теми обґрунтовується тим, що після початку впровадження процесу децентралізації влади перед українськими громадами гостро постало питання надання якісних освітніх послуг та підвищення ефективності роботи закладів освіти. Органи місцевого самоврядування наділені широким спектром повноважень щодо створених ними закладів освіти. Констатується, що поняття надання освітньої послуги потребує свого визначення, оскільки не вироблено загальноприйнятої точки зору на правову сутність зазначеної категорії. Наголошується також на відсутності теоретично обґрунтованого поняття «послуга» як правової категорії та її різновиду - освітньої послуги. Проаналізовано різні підходи до визначення освітніх послуг. Поняття «надання освітніх послуг» визначено як діяльність суб'єктів господарювання та окремих осіб, що виконується для задоволення потреб людей, стейкхолдерів і держави, інших громадян та суб'єктів господарювання з передавання протягом певного часу або постійно сукупності знань, умінь і навичок, що визначають певний їх рівень чи ступінь, інших прав, що належать закладам освіти, та яка не має матеріальної форми, не залежить від характеру результату, відбувається на платній чи безоплатній основі, що має цінову визначеність. Виділено характерні риси освітніх послуг. Сформульовано класифікацію освітніх послуг за різними підставами. Освітня послуга як вид специфічної діяльності є групою суспільних відносин, що складаються в процесі задоволення потреб учасників освітнього процесу. Суспільні відносини певного виду розглядаються як об'єкт правового регулювання. Відповідно надання освітньої послуги як виду діяльності є об'єктом правового регулювання, насамперед адміністративного. Водночас освітня послуга - це й нематеріальне благо, яке є результатом передавання знань, інформації, умінь та навичок надавача послуг споживачеві з метою розвитку інтелектуальних здібностей, формування та розвитку професійних якостей, необхідних для задоволення потреб особистості, певної групи осіб чи держави та засвідчених відповідним документом про освіту, який надає право здобуття освіти наступного рівня або ведення професійної діяльності.

Ключові слова: освітня послуга; органи місцевого самоврядування; комунальні заклади освіти; адміністративно-правове регулювання; освітній процес.

Terletskyi A. V. Concept and essence of educational service as a legal category

The relevance of the topic is justified by the fact that after the beginning of the implementation of the process of decentralization of power, the question of providing quality educational services and increasing the efficiency of the work of educational institutions arose before Ukrainian communities. Local self-government bodies have a wide range of powers over the educational institutions created by them. It is established that the concept of providing an educational service requires its own definition, since a generally accepted point of view on the legal essence of the specified category has not been developed. It is also noted the absence of a theoretically grounded concept of "service" as a legal category and its variety - educational service. Different approaches to the definition of educational services are analyzed. The concept of "providing educational services" is defined as the activity of economic entities and individuals, performed to meet the needs of people, employers and the state, other citizens and economic entities by transferring a set of knowledge, skills and abilities that determine their specific level over a certain period of time or permanently or the degree of other rights belonging to educational institutions, which does not have a material form, does not depend on the nature of the result, occurs on a paid or unpaid basis, which has a price determination. Characteristic features of educational services are highlighted. The classification of educational services on different grounds is formulated. Educational service as a type of specific activity is a group of public relations that are formed in the process of meeting the needs of participants in the educational process. Public relations of a certain type are considered an object of legal regulation. Accordingly, the provision of educational services as a type of activity is an object of legal regulation, primarily administrative. At the same time, an educational service is also an intangible good that is the result of the transfer of knowledge, information, skills and services to the consumer with the aim of developing intellectual abilities, forming and developing professional qualities necessary to meet

the needs of an individual, a certain group of persons or the state and certified corresponding document. about education, which gives the right to obtain education of the next level or conduct professional activity.

Key words: *educational service; local self-government bodies; communal educational institutions; administrative and legal regulation; educational process.*

Питання надання якісних освітніх послуг, підвищення ефективності роботи закладів освіти особливо гостро постало перед українськими громадами після початку впровадження процесу децентралізації влади та реалізації процесу добровільного об'єднання громад. Відповідно до ст. 169 Цивільного кодексу України (далі - ЦК України) територіальні громади можуть створювати заклади освіти у випадках та в порядку, установлених Конституцією України та законом. Науковцями встановлено, що система правового регулювання надання освітніх послуг в Україні через вади правового забезпечення управління освітою продовжує залишатися надто централізованою, подібно до радянської системи освіти, без необхідної гнучкості, швидкої адаптації до мінливих умов зовнішнього середовища, суспільних відносин. Діяльність загальноосвітніх установ бюрократизована більшою мірою, ніж закладів вищої освіти, які наділені чималою автономією [19]. Законодавство про освіту дозволяє органам місцевого самоврядування на трьох рівнях адміністративно-територіального устрою держави створювати заклади освіти. Як засновники закладу освіти, вони наділені широким спектром повноважень щодо таких комунальних закладів.

Надання освітніх послуг є провідним напрямом діяльності закладу освіти. Порядок здійснення освітньої діяльності регулюється Законом України «Про освіту», п. 18 ч. 1 ст. 1 якого встановлює, що освітня послуга - це комплекс визначених законодавством, освітньою програмою та/або договором дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають визначену вартість та спрямовані на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання. Отже, основними ознаками освітньої послуги є: 1) надання суб'єктом освітньої діяльності; 2) здійснення таким суб'єктом комплексу дій, що затверджений законодавством, освітньою програмою та/або договором; 3) отримання певних результатів навчання здобувачем освіти [14]. Проте таке формулювання поняття освітньої послуги не дає її змістовної характеристики, що дозволяє говорити про невирішеність зазначеної проблеми на законодавчому рівні. Незважаючи на

достатньо ґрунтовний аналіз концепцій категорії «послуга» [6; 9; 10; 18], особливої уваги потребує дослідження послуг, що надаються саме у сфері освіти. А тому поняття надання освітньої послуги потребує свого визначення.

Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених даному питанню, не вироблено загальноприйнятої точки зору на правову сутність зазначеної категорії. Ситуація, що склалася, багато в чому зумовлена теоретичною нерозробленістю загальної правової категорії «послуга». Наголошується також на відсутності теоретично обґрунтованого поняття «послуга» як правової категорії та її різновиду - освітньої послуги. Так послуги відносно нещодавно було визнано об'єктом цивільних прав шляхом включення до ст. 177 ЦК України. Разом із тим, як видно з назв та змісту статей глави 63 ЦК України, включені до неї норми мають переважно загальний і до того ж імперативний характер. Родове поняття послуги наводиться у ч. 1 ст. 901 ЦК України, де нею називаються дія або здійснювана виконавцем діяльність, позитивний ефект яких (дії чи діяльності) споживається послугоотримувачем в перебігу учинюваної виконавцем зобов'язаної поведінки. Мета глави 63 ЦК України полягає в регулюванні великого, але чітко не обмеженого спектра послуг, оскільки в загальних положеннях щодо послуг трапляються лише вказівки на те, що виконавець послуги зобов'язується за завданням замовника надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності (ч. 1 ст. 901 ЦК України), і те, що виконавець повинен надати послугу особисто (ч. 1 ст. 902 ЦК України). Цивілісти в першу чергу своїм завданням бачать формування єдиного поняття послуг, що охоплює всі або більшість видів цього явища. В основу такого поняття покладено економічну сутність послуг. У майновому обігу послуги беруть участь як економічне благо, яке розкривається більшістю вчених-економістів як здійснення діяльності. Але характер цієї діяльності, як правило, не уточнюється.

Зазначені ознаки послуг мають бути поширені й на освітні послуги, сутністю яких також слід назвати поведінку, здійснювану виконавцем. Тобто предметна поведінка виконавця і є освітньою послугою.

Питання включення освітніх послуг до сфери цивільно-правового регулювання є дискусійним. У літературі трапляються різні думки із цього питання: одні автори обґрунтовують цивільно-правову природу даних відносин, інші - соціально-правову, треті - визначають правову природу

досліджуваних відносин залежно від їх оплатності. На нашу думку, законодавство у сфері освіти є комплексним, що відповідає комплексному характеру предмета правового регулювання.

Передумовою запровадження категорії «послуга» у сферу регулювання освітніх відносин стали такі обставини: комплексна природа освітніх відносин потребує адміністративно-правових методів впливу (водночас не виключаючи й застосування методів регулювання інших галузей права); визнання комплексної природи освітніх відносин та виявлення особливостей її регулювання в юридичній доктрині; посилення приватноправових засад у регулюванні освітніх відносин; сприйняття правотворчою практикою та юридичною доктриною категорії «публічні послуги» [9].

Словник української мови дає таке визначення поняття «послуга»: 1) дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому; 2) робота, виконувана для задоволення чиїх-небудь потреб; обслуговування [16].

Зауважимо, що до змісту цього поняття не вкладався оплатний характер таких дій. Їхня головна мета - задоволення будь-якої потреби, причому миттєвість досягнення бажаного результату не ставиться в основу; наголос зроблено на цінність та зміст самих дій. У радянський період у науці було сформовано дві основні позиції щодо сутності послуг: одні вчені розглядали послуги як саму діяльність, специфічну форму праці, інші - під ними розуміли результат праці, корисний ефект діяльності. Така неоднозначність у термінологічному тлумаченні послуг зберіглася. Так Н.В. Федорченко визначає послугу як дію або сукупність дій (діяльність), об'єднаних однією метою - створення корисного ефекту [18, с. 167]. В.В. Луць зауважує, що надання послуг невіддільне від діяльності особи, яка надає послуги, і корисний ефект такої діяльності не виступає у вигляді певного осяжного матеріалізованого результату, а полягає в самому процесі надання послуги [6, с. 572].

Низка вчених розглядає послугу як результат діяльності. Під «послугою» розуміється вид корисної діяльності, яка не створює матеріальних цінностей або самостійного виду продукту, а результат цієї діяльності споживається в процесі її здійснення, тобто процес, що включає невіддільні дії, які за необхідністю відбуваються при взаємодії між покупцями та обслуговуючим персоналом, фізичними ресурсами, схемами підприємства-постачальника послуг [10, с. 57]. Інші науковці вважають, що будь-які послуги - це діяльність щодо

задоволення певних потреб особи, яка здійснюється за її зверненням (або вид діяльності, який задовольняє певну людську потребу) [15, с. 13]. Змістом послуги, згідно із Державним класифікатором України, є наслідок безпосередньої взаємодії між постачальником і споживачем, внутрішньої діяльності постачальника для задоволення потреб споживача [4].

Ще один підхід до визначення послуги ґрунтується на сприйнятті послуги як сукупності діяльності і результату. Відповідно до такого підходу результат не має матеріального втілення, а становить єдине ціле разом із діями, що йому передують. Тому при наданні послуги продається не сам результат, а дії, що до нього призвели. Категорія «послуга» в значенні об'єкта правового регулювання застосовується також щодо окремих видів діяльності. Останні з погляду економічного змісту є окремі сектори ринку послуг: медичні послуги, освітні послуги тощо. Їх правова регламентація здійснюється переважно комплексними правовими актами, що дозволяє врегулювати різні аспекти даних суспільних відносин.

Послуга як об'єкт правового регулювання є певним видом суспільних відносин, економічна сутність яких полягає в наданні послуг. Послуги як об'єкт цивільних прав виступають у цивільно-правовому зобов'язанні як об'єкт, що визначає його правову природу як зобов'язання з надання послуг [6; 9].

У процесі надання освітніх послуг справляється вплив безпосередньо на людину. У законодавстві про освіту та в правовій літературі використовується переважно термін «освітні послуги». Існують різні підходи до визначення освітніх послуг, а їх сутність у науковій літературі розкривається по-різному. Н.В. Федорченко зазначає, що змістом послуг для набуття освіти є дії закладу освіти з передання (поширення) інформації, яка відповідає вимогам (стандартам), установленим законодавством [17, с. 212]. На думку М.П. Баб'юк, освітня послуга - це діяльність закладу освіти, спрямована на задоволення освітніх потреб здобувачів освіти та інших осіб, а саме на формування певних навичок і вмінь, необхідних для здобуття освіти [1, с. 73]. Тобто під освітньою послугою розуміється організована, цілеспрямована, стійка діяльність (дії), здійснювана одним чи кількома суб'єктами (науково-педагогічним або педагогічним працівником) у вигляді комунікативних засобів (особистої, безпосередньої взаємодії з іншим суб'єктом - учнем) щодо передавання знань, формування вмінь, прищеплення навичок, справ-

ляння впливів, які формують особистість шляхом організації та управління її навчальної діяльності (дій). Іншими словами, освітні послуги визначаються як послуги з виховання та навчання, тобто дії з передавання здобувачу освіти інформації, спрямовані на засвоєння її учнем у вигляді знань, навичок та умінь.

Освітні послуги як процес і результат визначаються в роботі С.В. Багдік'яна, який пише, що освітні послуги можна охарактеризувати як цілеспрямований систематичний процес передавання й отримання знань, інформації, умінь і навичок та результат інтелектуального, культурного, духовного, соціально-економічного розвитку суспільства й держави [2]. На думку Т.Є. Оболенської, освітня послуга - специфічний товар, який задовольняє потребу людини в набутті певних знань, навичок і умінь для їх подальшого використання в професійній діяльності [12, с. 133]. Отже, у цьому визначенні зауважується, що освітня послуга є товаром, призначеним для продажу. А.Я. Дмитрів характеризує освітню послугу як сукупність корисних властивостей, які повинні задовольнити пов'язані з одержанням кваліфікації потреби споживачів, зауважуючи, що освітні послуги задовольняють особистісні (кінцевий споживач), колективні (стейкхолдери) та суспільні (державна, громада) потреби [5]. Тобто підкреслюється тривимірність сутності освітньої послуги та надається визначення послуги вищої освіти як «процесу», але за такими аспектами: 1) із погляду особистості - це процес передачі кінцевому споживачеві сукупності знань, умінь та навичок професійного змісту, які необхідні для задоволення його особистих потреб в отриманні професії, а також самовдосконаленні та самоствердженні; цей процес здійснюється за тісної взаємодії зі споживачем відповідно до встановленої програми та за певною формою (денна, заочна, вечірня або дистанційна) [5]. Доцільно зауважити, що освітня послуга як результат процесу - це продукт спільної праці викладачів та здобувачів освіти, тому із цієї точки зору система відносин між ними розглядається як процес, забезпечений необхідними матеріальними і нематеріальними ресурсами задля здійснення навчання та оволодіння здобувачем освіти програмних результатів; 2) із погляду закладу освіти - це процес фахової підготовки, підвищення кваліфікації або перепідготовки персоналу, які необхідні для забезпечення його подальшої працездатності, підтримки конкурентоздатності й розвитку людського капіталу

в мінливому ринковому середовищі; 3) із погляду держави - це процес, який забезпечує формування й розвиток особистісного та інтелектуального потенціалу суспільства. Проте автор не враховує, що за сучасних умов в освітню діяльність включається роботодавець.

Під іншим кутом зору розглядає характеристику освітніх послуг Т.Є. Оболенська, яка зауважує, що в теорії маркетингу освітніх послуг створено чотирирівніну систему характеристик, притаманних послугам, а саме: невідчутність (нематеріальність), невіддільність, мінливість (або її ще називають непостійністю) та незбереженість [12]. У дисертації В. Шилової надано таке визначення: «Освітня послуга є комплексом цілеспрямованих дій юридичної або фізичної особи, результати яких виражаються в корисному ефекті, що задовольняє освітні, наукові і виховні потреби іншої юридичної або фізичної особи». Автор вважає освітню послугу особливим видом товару, який створюється в освітній галузі і має споживчу вартість, задовольняє освітні потреби особи, суспільства і держави [19].

У роботі Г. Міщенко визначається, що товаром закладу освіти можна вважати випускника і диплом як документ, що гарантує певні дивіденди від інвестованих матеріальних коштів і моральних зусиль [11]. Але з таким твердженням важко погодитись. Зауважимо, що випускник закладу освіти не може бути товаром, він виступає носієм загальних і спеціальних (професійних) компетентностей, передбачених освітньою програмою.

Підсумовуючи наведені різні точки зору, можна виділити основні підходи науковців до поняття «освітня послуга»: особливий вид споживчої вартості, що існує у формі корисної діяльності, що задовольняє суспільні потреби; система знань, інформації, умінь та навичок, що використовуються з метою задоволення різноманітних освітніх потреб особистості, суспільства, держави; корисний вид праці, що безпосередньо задовольняє потребу людини в освіті та як матеріально-речовий продукт, що дозволяє задовольняти освітню потребу людини; сукупність результатів освітнього процесу та супутніх йому допоміжних процесів, представлена закладом освіти на ринку освітніх послуг та безпосередньо спрямована на задоволення встановлених та передбачуваних освітніх потреб конкретного споживача; обсяг навчальної та наукової інформації як суми знань загальноосвітнього і спеціального характеру та практичні навички, що прищеплюються

особистості за певною програмою; робота окремого педагога чи педагогічного колективу, спрямована на певну зміну соціально-психологічної структури особистості здобувача освіти; економічна категорія, у якій концентровано виражені складні економічні відносини у сфері освіти; процес формування різноманітних здібностей до праці, тобто інвестування в людський капітал, що набуває форми комплексного блага; комплекс таких послуг, які безпосередньо пов'язані з реалізацією головних цілей освіти, здійсненням її місії.

Поняття «надання освітніх послуг» можна визначити як діяльність підприємств, установ, організацій, громадян - суб'єктів господарювання та окремих осіб (викладачів, майстрів, тренерів, вихователів, репетиторів тощо), що виконується для задоволення потреб людей (учнів, вихованців, студентів, аспірантів, докторантів тощо), стейкхолдерів і держави, інших громадян та суб'єктів господарювання з передавання протягом певного часу або постійно сукупності знань, умінь і навичок, що визначають певний їх рівень чи ступінь, інших прав, що належать закладам освіти, та яка не має матеріальної форми, не залежить від характеру результату, відбувається на платній чи безоплатній основі, що має ціннову визначеність [3, с. 108]. Обсяг, зміст і характер освітніх послуг можуть залежати від форми навчання, структури освіти, освітнього ступеня, акредитації освітньої програми, профілю закладу освіти, а також від того, який освітній ступінь уже має здобувач освіти [7, с. 6].

Важливе значення має якість освітньої діяльності, яку визначають як рівень організації, забезпечення й реалізації освітнього процесу, що забезпечує здобуття особами якісної освіти та відповідає вимогам, установленим договором про надання освітніх послуг та/або законодавством [14]. Перелік освітніх послуг, діяльність із надання яких підлягає ліцензуванню, визначено постановою Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 р. № 1019 «Про ліцензування діяльності з надання освітніх послуг». Відповідно п. 2 Порядку ліцензування діяльності з надання освітніх послуг, затвердженого цією постановою, ліцензуванню підлягає діяльність із надання таких освітніх послуг:

1) у сфері дошкільної освіти: догляд за дітьми дошкільного віку; виховання і навчання дітей дошкільного віку, корекція їх психологічного і фізичного розвитку;

2) у сфері загальної середньої освіти: забезпечення здобуття: початкової загальної освіти, базо-

вої загальної середньої освіти, повної загальної середньої освіти;

3) у сфері позашкільної освіти: освітня діяльність за художньо-естетичним, туристично-краєзнавчим, еколого-натуралістичним, науково-технічним, дослідницько-експериментальним, фізкультурно-спортивним або спортивним, військово-патріотичним, бібліотечно-бібліографічним, соціально-реабілітаційним, оздоровчим та гуманітарним напрямками;

4) у сфері професійно-технічної освіти: первинна професійна підготовка; перепідготовка робітників, підвищення їхньої кваліфікації; професійно-технічне навчання; підготовка (зокрема первинна професійна), перепідготовка та підвищення кваліфікації іноземців та осіб без громадянства;

5) у сфері вищої освіти: підготовка фахівців різних освітніх ступенів за спеціальностями; військова підготовка студентів закладів вищої освіти за програмою офіцерів запасу; перепідготовка за спеціальностями; розширення профілю (підвищення кваліфікації), спеціалізація; підготовка іноземців та осіб без громадянства до вступу до закладів вищої освіти; підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації іноземців та осіб без громадянства; підготовка до вступу до закладів вищої освіти громадян України; діяльність за програмами іноземних закладів освіти; діяльність із надання освітніх послуг закладами освіти іноземних держав або їх філіями.

Разом із тим, поняттєвий апарат феномена освітніх послуг ще недостатньо конкретизований і не завжди послідовний, що передбачає розгляд такого виду послуг у форматі суспільного блага. Можна виділити такі риси освітніх послуг.

1. Освітні послуги нематеріальні, не відчутні до моменту їх одержання. Освітня послуга являє собою особливу споживчу цінність, що позбавлена матеріального вираження. До матеріальних інформаційних носіїв, що характеризують якість освітніх послуг, наданих конкретним закладом освіти, належать лише навчальні плани і програми, інформація про методи, форми й умови надання освітніх послуг, сертифікати, ліцензії та дипломи.

2. Цілісність (для споживача освітня послуга матиме споживчу вартість лише тоді, коли він отримає її у повному обсязі). Послуги невіддільні від суб'єктів: конкретних працівників, що їх надають, та від споживача цих послуг. Основною складовою механізму надання освітніх послуг

є активна взаємодія з їх майбутнім споживачем, а метою надання освітньої послуги є не просто передавання сукупності знань, умінь, навичок, а ще й засвоєння цих знань і вмінь із боку здобувачів освіти, оскільки в іншому випадку договір не зможе бути виконаний закладом освіти. Потенційний споживач має володіти певними знаннями й уміннями, якість яких перевіряється за допомогою випробувань. Від споживача освітньої послуги вимагається активна особиста участь та певний набір навичок, умінь, зусиль для споживання цієї послуги. Із цього випливає й неможливість гарантії досягнення високого результату освітньої послуги, оскільки такий результат залежить як від виконавця, так і від самого здобувача освіти, його зусиль і здібностей (з одержанням освітньої послуги споживач не отримує гарантії: можна повернути товар, але ж не знання).

3. Освітня послуга технічно і методично настільки складна, що вимагає від надавача обов'язкової відповідності рівня кваліфікації ступеню складності наданих послуг. Держава охороняє споживачів освітніх послуг від недобросовісних надавачів послуг шляхом ліцензування права на впровадження освітньої діяльності, державної акредитації освітніх програм тощо. Для жодного іншого договору не характерно, щоб в обов'язки виконавця (в особі науково-педагогічного складу) ставилося здійснення систематичного контролю (періодична атестація) за виконанням зустрічного обов'язку іншою стороною - здобувачем освіти.

4. Якість освітніх послуг залежить від об'єктивних і суб'єктивних факторів. Ця особливість освітніх послуг тісно пов'язана з невіддільністю їх від надавачів. Непостійність якості освітніх послуг також зумовлена непостійністю та неоднорідністю споживачів - здобувачів освіти. До того ж неможливо побачити, переконатися в якості та доцільності придбання до моменту споживання, а через суб'єктивні і об'єктивні причини довести факт надання неякісної освітньої послуги навіть після спливу нетривалого часу практично неможливо.

5. Послуги не зберігаються (процес надання та споживання цих послуг відбувається одночасно), вони недовговічні, їх споживання неможливо відкласти на майбутнє. Цю особливість слід розглядати з обох боків: неможливість заздалегідь заготовити освітні послуги в повному обсязі і природне для людини забування набутих знань. Розвиток науково-техніч-

ного прогресу також веде до швидкого старіння знань. Водночас для освітньої послуги характерні багаторазовість використання, тривалість споживання та подальшого використання (освітня послуга може неодноразово тиражуватися виробником, процес споживання ефекту освітньої послуги розтягнутий у часі, а періодом використання отриманої послуги може бути подальше життя споживача). Указане зумовлює необхідність забезпечення максимально точної відповідності попиту і пропозиції, а також прогнозування стану ринку праці на момент завершення навчання.

6. Освітня послуга має суспільну спрямованість, хоча й не завжди окремі надавачі та споживачі освітньої послуги усвідомлюють її суспільну корисність.

Поряд із даними ознаками для освітньої послуги характерні такі особливості (які властиві послугам взагалі): висока вартість освітніх послуг; відсутність права володіння освітньою послугою; доступність до надання освітніх послуг залежно від місця знаходження закладу освіти та місця проживання потенційних споживачів; конкурсний характер освітніх послуг.

Зважаючи на вищевикладене, можливо сформулювати певну класифікацію освітніх послуг, яка склалася й існує нині. Освітні послуги в науковій літературі [13] класифікуються за різними підставами:

- за сферами надання освітніх послуг: додаткові дитячі освітні послуги (спортивні, мистецькі, науково-технічні); додаткові шкільні (дошкільні) освітні послуги (мовні, культурологічні, інформаційно-комп'ютерні); послуги з атестації учнів, які перебувають на домашньому навчанні у викладачів та приватних осіб, які займаються індивідуальною педагогічною діяльністю; додаткові освітні послуги дорослих - освоєння додаткової професії; підготовчі освітні послуги; підвищення кваліфікації;

- за видами освіти: дошкільна освіта; повна загальна середня освіта; позашкільна освіта; спеціалізована освіта; професійна (професійно-технічна) освіта; фахова передвища освіта; вища освіта; освіта дорослих, у тому числі післядипломна освіта;

- за формою послуги: лекція, семінар, практичне заняття, виробнича практика, консультація, іспит, залік тощо;

- за технологією навчання: традиційна освітня послуга; послуга, що надається у вигляді дистанційних технологій;

До нової концепції юридичної освіти

- за тривалістю надання: короткострокові освітні послуги (від дня до місяця); середньострокові освітні послуги (від місяця до року); довгострокові освітні послуги з різними рівнями (вища професійна освіта, аспірантура тощо);

- за результатами досягнення освітніх ступенів здобувачами освіти, установленними державою: з отриманням документа, що підтверджує досягнення освітнього ступеня і рівня; без отримання документа, що підтверджує досягнення освітнього ступеня і рівня;

- за способом відшкодування коштів за навчання: освітні послуги, що надаються безоплатно (за рахунок коштів державного або місцевого бюджету); платні освітні послуги; освітні послуги із частковим відшкодуванням витрат;

- за спеціалізацією: дитяча творчість та розвиток, поглиблена предметна підготовка, професійна підготовка та перепідготовка кадрів.

Висновки. Проведений аналіз наукової літератури засвідчує, що нині немає єдиного, конкретного визначення терміна «освітня послуга». Така ситуація може бути пов'язана із широтою розглянутого поняття та великою кількістю авторських підходів.

Освітня послуга як вид діяльності характеризується такими ознаками: невичерпність знань, умінь, навичок, що передбачає необмежену кількість їх передавання; адресність, тобто спрямованість на здобувачів освіти з урахуванням наявного в них освітнього цензу, яка може бути колективною чи індивідуальною; необхідність активної інтелектуальної діяльності здобувачів освіти; можливість використання в освітньому процесі матеріально-технічних засобів.

Освітня послуга - це насамперед соціально значуща категорія, що є діяльністю, у процесі якої одна особа (виконавець, надавач послуги) передає іншій особі (замовнику, споживачу послуги) комплекс інформації та знань, націлений на розвиток особистості, духовне та інтелектуальне зростання, оволодіння професійними вміннями та навичками, залучення до досвіду людства, втіленого у певних наукових, культурних та духовних ідеях, концепціях та відкриттях.

Складність розроблення поняття «освітня послуга» полягає у відсутності єдиного розуміння сутності цього явища. Науковці освітню послугу тлумачать як і вид діяльності, як і вид блага. Виходячи із цього можна припустити, що кожне з цих значень опосередковується адекватною правовою формою. Отже, навряд чи

можна виробити якесь єдине поняття, що охоплює обидва ці значення послуги. Тому доцільно розмежувати правове поняття освітньої послуги, виходячи зі змісту. Освітня послуга як вид специфічної діяльності є групою суспільних відносин, що складаються в процесі задоволення потреб учасників освітнього процесу. Суспільні відносини певного виду розглядаються як об'єкт правового регулювання. Відповідно надання освітньої послуги як виду діяльності є об'єктом правового регулювання, насамперед адміністративного.

Водночас освітня послуга - це й нематеріальне благо, яке є результатом передавання знань, інформації, умінь та навичок надавача послуг споживачеві з метою розвитку інтелектуальних здібностей, формування та розвитку професійних якостей, необхідних для задоволення потреб особистості, певної групи осіб чи держави та засвідчених відповідним документом про освіту, який надає право здобуття освіти наступного рівня або ведення професійної діяльності.

Література

1. Баб'юк М.П. Цивільно-правова природа договору про надання вищим навчальним закладом освітніх послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2016. Вип. 37. Т. 1. С. 101-105.

2. Багдік'ян С.В. Освітні послуги: дослідження поняття, класифікація, базові характеристики. *Економіка, Менеджмент, Підприємництво*. 2010. № 22 (1). С. 97-100.

3. Дерев'янка Б.В. Щодо визначення понять «надання освітніх послуг» та «надання послуг у сфері освіти». *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4(57). С. 92-109.

4. Державний класифікатор України. Класифікатор відходів ДК 005-96: Наказ Державного комітету статистики України від 27 лютого 1996 р. №89.

5. Дмитрів А. Я. Характеристика особливостей освітньої послуги з погляду маркетингу. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2010. № 690 : Логістика. С. 40-43.

6. Зобов'язальне право: теорія і практика: навч. посіб. для студентів юрид. вузів і ф-тів ун-тів / О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць та ін.; за ред. О. В. Дзери. К.: Юрінком Інтер. 1998. 912 с

7. Карчевський К.А. Платні освітні послуги вищих закладів освіти МВС України: цивільно-правовий

аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2001. 19 с.

8. Корнієнко М.В. Основні засади публічного адміністрування освітньою сферою (за матеріалами практики європейського суду з прав людини). *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 335-339.

9. Легеза Є. О. Теорія публічних послуг : адміністративно-правова складова. Монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 452 с.

10. Малкіна О.А. Адміністративні послуги: сутність, ознаки, класифікація та місце в системі державного управління. *Наукові праці. Державне управління*. 2014. Т. 235. Вип. 223. С. 56-60.

11. Міщенко Г. Маркетинг і вища освіта. *Вісник Книжкової палати*. 2004. №8. С. 38-41.

12. Оболенська Т.Є. Маркетинг освітніх послуг: вітчизняний і зарубіжний досвід. К.: КНЕУ, 2001. 208 с.

13. Пономаренко Т. М. Загальна характеристика формування сфери освітніх послуг. *Наукові праці МАУП*, 2008, вип. 2(18), с. 72-78.

14. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39. Ст. 380.

15. Румянцев А.П. Міжнародна торгівля послугами: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 112 с.

16. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, Т. 7, 1976. С. 341.

17. Федорченко Н.В. Зобов'язання про надання освітніх послуг в Україні. *Інновації в юридичній освіті* : матер. Всеукр. науково-практ. конф. до Дня науки, м. Київ, 21 травня 2015 р. К. : Нац. авіаційний ун-т, 2015. С. 212-215.

18. Федорченко Н.В. До питання про предмет договору про надання послуг. *Держава і право*. 2014. Вип. 66. С. 165-173.

19. Шилова В.І. Державне регулювання ринку освітніх послуг в Україні: автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 Гуманітарний ун-т "Запорізький ін-т держ. та муніципального управління". Запоріжжя, 2007. 20 с.

*Терлецький А. В.,
аспірант
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПРАЦЮЮЧИХ ІМІГРАНТІВ ТА ЇХНІХ СІМЕЙ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Кортукова Т. О.

У статті проаналізовано питання щодо соціального захисту працюючих іммігрантів та їхніх сімей в Європейському Союзі. Визначено, що умови доступу до соціального захисту можуть відрізнятися в залежності від того, чи є мігрант громадянином країни-члена ЄС, чи ні, а також в залежності від того, чи має мігрант право на проживання в країні-члені ЄС. Якщо мігрант є громадянином країни-члена ЄС і працює в іншій країні-члені ЄС, то він здебільшого має право на доступ до соціального захисту на тих же умовах, що і громадяни країни, де він працює. Якщо мігрант не є громадянином країни-члена ЄС, то його права на соціальний захист можуть бути обмежені. Проте, він має право на деякі форми захисту, які встановлені законодавством ЄС.

Хоча питання щодо соціального захисту працюючих іммігрантів та їхніх сімей в Європейському Союзі здебільшого є прерогативою держав-членів Європейського Союзу, проте на наднаціональному рівні інститути Європейського Союзу виробили певні базові стандарти. Зокрема, у цій сфері Європейським Союзом було прийнято ряд директив, положення яких проаналізовано у статті.

Відтак, директивами щодо трудової міграції, які охоплюють питання зайнятості та соціального забезпечення, які стосуються громадян ЄС є: Директива 2004/38/ЄС щодо права на вільне переміщення та проживання громадян ЄС та їх членів родин; Директива 2014/54/ЄС щодо прав працівників під час вільного руху в ЄС; Директива 2018/957 про тимчасове відрядження працівників, що здійснюється в рамках надання послуг.

Директивами, які регулюють певні аспекти соціальних прав мігрантів з третіх країн є: Директива 2003/109/ЄС про довгострокових резидентів; Директива 2021/1883 про умови в'їзду та проживання громадян третіх країн з метою здійснення висококваліфікованої праці; Директива 2014/36 про умови в'їзду і перебування громадян третіх країн для цілей працевлаштування в якості сезонних працівників; Директива 2016/801 про умови в'їзду та проживання громадян третіх країн з метою проведення досліджень, навчання, підвищення кваліфікації, волонтерства, обміну учнями або освітніх

проектів і роботи за програмою *au pair*; Директива 2014/66/ЄС про умови в'їзду і перебування громадян третіх країн у рамках внутрішньо-корпоративного переміщення.

Ключові слова: спільна імміграційна політика ЄС; соціальні права іммігрантів в ЄС; доступ до соціального захисту в ЄС для іммігрантів; громадяни третіх країн, громадяни ЄС.

Kortukova T. O. Social protection of working immigrants and their families in the European Union

The article analyzes issues related to social protection of working immigrants and their families in the European Union. It was determined that the conditions of access to social protection may differ depending on whether the migrant is a citizen of an EU member state or not, as well as depending on whether the migrant has the right to reside in an EU member state. If a migrant is a citizen of an EU member state and works in another EU member state, he/she has the right to access social protection under the same conditions as citizens of the country where he/she works. If a migrant is not a citizen of an EU member state, his/her rights to social protection may be limited. However, he/she is entitled to some forms of protection established by EU legislation.

Although the issue of social protection of working immigrants and their families in the European Union is mostly the prerogative of the member states of the European Union, at the supranational level, the institutions of the European Union have developed certain basic standards. In particular, in this area, the European Union adopted a number of directives, the provisions of which are analyzed in the article.

Therefore, the labor migration directives covering employment and social security issues affecting EU citizens are: Directive 2004/38/EC on the right to free movement and residence of EU citizens and their family members; Directive 2014/54/EU on the rights of workers during free movement in the EU; Directive 2018/957 on the temporary posting of employees, which is carried out within the framework of the provision of services.

Directives that regulate certain aspects of social rights of migrants from third countries are: Directive 2003/109/EC on long-term residents; Directive 2021/1883 on the conditions of entry and residence of citizens of third countries for the purpose of highly skilled work; Directive

2014/36 on the conditions of entry and stay of third-country nationals for the purposes of employment as seasonal workers; Directive 2016/801 on the conditions of entry and residence of citizens of third countries for the purpose of conducting research, training, advanced training, volunteering, student exchange or educational projects and work under the au pair program; Directive 2014/66/EU on the conditions of entry and stay of citizens of third countries within the framework of intra-corporate transfer.

Key words: *EU common immigration policy; social rights of immigrants in the EU; access to social protection in the EU for immigrants; citizens of third countries, citizens of the EU.*

Вступ. Низький рівень народжуваності, старіюче населення, високий рівень виїзду молоді за кордон та інші фактори призводять до зменшення населення Європейського Союзу (далі - ЄС) [1]. Згідно даних Європейського статистичного агентства (далі - Евростат), кількість населення в більшості держав-членів ЄС зменшується. Наприклад, за даними 2020 року, населення Німеччини зменшилося на 0,2%, Італії - на 0,4%, а Іспанії - на 0,3%. За прогнозами Евростату, кількість населення в ЄС може зменшитися з 446 млн в 2020 році до 416 млн в 2100 році [2].

Така тенденція може мати серйозні наслідки для економіки та соціального розвитку держав-членів ЄС, зокрема, може призвести до зменшення робочої сили та зростання витрат на соціальну підтримку старіючого населення. Відтак, з метою подолання вищезазначених викликів, ЄС потребує залучення трудових ресурсів ззовні. Рішенням зазначених проблем може стати залучення працюючих мігрантів, які законно проживатимуть та будуть працевлаштовані на території ЄС.

З іншого боку, працюючі іммігранти є досить уразливою категорією населення. Більшість із них стикаються з труднощами у доступі до житла, освіти, охорони здоров'я та інших соціальних послуг. Ситуація може ускладнюватися незнанням мови, а також незнанням своїх прав та законодавства у приймаючій країні. Крім того, деякі трудові мігранти можуть бути вразливими перед зловживанням і експлуатацією з боку недобросовісних роботодавців.

Наукові, прикладні та теоретичні дослідження сфері соціального захисту працюючих мігрантів та їхніх сімей у ЄС зумовлені також виконанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [3], а також набуттям статусу кандидата на членство в ЄС. Тому, з огляду на вищезазначене, дослідження проблематики соціального захисту працюючих іммігрантів та їхніх сімей в ЄС наразі є надзвичайно актуальним.

дження проблематики соціального захисту працюючих іммігрантів та їхніх сімей в ЄС наразі є надзвичайно актуальним.

Постановка завдання. Метою статті є визначення наднаціонального законодавства Європейського Союзу у сфері соціального захисту працюючих мігрантів та їхніх сімей у ЄС.

Результати дослідження. Наднаціональне право Європейського Союзу забезпечує певний рівень соціального захисту для працюючих мігрантів, які перебувають на території ЄС. При цьому, соціальний захист для мігрантів у ЄС залежить від різних факторів, таких як їх статус перебування, національність та причина переїзду.

Відтак, умови доступу до соціального захисту можуть відрізнятися в залежності від того, чи є мігрант громадянином країни-члена ЄС, чи ні, а також в залежності від того, чи має мігрант право на проживання в країні-члені ЄС. Якщо мігрант є громадянином країни-члена ЄС і працює в іншій країні-члені ЄС, то він має право на доступ до соціального захисту на тих же умовах, що і громадяни країни, де він працює. Якщо мігрант не є громадянином країни-члена ЄС, то його права на соціальний захист можуть бути обмежені. Проте, він має право на деякі форми захисту, які встановлені законодавством ЄС, такі як право на безпеку та гігієну на робочому місці, право на мінімальну заробітну плату, право на відпочинок та максимальний робочий час, та інші.

Наприклад, директивами щодо трудової міграції, які охоплюють питання зайнятості та соціального забезпечення, які стосуються громадян ЄС є: Директива 2004/38/ЄС щодо права на вільне переміщення та проживання громадян ЄС та їх членів родин [4]; Директива 2014/54/ЄС щодо прав працівників під час вільного руху в ЄС [5]; Директива 2018/957 про тимчасове відрядження працівників, що здійснюється в рамках надання послуг [6].

Директива 2004/38/ЄС [4] щодо права на вільне переміщення та проживання громадян ЄС та їх членів родин встановлює право на вільне переміщення працівників в межах ЄС, незалежно від їх громадянства, а також права на рівні умови праці та соціального захисту для мігрантів та їх родин, які перемістилися до іншої країни ЄС.

Зокрема, Директива 2004/38/ЄС [4] гарантує мігрантам наступні права: право на працю в інших країнах ЄС на рівних умовах з місцевими жителями; право на допомогу в пошуку роботи в іншій країні ЄС; право на проживання в іншій країні ЄС протягом трьох місяців без необхідності

отримання дозволу на проживання; право на проживання в іншій країні ЄС протягом більше трьох місяців за умови, що мігрант має достатні засоби для проживання та страховку на випадок хвороби та не становить загрози для громадського порядку та національної безпеки; право на доступ до соціального захисту в країні проживання на рівних умовах з місцевими жителями; право на об'єднання з родиною, що мешкає в іншій країні ЄС. Директива також передбачає захист від дискримінації та належне виконання правил щодо переміщення працівників в ЄС. До тих пір, поки бенефіціари права на проживання не стануть непомірним тягарем для системи соціальної допомоги приймаючої держави-члена, вони не повинні бути вислані. Видворення не повинно бути автоматичним наслідком звернення до системи соціальної допомоги.

Основними положеннями Директиви 2014/54/ЄС [5] щодо прав працівників під час вільного руху в ЄС є: забезпечення рівних можливостей: директива зобов'язує країни-члени ЄС забезпечувати рівні можливості для всіх працівників, включаючи мігрантів, що працюють на їх території; система електронного обміну інформацією: директива вимагає від країн-членів створення національної системи електронного обміну інформацією, щоб забезпечити ефективний обмін інформацією між країнами-членами ЄС щодо соціального захисту; охорона здоров'я та безпека: директива передбачає, що всі працівники, включаючи мігрантів, мають право на охорону здоров'я та безпеку на робочому місці; рівні умови праці: директива зобов'язує країни-члени ЄС забезпечувати рівні умови праці для всіх працівників, незалежно від їх національності, що працюють на їх території; соціальний захист: директива гарантує право на соціальний захист для всіх працівників, включаючи мігрантів, що працюють на території країн-членів ЄС.

Директива 2018/957 [6] про тимчасове відрядження працівників, що здійснюється в рамках надання послуг була прийнята з метою забезпечення більш ефективного соціального захисту тимчасових працівників, які були відправлені на роботу в іншу країну ЄС. Основні положення, які містить Директива, включають: забезпечення рівної оплати за роботу, яку виконують тимчасові працівники, які були відправлені на роботу в іншу країну ЄС, порівняно з працівниками, які працюють на тій же посаді в цій країні; забезпечення більш ефективного доступу тимчасових працівників до соціального захисту, зокрема до систем

соціального страхування, пенсійних фондів та медичного страхування; встановлення обов'язкових мінімальних стандартів для захисту тимчасових працівників, зокрема щодо умов праці, безпеки та гігієни на робочому місці; забезпечення прозорості та ефективності системи для відправлення тимчасових працівників на роботу в іншу країну ЄС.

Разом з тим, директивами, які регулюють певні аспекти соціальних прав мігрантів з третіх країн є: Директива 2003/109/ЄС про довгострокових резидентів [7]; Директива 2021/1883 про умови в'їзду та проживання громадян третіх країн з метою здійснення висококваліфікованої праці [8]; Директива 2014/36 про умови в'їзду і перебування громадян третіх країн для цілей працевлаштування в якості сезонних працівників [9]; Директива 2016/801 про умови в'їзду та проживання громадян третіх країн з метою проведення досліджень, навчання, підвищення кваліфікації, волонтерства, обміну учнями або освітніх проєктів і роботи за програмою *au pair* [10]; Директива 2014/66/ЄС про умови в'їзду і перебування громадян третіх країн у рамках внутрішньо-корпоративного переміщення [11].

Згідно з Директивою 2003/109/ЄС [7] про довгострокових резидентів, держави-члени повинні забезпечувати працюючим мігрантам доступ до соціального захисту, такого як пенсії, соціальне страхування, медична допомога, допомога при безробітті та інші соціальні послуги. Директива також вимагає від держав-членів забезпечення додаткових заходів соціального захисту для осіб з особливо вразливими статусами, таких як жінки, діти та інваліди. Директива 2003/109/ЄС сприяє реалізації принципу свободи переміщення та забезпеченню соціального захисту працюючих мігрантів в ЄС, що сприяє зміцненню соціальної та економічної інтеграції в регіоні.

Наступною директивою, яка регулює певні аспекти соціальних прав мігрантів з третіх країн є Директива 2021/1883 [8] про умови в'їзду та проживання громадян третіх країн з метою здійснення висококваліфікованої праці. Вона встановлює рівні права з громадянами ЄС щодо умов праці, зокрема умови щодо заробітної плати та звільнення, а також здоров'я та безпеки на робочому місці; свободи об'єднання; освіти та професійного навчання; визнання дипломів, сертифікатів тощо відповідно до належних національних процедур; положень національного законодавства щодо сфер соціального забезпечення; без шкоди чинним двостороннім угодам виплат у разі переїзду в третю країну накопичень у сфері законного

пенсійного забезпечення; доступу до товарів і послуг і придбання товарів і послуг, пропонування громадськості, а саме процедур придбання житла, а також інформаційні та консультаційні послуги, пропонувані службами зайнятості; вільного доступу до всієї території відповідної держави - члена в межах, передбачених національним законодавством [12].

Директива 2014/66/ЄС [11] про умови в'їзду і перебування громадян третіх країн у рамках внутрішньо-корпоративного переміщення визначає права та обов'язки мігрантів та їх роботодавців, які працюють на території ЄС на основі дозволів на роботу, які видані у межах процедури «єдиного дозволу» на роботу та проживання. Згідно з цією Директивою, працюючі мігранти мають право на соціальний захист у країні проживання, який повинен бути такий же, як і для місцевих жителів. Зокрема, Директива 2014/66/ЄС встановлює права мігрантів на доступ до соціальної допомоги, медичного забезпечення, пенсійного забезпечення та інших видів соціального захисту, що надаються місцевим жителям. Крім того, роботодавці мають забезпечувати мігрантам право на безпечні та здорові умови праці, а також права на відпустки, оплату, забезпечення безпекою праці та інші права, які гарантуються місцевим жителям.

Ще однією директивою, яка регулює певні аспекти соціальних прав мігрантів з третіх країн є Директива 2014/36/ЄС [9] про умови в'їзду і перебування громадян третіх країн для цілей працевлаштування в якості сезонних працівників. Зазначена директива є законодавчим актом, прийнятим з метою встановлення мінімальних правил щодо праці сезонних працівників, які зазвичай займаються тимчасовою роботою. Директива містить положення про права сезонних працівників, включаючи право на гідну роботу та належну оплату, право на безпеку та гігієну праці, право на інформацію про умови праці, право на відпочинок та право на соціальну захист. Крім того, директива передбачає зобов'язання роботодавців забезпечувати сезонним працівникам документи, що підтверджують їх статус сезонних працівників, а також забезпечувати дотримання правил зайнятості та працевлаштування.

Директива 2016/801 [10] про умови в'їзду та проживання громадян третіх країн з метою проведення досліджень, навчання, підвищення кваліфікації, волонтерства, обміну учнями або освітніх проєктів і роботи за програмою au pair стосується осіб, які планують перебувати в ЄС на період

більше 90 днів, та визначає вимоги та процедури отримання довгострокової візи або дозволу на проживання. Директива закріплює правила та процедури отримання довгострокової візи або дозволу на перебування, спрощує та раціоналізує процес подачі заявок на отримання дозволу на перебування для громадян третіх країн. Метою директиви є приваблювання висококваліфікованих осіб з-поза ЄС для навчання та наукових досліджень у Європі, сприяння культурному обміну та підвищення конкурентоспроможності ЄС у глобальній економіці знань.

Висновки. Таким чином, рівень соціального захисту працюючих іммігрантів та їхніх сімей у Європейському Союзі залежить від економічних, політичних, соціальних факторів, а також від імміграційного статусу людини. Хоча питання щодо соціального захисту працюючих іммігрантів та їхніх сімей в Європейському Союзі здебільшого є прерогативою держав-членів Європейського Союзу, проте на наднаціональному рівні інститути Європейського Союзу виробили певні базові стандарти. Зокрема, у цій сфері Європейським Союзом було прийнято ряд директив стосовно соціального захисту працюючих іммігрантів громадян ЄС та громадян третіх країн, положення яких проаналізовано у статті.

Література

1. Кортуюкова Т. Захист прав українських трудових мігрантів у Європі. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. №4. 2021. С. 48-57.
2. Population projections in the EU, EUROSTAT, 2020 URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?oldid=497115#Population_projections
3. Мазаракі Н.А. Механізми вирішення спорів у рамках Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Право і суспільство*. № 5. 2018. С. 212-216.
4. Directive 2004/38/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the right of citizens of the Union and their family members to move and reside freely within the territory of the Member States amending Regulation (EEC) No 1612/68 and repealing Directives 64/221/EEC, 68/360/EEC, 72/194/EEC, 73/148/EEC, 75/34/EEC, 75/35/EEC, 90/364/EEC, 90/365/EEC and 93/96/EEC URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004L0038>
5. Directive 2014/54/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on measures facilitating the exercise of rights conferred on workers

in the context of freedom of movement for workers Text with EEA relevance URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32014L0054>

6. Directive (EU) 2018/957 of the European Parliament and of the Council of 28 June 2018 amending Directive 96/71/EC concerning the posting of workers in the framework of the provision of services URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018L0957>

7. Council Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003L0109>

8. Directive (EU) 2021/1883 of the European Parliament and of the Council of 20 October 2021 on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purpose of highly qualified employment, and repealing Council Directive 2009/50/EC URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021L1883>

9. Directive 2014/36/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on the conditions of entry and stay of third-country nationals for the purpose of employment as seasonal workers URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex%3A32014L0036>

10. Directive (EU) 2016/801 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purposes of research, studies, training, voluntary service, pupil exchange schemes or educational projects and au pairing URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32016L0801>

11. Directive 2014/66/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on the conditions of entry and residence of third-country nationals in the framework of an intra-corporate transfer URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32014L0066>

12. Кортукова Т. Правові аспекти працевлаштування висококваліфікованих працівників-мігрантів у Європейському Союзі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 118. 2021. С. 112-118.

*Кортукова Т. О.,
доктор філософії у галузі міжнародного права,
доцент кафедри міжнародного, цивільного та
комерційного права
Державного торговельно-економічного
університету*

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Братель С. Г.

У статті досліджено роль Національної поліції України як суб'єкта забезпечення національної безпеки. На підставі аналізу системи нормативно-правових актів та результатів діяльності Національної поліції у статті розглянуто окремі аспекти проблем визначення місця та ролі підрозділів Національної поліції у забезпеченні національної безпеки України. Аргументовано, що забезпечення національної безпеки України є стратегічно значущим для України як демократичної, правової держави, оскільки сьогодні відбуваються численні реформи в складних умовах зростання різноманітних внутрішніх і зовнішніх ризиків забезпечення національної безпеки.

Національна поліція у своїй повсякденній діяльності виконує, порівняно з іншими суб'єктами, найбільшу кількість завдань щодо охорони публічного порядку та забезпечення публічної безпеки, підтримує стан захищеності національних інтересів, прав і свобод людини та громадянина від значної кількості загроз.

Досліджено «правовий статус» Національної поліції. Проаналізовано розділ IV «Повноваження поліції» Закону України «Про Національну поліцію» та з'ясовано, які завдання виконує Національна поліція. Обґрунтовано, що будь-яке з повноважень Національної поліції, які закріплені у Законі України «Про Національну поліцію», може бути використано для захисту національних інтересів України від внутрішніх та зовнішніх загроз.

До ознак Національної поліції як правоохоронного органу, які визначають її адміністративно-правовий статус відноситься: по-перше, Національна поліція це центральний орган виконавчої влади; по-друге, її діяльність має виконавчо-розпорядчий характер, тобто на поліцію покладено обов'язок реалізовувати та виконувати рішення, які приймаються законодавчою владою у сфері публічного порядку та здійснення цієї функції неможливе без прийняття конкретних управлінських рішень з питань забезпечення публічної безпеки та порядку і контролю за їх виконанням; по-третє, Національна поліція має право застосувати заходи превентивного або примусового характеру.

Розкрито елементи системи національної безпеки: національні інтереси, загрози національній безпеці, система забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: Національна поліція, забезпечення, безпека, правовий статус, повноваження, завдання, інтереси.

Bratel S. H. National Police as an entity of ensuring national security

The article examines the role of the National Police of Ukraine as a subject. Based on the analysis of the system of normative legal acts and the results of the activities of the National Police, the article examines certain aspects of the problems of determining the location and role of the units of the National Police in ensuring the national security of Ukraine. It is argued that ensuring the national security of Ukraine is strategically significant for Ukraine as a democratic, legal state, in connection with the fact that numerous reforms are taking place today in the difficult conditions of the growth of various internal and external risks of ensuring national security.

In its day-to-day activities, the National Police performs, compared to other entities, the largest number of tasks to ensure public safety and order, maintains the state of protection of national interests, human and citizen rights and freedoms from a significant number of threats.

The «legal status» of the National Police was studied. Section IV «Police Powers» of the Law of Ukraine «On the National Police» was analyzed and it was clarified what tasks the National Police performs. It is substantiated that any of the powers of the National Police, which are enshrined in the Law of Ukraine «On the National Police», can be used to protect the national interests of Ukraine from internal and external threats.

The features of the National Police of Ukraine as a law enforcement body that determine its special administrative and legal status are highlighted: firstly, the National Police belongs to the bodies of executive power and its activities are mainly executive and administrative in nature and are aimed at directly managing certain social relations and processes; secondly, the National Police is the central body of executive power; thirdly, the National Police is a body of a service nature, serving the Ukrainian society by providing relevant services to the population; fourth, the National Police has the right to use coercive measures.

The elements of the national security system are disclosed: national interests, threats to national security, the system of ensuring national security.

Key words: *National police, security, security, legal status, powers, tasks, interests.*

Постановка проблеми. Забезпечення національної безпеки є важливою та обов'язковою передумовою сталого та ефективного розвитку державотворення. Забезпечення національної безпеки України є стратегічно значущим для України як демократичної, правової держави, у зв'язку з тим, що сьогодні відбуваються численні реформи в складних умовах зростання різноманітних внутрішніх і зовнішніх ризиків, тому є особливо актуальною саме проблема забезпечення національної безпеки. Правоохоронні органи виступають важливими суб'єктами забезпечення національної безпеки, серед яких особливе місце займає Національна поліція України.

Національна поліція у своїй повсякденній діяльності виконує, порівняно з іншими суб'єктами, найбільшу кількість завдань щодо охорони публічного порядку та забезпечення публічної безпеки, підтримує стан захищеності національних інтересів, прав і свобод людини та громадянина від значної кількості загроз. Однак, окремі аспекти проблем діяльності поліції щодо забезпечення національної безпеки потребують додаткового наукового вивчення та обґрунтування, а також нормативного закріплення.

Стан дослідження проблеми. Питанням забезпечення національної безпеки України були предметом досліджень таких науковців, як: В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, О.О. Бандурка, В.В. Безега, О.І. Безпалова, Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Джафарова, О.Ю. Дрозд, Д.К. Катрич, О.Ф. Кобзар, М.В. Ковалів, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, М.В. Корнієнко, О.Д. Крупчан, О.В. Кузьменко, В.А. Ліпкан, М.В. Лошицький, О.М. Музичук, О.А. Падалка, С.В. Петков, А.І. Собакар, С.О. Шатрава, О.С. Юнін та ін.

Метою наукової статті є визначення ролі Національної поліції України у забезпеченні національної безпеки на підставі аналізу чинного законодавства та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку», національна безпека України - це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших

національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [2].

Дослідження місця Національної поліції як суб'єкта забезпечення національної безпеки неможливе без визначення структури її адміністративно-правового статусу.

Серед науковців існують різні погляди на категорію «правовий статус», навколо якої постійно відбуваються дискусії. Професор А.Т. Комзюк для визначення правового статусу державного органу з'ясовує його місце в загальній системі виконавчої влади, рівень і форму його правового регулювання; визначає межі його відання, сферу суспільних відносин, які регулюються цим органом, перераховує об'єкти, йому підпорядковані, з'ясовує коло завдань, на нього покладених, сукупність прав і обов'язків та його посадових осіб при виконанні покладених на орган функцій, тобто визначає міру, можливої поведінки органу та його посадових осіб при виконанні ними своїх функцій (права), а також міру їх обов'язкової поведінки [3, с. 56].

У перекладі з латинської мови термін «статус» означає положення, стан чого-небудь або будь-кого: «статус людини», «статус особи», «статус громадянина», «статус органу» [4, с. 541]. Отже, термін «статус» застосовується до фізичних та юридичних осіб; цей термін використовується різними галузевими науками для дослідження структурних елементів предмету дослідження конкретних суспільних відносин.

Сучасний науковець О.О. Бандурка під правовим статусом державного органу розуміє певну сукупність повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує виконання покладених на нього завдань, і що таке визначення можна характеризувати як дуже вузьке, воно не охоплює значної частини питань організації і діяльності державних органів, які визначають їх правовий стан або статус (ці два поняття досить часто ототожнюються, розглядаються як синоніми) [5, с. 125].

Науковці В.Б. Авер'янов та О.Д. Крупчан розглядають правовий статус різних органів переважно через їхню правосуб'єктність, тобто включають до нього призначення органів, їхні завдання, функції, компетенцію і повноваження, форми, методи та цілі діяльності [6, с. 13-21].

Потрібно погодитися з О.О. Бандуркою, який виділяє такі структурні елементи правового статусу податкових органів, як призначення, завдання, функції, конкретні владні повноваження і відповідальність, адже вони становлять серце-

вину правового статусу і утворюють правосуб'єктність будь-якого податкового органу [5, с. 128]

На думку О.А. Падалки, правовий статус Національної поліції України - це її юридичне становище (положення) у державному механізмі та системі суспільних відносин, визначене відповідними нормами права. Сутність правового статусу поліції (як і будь-якого іншого органу влади) полягає у тому, що він визначає її соціальне призначення, а також коло тих юридичних прав, якими вона користується, та обов'язків, які виконує під час здійснення свого призначення. Правовий статус є тим фактором, що встановлює межі та основні вектори діяльності Національної поліції, а також порядок її здійснення [7, с. 134].

У ст. 23 розділу IV «Повноваження поліції» Закону України «Про Національну поліцію» вказано, що поліція відповідно до покладених на нею завдань: 1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; 2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення; 3) вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення; 4) вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; 5) здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події; 6) вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях та інші дії, які направлені на забезпечення національної безпеки. Крім того, ст. 24 вказаного закону вказує на додаткові повноваження Національної поліції: у разі виникнення загрози державному суверенітету України та її територіальній цілісності, а також у ході відсічі збройної агресії проти України органи та підрозділи, що входять до системи поліції, відповідно до законодавства України беруть участь в обороні України, у виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України або в окремій місцевості [1].

Будь-яке з повноважень Національної поліції, які закріплені у Законі України «Про Національну

поліцію», може бути використано для захисту національних інтересів України від внутрішніх та зовнішніх загроз.

До повноважень Національної поліції, які спрямовані на протидію загрозам національній безпеці відноситься: застосування заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях; здійснення контролю за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвольна система органів внутрішніх справ; здійснення контролю у межах своєї компетенції, визначеної законом, за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення; сприяння забезпеченню відповідно до закону правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх оголошення на всій території України або в окремій місцевості [9, с. 125].

Окремо визначено перелік повноважень поліції у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення, реалізація яких займає вагомим місце у сфері забезпечення національної безпеки: 1) формує бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України; 2) користується базами (банкми) даних Міністерства внутрішніх справ України та інших органів державної влади; 3) здійснює інформаційно-пошукову та інформаційно-аналітичну роботу; 4) здійснює інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями.

Однак є науковці, які пропонують розподілити повноваження Національної поліції за способом здійснення на такі види:

1) організаційні (наприклад, організує службу підготовку і стажування поліцейських і працівників Національної поліції);

2) контрольні (наприклад, здійснює контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі);

3) охоронні (наприклад, здійснює на договірних засадах охорону фізичних осіб і об'єктів права приватної й комунальної власності);

4) розшукові (наприклад, розшукує осіб, які переходять від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, інших осіб у випадках, визначених законом);

5) примусові (наприклад, приймає рішення про накладення адміністративних стягнень);

6) профілактичні (наприклад, здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень);

7) сервісні (наприклад, надає соціальну й правову допомогу громадянам, сприяє державним органам, підприємствам, установам та організаціям у виконанні поклад [8, с. 32].

До ознак Національної поліції як правоохоронного органу, які визначають її адміністративно-правовий статус необхідно віднести: по-перше, Національна поліція це центральний орган виконавчої влади; по-друге, її діяльність має виконавчо-розпорядчий характер, тобто на поліцію покладено обов'язок реалізовувати та виконувати рішення, які приймаються законодавчою владою у сфері публічного порядку та здійснення цієї функції неможливе без прийняття конкретних управлінських рішень з питань забезпечення публічної безпеки та порядку і контролю за їх виконанням; по-третє, Національна поліція має право застосувати заходи превентивного або примусового характеру.

Таким чином, забезпечення національної безпеки України являє собою цілеспрямовану діяльність державних та недержавних органів, підприємств, установ, організацій, окремих громадян щодо виявлення та попередження загроз безпеці людини та громадянина, суспільства та держави, а також захист території та навколишнього природного середовища.

Систему національної безпеки складають такі елементи: національні інтереси, загрози національній безпеці, система забезпечення національної безпеки. Національні інтереси являють собою життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян. До загроз національної безпеки відносяться умови, процеси та фактори, що перешкоджають реалізації національних інтересів та створюють загрозу для об'єктів національної безпеки. Систему забезпечення національної безпеки складає сукупність

суб'єктів, сил та засобів національної безпеки, що забезпечують на основі чинного законодавства та в межах єдиної державної політики стійкий розвиток, реалізацію та захист національних інтересів.

Висновки. Національна поліція є одним із суб'єктів, яка забезпечує національну безпеку, що визначається її повноваженнями, напрямками діяльності, якими вона користується здійснюючи протидію злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку, забезпечення прав та свобод громадян та безпеки у суспільстві.

Література

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

2. Про Національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

3. Комзюк А. Т. Адміністративно-правові засоби здійснення митної справи в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 / А. Т. Комзюк. Харків, 2003. 196 с.

4. Юридична енциклопедія : у 6 т. / гол. ред. Ю.С. Шемчушенко. Київ : Українська енциклопедія, 1998. Т. 2. 744 с.

5. Бандурка О.О. Управління державною податковою службою в Україні: організаційно-правові аспекти : монографія. Харків : Вид-во НУВС, 2005. 506 с.

6. Авер'янов В.Б., Крупчан О.Д. Виконавча влада: конституційні засади і шляхи реформування. Харків : Право, 1998. 37 с.

7. Падалка О.А. Щодо сутності правового статусу Національної поліції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3(9). Т. 2. С. 132-135.

8. Катрич Д.К. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України: поняття і зміст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. № 36. Т. 2. С. 31-35.

9. Безега В.В. Характеристика адміністративно-правового статусу Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 121-127. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.20>

Братель С. Г.,
кандидат юридичних наук, професор,
перший проректор
Одеського державного університету
внутрішніх справ

РОЛЬ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У СТАНОВЛЕННІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК ОКРЕМОГО СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

Запорожец А. М., Смоков С. М.

У даній науковій статті йде мова перш за все про історію створення Державного бюро розслідування в Україні, про шлях у 25 років який пройшов цей правоохоронний орган з початку спроби його створення і до перших днів роботи, а також про визначення ролі оперативних підрозділів у формуванні Державного бюро розслідувань, як окремого спеціального правоохоронного органу. Підкреслюється, що до початку роботи ДБР між іншими правоохоронними органами, в тому числі, враховуючи органи прокуратури, а також безпосередньо всередині цих органів, десятиліттями створювались та будувались взаємовідносини між слідчими та оперативними підрозділами. Характер таких взаємовідносин утворювався з урахуванням вимог підслідності та компетенції кожного з них у відповідності до діючого законодавства. Внаслідок цього було досягнуто певного «балансу та паритету» впливу один на одного. Тобто, утворилась стала корупційна складова, яка влаштовувала кожний правоохоронний орган. Особливу увагу у цьому питанні приділяється прокуратурі, підрозділи якої одночасно і здійснювали досудове розслідування, і здійснювали процесуальне керівництво цим же досудовим розслідуванням. Зазначене спотворювало визначену законодавством України систему важелів і противаг та дуже негативно впливало на діяльність правоохоронної системи в цілому, що знаходило своє відображення в погіршенні суспільно-політичної ситуації в державі. Автори у роботі стверджують, що з моменту початку реалізації ДБР своїх повноважень такий небажаний «баланс» сил був порушений. Розпочався перерозподіл критеріїв впливу правоохоронних органів один на одного і такий перерозподіл відбувався саме за рахунок створення нових слідчих та оперативних підрозділів в ДБР. Автори роблять спробу визначити, чому настільки важлива роль оперативних підрозділів Державного бюро розслідувань і чому саме запуск їх в роботу слід вважати відправною точкою у повноцінному формуванні Державного бюро розслідувань, як окремого спеціального правоохоронного органу.

Ключові слова: Державне бюро розслідувань, оперативний підрозділ, прокуратура.

Zaporozhets A. M., Smokov S. M. The role of operational units in the establishment of the state bureau of investigations as a separate specialized law enforcement agency

This scientific article is primarily about the history of the creation of the State Bureau of Investigation in Ukraine, about path in 25 year of this law enforcement agency from the beginning of the attempt to create it to the first days of work, as well as about the definition of the role of operational units in the formation of the State Bureau of Investigation, as a separate special law enforcement agency. It is emphasized that before the start of the work of the SBI between other law enforcement agencies, including, taking into account the prosecutor's office, as well as directly within these agencies, relationships between investigators and operative units were created and built for decades. The character of such relationships was formed taking into account the requirements of jurisdiction and competence of each of them in accordance with the current legislation. As a result, a certain «balance and parity» of influence on each other was achieved. That is, a permanent corruption component was formed, which suited every law enforcement agency. Special attention in this matter is paid to the prosecutor's office, whose subdivisions simultaneously carried out pre-trial investigation and carried out the procedural guidance of the same pre-trial investigation. This distorted the system of checks and balances defined by the legislation of Ukraine and had a very negative impact on the law enforcement system as a whole, which was reflected in the deterioration of the socio-political situation in the country. The authors claim in the work that since the beginning of the implementation of the powers of the SBI, such an undesirable «balance» of forces has been violated. The redistribution of criteria for the influence of law enforcement agencies on each other began, and such redistribution took place precisely at the expense of the creation of new investigative and operative units in the SBI. The authors attempt to determine why the role of operational units of the State Bureau of Investigation is so important and why their launch should be considered the starting point in the full-

fledged formation of the State Bureau of Investigation as a separate special law enforcement agency.

Key words: *State Bureau of Investigation, operational unit, prosecutor's office.*

Постановка проблеми. Державне бюро розслідувань - це відносно новий окремий правоохоронний орган, спеціально створений для виконання завдань щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, скоєних вищими посадовими особами держави, правоохоронцями, суддями та військовослужбовцями. Процес створення Державного бюро розслідувань (далі - ДБР, Бюро) та запуск його в роботу розтягнутий більше ніж на 25 років, а імплементація Бюро в діючу правоохоронну систему триває по сьогоднішній день. До запуску в роботу ДБР між іншими правоохоронними органами, в тому числі, враховуючи органи прокуратури, а також безпосередньо всередині цих органів, десятиліттями створювались та будувались взаємовідносини між слідчими та оперативними підрозділами. Характер таких взаємовідносин утворювався з урахуванням вимог підслідності та компетенції кожного з них у відповідності до діючого законодавства. Внаслідок цього було досягнуто певного «балансу та паритету» впливу один на одного. Тобто, утворилась стала корупційна складова, яка влаштовувала кожний правоохоронний орган. Особливу увагу слід приділити прокуратурі, підрозділи якої одночасно і здійснювали досудове розслідування, і процесуальне керівництво. Зазначене спотворювало визначену законодавством України систему важелів і противаг та дуже негативно впливало на діяльність правоохоронної системи в цілому, що знаходило своє відображення в погіршенні суспільно-політичної ситуації в державі. А з моменту початку реалізації ДБР своїх повноважень такий небажаний «баланс» сил був порушений. Розпочався перерозподіл критеріїв впливу правоохоронних органів один на одного і такий перерозподіл відбувався саме за рахунок створення нових слідчих та оперативних підрозділів в ДБР. Однак, слід зауважити, що після початку роботи саме оперативних підрозділів Бюро, вплив ДБР на покращення суспільно-політичної обстановки в державі почав відчуватись. Спробуємо визначитись, чому настільки важлива роль оперативних підрозділів Державного бюро розслідувань і чому саме запуск їх в роботу слід вважати відправною

точкою у повноцінному формуванні Державного бюро розслідувань, як окремого спеціального правоохоронного органу.

Мета статті. Основною метою даної наукової статті є визначення ролі оперативних підрозділів у формуванні Державного бюро розслідувань, як окремого спеціального правоохоронного органу, який може виконувати свої завдання самостійно, незалежно та неупереджено.

Основний зміст. Для того, щоб розібратись у визначеній проблемі, необхідно спочатку повернутись до історії створення Державного бюро розслідувань та зрозуміти чому саме так законодавець визначив задачі для ДБР, і для чого необхідні слідчі та оперативні підрозділи в її структурі.

Так, Кримінальний кодекс України (далі - КК України) визначає таке поняття, як спеціальний суб'єкт скоєння кримінальних правопорушень - ним є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Тобто, особа повинна мати спеціальні ознаки, які можуть торкатись різних аспектів її життєдіяльності. Ці спеціальні ознаки можуть бути різними, наприклад, громадянство, службове становище, професія, певна діяльність, родинні відносини, відношення до військової служби, участь у судовому процесі, вік та інші.

Серед різних спеціальних суб'єктів слід виділити такі категорії як вищі посадові особи держави, правоохоронці, прокурори, судді та військовослужбовці. Вони вирізняються такими рисами: впливовість, незалежність, можливість прийняття різноманітних важливих рішень, специфічність тощо.

Починаючи ще з радянських часів Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року (№1001-05) було передбачено в структурі органів прокуратури посади слідчих та надано повноваження розслідувати певні види злочинів, у тому числі стосовно згаданих вище спеціальних суб'єктів. Такі обставини призводили до поєднання в одному органі функцій слідчих підрозділів та здійснення нагляду за їх діяльністю. Як результат - таке слідство і такий нагляд не можуть бути об'єктивними. На це вказував також висновок Парламентської асамблеї Ради Європи №190 від 26 вересня 1995 року під час процедури вступу України до Ради Європи. Існувала гостра необхідність ліквідації функції досудового слідства в органах прокуратури та передачі їх повноважень відповідним новим слідчим підрозділам.

Як вбачається, проблема підслідності кримінальних правопорушень, скоєних спеціальними суб'єктами ще на етапі прийняття нової Конституції України в 1996 році вже турбувала суспільство та законотворців.

Однак, пунктом 9 Розділу XV «Перехідні положення» Конституції України законодавець все ж таки визначив тимчасово покласти функції відповідного досудового (попереднього) слідства на прокуратуру до моменту введення в дію законів України стосовно створення нового правоохоронного органу.

Не відомо чим це було викликано: складністю створення принципово нового правоохоронного органу (нормативної, кадрової та матеріальної бази), який би займався виключно цією категорією спецсуб'єктів чи небажанням влади відходити від радянської системи державного контролю над суспільством.

Крім того, слід зазначити, що дев'яності роки ХХ століття для України, як дуже молодій держави, ознаменувались суцільною криміналізацією обстановки в суспільстві. Країну захлинула хвиля брутальних та зухвалих злочинів: проти власності, проти життя та здоров'я людини, проти трудових відносин, економічних злочинів тощо. Хаос та тотальне невиконання вимог діючого законодавства панували крізь, у всіх аспектах, сферах та напрямках життєдіяльності. В багатьох випадках розгул злочинності у всіх її проявах відбувався через свідоме невтручання в її діяльність правоохоронної системи та, нерідко, за покровительства можновладців. Причини такого невтручання різні: корупційна складова, халатність, бездіяльність, зловживання та перевищення владних повноважень тощо. Таким чином, відбувалось злиття криміналітету, влади та правоохоронної системи в умовах коли всім суб'єктам, як з одного, так і з іншого боку, було «зручно та комфортно»: перші багатіли за рахунок безкарного порушення закону, а інші - через «проплачене» невтручання в діяльність перших. В той час утворювались ієрархічно побудовані злочинні угруповання та організації, в яких окрема рольова участь наділялась саме правоохоронцям. В деяких випадках саме правоохоронці створювали та очолювали такі організації. Вказана ситуація існувала саме через відсутність дієвого, ефективного, незалежного, неупередженого та незаангажованого механізму боротьби із злочинцями у владній та правоохоронній системах та, відповідно, із розгалуженою системою підконтрольних або «підзвітних» їм

бандитських угруповань. В тому числі, таке ставало можливим через поєднання в прокуратурі функцій досудового слідства та відповідного нагляду за додержанням законів під час нього.

Зазначені обставини потребували вжиття заходів від керівництва держави, оскільки криміногенна ситуація почала загрожувати не тільки суспільним, але і національним інтересам України.

Одним із таких заходів став Указ Президента України від 24 квітня 1997 року № 371/97 «Про Національне бюро розслідувань України». Саме з метою зміцнення національної безпеки держави, забезпечення належного захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, посилення боротьби зі злочинністю, особливо з її організованими формами, цим Указом передбачалось утворення Національного бюро розслідувань України, як центрального органу виконавчої влади.

Основними завданнями вказаного органу повинні були стати:

- здійснення досудового слідства та оперативно-розшукових заходів у особливо складних кримінальних справах про злочини, які становлять підвищену суспільну небезпеку (*слід акцентувати увагу, що передбачалось створення в одному органі як слідчих, так і оперативних підрозділів*);

- проведення інформаційно-аналітичної роботи з метою виявлення і усунення причин та умов, що сприяють корупції та вчиненню інших небезпечних злочинів, прогнозування динаміки злочинності в суспільстві [8].

Попри правильні рухи в бік створення принципово нового та вкрай необхідного органу, практична реалізація цього задуму поставила крапку в утворенні та функціонуванні Національного бюро розслідувань. Так, рішенням Конституційного суду України від 06 липня 1998 року у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України Указу Президента України від 24 квітня 1997 року № 371 «Про Національне бюро розслідувань України», положення вказаного Указу було визнано неконституційними. В той же час Верховною Радою України так і не було розглянуто проекти законів щодо організації та діяльності Національного бюро розслідувань. Указом Президента України від 15 грудня 1999 року № 1573, ліквідовано Національне бюро розслідувань, яке повною мірою фактично так і не почало працювати.

Утворення Розпорядженням Президента України від 15 березня 2005 року та Указом Президента України № 834/2005 від 23 травня 2005 року «Робочої групи

з розроблення концепції утворення та організації діяльності Державного бюро розслідувань України» та «Міжвідомчої комісії з питань реформування правоохоронних органів» слід вважати ще однією спробою створення органу на кшталт Національного бюро розслідувань. Але вони були ліквідовані у 2006 то 2008 роках через відсутність конкретних результатів їх роботи [3. С. 209-210].

Як вбачається із викладеного, то протягом фактично 16 років жодних реальних та дієвих нормативно-правових актів, по створенню, передбаченого Конституцією України, органу, який би забрав на себе функцію прокуратури здійснювати досудове слідство, прийнято не було.

Таким чином, проблема залишалась, а Верховна Рада України не поспішала робити кроки, які б порушили той «баланс сил», про який було згадано на початку статті.

Втім, на тлі політичних процесів в державі та на виконання Закону України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи», прийнятого ще 31 жовтня 1995 року, щодо приведення свого національного законодавства у відповідність до загальноновизнаних норм міжнародного права, тобто правил поведінки, що визнаються міжнародною спільнотою як юридично обов'язкові, й, зокрема, тими, які передбачені «Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод», в 2012 році Верховною Радою, було прийнято новий Кримінальний процесуальний кодекс України (№4651-VI від 13 квітня 2012 року) [4. С. 9-10].

В ньому згадується такий окремий слідчий орган, як Державне бюро розслідувань. Частиною четвертою статті 216 та пунктом першим Розділу Х «Прикінцеві положення» Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК України) було визначено підслідність та граничний строк створення Бюро.

З цього моменту починається формування нормативно-правової бази, яка регламентуватиме діяльність Державного бюро розслідувань.

Після «Революції Гідності» та початку військової агресії російської федерації і окупації нею українських територій (події 2013-2014 років), проєвропейський курс України було визначено остаточно. Крім того, викликана соціальною напругою суспільства гостра необхідність приведення до ладу заангажованого та корумпованого державного механізму у всіх гілках влади, а також вплив західних правових інституцій змусили законотворців прийняти Закони України «Про Національне антикорупційне бюро України» (№1698-VII від 14 жовтня 2014 року) та «Про Державне бюро роз-

слідувань» (№794-VIII від 12 листопада 2015 року). Цими законами Верховною Радою України було розмежовано повноваження в сфері протидії злочинам, які скоюють вищі посадові особи держави, правоохоронці, судді та військовослужбовці, та запущено процес ліквідації в прокуратурі функції досудового слідства та передача цих повноважень до зазначених органів.

Законодавець визначив, що завданнями Національного антикорупційного бюро України (далі - НАБУ) стане протидія корупційним та іншим кримінальним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці, а також вжиття інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції. Звернувшись до Кримінального процесуального кодексу України, стає зрозумілим, що підслідність НАБУ зосереджена на боротьбі саме із корупційними злочинами, передбаченими статтями 191, 206-2, 209, 210, 211, 354, 364, 366-2, 366-3, 368, 368-5, 369, 369-2, 410 Кримінального кодексу України, але спектр суб'єктів також є доволі вузьким: топ-чиновники, генералітет, судді, прокурори конкретного статусу, при певних умовах керівники державних та комунальних підприємств тощо.

Крім того, в Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України» законодавцем було вперше використано таке інноваційне для українського законодавства поняття, як детектив, яке поєднало в собі функції слідчого та оперативного працівника. Законом було визначено, що оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених законом до підслідності НАБУ, проводять його детективи. Відповідні зміни були внесені в КПК України та Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Зазначені обставини дозволили одразу практично повністю виключити залежність НАБУ від інших правоохоронних органів в частині впливу, наприклад, оперуповноважених поліції або СБУ на детективів, оскільки останні могли самостійно і в повній мірі виконувати, як слідчі, так і оперативні функції [2, 6, 9].

Згідно офіційних даних детективи НАБУ вже в грудні 2015 року розпочали досудове розслідування перших власних кримінальних проваджень та здійснили перші затримання підозрюваних осіб [7].

На відміну від НАБУ для Державного бюро розслідувань відповідним профільним законом та

Кримінальним процесуальним кодексом України законодавцем було окреслено завдання по запобіганню, виявленню, припиненню, розкриттю та розслідуванню не віднесених до підслідності інших органів досудового розслідування кримінальних правопорушень, скоєних чітко визначеними вищими посадовими особами держави, всіма правоохоронцями, в т.ч. прокурорами, суддями, співробітниками НАБУ та військовослужбовцями (в рамках окремого розділу Особливої частини КК України «Військові кримінальні правопорушення»).

Не зважаючи на те, що для Державного бюро розслідувань, на відміну від НАБУ, було визначено набагато більш широкий спектр суб'єктів та підслідних статей Кримінального кодексу України, до початку виконання всіх визначених профільним законом повноважень ДБР залишалось близько п'яти років.

Для того, щоб зрозуміти, чому так відбувалось, необхідно більш детально зупинитись на хронології реалізації положень Закону України «Про Державне бюро розслідувань».

Цей Закон не був досконалим та зазнав багато правок в ньому, кожна із яких, в тій чи іншій мірі, вносила корективи в порядок та організацію роботи нового правоохоронного органу, але не змінюючи основного - це завдань Державного бюро розслідувань.

У відповідності до частини 3 статті 9 Закону передбачалось створення семи територіальних органів (в 2019 році замінено на «управління») ДБР, які б поширювали свою діяльність на декілька суміжних областей України, в тому числі, Автономної республіки Крим. Самі управління законодавець розташував в містах: Києві, Львові, Полтаві, Миколаєві, Хмельницькому, Мелітополі та Краматорську. Крім того, зазначалось, що систему Державного бюро розслідувань складають центральний апарат, територіальні органи (управління), спеціальні підрозділи, навчальні заклади та науково-дослідні установи. У складі Державного бюро розслідувань діють слідчі, оперативні (в 2019 році доповнено підрозділами внутрішнього контролю) та інші підрозділи. Гранична чисельність Державного бюро розслідувань спочатку складала 1500 осіб, а в 2019 році збільшено до 1600 [5].

27 листопада 2018 року Державне бюро розслідувань почало здійснювати правоохоронну діяльність. Минуло три роки з моменту прийняття профільного Закону. В нього Верховною Радою України вже п'ять разів вносились корективи.

Однак, після утворення Державного бюро розслідувань та запуск його в роботу, протягом 2018-2020 років Бюро фактично здійснювало виконання завдань по припиненню, розкриттю та розслідуванню відповідних кримінальних правопорушень, оскільки в його штаті перебували здебільшого слідчі. Не зважаючи на те, що в Законі передбачались оперативні підрозділи у складі Державного бюро розслідувань, самі оперативні співробітники (оперуповноважені) не були законодавчо визначені. Саме тому завдання по запобіганню та виявленню злочинів, виконання яких здебільшого покладається на оперативні підрозділи, Бюро практично не виконувало.

16 травня 2019 року Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань» № 2720-VIII визначено поняття «оперуповноважений» в системі ДБР, а 03 грудня цього ж року аналогічним Законом № 305-IX змінено граничну кількість співробітників ДБР - 1600 осіб, структуру Бюро доповнено поняттям «підрозділи внутрішнього контролю», а також окреслено, що організаційну структуру Державного бюро розслідувань визначатиме Президент України [5].

В подальшому, після проведення конкурсів на посади оперуповноважених, тільки з літа 2020 року розпочали свою роботу оперативні підрозділи центрального апарату ДБР. А повною мірою, як це регламентує Закон України «Про Державне бюро розслідувань», Бюро почало виконувати свої завдання тільки з весни 2021 року, коли було завершено конкурсний відбір оперативних працівників в територіальні управління.

Слід відмітити, що в період з листопада 2018 року до весни 2021 року (майже два с половиною роки) слідчим ДБР доводилось тісно співпрацювати із оперативними співробітниками інших служб та відомств: Національної поліції, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Державної кримінально-виконавчої служби України тощо. В завданнях Бюро щодо припинення, розкриття та розслідування підслідних кримінальних правопорушень, слідчі доручали виконання доручень оперативним підрозділам зазначених правоохоронних органів (проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій). А завдання щодо запобіганню та виявлення кримінальних правопорушень, які вчиняються вищими посадовими особами держави, правоохоронцями, прокурорами, суддями та військовослужбовцями, по інерції фактично виконували поліція, СБУ ті інші.

Тобто, одні із найчисельніших суб'єктів ДБР, як органу досудового розслідування, у виконанні покладених на Бюро завдань були основними джерелами допомоги та інформації, а також виконавцями профілактичних та процесуальних дій. Зазначена обставина, в будь-якому випадку, викликала потенційний та реальний конфлікт інтересів і утворювала корупційну складову. Оперативні підрозділи інших відомств фактично мали змогу: самостійно приймати рішення стосовно наявних матеріалів про злочин; не в повній мірі виконувати, або взагалі ігнорувати, доручення слідчих ДБР; створювати умови для використання повноважень Бюро у власних корупційних цілях; вживати чи не вживати заходи профілактичного впливу тощо.

Таким чином, сама мета створення Державного бюро розслідування, як самостійного та незалежного правоохоронного органу із чітко визначеними завданнями, на той час досягнута не була.

Така обстановка тривала фактично два роки до початку роботи всіх передбачених Законом оперативних підрозділів ДБР.

Тільки з весни 2021 року Державне бюро розслідувань розпочало виконувати всі передбачені законодавством функції, які до того часу частково здійснювали оперативні працівники поліції, СБУ тощо.

В результаті Державне бюро розслідувань отримало змогу самостійно: виявляти та запобігати кримінальним правопорушенням, здійснювати їх якісне та швидке документування, припиняти, розкривати та розслідувати злочини, організувати та проводити негласні слідчі (розшукові) дії (в тому числі, негласні оперативно-розшукові заходи), накопичувати та аналізувати наявну інформацію з метою встановлення системних причин і умов проявів злочинності, здійснювати розшук осіб, які переховуються від слідства та суду, мати та використовувати негласний апарат, вживати заходів щодо виявлення необґрунтованих активів та збирати докази їх необґрунтованості тощо. Крім того, важливим фактором в підвищенні ефективності роботи Бюро стало зменшення ризику витоку інформації через інші органи про заплановані заходи та процесуальні дії у відношенні злочинців, а також про сам факт наявності певного кримінального провадження. Виросла швидкість обміну будь-якою інформацією між слідчими та оперативними працівниками. І найголовніше, на значному рівні було знижено згадану вище корупційну складову у відносинах ДБР із іншими правоохоронними органами в кон-

тексті конфлікту інтересів, коли і суб'єкт, і засіб досягнення мети у виконання покладених на Бюро завдань є одним і тим самим органом, підрозділом або особою.

Звичайно, що компетенція суміжних правоохоронних органів іноді передбачає запобігання та виявлення злочинів, підслідних ДБР, але така їх функція є другорядною саме для Бюро. Тобто, якщо інший орган і був ініціатором внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, то ж його статус в кримінальному провадженні став відповідати виключно поняттю заявника в розумінні статті 60 КПК України (*«Заявником є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування»*). Права заявника в цьому випадку зводяться до: отримання відомостей про початок та закінчення досудового розслідування, а також до можливості підтвердити своє повідомлення про злочин речами та документами. В той же час, законодавець у відповідності до КПК України жодним чином не зобов'язує слідчих під час подальшого досудового розслідування використовувати оперативні підрозділи органу, який заявив про злочин, для проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій [2]. Роль суміжників фактично звелась до виявлення ознак скоєння злочину та до передачі матеріалів в ДБР для початку досудового розслідування. На цьому етапі оперативні працівники саме ДБР ставали в пріоритеті для слідчих у подальших заходах із припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Зазначене позитивно відобразилось на тенденції в сторону збільшення кількості розкритих ДБР кримінальних правопорушень. Так, у відповідності до офіційної статистики Бюро до суду скеровано наступну кількість обвинувальних актів по роках: 2018 - 510, 2019 - стосовно 3017 осіб, 2020 - 3305 (стосовно 3603 осіб), 2021 - 3565, 2022 - 4524 (стосовно 4801 осіб) [1]. Як видно із наведених даних - в 2021 та 2022 роках спостерігається суттєве збільшення направлених до суду обвинувальних актів, в порівнянні із попередніми періодами.

В питаннях запобігання та виявлення злочинів оперативні підрозділи ДБР розпочали активну роботу по документуванню тих протиправних схем та механізмів, які раніше залишались поза увагою суміжних правоохоронних органів. Сталі корупційні ієрархічно-побудовані схеми різноманітної протиправної діяльності за участі тих чи інших

правоохоронців, топ-чиновників та військовослужбовців стали об'єктом особливої уваги з боку оперативників ДБР. Так, в якості прикладу, за 2021 рік силами оперативного та слідчого складу ДБР виявлено та припинено діяльність масштабної багаторічної контрабандної схеми ввезення в Україну морськими танкерами російського пального шляхом підробки документів стосовно країни походження товару [1]. Логічно припустити, що в наведеному прикладі викритого протиправного механізму приймали, як активну, так і пасивну участь представники багатьох правоохоронних та контролюючих органів. Вони роками «не звертали уваги» на те, що відбувалось у них «під носом», оскільки, всім «було зручно».

Таким чином, узгоджена робота слідчих та власних оперативних підрозділів дала змогу суттєво покращити стан досудового розслідування у кримінальних провадженнях і, в межах компетенції, підвищити рівень законності і правопорядку в суспільстві загалом.

Тому відправною точкою у повноцінному формуванні Державного бюро розслідувань, як окремого спеціального правоохоронного органу, який може виконувати свої завдання самостійно, незалежно та неупереджено слід вважати час початку виконання оперативними підрозділами своїх завдань.

Висновки. Підсумовуючи викладене, виходячи із аналізу мети та шляху утворення Державного бюро розслідувань, а також аспектів його запуску в роботу, можна зробити висновок, що тільки із появою в ДБР оперативних підрозділів, вдалось повною мірою: реалізувати вимоги Конституції України в частині позбавлення прокуратури функції досудового розслідування, налагодити роботу нового відповідного правоохоронного органу, спрямувати розвиток правоохоронної системи України по європейському курсу, використовуючи позитивний досвід міжнародної правозахисної практики.

Література

1. Державне бюро розслідувань. Офіційний сайт: веб-сайт. URL: <https://dbr.gov.ua/reports> (дата звернення: 31.03.2023).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 30.03.2023).

3. Курганський О. В. Окремі питання історії створення Державного бюро розслідувань. *Державне бюро розслідувань: досвід становлення* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 червня 2019 р., Одеса, 2019. С. 209-210.

4. Маляренко В., Шаповалова О. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: переваги та недоліки. *Право України*. 2012. № 10. С. 9-10. URL: http://nsj.gov.ua/files/144593397410_2012_%D0%A2%D0%98%D0%9F%D0%9E%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%A4%D0%98%D0%AF.pdf (дата звернення: 24.03.2023)

5. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 28.03.2023).

6. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 30.03.2023).

7. Національне антикорупційне бюро України. Офіційний сайт: веб-сайт. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/dyректор-nabu-kryminalni-provadhennya?page=192> (дата звернення: 29.03.2023).

8. Про Національне бюро розслідувань України: Указ Президента України від 24.04.1997 № 371/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/371/97#o2> (дата звернення: 31.03.2023).

9. Про Оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 30.03.2023).

*Запорожець А. М.,
аспірант 2 курсу
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

*Смоков С. М.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ЗАСТОСУВАННЯ ЗБРОЇ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР

Катеринчук І. П., Катеринчук О. І.

Метою статті є визначення психологічних факторів застосування зброї поліцейськими під час виконання ними професійних обов'язків. Досліджено сутність та психоемоційну природу готовності працівника Національної поліції до застосування вогнепальної зброї у визначених законодавством випадках. Проведено аналіз психологічних аспектів готовності працівника Національної поліції до застосування вогнепальної зброї. З урахуванням зарубіжного досвіду, правового регулювання питань застосування поліцейськими зброї та наукових розробок вітчизняних вчених зроблені висновки щодо необхідності подальшого ґрунтовного дослідження психологічних аспектів вказаної проблематики.

Автори зазначають, що працівник поліції приймає рішення про застосування зброї в умовах складного психоемоційного напруження. З точки зору психології наголошується про наявність психологічної стрілецької готовності поліцейського до застосування вогнепальної зброї. При цьому, до складових стрілецької готовності поліцейського до застосування вогнепальної зброї відносять: знання правових засад застосування вогнепальної зброї; обізнаність щодо тактико-технічних характеристик вогнепальної зброї; вміння швидко приймати рішення в умовах невизначеності; постійна бойова готовність; навички швидкого реагування на небезпеку.

Наголошено, що готовність працівника Національної поліції до застосування вогнепальної зброї у визначених законодавством випадках, є важливим психологічним фактором, що суттєво впливає на результативність виконання працівниками поліції своїх функціональних обов'язків та забезпечення особистої безпеки. Така готовність являє собою стійкий психоемоційний стан поліцейського, обумовлений наявністю певного досвіду, знань та навичок з одночасною можливістю реального їх застосування.

Ключові слова: вогнепальна зброя, емоційний стан, застосування зброї, Національна поліція, психологія.

Katerynychuk I. P., Katerynychuk O. I. Use of weapons by police officers: a psychological factor

The purpose of the article is to determine the psychological factors of the use of weapons by police officers during the performance of their professional duties. The essence and psycho-emotional nature of the National Police officer's readiness to use firearms in the cases defined by the law have been studied. An analysis of the psychological aspects of the National Police employee's readiness to use firearms was carried out. Taking into account foreign experience, legal regulation of the use of weapons by police officers, and scientific developments of domestic scientists, conclusions were drawn regarding the need for further thorough research into the psychological aspects of the specified problem.

The authors note that a police officer makes a decision to use a weapon under conditions of complex psycho-emotional stress. From the point of view of psychology, it is emphasized that the policeman is psychologically ready to use firearms. At the same time, the components of a policeman's marksmanship readiness to use firearms include: knowledge of the legal principles of using firearms; awareness of the tactical and technical characteristics of firearms; the ability to quickly make decisions in conditions of uncertainty; constant combat readiness; skills of rapid response to danger.

Readiness is considered in direct connection with the mental functions of the individual. In order to ensure the effectiveness of professional activity, the formation of the mental state of the individual is necessary. Readiness is defined as a special state, a holistic manifestation of personality, occupying an intermediate position between mental processes and personality properties.

It was emphasized that the readiness of the National Police officer to use firearms in the cases defined by the law is an important psychological factor that significantly affects the effectiveness of police officers in performing their functional duties and ensuring personal safety. Such readiness is a stable psycho-emotional state of a police officer, due to the presence of certain experience, knowledge and skills with the simultaneous possibility of their real application.

Key words: firearms, emotional state, use of weapons, National Police, psychology.

Постановка проблеми та її актуальність. Євроінтеграційні спрямування сучасного розвитку України обумовлюють наявність обов'язків стосовно впровадження європейських стандартів у національне законодавство. Це стосується й питань організації службово-бойової діяльності Національної поліції України. Безсумнівно, одним з проблемних питань діяльності Національної поліції України є застосування зброї поліцейськими під час виконання ними службових обов'язків. Багаторівневість цієї проблематики обумовлюють її актуальність та своєчасність. Зокрема, за нашим переконанням, суттєве значення відіграє визначення психологічних факторів застосування зброї поліцейськими під час виконання ними професійних обов'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На теперішній час проблемним аспектам застосування працівниками поліції сили та вогнепальної зброї в площині наукових розробок присвячені праці С.В. Албула, Є.Ф. Бахчевана, Т.С. Вайди, Ю.Р. Йосипіва, О.Т. Ніколаєва, В.Є. Рудницького, В.М. Синенького, О.І. Тьорло, О.М. Цільмак, Г.Х. Яворської та ін. Разом із тим, аналіз питань щодо визначення психологічних факторів застосування зброї поліцейськими під час виконання ними професійних обов'язків потребує подальших наукових розробок. Метою цієї статті є визначення психологічних факторів застосування зброї поліцейськими під час виконання ними професійних обов'язків.

Виклад основного матеріалу. Службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку у демократичних державах завжди перебувала під чіткою нормативно-правовою регламентацією. Крім цього, саме службово-бойовій діяльності підрозділів поліції притаманний особливий психологічний супровід. Як свідчить компаративний аналіз, у країнах ЄС розроблено значну кількість нормативно-правових актів у цьому напрямі - «Кодекс поведінки службовців органів правопорядку», затверджений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979 р. № 34/169 [1, с. 5]; резолюцію Парламентської Асамблеї Ради Європи № 690 (1979 р.) «Про Декларацію про поліцію» [1, с. 6]; «Європейський кодекс поліцейської етики», схвалений Комітетом Міністрів Ради Європи від 19.09.2001 р. [2, с. 197], Резолюція восьмого Конгресу ООН з попередження злочинності та поведіння з правопорушниками (1990 р.), яка затвердила Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання пра-

впорядку [4]. Норми зазначених міжнародних правових актів містять приписи про те, що поліцейські при виконанні своїх функціональних обов'язків повинні використовувати ненав'язливі засоби до вимушеного застосування сили або вогнепальної зброї. Вони можуть застосовувати силу і вогнепальну зброю виключно у тих випадках, коли інші засоби виявилися неефективними [1, с. 7-8]. У всіх випадках, коли застосування сили неминуче, працівники поліції зобов'язані: проявляти стриманість в такому застосуванні сили та діяти, виходячи з тяжкості правопорушення; зводити до мінімуму спричинення шкоди; забезпечувати надання медичної допомоги пораненим особам в найкоротший термін; забезпечувати негайне повідомлення родичів або близьких поранених осіб про такі факти. У будь-якому випадку умисне застосування вогнепальної зброї із смертельним результатом може мати місце лише тоді, коли воно абсолютно неминуче для захисту життя [5; 6, с. 211].

Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї чинний Закон України «Про Національну поліцію» відносить до поліцейських заходів примусу (ст. ст. 42-46) [5]. При цьому, застосування вогнепальної зброї є найбільш суворим заходом примусу. У виняткових випадках поліцейський може застосовувати вогнепальну зброю: для відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї, у випадку загрози їхньому життю чи здоров'ю; для захисту осіб від нападу, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю; для звільнення заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі; для відбиття нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також звільнення таких об'єктів у разі їх захоплення; для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти; для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варті, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського; для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського. Разом із тим, застосування вогнепальної зброї без попередження допускається:

1) при спробі особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену ним відстань, чи доторкнутися до зброї;

2) у разі збройного нападу, а також у разі раптового нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів або інших засобів, що загрожують життю чи здоров'ю людей;

3) якщо особа, затримана або заарештована за вчинення особливо тяжкого чи тяжкого злочину, втікає із застосуванням транспортного засобу;

4) якщо особа чинить збройний опір;

5) для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю [5].

У всіх цих випадках, як стверджують науковці, працівник поліції має прийняти рішення про застосування зброї в умовах складного психоемоційного напруження [3, с. 157]. З точки зору психології, науковці стверджують про наявність психологічної стрілецької готовності поліцейського до застосування вогнепальної зброї [3, с. 157]. При цьому, до складових стрілецької готовності поліцейського до застосування вогнепальної зброї відносять: знання правових засад застосування вогнепальної зброї; обізнаність щодо тактико-технічних характеристик вогнепальної зброї; вміння швидко приймати рішення в умовах невизначеності; постійна бойова готовність; навички швидкого реагування на небезпеку.

Необхідно наголосити, що у наукових працях у галузі психології вченими по різному розкривається сутність поняття «готовність». На їх думку, «готовність» це: суттєва ознака установки, яка виявляється у всіх випадках поведінкової активності суб'єкту; специфічний стан, в основі якого покладено установка особистості до виконання певної діяльності, спрямованої на задоволення її актуальної потреби [2, с. 198]; своєрідне «налаштування» суб'єкту на майбутню діяльність [3, с. 159]; пристосування можливостей особистості для успішних дій в даний момент, внутрішнє налаштування особистості на певну поведінку при виконанні задач, установка на активні та цілеспрямовані дії; цілеспрямований вияв особистості, що містить у собі її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові й інтелектуальні якості, знання, навички, уміння, установки, налаштованість на певну поведінку [6, с. 117]; властивість особистості, що розвивається в результаті накопичення життєвого досвіду, який базується на формуванні позитивного ставлення до даної діяльності, усвідомлення мотивів і потреб [7, с. 111]; функціональний стан, котрий сприяє успішній діяльності та забезпечує її високий рівень; комплекс мотивів, знань, умінь та навичок, особистісних якостей, що є передумовою будь-якої цілеспрямованої діяльності, її регу-

ляції, стійкості та ефективності; складне, багатоаспектне особистісне утворення, що охоплює функціонально пов'язані між собою та такі взаємоумовлені компоненти, як мотиваційний, когнітивний, операційний та особистісний [8, с. 243]; первинна фундаментальна умова успішного виконання будь-якої професійної діяльності, стан підготовленості, в якому організм налаштований на дію чи реакцію, стан мобілізації всіх психофізіологічних систем людини, які забезпечують ефективне виконання певних дій [7, с. 183].

В цілому, готовність розглядається в безпосередньому зв'язку з психічними функціями особистості. Щоб забезпечити результативність професійної діяльності, необхідно формування психічного стану особистості. Готовність визначається як особливий стан, цілісний прояв особистості, що займає проміжне положення між психічними процесами і властивостями особистості, тобто як функціональний стан, «фон», на якому відбуваються психічні процеси, виявляються процесуальні якості, безпосередньо значимі для діяльності [3, с. 158].

За твердженням сучасних науковців, стрілецьку готовність поліцейського до застосування вогнепальної зброї необхідно класифікувати:

1) за часом:

- короткочасна стрілецька готовність - налаштованість працівника Національної поліції щодо застосування вогнепальної зброї протягом кількох годин (наприклад, під час проведення слідчої (розшукової) дії - огляду);

- тривала стрілецька готовність - налаштованість працівника Національної поліції щодо застосування зброї протягом доби (чергування слідчого);

- постійна - налаштованість працівника Національної поліції щодо застосування зброї у будь-який час, за будь-яких обставин у необхідних, передбачених законом випадках;

2) за обсягом:

- повна стрілецька готовність - налаштованість працівника Національної поліції на правомірне застосування зброї, приведеної в бойову готовність;

- часткова стрілецька готовність - налаштованість працівника Національної поліції до швидкого приведення зброї в бойову готовність;

3) за формою:

- очікувана стрілецька готовність - поступова налаштованість працівника Національної поліції до стрільби у необхідних, передбачених законом випадках;

- раптова стрілецька готовність - стрімка налаштованість працівника Національної поліції до застосування зброї [3, с. 158].

Висновки. Аналізуючи точки зору сучасних науковців, за нашим переконанням, готовність працівника Національної поліції до застосування вогнепальної зброї у визначених законодавством випадках, є важливим психологічним фактором, що суттєво впливає на результативність виконання працівниками поліції своїх функціональних обов'язків та забезпечення особистої безпеки. Така готовність являє собою стійкий психоемоційний стан поліцейського, обумовлений наявністю певного досвіду, знань та навичок з одночасною можливістю реального їх застосування.

Література

1. Албул С.В. До питання імплементації у національне законодавство міжнародних стандартів застосування сили та вогнепальної зброї поліцією. *Актуальні проблеми професійної підготовки поліцейського: матеріали круглого столу* (26 жовтня 2016 р., м. Одеса). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 5-11.

2. Albul S. European standards of the use of force in the activities of the National Police of Ukraine. *Eastern European Studies: Economics, Education and Law: Proceedings of the International Scientific Conference. Volume I, June 7-8, 2018.* Burgas: Publishing House FLAT Ltd-Burgas, 2018, p. 286. p. 197-200.

3. Дьорова О.М. Деякі проблемні аспекти професійної підготовки працівників кримінальної поліції щодо формування психофізичної готовності до застосування заходів примусу. *Правові та організаційно-тактичні засади оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конфе-*

ренції (м. Одеса, 29 жовтня 2021 р.). Одеса: ОДУВС, 2021. С. 157-159.

4. Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку : Резолюція восьмого Конгресу ООН з попередження злочинності та поведіння з правопорушниками (27 серпня-7 вересня 1990 р., Гавана, Куба). [Електронний ресурс]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_334.

5. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

6. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції: навчальний посібник / С. В. Албул, О. І. Тьорло, Ю. Р. Йосипів, В. М. Синенький та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 480 с.

7. Цільмак О.М. Психологія особистості: тексти і методики: навчальний посібник / уклад. Л.К. Велитченко, О.М. Цільмак. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2008. - 209 с.

8. Яворська Г.Х., Рудницький В.Є. Професійна готовність до дій в нетипових ситуаціях у працівників особового складу спеціального підрозділу ОВС України. *Наука і освіта.* 2013. № 1-2. С. 241-244.

Катеринчук І. П.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри вогневої підготовки
факультету підготовки фахівців для підрозділів
кримінальної поліції
Одеського державного університету внутрішніх
справ*

Катеринчук О. І.,

*студентка другого курсу факультету психології
Одеського національного університету імені
Мечникова І.І.*

27 лютого відмічає свій 72-й рік народження доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, почесний доцент Харківського національного університету внутрішніх справ, почесний професор Одеського державного університету внутрішніх справ, майстер спорту з боротьби самбо та дзюдо, полковник міліції у відставці **ЯРМАКІ Христофор Петрович**.

Професор Ярмакі Х.П. пройшов довгий і славний шлях від міліціонера патрульно-постової служби міліції до начальника кафедри адміністративного права та діяльності ОВС. З 1973 року по 1974 рік працював тренером з боротьби дзюдо в Одеській обласній раді «Динамо». З 1974 року по 1983 рік працював у Центральному РВВС Одеського міського управління міліції - міліціонер патрульно-постової служби міліції, дільничний інспектор міліції, старший дільничний інспектор міліції.

З 3 березня 1983 року по теперішній час працює в Одеському державному університеті внутрішніх справ (викладач, старший викладач, доцент,

20 років працював на посаді начальника кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності органів внутрішніх справ, а з 2010 року по теперішній час - професор кафедри адміністративного права та процесу).

За 40 років своєї викладацької та наукової діяльності підготував та опублікував більше 180 наукових та науково-методичних праць: монографії, наукові статті, тези доповідей на конференціях, підручники, навчальні і навчально-методичні посібники, методичні рекомендації, навчальні програми. Під його науковим керівництвом підготовлено 15 кандидатів і 1 доктор юридичних наук.

За час керівництва кафедрою підготував: двох начальників факультетів університету, Остюченко Сергія Миколайовича та Ульянова Олексія Івановича; завідувачів кафедр - Резніченко Семена Васильовича, Калаянова Дмитра Петровича, Аносенкова Анатолія Анатолійовича, Коропатова Олега Миколайовича, Ковальову Олену Володимирівну, Денисову Аліну Володимирівну, яка сьогодні вміло та творчо керує кафедрою адміністративного права та адміністративного процесу.

Шановний Христофоре Петровичу, вітаючи Вас у цей святковий день, День Вашого народження. Хочеться від щирого серця побажати міцного здоров'я і сил для досягнення задуманих цілей, задоволення від роботи, визнання від колег, вдячності й поваги від студентів, родинного затишку та благополуччя, усіляких життєвих гараздів і прихильності долі! Нехай у Вас завжди буде відмінний настрій, дні будуть сповнені приємними моментами та яскравими емоціями, а на душі бринітиме піднесена барвіста мелодія!

Прийміть від душі наші щирі вітання! Хай збуваються всі Ваші плани й бажання!

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ДІТЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙНИ	3
Бондарчук Ю. П., Єщенко М. Г.	
ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ ДО СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ З КОРИСЛИВОЮ ОРІЄНТАЦІЄЮ.....	12
Будяченко О. М.	
ЯКІСНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ВИМОГА ТА УМОВА УСПІШНОГО ПРОЦЕСУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....	18
Бурангулов А. В., Геращенко О. С., Залєвська І. І., Удренас Г. І.	
ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 1920-Х - 1930-Х РОКІВ.....	23
Гончаров А. В.	
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ОСВІТУ ТА ЙОГО ЗАХИСТ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	28
Кузніченко О. В., Ільченко М.	
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ.....	36
Мосузенко В. Ю., Бахчеван Є. Ф.	

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ NON BIS IN IDEM ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.....	42
Абламський С. Є., Бакумов О. С.	
ЩОДО ПИТАННЯ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	48
Барба В. Є.	
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ФАХІВЦІВ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ.....	54
Григорашенко О. В.	
ПРИНЦИП NON BIS IN IDEM У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	59
Донцов Д. Ю.	
РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ЗБРОЇ, БОЙОВИХ ПРИПАСІВ, ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН ЧИ ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ.....	62
Колодін Д. О.	
ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН ТА ЇХ АНАЛОГІВ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ.....	67
Конопельський В. Я.	
ЗМІСТ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕРМІНА «INTELLIGENCE» В КОНТЕКСТІ МОДЕЛІ INTELLIGENCE-LED POLICING (ILP).....	72
Користін О. Є., Денисенко Б. А.	
ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ, ЯКА ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ КІБЕРПРОСТОРУ.....	80
Куліш В. М.	

ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ НА РІЗНИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: ОКРЕМІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....85 Меркулова В. О.	
РОЗВІДУВАЛЬНА АНАЛІТИКА ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ.....93 Падалка Л. О.	93
КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....99 Пастух А. В.	99
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СТАНУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СЛІДЧОГО ТА ВНУТРІШНЬОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ.....105 Соломенцев В. В.	105
RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF THE LAWS AND CUSTOMS OF WAR: NATIONAL AND INTERNATIONAL ASPECTS.....109 Sotula O. S.	109
ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ АРЕШТУ МАЙНА ТА ВІДШКОДУВАННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ ЗБИТКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....114 Тарасенко В. Є.	114
ТИПОВІ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ.....118 Цехан Д. М., Єлхін О. В.	118
ДІЗНАННЯ ЯК ФОРМА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ.....124 Чорний А. М.	124
ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА	
ЗАРОДЖЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ В СВІТОВІЙ ПАРАДИГМІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....130 Гончарук О. М.	130
ПУБЛІЧНА БЕЗПЕКА ТА ПОРЯДОК ЯК КОМПЛЕКСНЕ ЯВИЩЕ В ПОЛІЦЕЙСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....138 Дубенко О. М.	138
ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ В ЕМОЦІЙНІЙ СФЕРІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО.....143 Матієнко Т. В.	143
ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА	
ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ БАНКРУТОМ: СУЧАСНИЙ ПІДХІД ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ.....148 Кіщак Д. С.	148
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРОБНИЦТВА, ЗБЕРІГАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЗЕРНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....153 Коваленко Т. О.	153
ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ.....159 Антоненко О. А.	159

АТИПОВІ НОРМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ЛАТВІЙСЬКОЇ ТА ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІК: КОМПАРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	164
Чернега В. М.	
ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....	169
Дейнега М. А.	
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ	
ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ.....	175
Аносенков А. А.	
АДМІНІСТРАТИВНА ПРОЦЕДУРА В ПУБЛІЧНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	180
Галуцько В. В.	
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	186
Желновач Є. Г.	
ПРИНЦИПИ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	194
Крет Ю. М.	
ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	200
Міщук І. В., Киричук Б. С.	
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ НА МОРСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ.....	206
Ніколаєв О. Т., Ніколаєва М. І.	
УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ВИПРАВЛЕННІ І РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	213
Шкута О. О.	
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА	
ЗНАЧЕННЯ ДОСТОВІРНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ В ХОДІ АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	217
Калугін В. Ю., Феськов М. М.	
НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА МАЙНО З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ.....	222
Мудрецька Г. В.	
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	228
Тимчишин А. М.	
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА	
ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ТА ЇХ ПРОЄКТІВ.....	236
Луговий І. О., Ярошенко Ю. В.	

ДО НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ.....	242
Медведенко С. В., Ситько О. М.	

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ІНСТИТУТУ НАСТАВНИЦТВА В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ.....	248
Мерденов Ю. В.	

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ОСВІТНЬОЇ ПОСЛУГИ ЯК ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ.....	254
Терлецький А. В.	

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПРАЦЮЮЧИХ ІМІГРАНТІВ ТА ЇХНІХ СІМЕЙ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ.....	262
Кортукова Т. О.	

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	267
Братель С. Г.	

РОЛЬ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У СТАНОВЛЕННІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК ОКРЕМОГО СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ.....	271
Запорожець А. М., Смоков С. М.	

ЗАСТОСУВАННЯ ЗБРОЇ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР.....	278
Катеринчук І. П., Катеринчук О. І.	

ISSUES OF THE FORMATION OF THE RULE-OF-LAW STATE

IMPLEMENTATION OF THE RIGHTS OF CHILDREN OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN THE CONDITIONS OF WAR	3
Bondarchuk Yu. P., Yeshchenko M. H.	
PECULIARITIES OF THE ATTITUDE TOWARDS THE SOCIAL ENVIRONMENT OF JUVENILE DELINQUENTS WITH SELFISH ORIENTATION.....	12
Budyachenko O. M.	
QUALITY CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS A REQUIREMENT AND CONDITION FOR THE SUCCESSFUL EUROPEAN INTEGRATION PROCESS OF UKRAINE.....	18
Buranhulov A. V., Herashchenko O. S., Zalievska I. I., Udrenas H. I.	
RESEARCH ON THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION IN THE SPHERE OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION OF SOVIET UKRAINE DURING THE 1920S - 1930S.....	23
Honcharov A. V.	
THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO EDUCATION AND ITS PROTECTION IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION	28
Kuznichenko O., Ilchenko M.	
REGULATORY AND LEGAL PRINCIPLES OF THE APPLICATION OF POLICE COERCIVE MEASURES DURING THE PERFORMANCE OF SERVICE AND COMBAT TASKS: STATEMENT OF THE PROBLEM.....	36
Mosuzenko V. Yu., Bakhchevan Ye. F.	

CRIME PREVENTION: PRACTICAL CHALLENGES AND SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL SUPPORT

APPLICATION OF THE NON BIS IN IDEM PRINCIPLE IN DOMESTIC VIOLENCE INVESTIGATIONS.....	42
Ablamskyi S. Ye., Bakumov O. S.	
REGARDING THE ISSUE OF ADMISSIBILITY OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	48
Barba V. Ye.	
CURRENT ISSUES REGARDING THE NEED TO INVOLVE SPECIALISTS IN PRE-TRIAL INVESTIGATION IN TAX EVASION CASES.....	54
Hryhorashchenko O. V.	
PRINCIPLE OF NON BIS IDEM IN THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE.....	59
Dontsov D. Yu.	
REFORMING THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE REGARDING THE ILLEGAL CIRCULATION OF WEAPONS, AMMUNITION, EXPLOSIVES OR EXPLOSIVE DEVICES.....	62
Kolodin D. O.	
PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO ILLEGAL TRAFFIC OF NARCOTICS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES AND THEIR ANALOGUES IN PENALTIES.....	67
Konopelskyi V. Ya.	
THE MEANING AND INTERPRETATION OF THE TERM “INTELLIGENCE” IN THE CONTEXT OF THE INTELLIGENCE-LED POLICING MODEL.....	72
Korystin O. Ye., Denysenko B. A.	
CHARACTERISTICS OF THE STRUCTURAL ELEMENTS OF CRIMINAL ACTIVITIES OF ECONOMIC DIRECTION WHICH IS CARRIED OUT WITH THE USE OF CYBER SPACE.....	80
Kaliush V. M.	

CONTENTS

INTERACTION BETWEEN THE PUBLIC AND CRIMINAL JUSTICE BODIES AT DIFFERENT STAGES OF CRIMINAL JUSTICE: CERTAIN ASPECTS OF IMPROVING LEGAL REGULATION.....	85
Merkulova V. O.	
INTELLIGENCE ANALYTICS AS A MEANS OF ENSURING THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF TACTICAL OPERATIONS DURING THE INVESTIGATION OF CRIMES IN THE FIELD OF TAXATION.....	93
Padalka L.O.	
FORENSIC CLASSIFICATION AND FORENSIC CHARACTERIZATION OF CRIMES RELATED TO VIOLATIONS OF ENVIRONMENTAL SAFETY RULES.....	99
Pastukh A. V.	
CERTAIN ISSUES OF INTERACTION OF THE STATE OF PROCEDURAL INDEPENDENCE OF THE INVESTIGATOR AND INTERNAL ADMINISTRATIVE CONTROL.....	105
Solomentsev V. V.	
RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF THE LAWS AND CUSTOMS OF WAR: NATIONAL AND INTERNATIONAL ASPECTS.....	109
Sotula O. S.	
SEPARATE PROBLEMS OF PROPERTY SEIZURE AND MATERIAL COMPENSATION DAMAGES IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	114
Tarasenko V. Ye.	
TYPICAL MODELS OF INCOME FORMATION BASED ON THE RESULTS OF ORGANIZED CRIMINAL ACTIVITIES OF GENERAL CRIMINAL ORIENTATION.....	118
Tsekhan D. M., Elhin O. V.	
INQUIRY AS A FORM OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF A CRIMINAL OFFENSE.....	124
Chorny A. M.	
LEGAL SYSTEM: THEORY AND PRACTICE	
THE ORIGIN AND EVOLUTION OF THE FORMATION OF CRIMINAL ANALYSIS IN THE GLOBAL PARADIGM OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES.....	130
Honcharuk O. M.	
PUBLIC SAFETY AND ORDER AS A COMPLEX PHENOMENON IN POLICE ACTIVITY.....	138
Dubenko O. M.	
STUDY OF THE STATE OF INTRAPERSONAL CONFLICT IN THE EMOTIONAL SPHERE OF THE POLICEMAN.....	143
Matiienko T. V.	
ISSUES OF CIVIL AND COMMERCIAL LAW	
FEATURES OF DECLARING A LEGAL ENTITY BANKRUPT: A MODERN APPROACH AND PROBLEMS OF ITS IMPLEMENTATION.....	148
Kishchak D. S.	
LEGAL REGULATION OF PRODUCTION, STORAGE AND SALE OF GRAIN IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE.....	153
Kovalenko T. O.	
ISSUES OF LABOR AND SOCIAL WELFARE LAW	
ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF LEGAL AND SOCIAL PROTECTION OF POLICE OFFICERS.....	159
Antonenko O. A.	

ATYPICAL LABOUR PROVISIONS OF THE REPUBLIC OF LATVIA AND THE REPUBLIC OF LITHUANIA: COMPARATIVE AND LEGAL ASPECT.....	164
Cherneha V. M.	

PROBLEMS OF ENVIRONMENTAL LEGISLATION

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF IMPROVING THE SYSTEM OF NATURAL RESOURCE LEGISLATION OF UKRAINE.....	169
Deineha M. A.	

LEGAL SUPPORT OF THE ADMINISTRATIVE REFORM

CITIZEN APPEALS AS AN ELEMENT OF THE MECHANISM FOR ENSURING LEGALITY IN THE ACTIVITIES OF STATE BODIES.....	175
Anosienkov A. A.	

ADMINISTRATIVE PROCEDURE IN PUBLIC ADMINISTRATION OF ACADEMIC INTEGRITY OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE.....	180
Halunko V. V.	

LEGAL ASPECTS OF THE INFORMATION SOCIETY IN THE CONDITIONS OF WAR.....	186
Zhelnovach Ye. H.	

PRINCIPLES OF FINANCIAL AND LEGAL PROTECTION OF MILITARY PERSONNEL UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE.....	194
Kret Yu. M.	

THE ESSENCE OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS DURING MARTIAL LAW.....	200
Mishchuk I. V., Kyrychuk B. S.	

INTERNATIONAL LEGAL MECHANISM FOR COMBATING TERRORISM ON SEA TRANSPORT.....	206
Nikolaiev O. T., Nikolaieva M. I.	

PARTICIPATION OF THE PUBLIC IN THE CORRECTION AND RESOCIALIZATION OF THOSE SENTENCED TO IMPRISONMENT.....	213
Shkuta O. O.	

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

SIGNIFICANCE OF INFORMATION RELIABILITY IN THE COURSE OF ANALYTICAL ACTIVITIES.....	217
Kalugin V. Yu., Feskov M. M.	

SEIZURE OF PROPERTY FOR THE PURPOSE OF ENSURING SPECIAL CONFISCATION.....	222
Mudretska H. V.	

FORENSIC EXAMINATION AS A PROCEDURAL FORM OF USING SPECIAL KNOWLEDGE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	228
Tymchyshyn A. M.	

STATE ECONOMIC SECURITY: THEORY AND PRACTICE

CONCEPTS AND TYPES OF ANTI-CORRUPTION EXAMINATION OF NORMATIVE LEGAL ACTS AND THEIR PROJECTS.....	236
Luhovyi I. O., Yaroshenko Yu. V.	

ON THE NEW CONCEPT OF LEGAL EDUCATION

CONTENTS

PROBLEMS OF FORMING INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE LAWYERS.....	242
Medvedenko S. V., Sytko O. M.	
PROBLEMS OF NORMATIVE CONSOLIDATION OF THE INSTITUTE OF MENTORING IN THE NATIONAL POLICE.....	248
Merdenov Yu. V.	
CONCEPT AND ESSENCE OF EDUCATIONAL SERVICE AS A LEGAL CATEGORY.....	254
Terletskyi A. V.	
TOPICAL ISSUES OF HISTORICAL-LEGAL SCIENCE	
SOCIAL PROTECTION OF WORKING IMMIGRANTS AND THEIR FAMILIES IN THE EUROPEAN UNION.....	262
Kortukova T. O.	
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ENSURING NATIONAL SECURITY	
NATIONAL POLICE AS AN ENTITY OF ENSURING NATIONAL SECURITY.....	267
Bratel S. H.	
THE ROLE OF OPERATIONAL UNITS IN THE ESTABLISHMENT OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATIONS AS A SEPARATE SPECIALIZED LAW ENFORCEMENT AGENCY.....	271
Zaporozhets A. M., Smokov S. M.	
USE OF WEAPONS BY POLICE OFFICERS: A PSYCHOLOGICAL FACTOR.....	278
Katerynychuk I. P., Katerynychuk O. I.	

НОТАТКИ

Наукове видання

**Південноукраїнський правничий часопис
1'2023**

Науковий журнал

Комп'ютерне верстання Молодецька О. І.

Формат 60×90/8. Гарнітура «Trebuchet MS».
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 44,38. Ум. друк. арк. 35,50. Зам. № 0423/251
Підписано до друку 28.03.2023. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.